This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

LANE MEDICAL LIBRARY STANFORD
2 45 0309 1639

LANE

MEDICAL LIBRARY

Seidel Collection

HISTORY OF MEDICINE AND NATURAL SCIENCES

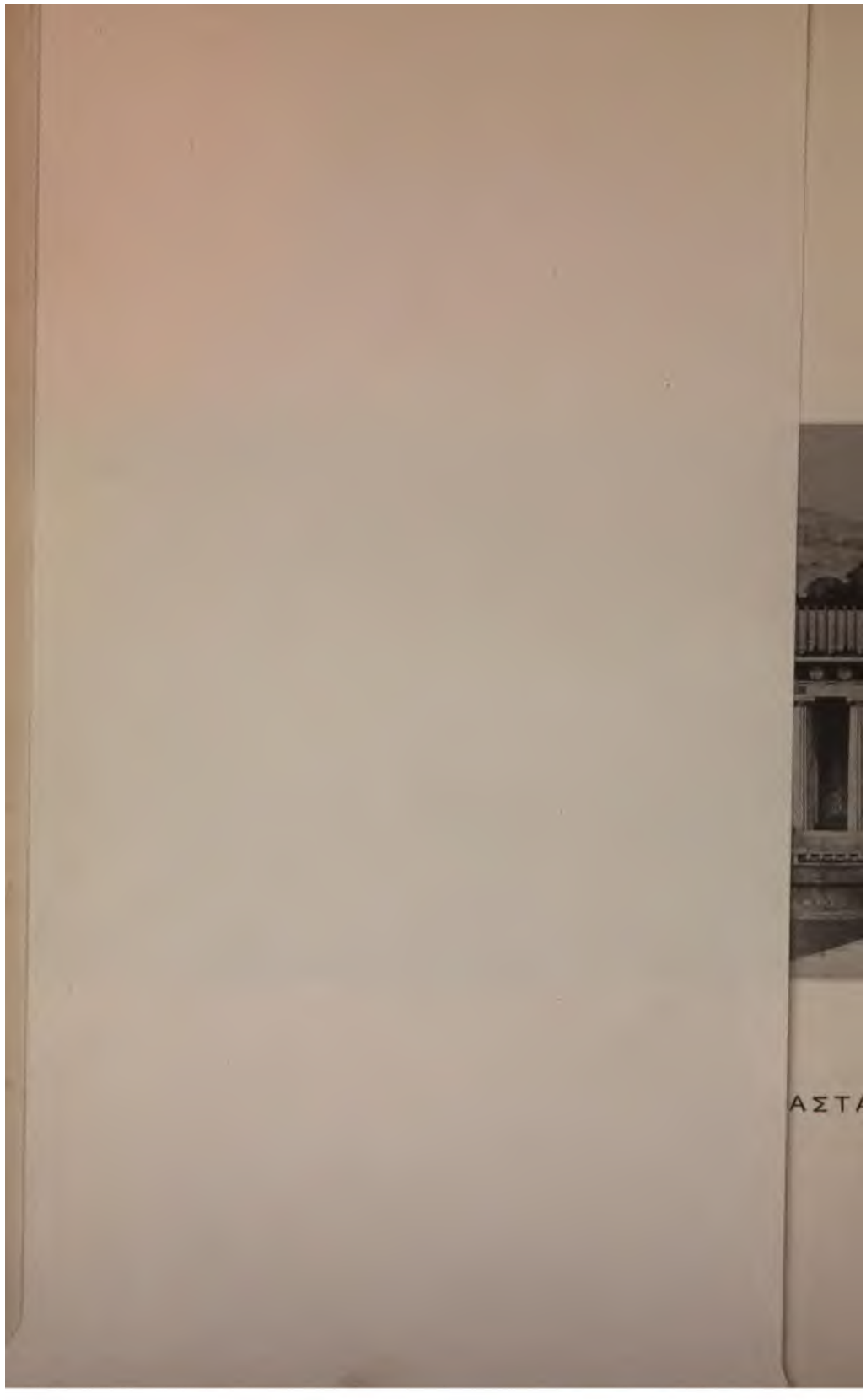

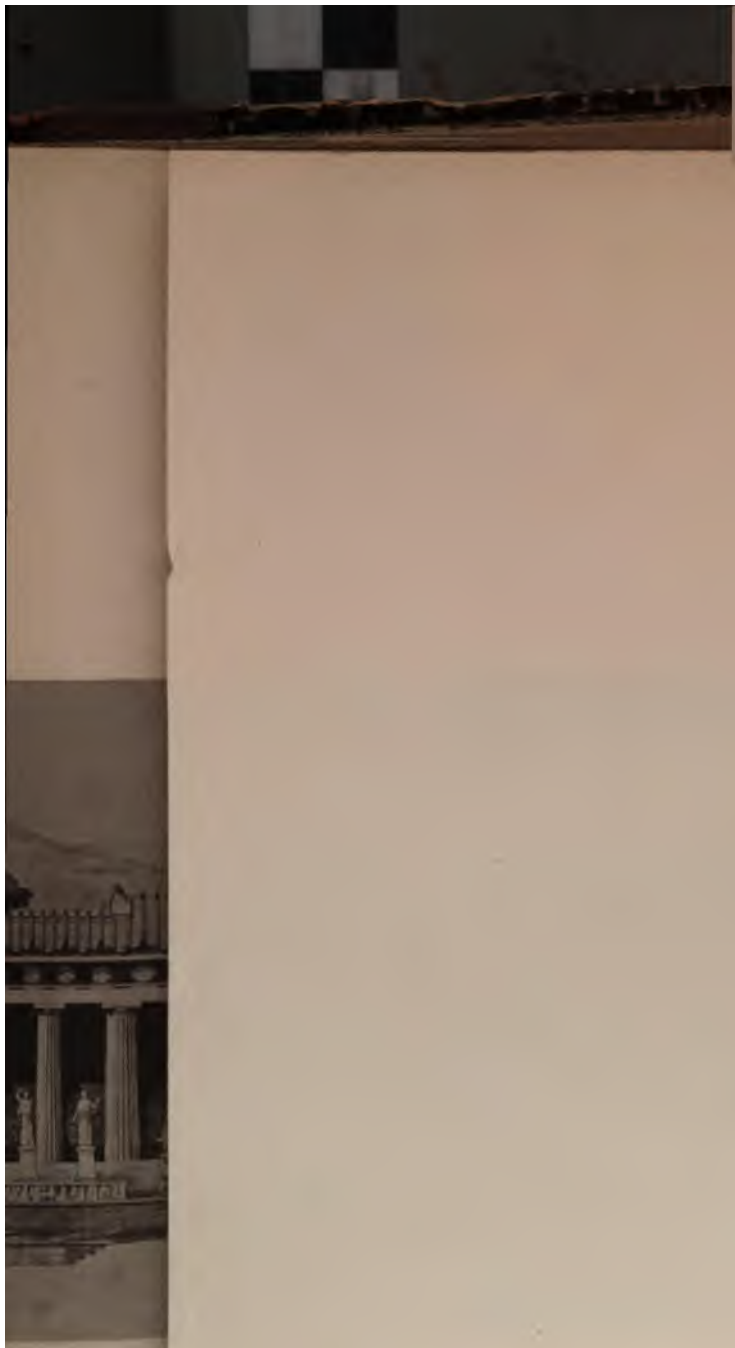

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
II

ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΩΙ

ΚΑΙ Η ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ

ΥΠΟ

Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑ

ΜΕΤΑ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΠΙΝΑΚΟΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1898 ΑΝΑΣΚΑΦΑΣ, ΜΕΤΑ ΟΚΤΩ ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΩΝ
ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΕΝΝΕΑ ΣΧΕΔΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ ΕΝ ΤΩΙ ΚΕΙΜΕΝΩΙ

ΑΘΗΝΗΣΙΝ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ
1900

61373

LANE LIBRARY

ΙΣΤΗ
11
900

Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐλαχίστας εἰδήσεις παρέχουσιν ἡμῖν περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαυρίᾳ, τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν Ἀσκληπιείων τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Βραχυτάτην καὶ ἀτελεστάτην τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου περιγραφὴν παρέχει ἡμῖν ὁ περιηγητὴς Παυσανίας ἐν βιβλ. ΙΙ κεφ. 27, ὅστις ἐπεσκέφθη τὸ ἱερὸν κατὰ τὰ μέσα τῆς Β΄ ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. Ἄλλοι τινὲς τῶν ἀρχαίων, λίαν εὐάριθμοι, ἁπλῶς καὶ ὅλως ἐν παρόδῳ μνημονεύουσι τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου.

Τὸ περίφημον τοῦτο ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὰ ἐν αὐτῷ οἰκοδομήματα καὶ ἀναθήματα, τὴν ἐν αὐτῷ ἀσκουμένην λατρείαν τοῦ θείου, τὴν οἰκονομικὴν διαχείρισιν, τὴν κατασκευὴν τῶν δημοσίων ἔργων, τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰατρικὴν τέχνην καὶ ἰδίως τὸν τρόπον τῆς ἐν αὐτῷ θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ταῦτα πάντα μανθάνομεν τῇ βοηθείᾳ τῶν ἀπὸ τοῦ 1881 ἐνεργουμένων ἐν αὐτῷ ἀνασκαφῶν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται εἶνε ἀληθῶς τῶν εὐτυχεστάτων ἐν Ἑλλάδι ἐνεργηθεισῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν· δύναται νὰ λεχθῇ (καὶ ἐλέχθη ἤδη ἐπιτραπήτω δὲ καὶ εἰς ἐμὲ νὰ εἴπω τοῦτο), ὅτι ἄλλη τις ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει ἀγάγει εἰς φῶς τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα εὑρήματα, ἰδίως ἐπιγραφάς, ἐξ ὧν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαγάγῃ τις ἐν τοσαύτῃ πολλάκις λεπτομερείᾳ τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ ἀνασκαφέντος τόπου.

Τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου καὶ πάντα τὰ κατ' αὐτὸ θέλω ἐκθέσει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελε-

σμάτων καὶ πορισμάτων τῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρας πραγματείᾳ.

Ὁ ἀναγνώστης, ὅστις θέλει διεξέλθει τὴν πραγματείαν ταύτην, ὄχι μόνον τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἱεροῦ θέλει μάθει καὶ τὰς γνώσεις αὐτοῦ περὶ τοῦ καθ' ὅλου βίου καὶ περὶ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις θέλει ἐπαυξήσει, ἀλλὰ θέλει πρὸς τούτοις ἐννοήσει τίς ὁ σκοπὸς τῆς ἐκτελέσεως ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν, ποῖα δύνανται νὰ εἶνε τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν καὶ κατὰ πόσον αὗται θαυμασίως συμβάλλονται εἰς τὸ νὰ ἐξάρωσι τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην καὶ καταστήσωσιν αὐτὴν ἐπιστήμην περίβλεπτον. Ἐν παντελεῖ σχεδὸν ἐρημίᾳ φιλολογικῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου δυνάμεθα νῦν πλήρη ἔννοιαν τοῦ Ἱεροῦ τούτου νὰ σχηματίσωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθέντων λίθων, τῶν ἀψευδῶν τούτων μαρτυρίων τοῦ παρελθόντος, καὶ οὕτω νὰ γράψωμεν ἱστορίαν, ἥτις ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος τοῦ Ἱεροῦ, ἕνεκα τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἐν αὐτῷ λατρευομένου θεοῦ καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀπονεμομένης λατρείας, καὶ κυρίως ἕνεκα τῶν σχέσεων τοῦ θεοῦ τούτου πρὸς τὴν ἰατρικὴν τέχνην καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπ' αὐτοῦ θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ἀποτελεῖ συγχρόνως σπουδαιότατον, περιεργότατον καὶ διδακτικώτατον κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Π. Κ.

ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΩΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I

Περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ διαδόσεως τῆς λατρείας αὐτοῦ

Ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, ἥτις ὁρμηθεῖσα ἐκ τῆς κρατούσης τότε παρὰ τῷ λαῷ ἀντιλήψεως περὶ τοῦ θείου διεμόρφωσε τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διέπλασε τοὺς ἐθνικοὺς αὐτῶν θεούς, ὁ Ἀσκληπιὸς δὲν παρίσταται ὡς θεός. Θεὸς κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως ἐγένετο οὗτος ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα ἱστορικοῖς χρόνοις διὰ τῆς διαδόσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς λατρείας αὐτοῦ. Εἶνε ἄρα ὁ Ἀσκληπιὸς τῶν νεωτέρων θεῶν, οἵτινες κατέλαβον θέσιν ἐν τῷ ἑλληνικῷ Πανθέῳ (1). Ἡ λατρεία ὅμως αὐτοῦ τοσοῦτον διεδόθη ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον

(1) Ἡ ἑρμηνεία καὶ παραγωγὴ τῆς λέξεως Ἀσκληπιὸς πράγματα παρέχει. Οἱ ἀρχαῖοι παρῆγον αὐτὴν τὸ μὲν ἐκ τοῦ ἀσκελὲς καὶ ἤπιος (Μέγα Ἐτυμολογικόν, ἀσκελές: ὅτι τὰ ἀσκελῆ τῶν νοσημάτων ἤπια ποιεῖ), τὸ δὲ ἐκ τοῦ Ἄσκλης, ὀνόματος βασιλέως τῆς Ἐπιδαύρου, ὃν ἐθεράπευσεν ὁ τότε καλούμενος θεὸς Ἧπιος. Κατὰ δὲ τὸ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἱεροῦ εὑρεθὲν ποίημα τοῦ Ἰσύλλου, ὁ Ἀσκληπιὸς ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τοῦ Αἴγλη (Ἄσγλη, ἴδε Wilamowitz: Isyllos σ. 92. J. Baunack: Studien I, 155, αιγλη = αισκλη), ὀνόματος τῆς μητρὸς αὐτοῦ Κορωνίδος [«ἐπίκλησιν δέ νιν Αἴγλας ματρὸς Ἀσκλαπιὸν ὠνόμαξε Ἀπόλλων» Fouilles d'Épidaure, σ. 34, ἀρ. 7, στ. 50]. Οἱ νεώτεροι παρῆγον τὴν λέξιν τὸ μὲν ἐκ τοῦ ἀσκάλαβος (= ὄφις, ἐν τῇ καθολικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως. Ἴδε Welcker: Gr. Götterl. II, 736), τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἄλκω — Ἀλξήπιος (Pott: Ztschr. f. vgl. Spr. VI, 401). Προυτάθη δὲ καὶ ἡ παραγωγὴ τῆς λέξεως ταύτης ἐκ τῆς σημιτικῆς διαλέκτου καὶ τελευταῖον ὑπεστηρίχθη

καὶ τοσοῦτον ἐρριζοβόλησε παρὰ τῷ λαῷ, ὥστε ἐπέζησε πλειότερον πάσης ἄλλης λατρείας. Ἐφ' ὅσον σὺν τῷ χρόνῳ οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου κατέπιπτον ἀπὸ τοῦ πάλαι ποτὲ ὕψους αὐτῶν, ἐφ' ὅσον ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς παρήκμαζε, ἐφ' ὅσον αἱ ἐλεύθεραι ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι ἐξηφανίζοντο ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην καὶ ἡ δουλεία ἐπεκράτει ἐν Ἑλλάδι, ἐπὶ τοσοῦτον ὁ Ἀσκληπιός, ὁ πανελλήνιος πλέον θεός, ἐκρατύνετο. Θεὸς θαυματουργός, θεραπεύων τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ πάσης σωματικῆς ἀσθενείας, θεὸς τῶν ἐγκοιμήσεων, τῶν ὀπτασιῶν καὶ μαγγανειῶν, θεὸς φιλάνθρωπος, παρέχων βάλσαμον παρηγορίας εἰς τοὺς δυστυχεῖς τῷ σώματι καὶ εἰς τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς καταπτώσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, καθ' οὓς ἐπεκράτει πλέον ἡ δεισιδαιμονία, ἡ δυστυχία καὶ ἡ ἀθλιότης. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο ὁ τελευταῖος πρόμαχος τῆς ἀρχαίας θρησκείας, ὅστις ἠγωνίσθη πρὸς τὸν εἰσαχθέντα καὶ ἐπικρατοῦντα τότε ἐν Ἑλλάδι Χριστιανισμόν. Τὰ Ἀσκληπιεῖα ἐγένοντο τὰ τελευταῖα καταφύγια τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων· ὅταν δὲ κατέπαυσεν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶχε πλέον ἐκλείψει πᾶσα ἄλλη λατρεία καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐπεκράτησε καθ' ἅπαντα τὸν ἀρχαῖον κόσμον.

Ὁ Ὅμηρος γνωρίζει τὸν Ἀσκληπιὸν ἁπλῶς ὡς ἔξοχον ἰατρὸν διδαχθέντα τὴν ἰατρικὴν παρὰ τοῦ κενταύρου Χείρωνος, πατέρα τῶν διακεκριμένων ἐπίσης ἰατρῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου τῶν ἐκ Τρίκκης τῆς Θεσσαλίας καταγομένων (2). Εἰς τὴν θεσσα-

αὕτη ὑπὸ τοῦ Clermont-Ganneau (Révue critique, 1884 σ. 572· πρβ. Reinach ἐν Révue archéologique 1885, σ. 93), ὅστις ἐκλαμβάνει τὴν λ. Ἀσκληπιός ταυτόσημον τῷ «ich-kalbi» (=«l'homme chien»).

Ἡ νῦν μᾶλλον κρατοῦσα γνώμη περὶ τῆς παραγωγῆς τῆς προκειμένης λέξεως εἶνε ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα κατὰ τὸ ποίημα τοῦ Ἰσύλλου, δηλ. ἡ ἐκ τοῦ Αἴγλη. Ὑπὲρ ταύτης δὲ τῆς καταγωγῆς τῆς λέξεως μαρτυροῦσι καὶ οἱ τύποι Αἰσχλαβιὸς (Röhl: IGA., ἀρ. 549), Αἰγλάπρ ὄνομα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἡσύχιος), κτλ. Τὸ πρῶτον ἄρα συνθετικὸν τῆς λέξεως ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἔννοιαν τῆς λάμψεως, τοῦ φωτός, ἐξ οὗ ὑποδηλοῦται πρὸς τούτοις ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ Ἀσκληπιὸς ἐξελήφθη ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος.

(2) Ἰλιάς, Β, 731. Δ, 194, 204. 219. Λ, 518, 604. Ξ, 2. Οἱ Ἀσκληπιάδαι Μαχάων καὶ Ποδαλείριος ἦσαν ἡγεμόνες τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Ἑλλήνων Θεσσαλῶν ἐκ Τρίκκης, Ἰθώμης καὶ Οἰχαλίας.

λικὴν δὲ χώραν ἀνάγει ἡμᾶς καὶ ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν παραδόσεων περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὗτινος πατὴρ μὲν εἶνε ὁ Ἀπόλλων, μήτηρ δὲ ἡ Κορωνίς, θυγάτηρ τοῦ Φλεγύου. Ἔσχε δὲ ἀρχὴν ἡ παράδοσις αὕτη, ἐν ᾗ ὁ Ἀσκληπιὸς παρίσταται ὡς ἥρως, ἐκ τοῦ Ἡσιοδείου ποιήματος «Ἠοῖαι» (1) καὶ ἐκτίθεται κυρίως ἐν τοῖς Πυθίοις (Ὠδὴ Γ') τοῦ Πινδάρου.

Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς: Ἐρασθεὶς ὁ Ἀπόλλων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ παρὰ τὴν Βοιβιάδα λίμνην (ἐν τῷ Δωτίῳ πεδίῳ καθ' Ἡσίοδον, ἐν τῇ Λακερείᾳ κατὰ Πίνδαρον) οἰκούσης Κορωνίδος, θυγατρὸς τοῦ Φλεγύου, συνηυνάσθη αὐτῇ. Πρὶν ἢ δ' αὕτη γεννήσῃ, ὃν ἐν γαστρὶ ἔφερεν ἐκ τοῦ κρυφίου τούτου γάμου παῖδα Ἀσκληπιόν, ἠράσθη καὶ εἰς γάμον συνῆλθε μετὰ τοῦ Ἴσχυος, υἱοῦ τοῦ Ἐλάτου, ἀνδρὸς ἐγχωρίου μὲν καθ' Ἡσίοδον (2), ξένου δὲ κατὰ Πίνδαρον ἐξ Ἀρκαδίας εἰς Θεσσαλίαν ἐλθόντος. Ἀλλ' ὁ κόραξ, πιστὸς ὑπηρέτης τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔσπευσεν εἰς Δελφοὺς καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν κύριόν του τὴν ἀπιστίαν ταύτην τῆς Κορωνίδος (3). Ὁ Ἀπόλλων ἀγανακτήσας ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ καὶ ἐξοργισθεὶς κατηράσθη τὸν κομίσαντα τὴν ἀγγελίαν κόρακα, ὅστις τότε, λευκὸς πρότερον ὤν, ἐγένετο μέλας. Ἡ Ἄρτεμις δὲ ἐκδικουμένη τὴν πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἀδελφὸν ὕβριν ἐφόνευσε τὴν Κορωνίδα. Ἐν ᾧ δὲ τὸ πτῶμα ταύτης εἶχε τεθῇ ἐπὶ πυρᾶς, ὁ Ἀπόλλων σπεύσας ἐξήγαγεν ἐκ τῆς κοιλίας τῆς μητρὸς τὸ τέκνον του καὶ μετενεγκὼν αὐτὸ εἰς τὸ Πήλιον ὄρος ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν ἐκεῖ διατρίβοντα κένταυρον Χείρωνα, ὅστις ἀνέθρεψε τὸν παῖδα καὶ ἐδίδαξεν αὐτὸν τὴν ἰατρικήν. Τοσοῦτον δ' ἠὐδοκίμησεν ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν τῇ τέχνῃ ταύτῃ, ὥστε ὄχι μόνον τοὺς ἀνθρώπους ἐκ παντοίων νόσων, τὸ μὲν δι' ἐπῳδῶν, τὸ δὲ διὰ φαρμάκων καὶ ἐμπλάστρων ἐθεράπευεν, ἀλλὰ προέβαινε καὶ εἰς ἀνά-

(1) Τοῦτο συνεπέρανεν ὁ Wilamowitz (Isyllos von Epidauros, σ. 55 κἑ.) λαβὼν ὑπ' ὄψιν δύο τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡσιοδείου τούτου ποιήματος καὶ παραβαλὼν αὐτὰ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου παραδιδόμενα καὶ πρὸς τὰ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀπολλοδώρου (ΙΙΙ, 10, 3).

(2) Ἴδε Wilamowitz (Isyllos, σ. 60).

(3) Ταῦτα τὰ περὶ τοῦ κόρακος ἀναφέρει ὁ Ἡσίοδος καί, τούτῳ ἑπόμενος, ὁ Ἀπολλόδωρος. Κατὰ Πίνδαρον ὁ Ἀπόλλων ἔμαθε τὴν ἀπιστίαν τῆς ἐρωμένης του ὡς θεὸς τὰ πάντα γινώσκων.

στασιν νεκρῶν (1). Ἀγανακτήσας ὅμως ἐπὶ τῇ ὑπερβασίᾳ ταύτῃ ὁ Ζεὺς ἐκεραυνοβόλησε τὸν Ἀσκληπιόν (2). Ἐκδικούμενος δὲ ὁ Ἀπόλλων ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ του ἐφόνευσε τοὺς κατασκευάσαντας τῷ Διὶ τὸν κεραυνὸν Κύκλωπας, ἐτιμωρήθη ὅμως διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Διὸς ἐκδιωχθεὶς ἐκ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἀναγκασθεὶς ἐπὶ ἔνα ἔτος νὰ ὑπηρετῇ ὡς ποιμὴν παρὰ Ἀδμήτῳ τῷ ἐν Φεραῖς.

Τοιαύτης οὔσης τῆς ἀρχαιοτάτης τῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ παραδόσεων, εὐλόγως ἡ Θεσσαλία ἐκλαμβάνεται ὡς ὁ τόπος, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ἀνεπτύχθη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὡς ἐγχωρίου θεοῦ ἢ δαίμονος (3). Ἐλατρεύετο δὲ ἐν τοῖς

(1) Αἱ κατὰ τόπους διάφοροι παραδόσεις ἀναφέρουσι τὰ ὀνόματα πολλῶν νεκρῶν ἀναστηθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἴδε Βιβλιοθήκην Ἀπολλοδώρου III, 10, 3.

(2) Ἐκ τῆς παλαιᾶς ταύτης παραδόσεως περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀσυμβιβάστου οὔσης πρὸς τὸ θεῖον αὐτοῦ, προέκυψεν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἡ παράδοσις περὶ ἀποθεώσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Λουκιανός: Διάλογος θεῶν, 13), ἣν ὁ Ἀπολλόδωρος (Ἀποσπάσμ. 72, ἔκδ. Müller) ἀνάγει εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐγένετο καὶ ἡ ἀποθέωσις τοῦ Ἡρακλέους, 53 ἔτη πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Τροίας.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινομένην ἀνάστασιν νεκρῶν, σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος (Βιβλιοθήκη, III, 10, 3) λέγει ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς εἶχε λάβει παρὰ τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἐκ τῶν φλεβῶν τῆς Γοργόνος ἐκρεῦσαν αἷμα, καὶ τὸ μὲν ἐκ τῶν ἀριστερῶν φλεβῶν μετεχειρίζετο πρὸς ὄλεθρον τῶν ἀνθρώπων, τὸ δὲ ἐκ τῶν δεξιῶν πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν καὶ πρὸς ἀνάστασιν νεκρῶν. Ὁ Ὑγῖνος τοὐναντίον (Poet. Astron. II, 14) παραδίδει τὰ ἑξῆς: Ὅτε ὁ Ἀσκληπιὸς ἐκλείσθη ἐν κρυπτῷ τινι δωματίῳ ἵνα ἀναστήσῃ τὸν Γλαῦκον, υἱὸν τοῦ Μίνωος, ἀναπηδήσας ὄφις τις περιειλίχθη περὶ τὴν ῥάβδον αὐτοῦ. Καὶ τοῦτον μὲν ἐφόνευσεν ὁ Ἀσκληπιός, ἄλλος τις ὅμως ὄφις ἀνεφάνη καὶ ἐπέθηκε βότανόν τι ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ φονευθέντος ὄφεως, ὅστις οὕτως ἀνέζησε. Τὸ βότανον τοῦτο λαβὼν ὁ Ἀσκληπιός, ἀνέστησε δι' αὐτοῦ τὸν Γλαῦκον· ἀλλὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο προὐκάλεσε τὸν ἑαυτοῦ ὄλεθρον, διότι ὁ Ζεὺς φοβηθεὶς μήπως οὕτως οἱ ἄνθρωποι σωθῶσιν ἀπὸ τοῦ θανάτου ἐκεραυνοβόλησεν αὐτόν. — Κατὰ Διόδωρον (IV, 71) τοῦτο ἔπραξεν ὁ Ζεὺς χάριν τοῦ Πλούτωνος, ὅστις παρεπονέθη αὐτῷ ὅτι ὀλίγοι πλέον νεκροὶ κατήρχοντο εἰς τὰ ἐν τῷ Ἅιδῃ βασίλειά του.

(3) Τοῦτο ἀποδέχονται πάντες οἱ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς καταγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀσχοληθέντες (ἴδε Thraemer ἐν Pauly-Wissowa's Realencyklop. σ. 1642 κἑ.). Μόνον ὁ Lennart Kjellberg ἐν πραγματείᾳ αὐτοῦ «Asklepios» νεωστὶ δημοσιευθείσῃ, πειρᾶται νὰ ἀποκρούσῃ τὴν θεσσαλικὴν καταγωγὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ συμπεραίνων ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ δὴ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐκεῖθεν διεδόθη εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Θεσσαλίας. Ὁ

παλαιοῖς χρόνοις ὁ Ἀσκληπιὸς πολλαχοῦ τῆς Θεσσαλίας καὶ μάλιστα ἐν Τρίκκῃ τῇ καθ' Ὅμηρον πατρίδι τῶν Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου (ἴδ. σελ. 6, σημ. 2), ἐν ᾗ ὑπῆρχεν ἀρχαῖον καὶ ἐπίσημον ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1).

Ἐκ Θεσσαλίας ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ μετηνέχθη διὰ τῆς Βοιωτίας καὶ τοῦ ἰσθμοῦ εἰς Ἐπίδαυρον καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Πελοπόννησον. Εὐπρόσδεκτος δὲ λίαν ἐγένετο ἡ λατρεία αὕτη ἐν Πελοποννήσῳ διότι ἠσκεῖτο, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων λατρεία ἐγχωρίων τινῶν θεῶν ἢ δαιμόνων προσομοιαζόντων τῷ Ἀσκληπιῷ. Οὕτως ἡ λατρεία τοῦ ἐκ Θεσσαλίας εἰσαχθέντος ἐν Πελοποννήσῳ θεοῦ ποῦ μὲν ὑπερίσχυσε καθ' ὁλοκληρίαν, ποῦ δὲ συναφωμοιώθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τῇ τῶν ἐγχωρίων θεῶν ἢ δαιμόνων λατρείᾳ, οἵτινες οὕτω μετεβλήθησαν εἰς Ἀσκληπιάδας, καὶ ἐκ τούτου προέκυψαν αἱ πολλαὶ καὶ διάφοροι κατὰ τὴν Πελοπόννησον παραδόσεις περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν (2).

Gruppe (Griech. Mythol. ἐν τῷ τοῦ Müller's Handbuch V, 2, σ.189 κἑ.) ὑπολαμβάνει ὡς οὐχὶ πολὺ ἀρχαίαν τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ἐκ Θεσσαλίας καταγωγῆς τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ καὶ κλίνει νὰ ἀποδεχθῇ ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Μαλεάτου καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὡρμήθη ἐκ Κρήτης.

(1) Στράβων, IX, 437: «Τρίκκη, ὅπου τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἀρχαιότατον καὶ ἐπιφανέστατον». Σημειωτέον δ' ὅτι ἐπιστεύετο πρὸς τούτοις ὅτι καὶ ἐγεννήθη ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν Τρίκκῃ παρὰ τὸν Ληθαῖον ποταμόν (Στράβων, XIV, 647). Ὅτι δὲ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐπίσημον ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦτο, δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν παρὰ Ἡρώνδᾳ (II, 97 καὶ IV, 1) καὶ ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ ἐπιδαυρίου Ἰσύλλου, ἐν ᾧ μνημονεύεται τὸ ἐν Τρίκκῃ ἱερὸν ὡς γνωστὸν καὶ ἀρχαῖόν τι ἵδρυμα: «οὐδέ κε Θεσσαλίας ἐν Τρίκκῃ πειραθείης εἰς ἄδυτον καταβὰς Ἀσκληπιοῦ, εἰ μὴ ἐφ' ἁγνοῦ πρῶτον Ἀπόλλωνος βωμοῦ θύσαις Μαλεάτᾳ» (ἴδ. Fouilles d'Épidaure, σ. 34, ἀρ. 7, στ. 29).

(2) Ἴδε Wilamowitz: Isyllos σ. 54 κ. ἑ.— Σημειωτέον ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ὑποταγῆς τῷ Ἀσκληπιῷ διαφόρων ἰαματικὴν δύναμιν κεκτημένων ἐγχωρίων θεῶν ἢ δαιμόνων καὶ ἰδίως ἐκ τῆς προσωποποιήσεως ἀφῃρημένων ἐννοιῶν παρήχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ διάφοροί τινες περιωρισμένης κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον σημασίας θεοὶ ἢ δαίμονες, οἵτινες ἐξελήφθησαν ὡς ἀποτελοῦντες μέλη οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πλὴν τῶν ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου γνωστῶν ἤδη Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου, μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶνε κατὰ διαφόρους ἐγχωρίους παραδόσεις ἡ Ἠπιόνη (σύζυγος αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Κῷ παράδοσιν), ἡ Ὑγίεια, Ἰασώ, Πανάκεια, Αἴγλη, Ἀκεσώ, Ἰανίσκος,

Ὅτι δὲ ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ λατρευόμενος Ἀσκληπιὸς ἔχει τὴν καταγωγήν του ἐκ Θεσσαλίας, δηλοῦται ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν Ἐπιδαυρίᾳ παραδόσεως ἣν ἀναφέρει ὁ Παυσανίας ἐν βιβλ. II, 26, 3. Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ὁ Φλεγύας εἶχεν ἐλθεῖ εἰς Πελοπόννησον ὅπως κατασκοπεύσῃ τὴν χώραν ταύτην· παρηκολουθεῖτο δὲ ὑπὸ τῆς θυγατρός του Κορωνίδος, ἥτις ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πατρός της ἔγκυος οὖσα ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγέννησε τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν τῇ Ἐπιδαυρίᾳ καὶ ἐξέθηκεν αὐτὸν εἰς τὸ ὄρος Τίτθιον (1), ἐφ' οὗ ἔβοσκε τὸ ποίμνιόν του ποιμήν τις Ἀρεσθάνας καλούμενος. Ἐνταῦθα δὲ ἐκτεθειμένον τὸν Ἀσκληπιὸν ἐφύλαττεν ὁ τοῦ ποιμνίου κύων καὶ ἐγαλούχει μία τῶν αἰγῶν (2) μέχρις οὗ ἀνακαλύψας τὸν παῖδα ὁ Ἀρεσθάνας εἶδεν ἀστραπὴν ἐκλάμψασαν ἐξ αὐτοῦ καὶ διακρίνας οὕτως ὅτι θεός τις ἦτο ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ πανταχοῦ τὰ θαύματα τούτου, ὅτι τοὺς ἀσθενεῖς θεραπεύει καὶ τοὺς νεκροὺς ἀνεγείρει (3).

Αὐτὸ δὲ τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιδαυρίας παραδόσεως, ἀρχαιοτέρας, τῆς ἐν ποιήματι (παιᾶνι) Ἰσύλλου, ποιητοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου, εὑρεθέντι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ (4). Κατὰ

Ἀλεξήνωρ καὶ Τελεσφόρος, ὁ καὶ Εὐαμερίων καὶ Ἄκεσις καλούμενος. (τέκνα αὐτοῦ).

(1) Τοῦτο τὸ ὄρος πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκαλεῖτο κατὰ Παυσανίαν Μύργιον ἢ μᾶλλον Μύρτιον, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Wilamowitz (Isyllos, 85, σημ. 62) προταθεῖσαν διόρθωσιν τοῦ κειμένου τοῦ Παυσανίου.

(2) Τούτου τοῦ λόγου ἕνεκα ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὡς καὶ ἐν Τιθορέᾳ, δὲν ἐθυσιάζοντο αἶγες τῷ Ἀσκληπιῷ (Παυσ. II, 26, 9. X, 32, 8).

(3) Ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀρεσθάνου ἀνακάλυψις αὕτη τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰκονίζεται ἐπὶ νομισμάτων τῆς Ἐπιδαύρου τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 25.

Πρὸς τὴν παράδοσιν ταύτην σχετίζονται καὶ ὅσα ἀναφέρει ὁ κατὰ τὰ 1549-1551 ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα André Thevet, ὅστις ἐν τῇ Cosmographie universelle, 1575, σ. 798, λέγει τάδε: «Ἐκεῖ δὲ (ἐν Ἐπιδαύρῳ) ἐλατρεύετο ὁ Ἀσκληπιός· διελθὼν δ' ἐκεῖθεν ἐπεσκέφθην τὸν ὑπὸ πτωχῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν κατοικούμενον τόπον, οἵτινες μοὶ ἐπέδειξαν τὴν εἰκόνα (ἀνάγλυφον ὡς φαίνεται) βρέφους, ὃ ἐγαλούχει αἴξ καὶ ἐφύλασσε κύων παρ' αὐτῷ εἰκονιζόμενος. Εἶχε δὲ τὸ βρέφος τὸ πρόσωπον περιβεβλημένον ὑπὸ ἀκτίνων, ὥσπερ ὁ ἥλιος, καὶ παρίστανεν, ὡς μοὶ εἶπον, τὸν Ἀσκληπιόν, οὗτινος ὁ ναὸς ὑπῆρχεν ἐν τῷ μνημονευθέντι τόπῳ».

(4) Τὸ ποίημα ἢ κάλλιον εἰπεῖν τὰ ποιήματα ταῦτα, ἐπὶ πλακὸς ὕψους 1, 27 καὶ πλάτους 0,53 γεγραμμένα, εὑρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἔτους 1884 καὶ

τὰ ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ ὁ Φλεγύας δὲν ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐκ Θεσσαλίας, ἀλλ' εἶνε ἐγχώριος ἀνὴρ ἐξ Ἐπιδαύρου, ἔλαβεν ὅμως ὡς σύζυγον Θεσσαλὴν γυναῖκα, τὴν ὡραίαν Κλεοφήμην, θυγατέρα τῆς Μούσης Ἐρατοῦς καὶ τοῦ Μάλου (1). Ἐκ τῆς Κλεοφήμης ἔσχεν ὁ Φλεγύας θυγατέρα Αἴγλην (Ἄσγλην), ἥτις διὰ τὴν ὡραιότητά της ἐπωνομάσθη Κορωνίς. Ἰδὼν δὲ ταύτην ὁ Ἀπόλλων ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πάππου της Μάλου καὶ καταληφθεὶς ὑπὸ ἔρωτος συνηυνάσθη αὐτῇ. Ἐκ τοῦ ἀνοσίου τούτου γάμου ἐγέννησεν ἡ Αἴγλη τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν Ἐπιδαυρίᾳ, ἐν αὐτῷ τῷ Ἱερῷ.

Ἐν ταῖς παραδόσεσι ταύταις διορᾷ τις τὴν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθεῖσαν ἀρχαιοτάτην παράδοσιν περὶ τῆς θεσσαλικῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὴν ἐκ τῶν Ἠοιῶν τοῦ Ἡσιόδου. Τὴν παράδοσιν δὲ ταύτην μετεποίησαν οἱ Ἐπιδαύριοι καὶ παρέστησαν τὸν Ἀσκληπιὸν ὡς γεννηθέντα ἐν τῇ ἑαυτῶν χώρᾳ θέλοντες νὰ ἰδιοποιηθῶσιν αὐτόν. Ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐπεδίωξαν καὶ οἱ Μεσσήνιοι ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἐν Μεσσηνίᾳ ἐγεννήθη ὁ Ἀσκληπιὸς ἐκ πατρὸς μὲν Ἀπόλλωνος, μητρὸς δὲ Ἀρσινόης θυγατρὸς τοῦ Λευκίππου (2). Ἐφιλονείκησαν δὲ ἐπὶ τούτῳ οἱ Μεσσήνιοι καὶ Ἐπι-

ἐδημοσίευσα ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1885 σ. 66 καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure I, σ. 34 ἀρ 7. Ἐκτενῶς δὲ ἐπραγματεύθη περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ὁ U. v. Wilamowitz-Moellendorf ἐν ταῖς Philologische Untersuchungen τεῦχος Θ'. «Isyllos von Épidauros», 1896.

(1) Ὅτι ὁ Μᾶλος εἶνε Θεσσαλὸς ὑποδηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τοῖς στίχοις 27-31 τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ποιήματος, ὡς εἶπον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1885 σ. 80, καὶ ὡς δέχεται καὶ ὁ Robert ἐν τῇ τοῦ Preller Gr. Mythologie, 1894, σ. 519. Ὁ Wilamowitz τοὐναντίον φρονεῖ ὅτι καὶ ὁ Μᾶλος ἦτο Ἐπιδαύριος.

(2) Ἀφορμὴ πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον τῶν Μεσσηνίων ἐγένοντο τὰ ἐν τῇ Ἰλιάδι περὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου, τῶν ἡγεμόνων τῶν θεσσαλικῶν πόλεων Τρίκκης, Ἰθώμης καὶ Οἰχαλίας. Πόλεις δηλ. οὕτως ὀνομαζόμεναι ὑπῆρχον καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ, διὰ τοῦτο εὔκολος ἦτο ἐν τοῖς μεθ' Ὅμηρον χρόνοις ἡ χάριν τῶν Μεσσηνίων μετατόπισις τῶν πόλεων τούτων ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας εἰς Μεσσηνίαν (πρβ. Παυσανίαν, IV, 3, 2 καὶ ἴδε Wilamowitz: Isyllos, σ. 77 κἑ.). Ἀλλ' ὅτι ἡ ἐν Μεσσηνίᾳ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔλκει τὴν καταγωγήν της ἐκ Θεσσαλίας δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐν Γερηνίᾳ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὃ ἦτο ἀφίδρυμα τοῦ ἐν τῇ θεσσαλικῇ Τρίκκῃ ἱεροῦ (Στράβων VIII, 360). Ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ὡσαύτως μνῆμα καὶ ἱερὸν ἅγιον τοῦ Μαχάονος (Παυσανίας, III, 26, 10).

δαύριοι καὶ ἐρωτηθὲν τὸ ἐν Δελφοῖς Μαντεῖον ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῶν Ἐπιδαυρίων διὰ τοῦ χρησμοῦ ἐκείνου τοῦ παρὰ Παυσανίᾳ (II, 26, 7):

ὦ μέγα χάρμα βροτοῖς βλαστὼν Ἀσκληπιὲ πᾶσιν
ὃν Φλεγυηΐς ἔτικτεν ἐμοὶ φιλότητι μιγεῖσα
ἱμερόεσσα Κορωνὶς ἐνὶ κραναῇ Ἐπιδαύρῳ.

Τὴν καταγωγὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ διημφισβήτουν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ οἱ Ἀρκάδες. Κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (VIII, 25, 11) παραδιδόμενα τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησε καὶ ἐξέθηκεν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐν Θελπούσῃ, ἔτρεφε δὲ ἡ Τρυγὼν καὶ ἀνεκάλυψεν ὁ Αὐτόλαος, νόθος υἱὸς τοῦ Ἀρκάδος. Ἀλλ' ἡ παράδοσις αὕτη εἶνε προφανῶς μεταποίησις τῆς ἐν Ἐπιδαυρίᾳ κρατούσης παραδόσεως. Κατ' ἄλλην δέ τινα περίεργον παράδοσιν, κρατοῦσαν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀρκαδίᾳ, ὡς φαίνεται, ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο υἱὸς οὐχὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀλλὰ τοῦ Ἀρσίππου καὶ τῆς Ἀρσινόης (1).

Ἐλατρεύετο δὲ ὁ Ἀσκληπιὸς καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον ἰδίως δὲ ἐν Μεσσηνίᾳ, ἐν τῇ Λακωνικῇ, ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν τῇ κατὰ τὴν Σικυωνίαν χώραν Τιτάνῃ, ἐν ᾗ ὑπῆρχεν ἀρχαιότατον, ὡς φαίνεται, ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγιείας (Παυσ. II, 11, 5 κ. ἑ.), ἧς ἡ λατρεία ἐνταῦθα τὸ πρῶτον ἀνεπτύχθη. Ἀλλ' ὑπὲρ πάντα τὰ κατὰ τὴν Πελοπόννησον Ἀσκληπιεῖα διέπρεψεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅπερ διακριθὲν κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν ἐν αὐτῷ θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν ἐγένετο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὸ ἐπισημότατον Ἀσκληπιεῖον τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὑπερέβη κατὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν φήμην τὸ ἐν Τρίκκῃ τῆς Θεσσαλίας καὶ πάντα τὰ ἄλλα ἐν Ἑλλάδι Ἀσκληπιεῖα καὶ ἐγένετο ὁρμητήριον ἐξ οὗ διεδόθη κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ τε ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κόσμου, τὸ μὲν ἀμέσως τὸ δὲ ἐμμέσως, ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἐξ Ἐπιδαύρου διεδόθη ἀμέσως ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατὰ μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, εἰς Ἀθήνας (Παυσ. II, 26, 7), ἐν ἔτει 420 π. Χ. (2), εἰς Ναύπακτον (Παυσ. X, 38, 13), εἰς Σικυῶνα (Παυσ. II, 10, 3), εἰς Ἐπίδαυρον Λιμηρὰν (Παυσ.

(1) Ἴδε Thraemer ἐν Paoly-Wissowa's Realencyclop. σ. 1651.
(2) Ἴδε Körte ἐν Athen. Mitth. XVIII (1893) σ. 249.

III, 23, 6), εἰς Βαλάγρας τῆς Κυρηναϊκῆς (Παυσ. II, 26, 9), εἰς Πέργαμον (Παυσ. II, 26, 7) (1), εἰς τὴν Ἰωνίαν ἐν γένει, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰουλιανοῦ (κατὰ Χριστιανῶν, σ. 198 ἔκδ. Neum.), εἰς Τάραντα (Ἰουλιανός, κατὰ Χριστ. σ. 198) καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ῥώμην. Ὁ Λίβιος διηγεῖται (X, 48) ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι κατατρυχόμενοι ὑπὸ λιμοῦ ἔπεμψαν ἐν ἔτει 293 π. Χ., κατὰ συμβουλὴν τῶν Σιβυλλείων Βιβλίων, πρεσβείαν εἰς Ἐπίδαυρον ἥτις ἐκόμισεν εἰς Ῥώμην ἕνα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀσληπιοῦ διαιτωμένων ὄφεων, ὃν ἰδόντες οἱ Ῥωμαῖοι ἐξέλαβον ὡς αὐτὸν τὸν θεόν. Ἀφιχθέντος δὲ τοῦ πλοίου εἰς Ῥώμην ἐξώρμησεν ἐξ αὐτοῦ ὁ ὄφις καὶ κολυμβῶν ἀνερριχήθη εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ Καπιτωλίου νῆσον τοῦ Τιβέρεως, τὴν ἱερὰν νῆσον καλουμένην, ἔνθα οἱ Ῥωμαῖοι ἀνήγειραν τὸν ναὸν τοῦ νέου τούτου θεοῦ.

Καὶ τὸ ἐν Κῷ περίφημον Ἀσκληπιεῖον ἔσχε τὴν καταγωγήν του ἐκ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ, καθ' ἃ παραδίδει ὁ Ἰουλιανὸς (κατὰ Χριστιανῶν, σ. 198). Καὶ ναὶ μὲν τοῦτο ἀμφισβητεῖται, διότι κατὰ Ἡρώνδαν ἡ ἐν Κῷ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰσήχθη ἐκ τοῦ ἐν Τρίκκῃ τῆς Θεσσαλίας Ἀσκληπιείου (2), βέβαιον ὅμως τοὐλάχιστον εἶνε ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὸ ἐν Κῷ Ἀσκληπιεῖον ἀνεγνώριζε τὴν ἐπισημότητα καὶ ὑπεροχὴν τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐδέχετο τοὺς ἐξ Ἐπιδαύρου στελλομένους αὐτῷ ἱεροὺς ὄφεις (Παυσ. III, 23, 7). Ἡ ὑποτελὴς δ' αὕτη σχέσις τοῦ ἐν Κῷ Ἀσκληπιείου συμφωνεῖ καὶ τῇ τοῦ Ἡροδότου (VII, 99) μαρτυρίᾳ, καθ' ἣν οἱ ἐν Κῷ ἦσαν ἄποικοι Δωριέων ἐξ Ἐπιδαύρου.

---

(1) Τὸ ἐν Περγάμῳ Ἀσκληπιεῖον ἦτο κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους τὸ ἐπισημότατον τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἱερῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, φημίζεται δὲ τοῦτο ἐν τοῖς σωζομένοις ἱεροῖς λόγοις Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος, ὅστις ὑπὸ δεινοῦ νοσήματος κατεχόμενος ἐθεραπεύθη ἐν αὐτῷ.

(2) Ἡρώνδας II, 97 «χὠσκληπιὸς κῶς ἦλθεν ἐνθάδ' ἐκ Τρίκκης». Ἴδε Wilamowitz Isyllos, 49 κ. ἑ.).

καὶ τὸ ἐπισημότατον αὐτοῦ μέρος καὶ μᾶλλον ἀνωφερὲς (πρὸς ἀνατολάς, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Κυνορτίου καὶ τοῦ Τιτθίου), ἐν ᾧ ἦσαν μεταξὺ δένδρων οἱ ναοί, τὰ ἀναθήματα καὶ τὰ λοιπὰ ἱερὰ καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα. Τὸ μέρος ὅμως τοῦτο ἐκαλεῖτο πρὸς τούτοις ἐνίοτε καὶ τέμενος (1) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ χώρου. Δὲν περιεβάλλετο δὲ τὸ τέμενος τοῦτο διὰ τείχους, ἀλλὰ καθωρίζετο ἁπλῶς δι' ὁροσήμων, διὰ μεμονωμένων δηλ. λίθων ἐμπεπηγμένων κατὰ ἀποστάσεις ἐν τῷ ἐδάφει, ὡς ἀναφέρει ὁ Παυσανίας, ὅστις προστίθησιν ὅτι ἐντὸς τοῦ ὑπὸ τῶν ὁροσήμων τούτων περιβαλλομένου ἱεροῦ χώρου δὲν ἦτο ἐπιτεταμμένον οὔτε νὰ ἀποθάνῃ τις οὔτε νὰ γεννήσῃ (2).

Ἦγον δὲ εἰς τὸ Ἱερὸν δύο εὑρεῖαι ἀμαξιτοί, ἡ μὲν ἐκ τῆς παλαιᾶς πόλεως Ἐπιδαύρου, ἡ δὲ ἐξ Ἄργους. Ἡ ἐκ τῆς πόλεως

Thieros. Ὁ Chandler (ἴδε σ. 25) ὀνομάζει αὐτὸν Gérao. Προφανὲς δὲ εἶνε ὅτι αἱ λέξεις αὗται εἶνε μεταποίησις τῆς λέξεως Ἱερό, ἣν προφερομένην ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων δὲν ἀντελήφθησαν καλῶς οὐδ' ἐνόησαν οἱ περιηγηταὶ οὗτοι.

(1) Ἴδε ἐπιγραφὰς ἐν Fouil. d'Épid. σ. 34, ἀρ. 7· σ. 48. σ. 67, ἀρ. 206· σ. 69, ἀρ. 209. — Σημειωτέον ὅμως ὅτι καὶ τοῦ τεμένους τούτου ἡ μᾶλλον συνήθης ὀνομασία ἦτο «Ἱερόν» ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν Fouil. d'Épidaure, σ. 24, σημ. 1 ἐπιγραφῆς τῶν ἰαμάτων, καθ' ἣν ἡ Κλεὼ καὶ ἡ Ἰθμονίκη μέλλουσαι νὰ γεννήσωσιν ἐξέρχονται τοῦ ἱεροῦ. — Ἄλλως ἔχει τὸ πρᾶγμα παρὰ Παυσανίᾳ (ἔνθ. ἑπομένην σημείωσιν 2).

(2) «Τὸ δὲ ἱερὸν ἄλσος τοῦ Ἀσκληπιοῦ περιέχουσιν ὄροι πανταχόθεν· οὐδὲ ἀποθνήσκουσιν οὐδὲ τίκτουσιν αἱ γυναῖκες σφισιν ἐντὸς τοῦ περιβόλου, καθὰ καὶ ἐπὶ Δήλῳ τῇ νήσῳ τὸν αὐτὸν νόμον. τὰ δὲ θυόμενα, ἤν τε τις τῶν Ἐπιδαυρίων αὐτῶν ἤν τε ξένος ὁ θύων ᾖ, καταναλίσκουσιν ἐντὸς τῶν ὅρων» (Παυσαν. II, 27, 1).

Σημειωτέον ὅτι οἱ περὶ τοῦ Ἱεροῦ μέχρι τοῦδε γράψαντες λόγον ποιοῦνται περὶ τείχους περιβάλλοντος αὐτό, ἐν ᾧ αἱ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφαὶ δὲν ἀπεκάλυψαν τεῖχος ἀρχαῖον περιβόλου, οὐδ' ἐκ τοῦ Παυσανίου προκύπτει ὅτι ὑπῆρχε τεῖχος περιβόλου, ὡς φρονεῖ ὁ S. Herrlich (Epidaurus, eine antike Heilstätte, 1898, σ. 11). Τοὐναντίον ἐκ τοῦ παρατεθέντος ἤδη χωρίου τοῦ Παυσανίου δηλοῦται ὅτι ὁ περίβολος ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ὅρων οὐχὶ ἐκ τείχους. Ὁ Παυσανίας τὸ μὲν ὅλον ἱερὸν καλεῖ ἁπλῶς ἱερόν, τὸ δὲ τέμενος καλεῖ ἱερὸν ἄλσος καὶ ἁπλῶς ἄλσος. Κατὰ ταῦτα τὸ μὲν θέατρον ἔκειτο ἐντὸς μὲν τοῦ Ἱεροῦ, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ τεμένους («Ἐπιδαυρίοις δέ ἐστι θέατρον ἐν τῷ ἱερῷ», II, 27, 5), ὁ δὲ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ στάδιον κτλ. ἦσαν ἐντὸς τοῦ τεμένους («ἐντὸς δὲ τοῦ ἄλσους ναός τε ἔστιν Ἀρτέμιδος» κτλ. II, 27, 6). Ταῦτα δὲ καὶ ἐβεβαιώθησαν διὰ τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν. Ἀποβλέπων τις εἰς τὸν τοπογραφικὸν πίνακα τοῦ Ἱεροῦ πείθεται ὅτι τὸ θέατρον ἀληθῶς δυνατὸν νὰ ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένους· ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ὅμως (Γ), ὁ ἐγγύτατα τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Α) κείμενος, ἦτο ἀναμφισβητήτως ἐντὸς τοῦ τεμένους.

Ἐπιδαύρου διήρχετο μεταξὺ τοῦ Τιτθίου καὶ Κυνορτίου καὶ ἦγεν εἰς τὰ ἀποκαλυφθέντα νῦν κατὰ τὸ βόρειον μέρος τοῦ Ἱεροῦ Προπύλαια· ἡ δὲ ἐξ Ἄργους ὁδός, ἣν διήνυσε καὶ ὁ Παυσανίας ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἱερόν, διήρχετο διὰ τῆς Μιδείας (Παυσ. II, 25, 7 καὶ 9), παρέκαμπτε τὴν Λῆσσαν (ἴδ. σ. 14, σημ. 2) καὶ ἐκεῖθεν ἦγε κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ Ἱερόν (1).

Ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ τῆς Ἐπιδαυρίας εἰσαχθεῖσα ἐκ Θεσσαλίας ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν λίαν παλαιοῖς ἀγνώστοις χρόνοις ἐρριζοβόλησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ τοσαῦτον ἀνεπτύχθη καὶ διέπρεψεν, ὥστε ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο κατ' ἐξοχὴν θεὸς ἐπιδαύριος. Ἰδιάζοντα δὲ λόγον τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς μάτην πειρῶνταί τινες νὰ ἀνεύρωσιν. Ἂν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου ἐλατρεύετο πρὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁ Ἀπόλλων αὐτός, ἢ ἄλλος τις ἰαματικὴν δύναμιν κεκτημένος ἐγχώριος θεὸς ἢ δαίμων, ἄγνωστον εἶνε. Ἐξ ἄλλου δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν ἠσκεῖτο ἐν τοῖς παλαιοῖς χρόνοις ἰατρική τις τέχνη, οὔτε φύονται ἐν αὐτῷ ἰαματικὰ βότανα, οὔτε τὰ ἐν αὐτῷ ὕδατα ἔχουσιν ἰαματικήν τινα ἰδιότητα, οὔτε τὸ κλίμα καὶ ἡ περιβάλλουσα φύσις παρέχουσιν ἔκτακτόν τι δυνάμενον νὰ ἐπιδράσῃ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς ὑγιείας τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν μάλιστα ταύτην τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου ἱκανῶς μειονεκτεῖ πολλῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι τοποθεσιῶν. Ἔκτακτόν τι γεγονός, τύχη, σύμπτωσίς τις, ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ εἰσαγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Διέπρεψε δὲ τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦτο τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐπεσκίασε σὺν τῷ χρόνῳ πάντα τὰ λοιπὰ Ἀσκληπιεῖα τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἕνεκα τῆς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εὐδοκιμήσεως αὐτοῦ ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν. Δὲν ἦτο δὲ τοῦτο νοσοκομεῖον ἢ θεραπευτήριόν τι ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἀλλ' ἁπλοῦν θρησκευτικὸν καθίδρυμα, οὑτινος ἡ φήμη καὶ ἡ ἀκμὴ ἦσαν ἀποτέλεσμα τῆς πίστεως εἰς τὸ θεῖον καὶ τῆς δεισιδαιμονίας. Τὸ Ἀσκληπιεῖον τοῦτο ἦτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ὅ τι εἶνε σήμερον

(1) Σήμερον ἄγει εἰς τὸ Ἱερὸν μία ὁδός, ἁμαξιτός, ἐκ Ναυπλίου, ἐκτάσεως 30 χιλιομέτρων, κατασκευασθεῖσα ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως μετά τινα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν.

παρ' ἡμῖν ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Τήνου καὶ ἐν Γαλλίᾳ ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τοῦ Lourdes. Οἱ εἰς αὐτὸ καταφεύγοντες ἀσθενεῖς ἐθεραπεύοντο οὐχὶ τῇ βοηθείᾳ ἰατρικῆς τινος θεραπείας, ἀλλὰ διὰ τῆς θείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ δυνάμεως, καθ' ἃ μανθάνομεν ἐκ τῶν περιφήμων ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων, ἃς εὗρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1883. Ἄνθρωποι ὑπὸ παντοίων νόσων πάσχοντες, τινὲς δὲ καὶ ὑπὸ νόσων ἀνιάτων, οἷον στεῖραι γυναῖκες, τυφλοί, χωλοὶ καὶ ἀνάπηροι, κατέφευγον πανταχόθεν τοῦ κόσμου εἰς τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀρωγὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀφ' οὗ δὲ ὑπεβάλλοντο οὗτοι εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν ἱεροτελεστιῶν τινων, κατεκλίνοντο τὴν νύκτα ἔν τινι παρὰ τὸν ναὸν οἰκοδομήματι, ὃ ἐκαλεῖτο Ἄβατον καὶ Ἐγκοιμητήριον. Ἐμφανιζόμενος δὲ καθ' ὕπνους ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευεν αὐτοὺς οὕτως ὥστε τὴν πρωΐαν ἐξερχόμενοι οὗτοι ἐκ τοῦ Ἀβάτου ἦσαν ἐντελῶς ὑγιεῖς καὶ ἀπήρχοντο ἐκ τοῦ Ἱεροῦ εὐλογοῦντες τὸν θεὸν καὶ τὴν φήμην αὐτοῦ πανταχοῦ διαδίδοντες. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι κατεβάλλετο φροντὶς ὑπὸ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πεπειραμένων καὶ λίαν πρακτικῶν ἀνθρώπων, ὅπως οἱ θεραπευόμενοι ἀσθενεῖς ἐκδηλῶσι τὴν εὐγνωμοσύνην των τῷ θεῷ καὶ κατὰ τρόπον θετικώτερον, ὅπως δηλ. καὶ ἀναθήματα ἀφιερόνωσιν ἐν τῷ ναῷ καὶ χρήματα πληρόνωσι. Περὶ τούτου μάλιστα καὶ αὐτὸς ὁ Ἀσκληπιὸς ἐφρόντιζεν ἐνίοτε, ἐμφανιζόμενος τὴν νύκτα καὶ προτρέπων τοὺς ἀσθενεῖς νὰ πληρόνωσι τὰ *ἴατρα*. Ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου, ὁ μέγας οὗτος ἐν τῇ ἀρχαιότητι θαυματουργός, παρεῖχεν ἀληθῶς προθύμως τὴν ἀρωγήν του εἰς τοὺς πάσχοντας ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀφιλοκερδῶς· ἐνίοτε μάλιστα, τὰς περιστάσεις σταθμίζων, ἱκανῶς ἐξεκένονε τὰ βαλάντια τῶν πλουσίων πελατῶν του. Ὁ Παυσανίας λ. χ. ἀναφέρει ὅτι Ναυπάκτιόν τινα, πάσχοντα τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ σχεδὸν τυφλὸν ὄντα, ὁ ἐξ Ἐπιδαύρου Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσεν ἀντὶ 2000 χρυσῶν στατήρων! (1).

(1) Παυσαν. X, 38, 3: «Τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἱερὸν ἐρείπια ἦν, ἐξ ἀρχῆς δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτὸ ἀνὴρ ἰδιώτης, Φαλύσιος. νοσήσαντι γὰρ οἱ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ οὐ πολὺ ἀποδέον τυφλῷ ὁ ἐν Ἐπιδαύρῳ πέμπει θεὸς Ἀνύτην τὴν ποιήσασαν τὰ ἔπη φέρουσαν σεσημασμένην δέλτον. τοῦτο ἐφάνη τῇ γυναικὶ ὄψις ὀνείρατος, ὕπαρ μέντοι ἦν αὐτίκα· καὶ εὑρέ τε ἐν ταῖς χερσὶ ταῖς αὐτῆς σεσημασμέ-

Αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἄρα γινόμεναι θεραπεῖαι τῶν ἀσθενῶν δὲν συνέτεινον μόνον εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰς τὴν διαφήμισιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἦσαν καὶ σπουδαιοτάτη πηγὴ πλούτου διὰ τὸ Ἱερόν, οὗτινος τὰ οἰκονομικὰ τοσοῦτον ἤκμασαν, ὥστε ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἀνέγερσις μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομημάτων ἄτινα καὶ εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἄνεσιν παρεῖχον καὶ εἰς τοὺς προσκυνητὰς καὶ λοιποὺς ἐπισκέπτας τέρψιν καὶ εὐμάρειαν. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ἐκτίσθη ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ κατεσκευάσθη τὸ ἐν αὐτῷ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ θεοῦ τούτου· ἀμέσως δὲ μετὰ τοῦτον ᾠκοδομήθησαν ἄλλοι τε ναοὶ καὶ διάφορα οἰκοδομήματα, καὶ ἰδίως τὸ θέατρον, ὅπερ ἡ ἀρχαιότης ἐξελάμβανεν ὡς τὸ κάλλιστον τῶν θεάτρων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, καὶ ἡ θόλος, οἰκοδόμημα περιφερὲς ἀξιοθαύμαστον διὰ τὸ κάλλος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν. Ἐν ᾧ δὲ τοιαῦτα οἰκοδομήματα κατεσκευάζοντο ἐν τῷ ἱερῷ ἄλσει, ἀνιδρύοντο πρὸς τούτοις τῇδε κἀκεῖσε ἀγάλματα καὶ ἄλλα ἀναθήματα καὶ οὕτω τὸ ἱερὸν μετεβλήθη ἀληθῶς εἰς παραδείσιον τόπον.

Ἀνέπαφον καὶ ἐν πλήρει ἀκμῇ εἶδε τὸ Ἱερὸν ἐν ἔτει 167 π. Χ. ὁ Αἰμίλιος Παῦλος, ὅτε μετὰ τὴν ἐν Πύδνᾳ μάχην ἐπεσκέφθη αὐτό (1). Μετὰ τριάκοντα δ' ἔτη περίπου, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 146 καταστροφὴν τῆς Κορίνθου, ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερόν, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Μούμμιος, ὅστις καὶ ἐπιγραφὴν ἀναθηματικὴν τῷ Ἀπόλλωνι, τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῇ Ὑγιείᾳ ἐχάραξεν ἐπί τινος βάθρου Νίκης (2)·

Πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐσύλησε τὸ Ἱερὸν ὁ πρὸς τὸν Μιθριδάτην πολεμῶν Σύλλας, ἐν ἔτει 86 π. Χ., ἁφαρπάσας τὰ ἐν αὐτῷ ἀναθήματα, (ὡσαύτως ἐσύλησεν οὗτος καὶ τὰ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ἐν Δελφοῖς) πρὸς διατροφὴν τοῦ στρατεύματός

νην δέλτον, καὶ πλεύσασα εἰς τὴν Ναύπακτον ἐκέλευσεν ἀφελόντα τὴν σφραγῖδα Ψαλύσιον ἐπιλέγεσθαι τὰ γεγραμμένα. τῷ δὲ ἄλλως μὲν οὐ δυνατὰ ἐφαίνετο ἰδεῖν τὰ γράμματα ἔχοντι οὕτω τῶν ὀφθαλμῶν· ἐλπίζων δέ τι ἐκ τοῦ Ἀσκληπιοῦ χρηστὸν ἀφαιρεῖ τὴν σφραγῖδα, καὶ ἰδὼν ἐς τὸν κηρὸν ὑγιής τε ἦν, καὶ δίδωσι τῇ Ἀνύτῃ τὸ ἐν τῇ δέλτῳ γεγραμμένον, στατῆρας δισχιλίους χρυσοῦς».

(1) Livius, XLV, 38. Πολύβιος, XXX, 10.

(2) Ἴδε Fouilles d'Épidaure, σ. 38 ἀρ. 18-20.

του (1), καὶ εὐθὺς μετ' ὀλίγον οἱ ἐκ Κιλικίας πειραταί (2). Ἀλλ' αἱ συλήσεις αὗται συνίσταντο προφανῶς εἰς τὴν ἁρπαγὴν τῶν χρημάτων τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ πολυτίμων ἀναθημάτων (3)· φαίνεται ὅμως ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Αἰμιλίου Παύλου πολὺ μεγαλητέρα ἔγεινεν ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφή, διότι ὁ Λίβιος ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ (σ. 19 σημ. 1) ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τῶν ἑαυτοῦ χρόνων (κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Α' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ.) τοσαύτη ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφή, ὥστε τοῦτο λείψανα μόνον τῶν ἁρπαγέντων ἀναθημάτων περιεῖχεν. Ἡ καταστροφὴ δ' αὕτη ἐγένετο καταφανὴς καὶ διὰ τῶν ἐνεργηθεισῶν ἀνασκαφῶν, δι' ὧν ἀληθῶς κατεδείχθη ὅτι καὶ ἀγάλματα καὶ παντοῖα ἀναθήματα εἶχον καταστραφῇ ἢ ἁρπαγῇ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὑπολειφθέντων ἐν τῷ Ἱερῷ τῶν νῦν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθέντων ἐνεπιγράφων βάθρων, ἅτινα ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις εἶχον χρησιμεύσει καὶ πάλιν ὡς βάθρα διαφόρων ἀναθημάτων, καθὰ δηλοῦται ἐκ τῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χαραχθεισῶν ἐν αὐτοῖς μεταγενεστέρων ἐπιγραφῶν. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη πρὸς τούτοις ὅτι καὶ πολλὰ οἰκοδομήματα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ εἶχον καταρρεύσει ἢ καταστραφῇ κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἴσως χαλεποὺς χρόνους ἢ ὑστερώτερον, ἄγνωστον τίνος ἕνεκα ἢ ὑπὸ τίνος.

Ἀλλ' ἐκ τῶν συλήσεων καὶ καταστροφῶν τούτων ἀνέλαβεν εὐθὺς τὸ Ἱερὸν ἀπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ οὕτως ἀνῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν προτέραν λαμπρότητα κατὰ τὰ μέσα ἰδίως τῆς Β' μετὰ Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὅτε Ἀντωνῖνος, ῥωμαῖος συγκλητικὸς ἀνήρ, ᾠκοδόμησεν ἐν τῷ Ἱερῷ ἰδίαις δαπάναις (κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου: II, 27, 7: καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἐπισκεφθῇ τὸ Ἱερόν), λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ, ἱερὸν τῶν Ἐπιδώτων θεῶν, ναὸν τῆς Ὑγιείας καὶ ἕτερον τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ ἀνῳκοδόμησε καταρρεύσα-

(1) Διόδωρος, 38, 7. Ἀππιανός: Μιθριδάτειος σ. 366, 5 (ἔκδ. Bekker). Πλούταρχος, β. Σύλλα, 12. Παυσανίας, IX, 7, 5.

(2) Πλούταρχος, β. Πομπηίου, 24.

(3) Παράδοξον εἶνε ὅτι τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἔπαθέ τι κατὰ τὰς γενομένας ταύτας συλήσεις τοῦ Ἱεροῦ, ἀφ' οὗ ὁ Παυσανίας εἶδεν αὐτὸ ἀνέπαφον.

σαν ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις στοὰν καλουμένην Κότυος· χάριν δὲ τῶν Ἐπιδαυρίων ᾠκοδόμησεν οὗτος πρὸς τούτοις ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐκτὸς τοῦ τεμένους, οἴκημα ἐν ᾧ ἐδύναντο πλέον νὰ γεννῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ νὰ ἀποθνήσκωσιν οἱ ἀσθενεῖς ὑπὸ στέγην καὶ οὐχὶ ἐν ὑπαίθρῳ, ὥσπερ ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις (1).

Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνῳκοδομήθησαν καὶ τὰ λοιπὰ καταστραφέντα ἢ καταρρεύσαντα οἰκοδομήματα διὰ μικρῶν κοινῶν λίθων μετ' ἀσβέστου (οὕτω κατεσκευάσθησαν καὶ τὰ τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομήματα) ἐπηυξήθησαν δὲ καὶ πολλαχῶς μετεβλήθησαν αὐτὰ καὶ ἄλλα νέα οἰκοδομήματα καὶ οἰκήματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατεσκευάσθησαν. Ἰδίως κατεσκευάσθησαν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους σπουδαῖα

(1) Γενικῶς πιστεύεται ὅτι οὗτος ὁ κατὰ Παυσανίαν ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βουλῆς Ἀντωνῖνος εἶνε ὁ μετὰ ταῦτα, ἀφ' οὗ δηλ. ὁ Παυσανίας ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερόν, αὐτοκράτωρ γενόμενος Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβὴς (138-161 μ.Χ.), ὁ καὶ ἄλλα οἰκοδομήματα κατασκευάσας ἐν Ἑλλάδι κατὰ Παυσανίαν (VIII, 43) καὶ πόλεις ἀνεγείρας καὶ ἐγκαλλωπίσας. Ἀλλ' ὁ Gurlitt (Ueber Pausanias, σ. 1, σ. 59 σημ. 3, σ. 60 σημ. 7, σ. 438-442) ἰσχυρὸν προβάλλει λόγον πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὁ Παυσανίας συνέγραψε τὸ II βιβλίον τῆς περιηγήσεώς του μετὰ τὸ 165 μ. Χ., ὅ ἐστι μετὰ 27 τοὐλάχιστον ἔτη ἀφ' ὅτου εἶχεν ἐπισκεφθῇ, κατὰ τὴν ἀνωτέρω εἰκασίαν, τὸ Ἱερόν. Ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει ἄπορον εἶνε διατί ὁ Παυσανίας, ἀφ' οὗ μετὰ τοσαῦτα ἔτη συνέγραψε τὸ II βιβλίον, δὲν ἀνέφερεν ὅτι ὁ τότε συγκλητικὸς ἀνὴρ Ἀντωνῖνος ἦτο ὁ ὕστερον αὐτοκράτωρ γενόμενος, πρὸς τούτοις δὲ ἄπορον εἶνε ὅτι ἐν βιβλίῳ VIII, 43, ἐν ᾧ μακρὸν λόγον ποιεῖται περὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, περὶ τοῦ ἀρκαδικοῦ Παλλαντίου, ὅπερ οὗτος κώμην πρότερον ὂν πόλιν ἐποίησε, καὶ περὶ τῶν πόλεων Κῶ καὶ Ῥόδου ἃς καταστραφείσας ὑπὸ σεισμοῦ ἀνῳκοδόμησε, δὲν ἀναφέρει ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ αὐτοκράτωρ εἶνε ὁ καὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα κατὰ τὸ βιβλ. II, 27, κατασκευάσας. Διὰ τοῦτο ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν δέον νὰ ληφθῇ ἡ ἀπὸ τοῦ 1851 ἐξενεχθεῖσα γνώμη (Schubart ἐν Zeitschrift für Alterthumswissenschaft, 1851 σ. 298) ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος συγκλητικὸς Ἀντωνῖνος εἶνε ἄγνωστός τις ρωμαῖος ἀνήρ, οὐχὶ δηλ. αὐτοκράτωρ τις. Ἡ κατὰ τῆς γνώμης δὲ ταύτης ἀντίρρησις τοῦ Gurlitt ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευασθέντα οἰκοδομήματα εἶνε πολλὰ καὶ λίαν σπουδαῖα ἢ ὥστε νὰ δεχθῇ τις ὅτι κατεσκευάσθησαν ὑπὸ ἀνδρὸς ἰδιώτου, δὲν εἶνε ἀρκούντως ἰσχυρά, διότι ἕτερος ἰδιώτης ἀνήρ, Ἡρώδης ὁ Ἀττικός, κατεσκεύασεν ἐν Ἑλλάδι μεγαλοπρεπέστερα οἰκοδομήματα. Ὁ συγκλητικὸς Ἀντωνῖνος, πλούσιος ἀνὴρ ὤν, πάσχων ἴσως, ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου τούτου ἕνεκα καὶ θεραπευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εὐγνωμονῶν τῷ θεῷ καὶ χαριζόμενος τοῖς Ἐπιδαυρίοις κατεσκεύασεν ἐν τῷ Ἱερῷ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος οἰκοδομήματα. Δεκτοῦ γενομένου ὅτι ὁ Παυσανίας συνέγραψεν ὄντως τὸ II βιβλίον μετὰ τὸ ἔτος 165, αὕτη εἶνε, φρονῶ, ἡ πιθανωτέρα λύσις τοῦ ζητήματος.

ὑδραυλικὰ ἔργα καὶ δεξαμεναὶ πρὸς ἐπαύξησιν τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ ὕδατος, ἀναγκαίου κυρίως διὰ λουτρά, ὧν μεγίστη ἐγίνετο τότε χρῆσις ἐν τῷ Ἱερῷ, καὶ πρὸς διοχέτευσιν αὐτοῦ ἐν τοῖς διαφόροις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρησιμεύουσιν οἰκοδομήμασι. Τὸ Ἱερὸν εἶχε διατηρήσει τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ἰδιότητα, τὴν τοῦ θρησκευτικοῦ καθιδρύματος, προσέλαβεν ὅμως τότε ἐν μέρει καὶ τὴν ἰδιότητα τῶν σημερινῶν ψυχαγωγικῶν καὶ θεραπευτικῶν τόπων, ἐν οἷς γίνεται χρῆσις τὸ μὲν λουτρῶν, τὸ δὲ ὑγιεινῆς καὶ θεραπευτικῆς τινος πρακτικῆς διαίτης. Ἵνα συλλάβωμεν ἔννοιάν τινα τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, δέον νὰ συνενώσωμεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰς ἰδιότητας τῆς Παναγίας τοῦ Lourdes, ἐν παραδείγματι, τῶν ὑδάτων τοῦ Marienbad καὶ τοῦ παρὰ τὸ Μόναχον θεραπευτηρίου τοῦ Kneipp.

Οὕτω τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου διετέλει ἐν ἀκμῇ καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, εἰς ὃν ὁ Ἀσκληπιὸς δὲν ὑπέκυψεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν ἱκανοῦ χρόνου καὶ μετὰ μεγάλον ἀγῶνα. Τελευταῖος τῶν ἀρχαίων μνημονεύει τοῦ Ἀσκληπιείου τούτου ὁ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς Δ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας σοφιστὴς Θεμίστιος (1)· καὶ ναὶ μὲν οὗτος τὸ ἔθιμον τοῦ νὰ μεταβαίνωσιν οἱ ἀσθενεῖς εἰς Ἐπίδαυρον πρὸς θεραπείαν ἀναφέρει ὡς τι κατὰ τοὺς προηγουμένους χρόνους ἐν χρήσει ὄν, βεβαιοῦται ὅμως ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τούτων ὅτι ἐν Ἐπιδαύρῳ ἠσκεῖτο εἰσέτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅπερ ἄλλως δύναται νὰ ἐξαχθῇ καὶ ἐξ ὅσων λέγει ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος (κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μ.Χ.), ὅστις, ἐν Ἡσαΐᾳ LXV, παραπονεῖται ἐπὶ τῇ πλάνῃ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἐξηκολούθουν τότε νὰ κοιμῶνται ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατακλινόμενοι ἐπὶ τῶν δερμάτων τῶν θυμάτων καὶ ζητοῦντες οὕτω νὰ μάθωσι τὸ μέλλον δι' ὀνείρων (2).

(1) Λόγοι, XXVII σ. 402 (ἔκδ. Dindorf: — « ὥσπερ δήποτε καὶ λέγεται τοῖς κάμνουσι) πρότερον ἦν ἀναγκαῖον εἰς Τρίκκην βαδίζειν καὶ διαπλεῖν εἰς Ἐπίδαυρον κατὰ τὸ παλαιὸν κλέος ».

(2) Χαρακτηριστικὰ εἶνε ταῦτα τῆς ἀκμαίας ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ πίστεως εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τῆς κατ' ἀκολουθίαν τούτου διαρκείας τῆς λατρείας τοῦ

Τὰ ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατόρων ἐκδοθέντα ἐπανειλημμένως διατάγματα κατὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς λατρείας τῶν θεῶν τῶν Ἑλλήνων θὰ ἔπληξαν βεβαίως καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδαύρου οὐχὶ ὅμως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς θανασίμως. Ἄλλην δὲ συμφορὰν ὑπέστησαν ἴσως οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν ἔτει 395 ὑπὸ τῶν Γότθων, οἵτινες ὡς γνωστὸν εἰσήλασαν τότε, ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον, εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ πρὶν ἢ ἠττηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Στελίχωνος ἐν Φολόῃ τῆς Ἠλείας, ἐδῄωσαν τὴν Κόρινθον καὶ τὸ Ἄργος· μετὰ πιθανότητος δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰσήλασαν οὗτοι καὶ εἰς Ἐπιδαυρίαν, ἀφ' οὗ τὸ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Ἱερὸν πλουσίαν παρεῖχεν αὐτοῖς λείαν, οἵαν παρέσχεν ἄλλοτε τῷ Σύλλᾳ καὶ τοῖς πειραταῖς. Κατὰ τοὺς χρόνους ἴσως τούτους τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνος οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ περιετείχισαν τὸ τέμενος δι' ὀχυροῦ διπλοῦ τείχους, (ὡς ἔδειξαν αἱ ἀνασκαφαί), ὃ κατεσκεύασαν ἐκ τοῦ παρατυχόντος ὑλικοῦ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Τέλος δὲ τὰ κατὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας καὶ κατὰ τῶν ἱερέων καὶ τῶν ναῶν τελευταῖα διατάγματα τῶν αὐτοκρατόρων, ἰδίως τὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' (426 μ. Χ.), θὰ ἐπήνεγκον τὸ μοιραῖον τέλος καὶ οὕτω μετὰ βραχὺν ἔκτοτε χρόνον θὰ κατέπαυσεν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ.

Οἱ χριστιανοὶ γενόμενοι κύριοι τοῦ Ἱεροῦ κατέστρεψαν κατὰ τὸ σύνηθες τὰ ἐν αὐτῷ γλυπτά, ὅσα ἦσαν αὐτοῖς πρόχειρα, δὲν μετέβαλον ὅμως τοὺς ναούς, καὶ μάλιστα τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς χριστιανικοὺς ναούς, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ἀλλ' ἔκτισαν, ἐντὸς τοῦ τεμένους, εὐτελῆ τινα οἰκήματα ἐξ ὑλικοῦ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων καὶ ἐκ τῶν τεμαχίων τῶν καταστραφέντων ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ

περὶ οὗ ὁ λόγος θεοῦ μέχρι τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. τοὐλάχιστον, ἀντιθέτως πρὸς τὰ τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ δὴ τοῦ Διός, οὗτινος ἡ λατρεία πρὸ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδων πολὺ εἶχεν ἐκπέσει καὶ ἡ εἰς αὐτὸν πίστις σχεδὸν ἐκλείψει, ὡς ἐξάγεται ἐξ ὧν παραδίδει ὁ Λουκιανὸς (Τίμων, 4). Ὁ Τίμων ἀγανακτῶν ἐπὶ τῇ κακίᾳ τῶν συγχρόνων του καὶ ἐπὶ τῇ ἀναλγησίᾳ τοῦ Διός, μὴ τιμωροῦντος αὐτούς, χαιρεκάκως λέγει περὶ τούτου τάδε: «τοιγάρτοι ἀκόλουθα τῆς ῥᾳθυμίας ταπίχειρα κομίζῃ παρ' αὐτῶν, οὔτε θύοντος ἔτι σοί τινος οὔτε στεφανοῦντος, εἰ μή τις ἆρα πάρεργον Ὀλυμπίων, καὶ οὗτος οὐ πάνυ ἀναγκαῖα ποιεῖν δοκῶν, ἀλλ' εἰς ἔθος τι ἀρχαῖον συντελῶν».

καὶ ἡ θόλος τοῦ Πολυκλείτου, τὰ δύο τοὐλάχιστον ταῦτα οἰκοδομήματα, διετέλουν τότε ἀνέπαφα· κατέπεσαν, ὡς φαίνεται, ταῦτα καὶ διεσείσθη τὸ θέατρον διὰ τῶν μετὰ ταῦτα, κατὰ τὰ ἔτη 522 καὶ 551, γενομένων, ὡς γνωστόν, ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ φοβερῶν σεισμῶν. Ἔκτοτε ἡ νὺξ τοῦ Μεσαιῶνος ἐπεκτείνεται ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ καὶ βαθὺ σκότος καλύπτει τὰ κατ' αὐτό. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦτο μόνον ἐδιδάχθημεν (τῇ βοηθείᾳ εὑρεθέντων νομισμάτων), ὅτι ἐπὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας τινὰ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων οἰκοδομήματα, εἴτε ἀνέπαφα διασωθέντα, εἴτε ἀνοικοδομηθέντα καὶ ἐπισκευασθέντα, ἐχρησίμευον πρὸς κατοικίαν.

Πρῶτος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους περιηγητὴς ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν ἐν ἔτει 1669 ὁ γάλλος Desmonceaux (1). Οὗτος ἐκ Ναυπλίου (Napoly) μετέβη εἰς Λιγουριόν, ὃ λέγει ὅτι ἦτο μέγα χωρίον κατεστραμμένον, «δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον ἄλλα μικρὰ χωρία σχεδὸν ἔρημα ἕνεκα τῶν πειρατῶν οἵτινες ἐπροχώρουν καὶ μέχρι τῶν μερῶν ἐκείνων, ἂν καὶ ἀφίσταντο ταῦτα τέσσαρας λεύγας ἀπὸ τῆς θαλάσσης». Ἐκ Λιγουριοῦ μετέβη εἰς τὸ Ἱερὸν διελθὼν τὴν σημερινὴν ἀκριβῶς ὁδὸν τὴν διερχομένην παρὰ τὴν ὑπὸ τὸ Λιγουριὸ βυζαντινὴν ἐκκλησίαν. Εὗρε δὲ τὸ Ἱερὸν ἐντελῶς ἔρημον, δὲν εἶδε δηλ. ἴχνος κατοικίας τινός, ἀλλὰ μόνον μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια, ὧν διέκρινε καὶ περιγράφει τὸ θέατρον «ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἀνάκτορα τοσοῦτον ὅμως κατηρειπωμένα ὥστε δὲν ἐδύνατό τις νὰ σχηματίσῃ σαφῆ ἔννοιαν αὐτῶν». Διέκρινε δὲ ἐν αὐτοῖς λείψανα περιφερικοῦ οἰκοδομήματος (τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου), οὗτινος θαυμάζει τὸ κάλλος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν. Ἀναφέρει δὲ καὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Ἄννης καὶ ἐξ αὐτῆς ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ ὄρους (ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου), ἔνθα εἶδε τὴν δεξαμενὴν καὶ τὰ νῦν σωζόμενα ἐρείπια τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. Διέτριψε δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Desmonceaux περὶ τὰς 10 ὥρας ἀναγκασθείς, ὡς λέγει, μετὰ λύπης νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ἐρείπια

(1) Ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure. σ. 9. — Περὶ τοῦ Andrée Thevet ἴδε τὰ ἐν τοῖς προηγουμένοις, σ. 10 σημ. 3.

ἐκεῖνα φόβῳ τῶν πειρατῶν καὶ διὰ τοῦ Λιγουριοῦ νὰ μεταβῇ εἰς τοῦ Μουσταφᾶ-Μπέη, ἔνθα διενυκτέρευσε.

Δεύτερος μετὰ τὸν Desmonceaux ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν μετὰ μίαν σχεδὸν ἑκατονταετηρίδι, ἐν ἔτει 1764, ὁ ἄγγλος Chandler, ὅστις εἶδεν αὐτὸ μεταβεβλημένον εἰς σωρὸν λίθων τῇδε κἀκεῖσε, ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ σταδίου, τοῦ θεάτρου, τῶν δεξαμενῶν, καὶ τῶν ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ Ἱεροῦ κατηρειπωμένων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἀναφέρει ὅτι οἱ περίοικοι ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατέστρεφον τὸ Ἱερὸν καὶ ὅτι θρόνος ἐκ τοῦ θεάτρου, ἀγάλματα καὶ ἐνεπίγραφοι λίθοι, ἐχρησίμευσαν πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τῶν φρουρίων τοῦ Ναυπλίου καὶ πρὸς οἰκοδομὴν τζαμίου ἐν Ἄργει (1). Τότε εἶχον κατασκευασθῆ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἀσβεστοκάμινοι (ὡς ἐφάνη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν), αἵτινες ἐγένοντο ἀφορμὴ τῆς μεγαλητέρας καταστροφῆς τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ μαρμάρων.

Τρίτος δὲ περιηγητὴς ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν ἐν ἔτει 1805 ὁ Dodwell, ὅστις εἶδε τὸ δάπεδον ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς λέγει (ἄγνωστον ὅμως τίνος οἰκοδομήματος λείψανα ἐξέλαβεν ὡς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ), καὶ διέκρινε τὰ ἐρείπια τῆς θόλου (2). Περὶ τοὺς χρόνους ὅμως ἐκείνους τὸ Ἱερὸν εἶχε καλυφθῆ ἱκανῶς ὑπὸ χωμάτων καὶ μεταβληθῆ σχεδὸν εἰς δάσος, ὡς δηλοῦται ἐξ ἧς ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1810 εἰκόνος αὐτοῦ ὁ Gell (Argolis, πίν. 22).

Ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μόνον ἐλάχιστον μέρος διέκρινεν ὁ Leake ἐν ἔτει 1830, ὡς λέγει καὶ οὗτος. Ὡσαύτως ἐκ τῆς θόλου ἐλάχιστον μέρος εἶδεν οὗτος καὶ θεωρεῖ ὡς τὰ μᾶλλον ἀξιοσημείωτα ἐρείπια τὸ θέατρον καὶ τὸ στάδιον (3).

Ἐν ἔτει δὲ 1829 ἐπεσκέφθησαν τὸ Ἱερὸν οἱ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀποστολὴν τῆς Πελοποννήσου ἀποτελοῦντες γάλλοι καὶ ἐπὶ ἱκανὰς ἡμέρας εἰργάσθησαν ἐν αὐτῷ, ὑπὸ τὸν Blouet, προβάντες καὶ εἰς ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν τινων, πρὸς σύνταξιν τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ Ἱεροῦ καὶ πρὸς ἐξερεύνησιν καὶ σχε-

(1) Voyages dans l'Asie mineure et en Grèce (μεταφρ.), III σ. 255-262.
(2) A classical and topographical Tour through Greece, II σ. 256.
(3) Travels in the Morea, III σ. 423.

διογράφησιν τοῦ θεάτρου καὶ ἄλλων λειψάνων τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν ἐκείνων ἐργασιῶν δὲν ἦσαν ἐνθαρρυντικά, διὰ τοῦτο ὁ Blouet, ἀπηλπισμένος, ἀπεφάνθη ὅτι «ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν θὰ εἶχον ἀποτέλεσμά τι» (1).

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἀπαισιοδοξοῦντα Blouet καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἐπισκεφθῇ τὸ Ἱερόν, ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Pouqueville (2) εἶχεν ἀποφανθῇ ἢ μᾶλλον προφητεύσει ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐκρύπτοντο ὑπὸ τὴν γῆν πολλοὶ ἀρχαιολογικοὶ θησαυροί, οἵτινες «θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῶσιν, ἂν οἱ Ἕλληνες ἠλευθεροῦντο ἐκ τοῦ ἀπαισίου ζυγοῦ τῶν Τούρκων». Ὡσαύτως ὁ Curtius (3) ἤλπιζεν ὅτι ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ ἀξιόλογα θὰ εἶχον ἀποτελέσματα· ἐπεσκέφθη δὲ οὗτος τὸ Ἱερὸν κατὰ τὴν πρώτην ἐν Ἑλλάδι διαμονήν του, τὴν κατὰ τὰ ἔτη 1837 ἕως 1840, καὶ εὗρεν αὐτὸ ὑπὸ θάμνων καὶ δένδρων ἅπαν κεκαλυμμένον.

Ἀφ' οὗ χρόνου ὁ Κούρτιος ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου, λήγει κυρίως ἡ ἱστορία τῶν ἐν αὐτῷ περιηγήσεων καὶ ἄρχεται ἄλλη ἐποχή, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἐκπληρωθῇ ἡ προφητεία τοῦ Pouqueville, ὅστις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐλευθερουμένων ἐκ τῆς δουλείας, ἤλπιζε νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ περίφημον τοῦτο Ἀσκληπιεῖον. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ τὰ ἐλάχιστα ἐν τῷ Ἱερῷ φαινόμενα τὸ πάλαι λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Blouet σχεδὸν ἀφανῆ, κατεκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν χωμάτων καὶ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φυέντων δένδρων, δι' ὧν τὸ Ἱερὸν μετεβλήθη εἰς πυκνὸν δάσος. Μόνον τὸ στάδιον καὶ τὸ θέατρον ἦσαν εὐδιάκριτα.

Ἔναρξις τῶν ἀνασκαφῶν τῷ 1881.

Ὁ καθηγητὴς Εὐθύμιος Καστόρχης πρόεδρος ὢν τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐν ἔτει 1881 προέτεινεν εἰς τὸ συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦτο ἀπεδέξατο «νὰ σταλῇ ὁ ἔφορος Καβαδίας ἵνα καθαρίσῃ ἀπὸ τὰ δένδρα τὸ θέατρον τοῦ ἐν Ἐπι-

(1) Expédition scientifique de Morée, II σ. 163 pl. 76-85.
(2) Voyage de la Grèce, V (1827) σ. 238.
(3) Peloponnesos, II (1852) σ. 420 κέ.

« δαυρίᾳ Ἱεροῦ μετὰ ταῦτα δὲ κατὰ τὴν ἔκθεσιν ἣν θὰ κάμῃ ὁ « Καββαδίας νὰ ἐγκατασταθῇ ἴσως ἐκεῖ καὶ φύλαξ » (1).

Τοιαύτην ἔχων ἐντολὴν μετέβην εἰς Ἐπίδαυρίαν καὶ τῇ 16 Μαρτίου 1881 ἠρξάμην τῶν ἐργασιῶν πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ θεάτρου ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων καὶ θάμνων. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας ταύτης εἶχον λάβει παρὰ τῆς Ἑταιρείας προκαταβολὴν δρ. 800, ἃς ὅμως δὲν ἐδαπάνησα ἁπάσας. Ἐκκαθαρίσας δὲ τὸ θέατρον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων παρετήρησα ὅτι ἐλάχιστα ἴχνη τῶν ἐδωλίων ἦσαν ὁρατά, ἅπαντος τοῦ θεάτρου κεκαλυμμένου ὄντος ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Κυνορτίου ὄρους καταπεσόντων χωμάτων. Διὰ τοῦτο ἐπεχείρησα αὐτοβούλως διὰ τῶν ὑπολειφθέντων μοι χρημάτων τὴν ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν ἀγαγὼν τάφρους διά τε τοῦ κοίλου καὶ διὰ τῆς ὀρχήστρας καὶ οὕτω διακρίνας ὅτι τὸ μὲν κοῖλον ἐν καλλίστῃ διετηρεῖτο καταστάσει, ἡ δὲ ὀρχήστρα εἶχε κυκλικὸν τὸ σχῆμα, ὅπερ πρωτοφανὲς ἦτο τότε καὶ τὰ μέγιστα συνεβάλλετο πρὸς γνῶσιν τῆς μορφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου. Τὴν ἐνέργειάν μου δὲ ταύτην καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἀνεκοίνωσα δι' ἐπιστολῆς τῷ Καστόρχῃ παρακαλῶν ὅπως ἡ Ἑταιρεία χορηγήσῃ μοι τὰ χρηματικὰ μέσα πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θεάτρου. Ὁ Καστόρχης, ῥέκτης ἐν τῇ Ἑταιρείᾳ ἀνὴρ καὶ ἐνθουσιώδης ὑπὲρ πάσης ἀρχαιολογικῆς ἐργασίας, καὶ τὰ γενόμενα ἐνέκρινε καὶ διὰ τοῦ ταμίου τῆς Ἑταιρείας ἀπέστειλέ μοι 800 ἔτι δρ. πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν (2). Οὕτως ἐξησφαλίσθη πλέον ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θεάτρου, τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἐγκρίναντος τὰ γενόμενα. Ἀνέσκαψα τότε ὁλόκληρον τὸ κοῖλον καὶ τὴν ὀρχήστραν καὶ μέρος τῆς σκηνῆς, τὴν ὅλην ὅμως ἀνασκαφὴν δὲν κατώρθωσα νὰ περατώσω ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω τὰς ἐργασίας ἵνα μεταβῶ εἰς Δῆλον.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης τοῦ θεάτρου ἀνεκοίνωσα δι' ἓξ ἐκθέσεών μου (ἀπὸ 9 καὶ 26 Ἀπριλίου, 10 καὶ 28 Μαΐου, 12 καὶ 27 Ἰουνίου 1881) δημοσιευθεισῶν ἐν Ἀθηναίῳ, τόμ. Θ', σ. 464 κἑ. καὶ τόμος Ι', σ. 52 κἑ. Ἐκτενῶς δὲ

(1) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας. Συνεδρία τῆς 21 Φεβρ. 1881.
(2) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας. Συνεδρία τῆς 6 Ἀπριλίου 1881.

διογράφησιν τοῦ θεάτρου καὶ ἄλλων λειψάνων τῶν ἐν αὐτῷ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφικῶν ἐκείνων ἐργασιῶν δὲν ἦσαν ἐνθαρρυντικά, διὰ τοῦτο ὁ Blouet, ἀπηλπισμένος, ἀπεφάνθη ὅτι «ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν θὰ εἶχον ἀποτέλεσμά τι» (1).

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἀπαισιοδοξοῦντα Blouet καὶ πρὶν ἢ οὗτος ἐπισκεφθῇ τὸ Ἱερόν, ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Pouqueville (2) εἶχεν ἀποφανθῇ ἢ μᾶλλον προφητεύσει ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐκρύπτοντο ὑπὸ τὴν γῆν πολλοὶ ἀρχαιολογικοὶ θησαυροί, οἵτινες «θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθῶσιν, ἂν οἱ Ἕλληνες ἠλευθεροῦντο ἐκ τοῦ ἀπαισίου ζυγοῦ τῶν Τούρκων». Ὡσαύτως ὁ Curtius (3) ἤλπιζεν ὅτι ἀνασκαφαὶ ἐνεργούμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ ἀξιόλογα θὰ εἶχον ἀποτελέσματα· ἐπεσκέφθη δὲ οὗτος τὸ Ἱερὸν κατὰ τὴν πρώτην ἐν Ἑλλάδι διαμονήν του, τὴν κατὰ τὰ ἔτη 1837 ἕως 1840, καὶ εὗρεν αὐτὸ ὑπὸ θάμνων καὶ δένδρων ἅπαν κεκαλυμμένον.

Ἀφ' οὗ χρόνου ὁ Κούρτιος ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου, λήγει κυρίως ἡ ἱστορία τῶν ἐν αὐτῷ περιηγήσεων καὶ ἄρχεται ἄλλη ἐποχή, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἐκπληρωθῇ ἡ προφητεία τοῦ Pouqueville, ὅστις ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἐλευθερουμένων ἐκ τῆς δουλείας, ἤλπιζε νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ περίφημον τοῦτο Ἀσκληπιεῖον. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ τὰ ἐλάχιστα ἐν τῷ Ἱερῷ φαινόμενα τὸ πάλαι λείψανα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Blouet σχεδὸν ἀφανῆ, κατεκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν χωμάτων καὶ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φυέντων δένδρων, δι' ὧν τὸ Ἱερὸν μετεβλήθη εἰς πυκνὸν δάσος. Μόνον τὸ στάδιον καὶ τὸ θέατρον ἦσαν εὐδιάκριτα.

Ἔναρξις τῶν ἀνασκαφῶν τῷ 1881.

Ὁ καθηγητὴς Εὐθύμιος Καστόρχης πρόεδρος ὢν τῆς ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐν ἔτει 1881 προέτεινεν εἰς τὸ συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦτο ἀπεδέξατο «νὰ σταλῇ ὁ ἔφορος Καβαδίας ἵνα καθαρίσῃ ἀπὸ τὰ δένδρα τὸ θέατρον τοῦ ἐν Ἐπι-

(1) Expédition scientifique de Morée, II σ. 163 pl. 76-85.
(2) Voyage de la Grèce, V (1827) σ. 238.
(3) Peloponnesos, II (1852) σ. 420 κέ.

« δαυρίᾳ Ἱεροῦ μετὰ ταῦτα δὲ κατὰ τὴν ἔκθεσιν ἣν θὰ κάμῃ ὁ « Καββαδίας νὰ ἐγκατασταθῇ ἴσως ἐκεῖ καὶ φύλαξ » (1).

Τοιαύτην ἔχων ἐντολὴν μετέβην εἰς Ἐπίδαυρίαν καὶ τῇ 16 Μαρτίου 1881 ἠρξάμην τῶν ἐργασιῶν πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ θεάτρου ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων καὶ θάμνων. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας ταύτης εἶχον λάβει παρὰ τῆς Ἑταιρείας προκαταβολὴν δρ. 800, ἃς ὅμως δὲν ἐδαπάνησα ἁπάσας. Ἐκκαθαρίσας δὲ τὸ θέατρον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ δένδρων παρετήρησα ὅτι ἐλάχιστα ἴχνη τῶν ἐδωλίων ἦσαν ὁρατά, ἅπαντος τοῦ θεάτρου κεκαλυμμένου ὄντος ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Κυνορτίου ὄρους καταπεσόντων χωμάτων. Διὰ τοῦτο ἐπεχείρησα αὐτοβούλως διὰ τῶν ὑπολειφθέντων μοι χρημάτων τὴν ἐκτέλεσιν ἀνασκαφῶν ἀγαγὼν τάφρους διά τε τοῦ κοίλου καὶ διὰ τῆς ὀρχήστρας καὶ οὕτω διακρίνας ὅτι τὸ μὲν κοῖλον ἐν καλλίστῃ διετηρεῖτο καταστάσει, ἡ δὲ ὀρχήστρα εἶχε κυκλικὸν τὸ σχῆμα, ὅπερ πρωτοφανὲς ἦτο τότε καὶ τὰ μέγιστα συνεβάλλετο πρὸς γνῶσιν τῆς μορφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου. Τὴν ἐνέργειάν μου δὲ ταύτην καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν ἀνεκοίνωσα δι' ἐπιστολῆς τῷ Καστόρχῃ παρακαλῶν ὅπως ἡ Ἑταιρεία χορηγήσῃ μοι τὰ χρηματικὰ μέσα πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ θεάτρου. Ὁ Καστόρχης, ῥέκτης ἐν τῇ Ἑταιρείᾳ ἀνὴρ καὶ ἐνθουσιώδης ὑπὲρ πάσης ἀρχαιολογικῆς ἐργασίας, καὶ τὰ γενόμενα ἐνέκρινε καὶ διὰ τοῦ ταμίου τῆς Ἑταιρείας ἀπέστειλέ μοι 800 ἔτι δρ. πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν (2). Οὕτως ἐξησφαλίσθη πλέον ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θεάτρου, τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας ἐγκρίναντος τὰ γενόμενα. Ἀνέσκαψα τότε ὁλόκληρον τὸ κοῖλον καὶ τὴν ὀρχήστραν καὶ μέρος τῆς σκηνῆς, τὴν ὅλην ὅμως ἀνασκαφὴν δὲν κατώρθωσα νὰ περατώσω ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω τὰς ἐργασίας ἵνα μεταβῶ εἰς Δῆλον.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης τοῦ θεάτρου ἀνεκοίνωσα δι' ἓξ ἐκθέσεών μου (ἀπὸ 9 καὶ 26 Ἀπριλίου, 10 καὶ 28 Μαΐου, 12 καὶ 27 Ἰουνίου 1881) δημοσιευθεισῶν ἐν Ἀθηναίῳ, τόμ. Θ', σ. 464 κἑ. καὶ τόμος Ι', σ. 52 κἑ. Ἐκτενῶς δὲ

(1) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας. Συνεδρία τῆς 21 Φεβρ. 1881.
(2) Πρακτικὰ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας. Συνεδρία τῆς 6 Ἀπριλίου 1881.

ἐπραγματεύθην κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος περὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος θεάτρου ἐν διατριβῇ μου δημοσιευθείσῃ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1881, συνοδευομένῃ ὑπὸ τεσσάρων σχεδιογραφικῶν πινάκων, οὓς ἐξετέλεσε, παρακληθεὶς ὑπ' ἐμοῦ, ὁ τότε ἐν Ναυπλίῳ νομομηχανικὸς Ν. Σολωμός.

Ἀνασκαφαὶ τοῦ ἔτους 1882. Τὸ ἐπιὸν ἔτος 1882 ἐπανέλαβον τὰς ἀνασκαφὰς τῇ 12 Μαρτίου· διέκοψα δ' αὐτὰς τῇ 27 Μαΐου, διαταχθεὶς πάλιν νὰ μεταβῶ εἰς Δῆλον, καὶ ἐπανέλαβον αὖθις, μετὰ τὴν ἐκ Δήλου ἐπάνοδόν μου, κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου.

Ἀφ' οὗ δὲ ἀνεσκάφησαν ἐν πρώτοις τὰ ἀναλήμματα τοῦ θεάτρου καὶ ἡ σκηνή, ἔσκαψα πλέον ἐν τῷ χώρῳ, ἐν ᾧ τὸ ἱερὸν ἄλσος, καὶ οὕτως ἀπεκάλυψα τὴν θόλον τοῦ Πολυκλείτου καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εὗρον τὰ ἐκ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τούτου ἀγάλματα. Περὶ τῆς ἀποκαλυφθείσης θόλου ἐπραγματεύθην ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑταιρείας τὸ αὐτὸ ἔτος (1882, σ. 77 κέ.) ἐν διατριβῇ μου συνοδευομένῃ ὑπὸ σχεδιογραφικοῦ πίνακος, ὃν ἐφιλοπόνησέ μοι ὁ ἐν Ναυπλίῳ νομομηχανικὸς Ἀνδρ. Ζηνόπουλος.

Ἀνασκαφαὶ τοῦ 1883. Ἐπαναλαβὼν τὰς ἀνασκαφὰς κατὰ τὸ 1883 ἐπεράτωσα τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀνέσκαψα τὸν μεταξὺ τοῦ ναοῦ τούτου καὶ τῆς θόλου χῶρον καὶ ἀνεκάλυψα τὸ Ἄβατον καὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εὗρον καὶ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἰαμάτων.

Ἀνασκαφαὶ τοῦ 1884. Πρὶν ἢ ἐπαναλάβω τὰς ἀνασκαφὰς κατὰ τὸ 1884 προέτεινα εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦτο ἀπεφάσισεν ὅπως ὁ Δαῒρφελδ μεταβὰς μετ' ἐμοῦ εἰς Ἐπίδαυρον ἐκπονήσῃ σχέδιον πάντων τῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον μετέβην εἰς τὸ Ἱερὸν τῇ 2 Ἰανουαρίου 1884 μετὰ τοῦ Δαῒρφελδ, ὅστις ἐπὶ 20 περίπου ἡμέρας ἐργασθεὶς συνέταξε τὸ σχέδιον τοῦ θεάτρου, τῆς θόλου, τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Ἀβάτου καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Τὰ σχέδια ταῦτα ἐδημοσίευσα τὰ μὲν τοῦ θεάτρου καὶ τῆς θόλου ἐν τοῖς κατὰ τὸ 1884 ἐκδοθεῖσι Πρακτικοῖς τοῦ 1883 (σ. 45 κέ.) τὰ δὲ τοῦ

ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Ἀβάτου ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884 (σ. 54 κέ.).

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ ἀνασκαφὴ προὐχώρησε μεσημβρινῶς καὶ μεσημβρινοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀπεκαλύφθησαν τὸ μεσημβρινοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος οἰκοδόμημα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου κατασκευασθέντων καὶ τὰ πέραν τούτου Προπύλαια τοῦ παρὰ τὸ στάδιον Γυμνασίου.

Ἀνασκαφαὶ τοῦ 1885. Κατὰ τὸ 1885 ἐπὶ δύο μόνον μῆνας εἰργάσθην ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκάψας τὸν χῶρον τὸν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὴν πρὸς βορρᾶν τοῦ χώρου τούτου μέχρι τοῦ μικροῦ πωρίνου κρηπιδώματος (τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης) πλατεῖαν. Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εὗρον καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ἀναφέρουσαν τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἀνασκαφαὶ κατὰ τὸ ἔτος 1886 καὶ 1887. Ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1885 ἀναγκαζόμενος νὰ μένω διαρκῶς ἐν Ἀθήναις ἕνεκα κυρίως τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀνασκαφῶν προέτεινα εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦτο ἀπεδέξατο ὅπως ὁ τότε εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν προσληφθεὶς ἔφορος Βαλέριος Στάης ἀποσταλῇ εἰς Ἐπίδαυρον πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἀνασκαφῶν. Ἐργασθεὶς δὲ οὗτος ἐν ἔτει 1886 καὶ βραχὺν χρόνον ἐν ἔτει 1887 ἀπεκάλυψε τὸ ἀρκτικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μεταγενέστερον οἰκοδόμημα Κ καὶ τὸ πρὸς ἀνατολὰς τούτου ρωμαϊκὸν λουτρὸν καὶ εὗρε γλυπτά τε καὶ ἐπιγραφάς, ἐν αἷς καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ἀναγράφουσαν τὰς δαπάνας τῆς θόλου (ἴδε δημοσιεύματα αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1886 σ. 79, 1887 σ. 67, καὶ ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1886 σ. 243, 1887 σ. 9).

Διακοπὴ τῶν ἀνασκαφῶν κατὰ τὸ 1888-1890. Κατὰ τὸ τριετὲς τοῦτο χρονικὸν διάστημα διεκόπησαν αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφαί, ἐξετελέσθησαν δὲ μόνον ἐργασίαι τινὲς πρὸς ἐκκαθάρισιν καὶ συντήρησιν τῶν ἐν αὐτῷ ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων. Κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον ἐπερατώθη ἡ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως κατασκευασθεῖσα ἀπὸ Ναυπλίου εἰς τὸ Ἱερὸν ἁμαξιτὸς καὶ ᾠκοδομήθη ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ἡ παρὰ τὸ ὡς Μουσεῖον χρησιμεῦον παράπηγμα διώροφος οἰκία, ἧς τὸ μὲν ἰσό-

γαιον χρησιμεύει ὡς Μουσεῖον, τὸ δὲ ἀνώγαιον ὡς ξενὼν καὶ ὡς κατοικία τοῦ ἐπὶ τῶν ἀνασκαφῶν προσωπικοῦ.

Ἀνασκαφαὶ ἀπὸ τοῦ 1891 - 1898. Ἀπὸ τοῦ 1891, ἀφ' ὅτου περατωθεισῶν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀνασκαφῶν ἐδυνάμην πλέον νὰ μεταβαίνω ἐκ διαλειμμάτων εἰς Ἐπίδαυρον πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν, ἐπανελήφθησαν αἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφαὶ καὶ ἐξηκολούθησαν διαρκῶς μέχρι τοῦδε (1898) ἐπιστατήσαντος αὐτῶν τὸν πλεῖστον χρόνον τοῦ Ἐπ. Κορομάντσου. Διὰ τῶν ἐπαναληφθεισῶν τούτων ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθησαν τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, ἃ εἶνε ἅπαντα δεδηλωμένα ἐν τῷ προσαπτομένῳ τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ τοπογραφικῷ πίνακι.

Δημοσιεύματα τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ἐκθέσεών μου τῶν δημοσιευθεισῶν ἐν τῷ Ἀθηναίῳ καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, ἐδημοσίευσα καὶ ἄλλας διατριβὰς περὶ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, τόμ. 1883 σ. 25, 85, 147, 197· τόμ. 1884 σ. 21, 49· τόμ. 1885 σ. 1, 41, 65, 189, 213· τόμ. 1886 σ. 145. Συλλήβδην δὲ ἐπραγματεύθην περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τοῦ 1881 μέχρι τοῦ 1887, διατρίψας ἰδίως περὶ τὰς εὑρεθείσας ἐπιγραφάς, ἐν ᾧ ἐδημοσίευσα γαλλιστὶ συγγράμματι « Fouilles d'Épidaure », vol. I accompagné de onze planches.

Περὶ δὲ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀπὸ τοῦ 1891 ἐπαναληφθεισῶν ἀνασκαφῶν ἐπραγματεύθην ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἑταιρείας, 1891 σ. 26, 1892 σ. 54, 1893 σ. 9, 1894 σ. 13, 1895 σ. 20, 1896 σ. 31, ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ 1891 σ. 3, 19, 33, 65, 85, 97. 1892 σ. 23, 39, 49, 72, 81, καὶ ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1894 σ. 11, 15. 1895 σ. 179.

Τὰ ἀποτελέσματα καὶ πορίσματα τῶν ἀπὸ τοῦ 1881 μέχρι σήμερον ἀνασκαφῶν ἐκθέτω περιληπτικῶς ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρας πραγματείᾳ, ὅπως παράσχω τῷ ἀναγνώστῃ καθ' ὅλου ἔννοιαν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ

Ἁγνὸν χρὴ νηοῖο θυώδεος ἐντὸς ἰόντα
ἔμμεναι· ἁγνείη δ' ἐστὶ φρονεῖν ὅσια

Τοῦτο τὸ ὡραῖον δίστιχον, κεχαραγμένον ἐπὶ λίθου ἱδρυμένου τὸ πάλαι ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀνεγίνωσκεν ὁ εἰς αὐτὸ εἰσερχόμενος (1).

Τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου, οἷον ἀπεκαλύφθη διὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἐνεργηθεισῶν μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῶν καὶ εἰκονίζεται ἐν τῷ προσαπτομένῳ τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ τοπογραφικῷ πίνακι, χρονολογεῖται καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνων. Πρὶν ἢ προβῶμεν ὅμως εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀποκαλυφθέντων οἰκοδομημάτων, δέον νὰ

(1) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην, ἥτις ἀτυχῶς δὲν εὑρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, διέσωσαν ἡμῖν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς. Πορφύριος (περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων 2, 19. ἔκδ. Nauck σ. 149): «ἐν γοῦν Ἐπιδαύρῳ προεγέγραπτο· ἁγνὸν» κτλ.— Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς (Στρωματεῖς 5, 1 σ. 653 ἔκδ. Dind.): «καὶ τοῦτο ἦν ὃ ἠνίξατο, ὅστις ἄρα ἦν ἐκεῖνος ὁ ἐπιγράψας τῇ εἰσόδῳ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ νεώ· ἁγνὸν» κτλ.— Κύριλλος (κατὰ Ἰουλιανοῦ 9 σ. 310).—Ἴδε Preger: Inscriptiones graecae metricae σ. 164, 3, καὶ Herrlich: Epidaurus, eine Heilstätte σ. 32. — Πρβ. τὴν ἐσχάτως εὑρεθεῖσαν ἐν Πριήνῃ (*Arch. Anz.*, 1897, IV, σ. 182) ἐπιγραφήν: «εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν ἁγνὸν ἐν ἐσθῆτι λευκῷ», τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐπιγραφὴν τὴν ἐν Revue archéologique (1883, 2) σ. 182: «τοὺς δὲ ἐσίοντας εἰς τ[---] ἁγνεύειν» κτλ. καὶ τὴν ἐξ Ἀστυπαλαίας ἐπιγραφὴν (Bull. de corr. hell. VII, 477) τήνδε: «Ἐ]ς τὸ ἱερὸν μὴ ἐσέρπεν ὅστις μὴ ἁγνός ἐστι ἢ τελεῖ ἢ αὐτῶι ἐν νῶι ἐσσεῖται».

ἐξετάσωμεν πῶς εἶχε τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, κατὰ τοὺς χρόνους δηλ. τοὺς πρὸ τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος.

Πότε εἰσήχθη ἐκ Θεσσαλίας εἰς Ἐπίδαυρον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν γνωρίζομεν· ἀρχαῖκαί τινες ὅμως ἐπιγραφαὶ εὑρεθεῖσαι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς (1), ὧν τινες δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς Ϛ΄ ἑκατονταετηρίδος, διδάσκουσιν ἡμᾶς ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους τοὐλάχιστον χρόνους τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ἠσκεῖτο ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τότε ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ προσεφέροντο ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Ἀπόλλωνι (2), ὡς ἐδείχθη ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1891 γενομένης ἀνασκαφῆς τοῦ νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομήματος Ε. Ἐντὸς δηλ. τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀπεκαλύφθη βωμός, ὡς φαίνεται, ἐκ τεσσάρων πωρίνων πλακῶν συγκείμενος, ἐν ᾧ ἐθυσιάζοντο θύματα προσφερόμενα τῷ θεῷ, ὧν τὸ αἷμα κατέρρεε δι' αὔλακος περιθέοντος τὰς τέσσαρας τοῦ βωμοῦ πλευράς· παρὰ τὸν βωμὸν δὲ τοῦτον ἀνεφάνη στρῶμα ἐξ αὐτῶν τῶν θυσιῶν προερχόμενον, ἀποτελούμενον δηλ. ἐκ μέλανος χώματος, ἐξ ἀνθράκων καὶ ἐξ ὀστῶν ζώων. Ἐντὸς δὲ τοῦ στρώματος τούτου εὑρέθησαν πλῆθος μικρῶν πηλίνων κυαθίσκων καὶ τεμάχιά τινα χαλκῶν καὶ πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ αἱ πλεῖσται τῶν μνημονευθεισῶν ἀρχαϊκῶν ἐπιγραφῶν (3).

(1) Fouilles d'Épidaure, σ. 37, ἀρ. 8-16. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται εἶνε ἀναθηματικαὶ τὸ μὲν τῷ Ἀσκληπιῷ (Αἰσκλαπιῶι, Αἰσκλαπιεῖι, Ἀσκλαπιῶι), τὸ δὲ τῷ Ἀπόλλωνι. Ταύταις προσθετέον καὶ τὴν ἐκ τοῦ β΄ ἡμίσεος τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος προερχομένην ἐπιγραφὴν Μαχάονος, ἣν ἔχω δημοσιεύσει ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1894 σ. 22.

(2) Ὡς ὑπόθεμα ἀναθήματος φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε καὶ ἀρχαϊκώτατον τὴν μορφὴν κιονόκρανον ἰωνικοῦ ρυθμοῦ εὑρεθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο καὶ αἱ μνημονευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ εἶνε τὰ ἀρχαιότατα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ γενομένων εὑρημάτων.

(3) Αἱ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 37 ἀρ. 8-11. Καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ὑπ' ἀρ. 12 ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος εὑρέθη. Ἐκτὸς δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, εὑρέθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 14.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ ἐσχάτως εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν τοῦ β΄ ἡμίσεος τῆς Ε ἑκατονταετηρίδος, κανονίζουσαν τὰ τῆς λατρείας ἐν τῷ Ἱερῷ, τότε ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ οὐ μόνον ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Δητὼ καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ θεαί, ὡς φαίνεται, ἐν οἷς καὶ ὁ Μαχάων, κατὰ τὴν ἀνωτέρω (σημ. 1) ἐπιγραφήν.

Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θὰ ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ναός τις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μικρός τις δηλ. ναὸς ἢ σηκὸς ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἴσως, ἐκ κοινῶν λίθων ἢ ἐκ πλίνθων κατεσκευασμένος, ἐν ᾗ ὡκοδομήθη ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις (ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος) ὁ νῦν ἐν ἐρειπίοις σωζόμενος ναὸς τοῦ θεοῦ τούτου.

Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος τοὐλάχιστον ἐφημίζετο πρὸς τούτοις τὸ Ἱερὸν διὰ τὰς ἐν αὐτῷ γινομένας θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων ἐν συγκρίσει πρὸς θεραπείαν γενομένην ἐν τῷ Ἱερῷ, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Αἰλιανὸς (Περὶ ζώων ἰδιότητος IX, 33) παραλαβὼν αὐτὴν ἐκ τοῦ ἱστοριογράφου Ἵππυος τοῦ ἐκ Ρηγίου, τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων ἀκμάσαντος (1). Τότε θὰ ἦσαν ἄρα ἐν χρήσει καὶ αἱ ἐγκοιμήσεις, αἱ κατακλίσεις δηλ. τῶν ἀσθενῶν ἐν χώρῳ τινί, ἐν ᾧ ἐμφανιζόμενος τὴν νύκτα ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευεν αὐτούς. Ὅτι δὲ τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους χρόνους ἱκανῶς ἤκμαζε δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι ἐτελοῦντο ἐν αὐτῷ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πινδάρου τοὐλάχιστον (Νέμεα, Γ΄, 146. Ε΄, 95. Ἴσθμια, Η΄, 75) (2), γυμνικοὶ ἀγῶνες, οἷς προσετέθησαν, κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἴωνα, καὶ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες (3). Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ Στάδιον ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης περιόδου προέρχεται, ὡς τοῦτο ἄλλως ἐβεβαιώθη καὶ ἐκ τῆς γενομένης ἀνασκαφῆς αὐτοῦ,

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 23 καὶ 32. Πρβ. Fragm. historic. graec. II, 15.

(2) Κατὰ τὸν Christ (Pindari carmina, Lipsiae, 1896) ὁ Πίνδαρος ἐποίησε τὸ Νέμεον Γ΄ κατὰ τὸ 469, τὸ Νέμεον Ε΄ καὶ Ἴσθμιον Η΄ κατὰ τὸ 478 π.Χ. Ὅτι δὲ οἱ κατὰ Πίνδαρον ἀγῶνες οὗτοι, οἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐν τῷ Ἱερῷ ἐτελοῦντο, βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Πινδάρου (Νέμ. Γ΄ καὶ Ε΄) παραδίδοντος τάδε: «Τίθεται δὲ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγὼν Ἀσκληπιῷ τῶν Ἀσκλη» πιαδῶν πρώτων θέντων, μετὰ ταῦτα δὲ Ἀργείων διὰ πενταετηρίδος· τίθεται » δὲ ἐν τῷ ἄλσει τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἄγεται δὲ μετὰ ἐννέα ἡμέρας τῶν Ἰσθμίων». Ἐτελοῦντο δὲ οἱ ἀγῶνες προφανῶς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ἃ ἐκαλοῦντο πρὸς τούτοις μεγάλα Ἀσκληπιεῖα.

(3) Σω. Μῶν καὶ ραψῳδῶν ἀγῶνα τιθέασι τῷ θεῷ οἱ Ἐπιδαύριοι;
Ἴων. Πάνυ γε, καὶ τῆς ἄλλης μουσικῆς. (Ἴων, Α).

ὡς θὰ εἴπωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ὑπῆρχε δ' ἴτως ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ γυμνάσιον ἢ παλαίστρα, ἐν ᾗ ἠσκοῦντο οἱ ἐν τῷ σταδίῳ μέλλοντες νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀθληταί. Ἂν δὲ λάβωμεν πρὸς τούτοις ὑπ' ὄψιν ὅτι πάντως ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ οἰκήματά τινα χρησιμεύοντα τὸ μὲν διὰ τοὺς ἐπισκεπτομένους τὸ Ἱερὸν ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς, τὸ δὲ διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ λοιποὺς ὑπηρέτας τοῦ θεοῦ, δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὕτω καθολικήν τινα ἔννοιαν τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνους.

Μετὰ τὰ εἰρημένα μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ Ἱερὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν περιγραφὴν δηλ. τῶν σωζομένων οἰκοδομημάτων.

Σημειωσις. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα περιλαμβάνονται ἅπαντα ἐν τῷ συνημμένῳ τῷ βιβλίῳ τούτῳ τοπογραφικῷ πίνακι καὶ εἶνε δεδηλωμένα ἕκαστον διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου.

1.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(*A*)

Τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἁπλῶς μόνον ὀνομάζει ὁ Παυσανίας (II, 27, 2), ὅστις περιγράφων τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑποδηλοῖ ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἦτο ἱδρυμένον. Λέγει δηλ. οὗτος τάδε: «τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἄγαλμα μεγέθει »μὲν τοῦ Ἀθήνησιν Ὀλυμπίου Διὸς ἥμισυ ἀποδεῖ, πεποίηται δὲ »ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ· μηνύει δὲ ἐπίγραμμα τὸν εἰργασμένον »εἶναι Θρασυμήδην Ἀριγνώτου Πάριον. κάθηται δὲ ἐπὶ θρόνου »βακτηρίαν κρατῶν, τὴν δὲ ἑτέραν τῶν χειρῶν ὑπὲρ κεφαλῆς »ἔχει τοῦ δράκοντος, καὶ οἱ καὶ κύων παρακατακείμενος πεποίη»ται, τῷ θρόνῳ δὲ ἡρώων ἐπειργασμένα Ἀργείων ἐστὶν ἔργα, »Βελλεροφόντου τὸ εἰς τὴν Χίμαιραν καὶ Περσεὺς ἀφελὼν τὴν »Μεδούσης κεφαλήν. τοῦ ναοῦ δέ ἐστι πέραν ἔνθα οἱ ἱκέται »τοῦ θεοῦ καθεύδουσιν».

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1882 καὶ 1883 ἀπεκαλύφθη τὸ σωζόμενον κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ τούτου καὶ εὑρέθησαν ἱκανὰ λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν, ὥστε ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἐν σχεδίοις ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ (1). Σπουδαιοτάτας ὅμως περὶ τῆς οἰκοδομῆς καὶ περὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ἐπιγραφὴ εὑρεθεῖσα ἐν ἔτει 1885, ἐν ᾗ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τούτου (2), αἵτινες ἀνῆλθον εἰς ποσὸν ἀνώτερον τῶν 100,000 δραχμῶν (3).

(1) Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81 κ.ἑ. καὶ τοῦ 1884 σελ. 54 κ.ἑ. πίν. 2, καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 16 πίν. VI.—Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 49-94, μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ εἰκόνων.

Ὅτι ὁ ἀποκαλυφθεὶς οὗτος ναὸς εἶνε ὁ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔδειξα εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, ὁρμηθεὶς ἐκ τοῦ ὅτι κατεῖχεν οὗτος τὴν ἐπιφανεστάτην ἐν τῷ ἱερῷ θέσιν, ἔκειτο πλησίον τῆς θόλου (κατὰ Παυσανίαν ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔκειτο παρὰ τὴν θόλον) καὶ ἦτο ὁ μέγιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ναῶν, διότι ἦτο περίπτερος καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων. Τέλος δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν περὶ αὐτὸν βάθρων ἐχρησίμευσέ μοι ὡς μαρτύριον τῆς ταυτότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ναοῦ πρὸς τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ ἐπισκεφθέντες τὸ ἱερὸν Dodwell καὶ Leake (ἴδ. σ. 25) ἀναφέρουσι λείψανα ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἄγνωστον ὅμως τίνος οἰκοδομήματος λείψανα ἐξέλαβον οὗτοι ὡς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ὁ προκείμενος ναὸς ἦτο κεκαλυμμένος ὑπὸ χωμάτων πάχους ἑνὸς καὶ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου κατὰ τὰ ἄκρα καὶ δύο μέχρι τριῶν κατὰ τὸ κέντρον, ὥστε οὐδὲν λείψανον αὐτοῦ ἦτο πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ὁρατόν (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81). Τοῦτο ἄλλως δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ Expéd. de Morée τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ ἱεροῦ (ἴδε σ. 25), ἐν ᾧ οὐδὲν ἴχνος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶνε σεσημειωμένον.

(2) Τὴν σπουδαιοτάτην ἐπιγραφὴν ταύτην συναρμολογήσας, εἰς πλεῖστα τεθραυσμένην τεμάχια, ἐδημοσίευσα τὸ πρῶτον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1886, σ. 145 ἀρ. 103, καὶ ἀνεδημοσίευσα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 78, 241. Τὸ δεύτερον ἐδημοσίευσεν αὐτήν, ἐκτενῶς περὶ αὐτῆς πραγματευθείς, ὁ J. Baunack: Aus Epidaurus (1890) σ. 22 κ.ἑ. — Ἐν αὐτῇ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς ναοῦ τινος· ὅτι ὅμως ὁ ναὸς οὗτος εἶνε τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔδειξα ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι στηριζόμενος εἰς τὸν τόπον τῆς εὑρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς (εὑρέθη αὕτη παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀπόστασιν) καὶ κυρίως εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Ἐκ τοῦ περιεχομένου δηλ. τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξάγεται ὅτι ὁ ναὸς ἦτο ναὸς δωρικὸς περίπτερος, εἶχε πρόναον, δὲν εἶχεν ὀπισθόδομον καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι ἀγαλμάτων. Τοιοῦτος ὅμως ναὸς εἷς μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ὁ περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(3) Αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγραφόμεναι δαπάναι ἀνέρχονται μόνον εἰς 94 $^{1}/_{2}$ χι-

Ἐκ τῆς ὀρθογραφίας καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης συνάγομεν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναὸς ᾠκοδομήθη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. (1). Διήρκεσε δὲ ἡ οἰκοδομὴ τέσσαρα ἔτη καὶ ὀκτὼ περίπου μῆνας καὶ ἐξετελέσθη ὑπὸ πολλῶν ἐργολάβων, εἰς οὓς κατεκυρώθη τὸ ἔργον διὰ τμηματικῆς μειοδοσίας (2)· ἄλλοι δηλ. ἐργολάβοι (ἐργῶναι) ἀνέλαβον τὴν ἐξόρυξιν τῶν λίθων, ἄλλοι τὴν μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν, ἄλλοι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν, ἄλλοι τὴν προμήθειαν τῶν διαφόρων ὑλικῶν κτλ. (3). Ἡ ὅλη δὲ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἑνὸς ἀρχιτέκτονος, ὅστις ἐκαλεῖτο Θεόδοτος (4) καὶ ἐλάμβανε μισθὸν δραχμὴν μίαν δι' ἑκά-

λιάδας δραχμῶν περίπου· ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὑπάρχουσιν κενά τινα, ὥστε ἡ ὅλη δαπάνη (μὴ συμπεριλαμβανομένης εἰς ταύτην καὶ τῆς δαπάνης διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος) θὰ ἀνήρχετο, ὡς φαίνεται, ἱκανῶς ἄνω τῶν 100,000 δραχμῶν.

(1) Ὁ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen, 1895 σ. 75-79) προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον ἀκριβείας ὥστε ὁρίζει τὸ ἔτος $^{399}/_{8}$-$^{395}/_{4}$ π. Χ. ὡς τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ· ἀλλ' οἱ λόγοι, οὓς προβάλλει πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ του τούτου, εἶνε ὑποθετικοὶ καὶ ἥκιστα πιθανοί. Μετὰ μείζονος πιθανότητος ἢ ὁ Keil, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 390-380 π. Χ., ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν ἐπικοσμούντων τὸν ναὸν τοῦτον γλυπτῶν εἰργάσθη ὁ γλύπτης Τιμόθεος, ὁ γνωστὸς συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῷ Μαυσωλείῳ τῆς Ἁλικαρνασσοῦ. Ἴδε Bull. de corr. hell. 1890 σ. 592 (Foucart), καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 83. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Τιμόθεον τοῦτον παρατηρῶ ὅτι δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸν νεώτερον τοῦ Σκόπα. Ὁ Σκόπας εἰργάζετο ἐν Τεγέᾳ ὡς ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς μετὰ τὸ 395. Ὁ Τιμόθεος ἄρα δυνατὸν νὰ εἰργάζετο μετὰ τὸ 390.

(2) Προκειμένου νὰ ἐκτεθῇ τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν οἱ Ἐπιδαύριοι ἔπεμψαν κήρυκας καὶ ἀγγέλους εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος (εἰς Ἄργος, Ἑρμιόνην, Τροιζῆνα, Τεγέαν, Κόρινθον, Νεμέαν καὶ Ἀθήνας) ἵνα προσελκύσωσιν εἰς τὸ Ἱερὸν ὅσον τὸ δυνατὸν πλειοτέρους ἐργολάβους.

(3) Ἕκαστος τῶν ἐργολάβων ἀναλαμβάνων τὴν ἐκτέλεσιν ὡρισμένου ἔργου παρεῖχε καὶ ἕνα ἢ πλειοτέρους ἐγγυητὰς ἀναλόγως τῆς σχετικῶς μικρᾶς ἢ μεγάλης χρηματικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, οὗ τὴν ἐκτέλεσιν ἀνελάμβανε.

(4) Ὁ Θεόδοτος οὗτος φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἐξ Ἐπιδαύρου, ἀλλ' ἀλλαχόθεν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐν ταῖς δαπάναις τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ ἀναγράφεται δαπάνη δραχμῶν 9 καὶ ὀβολῶν 2, αἵτινες ἐπληρώθησαν εἰς κήρυκα πεμφθέντα πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦτον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οὗτος ἀναλαβὼν τὴν ἐποπτείαν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ παρέσχεν ἐγγυητάς, ὥσπερ καὶ οἱ ἐργολάβοι, καὶ δὴ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν ἕνεκα τῆς

στην ἡμέραν (1). Ἂν δὲ αὐτὸς οὗτος ὁ Θεόδοτος ἦτο πρὸς τούτοις ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις εἶχε συντάξει καὶ τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ, δὲν δυνάμεθα ὡρισμένως νὰ εἴπωμεν, διότι ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκπονῶν τὸ σχέδιον (τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον παράδειγμα) οἰκοδομήματός τινος δὲν ἦτο πάντοτε αὐτὸς ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις ἐπεστάτει καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ἀλλ' ἐκ τῆς μικρᾶς ἀμοιβῆς, ἣν ἐλάμβανεν οὗτος, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἄλλος ἦτο ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκτελέσας τὸ σχέδιον· ὁ Θεόδοτος ἦτο μόνον ὁ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀρχιτέκτων.

Ἅπας ὁ ναός, πλὴν τοῦ δαπέδου καὶ τῆς στέγης, ἦτο ᾠκοδομημένος ἐκ πώρου λίθου κονίᾳ ἐπικεχρισμένου κατὰ τὰς ὁρατὰς ἐπιφανείας. Τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ πλακῶν μέλανος καὶ λευκοῦ τιτανολίθου. Ἡ στέγη δὲ ἦτο ξυλίνη (ἀπετελεῖτο ἐξ ἐλάτης καὶ κυπαρίσσου), αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ πηλοῦ καὶ ἡ ὑδρορρόη (αἱ simae) ἐκ πεντελησίου μαρμάρου.

Ἦτο δὲ ὁ ναὸς οὗτος δωρικὸς περίπτερος, εἶχε δηλ. περίστασιν (2) ἣν ἀπετέλουν κατὰ μὲν τὰς μικρὰς πλευρὰς ἓξ κίονες κατὰ δὲ τὰς μεγάλας ἕνδεκα κίονες καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς, ὡς εἶνε

μεγάλης σπουδαιότητος τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ καὶ τῆς εὐθύνης, ἣν ὑπεῖχεν ἐπὶ τῇ ἀκριβεῖ καὶ εὐσυνειδήτῳ ἐκπληρώσει τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων.

(1) Καὶ ἐν Ἀθήναις ὁ ἀρχιτέκτων ἐλάμβανεν ὡς μισθὸν κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα δραχμὴν τῆς ἡμέρας. Ἐν τοῖς ὕστερον ὅμως χρόνοις, ἀπὸ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἐλάμβανεν ἐν Δήλῳ καὶ ἐν Ἐλευσῖνι οὐχὶ μίαν ἀλλὰ δύο δραχμάς. Ἴδε Fouil. d'Épid. σ. 34 καὶ Bull. d. corr. hell. 1890 σ. 476 (Homolle). Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀμοιβὴ εἶνε ὁπωσδήποτε εὐτελής, ἀφοῦ δύο δραχμὰς ἐλάμβανον καὶ οἱ κοινοὶ ἐργάται· διὰ τοῦτο δέον νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ οὕτω γλίσχρως ἀμειβόμενοι ἀρχιτέκτονες ἦσαν κοινοὶ ἐργοδηγοί, ὅπερ τὸ μᾶλλον πιθανόν, ἢ ὅτι ἡ ἀμοιβὴ ἣν ἐλάμβανον ἦτο τρόπον τινὰ ἐπιμίσθιον, ὅτι δηλ. οὗτοι ἐξετέλουν συγχρόνως καὶ ἄλλας ἐργασίας ἐπὶ μισθῷ, ἢ ὅτι, συντάξαντες τὸ σχέδιον τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τοὺς ὅρους τῶν ὑποχρεώσεων (τὸ παράδειγμα καὶ τὰς συγγραφὰς) καὶ γενναίως ἀμειφθέντες ἐπὶ τούτῳ, ἐλάμβανον ἀκολούθως καὶ τὴν μικρὰν ταύτην ἀμοιβὴν ἐπὶ τῇ ἐποπτείᾳ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων.

(2) Περίστασις καλεῖται ἡ στοὰ ἡ περιθέουσα τὸν ναόν, τὸ πτερὸν ἢ πτέρωμα, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφή, καθ' ἃ ἔδειξα τοῦτο διὰ ἀναμφισβητήτων μαρτυρίων, ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς εἰλημμένων, ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1886 σ. 172 καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 6. Ταύτης ἄρα τῆς λέξεως δέον νὰ γίνηται παρ' ἡμῖν πλέον χρῆσις πρὸς δήλωσιν τῆς στοᾶς τῆς περιθεούσης τοὺς τοίχους οἰκοδομήματός τινος.

σύνηθες. Ἡ παρέκβασις δ' αὕτη ἐκ τοῦ κρατοῦντος κανόνος προέρχεται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ναὸς δὲν ἔχει ὀπισθόδομον· τούτου δ' ἕνεκα τὸ ὅλον μῆκος τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ (μ. 24,50) ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλάτος αὐτοῦ (μ. 13,22) εἶνε μικρότερον τοῦ συνήθους. Στερούμενος δὲ ὁ ναὸς οὗτος ὀπισθοδόμου, ἀποτελούμενος δηλ. μόνον ἐκ σηκοῦ καὶ ἐκ προνάου ἢ προδόμου, εἶνε πρωτοφανὴς περίπτερος δωρικὸς ναός, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ περίπτερος δωρικὸς ναὸς ἀποτελεῖται ἐκ σηκοῦ, ἐκ προνάου ἢ προδόμου, καὶ ἐξ ὀπισθοδόμου (1).

Προκειμένου νὰ οἰκοδομηθῇ ὁ ναὸς ἀνωρύχθησαν μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους θεμέλια διὰ τοὺς κίονας τῆς περιστάσεως καὶ τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ, καὶ ἐπληρώθησαν αὐτὰ δι' ὀχυροῦ τειχώματος ἐκ πώρου λίθου. Τοῦτο τὸ κατασκεύασμα, τὸ ὑπὸ τὴν γῆν, καλεῖται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ στοιβή. Ἐπὶ τῆς στοιβῆς δὲ ταύτης ᾠκοδομήθη ἡ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ὑψουμένη κρηπὶς (κρηπίδωμα) τοῦ ναοῦ, ἡ τρεῖς ἔχουσα ἀναβαθμούς, ὧν ἡ ἀνωτάτη (ἥτις ἀπετελεῖτο οὐχὶ ἐκ πώρου, ὡς αἱ λοιπαί, ἀλλ' ἐκ πλακῶν ἐκ τιτανολίθου) καλεῖται, ὡς καὶ ἄλλοθεν γνωστόν, στυλοβάτης, ἐφ' οὗ ἐστηρίζοντο ἀμέσως οἱ κίονες τῆς περιστάσεως (2).

Τὸ ἔδαφος δὲ τοῦ ὅλου ναοῦ (τοῦ σηκοῦ, τοῦ προδόμου καὶ τῆς περιστάσεως) συνέκειτο, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐκ πλακῶν λευκοῦ καὶ μέλανος τιτανολίθου· ἀποτελοῦσι δὲ αὗται τὸ στρῶμα τοῦ ναοῦ καὶ τῆς περιστάσεως. Δὲν ἔκειντο δὲ αἱ πλάκες αὗται ἀμέσως ἐπὶ τοῦ χώματος, ἀλλ' ὑπὸ ταύτας ὑπῆρχον ἄλλοι ὑποκείμενοι πώρινοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίθοι, δι' ὧν ἐσχηματίζετο στερεὸν ὁπωσδήποτε ἔδαφος ἐφ' οὗ ἐπεκάθηντο αἱ τοῦ στρώματος πλάκες. Οἱ λίθοι οὗτοι ἀπετέλουν κατασκεύασμα ὅπερ

(1) Τοιοῦτον κανονικὸν σχῆμα ἔχει καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Μητρῷον, ὅπερ ἄλλως παραλλάσσει ἐκ τοῦ κρατοῦντος κανόνος ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κιόνων τῆς περιστάσεως, ὁμοιάζον ὡς πρὸς τοῦτο τῷ προκειμένῳ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ᾧ δηλ. κατὰ τὰς μικρὰς πλευρὰς ἔχει τοῦτο ἓξ κίονας, κατὰ τὰς μεγάλας ἔχει μόνον ἕνδεκα καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς.

(2) Περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθην ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 85 στ. 3.—Σημειωτέον ὅτι ἡ στοιβὴ κατέληγεν εἰς τὴν καλουμένην ὑπευθυντηρίαν, τὴν ἀνωτάτην δηλ. καὶ ὁρατὴν ἐν μέρει σειρὰν λίθων, ἐφ' ὧν ἐπεκάθητο ἡ κρηπίς.

ἐκαλεῖτο στορά. Οὕτως ἡ στορὰ εἶχε πρὸς τὸ στρῶμα τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ στοιβὴ πρὸς τὴν κρηπῖδα (1).

Οἱ λίθοι οἱ τὴν στορὰν ἀποτελοῦντες σώζονται εἰσέτι κατὰ χώραν. Τῶν ὑπὲρ τούτους δὲ κειμένων τὸ πάλαι πλακῶν τοῦ στρώματος εὑρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ ἱκαναί, οὐδεμία ὅμως κατὰ χώραν, ὥστε δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ πῶς αὗται ἦσαν διατεταγμέναι. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ στρῶμα τῆς περιστάσεως ἀπετελεῖτο ὅλως ἐκ λευκῶν πλακῶν· αἱ μέλαιναι πλάκες θὰ ὑπῆρχον ἐν τῷ σηκῷ καὶ δὴ πιθανῶς κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ὅπου ἦτο ἱδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὡς εἶπον ἤδη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884 σ. 56, ἀποβλέποντες εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διός. Ἐν τούτῳ δηλ. τῷ ναῷ τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἔνθα ἦτο ἱδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διός, ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶν μέλανος λίθου, ὡς καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν καὶ ὁ Παυσανίας (V, 11, 10) ἀναφέρει.

Ἀνήρχετο δέ τις ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ οὐχὶ διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος (ὡς τοῦτο ἐγίνετο κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς ἐν Ἀττικῇ οἰκοδομήμασιν), ἀλλὰ δι' ἀνωφεροῦς κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐκ πωρίνων λίθων κατεσκευασμένου ἐπιπέδου, ἔχοντος μῆκος 5,00 καὶ πλάτος 2,30. Τοιοῦτον πρὸς ἀνάβασιν καὶ κατάβασιν χρησιμεῦον ἐπίπεδον ἔχουσι καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα καὶ πρὸς τούτοις ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διὸς καὶ τὸ Ἡραῖον, ὁ ἐν Τεγέᾳ ναὸς τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ὁ ἐν Δήλῳ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος κτλ. (2).

Ἡ περίστασις ἀπετελεῖτο, ὡς εἴπομεν, ἐξ ἕνδεκα κιόνων κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ ἓξ κατὰ τὰς μικράς. Ἔχουσι δὲ οἱ κίονες οὗτοι, ὧν εὑρέθησαν ἱκανοὶ σπόνδυλοι, 20 ραβδώσεις καὶ τέσσαρας τοὺς ὑπὸ τὸν ἐχῖνον δακτυλίους· τὸ ὕψος δ' αὐτῶν ἦτο,

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 11.

(2) Ἀποβλέπων τις εἰς τὰ σωζόμενα ταῦτα μνημεῖα τὸ σύστημα τῆς δι' ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου ἀναβάσεως ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν οἰκοδομημάτων δύναται νὰ ἐκλάβῃ ὡς κατ' ἐξοχὴν πελοποννησιακόν. Ἐν Ἀττικῇ ἡ ἀνάβασις ἐγίνετο διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος.

ὡς φαίνεται, 5,20. Ὁ ἐπὶ τῶν κιόνων δ' ἐπικαθήμενος τὸ πάλαι θριγκὸς (ἐπιστύλιον, τρίγλυφον, γεῖσον) δὲν ἔχει τι τὸ ἰδιάζον. Σημειωτέον μόνον ὅτι αἱ μετόπαι ἦσαν ἁπλαῖ πλάκες ἄνευ ἀναγλύφων παραστάσεων καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ γείσου σώζονται εἰσέτι ἱκανὰ ἴχνη ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ χρωματισμοῦ καὶ χρώματι δεδηλωμένων κοσμημάτων (1).

Ἡ ἐπὶ τοῦ γείσου δὲ ἐπικαθημένη ὑδρορρόη (αἱ καλούμεναι simae) εἶνε πεποιημένη ἐκ μαρμάρου καὶ κεκοσμημένη δι' ἀναγεγλυμμένου ἀκανθοειδοῦς κοσμήματος βαίνοντος ἑλικοειδῶς καὶ διακοπτομένου κατὰ ἀποστάσεις διὰ τῶν χαινουσῶν λεοντοκεφαλῶν, δι' ὧν κατέρρεε τὸ ἐκ τῶν πηλίνων κεραμίδων τῆς στέγης ἐκρέον ὕδωρ ἐκ τῶν βροχῶν (2).

Πλὴν δὲ τῶν κιόνων τῶν ἀποτελούντων τὴν περίστασιν, εἶχεν ὁ ναὸς δύο εἰσέτι κίονας ἐν τῷ προδόμῳ, μεταξὺ τῶν παραστάδων εἰς ἃς κατέληγον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ. Συνεδέοντο δὲ μετὰ τῶν παραστάδων τούτων οἱ ρηθέντες κίονες διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο κιόνων ὑπῆρχε ξυλίνη θύρα, δι' ἧς οὕτως εἰσήρχετό τις εἰς τὸν πρόδομον. Ἀπὸ δὲ τοῦ προδόμου εἰσήρχετό τις εἰς τὸν σηκὸν δι' ἄλλης θύρας μεγαλητέρας καὶ μεγαλοπρεπεστέρας, τῆς κατ' ἐξοχὴν θύρας τοῦ ναοῦ, ἥτις πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς προμνημονευθείσης θύρας ἐκαλεῖτο μέγα θύρωμα. Ἦτο δὲ καὶ αὕτη ξυλίνη, κεκοσμημένη ὅμως διὰ κοσμημάτων ἐξ ἐλέφαντος, δι' ὧν ἐδαπανήθησαν δρ. 3070, διὰ χρυσῶν ἥλων καὶ δι' ἄλλων κοσμημάτων. Ἀμφοτέρας δὲ τὰς θύρας ταύτας καὶ πρὸς τούτοις τὴν ὀροφὴν ἐξετέλεσεν ἐργολαβικῶς ἀντὶ δρ. 9800 ἀνὴρ ὀνομαζόμενος Θρασυμήδης, ὅστις εἶνε, ὡς φαίνεταί μοι, ὁ αὐτὸς Θρασυμήδης ὁ ποιήσας, κατὰ Παυσανίαν, (μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ), τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (3) τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἱδρυθέν.

(1) Ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1884 σ. 56.

(2) Αἱ λεοντοκεφαλαὶ αὗται ἦσαν κεχρωματισμέναι διὰ τῆς ἐγκαυστικῆς μεθόδου κατὰ ὑπόδειγμα (παράδειγμα) ὃ ἐξετέλεσεν ἀντὶ δρ. 16 Ἐκτορίδας, ὅστις φαίνεται ὅτι εἶνε αὐτὸς ὁ Ἐκτορίδας ὅστις μετέσχε τῆς κατασκευῆς τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασι τοῦ ναοῦ ἀγαλμάτων.

(3) Τοῦτο ἐξέθηκα ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Ἐθν. Μουσείου «Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου» ἀριθ. 173, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 17 σημ. 1.

Ἅπασα δὲ ἡ ὀροφὴ καὶ ἡ στέγη τοῦ ναοῦ, ἡ στέγη δηλ. τοῦ σηκοῦ καὶ ἡ τῆς περιστάσεως ἦτο ξυλίνη (1), ἦτο δηλ. κατεσκευασμένη ἐκ κυπαρίσσου καὶ ἐξ ἐλάτης. Τὰ φατνώματα ἐκοσμοῦντο διὰ χρυσῶν ἀστέρων· τὸ λοιπὸν δὲ τῆς ὀροφῆς ἦτο κεκοσμημένον διὰ γραπτῶν κυματίων, ἀστραγάλων καὶ ἄλλων κοσμημάτων.

Οἱ τοῖχοι δὲ τοῦ ναοῦ καὶ οἱ κίονες τῆς περιστάσεως ἦσαν ἐπικεχρισμένοι διὰ λευκοῦ κονιάματος, δι' οὗ συνήθως ἐπέχριον οἱ ἀρχαῖοι τὸν πῶρον λίθον· τὰ κιονόκρανα ὅμως καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν πρὸς τούτοις κεχρωματισμένα διὰ ποικίλων χρωμάτων καὶ κεκοσμημένα ἐνιαχοῦ διὰ διαφόρων κοσμημάτων.

Τὴν διὰ τῆς γραπτῆς δὲ ταύτης διακοσμήσεως λαμπρότητα τοῦ ναοῦ ἐπηύξανεν ὁ γλυπτικὸς αὐτοῦ διάκοσμος. Ἀγάλματα (Νηρηίδες καὶ Νῖκαι) ἀπετέλουν τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ· τὰ δὲ ἀετώματα αὐτοῦ ἦσαν κεκοσμημένα ὡσαύτως δι' ἀγαλμάτων, ἅτινα παρίστανον ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι πιθανῶς Κενταυρομαχίαν, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ βεβαίως Ἀμαζονομαχίαν.

Τῶν ἀγαλμάτων τούτων εὑρέθησαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ὀλίγα μὲν λείψανα ἐκ τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ὧν μνημονευτέα κεφαλὴ Κενταύρου ἴσως καὶ κορμὸς Λαπιθίδος, ἱκανὰ δὲ ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ἔφιππος Ἀμαζών, Ἀμαζὼν πληγωμένη καταπίπτουσα ἐκ τοῦ ἵππου της, κορμοὶ πολεμιστῶν, κεφαλαὶ κτλ. (2). Εὑρέθησαν δὲ τὰ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς δηλ. εἰς τὸ μέρος ἔνθα κατέπεσαν τὸ πάλαι ἐκ τοῦ ἀετώματος, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἐν τῷ ἀετώματι τούτῳ εἰκονίζετο Ἀμαζονομαχία. Ἐκεῖ δὲ εὑρέθησαν πρὸς τούτοις καὶ δύο Νηρηίδες, ἐξ οὗ δύναται νὰ ἐξαχθῇ ὅτι αὗται ἦσαν τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ὅτι δηλ. ἀπετέλουν τὰ γωνιαῖα ἀκρωτήρια

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 11.

(2) Τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶνε νῦν ἐκτεθειμένα ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ· ἐδημοσίευσα δὲ καὶ περιέγραψα αὐτὰ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1884 σ. 49 κ.ἑ. πίν. 3 καὶ 4, ἐν τοῖς Γλυπτοῖς τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 136-158, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure πίν. VIII, IX καὶ X. Ἐδημοσίευσε δὲ πρὸς τούτοις καὶ διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῶν ὁ Lechat ἐν Épidaure, σ. 63 κ.ἑ.

τοῦ ἀετώματος τούτου. Τὸ μεσαῖον δ' ἀκρωτήριον τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος ἀπετέλει ἴσως Νίκη κρατοῦσα πτηνόν (1), εὑρεθεῖσα ἐντετειχισμένη ἐν μεταγενεστέρῳ οἰκοδομήματι μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου.

Ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ 1884, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσα τὰ γλυπτὰ ταῦτα, ἐξέλαβον αὐτὰ ὡς ἔργα τῆς Ἀττικῆς Σχολῆς τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ΄ π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὃ καὶ ἐβεβαιώθη διὰ τῆς μετὰ ταῦτα, ἐν ἔτει 1885, εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς τῶν δαπανῶν τοῦ ναοῦ. Ἐκ ταύτης δηλ. ἐμάθομεν ὅτι ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη ἀληθῶς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἐποιήθησαν κατὰ ὑποδείγματα ἢ σχέδια (τύπους), ἃ παρέσχεν ἀντὶ 900 δρ. ὁ Τιμόθεος, αὐτὸς ὁ Τιμόθεος, ὡς φαίνεται, ὁ κατὰ τὰ μέσα τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος π. Χ. συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῷ Μαυσωλείῳ τῆς Ἁλικαρνασσοῦ (2). Ἐποίησε δὲ ὁ Τιμόθεος αὐτὸς καὶ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἑτέρου τῶν ἀετωμάτων ἀντὶ δρ. 2240, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἀκρωτήρια τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος (αἱ Νηρηίδες καὶ ἡ Νίκη) εἶνε ἴσως αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Τιμοθέου. Τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἑτέρου ἀετώματος ἐποίησεν ἄλλος τις τεχνίτης, οὗτινος τὸ ὄνομα ἤρχετο διὰ τοῦ Θεο - - - (Θεότιμος;). Τὰ δὲ ἐν τοῖς ἀετώμασιν ἀγάλματα ἐξετέλεσαν (κατὰ τὰ ὑποδείγματα τοῦ Τιμοθέου) ἀντὶ δρ. 8000 τοὐλάχιστον ἄλλοι τε τεχνῖται καὶ οἱ Ἀγαθῖνος, Λυσίων καὶ ἰδίως ὁ Ἑκτορίδας. Εἶνε δὲ ὁ Ἑκτορίδας οὗτος γνωστὸς ὡς γλύπτης, διότι καὶ ἄλλο τι ἄγαλμα ἐποίησεν ἐν τῷ ἱερῷ, οὗτινος εὑρέθη ἡ ἐνεπίγραφος βάσις, ὡς ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 38 ἀρ. 17. Αὐτὸς δ' ὁ Ἑκτορίδας ἐξετέλεσε καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ χρωματισμοῦ τῶν λεοντοκεφαλῶν κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (σ. 40 σημ. 2) εἰρημένα.

(1) Fouilles d'Épidaure σ. 20 pl. VIII ἀρ. 5, 5ª, pl. XI, 12. — Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 76-77.

Σημειωτέον ὅτι τῆς Νίκης ταύτης εὑρέθη ἤδη καὶ τὸ λοιπὸν κάτω μέρος τοῦ σώματος. Τὴν ὅλην δὲ μορφὴν ἔχων νῦν ὑπ' ὄψιν δέχομαι ὅτι αὕτη ἦτο ἀληθῶς τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ.

(2) Bulletin de corr. hellénique (Foucart) 1890 σ. 591.

Περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ καὶ τὴν κατασκευὴν καὶ τοποθέτησιν τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασιν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἀκρωτηρίων θὰ ἐποιήθη τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἱδρυθὲν χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ· διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ οὐδεμία μνεία γίνεται τοῦ ἀγάλματος τούτου. Ἐποίησε δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄγαλμα κατὰ Παυσανίαν (ἴδε σ. 34) Θρασυμήδης ὁ Πάριος, ὅστις εἶνε, ὡς ἤδη εἶπον (σ. 40), αὐτὸς ὁ Θρασυμήδης ὁ καὶ τὰς θύρας καὶ τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ ποιήσας. Φαίνεται ὅτι ὁ Θρασυμήδης ἦλθεν ἐκ Πάρου εἰς τὸ Ἱερὸν ὡς ἐργολάβος· ὡς τοιοῦτος, γλύπτης ὤν, πρὸς τούτοις δὲ λεπτουργὸς καὶ ἔμπειρος ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ τοῦ ἐλέφαντος, ἐξετέλεσε τὴν ξυλίνην ὀροφὴν καὶ τὰς θύρας τοῦ ναοῦ, καὶ ἰδίως τὸ δι' ἐλέφαντος καὶ διὰ χρυσῶν ἥλων κεκοσμημένον μέγα θύρωμα τοῦ σηκοῦ. Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι εἰς αὐτόν, εὐδοκιμήσαντα ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ, ἀνέθηκαν οἱ Ἐπιδαύριοι μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος. Ἔμεινε δὲ ἱκανὸν χρόνον ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Θρασυμήδης, διότι καὶ ἄλλο ἄγαλμα ἐποίησεν, ἀνδριάντα Ἐπιδαυρίου τινὸς ἱδρυθέντα ἐν τῷ σταδίῳ, ὡς ἐμάθομεν ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ σταδίου εὑρεθέντος κατὰ χώραν ἐνεπιγράφου αὐτοῦ βάθρου (1).

Ἦτο δὲ ἱδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα οὐχὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σηκοῦ, ἀλλὰ πρὸς τὸ βάθος αὐτοῦ. Τοῦτο συνήγαγον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνασκαφῶν ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ, παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ καὶ εἰς ἴσην ἀπὸ τῶν πλαγίων πλευρῶν ἀπόστασιν, ὑπῆρχεν ὀπὴ ἐν τῷ κρηπιδώματι ὑπὸ ἀνθρωπίνης χειρὸς δι' ἀποσπάσεως τῶν λίθων γενομένη, κεκλεισμένη κατὰ μέγα μέρος διὰ μεγάλου πωρίνου λίθου κατὰ μῆκος ἐρριμμένου ἐν αὐτῇ. Ἐξαγαγὼν δὲ τὸν λίθον τοῦτον παρετήρησα

(1) Ἡ ἐν τῷ βάθρῳ τούτῳ ἐπιγραφή, ἣν ἀνεκοίνωσα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1894, σ. 13, καὶ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1895 σ. 183, ἔχει οὕτως:

Χαρμαντίδας [- - -]αδα Ἐπιδαύριος
Ἀπόλλωνι Ἀσκλαπιῷ ἀνέθηκεν.
Θρασυμήδης ἐποίησεν.

ὅτι ἐκ τῆς ὀπῆς εἶχεν ἀνασκαφῆ καὶ ἐξαχθῆ ἱκανὴ ποσότης χώματος. Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον ἤγαγέ με εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐκεῖ ἀνέκειτο τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα καὶ ὅτι οἱ καταστρέψαντες αὐτὸ ἠθέλησαν νὰ ἐξερευνήσωσι καὶ τὸ μέρος τοῦ κρηπιδώματος τὸ ὑπὸ τὸ βάθρον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἴσως νὰ εὕρωσι κεκρυμμένον ἐκεῖ θησαυρὸν ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὴν ὀπὴν ταύτην ἐπωφελήθην καὶ ἔσκαψα ἐν αὐτῇ εἰς ἱκανὸν βάθος ὅπως ἐξακριβώσω ἂν ὄντως ὑπὸ τὸ χρυσελεφάντινον τοῦτο ἄγαλμα ὑπῆρχε φρέαρ, ὡς παραδίδει ὁ Παυσανίας (1), ἀλλ' οὐδὲν ἤχθη εἰς φῶς.

Εἶχε δὲ ὁ Ἀσκληπιός, κατὰ τὴν τοῦ Παυσανίου περιγραφὴν (ἔνθ. σ. 34) μέγεθος κατὰ τὸ ἥμισυ μικρότερον τοῦ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Ὀλυμπίου Διός, θὰ ἦτο ἄρα πάντως μεγαλήτερος τοῦ φυσικοῦ μεγέθους (2), καὶ εἰκονίζετο καθήμενος ἐπὶ θρόνου, τὴν μὲν τῶν χειρῶν στηρίζων ἐπὶ τῆς βακτηρίας αὐτοῦ, τὴν δὲ ἔχων ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος· εἰκονίζετο δὲ παρ' αὐτῷ καὶ κύων. Ἐν τῷ θρόνῳ δέ, ὅστις ὡσαύτως θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος (3), ἦσαν εἰργασμένα ἀνάγλυφα

(1) Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Παυσανίας ἐν βιβλ. V, 11, 10-11, ἔνθα λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντηρήσεως τῶν χρυσελεφαντίνων ἀγαλμάτων. Λέγει δηλ. ὅτι, ὅπως μὴ βλάπτηται ὁ ἐλέφας, τό μὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διός ἐνέχριον δι' ἐλαίου διὰ τὸ ἑλῶδες τῆς Ἄλτεως, τὸ δὲ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς δι' ὕδατος διὰ τὸ αὐχμηρὸν τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ προσθέτει περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγάλματος τάδε: « Ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ ἐροῦσιν μοι καθ' ἣν τινα αἰτίαν οὔτε ὕδωρ τῷ Ἀσκληπιῷ σφίσιν οὔτε ἔλαιόν ἐστιν ἐγχρίεσθαι, ἐδίδασκόν με οἱ περὶ τὸ ἱερὸν ὡς καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ ὁ θρόνος ὁ φέρων εἴη πεποιημένα ».

(2) Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφάντινος Ζεύς, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὅτι ἦτο ἀντίτυπόν τι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς τοῦ Φειδίου, εἶχε μέγεθος μόνον μεγαλήτερον τοῦ διπλασίου φυσικοῦ, ἀφ' οὗ ἦτο τὸ μέγιστον τῶν κολοσσιαίων ἀγαλμάτων (καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς κατ' ἀκολουθίαν), πλὴν τῶν ἐν Ῥώμῃ, ὡς παραδίδει περὶ αὐτοῦ ὁ Παυσανίας (I, 18,6): « Ἀδριανὸς ἀνέθηκε καὶ τὸ ἄγαλμα θέας ἄξιον, οὗ μεγέθει μέν, ὅτι μὴ Ροδίοις εἰσὶν οἱ κολοσσοί, τὰ λοιπὰ ἀγάλματα ὁμοίως ἀπολείπεται, πεποίηται δὲ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ καὶ ἔχει τέχνης εὖ πρὸς τὸ μέγεθος ὁρῶσιν ». Ὁ θρόνος θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν πρὸς τὸν θρόνον τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Φειδίου καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ Παυσανίας (ἔνθ. σημ. 1) λέγει ὅτι ἦσαν ἱδρυμένα ἐπὶ φρέατος τό τε ἄγαλμα καὶ ὁ θρόνος. Συνάγεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐξ ἐλέφαντος,

παριστῶντα τὸν Βελλεροφόντην φονεύοντα τὴν Χίμαιραν καὶ τὸν Περσέα ἀποκόπτοντα τὴν τῆς Μεδούσης κεφαλήν.

Εἰκόνα τοῦ χρυσελεφαντίνου τούτου ἀγάλματος παρέχουσιν ἡμῖν νομίσματα τῆς Ἐπιδαύρου, ὧν τινα προέρχονται ἐκ τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος π.Χ. (1), πληρεστέραν ὅμως ἔννοιαν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν, ὡς πρὸς τὴν μορφὴν καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, ἐκ δύο μαρμαρίνων ἀναγλύφων εὑρεθέντων ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1884 καὶ 1886 (2), ὧν τὸ ἕτερον παρέχει ἡμῖν ἔννοιαν καὶ τῆς μορφῆς τοῦ θρόνου. Προφανὲς δὲ εἶνε ὅτι ὁ Θρασυμήδης ποιῶν τὸ χρυσελεφάντινον τοῦτο ἄγαλμα διετέλει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Διός· διὰ τοῦτο μεταγενέστερος συγγραφεύς, ὁ Ἀθηναγόρας, τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξέλαβεν ὡς ἔργον τοῦ Φειδίου (3).

Τὸ προκείμενον ἄγαλμα εἶδεν ὁ Παυσανίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνέπαφον (4)· θὰ κατεστράφη δ' αὐτὸ ἐν τοῖς μετὰ

διότι ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ προσθέσῃ ὁ Παυσανίας ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐπὶ τοῦ φρέατος.

(1) Ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 83.

Σημειωτέον ὅτι δύο ἀναπαραστάσεις τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος ἔχουσιν ἤδη δημοσιευθῆ, ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ Quatremère de Quincy (le Jupiter Olympien, πίν. XXIII, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Defrasse (Épidaure σ. 80 πίν. IV).

(2) Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1885 σ. 48 καὶ ἰδίως 1894 σ. 11 κ.ἑ. πίν. 1 Π. Καββαδίας, καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 22.— Defrasse - Lechat: Épidaure σ. 84 - 85.

(3) Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Ἀθηναγόρου ὁρμηθεὶς ὁ Brunn (Gesch. d. gr. Künster I σ. 246) κατέταξε τὸν Θρασυμήδην ἐν τοῖς μαθηταῖς τοῦ Φειδίου, τοῖς κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος π. Χ. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη πιθανὴ τέως οὖσα ἐξηλέγχθη διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφῶν ἐσφαλμένη, ὡς εἶπον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1885 σ. 50 σημ. 1. Ὁ Θρασυμήδης δηλ. διετέλει ἀληθῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τοῦ Φειδίου, δὲν ἦτο ὅμως μαθητὴς αὐτοῦ, διότι ἤκμασε πολὺ ὑστερώτερον τοῦ Φειδίου, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος.

(4) Δημιούργημα φαντασίας, ἀστειότης ἢ παρεξήγησίς τις, εἶνε προφανῶς ὅσα ἀναφέρει ὁ Κικέρων (De natura deorum III, 34) περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου τούτου ἀγάλματος καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ Κικέρων δηλ. λέγει ὅτι Διονύσιος ὁ νεώτερος, τύραννος τῶν Συρακουσῶν, περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ στόλου του ἀφῆρεσεν ἐκ τοῦ ἀγάλματος τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ τὸν ἐκ χρυσοῦ πώγωνα αὐτοῦ προφασιζόμενος ὅτι ὁ υἱὸς δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ πώγωνα ἀφ' οὗ δὲν ἔχει ὁ πατὴρ αὐτοῦ (ὁ Ἀπόλλων). Ὁ αὐτὸς ἀφῆρεσεν ἐκ

ἐξετάσωμεν πῶς εἶχε τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, κατὰ τοὺς χρόνους δηλ. τοὺς πρὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Πότε εἰσήχθη ἐκ Θεσσαλίας εἰς Ἐπίδαυρον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν γνωρίζομεν· ἀρχαῖκαί τινες ὅμως ἐπιγραφαὶ εὑρεθεῖσαι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς(1), ὧν τινες δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ τῆς Ϛ' ἑκατονταετηρίδος, διδάσκουσιν ἡμᾶς ὅτι κατὰ τοὺς πρώτους τοὐλάχιστον χρόνους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. ἠσκεῖτο ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τότε ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ προσεφέροντο ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ πατρὶ αὐτοῦ Ἀπόλλωνι(2), ὡς ἐδείχθη ἐκ τῆς ἐν ἔτει 1891 γενομένης ἀνασκαφῆς τοῦ νοτιοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομήματος Ε. Ἐντὸς δηλ. τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀπεκαλύφθη βωμός, ὡς φαίνεται, ἐκ τεσσάρων πωρίνων πλακῶν συγκείμενος, ἐν ᾧ ἐθυσιάζοντο θύματα προσφερόμενα τῷ θεῷ, ὧν τὸ αἷμα κατέρρεε δι' αὐλακος περιθέοντος τὰς τέσσαρας τοῦ βωμοῦ πλευράς· παρὰ τὸν βωμὸν δὲ τοῦτον ἀνεφάνη στρῶμα ἐξ αὐτῶν τῶν θυσιῶν προερχόμενον, ἀποτελούμενον δηλ. ἐκ μέλανος χώματος, ἐξ ἀνθράκων καὶ ἐξ ὀστῶν ζώων. Ἐντὸς δὲ τοῦ στρώματος τούτου εὑρέθησαν πλῆθος μικρῶν πηλίνων κυαθίσκων καὶ τεμάχιά τινα χαλκῶν καὶ πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ αἱ πλεῖσται τῶν μνημονευθεισῶν ἀρχαϊκῶν ἐπιγραφῶν(3).

(1) Fouilles d'Épidaure, σ. 37, ἀρ. 8-16. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται εἶνε ἀναθηματικαί τὸ μὲν τῷ Ἀσκληπιῷ (Αἰσκλαπιδι, Αἰσκλαπιεῖ, Ἀσκλαπιδι), τὸ δὲ τῷ Ἀπόλλωνι. Ταύταις προσθετέον καὶ τὴν ἐκ τοῦ β' ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος προερχομένην ἐπιγραφὴν Μαχάονος, ἣν ἔχω δημοσιεύσει ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1894 σ. 22.

(2) Ὡς ὑπόθεμα ἀναθήματος φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε καὶ ἀρχαϊκώτατον τὴν μορφὴν κιονόκρανον ἰωνικοῦ ρυθμοῦ εὑρεθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο καὶ αἱ μνημονευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ εἶνε τὰ ἀρχαιότατα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ γενομένων εὑρημάτων.

(3) Αἱ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 37 ἀρ. 8-11. Καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ὑπ' ἀρ. 12 ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος εὑρέθη. Ἐκτὸς δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, εὑρέθησαν αἱ ἐπιγραφαὶ ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 14.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ ἐσχάτως εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν τοῦ β' ἡμίσεος τῆς Ε ἑκατονταετηρίδος, κανονίζουσαν τὰ τῆς λατρείας ἐν τῷ Ἱερῷ, τότε ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ οὐ μόνον ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ὁ Ἀπόλλων, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Δητὼ καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ θεαί, ὡς φαίνεται, ἐν οἷς καὶ ὁ Μαχάων, κατὰ τὴν ἀνωτέρω (σημ. 1) ἐπιγραφήν.

Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θὰ ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ναός τις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μικρός τις δηλ. ναὸς ἢ σηκὸς ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἴσως, ἐκ κοινῶν λίθων ἢ ἐκ πλίνθων κατεσκευασμένος, ἐν ᾗ ὠκοδομήθη ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις (ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος) ὁ νῦν ἐν ἐρειπίοις σωζόμενος ναὸς τοῦ θεοῦ τούτου.

Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τοὐλάχιστον ἐφημίζετο πρὸς τούτοις τὸ Ἱερὸν διὰ τὰς ἐν αὐτῷ γινομένας θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ὡς διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων ἐν συγκρίσει πρὸς θεραπείαν γενομένην ἐν τῷ Ἱερῷ, ἣν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Αἰλιανὸς (Περὶ ζώων ἰδιότητος IX, 33) παραλαβὼν αὐτὴν ἐκ τοῦ ἱστοριογράφου Ἵππυος τοῦ ἐκ Ρηγίου, τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν περσικῶν πολέμων ἀκμάσαντος (1). Τότε θὰ ἦσαν ἄρα ἐν χρήσει καὶ αἱ ἐγκοιμήσεις, αἱ κατακλίσεις δηλ. τῶν ἀσθενῶν ἐν χώρῳ τινί, ἐν ᾧ ἐμφανιζόμενος τὴν νύκτα ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευεν αὐτούς. Ὅτι δὲ τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους χρόνους ἱκανῶς ἤκμαζε δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι ἐτελοῦντο ἐν αὐτῷ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πινδάρου τοὐλάχιστον (Νέμεα, Γ', 146. Ε', 95. Ἴσθμια, Η', 75) (2), γυμνικοὶ ἀγῶνες, οἷς προσετέθησαν, κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἴωνα, καὶ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες (3). Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι τὸ Στάδιον ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας ταύτης περιόδου προέρχεται, ὡς τοῦτο ἄλλως ἐβεβαιώθη καὶ ἐκ τῆς γενομένης ἀνασκαφῆς αὐτοῦ,

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 23 καὶ 32. Πρβ. Fragm. historic. graec. II, 15.

(2) Κατὰ τὸν Christ (Pindari carmina, Lipsiae, 1896) ὁ Πίνδαρος ἐποίησε τὸ Νέμεον Γ' κατὰ τὸ 469, τὸ Νέμεον Ε' καὶ Ἴσθμιον Η' κατὰ τὸ 478 π.Χ. Ὅτι δὲ οἱ κατὰ Πίνδαρον ἀγῶνες οὗτοι, οἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐν τῷ Ἱερῷ ἐτελοῦντο, βεβαιοῦται ὑπὸ τοῦ Σχολιαστοῦ τοῦ Πινδάρου (Νέμ. Γ' καὶ Ε') παραβιβάζοντος τάδε: «Τίθεται δὲ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγὼν Ἀσκληπιῷ τῶν Ἀσκληπιαδῶν πρώτων θέντων, μετὰ ταῦτα δὲ Ἀργείων διὰ πενταετηρίδος· τίθεται δὲ ἐν τῷ ἄλσει τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἄγεται δὲ μετὰ ἐννέα ἡμέρας τῶν Ἰσθμίων». Ἐτελοῦντο δὲ οἱ ἀγῶνες προφανῶς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ἃ ἐκαλοῦντο πρὸς τούτοις μεγάλα Ἀσκληπιεῖα.

(3) Σω. Μῶν καὶ ραψῳδῶν ἀγῶνα τιθέασι τῷ θεῷ οἱ Ἐπιδαύριοι;
Ἴων. Πάνυ γε, καὶ τῆς ἄλλης μουσικῆς. (Ἴων, Α).

ὡς θὰ εἴπωμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Ὑπῆρχε δ' ἴσως ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ γυμνάσιον ἢ παλαίστρα, ἐν ᾗ ἠσκοῦντο οἱ ἐν τῷ σταδίῳ μέλλοντες νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀθληταί. Ἂν δὲ λάβωμεν πρὸς τούτοις ὑπ' ὄψιν ὅτι πάντως ὑπῆρχον τότε ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ οἰκήματά τινα χρησιμεύοντα τὸ μὲν διὰ τοὺς ἐπισκεπτομένους τὸ Ἱερὸν ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς, τὸ δὲ διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ λοιποὺς ὑπηρέτας τοῦ θεοῦ, δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὕτω καθολικήν τινα ἔννοιαν τοῦ Ἱεροῦ κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνους.

Μετὰ τὰ εἰρημένα μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ Ἱερὸν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὴν περιγραφήν δηλ. τῶν σωζομένων οἰκοδομημάτων.

Σημειωσις. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα περιλαμβάνονται ἅπαντα ἐν τῷ συνημμένῳ τῷ βιβλίῳ τούτῳ τοπογραφικῷ πίνακι καὶ εἶνε δεδηλωμένα ἕκαστον διὰ γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου.

1.

Ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(*A*)

Τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἁπλῶς μόνον ὀνομάζει ὁ Παυσανίας (II, 27, 2), ὅστις περιγράφων τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑποδηλοῖ ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἦτο ἱδρυμένον. Λέγει δηλ. οὗτος τάδε: «τοῦ δὲ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἄγαλμα μεγέθει »μὲν τοῦ Ἀθήνησιν Ὀλυμπίου Διὸς ἥμισυ ἀποδεῖ, πεποίηται δὲ »ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ· μηνύει δὲ ἐπίγραμμα τὸν εἰργασμένον »εἶναι Θρασυμήδην Ἀριγνώτου Πάριον. κάθηται δὲ ἐπὶ θρόνου »βακτηρίαν κρατῶν, τὴν δὲ ἑτέραν τῶν χειρῶν ὑπὲρ κεφαλῆς »ἔχει τοῦ δράκοντος, καὶ οἱ καὶ κύων παρακατακείμενος πεποίη»ται, τῷ θρόνῳ δὲ ἡρώων ἐπειργασμένα Ἀργείων ἐστὶν ἔργα, »Βελλεροφόντου τὸ εἰς τὴν Χίμαιραν καὶ Περσεὺς ἀφελὼν τὴν »Μεδούσης κεφαλήν. τοῦ ναοῦ δέ ἐστι πέραν ἔνθα οἱ ἱκέται »τοῦ θεοῦ καθεύδουσιν».

Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1882 καὶ 1883 ἀπεκαλύφθη τὸ σωζόμενον κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ τούτου καὶ εὑρέθησαν ἱκανὰ λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν, ὥστε ἐγένετο δυνατὴ ἡ ἐν σχεδίοις ἀναπαράστασις τοῦ ναοῦ (1). Σπουδαιοτάτας ὅμως περὶ τῆς οἰκοδομῆς καὶ περὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ εἰδήσεις παρέχει ἡμῖν ἐπιγραφὴ εὑρεθεῖσα ἐν ἔτει 1885, ἐν ᾗ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τούτου (2), αἵτινες ἀνῆλθον εἰς ποσὸν ἀνώτερον τῶν 100,000 δραχμῶν (3).

(1) Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81 κ.ἑ. καὶ τοῦ 1884 σελ. 54 κ.ἑ. πίν. 2, καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 16 πίν. VI.—Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 49-94, μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ εἰκόνων.

Ὅτι ὁ ἀποκαλυφθεὶς οὗτος ναὸς εἶνε ὁ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔδειξα εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, ὁρμηθεὶς ἐκ τοῦ ὅτι κατεῖχεν οὗτος τὴν ἐπιφανεστάτην ἐν τῷ ἱερῷ θέσιν, ἔκειτο πλησίον τῆς θόλου (κατὰ Παυσανίαν ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔκειτο παρὰ τὴν θόλον) καὶ ἦτο ὁ μέγιστος καὶ μεγαλοπρεπέστατος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ναῶν, διότι ἦτο περίπτερος καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων. Τέλος δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν περὶ αὐτὸν βάθρων ἐχρησίμευσέ μοι ὡς μαρτύριον τῆς ταυτότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος ναοῦ πρὸς τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ ἐπισκεφθέντες τὸ ἱερὸν Dodwell καὶ Leake (ἴδ. σ. 25) ἀναφέρουσι λείψανα ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἄγνωστον ὅμως τίνος οἰκοδομήματος λείψανα ἐξέλαβον οὗτοι ὡς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ὁ προκείμενος ναὸς ἦτο κεκαλυμμένος ὑπὸ χωμάτων πάχους ἑνὸς καὶ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου κατὰ τὰ ἄκρα καὶ δύο μέχρι τριῶν κατὰ τὸ κέντρον, ὥστε οὐδὲν λείψανον αὐτοῦ ἦτο πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ὁρατὸν (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 81). Τοῦτο ἄλλως δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἐν τῇ Expéd. de Morée τοπογραφικοῦ σχεδίου τοῦ ἱεροῦ (ἴδε σ. 25), ἐν ᾧ οὐδὲν ἴχνος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἶνε σεσημειωμένον.

(2) Τὴν σπουδαιοτάτην ἐπιγραφὴν ταύτην συναρμολογήσας, εἰς πλεῖστα τεθραυσμένην τεμάχια, ἐδημοσίευσα τὸ πρῶτον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1886, σ. 145 ἀρ. 103, καὶ ἀνεδημοσίευσα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 78, 241. Τὸ δεύτερον ἐδημοσίευσεν αὐτήν, ἐκτενῶς περὶ αὐτῆς πραγματευθείς, ὁ J. Baunack: Aus Epidaurus (1890) σ. 22 κ.ἑ. — Ἐν αὐτῇ ἀναγράφονται αἱ δαπάναι τῆς οἰκοδομῆς ναοῦ τινος· ὅτι ὅμως ὁ ναὸς οὗτος εἶνε τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔδειξα ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι στηριζόμενος εἰς τὸν τόπον τῆς εὑρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς (εὑρέθη αὕτη παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἀπόστασιν) καὶ κυρίως εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Ἐκ τοῦ περιεχομένου δηλ. τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἐξάγεται ὅτι ὁ ναὸς ἦτο ναὸς δωρικὸς περίπτερος, εἶχε πρόναον, δὲν εἶχεν ὀπισθόδομον καὶ εἶχε τὰ ἀετώματα κεκοσμημένα δι' ἀγαλμάτων. Τοιοῦτος ὅμως ναὸς εἷς μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ὁ περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

(3) Αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναγραφόμεναι δαπάναι ἀνέρχονται μόνον εἰς 94 ½ χι-

Ἐκ τῆς ὀρθογραφίας καὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης συνάγομεν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναὸς ᾠκοδομήθη κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. (1). Διήρκεσε δὲ ἡ οἰκοδομὴ τέσσαρα ἔτη καὶ ὀκτὼ περίπου μῆνας καὶ ἐξετελέσθη ὑπὸ πολλῶν ἐργολάβων, εἰς οὓς κατεκυρώθη τὸ ἔργον διὰ τμηματικῆς μειοδοσίας (2)· ἄλλοι δηλ. ἐργολάβοι (ἐργῶναι) ἀνέλαβον τὴν ἐξόρυξιν τῶν λίθων, ἄλλοι τὴν μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν, ἄλλοι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν, ἄλλοι τὴν προμήθειαν τῶν διαφόρων ὑλικῶν κτλ. (3). Ἡ ὅλη δὲ ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἑνὸς ἀρχιτέκτονος, ὅστις ἐκαλεῖτο Θεόδοτος (4) καὶ ἐλάμβανε μισθὸν δραχμὴν μίαν δι' ἑκά-

λιάδας δραχμῶν περίπου· ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ὑπάρχουσιν κενά τινα, ὥστε ἡ ὅλη δαπάνη (μὴ συμπεριλαμβανομένης εἰς ταύτην καὶ τῆς δαπάνης διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος) θὰ ἀνήρχετο, ὡς φαίνεται, ἱκανῶς ἄνω τῶν 100,000 δραχμῶν.

(1) Ὁ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen, 1895 σ. 75-79) προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον ἀκριβείας ὥστε ὁρίζει τὸ ἔτος $^{399}/_{8}$-$^{395}/_{4}$ π. Χ. ὡς τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ· ἀλλ' οἱ λόγοι, οὓς προβάλλει πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ του τούτου, εἶνε ὑποθετικοὶ καὶ ἥκιστα πιθανοί. Μετὰ μείζονος πιθανότητος ἤ ὁ Keil, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 390-380 π. Χ., ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν ἐπικοσμούντων τὸν ναὸν τοῦτον γλυπτῶν εἰργάσθη ὁ γλύπτης Τιμόθεος, ὁ γνωστὸς συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῷ Μαυσωλείῳ τῆς Ἁλικαρνασσοῦ. Ἴδε Bull. de corr. hell. 1890 σ. 592 (Foucart), καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 83. Ὡς πρὸς δὲ τὸν Τιμόθεον τοῦτον παρατηρῶ ὅτι δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸν νεώτερον τοῦ Σκόπα. Ὁ Σκόπας εἰργάζετο ἐν Τεγέᾳ ὡς ἀρχιτέκτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς μετὰ τὸ 395. Ὁ Τιμόθεος ἄρα δυνατὸν νὰ εἰργάζετο μετὰ τὸ 390.

(2) Προκειμένου νὰ ἐκτεθῇ τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν οἱ Ἐπιδαύριοι ἔπεμψαν κήρυκας καὶ ἀγγέλους εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος (εἰς Ἄργος, Ἑρμιόνην, Τροιζῆνα, Τεγέαν, Κόρινθον, Νεμέαν καὶ Ἀθήνας) ἵνα προσελκύσωσιν εἰς τὸ Ἱερὸν ὅσον τὸ δυνατὸν πλειοτέρους ἐργολάβους.

(3) Ἕκαστος τῶν ἐργολάβων ἀναλαμβάνων τὴν ἐκτέλεσιν ὡρισμένου ἔργου παρεῖχε καὶ ἕνα ἢ πλειοτέρους ἐγγυητὰς ἀναλόγως τῆς σχετικῶς μικρᾶς ἢ μεγάλης χρηματικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, οὗ τὴν ἐκτέλεσιν ἀνελάμβανε.

(4) Ὁ Θεόδοτος οὗτος φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἐξ Ἐπιδαύρου, ἀλλ' ἀλλαχόθεν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐν ταῖς δαπάναις τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ ἀναγράφεται δαπάνη δραχμῶν 9 καὶ ὀβολῶν 2, αἵτινες ἐπληρώθησαν εἰς κήρυκα πεμφθέντα πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦτον.

Σημειωτέον δὲ ὅτι οὗτος ἀναλαβὼν τὴν ἐποπτείαν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ παρέσχεν ἐγγυητάς, ὥσπερ καὶ οἱ ἐργολάβοι, καὶ δὴ ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν ἕνεκα τῆς

στην ἡμέραν (1). Ἂν δὲ αὐτὸς οὗτος ὁ Θεόδοτος ἦτο πρὸς τούτοις ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις εἶχε συντάξει καὶ τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ, δὲν δυνάμεθα ὡρισμένως νὰ εἴπωμεν, διότι ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκπονῶν τὸ σχέδιον (τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον παράδειγμα) οἰκοδομήματός τινος δὲν ἦτο πάντοτε αὐτὸς ὁ ἀρχιτέκτων ὅστις ἐπεστάτει καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου. Ἀλλ' ἐκ τῆς μικρᾶς ἀμοιβῆς, ἣν ἐλάμβανεν οὗτος, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἄλλος ἦτο ὁ ἀρχιτέκτων ὁ ἐκτελέσας τὸ σχέδιον· ὁ Θεόδοτος ἦτο μόνον ὁ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀρχιτέκτων.

Ἅπας ὁ ναός, πλὴν τοῦ δαπέδου καὶ τῆς στέγης, ἦτο ᾠκοδομημένος ἐκ πώρου λίθου κονίᾳ ἐπικεχρισμένου κατὰ τὰς ὁρατὰς ἐπιφανείας. Τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο ἐκ πλακῶν μέλανος καὶ λευκοῦ τιτανολίθου. Ἡ στέγη δὲ ἦτο ξυλίνη (ἀπετελεῖτο ἐξ ἐλάτης καὶ κυπαρίσσου), αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ πηλοῦ καὶ ἡ ὑδρορρόη (αἱ simae) ἐκ πεντελησίου μαρμάρου.

Ἦτο δὲ ὁ ναὸς οὗτος δωρικὸς περίπτερος, εἶχε δηλ. περίστασιν (2) ἣν ἀπετέλουν κατὰ μὲν τὰς μικρὰς πλευρὰς ἓξ κίονες κατὰ δὲ τὰς μεγάλας ἕνδεκα κίονες καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς, ὡς εἶνε

μεγάλης σπουδαιότητος τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ καὶ τῆς εὐθύνης, ἣν ὑπεῖχεν ἐπὶ τῇ ἀκριβεῖ καὶ εὐσυνειδήτῳ ἐκπληρώσει τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων.

(1) Καὶ ἐν Ἀθήναις ὁ ἀρχιτέκτων ἐλάμβανεν ὡς μισθὸν κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα δραχμὴν τῆς ἡμέρας. Ἐν τοῖς ὕστερον ὅμως χρόνοις, ἀπὸ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἐλάμβανεν ἐν Δήλῳ καὶ ἐν Ἐλευσῖνι οὐχὶ μίαν ἀλλὰ δύο δραχμάς. Ἴδε Fouil. d'Épid. σ. 34 καὶ Bull. d. corr. hell. 1890 σ. 476 (Homolle). Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀμοιβὴ εἶνε ὁπωσδήποτε εὐτελής, ἀφοῦ δύο δραχμὰς ἐλάμβανον καὶ οἱ κοινοὶ ἐργάται· διὰ τοῦτο δέον νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ οὕτω γλίσχρως ἀμειβόμενοι ἀρχιτέκτονες ἦσαν κοινοὶ ἐργοδηγοί, ὅπερ τὸ μᾶλλον πιθανόν, ἢ ὅτι ἡ ἀμοιβὴ ἣν ἐλάμβανον ἦτο τρόπον τινὰ ἐπιμίσθιον, ὅτι δηλ. οὗτοι ἐξετέλουν συγχρόνως καὶ ἄλλας ἐργασίας ἐπὶ μισθῷ, ἢ ὅτι, συντάξαντες τὸ σχέδιον τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τοὺς ὅρους τῶν ὑποχρεώσεων (τὸ παράδειγμα καὶ τὰς συγγραφὰς) καὶ γενναίως ἀμειφθέντες ἐπὶ τούτῳ, ἐλάμβανον ἀκολούθως καὶ τὴν μικρὰν ταύτην ἀμοιδὴν ἐπὶ τῇ ἐποπτείᾳ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων.

(2) Περίστασις καλεῖται ἡ στοὰ ἡ περιθέουσα τὸν ναόν, τὸ πτερὸν ἢ πτέρωμα, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφή, καθ' ἃ ἔδειξα τοῦτο δι' ἀναμφισβητήτων μαρτυρίων, ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιγραφῆς εἰλημμένων, ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1886 σ. 172 καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 6. Ταύτης ἄρα τῆς λέξεως δέον νὰ γίνηται παρ' ἡμῖν πλέον χρῆσις πρὸς δήλωσιν τῆς στοᾶς τῆς περιθεούσης τοὺς τοίχους οἰκοδομήματός τινος.

σύνηθες. Ἡ παρέκβασις δ' αὕτη ἐκ τοῦ κρατοῦντος κανόνος προέρχεται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ναὸς δὲν ἔχει ὀπισθόδομον· τούτου δ' ἕνεκα τὸ ὅλον μῆκος τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ (μ. 24,50) ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλάτος αὐτοῦ (μ. 13,22) εἶνε μικρότερον τοῦ συνήθους. Στερούμενος δὲ ὁ ναὸς οὗτος ὀπισθοδόμου, ἀποτελούμενος δηλ. μόνον ἐκ σηκοῦ καὶ ἐκ προνάου ἢ προδόμου, εἶνε πρωτοφανὴς περίπτερος δωρικὸς ναός, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ περίπτερος δωρικὸς ναὸς ἀποτελεῖται ἐκ σηκοῦ, ἐκ προνάου ἢ προδόμου, καὶ ἐξ ὀπισθοδόμου (1).

Προκειμένου νὰ οἰκοδομηθῇ ὁ ναὸς ἀνωρύχθησαν μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους θεμέλια διὰ τοὺς κίονας τῆς περιστάσεως καὶ τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ, καὶ ἐπληρώθησαν αὐτὰ δι' ὀχυροῦ τειχώματος ἐκ πώρου λίθου. Τοῦτο τὸ κατασκεύασμα, τὸ ὑπὸ τὴν γῆν, καλεῖται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ στοιβή. Ἐπὶ τῆς στοιβῆς δὲ ταύτης ᾠκοδομήθη ἡ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ὑψουμένη κρηπὶς (κρηπίδωμα) τοῦ ναοῦ, ἡ τρεῖς ἔχουσα ἀναβαθμούς, ὧν ἡ ἀνωτάτη (ἥτις ἀπετελεῖτο οὐχὶ ἐκ πώρου, ὡς αἱ λοιπαί, ἀλλ' ἐκ πλακῶν ἐκ τιτανολίθου) καλεῖται, ὡς καὶ ἄλλοθεν γνωστόν, στυλοβάτης, ἐφ' οὗ ἐστηρίζοντο ἀμέσως οἱ κίονες τῆς περιστάσεως (2).

Τὸ ἔδαφος δὲ τοῦ ὅλου ναοῦ (τοῦ σηκοῦ, τοῦ προδόμου καὶ τῆς περιστάσεως) συνέκειτο, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐκ πλακῶν λευκοῦ καὶ μέλανος τιτανολίθου· ἀποτελοῦσι δὲ αὗται τὸ στρῶμα τοῦ ναοῦ καὶ τῆς περιστάσεως. Δὲν ἔκειντο δὲ αἱ πλάκες αὗται ἀμέσως ἐπὶ τοῦ χώματος, ἀλλ' ὑπὸ ταύτας ὑπῆρχον ἄλλοι ὑποκείμενοι πώρινοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λίθοι, δι' ὧν ἐσχηματίζετο στερεὸν ὁπωσδήποτε ἔδαφος ἐφ' οὗ ἐπεκάθηντο αἱ τοῦ στρώματος πλάκες. Οἱ λίθοι οὗτοι ἀπετέλουν κατασκεύασμα ὅπερ

(1) Τοιοῦτον κανονικὸν σχῆμα ἔχει καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ Μητρῷον, ὅπερ ἄλλως παραλλάσσει ἐκ τοῦ κρατοῦντος κανόνος ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κιόνων τῆς περιστάσεως, ὁμοιάζον ὡς πρὸς τοῦτο τῷ προκειμένῳ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ᾧ δηλ. κατὰ τὰς μικρὰς πλευρὰς ἔχει τοῦτο ἓξ κίονας, κατὰ τὰς μεγάλας ἔχει μόνον ἑνδεκα καὶ οὐχὶ δεκατρεῖς.

(2) Περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθην ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 85 στ. 3.—Σημειωτέον ὅτι ἡ στοιβὴ κατέληγεν εἰς τὴν καλουμένην ὑπευθυντηρίαν, τὴν ἀνωτάτην δηλ. καὶ ὁρατὴν ἐν μέρει σειρὰν λίθων, ἐφ' ὧν ἐπεκάθητο ἡ κρηπίς.

ἐκαλεῖτο στορά. Οὕτως ἡ στορὰ εἶχε πρὸς τὸ στρῶμα τοῦ ναοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καθ' ὃν ἡ στοιβὴ πρὸς τὴν κρηπῖδα (1).

Οἱ λίθοι οἱ τὴν στορὰν ἀποτελοῦντες σώζονται εἰσέτι κατὰ χώραν. Τῶν ὑπὲρ τούτους δὲ κειμένων τὸ πάλαι πλακῶν τοῦ στρώματος εὑρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ ἱκαναί, οὐδεμία ὅμως κατὰ χώραν, ὥστε δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ πῶς αὗται ἦσαν διατεταγμέναι. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ στρῶμα τῆς περιστάσεως ἀπετελεῖτο ὅλως ἐκ λευκῶν πλακῶν· αἱ μέλαιναι πλάκες θὰ ὑπῆρχον ἐν τῷ σηκῷ καὶ δὴ πιθανῶς κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ὅπου ἦτο ἱδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὡς εἶπον ἤδη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884 σ. 56, ἀποβλέποντες εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διός. Ἐν τούτῳ δηλ. τῷ ναῷ τὸ δάπεδον τοῦ σηκοῦ κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἔνθα ἦτο ἱδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διός, ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶν μέλανος λίθου, ὡς καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ ἔδειξαν καὶ ὁ Παυσανίας (V, 11, 10) ἀναφέρει.

Ἀνήρχετο δέ τις ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ οὐχὶ διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος (ὡς τοῦτο ἐγίνετο κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς ἐν Ἀττικῇ οἰκοδομήμασιν), ἀλλὰ δι' ἀνωφεροῦς κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐκ πωρίνων λίθων κατεσκευασμένου ἐπιπέδου, ἔχοντος μῆκος 5,00 καὶ πλάτος 2,30. Τοιοῦτον πρὸς ἀνάβασιν καὶ κατάβασιν χρησιμεῦον ἐπίπεδον ἔχουσι καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα καὶ πρὸς τούτοις ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διὸς καὶ τὸ Ἡραῖον, ὁ ἐν Τεγέᾳ ναὸς τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ὁ ἐν Δήλῳ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος κτλ. (2).

Ἡ περίστασις ἀπετελεῖτο, ὡς εἴπομεν, ἐξ ἕνδεκα κιόνων κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς καὶ ἓξ κατὰ τὰς μικράς. Ἔχουσι δὲ οἱ κίονες οὗτοι, ὧν εὑρέθησαν ἱκανοὶ σπόνδυλοι, 20 ραβδώσεις καὶ τέσσαρας τοὺς ὑπὸ τὸν ἐχῖνον δακτυλίους· τὸ ὕψος δ' αὐτῶν ἦτο,

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 11.

(2) Ἀποβλέπων τις εἰς τὰ σωζόμενα ταῦτα μνημεῖα τὸ σύστημα τῆς δι' ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου ἀναβάσεως ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῶν οἰκοδομημάτων δύναται νὰ ἐκλάβῃ ὡς κατ' ἐξοχὴν πελοποννησιακόν. Ἐν Ἀττικῇ ἡ ἀνάβασις ἐγίνετο διὰ τῶν βαθμίδων τοῦ κρηπιδώματος.

ὡς φαίνεται, 5,20. Ὁ ἐπὶ τῶν κιόνων δ' ἐπικαθήμενος τὸ πάλαι θριγκὸς (ἐπιστύλιον, τρίγλυφον, γεῖσον) δὲν ἔχει τι τὸ ἰδιάζον. Σημειωτέον μόνον ὅτι αἱ μετόπαι ἦσαν ἁπλαῖ πλάκες ἄνευ ἀναγλύφων παραστάσεων καὶ ὅτι ἐπὶ τῶν λίθων τοῦ γείσου σώζονται εἰσέτι ἱκανὰ ἴχνη ἐρυθροῦ καὶ κυανοῦ χρωματισμοῦ καὶ χρώματι δεδηλωμένων κοσμημάτων (1).

Ἡ ἐπὶ τοῦ γείσου δὲ ἐπικαθημένη ὑδρορρόη (αἱ καλούμεναι simae) εἶνε πεποιημένη ἐκ μαρμάρου καὶ κεκοσμημένη δι' ἀναγεγλυμμένου ἀκανθοειδοῦς κοσμήματος βαίνοντος ἑλικοειδῶς καὶ διακοπτομένου κατὰ ἀποστάσεις διὰ τῶν χαινουσῶν λεοντοκεφαλῶν, δι' ὧν κατέρρεε τὸ ἐκ τῶν πηλίνων κεραμίδων τῆς στέγης ἐκρέον ὕδωρ ἐκ τῶν βροχῶν (2).

Πλὴν δὲ τῶν κιόνων τῶν ἀποτελούντων τὴν περίστασιν, εἶχεν ὁ ναὸς δύο εἰσέτι κίονας ἐν τῷ προδόμῳ, μεταξὺ τῶν παραστάδων εἰς ἃς κατέληγον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ τοῖχοι τοῦ σηκοῦ. Συνεδέοντο δὲ μετὰ τῶν παραστάδων τούτων οἱ ρηθέντες κίονες διὰ σιδηρῶν κιγκλίδων. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο κιόνων ὑπῆρχε ξυλίνη θύρα, δι' ἧς οὕτως εἰσήρχετό τις εἰς τὸν πρόδομον. Ἀπὸ δὲ τοῦ προδόμου εἰσήρχετό τις εἰς τὸν σηκὸν δι' ἄλλης θύρας μεγαλητέρας καὶ μεγαλοπρεπεστέρας, τῆς κατ' ἐξοχὴν θύρας τοῦ ναοῦ, ἥτις πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς προμνημονευθείσης θύρας ἐκαλεῖτο μέγα θύρωμα. Ἦτο δὲ καὶ αὕτη ξυλίνη, κεκοσμημένη ὅμως διὰ κοσμημάτων ἐξ ἐλέφαντος, δι' ὃν ἐδαπανήθησαν δρ. 3070, διὰ χρυσῶν ἥλων καὶ δι' ἄλλων κοσμημάτων. Ἀμφοτέρας δὲ τὰς θύρας ταύτας καὶ πρὸς τούτοις τὴν ὀροφὴν ἐξετέλεσεν ἐργολαβικῶς ἀντὶ δρ. 9800 ἀνὴρ ὀνομαζόμενος Θρασυμήδης, ὅστις εἶνε, ὡς φαίνεταί μοι, ὁ αὐτὸς Θρασυμήδης ὁ ποιήσας, κατὰ Παυσανίαν, (μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ), τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (3) τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἱδρυθέν.

(1) Ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1884 σ. 56.

(2) Αἱ λεοντοκεφαλαὶ αὗται ἦσαν κεχρωματισμέναι διὰ τῆς ἐγκαυστικῆς μεθόδου κατὰ ὑπόδειγμα (παράδειγμα) ὃ ἐξετέλεσεν ἀντὶ δρ. 16 Ἐκτορίδας, ὅστις φαίνεται ὅτι εἶνε αὐτὸς ὁ Ἐκτορίδας ὅστις μετέσχε τῆς κατασκευῆς τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασι τοῦ ναοῦ ἀγαλμάτων.

(3) Τοῦτο ἐξέθηκα ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Ἐθν. Μουσείου «Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου» ἀριθ. 173, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 17 σημ. 1.

Ἅπασα δὲ ἡ ὀροφὴ καὶ ἡ στέγη τοῦ ναοῦ, ἡ στέγη δηλ. τοῦ σηκοῦ καὶ ἡ τῆς περιστάσεως ἦτο ξυλίνη (1), ἦτο δηλ. κατεσκευασμένη ἐκ κυπαρίσσου καὶ ἐξ ἐλάτης. Τὰ φατνώματα ἐκοσμοῦντο διὰ χρυσῶν ἀστέρων· τὸ λοιπὸν δὲ τῆς ὀροφῆς ἦτο κεκοσμημένον διὰ γραπτῶν κυματίων, ἀστραγάλων καὶ ἄλλων κοσμημάτων.

Οἱ τοῖχοι δὲ τοῦ ναοῦ καὶ οἱ κίονες τῆς περιστάσεως ἦσαν ἐπικεχρισμένοι διὰ λευκοῦ κονιάματος, δι' οὗ συνήθως ἐπέχριον οἱ ἀρχαῖοι τὸν πῶρον λίθον· τὰ κιονόκρανα ὅμως καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν πρὸς τούτοις κεχρωματισμένα διὰ ποικίλων χρωμάτων καὶ κεκοσμημένα ἐνιαχοῦ διὰ διαφόρων κοσμημάτων.

Τὴν διὰ τῆς γραπτῆς δὲ ταύτης διακοσμήσεως λαμπρότητα τοῦ ναοῦ ἐπηύξανεν ὁ γλυπτικὸς αὐτοῦ διάκοσμος. Ἀγάλματα (Νηρηίδες καὶ Νῖκαι) ἀπετέλουν τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ· τὰ δὲ ἀετώματα αὐτοῦ ἦσαν κεκοσμημένα ὡσαύτως δι' ἀγαλμάτων, ἅτινα παρίστανον ἐν μὲν τῷ ἀνατολικῷ ἀετώματι πιθανῶς Κενταυρομαχίαν, ἐν δὲ τῷ δυτικῷ βεβαίως Ἀμαζονομαχίαν.

Τῶν ἀγαλμάτων τούτων εὑρέθησαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ὀλίγα μὲν λείψανα ἐκ τῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ὧν μνημονευτέα κεφαλὴ Κενταύρου ἴσως καὶ κορμὸς Λαπιθίδος, ἱκανὰ δὲ ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ἔφιππος Ἀμαζών, Ἀμαζὼν πληγωμένη καταπίπτουσα ἐκ τοῦ ἵππου της, κορμοὶ πολεμιστῶν, κεφαλαὶ κτλ. (2). Εὑρέθησαν δὲ τὰ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς δηλ. εἰς τὸ μέρος ἔνθα κατέπεσαν τὸ πάλαι ἐκ τοῦ ἀετώματος, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἐν τῷ ἀετώματι τούτῳ εἰκονίζετο Ἀμαζονομαχία. Ἐκεῖ δὲ εὑρέθησαν πρὸς τούτοις καὶ δύο Νηρηίδες, ἐξ οὗ δύναται νὰ ἐξαχθῇ ὅτι αὗται ἦσαν τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ὅτι δηλ. ἀπετέλουν τὰ γωνιαῖα ἀκρωτήρια

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 86 στ. 11.

(2) Τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶνε νῦν ἐκτεθειμένα ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ· ἐδημοσίευσα δὲ καὶ περιέγραψα αὐτὰ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1884 σ. 49 κ.ἑ. πίν. 3 καὶ 4, ἐν τοῖς Γλυπτοῖς τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀριθ. 136-158, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure πίν. VIII, IX καὶ X. Ἐδημοσίευσε δὲ πρὸς τούτοις καὶ διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῶν ὁ Lechat ἐν Épidaure, σ. 63 κ.ἑ.

τοῦ ἀετώματος τούτου. Τὸ μεσαῖον δ' ἀκρωτήριον τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος ἀπετέλει ἴσως Νίκη κρατοῦσα πτηνόν (1), εὐρεθεῖσα ἐντετειχισμένη ἐν μεταγενεστέρῳ οἰκοδομήματι μεταξὺ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου.

Ἐν τῇ Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ 1884, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσα τὰ γλυπτὰ ταῦτα, ἐξέλαβον αὐτὰ ὡς ἔργα τῆς Ἀττικῆς Σχολῆς τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ΄ π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὃ καὶ ἐβεβαιώθη διὰ τῆς μετὰ ταῦτα, ἐν ἔτει 1885, εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς τῶν δαπανῶν τοῦ ναοῦ. Ἐκ ταύτης δηλ. ἐμάθομεν ὅτι ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη ἀληθῶς κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἐποιήθησαν κατὰ ὑποδείγματα ἢ σχέδια (τύπους), ἃ παρέσχεν ἀντὶ 900 δρ. ὁ Τιμόθεος, αὐτὸς ὁ Τιμόθεος, ὡς φαίνεται, ὁ κατὰ τὰ μέσα τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος π. Χ. συνεργάτης τοῦ Σκόπα ἐν τῷ Μαυσωλείῳ τῆς Ἁλικαρνασσοῦ (2). Ἐποίησε δὲ ὁ Τιμόθεος αὐτὸς καὶ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἑτέρου τῶν ἀετωμάτων ἀντὶ δρ. 2240, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἀκρωτήρια τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος (αἱ Νηρηΐδες καὶ ἡ Νίκη) εἶνε ἴσως αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Τιμοθέου. Τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἑτέρου ἀετώματος ἐποίησεν ἄλλος τις τεχνίτης, οὗτινος τὸ ὄνομα ἤρχετο διὰ τοῦ Θεο - - - (Θεότιμος;). Τὰ δὲ ἐν τοῖς ἀετώμασιν ἀγάλματα ἐξετέλεσαν (κατὰ τὰ ὑποδείγματα τοῦ Τιμοθέου) ἀντὶ δρ. 8000 τοὐλάχιστον ἄλλοι τε τεχνῖται καὶ οἱ Ἀγαθῖνος, Λυσίων καὶ ἰδίως ὁ Ἑκτορίδας. Εἶνε δὲ ὁ Ἑκτορίδας οὗτος γνωστὸς ὡς γλύπτης, διότι καὶ ἄλλο τι ἄγαλμα ἐποίησεν ἐν τῷ ἱερῷ, οὗτινος εὑρέθη ἡ ἐνεπίγραφος βάσις, ὡς ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 38 ἀρ. 17. Αὐτὸς δ' ὁ Ἑκτορίδας ἐξετέλεσε καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ χρωματισμοῦ τῶν λεοντοκεφαλῶν κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (σ. 40 σημ. 2) εἰρημένα.

(1) Fouilles d'Épidaure σ. 20 pl. VIII ἀρ. 5, 5*, pl. XI, 12. — Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 76-77.

Σημειωτέον ὅτι τῆς Νίκης ταύτης εὑρέθη ἤδη καὶ τὸ λοιπὸν κάτω μέρος τοῦ σώματος. Τὴν ὅλην δὲ μορφὴν ἔχων νῦν ὑπ' ὄψιν δέχομαι ὅτι αὕτη ἦτο ἀληθῶς τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ.

(2) Bulletin de corr. hellénique (Foucart) 1890 σ. 591.

Περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος.

Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ καὶ τὴν κατασκευὴν καὶ τοποθέτησιν τῶν ἐν τοῖς ἀετώμασιν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἀκρωτηρίων θὰ ἐποιήθη τὸ ἐν τῷ σηκῷ ἱδρυθὲν χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ· διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ οὐδεμία μνεία γίνεται τοῦ ἀγάλματος τούτου. Ἐποίησε δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄγαλμα κατὰ Παυσανίαν (ἴδε σ. 34) Θρασυμήδης ὁ Πάριος, ὅστις εἶνε, ὡς ἤδη εἶπον (σ. 40), αὐτὸς ὁ Θρασυμήδης ὁ καὶ τὰς θύρας καὶ τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ ποιήσας. Φαίνεται ὅτι ὁ Θρασυμήδης ἦλθεν ἐκ Πάρου εἰς τὸ Ἱερὸν ὡς ἐργολάβος· ὡς τοιοῦτος, γλύπτης ὤν, πρὸς τούτοις δὲ λεπτουργὸς καὶ ἔμπειρος ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ τοῦ ἐλέφαντος, ἐξετέλεσε τὴν ξυλίνην ὀροφὴν καὶ τὰς θύρας τοῦ ναοῦ, καὶ ἰδίως τὸ δι' ἐλέφαντος καὶ διὰ χρυσῶν ἥλων κεκοσμημένον μέγα θύρωμα τοῦ σηκοῦ. Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι εἰς αὐτόν, εὐδοκιμήσαντα ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ, ἀνέθηκαν οἱ Ἐπιδαύριοι μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος. Ἔμεινε δὲ ἱκανὸν χρόνον ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Θρασυμήδης, διότι καὶ ἄλλο ἄγαλμα ἐποίησεν, ἀνδριάντα Ἐπιδαυρίου τινὸς ἱδρυθέντα ἐν τῷ σταδίῳ, ὡς ἐμάθομεν ἐκ τοῦ ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ σταδίου εὑρεθέντος κατὰ χώραν ἐνεπιγράφου αὐτοῦ βάθρου (1).

Ἦτο δὲ ἱδρυμένον τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα οὐχὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σηκοῦ, ἀλλὰ πρὸς τὸ βάθος αὐτοῦ. Τοῦτο συνήγαγον κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνασκαφῶν ἐκ τοῦ ὅτι πρὸς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ, παρὰ τὸν δυτικὸν τοῖχον αὐτοῦ καὶ εἰς ἴσην ἀπὸ τῶν πλαγίων πλευρῶν ἀπόστασιν, ὑπῆρχεν ὀπὴ ἐν τῷ κρηπιδώματι ὑπὸ ἀνθρωπίνης χειρὸς δι' ἀποσπάσεως τῶν λίθων γενομένη, κεκλεισμένη κατὰ μέγα μέρος διὰ μεγάλου πωρίνου λίθου κατὰ μῆκος ἐρριμμένου ἐν αὐτῇ. Ἐξαγαγὼν δὲ τὸν λίθον τοῦτον παρετήρησα

(1) Ἡ ἐν τῷ βάθρῳ τούτῳ ἐπιγραφή, ἣν ἀνεκοίνωσα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1894, σ. 13, καὶ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1895 σ. 183, ἔχει οὕτως:

Χαρμαντίδας [- - -]αδα Ἐπιδαύριος
Ἀπόλλωνι Ἀσκλαπιῷ ἀνέθηκεν.
Θρασυμήδης ἐποίησεν.

ὅτι ἐκ τῆς ὀπῆς εἶχεν ἀνασκαφῆ καὶ ἐξαχθῆ ἱκανὴ ποσότης χώματος. Τὸ παράδοξον τοῦτο φαινόμενον ἤγαγέ με εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐκεῖ ἀνέκειτο τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα καὶ ὅτι οἱ καταστρέψαντες αὐτὸ ἠθέλησαν νὰ ἐξερευνήσωσι καὶ τὸ μέρος τοῦ κρηπιδώματος τὸ ὑπὸ τὸ βάθρον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἴσως νὰ εὕρωσι κεκρυμμένον ἐκεῖ θησαυρὸν ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὴν ὀπὴν ταύτην ἐπωφελήθην καὶ ἔσκαψα ἐν αὐτῇ εἰς ἱκανὸν βάθος ὅπως ἐξακριβώσω ἂν ὄντως ὑπὸ τὸ χρυσελεφάντινον τοῦτο ἄγαλμα ὑπῆρχε φρέαρ, ὡς παραδίδει ὁ Παυσανίας (1), ἀλλ' οὐδὲν ἤχθη εἰς φῶς.

Εἶχε δὲ ὁ Ἀσκληπιός, κατὰ τὴν τοῦ Παυσανίου περιγραφὴν (ἔνθ. σ. 34) μέγεθος κατὰ τὸ ἥμισυ μικρότερον τοῦ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Ὀλυμπίου Διός, θὰ ἦτο ἄρα πάντως μεγαλήτερος τοῦ φυσικοῦ μεγέθους (2), καὶ εἰκονίζετο καθήμενος ἐπὶ θρόνου, τὴν μὲν τῶν χειρῶν στηρίζων ἐπὶ τῆς βακτηρίας αὐτοῦ, τὴν δὲ ἔχων ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ δράκοντος· εἰκονίζετο δὲ παρ' αὐτῷ καὶ κύων. Ἐν τῷ θρόνῳ δέ, ὅστις ὡσαύτως θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος (3), ἦσαν εἰργασμένα ἀνάγλυφα

(1) Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Παυσανίας ἐν βιβλ. V, 11, 10-11, ἔνθα λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντηρήσεως τῶν χρυσελεφαντίνων ἀγαλμάτων. Λέγει δηλ. ὅτι, ὅπως μὴ βλάπτηται ὁ ἐλέφας, τὸ μὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διὸς ἐνέχριον δι' ἐλαίου διὰ τὸ ἐλῶδες τῆς Ἄλτεως, τὸ δὲ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς δι' ὕδατος διὰ τὸ αὐχμηρὸν τῆς Ἀκροπόλεως, καὶ προσθέτει περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀγάλματος τάδε: « Ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ ἐρομένου μου καθ' ἣν τινα αἰτίαν οὔτε ὕδωρ τῷ Ἀσκληπιῷ σφίσιν οὔτε ἔλαιόν ἐστιν ἐγχεόμενον, ἐδίδασκόν με οἱ περὶ τὸ ἱερόν ὡς καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ καὶ ὁ θρόνος ἐπὶ φρέατι εἴη πεποιημένα ».

(2) Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις χρυσελεφάντινος Ζεύς, ὅστις φαίνεται ὅτι ἦτο ἀντίτυπόν τι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς τοῦ Φειδίου, εἶχε μέγεθος πάντως μεγαλήτερον τοῦ διπλασίου φυσικοῦ, ἀφ' οὗ ἦτο τὸ μέγιστον τῶν κολοσσιαίων ἀγαλμάτων (καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς κατ' ἀκολουθίαν), πλὴν τῶν ἐν Ρόδῳ καὶ ἐν Ρώμῃ, ὡς παραδίδει περὶ αὐτοῦ ὁ Παυσανίας (I, 18,6): « Ἁδριανὸς τόν τε ναὸν ἀνέθηκε καὶ τὸ ἄγαλμα θέας ἄξιον, οὗ μεγέθει μέν, ὅτι μὴ Ροδίοις καὶ Ρωμαίοις εἰσὶν οἱ κολοσσοί, τὰ λοιπὰ ἀγάλματα ὁμοίως ἀπολείπεται, πεποίηται δὲ ἔκ τε ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ καὶ ἔχει τέχνης εὖ πρὸς τὸ μέγεθος ὁρῶσιν ».

(3) Ὅτι καὶ ὁ θρόνος θὰ ἦτο ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὸν θρόνον τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τοῦ Φειδίου καὶ ἰδίως ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Παυσανίας (ἔνθ. σημ. 1) λέγει ὅτι ἦσαν ἱδρυμένα ἐπὶ φρέατος τό τε ἄγαλμα καὶ ὁ θρόνος. Συνάγεται ἐκ τούτου ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐξ ἐλέφαντος,

παριστῶντα τὸν Βελλεροφόντην φονεύοντα τὴν Χίμαιραν καὶ τὸν Περσέα ἀποκόπτοντα τὴν τῆς Μεδούσης κεφαλήν.

Εἰκόνα τοῦ χρυσελεφαντίνου τούτου ἀγάλματος παρέχουσιν ἡμῖν νομίσματα τῆς Ἐπιδαύρου, ὧν τινα προέρχονται ἐκ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π.Χ. (1), πληρεστέραν ὅμως ἔννοιαν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν, ὡς πρὸς τὴν μορφὴν καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας, ἐκ δύο μαρμαρίνων ἀναγλύφων εὑρεθέντων ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοὺ 1884 καὶ 1886 (2), ὧν τὸ ἕτερον παρέχει ἡμῖν ἔννοιαν καὶ τῆς μορφῆς τοῦ θρόνου. Προφανὲς δὲ εἶνε ὅτι ὁ Θρασυμήδης ποιῶν τὸ χρυσελεφάντινον τοῦτο ἄγαλμα διετέλει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Διός· διὰ τοῦτο μεταγενέστερος συγγραφεύς, ὁ Ἀθηναγόρας, τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξέλαβεν ὡς ἔργον τοῦ Φειδίου (3).

Τὸ προκείμενον ἄγαλμα εἶδεν ὁ Παυσανίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνέπαφον (4)· θὰ κατεστράφη δ' αὐτὸ ἐν τοῖς μετὰ

διότι ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα, δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ προσθέσῃ ὁ Παυσανίας ὅτι καὶ ὁ θρόνος ἦτο ἐπὶ τοῦ φρέατος.

(1) Ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 83.

Σημειωτέον ὅτι δύο ἀναπαραστάσεις τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος ἔχουσιν ἤδη δημοσιευθῆ, ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ Quatremère de Quincy (le Jupiter Olympien, πίν. XXIII, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Defrasse (Épidaure σ. 80 πίν. IV).

(2) Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1885 σ. 48 καὶ ἰδίως 1894 σ. 11 κ.ἑ. πίν. 1 Π. Καββαδίας, καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 22.— Defrasse - Lechat: Épidaure σ. 84-85.

(3) Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Ἀθηναγόρου ὁρμηθεὶς ὁ Brunn (Gesch. d. gr. Künster I σ. 246) κατέταξε τὸν Θρασυμήδην ἐν τοῖς μαθηταῖς τοῦ Φειδίου, τοῖς κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη πιθανὴ τέως οὖσα ἐξηλέγχθη διὰ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφῶν ἐσφαλμένη, ὡς εἶπον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1885 σ. 50 σημ. 1. Ὁ Θρασυμήδης δηλ. διετέλει ἀληθῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τοῦ Φειδίου, δὲν ἦτο ὅμως μαθητὴς αὐτοῦ, διότι ἤκμασε πολὺ ὑστερώτερον τοῦ Φειδίου, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

(4) Δημιούργημα φαντασίας, ἀστειότης ἢ παρεξήγησίς τις, εἶνε προφανῶς, ὅσα ἀναφέρει ὁ Κικέρων (De natura deorum III, 34) περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου τούτου ἀγάλματος καὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ Κικέρων δηλ. λέγει ὅτι Διονύσιος ὁ νεώτερος, τύραννος τῶν Συρακουσῶν, περιπλεύσας τὴν Πελοπόννησον διὰ τοῦ στόλου του ἀφῄρεσεν ἐκ τοῦ ἀγάλματος τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ τὸν ἐκ χρυσοῦ πώγωνα αὐτοῦ προφασιζόμενος ὅτι ὁ υἱὸς δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ πώγωνα ἀφ' οὗ δὲν ἔχει ὁ πατὴρ αὐτοῦ (ὁ Ἀπόλλων). Ὁ αὐτὸς ἀφῄρεσεν ἐκ

ταῦτα χρόνοις, καθ' οὓς ἐπεκράτησεν ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ χριστιανισμός, ὑποστὰν τὴν αὐτὴν τύχην, ἣν καὶ τὰ λοιπὰ ἐν Ἑλλάδι χρυσελεφάντινα ἀγάλματα, καὶ δὴ τὸ ἐν τῷ Παρθενῶνι καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ, θὰ διελύθη δηλ. εἰς τεμάχια ὅπως ἐξαχθῇ καὶ χρησιμοποιηθῇ τὸ πολύτιμον αὐτοῦ ὑλικόν.

Περὶ τοῦ Θησαυροῦ καὶ περὶ τοῦ Ἐργαστηρίου.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ μανθάνομεν ὅτι κατεσκευάσθη συγχρόνως ἐκ λίθων ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ ἢ παρ' αὐτὸν μικρόν τι κατασκεύασμα καλούμενον θησαυρός, ἀντὶ δαπάνης δραχμῶν 60 διὰ τὴν ἐργασίαν καὶ ποσοῦ κατωτέρου τῶν 87 δρ. διὰ τὰ ὑλικὰ (λίθον καὶ σίδηρον)(1). Ἐχρησίμευε δὲ ὁ θησαυρὸς οὗτος πρὸς ὑποδοχὴν χρημάτων ἃ προσέφερον τῷ θεῷ οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ, ὡς μανθάνομεν κυρίως ἐκ τοιούτων θησαυρῶν ὑπαρχόντων ἐν Δήλῳ(2). Ἦσαν δὲ κατεσκευασμένοι οὗτοι, ὡς φαίνεται, ἐξ ἑνὸς μεγάλου ἢ ἐκ πλειοτέρων μικρῶν λίθων, καὶ εἶχον κοιλότητά τινα κεκλεισμένην καὶ ἴσως ἐσφραγισμένην, ἥτις εἶχεν ὀπὴν δι' ἧς κατέπιπτον ἐν αὐτῇ τὰ προσφερόμενα χρήματα· οἱ ἐπιτετραμμένοι δὲ τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν τοῦ ναοῦ ἤνοιγον αὐτοὺς κατὰ χρονικὰ διαστήματα (ἐν Δήλῳ ἤνοιγον αὐτοὺς κατ' ἔτος) καὶ ἐλάμβανον τὸ ἐν αὐτοῖς περιεχόμενον(3).

Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι κατεσκευάσθη πρὸς τούτοις ἐργαστήριον, ὅπερ ἐχρησίμευε προφανῶς πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν πρὸς ὃν ἐχρησίμευε καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ περίφημον

τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγάλματος τοῦ Διὸς τὸ ἐκ χρυσοῦ ἱμάτιον λέγων ὅτι ἱμάτιον ἐκ λινοῦ ὑφάσματος ἦτο καλλίτερον, διότι τὸ ἐκ χρυσοῦ ἱμάτιον ἐν καιρῷ μὲν χειμῶνος εἶνε ψυχρόν, ἐν καιρῷ δὲ θέρους βαρύ.

(1) Σημειωτέον ὅτι τούτου τοῦ θησαυροῦ γίνεται μνεία καὶ ἔν τινι τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων, τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 32 ἀρ. 3.

(2) Bulletin de corr. hellénique (Homolle), 1890 σ. 456.

(3) Οἱ τοιοῦτοι θησαυροὶ τῶν ἀρχαίων εἶνε ἆρα ἀκριβῶς ὅ,τι τὰ ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν κουβούκλια καλούμενα, τὰ ἐκ λίθων καὶ ἀσβέστου κατασκευάσματα ἐκεῖνα παρὰ τοὺς ἀγροτικοὺς χριστιανικοὺς ναούς, ἰδίως παρὰ τὰς δημοσίας ὁδούς, ἅτινα περιέχουσι τὴν εἰκόνα τοῦ λατρευομένου ἁγίου καὶ κεκλεισμένον δοχεῖον ἔχον ὀπήν, δι' ἧς οἱ τὸν ναὸν ἐπισκεπτόμενοι ἢ διὰ τῆς ὁδοῦ διερχόμενοι ρίπτουσιν ἐν αὐτῷ χρήματα

ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου. Ἐν αὐτῷ θὰ εἰργάζοντο κατ' ἐξοχὴν ὁ ἀρχιτέκτων καὶ οἱ τεχνῖται οἱ ποιήσαντες τὰ ἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων, τὰ ἀκρωτήρια καὶ τὸν λοιπὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τοῦ ναοῦ. Ἦσαν δὲ οἱ τοῖχοι τοῦ ἐργαστηρίου κατεσκευασμένοι ἐκ σκύρου, ἐκ μικρῶν δηλ. λιθαρίων, ἀποτριμμάτων τῶν ἐξεργαζομένων λίθων καὶ τῶν ἐν τοῖς λατομείοις ἀποκοπτομένων, συνεχομένων καὶ ἐπικεχρισμένων διὰ χώματος ἀναμεμιγμένου μετ' ἄλλης τινὸς συνεκτικῆς ὕλης (1). Ἡ στέγη καὶ ἡ θύρα ἦσαν ἐκ ξύλου.

Βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ

Πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν 7 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτοῦ σώζεται δάπεδον (*H*) ἐκ πλακῶν τιτανολίθου, μήκους μέτρων 8,00 καὶ πλάτους 6,00 περίπου, ἐφ' οὗ ὡς φαίνεται ὑψοῦτο τὸ πάλαι ὁ βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοῦ ναοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 30 περίπου μέτρων, σώζεται κρηπίδωμα ἐκ πώρου λίθου (*Θ*), μήκους 16 μέτρων καὶ πλάτους $3\,^1/_2$. Ἴσως τοῦτο εἶνε λείψανον μεγάλου μνημείου, ὑπόθεμα δηλ. βάθρου ἐφ' οὗ ἦτο ἱδρυμένον μέγα πλαστικὸν σύμπλεγμα. Οἱ Defrasse-Lechat (Épidaure σ. 186) φρονοῦσιν ὅτι ἐνταῦθα ὑψοῦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν βωμὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Βάθρα περὶ τὸν ναὸν καὶ ἱερὰ ὁδός

Κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς ἀνατολικῆς, ἀκριβῶς παρὰ τὸ κρηπίδωμα αὐτοῦ, σώζονται βάθρα ἀναθημάτων καὶ ἀγαλμάτων, ἃ ἦσαν ἱδρυμένα τὸ πάλαι ἐν τῷ Ἱερῷ. Τινὰ τῶν βάθρων τούτων ἔχουσι σχῆμα ἡμικυκλικόν, εἶνε δηλ. ἐξέδραι, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς βάθρα ἀγαλμάτων, τινὲς δὲ συνάμα καὶ ὡς τόπος ἐν ᾧ ἐδύναντο νὰ κάθηνται, χάριν ἀνέσεως, οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ περιδιαβάζοντες ἀσθενεῖς

(1) Τοιαύτης οὔσης τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐργαστηρίου, δῆλον εἶνε ὅτι τοῦτο ἦτο πρόσκαιρόν τι κατασκεύασμα, δὲν ἦτο δηλ. μνημειακόν τι κτίσμα, οἷον τὸ καὶ νῦν ἔτι σωζόμενον ἐργαστήριον τοῦ Φειδίου ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐφ' οὗ εἶνε ᾠκοδομημένος ὁ ἐν τῇ Ἅλτει βυζαντινὸς ναός. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ τις τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐργαστήριον ἐν τοῖς νῦν σωζομένοις ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήμασιν.

καὶ προσκυνηταί, διότι τοῖς κατὰ τὴν περιφέρειαν λίθοις, ἐφ' ὧν ἦσαν ἱδρυμένα τὰ ἀγάλματα, ἦσαν συμφυῆ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐντὸς τοῦ ἡμικυκλίου ἐδώλια. Διὰ τοιούτων δὲ βάθρων καὶ ἐξεδρῶν περιορίζεται πρὸς τούτοις μέγας χῶρος πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ, μέχρι τοῦ κρηπιδώματος *Θ*, ἐκτεινόμενος πρὸς βορρᾶν εἰς μῆκος 65 περίπου μέτρων. Τὸν χῶρον τοῦτον, ὅστις θὰ ἦτο ἄλσος κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ θὰ ἐχρησίμευεν ὡς τόπος ψυχαγωγίας τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὰς σημερινὰς πλατείας καὶ οὕτω νὰ ὀνομάσωμεν πλατεῖαν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ἀπὸ δὲ τοῦ ναοῦ ἦγον εἰς τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα τρεῖς λιθόστρωτοι ὁδοί, δυο τῶν ὁποίων, τῆς πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῆς πρὸς μεσημβρίαν, σώζεται εἰσέτι μέρος τοῦ λιθοστρώτου, ἀκριβῶς παρὰ τὸν ναόν. Ἡ μὲν ἄγει κατ' εὐθεῖαν πρὸς ἀνατολάς, διήρχετο πρὸς μεσημβρίαν τοῦ κρηπιδώματος *Θ* καὶ ἦγεν εἰς τὰ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων κρηπίδων οἰκοδομήματα, ἡ δὲ ἄγει πρὸς μεσημβρίαν, διήρχετο παρὰ τὸ οἰκοδόμημα *Ε* καὶ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος (*Γ*), πρὸς δυσμὰς αὐτῶν, καὶ ἀκολούθως διερχομένη πιθανῶς μεταξὺ τοῦ σταδίου καὶ τοῦ Γυμνασίου (*Α*) ἦγεν εἰς τὸ θέατρον. Ἡ τρίτη ὁδὸς εἶχε διεύθυνσιν πρὸς βορρᾶν, διήρχετο κατὰ μῆκος τοῦ οἰκοδομήματος *Κ* καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης (*Δ*) καὶ ἐξετείνετο εἰς τὰ Προπύλαια *Ν*. Ταύτην τὴν τελευταίαν ὁδὸν θὰ διήνυον οἱ εἰς τὸν ναὸν διὰ τῶν Προπυλαίων κατ' εὐθεῖαν μεταβαίνοντες· θὰ ἦτο ἄρα αὕτη ἡ ἱερὰ ὁδός.

2.

Ἡ Φόλος (θυμέλη).

(B)

Ἐν ἔτει 1882 ἀποπερατώσας τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θεάτρου ἤγαγον μεγάλην τάφρον πρὸς βορρᾶν τοῦ Σταδίου, δι' ἧς ἀπεκαλύφθη περιφερὲς οἰκοδόμημα ἀποτελούμενον ἐκ συγκεντρικῶν κρηπιδωμάτων καὶ ἐξ ὑπογείου, σωζομένων, καὶ ἐξ ἀνωγαίου, κατη-

ρειπωμένου. Εἰς τὸ σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἀποβλέπων καὶ εἰς τὰς ἐξαισίου κάλλους ἀρχιτεκτονικὰς αὐτοῦ μορφάς, παρατηρῶν πρὸς τούτοις ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ οἰκοδομήματος ἦτο ᾠκοδομημένον ἐκ μαρμάρου ἐταύτισα αὐτὸ ἔκτοτε (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 77 κ. ἑ.) πρὸς τὴν θόλον τοῦ Πολυκλείτου περὶ ἧς ὁ Παυσανίας (II, 27) λέγει τάδε: «οἴκημα δὲ περιφερὲς λίθου «λευκοῦ, καλούμενον θόλος, ᾠκοδόμηται πλησίον (τοῦ ναοῦ), «θέας ἄξιον· ἐν δὲ αὐτῷ Παυσίου γράψαντος βέλη μὲν καὶ τό«ξον ἐστὶν ἀφεικὼς Ἔρως, λύραν δὲ ἀντ' αὐτῶν ἁράμενος φέ«ρει, γέγραπται δὲ ἐνταῦθα καὶ Μέθη, Παυσίου καὶ τοῦτο ἔρ«γον, ἐξ ὑαλίνης φιάλης πίνουσα· ἴδοις δὲ κἂν ἐν τῇ γραφῇ φιά«λην τε ὑάλου καὶ δι' αὐτῆς γυναικὸς πρόσωπον . . . Πολύ«κλειτος γὰρ καὶ θέατρον τοῦτο καὶ οἴκημα τὸ περιφερὲς ὁ ποιή«σας ἦν».

Τὸ ἐπιὸν δ' ἔτος 1883, ἀφ' οὗ ἐπερατώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ εὑρέθησαν ἱκαναὶ κεραμίδες ἐκ τῆς στέγης, συνεπέρανον ἐκ τοῦ σχήματος γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου, ἃ πρὸς διάκρισιν φέρουσι κεχαραγμένα αἱ κεραμίδες αὗται (1), ὅτι Πολύκλειτος ὁ ἀρχιτέκτων τῆς θόλου ταύτης καὶ τοῦ θεάτρου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε ὁ τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος περιφανὴς γλύπτης Πολύκλειτος, ὡς ἐπιστεύετο (2), διότι ἡ θόλος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ θέατρον, ἐποιήθησαν πάντως οὐχὶ τὴν Ε΄ ἀλλὰ τὴν Δ΄ ἑκατονταετηρίδα π. Χ. Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Πολύκλειτος θὰ ἦτο ἄρα Πολύκλειτος ὁ νεώτερος, ὁ ἄλλος γλύπτης, Ἀργεῖος καὶ οὗτος (Παυσ. VI, 6, 1), ὁ κατὰ τὴν Δ΄ ἑκατονταετηρίδα, ὡς γνωστόν, ἀκμάσας (3). Ταῦτα ἐξέθηκα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1883 (Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 50. Πρβ. καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 15).

(1) Πανομοιότυπα τῶν γραμμάτων τούτων ἴδε ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 15. Τὰ γράμματα ταῦτα ἐχαράχθησαν ὑπὸ τῶν λιθοξόων, ἵνα διακρίνωνται αἱ κεραμίδες κατὰ στίχους, ὡς ἔμελλον νὰ διαταχθῶσιν ἐπὶ τῆς στέγης.

(2) Brunn: Geschichte der gr. Künstler, I, σ. 217.

(3) Οἱ χρόνοι τῆς ἀκμῆς Πολυκλείτου τοῦ νεωτέρου δὲν εἶνε δυνατὸν ἀκριβῶς νὰ καθορισθῶσι. Πάντως ὅμως ἤκμασεν οὗτος κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος (Furtwängler: Meisterwercke 413 κἑ.) ἢ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους αὐτῆς (Robert: Arch. Märchen σ. 102 κἑ.).

Τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἐβεβαιώθησαν διὰ τῆς μετὰ τριετίαν, ἐν ἔτει 1886, εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης δαπάνας τῆς θόλου ταύτης(1). Κυριολεκτικῶς εἰπεῖν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ γίνεται λόγος περὶ κατασκευῆς οἰκοδομήματος, ὃ καλεῖται θυμέλη· ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιγραφῆς βεβαιοῦται ὅτι ἡ θυμέλη εἶνε αὐτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου καλουμένη θόλος(2). Φαίνεται ἄρα ὅτι ἡ θυμέλη ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ἐπωνομάζετο, ἕνεκα τοῦ σχήματος αὐτῆς, θόλος.

Ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιγραφὴ εἶνε ὑστερωτέρα κατά τι τῶν χρόνων τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀρχαιοτέρα τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, δι' οὓς λόγους ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 100· προέρχεται ἄρα ἐκ τῶν μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος χρόνων (μετὰ τοὺς περὶ τὸ 380 περίπου χρόνους) καὶ εἶνε ἀρχαιοτέρα τοῦ 330 περίπου π. Χ. Ἀναγράφονται δὲ ἐν αὐτῇ αἱ δαπάναι οὐχὶ ὅλου τοῦ οἰκοδομήματος, διότι λήγει αὕτη διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν δαπανῶν μέρους τῆς ὀροφῆς τῆς περιστάσεως, μέρους δηλ. τοῦ ἐκ 52 σελίλίδων συγκειμένου στρώματος τῆς περιστάσεως(3)· αἱ λοι-

(1) Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσίευσε τὸ πρῶτον ὁ εὑρὼν αὐτὴν Β. Στάης (ἴδ. σ. 29) ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1892 σ. 69 κἑ. Ἀκολούθως ἐδημοσίευσα καὶ ἐγὼ αὐτὴν ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 93-105, ἀρ. 242, ἔνθα ἐξέθηκα τὰ ἐξ αὐτῆς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου ἐξαγόμενα πορίσματα, εἶτα δὲ ἐπραγματεύθη περὶ αὐτῆς διὰ μακρῶν ὁ Bruno Keil ἐν Athen. Mittheilungen 1895 σ. 20-119 καὶ 405-450.

(2) Τοῦτο ὑπέδειξεν ὁ Foucart (Bull. d. corr. hellénique 1890 σ. 592-594) καὶ ἐδιδαίωσεν ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς Β. Στάης (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1892 σ. 90). Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 100.

(3) Τὸ ἐν στ. 162-164 τῆς ἐπιγραφῆς σχετικὸν χωρίον ἔχει οὕτως: ἐξιδώκαμες τᾶς θυμέλας τὸ στρῶμα ποιῆσαι τὸ ἐν τᾶι περιστάσι σελίδας πεντήκοντα δύο, τὰν σελίδα ἑκάσταν ΒΒΡ — (ἤτοι 260 δρ.).

Σελὶς ὡς ἀρχιτεκτονικὸς ὅρος σημαίνει τμῆμα ἢ διαμέρισμά τι στενούμενον κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν διευθύνσεων, ἔχον δηλ. σχῆμα οἱονεὶ κερκίδος θεάτρου (ἴδε B. Keil ἐν Athen. Mittheilungen 1895 σ. 106, 1). Ἐπειδὴ δὲ αἱ πλάκες ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως τῆς θόλου ἀπετέλουν ἀκριβῶς πεντήκοντα δύο διαμερίσματα, ὧν ἕκαστον συνέκειτο ἐκ δύο ἀπὸ τῆς περιφερείας εἰς τὸ κέντρον τοποθετημένων ἀκτινοειδῶς πλακῶν, εἶχε δηλ. σχῆμα οἱονεὶ κερκίδος, εὐλόγως ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐκδότου τῆς ἐπιγραφῆς (ἴδε ἀνωτ. σημ. 2) καὶ δεκτὸν ἐγένετο (Fouil. d'Épid. σ. 100. Ath. Mitth. 1895 σ. 22) ὅτι αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ μνημονευόμεναι 52 σελίδες αἱ τὸ στρῶμα τῆς περιστάσεως ἀπο-

παὶ μέχρι ἀποπερατώσεως τῆς ὅλης οἰκοδομῆς δαπάναι θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμέναι ἐν ἄλλῳ λίθῳ. Μανθάνομεν δὲ ἐξ αὐτῆς ὅτι εἶχεν οἰκοδομηθῆ ἡ περίστασις (δηλ. ἡ ἐξωτερικὴ δωρικὴ στοά), καὶ ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ καὶ τελευταῖον κατεσκευάζετο ἡ ὀροφὴ τῆς περιστάσεως. Τί ἄλλο ὅμως εἶχε κατασκευασθῆ ἢ παρασκευασθῆ πρὸς οἰκοδομὴν δὲν γνωρίζομεν, διότι ἐν τῷ εὑρεθέντι λίθῳ καὶ πολλοὶ στίχοι εἶνε κολοβοὶ καὶ χάσμα ἐξ ἑκατὸν καὶ πλέον στίχων ὑπάρχει (1).

τελοῦσαι εἶνε αὐτὰ τὰ 52 διαμερίσματα τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου τῆς περιστάσεως· ἐκ τούτου δὲ καὶ ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιγραφὴ ἀναμφιβόλως τὰς δαπάνας τῆς θόλου ἀναγράφει. Ἀλλ' οἱ Defrasse-Lechat (Épidaure σ. 117) ὑπολογίζουσιν ὅτι καὶ τὰ καλύμματα τῆς ὀροφῆς τῆς περιστάσεως ἀπετέλουν 52 διαμερίσματα, ἐκ δύο καὶ ταῦτα καλυμμάτων συγκείμενα, ἐντελῶς ὅμοια τοῖς διαμερίσμασι τοῦ δαπέδου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑποστηρίζουσιν ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος σελίδες τὰ καλύμματα ταῦτα τῆς ὀροφῆς καὶ οὐχὶ τὰς πλάκας τοῦ δαπέδου δηλοῦσι.

Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἡ λέξις στρῶμα ἀναφέρεται ἀναμφισβητήτως οὐχὶ εἰς τὴν ὀροφὴν ἀλλ' εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ (ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 86-87 στ. 11, 40). Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιγραφῇ ἡ αὐτὴ φράσις πρέπει πάντως νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸ δάπεδον· ἀδύνατον δηλ. δὲν εἶνε νὰ ἀναφέρηται αὕτη καὶ εἰς τὴν ὀροφήν, διότι καὶ ἡ ὀροφὴ δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς στρῶμα ὥσπερ καὶ τὸ δάπεδον. Τούτου οὕτως ἔχοντος, ἡ ὑπὸ τῶν Defrasse-Lechat προτεινομένη ἑρμηνεία εἶνε ἡ μᾶλλον πιθανὴ καί, κατ' ἐμὴν γνώμην, βεβαία, διότι ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς σπουδαῖον τεχνικὸν λόγον. Ἀφ' οὗ δηλ. εἶχεν ἤδη οἰκοδομηθῆ ἡ περίστασις ὡκοδομήθη δὲ τελευταῖον καὶ ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ, ἡ κανονικὴ καὶ σκόπιμος πορεία τῆς ἐργασίας ἀπῄτει νὰ κατασκευασθῇ κατὰ προτίμησιν ἡ ὀροφὴ τῆς περιστάσεως καὶ οὐχὶ τὸ δάπεδον, ὅπερ ἔπρεπε νὰ κατασκευασθῇ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν πάντων τῶν λοιπῶν ἔργων. Ἔπειτα δαπάνη 13520 δρ. διὰ τας 52 σελίδας τὰς ἀποτελούσας τὸ στρῶμα τῆς περιστάσεως εἶνε προφανῶς λίαν ὑπέρογκος, προκειμένου περὶ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, οὐχὶ δὲ ὑπερβολική, προκειμένου περὶ τῶν καλυμμάτων τῆς ὀροφῆς, περὶ μαρμαρίνων δηλ. λίθων ἐχόντων βαθείας ἐγκοπὰς καὶ πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν. Τοιούτων δὲ ὄντων τῶν λίθων, διὰ τοῦτο ἡ ἐργασία αὐτῶν ἐξεχωρήθη οὐχὶ εἰς ἕνα ἀλλ' εἰς τρεῖς λιθοξόους καὶ διὰ τοῦτο οὗτοι παρεῖχον τοὺς λίθους τμηματικῶς, ἀνὰ πέντε, ἀνὰ τέσσαρας καὶ ἀνὰ δύο σελίδας. Ἂν ἐπρόκειτο περὶ τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, εἷς θὰ ἀνελάμβανε τὸ ἔργον, ὥσπερ εἷς μόνος ἀνέλαβε καὶ ἐξετέλεσε τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, καὶ δὲν θὰ παρεῖχε τὰς πλάκας τμηματικῶς.

(1) Ἰδίως δὲν γνωρίζομεν ἂν τυχὸν εἶχεν οἰκοδομηθῇ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐκ κορινθιακῶν κιόνων στοά, δηλ. ἡ στοὰ ἡ ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, διότι δὲν ἕπεται πάντως ὅτι ἡ στοὰ αὕτη ἔπρεπε νὰ οἰκοδομηθῇ μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ, ὅτε ἀναγκαίως ἅπαν τὸ δι' αὐτὴν ὑλικὸν ἔπρεπε νὰ μετακομίζηται ἐντός

Τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα ἐξετελέσθη διὰ μειοδοσίας καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐπεστάτει δὲ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων ἐπιτροπή, ἧς τὰ μέλη ἐκαλοῦντο θυμελοποῖαι καὶ θυμελοποιοί. Οὗτοι ἐλάμβανον πρὸς τούτοις χρήματα παρὰ τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐπλήρωνον τοὺς ἐργολάβους καὶ λοιποὺς δικαιούχους. Οἱ ἱερεῖς ἄρα ἐξετέλουν χρέη ταμίου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως ἦτο ἐνιαύσιον, ὡς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς διδασκόμεθα, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ σωζομένῳ μέρει τῆς ἐπιγραφῆς ἀναγράφονται εἴκοσι καὶ εἷς ἱερεῖς, τοῦ πρώτου δ' ἀναγραφομένου προηγεῖτο ἀμέσως εἷς ἕτερος, δῆλον ὅτι ἡ οἰκοδομὴ διήρκεσεν 22 ἔτη τοὐλάχιστον· λαμβάνοντες δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ

τοῦ σηκοῦ διὰ τῆς μιᾶς καὶ μόνης θύρας τούτου, ὅπερ δυσχερῆ προφανῶς καθίστα τὴν ἐργασίαν. Εὐκολωτέρα θὰ ἦτο ἡ ἐργασία, ἂν μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐξωτερικῆς στοᾶς ᾠκοδομεῖτο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἢ τἀνάπαλιν, καὶ ἀκολούθως ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ. Τούτων οὕτως ἐχόντων, δυνατὸν ἀληθῶς νὰ εἶχεν οἰκοδομηθῇ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ στοά. Ὅτι εἶχεν οἰκοδομηθῇ ἡ περίστασις, ἡ ἐξωτερικὴ δηλ. στοά, μανθάνομεν ἐκ τῆς κατὰ τύχην μνείας τῆς περιστάσεως ἐν τοῖς στίχ. 49 καὶ 60 τῆς ἐπιγραφῆς· αἱ δαπάναι διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς στοᾶς ταύτης ἦσαν ἀναγεγραμμέναι ἐν τῷ μεγάλῳ ἐξ 100 καὶ πλέον στίχων κενῷ τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ κενῷ ἄρα δυνατὸν νὰ ἦσαν ἀναγεγραμμέναι καὶ αἱ δαπάναι διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς. Δὲν δύναταί τις νὰ βεβαιώσῃ ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἀρνηθῇ τοῦτο.

Ἵνα εὐκολώτερον προχωρῇ ἡ ἐργασία, ἔπρεπεν ἡ οἰκοδομὴ νὰ ἀρχίσῃ ἐκ τῶν ἔσω καὶ νὰ προχωρῇ εἰς τὰ ἔξω, ἔπρεπε δηλ. νὰ οἰκοδομηθῇ κατὰ πρῶτον ἡ ἐσωτερικὴ στοά, εἶτα ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἐξωτερικὴ στοά. Τοιαύτη τάξις ἀληθῶς δὲν ἐτηρήθη, διότι ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἡ ἐξωτερικὴ στοὰ εἶχεν οἰκοδομηθῇ πρὸ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν δικαιοῦταί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἡ οἰκοδομὴ ἔβαινε συστηματικῶς ἐκ τῶν ἔξω εἰς τὰ ἔσω καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ στοὰ ἔμελλε νὰ οἰκοδομηθῇ μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ. Λαμβάνων τις ὑπ' ὄψιν τὰς δυσχερείας, ἃς παρεῖχεν ἡ ἐργασία οὕτω βαίνουσα, δύναται μᾶλλον νὰ δεχθῇ ὡς πιθανώτερον ὅτι εἶχεν οἰκοδομηθῇ ἡ ἐσωτερικὴ στοά, ἀκολούθως ἡ ἐξωτερικὴ καὶ τελευταῖον ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ. Ἀφ' οὗ μάλιστα βλέπομεν ὅτι μετὰ τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τῆς ὀροφῆς τῆς ἐξωτερικῆς στοᾶς, δυνάμεθα ἴσως νὰ δεχθῶμεν ὡς πιθανώτερον ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν τότε οὕτω παρεσκευασμένα ὥστε νὰ συνεχισθῇ ἡ κατασκευὴ τῆς ὀροφῆς τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, νὰ ἐπιτεθῇ δηλ. καὶ ἡ τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς ὀροφή.

Ἐμμένω εἰς τὴν διασάφισιν τοῦ ζητήματος τούτου διὰ τὸν λόγον κυρίως, ὅτι τοῦτο σχετίζεται πρὸς ἄλλο σπουδαῖον ζήτημα περὶ τῆς χρονικῆς περιόδου, καθ' ἣν διήρκεσεν ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου, καὶ περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος Πολυκλείτου, ὡς θὰ ἴδωμεν ἐν τοῖς ἑπομένοις (ἴδε σημείωσιν ἐν σελ. 54).

ἐπιγραφὴ δὲν ἀναγράφει τὰς μέχρι τέλους τῆς οἰκοδομῆς δαπάνας καὶ ὅτι ἐν αὐτῇ πρὸς τούτοις μεγάλα κενὰ ὑπάρχουσιν, ἐν οἷς θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα καὶ ἄλλων ἱερέων, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ὅλη οἰκοδομὴ διήρκεσε τριάκοντα περίπου ἔτη, ἤρξατο δηλ. αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 380 καὶ ἐπερατώθη κατὰ τοὺς περὶ τὸ 350 π. Χ. Ἀλλὰ καὶ ἂν θελήσῃ τις νὰ δεχθῇ ὅτι ἡ οἰκοδομὴ διήρκεσεν ὑπὲρ τὰ 30 ἔτη ἢ ὁπωσδήποτε παρετάθη μετὰ τὸ 350, πάντως ὀφείλει νὰ δεχθῇ ὅτι ἐπερατώθη αὕτη ἐντελῶς κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τοῦ 330 περίπου π. Χ. διότι πρὸ τῶν χρόνων τούτων ἤκμαζεν, ὡς γνωστόν, ὁ τοῦ Παμφίλου μαθητὴς Παυσίας(1) ὁ διὰ γραφῶν διακοσμήσας τοὺς τοίχους τοῦ σηκοῦ. Συνετάχθη ἄρα τὸ σχέδιον (τὸ παράδειγμα) τῆς θόλου καὶ ἐξετελέσθη ἡ ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασα οἰκοδομὴ ἐν χρονικῇ περιόδῳ καθ' ἣν ἤκμαζε πάντως Πολύκλειτος ὁ νεώτερος, ὡς εἴπομεν ἤδη ἐν σ. 49 σημ. 3.

Ἦτο δὲ ᾠκοδομημένη ἡ θόλος, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη, ἐκ πώρου λίθου καὶ ἐκ μαρμάρου, δηλ. ἐκ λευκοῦ καὶ ἐκ μέλανος λίθου. Καὶ ὁ μὲν λευκὸς λίθος ἐκομίσθη ἐκ Πεντέλης, ὁ δὲ μέλας ἐξ Ἄργους, ὁ δὲ πῶρος ἐκ Κορινθίας. Κατὰ τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐξαχθέντα, ἐγένετο πρὸς τούτοις χρῆσις λευκοῦ τιτανολίθου (λίθου μαρμαροειδοῦς) διὰ τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως· πρὸς τῷ πεντελησίῳ δὲ μαρμάρῳ ἐγένετο ἐν τῇ οἰκοδομῇ χρῆσις καὶ ἄλλου μαρμάρου, ὡς λέγεται, μαρμάρου τοῦ ἐν τῇ Λακωνικῇ Δολιανὰ ἢ μαρμάρου ἐκ Πάρου(2), διὰ τὴν ἐσωτερικὴν κορινθιακοῦ ρυθμοῦ στοὰν καὶ διὰ

(1) Brunn: Geschichte der griech. Künstler, II σ. 144.

(2) Ταῦτα λέγουσιν εἰδήμονες, οἱ βεβαιοῦντες ὅτι τὰ εὑρεθέντα μέλη καὶ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ τῆς θόλου δὲν εἶνε ἐκ τοῦ αὐτοῦ μαρμάρου (πεντελησίου μαρμάρου, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις). Κατὰ πόσον ὅμως οὗτοι ὀρθῶς διακρίνουσι τὰ μάρμαρα ταῦτα, δὲν δύναμαι νὰ εἴπω, ἀφ' οὗ γνωστὸν εἶνε ὅτι τὰ πρὸς τοῦτο κριτήρια εἶνε ἐπισφαλῆ καὶ ἀδέβαια, πολλάκις δὲ οὐ μόνον ἐμπειροτέχναι ἀλλὰ καὶ γεωλόγοι διαφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν διαφόρων μαρμάρων. Ὅτι ἐν τῷ οἰκοδομήματι ἐγένετο χρῆσις μαρμάρου τοῦ Δολιανὰ λέγει ὁ Δαΐρφελδ (Mitth. 1892 σ. 214), ὁ Lepsius εἶνε τῆς γνώμης, ἣν ἀποδέχεται νῦν καὶ ὁ Δαΐρφελδ, ὅτι τοῦτο εἶνε μάρμαρον Πάριον (Mitth. 1895 σ. 87 σημ. 1), ἐξ ἄλλου οἱ Defrasse-Lechat βεβαιοῦσιν ὅτι ἡ ὀροφὴ τῆς περιστάσεως εἶνε ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου (Épidaure σ. 108 σημ. 4).

τὴν ὀροφήν (;) καὶ τὰς κεραμίδας καὶ τὴν ὑδρορρόην τοῦ οἰκοδομήματος. Λαμβανομένης δὲ ὑπ' ὄψιν τῆς ποσότητος ταύτης τοῦ μαρμάρου (εἰς ὃ καταλεκτέος καὶ ὁ τιτανόλιθος) οὐ ἐγένετο χρῆσις ἐν τῷ οἰκοδομήματι, φαίνεται ὅτι μᾶλλον τὸ μάρμαρον ὑπερίσχυε· διὰ τοῦτο ὁ Παυσανίας λέγει, ὅτι ἡ θόλος ἦτο ᾠκοδομημένη ἐκ λευκοῦ λίθου, ἀποβλέπων μόνον εἰς τὸ τιμιώτερον καὶ μᾶλλον ἐπικρατοῦν ὑλικόν.

Τοιαῦτα εἶνε τὰ γενικὰ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τὸ πλεῖστον ἐξαγόμενα πορίσματα περὶ τῆς θόλου. Τούτων ἐκτεθέντων, δυνάμεθα νῦν νὰ προβῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ οἰκοδομήματος· πρὸ τούτου ὅμως ἀναγκαῖον νομίζω πρὸς ἀπόκρουσιν ἀντιρρήσεών τινων νὰ παρεμβάλω ἐνταῦθα σημείωσιν, ἐν ᾗ εἰδικώτερον ἐξετάζω τὰ περὶ τοῦ Πολυκλείτου καὶ περὶ τῶν χρόνων καὶ τῆς πορείας τῆς οἰκοδομῆς ἐκτεθέντα.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

περὶ τοῦ Πολυκλείτου καὶ περὶ τῶν χρόνων καὶ τῆς πορείας τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου.

Εἰς τὰ ἐκτεθέντα ἤδη περὶ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἢ τοὐλάχιστον πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ περὶ Πολυκλείτου τοῦ νεωτέρου ὡς τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς θόλου, ἀντιτίθεται γνώμη τοῦ Δαῒρφελδ (Das griechische Theater σ. 130-131) καθ' ἣν ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου (καὶ τοῦ θεάτρου) διήρκεσε μέχρι τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἴσως δὲ καὶ ἔτι ὑστερώτερον, ἀρχιτέκτων δὲ ἦτο οὐχὶ Πολύκλειτος ὁ νεώτερος (ἀφ' οὗ οἱ χρόνοι τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ δὲν δύνανται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ ἐκταθῶσι μέχρι τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος) ἀλλ' ἄλλος Πολύκλειτος, νεώτερος τούτου, Πολύκλειτος Γ', οὗ τὴν ὕπαρξιν δέχεται ὁ Δαῒρφελδ ἑπόμενος τῷ Dittenberger (C.I.G.S., I, ἀρ. 2532). Ἀλλ' ἀσχέτως τοῦ ὅτι δὲν εἶνε καθόλου ἀναγκαῖον νὰ ἀποδεχθῇ τις τὴν ὕπαρξιν καὶ Γ' Πολυκλείτου (πρβ. Furtwängler: Meisterwercke σ. 414 κ.ἑ.), ἡ γνώμη αὕτη δὲν μοὶ φαίνεται ὅτι δύναται νὰ κατισχύσῃ, διότι προσκρούει κατὰ ἰσχυρῶν λόγων καὶ δὲν ὁρμᾶται ἐκ βεβαίων ἐκ τῆς εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς ἐξαγομένων πορισμάτων.

Γνωματεύει ταῦτα ὁ Δαῒρφελδ σκεπτόμενος οὕτω περίπου: «Ἐν τῇ εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ δὲν γίνεται λόγος περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν ἐκ Παρίου μαρμάρου (ἢ μαρμάρου ἐκ τοῦ Δολιανᾶ) λαμπροτέρων μελῶν τοῦ οἰκοδομήματος, ὅ ἐστι τῆς ὀροφῆς (διότι τὴν λέξιν σελίδες ἀναφέρει εἰς τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως· πρβ. ἐν τούτοις τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρημένα, σ. 50 σημ. 3), τῆς ὑδρορρόης καὶ ἰδίως τῆς ἐντὸς τοῦ σηκοῦ κορινθιακῆς στοᾶς, ἧς ὁ θριγκὸς προσομοιάζει τῷ θριγκῷ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου. Τοῦτο δὲ τὸ μὴ μνημονευόμενον ἐν τῇ ἐπιγραφῇ λοιπὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος, ὅπερ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας δὲν δύνα-

ται νὰ εἶνε ἀρχαιότερον τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, εἶνε ἀκριβῶς ἐκεῖνο ὃ κατεσκεύασεν ὁ ἀρχιτέκτων Πολύκλειτος· εἶνε δὲ τοῦτο ἐντελῶς διάφορον ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐργασίας τοῦ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν κατασκευασθέντος ἑτέρου μέρους τοῦ οἰκοδομήματος, τῆς περιστάσεως καὶ τοῦ σηκοῦ, τοῦ ὑπὸ ἄλλου ἀρχιτέκτονος ἀρχαιοτέρου οἰκοδομηθέντος». Ἐκ τοιούτων σκέψεων ὁρμώμενος συμπεραίνει ὅτι «ὁ ἀρχιτέκτων Πολύκλειτος εἶνε Πολύκλειτος ὁ Γ', ὅστις κατὰ τὸ τέλος τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἐπεράτωσε τὸ ὑπ' ἄλλου ἀρχιτέκτονος ἀρξάμενον οἰκοδόμημα».

Κατὰ τὰς σκέψεις ἄρα ταύτας ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου διήρκεσεν ὑπὲρ τὰ 80 περίπου ἔτη, ἡ δὲ κατὰ τὴν εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν οἰκοδομηθεῖσα ἤδη περίστασις καὶ ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ ἔμενον ἄνευ τῆς στέγης ἐπὶ 50 περίπου ἔτη· ἀλλὰ τοῦτο, παράδοξον ὄν, ἄνευ προφανοῦς καὶ ἀναμφισβητήτου ἀποδείξεως δὲν δύναταί τις νὰ ἀποδεχθῇ. Ἔπειτα δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι βεβαίως καθ' ὃν χρόνον ἔληξεν ἡ ἐπιγραφὴ δὲν εἶχεν οἰκοδομηθῇ καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ σηκοῦ στοά, ὡς εἶπον ἤδη ἐν σελ. 51 σημ. 1, ἡ δὲ ὀροφή, ἂν ἔχωσιν ὀρθῶς, ὡς φρονῶ, τὰ ἐν σελ. 50 σημ. 3 εἰρημένα, κατεσκευάζετο ἤδη καθ' ὃν χρόνον ἔληξεν ἡ ἐπιγραφή. Τέλος καὶ αἱ ἐν τῷ τοίχῳ τοῦ σηκοῦ τοιχογραφίαι τοῦ Παυσίου (ἴδ. σ. 64) δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ δεχθῇ τις ὅτι οἱ χρόνοι τῆς οἰκοδομῆς ἐξετάθησαν μέχρι τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Τοιαύτας ἀντιρρήσεις δὲν δύναται νὰ ἐξουδετερώσῃ κατ' ἐμὴν γνώμην ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Δαῒρφελδ ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἡ ἐντὸς τοῦ σηκοῦ κορινθιακὴ στοά, ἡ ὀροφὴ καὶ ἡ ὑδρορρόη, ἕνεκα τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ εἶνε ἀρχαιότερα τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος. Δὲν βλέπω ἀληθῶς διατί αἱ λεοντοκεφαλαὶ δὲν δύνανται νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν μέσων χρόνων ἀλλ' ἐκ τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος· περὶ τῶν λοιπῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν καὶ ἰδίως περὶ τοῦ κορινθιακοῦ κιονοκράνου, ἀρχιτέκτονες καὶ ἰδίως ὁ Δαῒρφελδ εἶνε βεβαίως ἁρμόδιοι νὰ ἀποφαίνωνται γνώμην. Ἀλλ' ἐρωτῶ, ὑπάρχει κριτήριον καθ' ὃ δύναταί τις νὰ καθορίζῃ ἀσφαλῶς τὴν χρονολογίαν τῶν τοιούτων μορφῶν; Ὑπάρχουσι τεκμήρια δι' ὧν δύναταί τις, παραβάλλων τὸ κιονόκρανον καὶ τὰς λοιπὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς τῆς κορινθιακῆς στοᾶς πρὸς τὸ ἐπίκρανον τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ τοὺς ἐν ταῖς μετόπαις τῆς περιστάσεως ῥόδακας, νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἐκεῖνα εἶνε ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα νεώτερα τούτων; Παρ' ὅλον τὸ κῦρος ὅπερ ἀποδίδω εἰς τὴν γνώμην εἰδικῶν ἀρχιτεκτόνων, οἷος ὁ Δαῒρφελδ, ἐπιτραπήτω μοι νὰ ἀμφιβάλλω.

Σημειωτέον ὅτι πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς περὶ περατώσεως τῆς θόλου κατὰ τὸ τέλος τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ περὶ Πολυκλείτου τοῦ Γ' γνώμης ταύτης τοῦ Δαῒρφελδ δὲν ἐπικαλοῦμαι καὶ ἀποκρούοντα αὐτὴν ἰσχυρισμὸν τοῦ B. Keil, διότι ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν ἀποδεικνύεται δι' ἀσφαλῶν ἀποδείξεων. Ὁ Keil ἰσχυρίζεται (Mitth. 1895 σ. 86 κ. ἑ.) ὅτι καθ' οὓς χρόνους συνετελέσθησαν αἱ ἐν τῇ εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ ἀναγραφόμεναι ἐργασίαι (δηλ. πρὸ τοῦ 330 π. Χ.) ἐξετελέσθησαν συγχρόνως καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα καὶ οὕτως ἐπερατώθη τότε καθ' ὁλοκληρίαν ἡ οἰκοδομὴ τῆς θόλου. Ἰσχυρίζεται δηλ. ὅτι ἐν ᾧ ἐξετελοῦντο αἱ ἐν τῇ εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ μνημονευόμεναι ἐργασίαι, ἐξετελοῦντο συγχρόνως καὶ τὰ λοιπὰ πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἔργα, ἅτινα δὲν ἀναφέρονται ἐν τῇ

εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ, διότι αὕτη ἀναγράφει μόνον τὰς ἐργασίας, αἵτινες ἐγένοντο δαπάναις τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ τοῦ ὑπό τῶν ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ διαχειριζομένου· τὰ λοιπὰ ἔργα ἐξετελοῦντο δαπάναις τοῦ ταμείου τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, κατ' ἀκολουθίαν ἦσαν ἀναγεγραμμένα ἐν ἄλλῃ συγχρόνῳ στήλῃ (parallelurkunde, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτήν) μὴ εὑρεθείσῃ.

Ἐν Fouilles d' Épidaure, σ. 55 ἀρ. 106, ἐδήλωσα ὅτι οἱ ἱερομνήμονες ἦσαν ταμίαι ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς τοὐλάχιστον χρόνους. Ἐξ ἄλλων εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν ὁρμώμενος νῦν δύναμαι νὰ βεβαιώσω ὅτι ἦσαν ἀληθῶς ταμίαι καὶ κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα π. Χ., ὅτι δηλ. διεχειρίζοντο καὶ οὗτοι ἐν τῷ Ἱερῷ χρήματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν καὶ οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις, αἵτινες ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως εἶνε συνταγμέναι καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ τὰς δαπάνας τῆς θόλου ἀναγράφουσα, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἑξῆς φράσις: Λαμματα παρ ιαρομναμονων οις εγραφε ὁ δεῖνα μηνὸς δεῖνα επι καταλογου βουλας δεῖνα κτλ. Ὑπῆρχον ἄρα δύο ταμεῖα ἐν τῷ Ἱερῷ. Τούτου βεβαιωθέντος, ἀξιοσημείωτος καὶ σπουδαῖος καθίσταται ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Keil οὐχὶ ὅμως καὶ βέβαιος. Κατὰ τὰς ἑκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας δυνατὸν ἐκ τοῦ ἑνὸς ταμείου νὰ ἐπληρόνοντο χρήματα διὰ δαπάνας αἵτινες ἐπεβάρυνον τὸ ἕτερον ταμεῖον. Ἀλλ' ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει, ὅτι καὶ τὰ δύο ταμεῖα ἐκ παραλλήλου καὶ συστηματικῶς κατέβαλλον χρήματα διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς θόλου, δὲν βεβαιοῦται, διότι δὲν προκύπτει ἐξ αὐτῆς τῆς εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς, καθ' ἃ φρονεῖ ὁ Keil. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς εἶνέ τι ἐνιαῖον καὶ αἱ ἐν αὐτῇ ἀναγραφόμεναι δαπάναι δὲν καταλείπουσιν ὅσα ἰσχυρίζεται ὁ Keil χάσματα. Τὰ ἐν στ. 181 Φίλωνι καρύξαντι τὸ ἔργον δύνανται νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ στρώματος (εἰς τὰς σελίδας) τῆς περιστάσεως, οὐδὲ βλέπω τὸν λόγον διατί τὰ ἐν στ. 136 καὶ 138 δεσμὰ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐχρησίμευσαν καὶ ταῦτα διὰ τοὺς λίθους τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ. Ὅτι δὲ ἡ ἀμοιβὴ ἦν κατὰ τὰ ἐν τοῖς στ. 136, 141 καὶ 178 ἔλαβον οἱ Σαννίων καὶ Φιλωνίδας, (οἱ χαράξαντες ἐπὶ τοῦ λίθου τοὺς στ. 119-136, 137-141 καὶ 142-179, καθ' ἃ ἐδήλωσα ἐν Fouill. d'Épid σ. 98), ἡ ἀναλογοῦσα πρὸς ὁδ. $5^{72}/_{100}$, $7^{76}/_{100}$, $6^{32}/_{100}$ δι' 100 γράμματα, δὲν εἶνε λίαν ὑπερβολική, (ὡς φρονεῖ ὁ Keil ὑπολογίζων ὅτι ἡ δι' 100 γράμματα δαπάνη δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπερβαίνῃ τὸ πολὺ $1\ ^1/_2$ ὁδ.), δηλοῦται ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν ἐπληρώθη καὶ ὁ Ἀρισταῖος, ὁ χαράξας ἐπὶ τοῦ λίθου μέρος τῆς ἐπιγραφῆς τῶν δαπανῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὸ ἀπὸ τοῦ στ. 289-305 (Fouill. d'Épid. σ. 82). Ἄλλως τὸ ζήτημα τοῦτο λύει ἡμῖν νῦν εὐτυχῶς ἄλλη ἐν τῷ Ἱερῷ εὑρεθεῖσα ἐπιγραφή, προερχομένη ἐκ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος. Ἐν ταύτῃ τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ δαπάνας πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Ἐπιδοτείου ἀναγινώσκονται τάδε: Στασιμενει γραμματων δις χιλιων οκτακο[σιω]ν εις ταν σταλαν αγγραφ[ας ελο]μενωι τα εκατον πεντ οβολων γινεται δραχμαι [= ΓΗ], καὶ κατωτέρω: απεδωκαμες Στασιμενει γραμματων αγγροφας εις [ταν] σταλαν γραμματων τετρακις χιλιων πεντακοσιων ελομενωι τα εκατον πεντ οβολων γινεται δραχμαι = — Γ[: ΗΗ]. Δι' 100 ἄρα γράμματα (ἃ εἶνε λίαν ἀμελῶς κεχαραγμένα) ἐπλήρονον οἱ Ἐπιδαύριοι 5 ὀβολούς.—Ὡς πρὸς δὲ τὸν σηκὸν ὀρθῶς ἰσχυρίζεται ὁ Keil ὅτι ὁ Λαάρχίδας ἔλαβε δρ. 8700 μόνον διὰ τὴν ἐργασίαν οὐχὶ δὲ καὶ διὰ

τὸ ὑλικόν, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν δικαιολογεῖται συμπεραίνων ὅτι ἡ διὰ τὸ ὑλικὸν δαπάνη ἐγένετο ἐκ τοῦ ἄλλου ταμείου, διότι ἵνα τοῦτο ἰσχυρισθῇ τις πρέπει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ δαπάνη αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε ἀναγεγραμμένη ἐν τοῖς ξενοῖς τῆς εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς, ὅπερ δὲν ἀποδεικνύεται. — Τέλος προσθετέον ὅτι, ἀφ' οὗ δὲν εἶνε βέβαιον ὅτι αἱ σελίδες ἀναφέρονται εἰς τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως (ἴδε σ. 50 σημ. 3), ἐκλείπει ὁ κύριος λόγος ἐξ οὗ ὁ Keil ὁρμηθεὶς κατέληξεν εἰς τὸν περὶ οὗ πρόκειται ἰσχυρισμόν του περὶ ἀποπερατώσεως πάντων τῶν ἔργων καὶ περὶ ὑπάρξεως τῆς parallelurkunde.

Ταῦτα σημειῶ ἁπλῶς ὡς πρὸς τὰ σπουδαῖα ταῦτα ζητήματα ἐπιφυλασσόμενος ἄλλοτε ἐκτενῶς περὶ αὐτῶν νὰ πραγματευθῶ. Ἐνταῦθα δὲ τοῦ λόγου συνοψίζω τὴν περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου γνώμην μου ἐν τοῖς ἑξῆς:

Κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς περὶ τὸ 380 π. Χ. Πολύκλειτος ὁ νεώτερος συνέταξε τὸ σχέδιον (τὸ παράδειγμα) τῆς θυμέλης (θόλου) καὶ ἐξετέλεσε τὰ ὑποδείγματα τῶν καθέκαστα ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος· τὴν ἐπιστασίαν ὅμως τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων μέχρι διεξαγωγῆς τῆς οἰκοδομῆς δὲν ἀνέλαβεν, ἀλλ' ἡ ἐργασία αὕτη θὰ ἀνετέθη εἰς ἄλλον ὑποδεέστερον ἀρχιτέκτονα, ἐργοδηγόν. Ὁ Πολύκλειτος, γλύπτης ὤν, δὲν ἐδύνατο καὶ δὲν ἀνέλαβε βεβαίως τοιαύτην ἐργασίαν, εἰς ἣν θὰ ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀφιερώσῃ ὅλον του τὸν βίον, πλέον τῶν 30 ἐτῶν. Ἡ διὰ τὴν θόλον καὶ τὸ θέατρον ἐργασία αὐτοῦ θὰ ἦτο ἁπλῶς τοιαύτη, οἵα ἡ τοῦ Σκόπα διὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς καὶ ἡ τοῦ Ἰκτίνου διὰ τὸν Παρθενῶνα· θὰ ἐκανόνισε τὰ τῶν ἐργασιῶν, δυνατὸν καὶ νὰ ἐπεστάτησεν αὐτῶν ἐπί τινα χρόνον, ἀλλὰ δὲν ἐπεμελήθη αὐτὸς τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων μέχρι πέρατος αὐτῶν.

Ἡ ἔναρξις τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου ἐγένετο εὐθύς, ὅπως τοῦτο ἐν πάσῃ ταχύτητι ἀποπερατωθῇ καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν τοῖς πρώτοις δὲ ἠγοράσθη μέγα μέρος, ἐννοεῖται, τοῦ ὑλικοῦ (τοῦ πώρου καὶ τοῦ μαρμάρου) καὶ οὕτως ἤρξατο τὸ μὲν ἡ κατ' ἰδίαν ἐξεργασία τῶν λίθων, τὸ δὲ ἡ οἰκοδομή. Κατὰ τὰ πρῶτα ὀκτὼ ἔτη κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν (στ. 1-106, μὴ λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ ἐν αὐτῇ ἐκ πλέον τῶν 100 στίχων κενοῦ) ᾠκοδομήθη καὶ ἐπερατώθη ἐντελῶς τὸ κρηπίδωμα (στ. 17, 19), ᾠκοδομήθη ἡ περίστασις (στ. 49, 60), ὅ ἐστιν ἡ ἐκ δωρικῶν κιόνων ἐξωτερικὴ στοά, ἐγένετο ἡ ἐξεργασία καὶ ἡ τοποθέτησις τῶν μελάνων καὶ πεντελικῶν λίθων οἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν βάσιν (στυλοβάτην καὶ ὀρθοστάτην) τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ (στ. 55-56, 58-60, 73-75, 85-89), ἐγένετο ἡ ἐξεργασία καὶ ἡ γλυφὴ τῶν πεντελησίων λίθων οἵτινες ἔμελλον νὰ ἀποτελέσωσι τὸ περιθώριον (τὰ σταθμά, τὸ ὑπέρθυρον καὶ τὸν καταλοβέα) τῆς θύρας τοῦ σηκοῦ (στ. 94-95, 96-97, 105. πρβ. καὶ στ. 110-111), καὶ ἐγένετο καὶ ἄλλη τις γλυπτικὴ ἐργασία (στ. 101-102, στ. 104) ἴσως ἡ τῶν λίθων τοῦ ἐπικράνου τοῦ σηκοῦ. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 9ου ἔτους ἀπρόοπτόν τι γεγονός, ἡ ἐμπόλεμος κατάστασις πιθανῶς εἰς ἣν περιῆλθον οἱ σύμμαχοι τῶν Σπαρτιατῶν Ἐπιδαύριοι πρὸς τοὺς Θηβαίους εἰσελάσαντας εἰς Ἐπιδαυρίαν καὶ δηώσαντες αὐτὴν ἐν ἔτει 369 π. Χ. (Ξενοφ. Ἑλληνικά, VII, I, 18) ἐπήνεγκε μεγάλην χαλάρωσιν τῶν ἐργασιῶν ἴσως δὲ καὶ διακοπὴν αὐτῶν μετὰ τὸ 11ον ἔτος (στ. 107-117). Κατὰ τὸ 12ον ἔτος, κατὰ τὴν ἐπιγραφήν, (ὑποτιθεμένου ὅτι δὲν ἐγένετο διακοπὴ τῶν ἐργασιῶν), καὶ κατὰ τὸ 13ον, ᾠκοδομήθη ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ (στ. 118-133), ἀπὸ

δὲ τοῦ 14ου ἔτους μέχρι τοῦ 17ου (στ. 134-161) παρατηρεῖται πάλιν χαλάρωσις τῶν ἔργων καὶ ἐντελὴς διακοπὴ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ 18ου μέχρι τοῦ 20ου ἔτους (στ. 146-147). Κατὰ τὸ 21ον καὶ 22ον ἔτος (στ. 148-178) ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἔργα καὶ κατασκευάζεται μέρος τῆς ὀροφῆς (τῶν καλυμμάτων) τῆς περιστάσεως. Σὺν τῇ ἀναγραφῇ τῆς πρὸς τοῦτο δαπάνης λήγει ἡ ἐπιγραφή. Ἂν δὲ κατὰ τὰ ἔτη, καθ' ἃ ἐχαλαρώθησαν καὶ διεκόπησαν τὰ ἔργα, δὲν ἀνεστάλη πραγματικῶς ἡ οἰκοδομὴ ἀλλ' ἐξηκολούθουν ἴσως αἱ ἐργασίαι, καταβαλλομένης τῆς δαπάνης ἐξ ἄλλου ταμείου, ἐκ τοῦ ταμείου τῶν ἱερομνημόνων, δὲν γνωρίζομεν, οὐδὲ γνωρίζομεν τίνα ἔργα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐξετελέσθησαν. Δὲν γνωρίζομεν πρὸς τούτοις ἂν τυχὸν εἶχεν οἰκοδομηθῇ καὶ ἡ ἐν τῷ σηκῷ κορινθιακὴ στοὰ (ἴδε σ. 51 σημ. 1). Πάντως, ἐπειδὴ ἡ ἐπιγραφὴ λήγει διὰ τῆς ἀναγραφῆς τῶν δαπανῶν μέρους τῆς ὀροφῆς, θὰ ὑπελείπετο τοὐλάχιστον πρὸς ἐκτέλεσιν τὸ λοιπὸν μέρος τῆς ὀροφῆς, ἡ στέγασις τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, ἡ κεράμωσις, ἡ ὑδρορρόη καὶ τὸ δάπεδον, ὃ θὰ ἦτο (ἰδίως τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως) τῶν τελευταίων ἔργων. Τῶν ἔργων τούτων αἱ δαπάναι θὰ ἦσαν ἀναγεγραμμέναι ἐν ἄλλῃ ἐπιγραφῇ, ἥτις ἀπετέλει συνέχειαν τῆς εὑρεθείσης.

Περιγραφὴ τῆς θόλου

Κολοβὴ καὶ ἀτελὴς οὖσα ἡ εὑρεθεῖσα ἐπιγραφὴ ὀλίγας παρέχει ἡμῖν εἰδήσεις περὶ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ταύτας ἱκανῶς ἀσαφεῖς. Ἀλλὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρέθησαν ἅπαντα τὰ μέλη καὶ αἱ ἀρχιτεκτονικαὶ αὐτοῦ μορφαί, ἔπειτα τὸ ὑπόγειον σώζεται ὁλόκληρον, σώζεται δὲ πρὸς τούτοις πᾶν τὸ λοιπὸν ὑπὸ τὸ δάπεδον μέρος τοῦ κρηπιδώματος καὶ πλάκες τινὲς ἐκ τοῦ δαπέδου τῆς περιστάσεως, ὥστε δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν πλήρη ἔννοιαν τῆς διαθέσεως τοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῆς ὅλης ἐξωτερικῆς τε καὶ ἐσωτερικῆς αὐτοῦ μορφῆς (1)

Τὸ ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι ὑπὸ στοιχεῖον *B* δεδηλωμένον οἰκοδόμημα εἶνε κάτοψις τοῦ δαπέδου τῆς θόλου, ὡς εἶχεν αὕτη ἄλλοτε. Ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ πίνακι, ἐν ἰδιαιτέρῳ σχεδίῳ *B'*, εἰκονίζεται τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα, τὸ μέρος αὐτοῦ τὸ ὑπὸ τὸ δάπεδον, ὡς νῦν σώζεται. Σύγκειται ἄρα τὸ νῦν σωζόμενον μέρος τοῦ οἰ-

(1) Π. Καββαδίας: Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας τοῦ 1883, σ. 49 κ. ἑ. πίν. Γ' καὶ Δ' (σχέδια τοῦ Δαίρφελδ). Fouilles d'Épidaure σ. 13-16 πίν. IV καὶ V.—Ant. Denkmäler d. deut. arch. Instit. II πίν. II-V (R. Herold) σ. 2 (W. Dörpfeld). — Lechat-Defrasse: Épidaure σ. 95 κ. ἑ. μετὰ πολλῶν πινάκων καὶ φωτοτυπικῶν ἀπεικονισμάτων. — Σημειωτέον ὅτι διατριβὴν περὶ τῆς θόλου ἔγραψε καὶ ὁ Herold ἐν τῇ Zeitschrift für Bauwesen 1893, ἀλλὰ ταύτην δὲν γνωρίζω οὔτε δύναμαι νὰ προμηθευθῶ αὐτὴν μὴ ὑπάρχουσαν ἀτυχῶς ἐν ταῖς ἐν Ἀθήναις Βιβλιοθήκαις.

κοδομήματος ἐξ ἓξ συγκεντρικῶν κυκλικῶν κτισμάτων ἐκ πώρου λίθου ᾠκοδομημένων, ὧν τὰ μὲν τρία πρῶτα, ἱκανῶς παχέα ὄντα, ἦσαν κρηπιδώματα (1), τὸ μὲν πρῶτον τῆς περιστάσεως, τῆς περιβαλλούσης δηλ. αὐτὸ ἐξωτερικῆς στοᾶς, τὸ δὲ δεύτερον τοῦ τοίχου τοῦ οἰκοδομήματος (τοῦ σηκοῦ), τὸ δὲ τρίτον τῆς ἐσωτερικῆς, ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, στοᾶς κορινθιακοῦ ρυθμοῦ· τὰ λοιπὰ δὲ τρία συγκεντρικὰ κτίσματα, πολὺ λεπτότερα τῶν τριῶν πρώτων, ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων κατὰ πάχος συγκείμενα, ἀποτελοῦσι διαχωρίσματα ὑπογείου κατασκευάσματος.

Κατὰ τὰ εἰρημένα ἡ θόλος ἀπετελεῖτο ἐκ κυκλικοῦ τοίχου ἀποτελοῦντος τὸν σηκὸν τοῦ οἰκοδομήματος, ἐκ δωρικῆς στοᾶς περιβαλλούσης τὸν σηκὸν τοῦτον, καὶ ἐξ ἐσωτερικῆς κορινθιακῆς στοᾶς, ἐκ στοᾶς δηλ. ἐντὸς τοῦ σηκοῦ. Ὡμοίαζε ἄρα τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ Φιλιππείῳ, τῷ μετὰ τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ μάχην ὑπὸ τοῦ Φιλίππου οἰκοδομηθέντι, ἦτο ὅμως λαμπρότερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ σηκοῦ εἶχε πλήρη στοὰν ἐκ κορινθιακῶν κιόνων καὶ οὐχὶ ἁπλῶς τοὺς τοίχους κεκοσμημένους δι' ἡμικιόνων, ὥσπερ τὸ Φιλιππεῖον. Εἶνε ἄρα τελειότερον οἰκοδόμημα ἡ θόλος καὶ πιθανῶς ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ Φιλιππείου.

Τὸ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος ἐξυψούμενον ἐκ πώρου λίθου πρῶτον κρηπίδωμα τῆς θόλου (2), οὗ ἡ ἐξωτερικὴ διάμετρος εἶνε 21 μ, 76, εἶχε τρεῖς ἀναβαθμούς· δὲν ἀνήρχετό τις ὅμως εἰς αὐτὸ διὰ τῶν ἀναβαθμῶν τούτων, ἀλλ' ὥσπερ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, δι' ἀνωφερῶς ἐκ πώρου λίθου κατεσκευασμένου ἐπιπέδου (3).

(1) Τούτων τῶν κρηπιδωμάτων μέρος εἶδεν ἢ ἀπεκάλυψεν ὁ Blouet καὶ ἐσημείωσεν ἐν τῷ τοπογραφικῷ σχεδίῳ τοῦ Ἱεροῦ (Expéd. de Morée II πίν. 77, e) ὡς λείψανον τῆς θόλου.

(2) Σημειωτέον ὅτι οἱ τὸ ἀνωτέρω μέρος τοῦ κρηπιδώματος τούτου ἀποτελοῦντες λίθοι σῴζονται μὲν κατὰ χώραν, κεῖνται ὅμως κανονικῶς ἀνεστραμμένοι, ὃ ὑπὸ ἀνθρωπίνης χειρὸς προφανῶς ἐγένετο. Ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1893 σ. 46 σημ. 1, ἔλαβον ἄλλοθεν ἀφορμὴν νὰ σημειώσω ὅτι τοιαῦται ἐκτοπίσεις τῶν λίθων ἀρχαίων οἰκοδομημάτων ἐγένοντο ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἢ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ πτωχῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐξαγάγωσι οὗτοι καὶ χρησιμοποιήσωσι τὸν ἐν αὐτοῖς μόλυβδον.

(3) Ἐν στ. 136 τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς θόλου ἀνα-

ποιημένη, ἀποτελοῦσα τὸν λαμπρότατον καὶ καλλιτεχνικώτατον κόσμον τῆς θόλου, καὶ διακρινομένη κυρίως διὰ τὴν μορφὴν τοῦ κιονοκράνου καὶ τὸ ἀπαράμιλλον αὐτοῦ κάλλος. Εὑρέθησαν δὲ πολλὰ κιονόκρανα αὐτῆς, τεθραυσμένα, κατ' εὐτυχῆ δὲ σύμπτωσιν εὑρέθη καὶ κιονόκρανον ὅλως σῶον, ἀξιοθαύμαστον τὴν μορφὴν καὶ ἀριστούργημα γλυπτικῆς τέχνης. Δὲν εἶνε δὲ τοῦτο τῶν κιονοκράνων, ὧν ἐγένετο χρῆσις ἐν τῇ οἰκοδομῇ, ἀλλ' εἶνε, ὡς φαίνεται, τὸ ὡς ὑπόδειγμα χρησιμεῦσαν κιονόκρανον (ὁ τύπος ἢ τὸ παράδειγμα) ὅπερ αὐτὸς ὁ ἀρχιτέκτων Πολύκλειτος ἐποίησε (1). Ὁ θριγκὸς δὲ τῆς στοᾶς ταύτης, ὁ ἀποτελούμενος ἐκ μονολίθου ἐπιστυλίου καὶ διαζώματος, ἔχει ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφὴν ἣν καὶ ὁ θριγκὸς τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου, ἐξ οὗ ἐπιβεβαιοῦται ὅτι ἀληθῶς τό τε θέατρον καὶ ἡ θόλος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἀρχιτέκτονος ᾠκοδομήθησαν, ὡς ἔχω δηλώσει ἤδη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883 σ. 50. Παράδοξον δὲ εἶνε ὅτι τὸ διάζωμα δὲν ἔχει ἐπίπεδον ἀλλὰ καμπύλην τὴν ἐπιφάνειαν, ὅπερ ἐν οἰκοδομήματι ἑλληνικῶν χρόνων πρώτην φοράν, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, παρατηρεῖται.

Ὑπὸ τὸ ἔδαφος δὲ τοῦ σηκοῦ, ἐν τῷ χώρῳ τῷ ὑπὸ τῆς κορινθιακῆς ταύτης στοᾶς περιβαλλομένῳ, ὑπάρχει περίεργον οἱονεὶ λαβυρινθῶδες ὑπόγειον ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν συγκεντρικῶν τοίχων καταλειπόντων κενὸν μεταξὺ χῶρον, δι' οὗ μόλις δύναται νὰ διέρχηται ἄνθρωπος. Εἰς τὸ ὑπόγειον τοῦτο κατήρχετό τις, ὡς

(1) Τὸ κιονόκρανον τοῦτο εὗρον ἐν ἔτει 1884 ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τῆς θόλου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς βάθος πλέον τοῦ μέτρου ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος. Ἔκειτο δὲ καθέτως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ ἦτο περιτετυλιγμένον καθ' ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἐπιφάνειαν δι' ὑμῶν ἐκ χώματος ἱκανῶς παχέων πλίνθων ἐπὶ τῷ προφανεῖ σκοπῷ ὅπως διατηρηθῇ τοῦτο σῶον καὶ ἀβλαβές, ὅπερ καὶ κατωρθώθη, διότι θαυμασία εἶνε ἡ διατήρησις αὐτοῦ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς τοιαύτης κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ταφῆς τοῦ κιονοκράνου δὲν δύναμαι πιθανώτερον νὰ ἐξηγήσω ἢ ὑποθέτων ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ ὑπόδειγμα τῶν κιονοκράνων τῆς θόλου, ὅπερ αὐτὸς ὁ Πολύκλειτος ἐν μαρμάρῳ ἐξετέλεσε, τούτου δ' ἕνεκα, ἴσως δὲ καὶ ἕνεκα ἰδιαιτέρας εὐλαβείας πρὸς τὸν περιφανῆ ἀρχιτέκτονα, ἔθαψαν αὐτὸ οἱ Ἐπιδαύριοι τοσοῦτον ἐπιμελῶς καὶ προνοητικῶς ὅπως διὰ παντὸς συντηρηθῇ. Ἴδε Καββαδίας: Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀρ. 172. Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1885 σ. 231 πίν. 10. Fouilles d'Épidaure σ. 14 πίν. X.— Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 115.

φαίνεται, ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ διὰ κρεμαστῆς κλίμακος. Ἕκαστος δὲ τοῖχος ἔχει θύραν τοξοειδῆ, ὕψους 1,62 τοῦ μέτρου, καὶ παρ' αὐτὴν διάφραγμα ἐκ πωρίνων πλακῶν φράσσον κατὰ πλάτος τὸν ἀμέσως κυκλικὸν χῶρον κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν διευθύνσεων. Τοιαύτη δὲ εἶνε ἡ θέσις τῶν θυρῶν καὶ τῶν διαφραγμάτων, ὥστε ὁ ἐξερχόμενος διὰ μιᾶς θύρας εἶνε ἠναγκασμένος νὰ διέλθῃ ὁλόκληρον τὸν κυκλικὸν χῶρον, εἰς ὃν εἰσῆλθε, ἵνα μεταβῇ εἰς τὸν ἀμέσως ἑπόμενον, καὶ οὕτω καθεξῆς, δὲν δύναται ἤδη. νὰ ἐκλέξῃ τὴν συντομωτέραν τῶν διευθύνσεων κωλυόμενος ὑπὸ τοῦ διαφράγματος (ἴδε τοπογραφικὸν πίνακα, *Β'*).

Τὸ δάπεδον τῆς περιστάσεως συνέκειτο ἐκ πλακῶν λευκοῦ τιτανολίθου, ὡς εἶπον ἐν σελ. 53. Τὸ δὲ δάπεδον τοῦ σηκοῦ τὸ μὲν ὑπὸ τὴν κορινθιακὴν στοὰν συνέκειτο ἐκ πλακῶν λευκοῦ μαρμάρου, τὸ δὲ τοῦ ὑπὸ τῆς στοᾶς περικλειομένου χώρου, τὸ δάπεδον δηλ. τὸ ὑπὲρ τὸ ὑπόγειον, συνέκειτο ἐκ ρομβοειδῶν ἐναλλὰξ τοποθετημένων πλακῶν λευκοῦ καὶ μέλανος μαρμάρου(1). Φαίνεται δὲ ὅτι αἱ πλάκες αὗται δὲν ἔβαινον μέχρι τοῦ κέντρου, διότι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς δὲν εὑρέθη κυκλικὴ πλὰξ (ἥτις θὰ ἐκάλυπτε τὸν κατὰ τὸ κέντρον χῶρον) ἢ τεμάχιον κυκλικῆς πλακός. Ἴσως ἄρα κατὰ τὸ κέντρον ὑπῆρχεν ὀπὴ δι' ἧς συνεκοινώνει τὸ ὑπόγειον μετὰ τῶν ἄνω, ἥτις ἢ ἔμενεν ἀνοικτὴ ἢ ἐκλείετο διὰ κινητῆς θύρας. Περὶ τούτου οὐδὲν ὡρισμένον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διότι δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς εἰς τί ἐχρησίμευε τὸ ὑπόγειον, ὅπως οὕτω δυνηθῶμεν νὰ ἐξαγάγωμεν θετικόν τι συμπέρασμα.

Ἡ ὀροφὴ δὲ τοῦ οἰκοδομήματος, δηλ. ἡ ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ ἔνθεν μὲν ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς ἐξωτερικῆς στοᾶς ἔνθεν δὲ ἐπὶ τοῦ θριγκοῦ τῆς ἐσωτερικῆς στοᾶς στηριζομένη, ἦτο ἄπασα μαρμαρίνη, θαῦμα ἀρχιτεκτονικῆς γλυπτικῆς καὶ διακοσμήσεως. Ἡ στέγη δὲ ἡ τὰς κεραμίδας ὑποδεχομένη ἦτο, ἐννοεῖται, ξυλίνη, πῶς εἶχεν ὅμως αὕτη δὲν γνωρίζομεν· ἰδίως δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχεν ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ ὑπὲρ τὴν κορινθιακὴν στοὰν μέχρι τοῦ

(1) Αἱ πλάκες αὗται ἐστηρίζοντο ἐπὶ ὑποκειμένων μακρῶν πλακῶν ἐκ τιτανολίθου, αἵτινες ἐξετείνοντο ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κυκλικοῦ τοίχου εἰς τὸν ἕτερον. Ἀπετέλουν ἄρα αὗται τὴν στοὰν τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ κατὰ τὰ ἐν σελ. 38-39 εἰρημένα.

κέντρου τοῦ οἰκοδομήματος· πιθανῶς ὅμως θὰ εἶχεν ὀπαῖόν τι κατὰ τὸ κέντρον ἢ ὀπαῖα κατὰ τὴν περιφέρειαν, τὴν ὑπὲρ τὴν κορινθιακὴν στοάν, ὅπως δι' αὐτῶν κατέρχηται φῶς εἰς τὸν σηκόν, διότι τὸ ἐκ τῆς μιᾶς θύρας εἰσερχόμενον εἰς αὐτὸν φῶς δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκές, ἐκτὸς ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ τοῖχος τοῦ σηκοῦ εἶχε καὶ θυρίδας, ὅπερ ὅμως ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δὲν προκύπτει. Αἱ κεραμίδες δὲ ἦσαν ἅπασαι μαρμάριναι, ὡσαύτως μαρμαρίνη ἦτο ἡ ὑδρορρόη (ai simae), ἥτις διὰ τὰς θαυμασίως διαπεπλασμένας λεοντοκεφαλὰς καὶ τὸ λαμπρὸν μεταξὺ τούτων ἀκανθοειδὲς κόσμημα τάσσεται ἐν τοῖς καλλίστοις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς θόλου.

Περὶ τῶν γραφῶν τοῦ Παυσίου

Τὸ κάλλος τῆς γλυπτικῆς ταύτης διακοσμήσεως τῆς θόλου ἐξῆρεν ὁ ποικίλος χρωματισμός, οὗτινος ἐγένετο χρῆσις ὄχι μόνον εἰς τὰ ἐκ πώρου λίθου μέλη, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐκ μαρμάρου, ἐνιαχοῦ τοὐλάχιστον, ὡς δείκνυται ἐκ σωζομένων ἔν τισι τῶν μελῶν τούτων λειψάνων κυανοῦ, κιρρόῦ καὶ ἐρυθροῦ χρωματισμοῦ. Ἀλλ' ἵνα σχηματίσωμεν πλήρη ἔννοιαν τῆς διακοσμήσεως τοῦ οἰκοδομήματος, δέον νὰ ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς γραφικὴν αὐτοῦ διακόσμησιν γενομένην ὑπὸ τοῦ Σικυωνίου ζωγράφου Παυσίου.

Ὁ Παυσανίας ἀναφέρει (ἔνθ. σ. 49) γραφὰς τοῦ Παυσίου ἐν τῇ θόλῳ, Ἔρωτα κρατοῦντα λύραν καὶ Μέθην πίνουσαν ἐξ ὑαλίνης φιάλης. Ὅτι δὲ αὐταὶ δὲν ἦσαν πίνακες ἀλλὰ τοιχογραφίαι, προκύπτει ἐξ αὐτῶν τῶν φράσεων τοῦ Παυσανίου «οἴκημα περιφερές . . . ἐν δὲ αὐτῷ Παυσίου γράψαντος βέλη μὲν καὶ τόξον ἐστὶν ἀφεικὼς Ἔρως . . . γέγραπται δὲ ἐνταῦθα καὶ Μέθη» κτλ. Ἡ τελευταία μάλιστα φράσις γέγραπται ἐνταῦθα δὲν καταλείπει ἀμφιβολίαν ὅτι περὶ τοιχογραφιῶν ὁ λόγος. Ἄλλως τοῦτο προκύπτει καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὴν καλλιπρεπῆ καὶ ἐκτάκτως πλουσίαν γλυπτικὴν διακόσμησιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῆς θόλου ἀντίθεσιν προφανῶς ἀπετέλει ἡ μεγάλη καὶ γυμνὴ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ καὶ πρὸς τούτοις ἡ ξυλίνη κατὰ τὸ κέντρον ὀροφὴ τοῦ ὑπὸ τῆς κορινθιακῆς στοᾶς περιβαλλομένου χώρου, οἱανδήποτε μορφὴν καὶ ἂν εἶχε αὕτη. Ἡ ἀνάγκη ἄρα ἐπέβαλλεν ὅπως χάριν τῆς ἀρ-

μονίας διακοσμηθῶσι καὶ αἱ ἐπιφάνειαι αὗται· διὰ τοῦτο μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς οἰκοδομῆς ἐκλήθη πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Παυσίας, ὁ ζωγράφος ἐκεῖνος ὅστις ἦτο ἐνδεδειγμένος, δυνατὸν εἰπεῖν, ἵνα προβῇ εἰς τοιαύτην ἐργασίαν. Παρὰ τοῦ Πλινίου μανθάνομεν ὅτι ὁ Παυσίας, ὅστις καὶ τοιχογραφίας ἔγραψεν ἐν Θεσπιαῖς ἐπισκευάσας ἔργα τοῦ Πολυγνώτου, διέπρεπε κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ ἐγκαυστικῇ, ὅτι ἠὐδοκίμει ἐν τῇ ἀπεικονίσει ἀνθέων καί, τὸ πάντων σπουδαιότατον, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἐκόσμησε διὰ γραφῶν ὀροφὰς καὶ δὴ θολωτὰς ὀροφάς (1) Ἀναγινώσκων τις ταῦτα, λαμβάνων δ' ἐξ ἄλλου ὑπ' ὄψιν τὰς ἐν τῇ θόλῳ κατὰ τὸν Παυσανίαν γραφὰς τοῦ Παυσίου καὶ σκεπτόμενος ὅτι σπάνια ἦσαν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα τὰ θολωτὰ οἰκοδομήματα, ἐν οἷς ἐδύνατο νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν τέχνην του ταύτην ὁ Παυσίας, δικαιοῦται ἀληθῶς νὰ ἐρωτήσῃ μήπως ὁ ταῦτα περὶ Παυσίου πρῶτος εἰπών, ἐξ οὗ ὁ Πλίνιος παρέλαβεν αὐτά, εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ἔργα τοῦ Παυσίου ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ θόλῳ τῆς Ἐπιδαύρου. Δυνάμεθα, φρονῶ, μεθ' ἱκανῆς πιθανότητος νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Παυσίας καὶ τὴν ὀροφὴν τῆς θόλου διεκόσμησε καὶ μάλιστα τὸν περιφερικὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ, ἐφαρμόσας ἐν τούτῳ πλήρες σύστημα διακοσμήσεως, ὄχι μόνον τὸν Ἔρωτα καὶ τὴν Μέθην γράψας, τὰς γραφὰς δηλ. ἃς ὁ Παυσανίας ὡς τὰς μᾶλλον διεγειράσας τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἀναφέρει, ἀλλὰ καὶ ἄλλας γραφάς, καὶ ἄνθη καὶ παντοῖα κοσμήματα καὶ εἴ τι ἄλλο ἦτο ἀναγκαῖον πρὸς παραγωγὴν ἁρμονικοῦ τινος ὅλου. Ὁ Παυσίας διὰ τῶν ἐργασιῶν του ἐπέθηκεν, ὡς φαίνεται, τὴν κορωνίδα ἐπὶ τῆς θόλου γενομένης οὕτω τῶν καλλιπρεπεστάτων καὶ τελειοτάτων οἰκοδομημάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Περὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς θόλου.

Ὁ Παυσανίας θαυμάζει τὴν θόλον διὰ τὸ κάλλος αὐτῆς, περὶ τοῦ σκοποῦ ὅμως εἰς ὃν αὕτη ἐχρησίμευεν οὐδὲν λέγει. Ἀλλ' οὔτε ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδιδάχθημέν τι θετικὸν περὶ τούτου, οὔτε

(1) « Idem et *lacunaria* primus pingere instituit, nec camaras ante eum taliter adornari mos fuit» *Plin.* N. H. XXXV, 124. Πρβ. Brunn : Gesch. d. gr. Künstler, II σ. 144.

ἐκ τῆς εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς μανθάνομεν ὅτι ἡ θόλος τὸ πάλαι ὠνομάζετο θυμέλη, εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ βέβαιόν τι συμπέρασμα ἐπιχέον φῶς εἰς τὸ ζήτημα καὶ συντελοῦν εἰς βεβαίαν αὐτοῦ λύσιν. Ἡ λέξις θυμέλη πολλὰς καὶ ἀορίστους ἔχει σημασίας(1), οὐδεμία δὲ τῶν σημασιῶν τούτων αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη εἶνε τοιαύτη, ὥστε νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν θόλον, νὰ δύναται δηλ. νὰ παράσχῃ ἡμῖν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἐν συνόλῳ μορφῆς καὶ διατάξεως, μεγέθους, πολυτελείας καὶ διακοσμήσεως τοῦ οἰκοδομήματος.

Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1882, ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν καθ' ἃς ἠρξάμην ἀποκαλύπτων τὸ περιφερὲς τοῦτο οἰκοδόμημα, ἐπῆλθέ μοι εἰς τὸν νοῦν, βλέποντι τὸ περίεργον λαβυρινθῶδες ὑπόγειον, μήπως τοῦτο ἦτο οὐχὶ τὸ περιφερὲς κατὰ τὸν Παυσανίαν οἴκημα, ἡ θόλος, ἀλλ' ἡ ἐν τῷ ἱερῷ κατὰ τὸν αὐτὸν περιηγητὴν κρήνη ἡ «τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θέας ἀξία». Τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος περιέμενον ἐκ τῆς πε-

(1) Θυμέλη σημαίνει τόπον ἐν ᾧ γίνονται θυσίαι, βωμόν (Ἡσύχιος: Θυμέλη, οὕτως ἔλεγον ἀπὸ τῆς θ(υ)ηλῆς τὸν βωμόν, οἱ δὲ τὸ ἐπίπυρον, ἐφ' οὗ ἐπιθύουσιν, ἢ ἕδαφος ἱερόν) καὶ μέρος βωμοῦ («τὴν θυμέλην τοῦ βωμοῦ τοῦ ἐν τῇ νήσῳ κονιάσαντι» ἐπιγρ. ἐκ Δήλου, Bull. de corr. hell. 1890, 397). Κατ' ἀκολουθίαν θυμέλη καλεῖται ὁ ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ τοῦ θεάτρου βωμός («ἡ δὲ ὀρχήστρα τοῦ χοροῦ, ἐν ᾗ καὶ ἡ θυμέλη εἴτε βῆμα οὖσα εἴτε βωμός» Πολυδεύκης IV, 123. «Βωμὸς τοῦ Διονύσου, ὃς καλεῖται θυμέλη παρὰ τὸ θύειν». Σουίδας). Ἐκ τούτων δὲ καὶ ἡ ὅλη ὀρχήστρα (ἡ κυκλικόν, ἐννοεῖται, ἔχουσα σχῆμα), ἐν ᾗ ἦτο ὁ βωμός, ἐκαλεῖτο ἐνίοτε θυμέλη (Ἀποσπ. τοῦ Πρατίνα I, B, παρ' Ἀθην. XIV, 617 c: τίς ὁ θόρυβος ὅδε; τί τάδε τὰ χορεύματα; τίς ὕβρις ἔμολεν ἐπὶ Διονυσιάδα πολυπατάγα θυμέλαν;). Ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐφ' οὗ ὁ ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ βωμός, ἢ ἐπὶ βήματος παρὰ τὸν βωμὸν τοῦτον, ἵσταντο οἱ αὐληταί (καὶ ἐν γένει οἱ μουσικοί καὶ ῥαψῳδοί), διὰ τοῦτο ἡ λέξις θυμέλη σημαίνει ἐνίοτε τὴν μουσικὴν κατ'ἀντίθεσιν πρὸς τὸ δρᾶμα καὶ θυμελικοὶ καλοῦνται οἱ μουσικοὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς δραματικούς (Isid.Origg.XVIII,47: thymelici autem erant musici scaenici, qui in organis et lyris et citharis praecinebant et dicti thymelici, quod olim in orchestra stantes cantabant supra pulpitum, quod thymele vocabatur). Ἐκ τούτου δὲ καὶ ἀγῶνες θυμελικοὶ εἴρηνται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ἀγῶνας σκηνικούς. Τέλος σημειωτέα καὶ τὰ ἐν M. Ἐτ. σ. 458, 30, περὶ τῆς θυμέλης λεγόμενα: «θυμέλη, ἡ τοῦ θεάτρου μέχρι νῦν, ἀπὸ τῆς τραπέζης ὠνόμασται· παρὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς τὰ θύη μερίζεσθαι, τουτέστι τὰ θυόμενα ἱερεῖα». — Ἴδε Dörpfeld-Reisch: Das griechische Theater, σ. 278.—A. Müller: Griech. Bühnenaltertümer, σ. 129 καὶ 402.

ραιτέρω ἀποκαλύψεως τοῦ οἰκοδομήματος (1). Τούτου δὲ γενομένου μετὰ παρέλευσιν βραχέος χρόνου, ἀδιστάκτως ἀπεφάνθην πλέον ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἡ θόλος (Πρακτικὰ τοῦ 1882, σ. 81), ἐγκαταλιπὼν πᾶσαν ὑπόνοιαν ὅτι δυνατὸν νὰ ἦτο ἡ κρήνη, διότι καὶ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἦτο ὑπὲρ τὸ δέον μέγα, καί, τὸ σπουδαιότατον, διότι ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη ἐναργῶς ὅτι οὐδαμόθεν διωχετεύετό ποτε ὕδωρ εἰς τὸ οἰκοδόμημα, οὔτε ἐν τῷ ὑπογείῳ ἀνέβλυζέ ποθεν ὕδωρ ἐξ ὀπῆς τυχὸν ἐν τῷ βράχῳ (2), οὔτε ὀπωσδήποτε ὑπῆρχέ ποτε ὕδωρ ἐν αὐτῷ (3). Περὶ τούτων ἔγραφον ἐν τοῖς αὐτοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, σ. 79 τάδε: «. . . τὸ λαβυρινθῶδες τοῦτο ὑπόγαιον ἐδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς δεξαμενὴ καὶ οὕτω νὰ νομίσῃ ὅτι τὸ ἀνακαλυφθὲν οἰκοδόμημα εἶνε ἡ κρήνη ἐκείνη ἡ παρὰ τὸ στάδιον κειμένη, κατὰ τὴν τοῦ Παυσανίου ἀφήγησιν (2, 27, 5), ἡ «τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θέας ἀξία»· ἀλλ' οὐδὲν ἀνεφάνη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς δεικνύον ὅτι ἐν αὐτῷ εἰσήγετο ἢ ὑπῆρ-

(1) Ἴδε τὴν ἐν τῷ Ι' τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου, σ. 545, ἔκθεσίν μου ἀπὸ 7 Μαΐου 1882, ἐν ᾗ ἔγραφον τάδε: «. . . Ἂν τὸ πρᾶγμα ὄντως ἔχει οὕτω (ἂν τὸ ἀποκαλυπτόμενον οἰκοδόμημα εἶνε ἡ θόλος), τοῦτο θέλουσι δείξει ἡμῖν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ μάλιστα ἡ τοῦ μεγάλου περιφεροῦς οἰκοδομήματος ἀποκάλυψις, διότι, τούτου μὴ ὑπάρχοντος, ἀπὸ τοῦδε ἠδυνάμην νὰ εἴπω ὅτι τὰ τρία ταῦτα κυκλικὰ οἰκοδομήματα εἶνε πιθανῶς ἡ κρήνη ἐκείνη, ἡ παρὰ τὸ στάδιον κατὰ τὴν τοῦ Παυσανίου ἀφήγησιν κειμένη, ἡ «τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θέας ἀξία», καὶ οὐχὶ ἡ Θόλος, διότι αὕτη, ἐν ᾗ ἦσαν αἱ τοῦ Παυσίου γραφαί, θὰ ἦτο μέγα καὶ κατοικήσιμον ἤτοι προσιτὸν τοῖς θεαταῖς οἰκοδόμημα, τὰ προκείμενα ὅμως εἶνε ὑπὲρ τὸ δέον μικρὰ καὶ κεῖνται οὕτω πλησίον ἀλλήλων, ὥστε μόλις δύναταί τις νὰ διέρχηται διὰ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν χώρου, διότι ἡ μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἀπόστασις εἶνε 0,70 καὶ ἡ μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου 0,76, ἐν ᾧ ὁ χῶρος τοῦ τρίτου εἶνε 1,40. Ἡ ἀποκάλυψις ὅμως τοῦ κρηπιδώματος τοῦ μεγάλου περιφεροῦς οἰκοδομήματος θέτει τὸ ζήτημα ὑπὸ ἄλλην φάσιν, διότι τὸ μέγα τοῦτο οἰκοδόμημα φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ὅλον τι μετὰ τῶν τριῶν ἑτέρων, τὸ ὅλον δὲ τοῦτο δύναται νὰ εἶνε ὄντως ἡ Θόλος. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι τὸ ζήτημα θέλει λύσει ἡ ἐντελὴς τῶν οἰκοδομημάτων τούτων ἀποκάλυψις καὶ ἐκκαθάρισις».

(2) Ἐπίτηδες ἐξηρεύνησα πανταχοῦ καὶ ἰδίως ἐν τῷ κεντρικῷ κύκλῳ τὸ ἔδαφος τοῦ ὑπογείου, ἀλλ' οὐδὲν ἤχθη εἰς φῶς.

(3) Ἂν ὑπῆρχέ ποτε ὕδωρ ἐν τῷ ὑπογείῳ, θὰ κατέλιπεν ὀπωσδήποτε ἰλύν τινα. Τοῦτο γνωρίζουσιν ἐκ πείρας οἱ ἀρχαῖα στειρεύσαντα φρέατα ἀνασκάψαντες καὶ ἐκκαθαρίσαντες. Ἐν τῷ πυθμένι τούτων πάντοτε ὑπάρχει μικρὰ ἢ μεγάλη ποσότης ἰλύος ἐξ ἄμμου ἀμιγοῦς ἢ ἀναμεμιγμένης μετὰ χώματος.

που. Λαμβανομένων δ' ὑπ' ὄψιν ἐκτοπισμένων τινῶν ἑδωλίων καὶ ἄλλων ἐλλειπόντων, ἐξάγεται ὅτι ἐδύναντο νὰ κάθηνται τὸ πάλαι ἐν τῷ κοίλῳ πλέον τῶν 14000 θεατῶν (1), μὴ λογιζομένων ἐκείνων, οἵτινες ἐν ἀνάγκῃ ἐδύναντο καὶ ἐπὶ τῶν κλιμάκων νὰ κάθηνται, καὶ ἄλλων θεατῶν οἵτινες ἐδύναντο νὰ ἵστανται ἐν τῷ ὑπὲρ τὸ κοῖλον διαδρόμῳ καὶ ἐν τῷ διαζώματι τῷ διαχωρίζοντι τὸ κοῖλον εἰς κάτω καὶ ἄνω ζώνην.

Ἀνασκαφέντος τοῦ θεάτρου τούτου, ἐγνωρίσαμεν ἀκριβῶς ἐν αὐτῷ τὴν μορφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἰδίως τὴν τῆς ὀρχήστρας, περὶ ἧς ὅλως ἐσφαλμένην ἔννοιαν εἴχομεν πρότερον. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ ἐδείχθη πρὸς τούτοις ὅτι δὲν ὑπέστη τοῦτο τὴν τύχην ἣν ὑπέστησαν τὰ πλεῖστα ἐν Ἑλλάδι θέα-

(1) Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει λογιζομένου δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 40 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου.

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Δαίρφελδ (Das griechische Theater, σ. 44) τὸ Διονυσιακὸν θέατρον ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ 14000 θεατάς, λογιζομένου ὅμως δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 50 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου δὲν ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰμὴ 11500 θεατὰς περίπου (ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure, σ. 200).

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ E. Gardner (Excavations at Megalopolis, σ. 69 σημ. 2) τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ 17000 θεατάς, λογιζομένου ὅμως χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατήν, ὅστις προφανῶς δὲν εἶνε ἐπαρκής. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἐδύνατο ὡσαύτως νὰ περιλάβῃ 17000 θεατὰς καί τι πλέον.

Τὸ θέατρον ἄρα τῆς Μεγαλοπόλεως φαίνεται ὅτι δὲν ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ πλειότερον ἀριθμὸν θεατῶν ἢ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν τὸ ἐν Ἀθήναις θέατρον ὑπερέβαινε πάντα τὰ ἄλλα. Ὁ Παυσανίας ἄρα λέγων ὅτι τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ὑπερεῖχε πάντα τὰ λοιπὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, θὰ ἀπέβλεπεν οὐχὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὓς ἐδύνατο τοῦτο νὰ περιλάβῃ, ἀλλ' εἰς τὸ μέγεθος τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος καὶ ἰδίως τῆς ὀρχήστρας, ἥτις ἀληθῶς εἶνε πολὺ μεγαλητέρα τῆς τῶν θεάτρων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐπιδαύρου.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένου κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Μεγαλοπόλεως, ἣν προτείνει ὁ Schulz (Excavations at Megalopolis σ. 41), ἐδύνατο τοῦτο νὰ περιλάβῃ 20000 θεατὰς περίπου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἦτο μεγαλήτερον τοῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὓς ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ· δὲν ἦτο ὅμως μεγαλήτερον τοῦ τῶν Ἀθηνῶν, διότι τοῦτο, λογιζομένου χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατὴν (τοσοῦτον χῶρον λαμβάνουσιν ὡς βάσιν ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς των οἱ Gardner καὶ Schulz), ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ ὑπὲρ τὰς 21000 θεατῶν.

τρα καὶ ἰδίως τὸ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακὸν θέατρον, δὲν μετεποιήθη δηλ. κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλ' ἔμεινεν ἀμετάβλητον καὶ ἄθικτον, οἷον ᾠκοδόμησεν αὐτὸ ὁ Πολύκλειτος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατάδηλος γίνεται ἡ μεγίστη σπουδαιότης τοῦ ὑπ' ἐξέτασιν θεάτρου. Τὸ ἐπισημότατον καὶ κάλλιστον τῶν ἑλληνικῶν θεάτρων ὄν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων, διεσώθη ἡμῖν ἐν καλλίστῃ ὡσαύτως καταστάσει. Πολὺ σπουδαιότερον τοῦ νῦν σωζομένου Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν λοιπῶν τὸ μὲν κατεστραμμένων τὸ δὲ πολλαχῶς μεταβεβλημένων θεάτρων παρέχει ἡμῖν τὸν ἀκριβῆ καὶ ἀμιγῆ, συνάμα δὲ καὶ τελειότατον τύπον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου κατὰ τὴν Δ΄ ἑκατονταετηρίδα π.Χ.

Τὸ προκείμενον θέατρον (1) εἶνε ᾠκοδομημένον ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, ἐξαιρουμένων τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς καὶ τῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου, ἃ εἶνε ἐκ πώρου. Ὁ τιτανόλιθος οὗτος εἶνε καλλίστης ποιότητος, ἀρκούντως λευκὸς καὶ κρυσταλλώδης· διὰ τοῦτο τινὲς τῶν περιηγητῶν συνέχεον αὐτὸν πρὸς τὸ μάρμαρον καὶ ὑπέλαβον ὅτι τὸ θέατρον ἦτο ᾠκοδομημένον ἐκ μαρμάρου.

Κοῖλον.

Τὸ κοῖλον, τὸ μέρος δηλ. τοῦ θεάτρου τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς θεατὰς (2), εἶνε μεῖζον ἡμικυκλίου καὶ ἀποκλίνει μικρὸν κατὰ τὰ ἄκρα ἀπὸ τοῦ κυκλικοῦ σχήματος. Τὸ κεντρικὸν μέρος αὐτοῦ

(1) Π. Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα σ. 1-20, πίν. Α΄-Δ΄ (σχέδια Ν. Σολωμοῦ) καὶ Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 46-48, πίν. Α-Β (σχέδια Δαΐρφελδ). Fouilles d'Épidaure, σ. 10-13, πίν. II-III (σχέδια Δαΐρφελδ).—Lechat-Defrasse: Épidaure, σ. 193-228 μετὰ φωτοτυπικῶν σχεδίων καὶ ἀπεικονισμάτων. — Dörpfeld-Reiss: Das Griechische Theater, 1896, σ. 120-133.— W. Christ: Das Theater des Polyklet in Epidauros (Sitzungsberichte d. k. bayer. Akademie, 1894, τεῦχος I).

(2) Τὸ κοῖλον, ὃ οἱ ρωμαῖοι καλοῦσι cavea, καλεῖται θέατρον, οὕτω δὲ καλεῖται καὶ τὸ σύνολον τῶν θεατῶν. Κατ' ἐπέκτασιν δὲ ἡ λέξις θέατρον σημαίνει τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, δηλ. τὸ κοῖλον, τὴν ὀρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αὕτη δὲν εἶνε ἡ μόνη σημασία τῆς λέξεως ταύτης, διότι ἐνίοτε θέατρον καλεῖται οἱοσδήποτε τόπος, ἐν ᾧ συνέρχονται θεαταί, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖ ὀρχήστρα καὶ σκηνή. Οὕτω λ. χ. θέατρον καλεῖται καὶ τὸ μέρος τοῦ σταδίου, ἐν ᾧ συνήρχοντο οἱ θεαταὶ (ἴδε σ. 98).

τὸ ἀποτελοῦν σχεδὸν ἥμισυν κύκλον (αἱ ὀκτὼ κατὰ τὸ μέσον κερκίδες) εἶνε ἀκριβῶς κυκλικὸν καὶ ἔχει ἀκτῖνα συμπίπτουσαν τῷ κέντρῳ τῆς ὀρχήστρας· τὸ λοιπὸν ὅμως μέχρις ἑκατέρου τῶν κεράτων μέρος (αἱ δύο σχεδὸν ἑκατέρωθεν κερκίδες) ἀποκλίνει τοῦ κύκλου καὶ ἀποτελεῖ ἀνεπαίσθητον σχεδὸν καμπύλην σχηματιζομένην δι' ἄλλης δι' ἑκάτερον τῶν ἄκρων ἀκτῖνος μεγαλητέρας κατὰ $3\ ^1/_2$ περίπου μέτρα. Τὸ ὅλον κοῖλον ἄρα ἀποτελεῖ οὐχὶ κανονικὸν κύκλον, ἀλλ' ἐλλειψοειδῆ καμπύλην σχηματιζομένην διὰ τριῶν ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ κέντρων. Ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε πρωτοφανὴς ἐν τῷ θεάτρῳ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ συμφωνεῖ ἀρκούντως τοῖς περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου παραγγέλμασι τοῦ Βιτρουβίου (1).

Σύγκειται δὲ τὸ κοῖλον ἐκ 55 σειρῶν ἑδωλίων, λογιζομένων ἐν τούτοις καὶ τριῶν σειρῶν ἑδωλίων, ἅτινα ἔχουσι στηρίγματα διὰ τὰ νῶτα καὶ τὰς χεῖρας τῶν θεατῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν δέον νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς θρόνοι. Διάζωμα δὲ μεγαλοπρεπὲς ἀποχωρίζει αὐτὸ εἰς δύο ζώνας, ὧν ἡ μὲν ἄνω ἀποτελεῖται ἐξ 21, ἡ δὲ κάτω ἐκ 34 σειρῶν ἑδωλίων (2). Ἀποτελεῖται δὲ τὸ διάζωμα τοῦτο ἐκ

(1) Ἴδε Dörpfeld: Das gr. Theater, 123, 170 κἑ., καὶ πρβ. W. Christ: Das Theater des Polyklet, σ. 11.

Γνωσθείσης τῆς καμπύλης ταύτης τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου, κατωρθώθη νὰ ἐννοηθῶσιν ἐπαρκῶς τὰ περὶ τριῶν κέντρων παραγγέλματα τοῦ Βιτρουβίου περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, περὶ ὧν μεγάλη φιλονικεία πρότερον ὑπῆρχε.

Λαμβανομένων δὲ ὑπ' ὄψιν τῶν γνωστῶν καὶ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων θεάτρων, ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, πρωτοφανής. Κατὰ τὰ θέατρα ταῦτα τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς κοίλου μεγαλητέρου τοῦ ἡμικυκλίου ἐλύθη κατὰ δύο τρόπους: α') τὸ μέρος τοῦ κοίλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἔχει καὶ τοῦτο τὸ αὐτὸ κυκλικὸν σχῆμα διὰ τῆς αὐτῆς ἀκτῖνος κατεσκευασμένον· οὕτω τὸ ὅλον κοῖλον εἶνε μέρος κύκλου μεγαλήτερον τοῦ ἡμίσεος· β') τὸ μέρος τοῦ κοίλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἀποτελεῖ εὐθεῖαν γραμμὴν ἐφαπτομένην τοῦ κύκλου (τοῦτο παρατηρεῖται κυρίως ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ καὶ ἐν τῷ ἐν Πειραιεῖ). Ἡ καμπύλη τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου κεῖται μεταξὺ τῶν δύο τούτων γραμμῶν, μεταξὺ δηλ. τῆς καμπύλης γραμμῆς, τῆς ἀποτελούσης συνέχειαν τῆς περιφερείας τοῦ αὐτοῦ κύκλου καὶ τῆς εὐθείας γραμμῆς ἥτις ἔχει τὴν διεύθυνσιν ἐφαπτομένης τοῦ κύκλου.

(2) Κατ' ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν ἐν Δήλῳ (Bull. d. corr. hellénique, 1894 σ. 164 καὶ 165) αὕτη ἡ ἄνω ζώνη τοῦ κοίλου καλεῖται ἐπιθέατρον, ἡ δὲ κάτω ζώνη εἰδικῶς θέατρον.

πλακοστρώτου δρόμου (1) ἔχοντος πλάτος 1,90, καὶ ἐξ ἀμέσως παρὰ τὸν δρόμον τοῦτον ἀνυψουμένης κρηπῖδος ἐχούσης ἐν ὅλῳ ὕψος 1,36, καὶ σχηματιζομένης ἐκ ταπεινῶν πλακῶν οἱονεὶ τὴν βάσιν αὐτῆς ἀποτελουσῶν (ὕψ. 0,24), ἐκ μεγάλων πλακῶν (ὕψ. 0,90) ἐχουσῶν κατὰ τὰ ἄκρα ἐγγεγλυμμένην ταινίαν, καὶ ἐξ ἐπικαθημένου γεισώματος (ὕψ. 0,22) ἐκ κυματίου καὶ ἄβακος. Ἐπὶ τῆς κρηπῖδος ταύτης ἔκειτο σειρὰ θρόνων, ἥτις ἀπετέλει τὴν πρώτην σειρὰν ἑδωλίων τῆς ἄνω ζώνης (2). Κατὰ τὰ ἄκρα δὲ τοῦ διαζώματος ὑπῆρχον, ὡς φαίνεται, θύραι, δι' ὧν ἀμέσως εἰσήρχετό τις εἰς τοῦτο, χωρὶς νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἀνέλθῃ εἰς αὐτὸ διὰ τῆς ὀρχήστρας.

Κλίμακες δέ, τέμνουσαι τὸ κοῖλον καὶ ἄγουσαι ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὸ διάζωμα καὶ ἀπὸ τοῦ διαζώματος εἰς τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἑδωλίων, διαιροῦσιν αὐτὸ εἰς σφηνοειδῆ τὸ σχῆμα διαμερίσματα, ἅτινα καλοῦνται κερκίδες. Ἐν μὲν τῇ κάτω ζώνῃ ὑπάρχουσι 13 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 12 κερκίδας (3), ἐν δὲ τῇ ἄνω ζώνῃ 23 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 22 κερκίδας. Εἶνε δὲ τοιαύτη ἡ διάταξις τῶν κλιμάκων, ὥστε αἱ ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας βαίνουσι μέχρι τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς ἑδωλίων· ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ ὅμως διπλασιάζονται αἱ κλίμακες καὶ οὕτω εἰς ἑκάστην κερκίδα τῆς κάτω ζώνης ἀντιστοιχοῦσι δύο κερκίδες τῆς ἄνω· μόνον δὲ κατὰ τὰ κέρατα τοῦ κοίλου, τῇ κερκίδι τῆς

(1) Οὗτος ὁ ἐν τῷ θεάτρῳ δρόμος, κατ' ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν ἐν Δήλῳ, καλεῖται δίοδος (Bull. de corr. hellénique 1894, σ. 164).

(2) Τὸ διάζωμα τοῦτο εὑρέθη κατηρειπωμένον, οἱ δὲ ἐπ' αὐτῶν θρόνοι εἶχον καταπέσει εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ κοίλου καὶ εἰς τὴν ὀρχήστραν. Διὰ προχείρων ἃ εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου ἐν τῷ Ἱερῷ μέσων ἐτοποθέτησα τὰς πλάκας τοῦ διαζώματος, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὴν κορωνίδα καὶ τοὺς ἐπ' αὐτῆς θρόνους, ὡς ἔτυχε. Σκοπὸς δὲ τῆς ἐργασίας μου ταύτης δὲν ἦτο νὰ ἀνοικοδομήσω τὴν κρηπίδα, διότι οὔτε τὰ πρὸς τοῦτο μηχανικὰ μέσα εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου, οὔτε τὰ ἀπαιτούμενα χρηματικὰ μέσα, ἀλλ' ἁπλῶς ἵνα ἐκκαθαρίσω τὸν δρόμον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ λίθων τῆς κατηρειπωμένης κρηπῖδος καὶ ἵνα καταστήσω δυνατὸν τῷ θεατῇ νὰ συλλάβῃ ἔννοιαν τῆς μορφῆς τῆς κρηπῖδος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς θρόνων.

(3) Τὸ κάτω τμῆμα τοῦ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακοῦ θεάτρου διαιρεῖται εἰς 13 κερκίδας· καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δὲ θεάτροις ὁ ἀριθμὸς τῶν κερκίδων εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιττὸς καὶ οὐχὶ ἄρτιος. Ἐν τούτοις ἄρα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κοίλου, δι' οὗ διέρχεται ὁ ἄξων τοῦ ὅλου θεάτρου, ὑπάρχει κερκὶς καὶ οὐχὶ κλίμαξ, ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου.

κάτω ζώνης ἀντιστοιχεῖ μία κερκὶς καὶ ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ, οὐχὶ δύο, διότι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν εἴσοδος εἰς τὸ διάζωμα καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἑδώλια τῆς ἄνω ζώνης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προχωρήσωσι μέχρι τοῦ ἄκρου (1). Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ λόγου τούτου ἔπρεπε πάντως νὰ ἐκλείψῃ ἡ τελευταία κατὰ τὰ κέρατα κερκίς, διότι οἱ ἐπὶ τῶν ἑδωλίων αὐτῆς καθήμενοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ βλέπωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Οἱ ἀναβαθμοὶ τῶν κλιμάκων ἔχουσι μῆκος 0,74· ἵνα δὲ ἡ ἀνάβασις καὶ κατάβασις γίνηται ἀνέτως, εἰς ἑκάστην σειρὰν ἑδωλίων ἀντιστοιχοῦσι δύο ἀναβαθμοὶ κλίμακος, ἐξαιρουμένων τῶν ὑπὲρ τοὺς περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνους τριῶν σειρῶν ἑδωλίων, εἰς ἃς ἀντιστοιχοῦσιν ἐν ὅλῳ παραδόξως οὐχὶ ἓξ, ἀλλὰ τέσσαρες ἀναβαθμοί, ἀγνοῶ τίνος ἕνεκα.

Τὰ ἑδώλια ἔχουσιν ὕψος τὰ μὲν τῆς κάτω ζώνης 0,33-0,34 τὰ δὲ τῆς ἄνω 0,43. Ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων ἑδωλίων τῶν ἐχόντων ὕψος 0,43 δύναταί τις νὰ κάθηται ἀνέτως, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν τῆς κάτω ζώνης, ἃ ἔχοντα ὕψος μόνον 0,33-0,34 εἶνε ὑπὲρ τὸ δέον ταπεινά. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἑδώλια ταῦτα πλησιάζοντα μᾶλλον εἰς τὴν σκηνὴν προφανῶς ἀπετέλουν θέσιν καλλιτέραν, ὑποθέτω ὅτι διὰ τοῦτο εἶχον ὕψος ταπεινότερον τοῦ δέοντος, διότι ἐπ' αὐτῶν ἐπετίθεντο προσκεφάλαια, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ θεαταί (2). Τὰ ἑδώλια τῆς ἄνω ζώνης ἦσαν προωρισμένα διὰ τοὺς ἀπορωτέρους τῶν θεατῶν, οἵτινες ἐκάθηντο ἐπ' αὐτῶν ἀμέσως, ἄνευ προσκεφαλαίων· διὰ τοῦτο ταῦτα εἶχον μεγαλήτερον ὕψος.

Ἔχουσι δὲ τὰ ἑδώλια τὴν ἔμπροσθεν ἐπιφάνειαν κεκοιλωμένην, ἵνα δύνανται οἱ ἐπ' αὐτῶν καθήμενοι νὰ συστέλλωσι τοὺς πόδας καὶ πρὸς ἰδίαν ἄνεσιν καὶ ὅπως παρέχωσιν οὕτως ἐλευθέραν δίοδον εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν διερχομένους, ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὴν οἰ-

(1) Ὅτι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅτι δηλ. παρελείφθη ἐν ἑκατέρᾳ τῶν ἄκρων ἡ τελευταία κερκίς, εἶνε βέβαιον, διότι ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἄκρᾳ σώζεται καὶ μέρος τοῦ ἀναλήμματος, τοῦ τείχους δηλ. εἰς ὃ κατέληγε τὸ κοῖλον. (Πρβ. Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 46).

(2) Καὶ τὰ ἑδώλια τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἔχουσι τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, δηλ. 0,33. Γνωστὸν δὲ εἶνε ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν ἑδωλίων τούτων καθήμενοι ἔφερον προσκεφάλαια.

κείαν θέσιν. Ἡ ἄνω δὲ ἐπιφάνεια τῶν ἑδωλίων διαιρεῖται εἰς ἀνώτερον καὶ εἰς κατὰ 0,03 ταπεινότερον ἐπίπεδον. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἀνωτέρου ἐπιπέδου (πλ.0,35) ἐκάθηντο οἱ θεαταί, ἐπὶ δὲ τοῦ κατωτέρου (πλ. 0,41) ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ἀμέσως ὑπερκειμένων ἑδωλίων καθήμενοι καὶ οὕτω δὲν ἐγίνοντο ὀχληροὶ εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν καθημένους(1).

Ἡ κατωτάτη σειρὰ ἑδωλίων τῆς κάτω ζώνης (ἡ περὶ τὴν ὀρχήστραν) καὶ ἡ ἀνωτάτη τῆς αὐτῆς ζώνης, καὶ πρὸς τούτοις ἡ ἐπὶ τῆς κρηπῖδος σειρὰ (ἡ ἀποτελοῦσα τὴν κατωτάτην σειρὰν ἑδωλίων τῆς ἄνω ζώνης), δὲν εἶνε, κυριολεκτικῶς εἰπεῖν, ἑδώλια ἀλλὰ θρόνοι, διότι οἱ λίθοι ἐκτείνονται κατὰ τὰ ἄνω καὶ κατὰ τὰ πλάγια οὕτως, ὥστε ἀποτελεῖται στήριγμα διὰ τὰ νῶτα καὶ διὰ τὰς χεῖρας. Οἱ θρόνοι δ' οὗτοι δὲν εἶνε ἀποκεχωρισμένοι δι' ἕνα ἕκαστον θεατήν, ὡς εἶνε λ. χ. οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ἀλλ' ἔχουσι σχῆμα τοῦ σημερινοῦ ἀνακλίντρου (καναπὲ) ἐκτεινόμενοι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς ἀντιστοιχούσης κερκίδος(2). Ἐπὶ ἑκάστου ἄρα θρόνου ἐκάθηντο πολλοὶ θεαταί. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐδὲ ἐπιγραφὰς φέρουσιν, ὡς οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, διότι δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς ὡρισμέναι θέσεις διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς ἐν Ἀθήναις. Τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο προωρισμένον διὰ τοὺς ἐπισκέπτας τοῦ Ἱεροῦ ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς· κατ' ἀκολουθίαν τὰς ἐν αὐτῷ καλλιτέρας καὶ τιμιωτέρας θέσεις ἐδύναντο νὰ καταλαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ εἰσιτηρίου οἱ πλουσιώτεροι τῶν ἐπισκεπτῶν τούτων, ὧν μέγας ἦτο ὁ ἀριθμὸς κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν Ἀσκλη-

(1) Σημειωτέον ὅτι διὰ τοῦ κατωτέρου τούτου ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων ἑδωλίων καθήμενοι, ηὔξανε τὸ ὕψος τῶν ἑδωλίων τούτων κατὰ 0,03, παρήγετο δηλ. κάθισμα διὰ τοὺς θεατὰς μεῖζον κατὰ 0,03. Οὕτω τὸ ὕψος τῶν τῆς κάτω ζώνης ἑδωλίων λογιστέον κυρίως οὐχὶ 0,34 ἀλλὰ 0,37 καὶ τῶν τῆς ἄνω ζώνης οὐχὶ 0,43 ἀλλὰ 0,46.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τοιαύτην μορφὴν καὶ διαίρεσιν ἔχουσι καὶ τὰ ἑδώλια τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν πλείστων τῶν λοιπῶν ἀρχαίων θεάτρων.

(2) Τοσοῦτον ἔχοντες μῆκος οἱ θρόνοι οὗτοι ἐννοεῖται ὅτι ἕκαστος αὐτῶν σύγκειται ἐκ πολλῶν λίθων, οἵτινες ἦσαν τὸ πάλαι διὰ σιδηρῶν δεσμῶν καὶ μολύβδου συνδεδεμένοι. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἄρα διαφέρουσιν οἱ θρόνοι τῶν λοιπῶν ἑδωλίων, διότι οἱ τὰ λοιπὰ ἑδώλια ἀποτελοῦντες λίθοι κεῖνται ἁπλῶς ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον, χωρὶς νὰ συνδέωνται διὰ δεσμῶν.

χεν ὁπωσδήποτε ὕδωρ. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν κατεδείχθη μόνον ὅτι αἱ δίοδοι αὗται ἦσαν τὸ πάλαι κεναί, διότι εὑρέθησαν πεπληρωμέναι σπονδύλων κορινθιακῶν κιόνων καὶ κιονοκράνων, πλακῶν τοῦ ἐδάφους, φατνωμάτων, κεραμίδων καὶ πολλῶν ἄλλων ἐκ τοῦ οἰκοδομήματος καταπεσόντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ μορφῶν» (1).

Βεβαιωθέντος ἄρα ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δὲν ἦτο ἡ κρήνη, ἀλλ' ἡ θόλος, θέλων νὰ ἐξακριβώσω εἰς τί ἐχρησίμευεν ἡ θόλος αὕτη ἔγραψα ἐν τοῖς αὐτοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1882, σ. 81, τάδε: «Πρὸς τί δὲ ἐχρησίμευεν ἡ θόλος αὕτη, εἶνε ἄγνωστον. Κατά τινας, ὁρμωμένους ἐκ τῆς ἐν Σπάρτῃ Σκιάδος, περιφεροῦς οἰκοδομήματος χρησιμεύοντος πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Καρνείων τελουμένους μουσικοὺς ἀγῶνας, καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν Ὠδείου, τὸ αὐτὸ σχῆμα ἔχοντος καὶ τοιοῦτον σκοπὸν ἐκπληροῦντος, ἡ θόλος τοῦ Πολυκλείτου ἦτο Ὠδεῖον (2)· ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοδομήματος ἡ εἰκασία αὕτη κατεδείχθη ἀνυπόστατος, διότι ἡ διάθεσις αὐτοῦ (ἤτοι ἡ ὕπαρξις τοῦ ὑπογείου, ἡ ἔλλειψις ἐδωλίων καὶ τὸ σχετικῶς μικρὸν μέγεθος τοῦ σηκοῦ) οὐδόλως συμφωνεῖ τῇ Ὠδείου (3). Ἐν Ἀθήναις ὑπῆρχεν

(1) Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ταύτας κατὰ τῆς ὑπάρξεώς ποτε ὕδατος ἐν τῷ ὑπογείῳ, οἱ Lechat-Defrasse φρονοῦσιν ὅτι ἐν τούτῳ ὑπῆρχεν ἀληθῶς ὕδωρ, ὅπερ ἀνέβλυζε τὸ πάλαι ἐκ πηγῆς ἐν τῷ βράχῳ· κατ' ἀκολουθίαν ὑποστηρίζουσιν (Bull. de corr. hellénique 1890 σ. 631-638 καὶ Épidaure σ. 100-105, 124-126) ὅτι ἡ θόλος ἦτο ἀναμφιβόλως κρήνη (τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ ἱερὸν φρέαρ, ὡς ἀποκαλοῦσιν αὐτήν) ἴσως αὐτὴ ἡ κρήνη ἣν ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (ὅστις ἴσως συγχέει, τὰς περὶ τῶν οἰκοδομημάτων τῆς Ἐπιδαύρου σημειώσεις του, τὴν κρήνην, ἥτις ἕνεκα τοῦ σχήματός της ἐκαλεῖτο θόλος, ὃς ἀναφέρει ὡς δύο διάφορα οἰκοδομήματα, πρῶτον μὲν ὡς θόλον, εἶτα δὲ ὡς κρήνην), ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει, ἀναμφιβόλως ἄλλη τις κρήνη ἐπισημοτέρα καὶ σπουδαιοτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ Παυσανίου ἀναφερομένης. Καὶ ἐγὼ μὲν ἐξέθηκα ἀνωτέρω τοὺς λόγους, δι' οὓς δὲν ἐδυνάμην ἐκπαλαι νὰ δεχθῶ ὅτι ἡ θόλος ἦτό ποτε κρήνη οἱαδήποτε, ἀλλ' οὐδ' ἄλλος τις μέχρι τοῦδε ἀπεδέχθη τὸν ἰσχυρισμόν τοῦτον, ὁ δὲ Ch. Chipier (Revue archéologique III S. tom. XXVIII, 1896, σ. 47) καὶ τεχνικοὺς λόγους προβάλλει κατ' αὐτοῦ ὑποστηρίζων ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὑπόγειον δὲν ἦτο προωρισμένον νὰ χρησιμεύῃ ὡς δεξαμενή, πρὸς ὑποδοχὴν δηλ. ὕδατος ἐκ πηγῆς ἀναβλυζούσης ἐκ τοῦ βράχου.

(2) Brunn: Geschichte d. gr. Künstler I σ. 216, II σ. 329 καὶ 364.— Wieseler: Thymele, σ. 53.

(3) Σημειωτέον ὅτι τὴν γνώμην ταύτην ὑποστηρίζει νῦν ὁ Herrlich (Épidau-

οἴκημα πλησίον τοῦ βουλευτηρίου καλούμενον θόλος, ἐν ᾧ ἀνέκειντο ἀγάλματα καὶ ἐτελοῦντο θυσίαι ὑπὸ τῶν πρυτάνεων (Παυσ. 1, 5, 1). Τοιαύτην τινὰ χρῆσιν θὰ εἶχεν ἴσως καὶ τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα· ἐν αὐτῷ δηλ. θὰ ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ μάλιστα μυσταγωγίαι τινὲς σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ· εἰς τοῦτο δὲ θὰ ἐχρησίμευέ πως καὶ τὸ παράδοξον λαβυρινθῶδες ὑπόγαιον».

Ὅτι δὲ ἀληθῶς πρὸς τοιοῦτόν τινα σκοπὸν δυνατὸν νὰ ἐχρησίμευεν ἡ θόλος δὲν ἐβεβαιώθη μέν, ἐπιστώθη ὅμως κατά τι διὰ τῆς εὑρεθείσης μετὰ τριετίαν ἐπιγραφῆς, ἐξ ἧς ἐγνώσθη ὅτι ἡ θόλος ἐκαλεῖτο ἀρχικῶς θυμέλη. Ἔστω ἡ σημασία τῆς λέξεως «θυμέλη» οἱαδήποτε, ἀναμφισβήτητον εἶνε ὅτι ἐν τῇ θόλῳ οὕτω καλουμένῃ θὰ ἐτελοῦντο πάντως θυσίαι τινές (1). Ἐπειδὴ δὲ πρὸς

rus σ. 23) ὁρμώμενος ἐκ τοῦ ὅτι ἡ θόλος ὠνομάζετο θυμέλη. Ἀποβλέπων οὗτος εἰς τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως «θυμέλη» δηλούσης ἐν γένει τὸν χῶρον, ἐν ᾧ ἐγίνοντο μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες, καὶ αὐτοὺς τούτους τοὺς ἀγῶνας τοὺς οὕτω καλουμένους θυμελικοὺς ἀγῶνας (ἔδ. σ. 66 σημ. 1), ἰσχυρίζεται ὅτι ἐν τῇ θόλῳ ἐτελοῦντο τοιοῦτοι ἀγῶνες, οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος ἱδρυθέντες ἐν τῷ Ἱερῷ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες (ἔδ. σ. 33 σημ. 2), κατ' ἀκολουθίαν συμπεραίνει ὅτι ἡ θόλος ἦτο ἀληθῶς Ὠδεῖον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος, φρονῶ, δὲν θὰ ἰσχύσῃ, δι' οὓς εἶπον ἀνωτέρω λόγους. Τοῦτο τοὐλάχιστον δύναμαι νὰ συμπεράνω ἀναγινώσκων ἐν τῇ Berliner philologische Wochenschrift (1898 σ. 797) ὅτι τὴν γνώμην του ταύτην ἀνέπτυξεν ὁ Herrlich ἐν συνεδριάσει τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ Βερολίνου, συζητήσεως δὲ προκληθείσης ἀπέκρουσαν αὐτὴν οἱ Wilamowitz, Graef, Schrader καὶ Diels. Καὶ τί μὲν οὗτοι προέβαλον κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου ἀγνοῶ· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἡ θόλος εἶνε τοιαύτη ὥστε νὰ ἦτο δυνατὸν ἀληθῶς νὰ χρησιμεύσῃ ὡς Ὠδεῖον, ἀκατανόητος πολυτέλεια καὶ παράδοξον θὰ ἦτο νὰ δεχθῇ τις ὅτι ἐν ᾧ ᾠκοδομεῖτο τὸ θέατρον, ἐν ᾧ ἐδύναντο κάλλιστα νὰ τελῶνται οἱ μουσικοὶ ἀγῶνες (καὶ ἐτελοῦντο ἀληθῶς ἐν τῷ θεάτρῳ), ᾠκοδομήθη συγχρόνως καὶ ἡ θόλος, ἵνα τελῶνται ἐν αὐτῇ οἱ ἀγῶνες οὗτοι, οἰκοδόμημα πολυτελέστατον ἀλλὰ μικρὸν καὶ ὅλως ἀκατάλληλον πρὸς τοιοῦτον σκοπόν, κατ' οὐδὲν δυνάμενον ὡς πρὸς τοιαύτην χρῆσιν νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ θέατρον.

(1) Σημειωτέον ὅτι ἐκ τούτου, ἀφ' οὗ δηλ. ἡ θόλος ἐκαλεῖτο θυμέλη, δὲν πρέπει τις νὰ συμπεράνῃ (ὡς συνεπέρανεν ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1892 σ. 91) ὅτι ἡ θόλος ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ Ἱερῷ βωμός, ὁ βωμὸς δηλ. τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν ᾧ ἐτελοῦντο αἱ θυσίαι ζώων κτλ. Εἰς τοιαύτην χρῆσιν τοῦ οἰκοδομήματος ἀντίκειται προφανῶς καὶ τὸ ὑπόγειον καὶ ἡ λαμπρότης τοῦ δαπέδου, αἱ γραφαὶ τοῦ Παυσίου, ἡ διάθεσις καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ πλουσία διακόσμησις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σηκοῦ· εἰς ταῦτά τις ἀποβλέπων δικαιοῦται

τούτοις ἐν τῇ ἐν Ἀθήναις θόλῳ, ἐν ᾗ ἐτελοῦντο θυσίαι, ὡς εἴδομεν, «συνεδείπνουν ἑκάστης ἡμέρας πεντήκοντα τῆς τῶν πεντακοσίων βουλῆς» (Πολυδεύκης VIII, 155), πιθανὸν καὶ ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ θόλος νὰ ἐχρησίμευε καὶ ὡς τόπος ἑστιάσεων, καθ' ἃ ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 100 σημ. 1. Πρὸς τοιαύτην δὲ χρῆσιν τοῦ οἰκοδομήματος δὲν δύνανται βεβαίως νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἄσχετοι αἱ ἐν αὐτῷ γραφαὶ τοῦ Παυσίου.

Τὰ εἰρημένα ἀνακεφαλαιοῦντες δυνάμεθα ἄρα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ θόλος ἦτο προωρισμένη ἵνα χρησιμεύῃ ὡς τόπος ἑστιάσεων καὶ ὡς τόπος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο θυσίαι καὶ μυσταγωγίαι τινὲς καὶ ἱεροτελεστίαι σχετιζόμεναι πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Διὰ τὰς μυσταγωγίας καὶ ἱεροτελεστίας ταύτας θὰ ἐχρησίμευε κατ' ἐξοχὴν τὸ ὑπόγειον (1). Τὸ ἄνω ὅμως οἰκοδόμημα θὰ ἐχρησίμευε καὶ εἰς ἑστιάσεις τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀρχόντων σχετιζομένας πάντως πρὸς θυσίας, εἰς ἑστιάσεις δηλ. γινομένας πιθανῶς διὰ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ θυσιαζομένων ζώων, ἅτινα κατὰ τὸν κρατοῦντα νόμον ἔπρεπε νὰ καταναλίσκωνται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τεμένους (ἴδ. σ. 16). Ἐν τῇ θόλῳ πιθανῶς συνήγοντο τὰ θύματα ταῦτα καὶ παρετίθεντο εἰς τοὺς ἱερεῖς καὶ ἄρχοντας. Τοιαύτη ὑπόθεσις δύναται ἴσως νὰ στηριχθῇ καὶ διὰ τῆς κατὰ τὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν σημασίας τῆς λέξεως «θυμέλη» ὡς τραπέζης ὀνομασθείσης οὕτω «παρὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς τὰ θύη μερίζεσθαι, τουτέστι τὰ θυόμενα ἱερεῖα».

Τίνες δὲ αἱ μυσταγωγίαι καὶ ἱεροτελεστίαι, αἵτινες δυνατὸν νὰ ἐτελοῦντο κυρίως ἐν τῷ ὑπογείῳ, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν· ἀλλ' ἴσως ἀπέβλεπον αὐταὶ τοὺς εἰς τὸ ἱερὸν προσερχομένους ἀσθενεῖς, οἵτινες πρὶν ἢ κατακλιθῶσιν εἰς τὸ Ἄβατον, ὅπου ἔμελλε νὰ ἐμφανισθῇ αὐτοῖς ὁ θεός, ἐξετέλουν προεισαγωγικάς τινας θυσίας καὶ ἐποίουν τὰ νομιζόμενα (2). Ταῦτα, ἃ δὲν γνωρί-

νὰ συμπεράνῃ μόνον ὅτι ἐν τῷ οἰκοδομήματι ἐτελοῦντο ἀληθῶς θυσίαι τινές, ἀλλ' αὗται θὰ ἦσαν ἀναγκαίως θυσίαι ἀναίμακτοι.

(1) Καὶ ἄλλα τινὰ ἐλέχθησαν ἴσως ἢ δυνατὸν νὰ λεχθῶσι περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὑπογείου τούτου, ὅλως ὑποθετικά, οἷον λ. χ. ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς θυσαυροφυλάκιον ἢ ὡς τόπος ἐν ᾧ διητῶντο οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ φυλασσόμενοι ἱεροὶ ὄφεις κτλ.

(2) Ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων ἀναγινώσκονται τάδε: «Παῖς

ζομεν ἀκριβῶς εἰς τί κυρίως συνίσταντο, ἐτελοῦντο πιθανῶς ἐν τῇ θόλῳ. Παρεσκευάζοντο ἐν αὐτῇ ἴσως ὑπὸ τῶν ἱερέων οἱ ἀσθενεῖς διὰ κατηχήσεων, μαγγανειῶν, ὀπτασιῶν καὶ μυστηριωδῶν τινων ἱεροτελεστιῶν, ὅπως ἐξαρθῇ ἡ πίστις αὐτῶν εἰς τὸ θεῖον καὶ οὕτω γείνωσιν οὗτοι εὐδιάθετοι εἰς τὸ νὰ ἴδωσιν ἢ ἀκούσωσι τὸν Ἀσκληπιὸν μέλλοντα νὰ ἐμφανισθῇ αὐτοῖς μετ' ὀλίγον καὶ πιστεύσωσιν εἰς τὸ τελεσθησόμενον θαῦμα.

3.

Τὸ Θέατρον.

(Ἴδε τοπογρ. πίνακα).

Ὁ αὐτὸς Πολύκλειτος ὁ τὴν θόλον οἰκοδομήσας ᾠκοδόμησε καὶ τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ θέατρον, περὶ οὗ ὁ Παυσανίας (II, 27) λέγει τάδε: «Ἐπιδαυρίοις δέ ἐστι θέατρον ἐν τῷ ἱερῷ, μάλιστα »ἐμοὶ δοκεῖν θέας ἄξιον· τὰ μὲν γὰρ Ῥωμαίων πολὺ δή τι ὑπερῆρκε »τῶν πανταχοῦ τῷ κόσμῳ, μεγέθει δὲ Ἀρκάδων τὸ ἐν Μεγάλῃ »πόλει· ἁρμονίας δὲ ἢ κάλλους ἕνεκα ἀρχιτέκτων ποῖος ἐς ἅμιλ»λαν Πολυκλείτῳ γένοιτ' ἂν ἀξιόχρεως; Πολύκλειτος γὰρ καὶ »θέατρον τοῦτο καὶ οἴκημα τὸ περιφερὲς ὁ ποιήσας ἦν». Κατὰ τὴν γνώμην ἄρα ταύτην τοῦ περιηγητοῦ, ἥτις κυρίως εἶνε οὐχὶ γνώμη αὐτοῦ προσωπικὴ ἀλλ' ἀπήχησις τῆς ἐν τῇ ἀρχαιότητι κρατούσης γνώμης, τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ θέατρον τοῦτο ὡς πρὸς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὸ κάλλος ὑπερεῖχε πάντα τὰ θέατρα τοῦ ἀρχαίου κόσμου· μόνον δὲ ὡς πρὸς τὴν πολυτέλειαν ἦσαν ὑπέρτερα τὰ ρωμαϊκὰ θέατρα καὶ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τὸ θέατρον τῆς Μεγαλο-

ἄφωνος ἱ[κέτας ἀφί]κετο εἰς τὸ ἱαρὸν ὑπὲρ φωνᾶς· ὡς δὲ προεθύσατο καὶ [ἐπόησε τὰ] νομιζόμενα, μετὰ τοῦτο ὁ παῖς ὁ τῶι θεῶι πυρφορῶν [καὶ θύων? π]οὶ τὸν πατέρα τὸν τοῦ παιδός ποτιβλέψας «ὑποδέχεσ[αι», ἔφα, «τοῦ ἐ]νιαυτοῦ, τυχόντα ἐφ' ἃ πάρεστι, ἀποθυσεῖν τὰ ἰατρα;» [ὁ δὲ παῖς ἐξ]απίνας «ὑποδέχομαι» ἔφα· ὁ δὲ πατὴρ ἐκπλαγείς πάλιν [ἐκέλετο αὐ]τὸν εἰπεῖν· ὁ δ' ἔλεγε πάλιν καὶ ἐκ τούτου ὑγιὴς ἐγένετο».

(1) Ἐν τῇ ἐν σελ. 57 σημειώσει ἐξέθηκα ποία τις ἦτο ἡ ἐργασία τοῦ Πολυκλείτου ὡς ἀρχιτέκτονος τῆς θόλου καὶ τοῦ θεάτρου.

πόλεως. Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀρχιτέκτονα Πολύκλειτον παρατηρητέον ὅτι οὗτος εἶνε Πολύκλειτος ὁ νεώτερος, ὡς ἐξέθηκα ἐν σελ. 49. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θόλος ᾠκοδομήθη περὶ τὰ μέσα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, δέον νὰ δεχθῶμεν ὅτι περὶ τούτους τοὺς χρόνους θὰ ᾠκοδομεῖτο καὶ τὸ θέατρον (πρβ. τὰ ἐν τῇ ἐν σελ. 54 σημειώσει).

Τὸ θέατρον τοῦτο κεῖται ἐκτὸς τοῦ τεμένους, ἐκτὸς δηλ. τοῦ ὑπὸ ὅρων περιοριζομένου τὸ πάλαι ἱεροῦ χώρου (ἴδ. σ. 16), ἐπὶ τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ Κυνορτίου ὄρους, ἐφ' οὗ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μελεάτου, ἐν μεγάλῃ χαράδρᾳ, ἥτις διὰ μικρᾶς ἐργασίας ἔλαβεν εὐχερῶς τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὸ κοῖλον σχῆμα οὕτως, ὥστε τὰ ἐδώλια ἐτοποθετήθησαν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ βράχου καὶ μόνον κατὰ τὰ ἄκρα ἐδέησε νὰ τοποθετηθῶσιν ἐνιαχοῦ λίθοι τινές, ὅπως ἀποτελέσωσι στρῶμα διὰ τὰ κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐδώλια. Εἶνε δὲ ἐστραμμένον πρὸς βορρᾶν ἀποκλίνον μικρὸν πρὸς δυσμὰς οὕτως, ὥστε οἱ ἐν τῷ κοίλῳ καθήμενοι εἶχον ἀπέναντι ἑαυτῶν τὸ ἱερὸν ἄλσος μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ μεγαλοπρεπῶν μνημείων καὶ ὁλόκληρον ἐν γένει τὴν πεδιάδα τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ ἐν τοῖς πέριξ κατάφυτα βεβαίως τότε ὄρη· θαυμασία ἰδίως εἶνε ἡ θέα τῶν πέριξ ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς τῶν ἐδωλίων.

Πάντων τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομημάτων τὸ θέατρον διετηρήθη σχετικῶς ἐν καλλιτέρᾳ καταστάσει. Καταπεσούσης σὺν τῷ χρόνῳ τῆς σκηνῆς αὐτοῦ, καταρρευσάσης τῆς κρηπῖδος τοῦ διαζώματος τοῦ κοίλου, καταπεσόντων ἐν μέρει τῶν ἀναλημμάτων, τῶν τειχῶν δηλ. ἅτινα περιώριζον τὸ κοῖλον κατὰ τὰ ἄκρα, καὶ διασεισθέντων τῶν ἐδωλίων ἕνεκα δεινοῦ σεισμοῦ, ὡς φαίνεται, κατέρρευσαν χώματα ἀπὸ τοῦ Κυνορτίου ὄρους, ἅτινα κατεπλάκωσαν τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ κοίλου καὶ ὁλόκληρον τὴν ὀρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἐφύησαν δένδρα καὶ θάμνοι ἐν τῷ κοίλῳ, μεταξὺ τῶν ἁρμογῶν τῶν λίθων τῶν ἐδωλίων, καὶ ἐν τῇ σκηνῇ καὶ οὕτω τὸ θέατρον μετεβλήθη εἰς δάσος. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εἶδεν ὁ Blouet καὶ ἀπεικόνισεν αὐτὸ ἐν Expédition de Morée, II, πίν. 85, ἐν ἔτει 1829· θέλων δὲ οὗτος νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ τοῦ κοίλου ἐνήργησε καὶ ἀνασκαφάς τινας ἐν αὐτῷ καὶ οὕτω συνέταξε τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ θεάτρου (Expéd. de Morée, II, πίν. 78), ὅπερ ὅμως καὶ ἀτελέστατον καὶ ἐσφαλμέ-

νεται ὅτι ἐγένοντο μεταβολαί τινες ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι τούτοις, ἅτινα ἐχρησίμευον τότε, ὡς φαίνεται, πρὸς κατοικίαν (1). Ἀλλ' αἱ οἰκοδομαὶ αὗται ἐγένοντο ἐπὶ τῶν ἀρχαίων θεμελίων, ὥστε δὲν μετεβλήθη τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς σκηνῆς. Διὰ τῶν σωζομένων ἄρα λειψάνων λαμβάνομεν ἱκανὴν ἔννοιαν τῶν τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου τοῦ Πολυκλείτου ἀποτελούντων οἰκοδομημάτων.

Πέραν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 3,70 ἀπὸ τοῦ λιθίνου αὐτῆς περιθωρίου, ἐκτείνεται ἡ κυριολεκτικῶς καλουμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σκηνή (2), οἰκοδόμημα ἔχον ἐν ὅλῳ μῆκος μὲν 26,15, (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ εἰς ἑκάτερον τῶν ἄκρων αὐτοῦ μικροῦ δωματίου), πλάτος δὲ 6,00. Κατὰ μῆκος δὲ τῆς μεσαίας μεγάλης αἰθούσης, ἥτις ἔχει μῆκος 19,50, σώζονται ἐν τῷ μέσῳ πέντε βάσεις ἀρραβδώτων ἐκ πώρου λίθου κιόνων, οἵτινες ὑπεβάσταζον τὸν ἄνω ὄροφον, διότι τὰ τὴν σκηνὴν ἀποτελοῦντα οἰκοδομήματα ἦσαν ἀναμφιβόλως διώροφα (3). Πόσας δὲ θύρας εἶχεν ὁ πρὸς τὴν ὀρχήστραν τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου καὶ πῶς ἦτο ἐν γένει οὗτος διατεταγμένος ἢ διακεκοσμημένος δὲν γνωρίζομεν (4), διότι τὸ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος σωζόμενον μέρος αὐτοῦ προέρχεται τὸ πλεῖστον ἐξ ἀνοικοδομήσεως γενομένης, ὡς ἤδη εἴπον, κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους. Κατὰ τὸ δυσμικὸν δὲ μέρος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ὑπάρχει καὶ ἄλλο δωμάτιον συνεχόμενον μεσημβρινῶς τῷ σωζομένῳ κατωφλίῳ τῶν πυλῶν τοῦ

(1) Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατεσκευάσθη καὶ ἀσβεστοκάμινος ἐν τῇ σκηνῇ, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χώρου τοῦ προσκηνίου, παρὰ τὰ ἐκεῖ παρασκήνια.

(2) Τὴν ἐν τοῖς σημερινοῖς θεάτροις καλουμένην ὑφ' ἡμῶν κυριολεκτικῶς σκηνήν, τὸ μέρος δηλ. ἐν ᾧ γίνεται ἡ παράστασις, οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν λογεῖον.

(3) Ὅτι τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦσαν διώροφα δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ὠρωπὸν θεάτρου (σ. 88 σημ. 4) καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν ἐκ Δήλου (Bull. de corr. hellénique, 1894, σ. 162 κἑξ.), ἐν αἷς ἀπαντῶσιν αἱ λέξεις: σκηναὶ καὶ τὰ παρασκήνια τά τε ἐπάνω καὶ τὰ ὑποκάτω, ἐπάνω σκηναὶ καὶ παρασκήνια τὰ ἄνω.

(4) Σήμερον φαίνονται τρεῖς θύραι, μία ἐν τῷ μέσῳ, ἀνοικτή, καὶ δύο κατὰ τὰ πλάγια, κεκλεισμέναι διὰ δύο ἑκάστη κατὰ μῆκος τοποθετημένων πωρίνων λίθων, ὧν οἱ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ἔχουσι καὶ ἀρχιτεκτονικὴν μορφὴν καὶ εἶνε ἀντιστρόφως ἐνῳκοδομημένοι.

θεάτρου. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο διώροφον, διότι ἐξυψοῦτο τὸ πολὺ μέχρι τοῦ θριγκοῦ (τοῦ ὑπερθύρου) τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου· θὰ εἶχεν ἄρα ὕψος ταπεινότερον τῶν 5 μέτρων. Τοῦτο συνάγω ἐκ τοῦ ὅτι ὁ θριγκὸς τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου ἔχει πρόσοψιν (θὰ ἦτο ἄρα ὁρατὸς) καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, οὐ μόνον δηλ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρκτικήν, κατὰ τὴν πλευρὰν ἣ συνείχετο ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ προκειμένου δωματίου (1). Τοιοῦτον δωμάτιον ὑπῆρχε πιθανῶς καὶ κατὰ τὸ ἀντίθετον μέρος τῆς σκηνῆς, κατὰ τὸ ἀνατολικόν, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ σωζομένου ἐκεῖ λειψάνου τείχους παρὰ τὸ κατώφλιον τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου (2).

Ἔμπροσθεν δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς παρὰ τὴν λιθίνην περιφέρειαν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 0,68 ἀπὸ ταύτης, ὑπῆρχε τὸ προσκήνιον, οὗτινος σώζεται νῦν ἡ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου βάσις, ἥτις ἐκτείνεται εἰς μῆκος 22,60, ἀκολούθως κάμπτεται ὀρθογωνίως πρὸς ἑκατέραν τῶν παρόδων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ ὀρθογώνιον κατασκεύασμα μήκους 2,55, πλάτους 1,00, τὰ καλούμενα παρασκήνια, ἅτινα, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἦσαν καὶ ταῦτα διώροφα, ἦσαν δηλ. κάτω καὶ ἄνω παρασκήνια. Προχωρεῖ δὲ ἡ βάσις αὕτη τοῦ προσκηνίου, ἐπανερχομένη εἰς τὴν προτέραν διεύθυνσιν, καὶ πέραν τῶν παρασκηνίων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ τὸ κατώφλιον θύρας μικροῦ δωματίου (3), ὃ σχηματί-

(1) Ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 48. Ἐν τῇ ἀνασκαφῇ εὑρέθη πλησίον τῆς δυσμικῆς πύλης, καὶ νῦν ἐκεῖ κεῖται, γεῖσον ἔχον καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς πρόσοψιν. Τὸ γεῖσον τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὑπερθύρου τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου.

(2) Ἐντὸς τοῦ χώρου, ὃν θὰ περιελάμβανε τὸ δωμάτιον τοῦτο, ὑπάρχει τεῖχος βαῖνον παραλλήλως τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τείχους τοῦ ὑποβαστάζοντος τὴν κλίμακα, δι' ἧς ἀνήρχετό τις ἐπὶ τῶν ἄνω ὀρόφων τῆς σκηνῆς. Τὸ τεῖχος τοῦτο ὅμως εἶνε μεταγενέστερον κτίσμα, δὲν ἔχει δὲ θεμέλια ἀρχαῖα, οἷα ἔχουσιν οἱ λοιποὶ τοῖχοι τῆς σκηνῆς. Διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ ἀποδεχθῶ τὰ ἐν τῷ Gr. Theater τοῦ Δαῒρφελδ, σ. 129, ὅτι ἐνταῦθα ἐσχηματίζετο διὰ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος τείχους δεύτερον ἀνωφερὲς ἐπίπεδον, δι' οὗ ἐδύνατό τις νὰ ἀνέρχηται ἐπὶ τῶν ἄνω τῆς σκηνῆς, διαρκούσης τῆς παραστάσεως, χωρὶς νὰ γίνηται ὁρατὸς ὑπὸ τῶν ἐν τῷ κοίλῳ καθημένων θεατῶν.

(3) Αἱ θύραι αὗται εἶνε δεδηλωμέναι διὰ τῶν γραμμάτων Η καὶ Ι ἐν τῷ ἐν Fouilles d'Epidaure πίνακι ΙΙ σχεδ. 3. Σημειωτέον δ' ὅτι ἱκανὸν μέρος τῶν ἐκ πώρου λίθου παραστάδων ἑκατέρας τῶν θυρῶν τούτων σώζεται εἰσέτι κατὰ

που. Λαμβανομένων δ' ὑπ' ὄψιν ἐκτοπισμένων τινῶν ἑδωλίων καὶ ἄλλων ἐλλειπόντων, ἐξάγεται ὅτι ἐδύναντο νὰ κάθηνται τὸ πάλαι ἐν τῷ κοίλῳ πλέον τῶν 14000 θεατῶν (1), μὴ λογιζομένων ἐκείνων, οἵτινες ἐν ἀνάγκῃ ἐδύναντο καὶ ἐπὶ τῶν κλιμάκων νὰ κάθηνται, καὶ ἄλλων θεατῶν οἵτινες ἐδύναντο νὰ ἵστανται ἐν τῷ ὑπὲρ τὸ κοῖλον διαδρόμῳ καὶ ἐν τῷ διαζώματι τῷ διαχωρίζοντι τὸ κοῖλον εἰς κάτω καὶ ἄνω ζώνην.

Ἀνασκαφέντος τοῦ θεάτρου τούτου, ἐγνωρίσαμεν ἀκριβῶς ἐν αὐτῷ τὴν μορφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἰδίως τὴν τῆς ὀρχήστρας, περὶ ἧς ὅλως ἐσφαλμένην ἔννοιαν εἴχομεν πρότερον. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς αὐτοῦ ἐδείχθη πρὸς τούτοις ὅτι δὲν ὑπέστη τοῦτο τὴν τύχην ἣν ὑπέστησαν τὰ πλεῖστα ἐν Ἑλλάδι θέα-

(1) Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει λογιζομένου δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 40 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου.

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Δαίρφελδ (Das griechische Theater, σ. 44) τὸ Διονυσιακὸν θέατρον ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ 14000 θεατάς, λογιζομένου ὅμως δι' ἕκαστον θεατὴν χώρου 50 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου δὲν ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ εἰμὴ 11500 θεατὰς περίπου (ἴδε Defrasse-Lechat: Épidaure, σ. 200).

Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ E. Gardner (Excavations at Megalopolis, σ. 69 σημ. 2) τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ 17000 θεατάς, λογιζομένου ὅμως χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατήν, ὅστις προφανῶς δὲν εἶνε ἐπαρκής. Κατὰ τὴν ἀναλογίαν ταύτην τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἐδύνατο ὡσαύτως νὰ περιλάβῃ 17000 θεατὰς καί τι πλέον.

Τὸ θέατρον ἄρα τῆς Μεγαλοπόλεως φαίνεται ὅτι δὲν ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ πλειότερον ἀριθμὸν θεατῶν ἢ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν τὸ ἐν Ἀθήναις θέατρον ὑπερέβαινε πάντα τὰ ἄλλα. Ὁ Παυσανίας ἄρα λέγων ὅτι τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ὑπερεῖχε πάντα τὰ λοιπὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, θὰ ἀπέβλεπεν οὐχὶ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὓς ἐδύνατο τοῦτο νὰ περιλάβῃ, ἀλλ' εἰς τὸ μέγεθος τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος καὶ ἰδίως τῆς ὀρχήστρας, ἥτις ἀληθῶς εἶνε πολὺ μεγαλητέρα τῆς τῶν θεάτρων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐπιδαύρου.

Σημειωτέον ὅμως ὅτι κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένου κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Μεγαλοπόλεως, ἣν προτείνει ὁ Schulz (Excavations at Megalopolis σ. 41), ἐδύνατο τοῦτο νὰ περιλάβῃ 20000 θεατὰς περίπου. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ θέατρον τῆς Μεγαλοπόλεως ἦτο μεγαλήτερον τοῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θεατῶν, οὓς ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ· δὲν ἦτο ὅμως μεγαλήτερον τοῦ τῶν Ἀθηνῶν, διότι τοῦτο, λογιζομένου χώρου 0,33 δι' ἕκαστον θεατὴν (τοσοῦτον χῶρον λαμβάνουσιν ὡς βάσιν ἐν τοῖς ὑπολογισμοῖς των οἱ Gardner καὶ Schulz), ἐδύνατο νὰ περιλάβῃ ὑπὲρ τὰς 21000 θεατῶν.

τρα καὶ ἰδίως τὸ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακὸν θέατρον, δὲν μετεποιήθη δηλ. κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλ' ἔμεινεν ἀμετάβλητον καὶ ἄθικτον, οἷον ᾠκοδόμησεν αὐτὸ ὁ Πολύκλειτος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων κατάδηλος γίνεται ἡ μεγίστη σπουδαιότης τοῦ ὑπ' ἐξέτασιν θεάτρου. Τὸ ἐπισημότατον καὶ κάλλιστον τῶν ἑλληνικῶν θεάτρων ὄν, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων, διεσώθη ἡμῖν ἐν καλλίστῃ ὡσαύτως καταστάσει. Πολὺ σπουδαιότερον τοῦ νῦν σωζομένου Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν λοιπῶν τὸ μὲν κατεστραμμένων τὸ δὲ πολλαχῶς μεταβεβλημένων θεάτρων παρέχει ἡμῖν τὸν ἀκριβῆ καὶ ἀμιγῆ, συνάμα δὲ καὶ τελειότατον τύπον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου κατὰ τὴν Δ΄ ἑκατονταετηρίδα π.Χ.

Τὸ προκείμενον θέατρον (1) εἶνε ᾠκοδομημένον ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, ἐξαιρουμένων τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς καὶ τῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου, ἃ εἶνε ἐκ πώρου. Ὁ τιτανόλιθος οὗτος εἶνε καλλίστης ποιότητος, ἀρκούντως λευκὸς καὶ κρυσταλλώδης· διὰ τοῦτο τινὲς τῶν περιηγητῶν συνέχεον αὐτὸν πρὸς τὸ μάρμαρον καὶ ὑπέλαβον ὅτι τὸ θέατρον ἦτο ᾠκοδομημένον ἐκ μαρμάρου.

Κοῖλον.

Τὸ κοῖλον, τὸ μέρος δηλ. τοῦ θεάτρου τὸ προωρισμένον διὰ τοὺς θεατὰς (2), εἶνε μεῖζον ἡμικυκλίου καὶ ἀποκλίνει μικρὸν κατὰ τὰ ἄκρα ἀπὸ τοῦ κυκλικοῦ σχήματος. Τὸ κεντρικὸν μέρος αὐτοῦ

(1) Π. Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα σ.1-20, πίν. Α΄-Δ΄ (σχέδια Ν. Σολωμοῦ) καὶ Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 46-48, πίν. Α-Β (σχέδια Δαίρφελδ). Fouilles d'Épidaure, σ. 10-13, πίν. II-III (σχέδια Δαίρφελδ).—Lechat-Defrasse: Épidaure, σ. 193-228 μετὰ φωτοτυπικῶν σχεδίων καὶ ἀπεικονισμάτων. —Dörpfeld-Reiss: Das Griechische Theater, 1896, σ. 120-133.— W. Christ: Das Theater des Polyklet in Epidauros (Sitzungsberichte d. k. bayer. Akademie, 1894, τεῦχος I).

(2) Τὸ κοῖλον, ὃ οἱ ρωμαῖοι καλοῦσι cavea, καλεῖται θέατρον, οὕτω δὲ καλεῖται καὶ τὸ σύνολον τῶν θεατῶν. Κατ' ἐπέκτασιν δὲ ἡ λέξις θέατρον σημαίνει τὸ ὅλον οἰκοδόμημα, δηλ. τὸ κοῖλον, τὴν ὀρχήστραν καὶ τὴν σκηνήν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι αὕτη δὲν εἶνε ἡ μόνη σημασία τῆς λέξεως ταύτης, διότι ἐνίοτε θέατρον καλεῖται οἱοσδήποτε τόπος, ἐν ᾧ συνέρχονται θεαταί, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐκεῖ ὀρχήστρα καὶ σκηνή. Οὕτω λ. χ. θέατρον καλεῖται καὶ τὸ μέρος τοῦ σταδίου, ἐν ᾧ συνήρχοντο οἱ θεαταὶ (ἴδε σ. 98).

τὸ ἀποτελοῦν σχεδὸν ἥμισυν κύκλον (αἱ ὀκτὼ κατὰ τὸ μέσον κερκίδες) εἶνε ἀκριβῶς κυκλικὸν καὶ ἔχει ἀκτῖνα συμπίπτουσαν τῷ κέντρῳ τῆς ὀρχήστρας· τὸ λοιπὸν ὅμως μέχρις ἑκατέρου τῶν κεράτων μέρος (αἱ δύο σχεδὸν ἑκατέρωθεν κερκίδες) ἀποκλίνει τοῦ κύκλου καὶ ἀποτελεῖ ἀνεπαίσθητον σχεδὸν καμπύλην σχηματιζομένην δι' ἄλλης δι' ἑκάτερον τῶν ἄκρων ἀκτῖνος μεγαλητέρας κατὰ $3\ ^1/_2$ περίπου μέτρα. Τὸ ὅλον κοῖλον ἄρα ἀποτελεῖ οὐχὶ κανονικὸν κύκλον, ἀλλ' ἐλλειψοειδῆ καμπύλην σχηματιζομένην διὰ τριῶν ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ κέντρων. Ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε πρωτοφανὴς ἐν τῷ θεάτρῳ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ συμφωνεῖ ἀρκούντως τοῖς περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου παραγγέλμασι τοῦ Βιτρουβίου (1).

Σύγκειται δὲ τὸ κοῖλον ἐκ 55 σειρῶν ἐδωλίων, λογιζομένων ἐν τούτοις καὶ τριῶν σειρῶν ἐδωλίων, ἅτινα ἔχουσι στηρίγματα διὰ τὰ νῶτα καὶ τὰς χεῖρας τῶν θεατῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν δέον νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς θρόνοι. Διάζωμα δὲ μεγαλοπρεπὲς ἀποχωρίζει αὐτὸ εἰς δύο ζώνας, ὧν ἡ μὲν ἄνω ἀποτελεῖται ἐξ 21, ἡ δὲ κάτω ἐκ 34 σειρῶν ἐδωλίων (2). Ἀποτελεῖται δὲ τὸ διάζωμα τοῦτο ἐκ

(1) Ἴδε Dörpfeld: Das gr. Theater, 123, 170 κέ., καὶ πρβ. W. Christ: Das Theater des Polyklet, σ. 11.

Γνωσθείσης τῆς καμπύλης ταύτης τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου, κατωρθώθη νὰ ἐννοηθῶσιν ἐπαρκῶς τὰ περὶ τριῶν κέντρων παραγγέλματα τοῦ Βιτρουβίου περὶ κατασκευῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου, περὶ ὧν μεγάλη φιλονικεία πρότερον ὑπῆρχε.

Λαμβανομένων δὲ ὑπ' ὄψιν τῶν γνωστῶν καὶ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων θεάτρων, ἡ καμπύλη αὕτη εἶνε, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, πρωτοφανής. Κατὰ τὰ θέατρα ταῦτα τὸ πρόβλημα τῆς κατασκευῆς κοίλου μεγαλητέρου τοῦ ἡμικυκλίου ἐλύθη κατὰ δύο τρόπους: α') τὸ μέρος τοῦ κοίλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἔχει καὶ τοῦτο τὸ αὐτὸ κυκλικὸν σχῆμα διὰ τῆς αὐτῆς ἀκτῖνος κατεσκευασμένον· οὕτω τὸ ὅλον κοῖλον εἶνε μέρος κύκλου μεγαλήτερον τοῦ ἡμίσεος· β') τὸ μέρος τοῦ κοίλου τὸ ὑπὲρ τὸ ἡμικύκλιον ἀποτελεῖ εὐθεῖαν γραμμὴν ἐφαπτομένην τοῦ κύκλου (τοῦτο παρατηρεῖται κυρίως ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ καὶ ἐν τῷ ἐν Πειραιεῖ). Ἡ καμπύλη τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου κεῖται μεταξὺ τῶν δύο τούτων γραμμῶν, μεταξὺ δηλ. τῆς καμπύλης γραμμῆς, τῆς ἀποτελούσης συνέχειαν τῆς περιφερείας τοῦ αὐτοῦ κύκλου καὶ τῆς εὐθείας γραμμῆς ἥτις ἔχει τὴν διεύθυνσιν ἐφαπτομένης τοῦ κύκλου.

(2) Κατ' ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν ἐν Δήλῳ (Bull. d. corr. hellénique, 1894 σ. 164 καὶ 165) αὕτη ἡ ἄνω ζώνη τοῦ κοίλου καλεῖται ἐπιθέατρον, ἡ δὲ κάτω ζώνη εἰδικῶς θέατρον.

πλακοστρώτου δρόμου (1) ἔχοντος πλάτος 1,90, καὶ ἐξ ἀμέσως παρὰ τὸν δρόμον τοῦτον ἀνυψουμένης κρηπῖδος ἐχούσης ἐν ὅλῳ ὕψος 1,36, καὶ σχηματιζομένης ἐκ ταπεινῶν πλακῶν οἱονεὶ τὴν βάσιν αὐτῆς ἀποτελουσῶν (ὕψ. 0,24), ἐκ μεγάλων πλακῶν (ὕψ. 0,90) ἐχουσῶν κατὰ τὰ ἄκρα ἐγγεγλυμμένην ταινίαν, καὶ ἐξ ἐπικαθημένου γεισώματος (ὕψ. 0,22) ἐκ κυματίου καὶ ἄβακος. Ἐπὶ τῆς κρηπῖδος ταύτης ἔκειτο σειρὰ θρόνων, ἥτις ἀπετέλει τὴν πρώτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς ἄνω ζώνης (2). Κατὰ τὰ ἄκρα δὲ τοῦ διαζώματος ὑπῆρχον, ὡς φαίνεται, θύραι, δι' ὧν ἀμέσως εἰσήρχετό τις εἰς τοῦτο, χωρὶς νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἀνέλθῃ εἰς αὐτὸ διὰ τῆς ὀρχήστρας.

Κλίμακες δέ, τέμνουσαι τὸ κοῖλον καὶ ἄγουσαι ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὸ διάζωμα καὶ ἀπὸ τοῦ διαζώματος εἰς τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων, διαιροῦσιν αὐτὸ εἰς σφηνοειδῆ τὸ σχῆμα διαμερίσματα, ἅτινα καλοῦνται κερκίδες. Ἐν μὲν τῇ κάτω ζώνῃ ὑπάρχουσι 13 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 12 κερκίδας (3), ἐν δὲ τῇ ἄνω ζώνῃ 23 κλίμακες, αἵτινες τέμνουσιν αὐτὴν εἰς 22 κερκίδας. Εἶνε δὲ τοιαύτη ἡ διάταξις τῶν κλιμάκων, ὥστε αἱ ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας βαίνουσι μέχρι τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς ἐδωλίων· ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ ὅμως διπλασιάζονται αἱ κλίμακες καὶ οὕτω εἰς ἑκάστην κερκίδα τῆς κάτω ζώνης ἀντιστοιχοῦσι δύο κερκίδες τῆς ἄνω· μόνον δὲ κατὰ τὰ κέρατα τοῦ κοίλου, τῇ κερκίδι τῆς

(1) Οὗτος ὁ ἐν τῷ θεάτρῳ δρόμος, κατ' ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν ἐν Δήλῳ, καλεῖται δίοδος (Bull. de corr. hellénique 1894, σ. 164).

(2) Τὸ διάζωμα τοῦτο εὑρέθη κατηρειπωμένον, οἱ δὲ ἐπ' αὐτῶν θρόνοι εἶχον καταπέσει εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ κοίλου καὶ εἰς τὴν ὀρχήστραν. Διὰ προχείρων ἃ εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου ἐν τῷ Ἱερῷ μέσων ἐτοποθέτησα τὰς πλάκας τοῦ διαζώματος, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὴν κορωνίδα καὶ τοὺς ἐπ' αὐτῆς θρόνους, ὡς ἔτυχε. Σκοπὸς δὲ τῆς ἐργασίας μου ταύτης δὲν ἦτο νὰ ἀνοικοδομήσω τὴν κρηπῖδα, διότι οὔτε τὰ πρὸς τοῦτο μηχανικὰ μέσα εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου, οὔτε τὰ ἀπαιτούμενα χρηματικὰ μέσα, ἀλλ' ἁπλῶς ἵνα ἐκκαθαρίσω τὸν δρόμον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῷ λίθων τῆς κατηρειπωμένης κρηπῖδος καὶ ἵνα καταστήσω δυνατὸν τῷ θεατῇ νὰ συλλάβῃ ἔννοιαν τῆς μορφῆς τῆς κρηπῖδος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῆς θρόνων.

(3) Τὸ κάτω τμῆμα τοῦ ἐν Ἀθήναις Διονυσιακοῦ θεάτρου διαιρεῖται εἰς 13 κερκίδας· καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δὲ θεάτροις ὁ ἀριθμὸς τῶν κερκίδων εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιττὸς καὶ οὐχὶ ἄρτιος. Ἐν τούτοις ἄρα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κοίλου, δι' οὗ διέρχεται ὁ ἄξων τοῦ ὅλου θεάτρου, ὑπάρχει κερκὶς καὶ οὐχὶ κλίμαξ, ὡς ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου.

κάτω ζώνης ἀντιστοιχεῖ μία κερκὶς καὶ ἐν τῇ ἄνω ζώνῃ, οὐχὶ δύο, διότι ἐνταῦθα ὑπῆρχεν εἴσοδος εἰς τὸ διάζωμα καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐδώλια τῆς ἄνω ζώνης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προχωρήσωσι μέχρι τοῦ ἄκρου (1). Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ λόγου τούτου ἔπρεπε πάντως νὰ ἐκλείψῃ ἡ τελευταία κατὰ τὰ κέρατα κερκίς, διότι οἱ ἐπὶ τῶν ἐδωλίων αὐτῆς καθήμενοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ βλέπωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

Οἱ ἀναβαθμοὶ τῶν κλιμάκων ἔχουσι μῆκος 0,74· ἵνα δὲ ἡ ἀνάβασις καὶ κατάβασις γίνηται ἀνέτως, εἰς ἑκάστην σειρὰν ἐδωλίων ἀντιστοιχοῦσι δύο ἀναβαθμοὶ κλίμακος, ἐξαιρουμένων τῶν ὑπὲρ τοὺς περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνους τριῶν σειρῶν ἐδωλίων, εἰς ἃς ἀντιστοιχοῦσιν ἐν ὅλῳ παραδόξως οὐχὶ ἕξ, ἀλλὰ τέσσαρες ἀναβαθμοί, ἀγνοῶ τίνος ἕνεκα.

Τὰ ἐδώλια ἔχουσιν ὕψος τὰ μὲν τῆς κάτω ζώνης 0,33-0,34 τὰ δὲ τῆς ἄνω 0,43. Ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων ἐδωλίων τῶν ἐχόντων ὕψος 0,43 δύναταί τις νὰ κάθηται ἀνέτως, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν τῆς κάτω ζώνης, ἃ ἔχοντα ὕψος μόνον 0,33-0,34 εἶνε ὑπὲρ τὸ δέον ταπεινά. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἐδώλια ταῦτα πλησιάζοντα μᾶλλον εἰς τὴν σκηνὴν προφανῶς ἀπετέλουν θέσιν καλλιτέραν, ὑποθέτω ὅτι διὰ τοῦτο εἶχον ὕψος ταπεινότερον τοῦ δέοντος, διότι ἐπ' αὐτῶν ἐπετίθεντο προσκεφάλαια, ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ θεαταί (2). Τὰ ἐδώλια τῆς ἄνω ζώνης ἦσαν προωρισμένα διὰ τοὺς ἀπορωτέρους τῶν θεατῶν, οἵτινες ἐκάθηντο ἐπ' αὐτῶν ἀμέσως, ἄνευ προσκεφαλαίων· διὰ τοῦτο ταῦτα εἶχον μεγαλήτερον ὕψος.

Ἔχουσι δὲ τὰ ἐδώλια τὴν ἔμπροσθεν ἐπιφάνειαν κεκοιλωμένην, ἵνα δύνανται οἱ ἐπ' αὐτῶν καθήμενοι νὰ συστέλλωσι τοὺς πόδας καὶ πρὸς ἰδίαν ἄνεσιν καὶ ὅπως παρέχωσιν οὕτως ἐλευθέραν δίοδον εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν διερχομένους, ἵνα μεταβῶσιν εἰς τὴν οἰ-

(1) Ὅτι οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅτι δηλ. παρελείφθη ἐν ἑκατέρᾳ τῶν ἄκρων ἡ τελευταία κερκίς, εἶνε βέβαιον, διότι ἐν τῷ ἀνατολικῷ ἄκρῳ σώζεται καὶ μέρος τοῦ ἀναλήμματος, τοῦ τείχους δηλ. εἰς ὃ κατέληγε τὸ κοῖλον. (Πρβ. Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 46).

(2) Καὶ τὰ ἐδώλια τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἔχουσι τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος, δηλ. 0,33. Γνωστὸν δὲ εἶνε ὅτι οἱ ἐπὶ τῶν ἐδωλίων τούτων καθήμενοι ἔφερον προσκεφάλαια.

κείαν θέσιν. Ἡ ἄνω δὲ ἐπιφάνεια τῶν ἐδωλίων διαιρεῖται εἰς ἀνώτερον καὶ εἰς κατὰ 0,03 ταπεινότερον ἐπίπεδον. Καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ ἀνωτέρου ἐπιπέδου (πλ.0,35) ἐκάθηντο οἱ θεαταί, ἐπὶ δὲ τοῦ κατωτέρου (πλ. 0,41) ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ἀμέσως ὑπερκειμένων ἐδωλίων καθήμενοι καὶ οὕτω δὲν ἐγίνοντο ὀχληροὶ εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν καθημένους(1).

Ἡ κατωτάτη σειρὰ ἐδωλίων τῆς κάτω ζώνης (ἡ περὶ τὴν ὀρχήστραν) καὶ ἡ ἀνωτάτη τῆς αὐτῆς ζώνης, καὶ πρὸς τούτοις ἡ ἐπὶ τῆς κρηπῖδος σειρὰ (ἡ ἀποτελοῦσα τὴν κατωτάτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς ἄνω ζώνης), δὲν εἶνε, κυριολεκτικῶς εἰπεῖν, ἐδώλια ἀλλὰ θρόνοι, διότι οἱ λίθοι ἐκτείνονται κατὰ τὰ ἄνω καὶ κατὰ τὰ πλάγια οὕτως, ὥστε ἀποτελεῖται στήριγμα διὰ τὰ νῶτα καὶ διὰ τὰς χεῖρας. Οἱ θρόνοι δ' οὗτοι δὲν εἶνε ἀποκεχωρισμένοι δι' ἕνα ἕκαστον θεατήν, ὡς εἶνε λ. χ. οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ἀλλ' ἔχουσι σχῆμα τοῦ σημερινοῦ ἀνακλίντρου (καναπὲ) ἐκτεινόμενοι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον τῆς ἀντιστοιχούσης κερκίδος(2). Ἐπὶ ἑκάστου ἄρα θρόνου ἐκάθηντο πολλοὶ θεαταί. Σημειωτέον δ' ὅτι οὐδὲ ἐπιγραφὰς φέρουσιν, ὡς οἱ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, διότι δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς ὡρισμέναι θέσεις διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς ἐν Ἀθήναις. Τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο προωρισμένον διὰ τοὺς ἐπισκέπτας τοῦ Ἱεροῦ ἀσθενεῖς καὶ προσκυνητάς· κατ' ἀκολουθίαν τὰς ἐν αὐτῷ καλλιτέρας καὶ τιμιωτέρας θέσεις ἐδύναντο νὰ καταλαμβάνωσιν ἐπὶ πληρωμῇ εἰσιτηρίου οἱ πλουσιώτεροι τῶν ἐπισκεπτῶν τούτων, ὧν μέγας ἦτο ὁ ἀριθμὸς κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν Ἀσκλη-

(1) Σημειωτέον ὅτι διὰ τοῦ κατωτέρου τούτου ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ ἐστήριζον τοὺς πόδας οἱ ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων ἐδωλίων καθήμενοι, ηὔξανε τὸ ὕψος τῶν ἐδωλίων τούτων κατὰ 0,03, παρήγετο δηλ. κάθισμα διὰ τοὺς θεατὰς μεῖζον κατὰ 0,03. Οὕτω τὸ ὕψος τῶν τῆς κάτω ζώνης ἐδωλίων λογιστέον κυρίως οὐχὶ 0,34 ἀλλὰ 0,37 καὶ τῶν τῆς ἄνω ζώνης οὐχὶ 0,43 ἀλλὰ 0,46.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τοιαύτην μορφὴν καὶ διαίρεσιν ἔχουσι καὶ τὰ ἐδώλια τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῶν πλείστων τῶν λοιπῶν ἀρχαίων θεάτρων.

(2) Τοσοῦτον ἔχοντες μῆκος οἱ θρόνοι οὗτοι ἐννοεῖται ὅτι ἕκαστος αὐτῶν σύγκειται ἐκ πολλῶν λίθων, οἵτινες ἦσαν τὸ πάλαι διὰ σιδηρῶν δεσμῶν καὶ μολύβδου συνδεδεμένοι. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἄρα διαφέρουσιν οἱ θρόνοι τῶν λοιπῶν ἐδωλίων, διότι οἱ τὰ λοιπὰ ἐδώλια ἀποτελοῦντες λίθοι κεῖνται ἁπλῶς ὁ εἷς παρὰ τὸν ἄλλον, χωρὶς νὰ συνδέωνται διὰ δεσμῶν.

πιείων καὶ τῶν λοιπῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων.

Διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων οἱ θρόνοι οὗτοι κατά τε τὸ ὅλον ὕψος καὶ κατὰ τὴν μᾶλλον ἢ ἧττον ὡραιοτέραν μορφήν. Οἱ τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς κάτω ζώνης ἀποτελοῦντες εἶνε ἁπλούστεροι καὶ ταπεινότεροι τῶν ἄλλων (ὅλον ὕψος 0,80, ὕψος τοῦ καθίσματος 0,357). Οἱ ἐπὶ τῆς κρηπῖδος ἔχουσι καὶ πόδας συνεστραμμένους (ὕψος 0,84· ὕψος καθίσματος 0,40). Τούτων δὲ ὡραιότεροι καὶ κομψότεροι εἶνε οἱ περὶ τὴν ὀρχήστραν, διότι πλὴν τῶν ποδῶν καὶ ἄλλας ἔχουσιν οὗτοι γλυφάς (ὕψος 0,90, ὕψος καθίσματος 0,429). Ὄπισθεν δὲ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνων καταλείπεται μικρὸς πλακόστρωτος δρομίσκος, πλάτους 0,60, ἐφ' οὗ ἐπέθετον καὶ τοὺς πόδας οἱ ἐν τοῖς ὑπερκειμένοις ἐδωλίοις καθήμενοι· ὅμοιος δὲ δρομίσκος, πλάτους 0,60, ὑπάρχει καὶ ὄπισθεν τῶν ἐπὶ τῆς κρηπῖδος θρόνων, ἐνταῦθα δὲ ὑπάρχει πρὸς τούτοις καὶ ὡραῖον ὑποπόδιον (ὕψ. 0,243) διὰ τοὺς καθημένους ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων ἐδωλίων. Οὕτω δὲ ὁ δρόμος οὗτος ἔμενε πάντοτε κενός, διότι διὰ τούτου διήρχοντο οἱ ἐπὶ τῶν θρόνων μέλλοντες νὰ καθίσωσιν.

Εἰς τὴν διαφορὰν ταύτην τῶν θρόνων ἀποβλέποντες, λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ λοιπὰ ἐδώλια καὶ τὴν μεγαλητέραν ἢ μικροτέραν ἀπόστασιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς σκηνῆς, δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ ὑπῆρχον πέντε ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμέναι θέσεις, αἱ ἑξῆς:

Α' Θέσις. θρόνοι οἱ περὶ τὴν ὀρχήστραν.

Β' Θέσις. θρόνοι οἱ ἐπὶ τῆς κρηπῖδος.

Γ' Θέσις. θρόνοι οἱ τὴν ἀνωτάτην σειρὰν ἐδωλίων τῆς κάτω ζώνης ἀποτελοῦντες.

Δ' Θέσις. ἐδώλια τῆς κάτω ζώνης.

Ε' Θέσις. ἐδώλια τῆς ἄνω ζώνης.

Περιβάλλεται δὲ τὸ κοῖλον κατὰ τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος διὰ τείχους ἐκ πώρου λίθου, οὗτινος σῴζεται ἱκανὸν μέρος κατὰ τὰ ἄκρα. Ἀπέχει δὲ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης σειρᾶς ἐδωλίων 2,10 (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ πλάτους τῶν ἐδωλίων) καὶ οὕτω σχηματίζεται ἐνταῦθα δρόμος εἰς ὃν θὰ εἰσήρχετό τις διὰ θυρῶν, αἵτινες θὰ ὑπῆρχον, ὡς φαίνεται, ἐν τούτῳ τῷ περιβάλ-

λοντι τείχει. Ἐδύναντο ἄρα οὕτω νὰ εἰσέρχωνται καὶ ἐξέρχωνται οἱ θεαταὶ εὐκόλως. Συνείχετο δὲ τὸ τεῖχος τοῦτο βεβαίως μετὰ τῶν τῆς αὐτῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ τειχῶν, εἰς ἃ καταλήγουσι τὰ ἐδώλια κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ κοίλου, δηλ. μετὰ τῶν καλουμένων ἀναλημμάτων (1), καὶ οὕτω περιεκλείετο τὸ ὅλον θέατρον, διότι τοῖς ἀναλήμμασι συνείχοντο αἱ κατὰ τὰς παρόδους πύλαι τοῦ θεάτρου καὶ αὗται τοῖς οἰκοδομήμασι τῆς σκηνῆς.

Εὐνόητον δὲ εἶνε ὅτι τὰ ἀναλήμματα ταῦτα, τείχη ὑποστηρίζοντα τὰ ὑπερκείμενα ἐδώλια, ἔχουσιν ἀντηρίδας, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὸ βάρος. Ὑπὲρ τὰ ἄκρα δὲ τοῦ διαζώματος ἀποκλίνουσι ταῦτα εἰς τὰ ἔξω πρὸς παρασκευὴν τοῦ ἐδάφους διὰ τὰς πύλας, αἵτινες ὑπῆρχον ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων τοῦ διαζώματος (2).

(1) Τὸ ἄνω μέρος τῶν ἀναλημμάτων εἶνε νῦν κατεστραμμένον. Ἐκ τῆς τοιαύτης δέ ποτε καταπτώσεως τῶν τειχῶν τούτων κατέπεσαν καὶ τὰ κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ κοίλου ἐδώλια καὶ οὕτω κατηρειπώθη τὸ κοίλον κατὰ τὰ μέρη ταῦτα.

(2) Ἐν Fouilles d'Épidaure, πίν. III, σχ. 1, A, εἶνε εἰκονισμένοι ἐν κατατομῇ περίεργοι τὸ σχῆμα λίθοι, οἵτινες ἔκειντο τὸ πάλαι ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων ἀποτελοῦντες οἱονεὶ κιγκλίδωμα τῶν τειχῶν τούτων. Οὗτοι εὑρέθησαν ἐν τοῖς παρόδοις τοῦ θεάτρου, ἀκριβῶς παρὰ τὰ ἀναλήμματα τοῦ κάτω τμήματος τοῦ κοίλου, καὶ ἐκ τούτου ὁρμηθεὶς συνεπέρανον ἀπὸ τοῦ 1881 ὅτι ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων· τοῦτο δὲ ἐδέχθη καὶ ὁ Δαῒρφελδ ἐν ἔτει 1884, ὅτε συνέταξέ μοι τὰ σχέδια τοῦ θεάτρου. Ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1881, σ. 26, ἔγραφον τάδε: «Ἐνταῦθα εὑρέθησαν παραλλήλως πρὸς τὰ ἀναλήμματα κατακείμεναι καὶ πλάκες τινὲς ἔχουσαι σχῆμα οἱονεὶ δεδεμένου βιβλίου καὶ οὖσαι τὸ πάλαι μολύβδῳ συγκεκολλημέναι. Ὑποθέτω δ' ὅτι αὗται ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων».

Ἀλλ' οἱ Defrasse-Lechat φρονοῦσιν ὅτι οἱ λίθοι οὗτοι δὲν ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων, ἀλλ' ἀλλαχοῦ που, τοποθετοῦσι δὲ ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων ἄλλους τινάς, περιέργους καὶ τούτους, μεγάλους (μ.1,80) λίθους, ἐλλειψοειδεῖς τὸ σχῆμα, συμφυεῖς πλακὶ ἐχούσῃ πάχος 0,15 καὶ ὑπὰς κατὰ μῆκος, δι' ὧν συνεδέετο ὑποκειμένοις ἢ παρακειμένοις λίθοις. (Épidaure σ.198, σχεδιογράφημα ἐν σελ.210). Τοὺς λίθους τούτους εἶχον ὑπ' ὄψιν ἀπὸ τοῦ 1881, δὲν ἐδυνάμην ὅμως νὰ ὑποθέσω ὅτι ἔκειντο ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων (τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν ἀναλημμάτων τῆς κάτω ζώνης τοῦ κοίλου), διότι οὐδεὶς τούτων εὑρέθη κατὰ τὰς παρόδους, ὅπου εὑρέθησαν οἱ ἀνωτέρω λίθοι, ἀλλ' ἅπαντες εὑρέθησαν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ διαζώματος. Ὑπέθεσα ἄρα εὐλόγως ἔκτοτε ὅτι οὗτοι κατὰ τὸ διάζωμά που ἦσαν τοποθετημένοι, ἔνθα αἱ πύλαι τούτου ὑπῆρχον, καὶ τοῦτο ἐνόουν δι' ὧν ἔγραφον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883, σ. 16: «Κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ διαζώματος εἶνε τοιαύτη ἡ διεύθυνσις καὶ προεκβολὴ τῶν ἀναλημμάτων, ὥστε καταφανὲς εἶνε ὅτι ὑπῆρχον ἐκεῖ πύλαι· εὑρέθησαν μάλιστα καί τινες τῶν ἀποτελούντων αὐτὰς λίθων».

Ὁ ἀρχιτέκτων ὁ μέλλων ποτὲ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐν σχεδίῳ ἀναπαράστασιν τῶν

Τὰ ἀναλήμματα ἀπολήγουσιν ἑκατέρωθεν τῆς ὀρχήστρας εἰς τετραγωνικὴν ἐκ τιτανολίθου πλάκα (ὕψ. 0,27, πλ. 0,80, πάχ. 0,82). Ἐπ' ἀμφοτέρων δὲ τῶν πλακῶν τούτων, αἵτινες σώζονται κατὰ χώραν, ἦσαν τὸ πάλαι ἱδρυμένα ἀγάλματα, διότι ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτῶν ἐπιφανείας ἔχουσιν αὗται καὶ τετραγωνικὴν κοιλότητα (βάθους 0,09, μήκους 0,62, πλάτους 0,59) πρὸς ὑποδοχὴν τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος (1).

Ἀποχωρίζεται δὲ τὸ κοῖλον ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας δι' ὡραίου καὶ κάλλιστα διατηρουμένου πλακοστρώτου δρόμου, ἔμπροσθεν τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν θρόνων, ἔχοντος πλάτος 2,70 καὶ κειμένου 0,21 ταπεινότερον τοῦ ἐδάφους τῆς ὀρχήστρας. Τὸ πλακόστρωτον τοῦτο ἐχρησίμευε τὸ μὲν ὡς δρόμος διὰ τοὺς θεατάς, τὸ δὲ ὡς ὑδραγωγεῖον· ἐν τούτῳ δηλ. συνήγοντο τὰ ἐκ τῶν βροχῶν ἀπὸ τοῦ κοίλου καταρρέοντα ὕδατα, ἅτινα διὰ δύο ὀπῶν, αἵτινες ὑπάρχουσιν ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων αὐτοῦ, εἰσέρρεον εἰς ὑπόγειον ἑκατέρωθεν ὑδραγωγεῖον, δι' οὗ ὑπογείως τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς διωχετεύοντο πέραν τοῦ θεάτρου, εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ κατωφέρειαν (2).

ἄκρων τοῦ διαζώματος καὶ τῶν ἐκεῖ πυλῶν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐξακριβώσῃ, ἂν οἱ λίθοι οὗτοι εἶνε δυνατὸν νὰ τοποθετηθῶσιν ἐκεῖ που. Ἐν ἀρνητικῇ περιπτώσει δέον ἀληθῶς νὰ δεχθῇ τις ὅτι οὗτοι ἐπέστεφον τὰ ἀναλήμματα οὐχὶ ὅμως τῆς κάτω, ἀλλὰ τῆς ἄνω ζώνης τοῦ κοίλου, διότι ἐκ τῆς ἄνω ζώνης ἐδύναντο νὰ καταπέσωσιν ἐπὶ τῶν ἄκρων τοῦ διαζώματος, ἐν ᾧ ἐκ τῆς κάτω ζώνης θὰ κατέπιπτον πάντως εἰς τὰς παρόδους.

(1) Ἐγνώσθη ἤδη, ὅτι καὶ ἐν τῷ Διονυσιακῷ καὶ ἐν ἄλλοις θεάτροις ἦσαν ὡσαύτως ἱδρυμένα κατὰ τὸ αὐτὸ μέρος ἀγάλματα.

(2) Τὸ πρόβλημα τῆς διοχετεύσεως τῶν ἀπὸ τοῦ κοίλου ὑδάτων ἔλυσεν ὁ Πολύκλειτος κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον πολὺ ἐπιτυχέστερον, ἢ ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ὅστις πρὸ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν ἑδωλίων ἀφῆκε δρόμον καὶ πρὸ αὐτοῦ κατεσκεύασε περὶ τὸ ὅλον κοῖλον βαθὺ ὑδραγωγεῖον, ὅπερ ἔμενεν ἀνοικτόν, ἵνα ὑποδέχηται τὰ ὕδατα. Καὶ ἐκαλύπτετο μὲν τοῦτο κατ' ἀποστάσεις δι' ἑνὸς λίθου ἀνταποκρινομένου εἰς ἑκάστην τοῦ κοίλου κλίμακα, ἵνα δύνηταί τις ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας νὰ μεταβαίνῃ εἰς τὸ κοῖλον καὶ τἀνάπαλιν, ἀλλ' ἡ τοιαύτη συγκοινωνία καὶ δυσχερὴς ἦτο καὶ οὐχὶ ἀκίνδυνος.

Σημειωτέον δὲ ὅτι πάντων τῶν σωζομένων θεάτρων μόνον τὸ ἐν Ἐρετρίᾳ ἔχει οἷον καὶ τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ λιθόστρωτον, χρησιμεῦον καὶ τοῦτο ὡς δρόμος καὶ ὡς μέσον πρὸς διοχέτευσιν τῶν ὑδάτων.

Ὀρχήστρα.

Ἀμέσως μετὰ τὸ λιθόστρωτον τοῦτο ἐκτείνεται ἡ **ὀρχήστρα**, τὸ σπουδαιότατον καὶ διδακτικώτατον μέρος τοῦ προκειμένου θεάτρου. Εἶνε δὲ αὕτη ὁλόκληρος κύκλος τὸ σχῆμα, οὗ ἡ περιφέρεια εἶνε λιθίνη, τῶν ταύτην ἀποτελούντων λίθων ἐχόντων πλάτος 0,38. Τὸ ὑπὸ τῆς περιφερείας δὲ ταύτης περιβαλλόμενον ἔδαφος δὲν εἶνε λιθόστρωτον, ἀλλ' εἶνε τεχνητὸν ἐκ χώματος ἔδαφος. Εὐλόγως ἄρα οἱ ἀρχαῖοι τὴν ὀρχήστραν ὠνόμαζον πρὸς τούτοις κονίστραν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῆς, ἀκριβῶς ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ κύκλου, εἶνε ἐμπεπηγμένος ἐν τῷ ἐδάφει περιφερὴς λίθος (διαμέτρου 0,70), οὗτινος ἡ ἄνω ἐπιφάνεια δὲν ὑπερέχει τοῦ ἐδάφους, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τούτου ἀποτελεῖ. Ἔχει δὲ ὁ λίθος οὗτος ἐν τῷ κέντρῳ περιφερῆ ὀπὴν (διαμέτρου 0,085, βάθους 0,045) καὶ θὰ ὑπεδήλου ἴσως τὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὀρχήστρας τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἱδρυμένον συνήθως βωμόν, ἢ θὰ ἐχρησίμευεν ὡς ὑπόθεμα ἐφ' οὗ ὄντως ἦτο ἱδρυμένος βωμός, ἡ καλουμένη θυμέλη. Ἡ ἐν τῷ κέντρῳ δ' αὐτοῦ περιφερὴς ὀπὴ συμπίπτει ἀκριβῶς τῷ κέντρῳ τοῦ τῆς ὀρχήστρας κύκλου καὶ πρὸς τούτοις τῷ κέντρῳ τῆς ἀκτῖνος, δι' ἧς κατὰ τὰ ἐν σελ. 76 εἰρημένα κατεσκευάσθη τὸ ἥμισυν σχεδὸν κύκλον ἀποτελοῦν μέσον μέρος τοῦ κοίλου. Ἔχει δὲ ἡ ὀρχήστρα ἀκτῖνα ἐξωτερικὴν μὲν (μέχρι δηλ. τῆς ἔξω γραμμῆς τῶν τὴν περιφέρειαν αὐτῆς ἀποτελούντων λίθων) 10,15, ἐσωτερικὴν δὲ (μέχρι τῆς ἔσω γραμμῆς τῶν λίθων τούτων) 9,77, ἤτοι διάμετρον 20, 30 (ἐξωτερικὴν) καὶ 19,54 (ἐσωτερικήν).

Ὅτε ἀπεκάλυπτον, ἐν ἔτει 1881, τὴν ὀρχήστραν ταύτην, γενικῶς ἐπιστεύετο, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου εἶχε σχῆμα πεταλοειδές. Ὅτι αὕτη ἦτο ὁλόκληρος κύκλος, οὐδὲ καθ' ὑπόνοιαν εἶχε φαντασθῇ τις· διὰ τοῦτο μετ' ἐκπλήξεως ἔβλεπον ἀποκαλυπτομένην τὴν μεγαλοπρεπῆ ταύτην κυκλικὴν ὀρχήστραν. Συγχρόνως ὅμως ἀπεκαλύπτετό μοι οὕτω καὶ ἡ ἀλήθεια, διότι τὰ πράγματα ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε εὐχερὲς ἦτο νὰ ἐννοήσῃ τις, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἔπρεπεν ἀληθῶς νὰ εἶνε ὁλόκληρος κύκλος. Τὰ πράγματα ταῦτα ἐκθέτων καὶ ἑρμηνεύων

ἔγραφον ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1881, Παράρτημα σελ. 20, τάδε:

«Ἵνα ἐννοήσωμεν τὴν πρωτοφανῆ ταύτην καὶ παράδοξον » διάταξιν τῆς προκειμένης ὀρχήστρας, δέον νὰ ἀποβλέψωμεν » εἰς αὐτὴν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος καὶ ἰδίως τῆς τραγῳ- » δίας. Εἶνε γνωστόν, ὅτι αὕτη ἀνεπτύχθη ἐκ τῶν ᾀσμάτων, » ἅτινα ὁ χορὸς ᾖδεν ἐκτελῶν κυκλικοὺς χοροὺς περὶ τὸν βωμὸν » τοῦ Διονύσου. Ὁ τόπος ἄρα, ὃν οἱ χορευταὶ κατεῖχον κατὰ τὴν » ἐκτέλεσιν τῆς ἱερᾶς ταύτης πράξεως, ἦτο κυκλικὸς καὶ εἰς τὸ » μέσον, ἤτοι εἰς τὸ κέντρον αὐτοῦ, ἔκειτο ὁ καίων βωμός. Ἐν- » τεῦθεν προέρχεται ὁ πρωτοφανὴς οὗτος κύκλος καὶ ὁ περιφερὴς » ἐν τῷ κέντρῳ αὐτοῦ λίθος. Ἡ ὀρχήστρα ἄρα τοῦ ἡμετέρου » θεάτρου ἔχει τοιαύτην μορφὴν καὶ διάταξιν, οἵαν ἐκ τῶν πραγ- » μάτων αὐτῶν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀρχικῶς τὸ ἑλληνικὸν θέατρον. » Δὲν προέχει δ' ὁ βωμὸς ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, διότι δὲν ἐτελοῦντο » πλέον θυσίαι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν παραστάσεων, ἀλλ' εἶνε » λίθος, ὅστις ἁπλῶς ὑπεδήλου τὴν θέσιν τοῦ ἀρχικοῦ ἐκείνου » καὶ ἱεροῦ τοῦ Διονύσου βωμοῦ».

Οὕτως ἐγνώσθη τότε, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦτο ὁλόκληρος κύκλος. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἐκρατύνθη καὶ διὰ τῶν μετὰ ταῦτα γενομένων ἐν ἄλλοις θεάτροις ἐργασιῶν. Ὁ Δαῖρφελδ, ἐνεργήσας ἀνασκαφὰς ἐν τῷ Διονυσιακῷ θεάτρῳ ἐν ἔτει 1886, ἀνεκάλυψεν ὅτι καὶ τούτου τοῦ θεάτρου ἡ ὀρχήστρα ἦτο τὸ πάλαι ὁλόκληρος κύκλος. Ἄλλα δὲ θέατρα ἀποκαλυφθέντα ἔκτοτε, οἷον τὸ παρὰ τὸν Ὠρωπόν, τὸ ἐν Ἐρετρίᾳ, τὸ ἐν Σικυῶνι, τὸ ἐν Μεγαλοπόλει κτλ., ἐδείχθη ὅτι καὶ ταῦτα εἶχον τὴν ὀρχήστραν κυκλικήν. Αὐτὸ τοῦτο ἐδείχθη καὶ ὡς πρὸς τὸ ἐν Δήλῳ θέατρον καὶ ἄλλα ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὥστε σήμερον ἀναμφισβήτητον εἶνε, ὅτι ἡ ὀρχήστρα τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦτο ὁλόκληρος κύκλος. Διαφορὰ μεταξὺ τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῶν λοιπῶν θεάτρων ὑπάρχει μόνον αὕτη, ὅτι ἐν τοῖς λοιποῖς θεάτροις ἡ ὀρχήστρα δὲν ἔχει νῦν τὴν περιφέρειαν λιθίνην. Ἀλλ' ἡ παλαιὰ ὀρχήστρα (ἡ τῆς Ϛ' ἑκατονταετηρίδος) τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου περιεβάλλετο ὑπὸ λιθίνου τείχους (1)· λίθοι,

(1) Dörpfeld: Das griechische Theater, σ. 27.

οἷοι ἐν Ἐπιδαύρῳ, θὰ περιέβαλλον πιθανῶς καὶ τὴν ὀρχήστραν τοῦ αὐτοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, κατ' ἐμὴν γνώμην, καὶ τὰς τῶν λοιπῶν θεάτρων τῆς Δ' καὶ Γ' ἑκατονταετηρίδος· ἀλλ' οὗτοι ἀφηρέθησαν, ὡς φαίνεται, ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις, ὅτε, μεταβληθέντος τοῦ σχήματος τῆς ὀρχήστρας, γενομένης δηλ. ταύτης μικροτέρας, ἐξέλιπε πλέον ὁ κύκλος. Μόνον τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου, οὐδεμίαν μεταβολὴν ὑποστὰν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, διετήρησε καὶ τὸ σχῆμα τῆς κυκλικῆς ὀρχήστρας καὶ τοὺς λίθους τοὺς τὴν περιφέρειαν τοῦ κύκλου ἀποτελοῦντας.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τῆς ὀρχήστρας ταύτης τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου καὶ τῶν λοιπῶν θεάτρων ὑπόδειγμα ἐγένετο ἡ παλαιὰ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ὀρχήστρα, ἥτις περιεβάλλετο ὑπὸ τείχους, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ὅπερ δὲν ἐχρησίμευε μόνον πρὸς δήλωσιν τῆς κυκλικῆς περιφερείας τῆς ὀρχήστρας, ἀλλ' ἐξεπλήρου κυρίως μηχανικὸν σκοπόν, ἐχρησίμευε δηλ. πρὸς ὑποβάστασιν τῶν ἀποτελούντων τὸ τεχνητὸν ἔδαφος τῆς ὀρχήστρας χωμάτων, ὅπερ ἔκειτο ὑψηλότερον τοῦ πέριξ ἐδάφους. Ἀλλ' ὅταν μετὰ ταῦτα συνεπληρώθη καὶ ἐτελειοποιήθη τὸ ἑλληνικὸν θέατρον, ὅταν δηλ. κατεσκευάσθη λίθινον τὸ κοῖλον, ᾠκοδομήθη μόνιμος σκηνὴ καὶ ἐκανονίσθησαν αἱ πάροδοι οὕτως, ὥστε ἡ ὀρχήστρα ἀπετέλει τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον μετὰ τοῦ τῶν παρόδων καὶ τῆς σκηνῆς, τότε δὲν ἦτο πλέον ἀνάγκη νὰ περιβάλληται αὕτη διὰ τείχους, ἀλλ' ἁπλῶς διὰ λίθων δηλούντων τὴν περιφέρειαν αὐτῆς. Τοῦτο ἐγένετο ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ πιθανῶς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς θεάτροις, ὡς εἶπον. Τὸ λίθινον περιθώριον τῆς ὀρχήστρας τοῦ προκειμένου θεάτρου δὲν ἐκπληροῖ μηχανικὸν σκοπόν, ἀλλὰ χρησιμεύει ἁπλῶς πρὸς καθορισμὸν τοῦ κυκλικοῦ χώρου καὶ εἶνε ἀνάμνησις τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ὀρχήστρας τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου.

Σκηνή.

Τὰ ἐκ πώρου λίθου οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς σώζονται ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος ἑνὸς μέτρου ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, προέρχονται ὅμως τινὰ ἐξ ἀνοικοδομήσεως τῶν οἰκοδομημάτων τούτων γενομένης ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις. Καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους φαί-

νεται ὅτι ἐγένοντο μεταβολαί τινες ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι τούτοις, ἅτινα ἐχρησίμευον τότε, ὡς φαίνεται, πρὸς κατοικίαν (1). Ἀλλ' αἱ οἰκοδομαὶ αὗται ἐγένοντο ἐπὶ τῶν ἀρχαίων θεμελίων, ὥστε δὲν μετεβλήθη τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς σκηνῆς. Διὰ τῶν σωζομένων ἄρα λειψάνων λαμβάνομεν ἱκανὴν ἔννοιαν τῶν τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου τοῦ Πολυκλείτου ἀποτελούντων οἰκοδομημάτων.

Πέραν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 3,70 ἀπὸ τοῦ λιθίνου αὐτῆς περιθωρίου, ἐκτείνεται ἡ κυριολεκτικῶς καλουμένη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σκηνή (2), οἰκοδόμημα ἔχον ἐν ὅλῳ μῆκος μὲν 26,15, (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ εἰς ἑκάτερον τῶν ἄκρων αὐτοῦ μικροῦ δωματίου), πλάτος δὲ 6,00. Κατὰ μῆκος δὲ τῆς μεσαίας μεγάλης αἰθούσης, ἥτις ἔχει μῆκος 19,50, σώζονται ἐν τῷ μέσῳ πέντε βάσεις ἀρραβδώτων ἐκ πώρου λίθου κιόνων, οἵτινες ὑπεβάσταζον τὸν ἄνω ὄροφον, διότι τὰ τὴν σκηνὴν ἀποτελοῦντα οἰκοδομήματα ἦσαν ἀναμφιβόλως διώροφα (3). Πόσας δὲ θύρας εἶχεν ὁ πρὸς τὴν ὀρχήστραν τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου καὶ πῶς ἦτο ἐν γένει οὗτος διατεταγμένος ἢ διακεκοσμημένος δὲν γνωρίζομεν (4), διότι τὸ ὑπὲρ τὸ ἔδαφος σωζόμενον μέρος αὐτοῦ προέρχεται τὸ πλεῖστον ἐξ ἀνοικοδομήσεως γενομένης, ὡς ἤδη εἶπον, κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους. Κατὰ τὸ δυσμικὸν δὲ μέρος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ὑπάρχει καὶ ἄλλο δωμάτιον συνεχόμενον μεσημβρινῶς τῷ σωζομένῳ κατωφλίῳ τῶν πυλῶν τοῦ

(1) Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατεσκευάσθη καὶ ἀσβεστοκάμινος ἐν τῇ σκηνῇ, κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χώρου τοῦ προσκηνίου, παρὰ τὰ ἐκεῖ παρασκήνια.

(2) Τὴν ἐν τοῖς σημερινοῖς θεάτροις καλουμένην ὑφ' ἡμῶν κυριολεκτικῶς σκηνήν, τὸ μέρος δηλ. ἐν ᾧ γίνεται ἡ παράστασις, οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν λογεῖον.

(3) Ὅτι τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦσαν διώροφα δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ὠρωπὸν θεάτρου (σ. 88 σημ. 4) καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν ἐκ Δήλου (Bull. de corr. hellénique, 1894, σ. 162 κἑξ.), ἐν αἷς ἀπαντῶσιν αἱ λέξεις: σκηναὶ καὶ τὰ παρασκήνια τά τε ἐπάνω καὶ τὰ ὑποκάτω, ἐπάνω σκηναὶ καὶ παρασκήνια τὰ ἄνω.

(4) Σήμερον φαίνονται τρεῖς θύραι, μία ἐν τῷ μέσῳ, ἀνοικτή, καὶ δύο κατὰ τὰ πλάγια, κεκλεισμέναι διὰ δύο ἑκάστη κατὰ μῆκος τοποθετημένων πωρίνων λίθων, ὧν οἱ πρὸς τὴν ὀρχήστραν ἔχουσι καὶ ἀρχιτεκτονικὴν μορφὴν καὶ εἶνε ἀντιστρόφως ἐνωκοδομημένοι.

θεάτρου. Τὸ δωμάτιον τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο διώροφον, διότι ἐξυψοῦτο τὸ πολὺ μέχρι τοῦ θριγκοῦ (τοῦ ὑπερθύρου) τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου· θὰ εἶχεν ἄρα ὕψος ταπεινότερον τῶν 5 μέτρων. Τοῦτο συνάγω ἐκ τοῦ ὅτι ὁ θριγκὸς τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου ἔχει πρόσοψιν (θὰ ἦτο ἄρα ὁρατὸς) καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευράς, οὐ μόνον δηλ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρκτικήν, κατὰ τὴν πλευρὰν ἡ συνείχετο ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ προκειμένου δωματίου (1). Τοιοῦτον δωμάτιον ὑπῆρχε πιθανῶς καὶ κατὰ τὸ ἀντίθετον μέρος τῆς σκηνῆς, κατὰ τὸ ἀνατολικόν, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ σωζομένου ἐκεῖ λειψάνου τείχους παρὰ τὸ κατώφλιον τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου (2).

Ἔμπροσθεν δὲ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς παρὰ τὴν λιθίνην περιφέρειαν τῆς ὀρχήστρας, εἰς ἀπόστασιν 0,68 ἀπὸ ταύτης, ὑπῆρχε τὸ προσκήνιον, οὗτινος σώζεται νῦν ἡ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου βάσις, ἥτις ἐκτείνεται εἰς μῆκος 22,60, ἀκολούθως κάμπτεται ὀρθογωνίως πρὸς ἑκατέραν τῶν παρόδων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ ὀρθογώνιον κατασκεύασμα μήκους 2,55, πλάτους 1,00, τὰ καλούμενα παρασκήνια, ἅτινα, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἦσαν καὶ ταῦτα διώροφα, ἦσαν δηλ. κάτω καὶ ἄνω παρασκήνια. Προχωρεῖ δὲ ἡ βάσις αὕτη τοῦ προσκηνίου, ἐπανερχομένη εἰς τὴν προτέραν διεύθυνσιν, καὶ πέραν τῶν παρασκηνίων καὶ οὕτως ἀποτελεῖ τὸ κατώφλιον θύρας μικροῦ δωματίου (3), ὃ σχηματί-

(1) Ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 48. Ἐν τῇ ἀνασκαφῇ εὑρέθη πλησίον τῆς δυσμικῆς πύλης, καὶ νῦν ἐκεῖ κεῖται, γεῖσον ἔχον καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς πρόσοψιν. Τὸ γεῖσον τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὑπερθύρου τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου.

(2) Ἐντὸς τοῦ χώρου, ὃν θὰ περιελάμβανε τὸ δωμάτιον τοῦτο, ὑπάρχει τεῖχος βαῖνον παραλλήλως τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τείχους τοῦ ὑποβαστάζοντος τὴν κλίμακα, δι' ἧς ἀνήρχετό τις ἐπὶ τῶν ἄνω ὀρόφων τῆς σκηνῆς. Τὸ τεῖχος τοῦτο ὅμως εἶνε μεταγενέστερον κτίσμα, δὲν ἔχει δὲ θεμέλια ἀρχαῖα, οἷα ἔχουσιν οἱ λοιποὶ τοῖχοι τῆς σκηνῆς. Διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ ἀποδεχθῶ τὰ ἐν τῷ Gr. Theater τοῦ Δαῤῥφελδ, σ. 129, ὅτι ἐνταῦθα ἐσχηματίζετο διὰ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος τείχους δεύτερον ἀνωφερὲς ἐπίπεδον, δι' οὗ ἐδύνατό τις νὰ ἀνέρχηται ἐπὶ τῶν ἄνω τῆς σκηνῆς, διαρκούσης τῆς παραστάσεως, χωρὶς νὰ γίνηται ὁρατὸς ὑπὸ τῶν ἐν τῷ κοίλῳ καθημένων θεατῶν.

(3) Αἱ θύραι αὗται εἶνε δεδηλωμέναι διὰ τῶν γραμμάτων Η καὶ Ι ἐν τῷ ἐν Fouilles d' Epidaure πίνακι II σχεδ. 3. Σημειωτέον δ' ὅτι ἱκανὸν μέρος τῶν ἐκ πώρου λίθου παραστάδων ἑκατέρας τῶν θυρῶν τούτων σώζεται εἰσέτι κατὰ

ζεται παρ' ἑκάτερον τῶν ἄκρων τοῦ χώρου τοῦ προσκηνίου.

Ἦτο δὲ τὸ προσκήνιον τοῦτο εἶδος στοᾶς, ἣν ἀπετέλουν 18 ἐν ὅλῳ ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης βάσεως (συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς βάσεως τῶν παρασκηνίων) ἐπικαθήμενοι ἡμικίονες ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, πεποιημένοι ἐκ πώρου λίθου, ὑποβαστάζοντες θριγκὸν ἀποτελούμενον ἐκ μονολίθου ἐπιστυλίου καὶ διαζώματος (1) καὶ ἐκ γείσου (2). Ἀβέβαιον δ' εἶνε ἂν οἱ ἡμικίονες οὗτοι ἐπεκόσμουν τοῖχον βαίνοντα καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τοῦ προσκηνίου. Μᾶλλον πιθανὸν εἶνε ὅτι ἕκαστος αὐτῶν συνείχετο τειχώματι ἐκ πωρίνων πλακῶν προέχοντι αὐτοῦ κατὰ 0,08, ἀποτελοῦντι οἱονεὶ περιθώριον τοῦ ἡμικίονος (3)· ὁ μεταξὺ δὲ τῶν οὕτω περιβεβλημένων ἡμικιόνων χῶρος ἔμενε κενός. Προκειμένου δὲ νὰ γείνῃ δραματική τις ἐν τῷ θεάτρῳ παράστασις ἐκαλύπτετο διὰ προσαρμοζομένων ξυλίνων γραπτῶν πινάκων, φερόντων παραστάσεις ἀναλόγους πρὸς τὸ μέλλον νὰ διδαχθῇ δρᾶμα (4). Μό-

χώραν. Εἶνε δὲ αὗται ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἐντελῶς ὅμοιαι ταῖς παραστάσι τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου.

(1) Σημειωτέον ὅτι τὸ διάζωμα τοῦτο δὲν ἔχει καμπύλην τὴν ἐπιφάνειαν, ὥσπερ τὸ τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου (ἴδ. σ. 94), ἀλλ' ὁριζόντιον. Τὸ ἐπιστύλιον δὲ εἶνε διῃρημένον εἰς τρεῖς χώρας, ὥσπερ καὶ ὁ τῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου καὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομημάτων ἰωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ.

(2) Σπεῖραι τῶν ἡμικιόνων τούτων εὑρέθησαν ἱκαναὶ τὸν ἀριθμόν, ἡμίσεις, τρία τέταρτα (αἱ κατὰ τὰς γωνίας τῶν παρατκηνίων) καὶ ἓν τέταρτον (αἱ κατὰ τὰς γωνίας, καθ' ἃς κάμπτει ἡ βάσις τοῦ προσκηνίου ὅπως σχηματισθῶσι τὰ παρασκήνια). Διακρίνονται δὲ τῶν σπειρῶν τὰ ἴχνη ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ προσκηνίου, ὥστε οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι 18 ἦσαν οἱ τὸ προσκήνιον μετὰ τῶν παρασκηνίων ἀποτελοῦντες ἡμικίονες (λογιζομένων ἐν τούτοις καὶ τῶν ἑνὸς τετάρτου καὶ τριῶν τετάρτων κιόνων).

(3) Τοιαῦται πλάκες εὑρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ καὶ δὴ αἱ ἀνήκουσαι εἰς τοὺς γωνιακοὺς κίονας τῶν ἀνατολικῶν παρασκηνίων.

(4) Ὅτε ἀπεκάλυψα τὸ θέατρον, ἐν ἔτει 1881, τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος βάσιν τοῦ προσκηνίου, ἐφ' ἧς οἱ ἡμικίονες, ἐξέλαβον ἀδιστάκτως ὡς βάσιν τοίχου κεκοσμημένου δι' ἡμικιόνων, ὑπέθεσα δηλ. ὅτι ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων ὑπῆρχε τοῖχος· κατ' ἀκολουθίαν ἐταύτισα τὸν τοῖχον τοῦτον πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ κατὰ Πολυδεύκην (IV,124) ὑποσκηνίου, περὶ οὗ λέγει οὗτος: «Τὸ δὲ ὑποσκήνιον »κίοσι καὶ ἀγαλματίοις κεκόσμητο πρὸς τὸ θέατρον τετραμμένοις, ὑπὸ τὸ λο»γεῖον κείμενον» (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα σ. 22). Τοῦτο δὲ ἀπεδέξατο καὶ ὁ Δαίρφελδ, ὅτε πρώτην φορὰν ἐν ἔτει 1884 εἶδε τὸ ἀποκαλυφθὲν τοῦτο θέατρον καὶ συνέταξέ μοι τὰ νέα σχέδια τοῦ κοίλου καὶ ἰδίως τῆς σκηνῆς.

νον ὁ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ προσκηνίου μεταξὺ δύο ἡμικιόνων χῶρος ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ κέντρου τῆς ὀρχήστρας δὲν ἐκαλύπτετο ποτὲ ὑπὸ πίνακος, ἀλλ' ἔμενε κενός, διότι ἐνταῦθα ὑπῆρχε θύρα, ὡς δηλοῦται ἐξ ὀπῆς ὑπαρχούσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως· ὁ χῶρος δὲ ὁ κατὰ τὰς πλαγίας μικρὰς πλευρὰς τῶν παρασκηνίων ἐκαλύπτετο ὁλόκληρος διὰ λιθίνων πλακῶν(1)· ὁ ἔμπροσθεν ὅμως,

ἃ ἐδημοσίευσα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883 πίν. Α' καὶ Β'. Οὕτω ἀναπαρέστησεν οὗτος ἐν πίν. Β' εἰκ. 5 (ἴδε καὶ Fouilles d' Epidaure πίν.111,5) τὸν τοῖχον τοῦτον τοῦ ὑποσκηνίου καὶ οὕτω ἀνεδημοσιεύθη ὁ τοῖχος οὗτος ἐν τοῖς Denkmäler τοῦ Baumeister, σ. 1734 πίν. LXV, ἐν Epidaure τῶν Defrasse-Lechat, σ. 209, καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' ἐν ἔτει 1886, ἀποκαλυφθέντος τοῦ παρὰ τὸν Ὠρωπὸν θεάτρου (τοῦ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀμφιαράου), ἐδείχθη, ὅτι τὸ θέατρον τοῦτο εἶχεν ὑποσκήνιον κατὰ Πολυδεύκην, τοιοῦτον, οἷον καὶ τὸ τῆς Ἐπιδαύρου· ἔφερε δὲ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου ἐπιγραφήν: ὁ δεῖνα ἀγωνοθετήσας τὸ προσκήνιον καὶ τοὺς πίν[ακας . . . Ἐδείχθη ἄρα ὅτι τοῦτο τὸ κατὰ Πολυδεύκην ὑποσκήνιον ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων προσκήνιον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ προσκήνιον τοῦ μνημονευθέντος θεάτρου παρὰ τὸν Ὠρωπὸν εἶχε κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν πίνακας μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων, ὅπερ βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν σωζομένων λειψάνων τῶν ἡμικιόνων τούτων, καὶ ἐπειδὴ τοιούτους πίνακας εἶχε καὶ τὸ ἐν Δήλῳ θέατρον, ὡς ἐξ ἐπιγραφῆς δηλοῦται (Bull. d. corr. hellénique, 1894 σ. 162) καὶ τὸ ἐν Ἄσσῳ τῆς Τρωάδος, ὡς φαίνεται, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ τὸ προσκήνιον τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου οὐχὶ τοῖχον, ἀλλὰ πίνακας εἶχε μεταξὺ τῶν ἡμικιόνων. Ὁ Δαῒρφελδ ἀδιστάκτως ἀποφαίνεται ὅτι πίνακας εἶχε τοῦτο καὶ οὕτω νῦν ἀναπαριστᾷ αὐτὸ ἐν πίν. VI τοῦ συγγράμματός του: Das griechische Theater.

Σημειωτέον δὲ ὅτι πρὸς τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς τοῦ παρὰ τὸν Ὠρωπὸν θεάτρου ἔφερον καὶ ἄλλην ἐπὶ ἐπιστυλίου ἐπιγραφήν, τὴν δε: ὁ δεῖνα ἱερεὺ]ς γενόμενος—τὴν σκηνὴν καὶ τὰ θυρώμ[ατα τῶι Ἀμ]φιαράωι. Τὸ ἐπιστύλιον τοῦτο ἀνῆκε κατὰ τὸν Δαῒρφελδ εἰς τὸ ἔμπροσθεν τοῖχος τοῦ ἄνω ὀρόφου τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς (Das griech. Theater σ. 108 εἰκ. 42), ὅ ἐστιν εἰς τὸν ὄπισθεν τοῖχον τοῦ κατὰ Βιτρούβιον λογείου. Ἐπιβεβαιοῦται ἄρα ἐκ τούτων, ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἦτο διώροφον καὶ ὅτι τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα, ἔμπροσθεν τοῦ ὁποίου πρὸς τὴν ὀρχήστραν ὑπῆρχε τὸ προσκήνιον, ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι κυριολεκτικῶς σκηνήν.

Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὰ μέρη ταῦτα τῆς σκηνῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου καὶ τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας γραπτοὺς πίνακας σημειωτέον ὅτι καὶ τὰ κάτω καὶ τὰ ἄνω παρασκήνια ἐκοσμοῦντο διὰ γραφῶν, εἶχον δηλ. σκηνογραφίας, ὡς δηλοῦται κυρίως ἐξ ἐπιγραφῆς ἐκ Δήλου (Bull. d. corr. hellénique 1894 σ. 163): γράψαι τὰς σκηνὰς καὶ τὰ παρασκήνια τά τε ἐπάνω καὶ τὰ ὑποκάτω.

(1) Τοῦτο εἶνε βέβαιον, διότι κατὰ τὸ ἀνατολικὸν παρασκήνιον διακρίνονται

ὁ ἀπέναντι τοῦ κοίλου, δὲν γνωρίζομεν πῶς εἶχεν, ἢ πῶς ἐκαλύπτετο (1). Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἔμενεν οὗτος ἀνοικτός,

ἐναργῶς, ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς βάσεως, τὰ ἴχνη τῶν πλακῶν, δι' ὧν ἀπετελεῖτο ἐκεῖ τοῖχος.

(1) Ὁ Δαῒρφελδ ὁρμώμενος ἐξ ὅπῆς ὑπαρχούσης ἐν τῷ μέσῳ τῆς βάσεως εἰκάζει ὅτι ἐνταῦθα ἦσαν τοποθετημένοι οἱ περίακτοι (ἴδε Das gr. Theater σελ. 126).

Περὶ τοῦ προσκηνίου ὄντος τοῦ λόγου σημειωτέον ὅτι ὁ Δαῒρφελδ φρονεῖ, ὅτι δυνατὸν τοῦτο νὰ εἶνε ὑστερώτερον τῆς σκηνῆς, νὰ μὴ εἶνε δηλ. τῶν μερῶν τοῦ θεάτρου, ἃ ᾠκοδόμησεν ὁ Πολύκλειτος. Εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην ὁρμᾶται κυρίως ἐκ τούτου ὅτι ἡ βάσις αὐτοῦ (ἐφ' ἧς ἦσαν οἱ ἡμικίονες) κεῖται ὑψηλότερον κατὰ 0,12 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ἐκεῖ πλησίον ἐξικνουμένης λιθίνης περιφερείας τοῦ κύκλου τῆς ὀρχήστρας. Ἐπειδὴ δὲ τὸ φαινόμενον τοῦτο, λέγει, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ προέρχηται ἐκ καθιζήσεως, διότι προκειμένου νὰ γείνῃ καθίζησις, ἔπρεπε μᾶλλον νὰ καθίσῃ ἡ βάσις τοῦ προσκηνίου, ἥτις ἔφερε βάρος καὶ οὐχὶ ἡ οὐδὲν βάρος φέρουσα περιφέρεια τῆς ὀρχήστρας, συμπεραίνει ὅτι τὸ προσκήνιον πιθανῶς δὲν ᾠκοδομήθη συγχρόνως τῇ ὀρχήστρᾳ καὶ τῇ σκηνῇ, ἀλλ' ἐν χρόνοις ὑστερωτέροις, ὅτε ἡ λιθίνη περιφέρεια τῆς ὀρχήστρας θὰ ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ χώματος (Das gr. Theater σ. 132).

Ἀλλ' ὅτι ἡ λιθίνη περιφέρεια τῆς ὀρχήστρας ἐκαλύφθη ποτὲ διὰ χώματος καὶ οὕτως ἀνυψώθη τὸ ὑπὲρ αὐτὴν ἔδαφος δὲν μοὶ φαίνεται δυνατόν. Τὸ μέρος αὐτῆς τὸ πρὸς τὸ προσκήνιον, ὅπερ κεῖται νῦν ταπεινότερον τῆς βάσεως τοῦ προσκηνίου, ἔχει καθίσει καὶ ἐκ τούτου προέρχεται ἡ διαφορὰ τοῦ ὕψους τῶν δύο τούτων ἐπιπέδων. Ναὶ μὲν ἡ βάσις τοῦ προσκηνίου ἔφερεν ἱκανὸν βάρος, ἀλλ' αὕτη δὲν ἐδύνατο νὰ καθίσῃ, διότι ἔχει ἰσχυρὰ θεμέλια· ἢ τὴν περιφέρειαν ὅμως τῆς ὀρχήστρας ἀποτελοῦντες λίθοι, ἄνευ θεμελίων ὄντες, ἐδύναντο εὐκολώτερον νὰ καθίσωσι.

Ὅτι δὲ δὲν εἶνε δυνατὸν τὸ προσκήνιον νὰ εἶνε ὑστερώτερον τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ θεάτρου δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς: Ἡ βάσις αὐτοῦ προεκτεινομένη, ὡς εἴπον ἐν σελ. 87, ἀποτελεῖ τὰ κατώφλια τῶν παρὰ τὰ παρασκήνια μικρῶν δωματίων. Ἀλλ' αἱ παραστάδες τῶν θυρῶν τούτων εἶνε ἐντελῶς ὅμοιαι ταῖς παραστάσι τῶν κατὰ τὰς παρόδους πυλῶν τοῦ θεάτρου. Ὁ δεχόμενος ἄρα ὅτι τὸ προσκήνιον εἶνε ὑστερωτέρα προσθήκη δέον νὰ δεχθῇ ὅτι τοιαύτη προσθήκη εἶνε καὶ αἱ πύλαι τοῦ θεάτρου· τοῦτο ὅμως δὲν εἶνε δυνατόν, διότι αἱ πύλαι αὗται ἔχουσι τὸ ὑπέρθυρον ὅμοιον τῷ θριγκῷ τῆς ἐσωτερικῆς κορινθιακῆς στοᾶς τῆς θόλου, εἶνε δηλ. προφανῶς τῶν ὑπὸ τοῦ Πολυκλείτου οἰκοδομηθέντων μερῶν τοῦ θεάτρου.

Δὲν ὑπάρχει ἄρα κατ' ἐμὴν γνώμην λόγος τις ὅπως θελήσῃ τις νὰ ὑποστηρίξῃ ἢ καὶ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὸ προσκήνιον τοῦ προκειμένου θεάτρου ᾠκοδομήθη ὑστερ[illegible] τῶν λοιπῶν αὐτοῦ μερῶν. Τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο εἶνε σπουδαῖον ἐν σχέσει πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ Δαῒρφελδ περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ θεάτρῳ [illegible] λιθίνου προσκηνίου, περὶ τοῦ ὅτι δηλ. λίθινον προσκήνιον ᾠκοδομήθη [illegible] κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, τοῦ προσκηνίου κατὰ τοὺς προ-

διότι ἐνταῦθα ἱδρύθησαν τότε ἀγάλματα, ὧν σώζονται νῦν αἱ βάσεις κατὰ χώραν. Καὶ ἐν μὲν τῷ πρὸς ἀνατολὰς παρασκηνίῳ ἦτο ἱδρυμένον ἄγαλμα τῆς Λιβίας (1), ἐν δὲ τῷ πρὸς δυσμὰς ἄλλο τι ἄγαλμα, ἴσως ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ εὑρεθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς (2).

Τὸ ὑπὸ τῶν ἡμικιόνων καὶ τοῦ περιγραφέντος θριγκοῦ συγκείμενον προσκήνιον εἶχεν ὕψος ἐν ὅλῳ $3\,^1/_2$ μέτρων (3) καὶ ὑπεβάσταζεν ἔδαφος ξύλινον ἀποτελοῦν οἱονεὶ τὴν στέγην τῆς στοᾶς ταύτης. Τοῦτο τὸ ἔδαφος, ὅ εἶχε πλάτος 3,20 (συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ προεξέχοντος γείσου), εἶνε τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον λογεῖον, ὁ τόπος δηλ. ἐν ᾧ ἐγίνετο ἡ παράστασις. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἐκ $3\,^1/_2$ μέτρων ἀπὸ τῆς

τέρους χρόνους κατασκευαζομένου κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας ἐκ ξύλου. Κατὰ τὰ συμπεράσματα ταῦτα δέον νὰ δεχθῇ τις ὅτι τὸ προκείμενον θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου εἶνε τὸ ἀρχαιότερον μετὰ λιθίνου προσκηνίου θέατρον. Τοῦτο δὲ δὲν ἔχει τι τὸ παράδοξον, διότι δὲν ἦτο πάντως ἀνάγκη νὰ προηγηθῶσιν οἱ ἐν Ἀθήναις τῆς κατασκευῆς λιθίνου προσκηνίου. Ἔξοχος ἀρχιτέκτων, οἷος ὁ Πολύκλειτος, ἐνεωτέρισεν ἐν τούτῳ κατασκευάσας αὐτὸς πρῶτος λίθινον τὸ προσκήνιον. Διὰ τοῦτο ἄλλως καὶ διέπρεψεν οὗτος παραγαγών τι τέλειον ἐν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ προκειμένου θεάτρου καὶ δημιουργήσας δι' αὐτοῦ τὸν κάλλιστον τύπον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων.

(1) Εὑρέθη ἐκεῖ πλησίον ἡ ἐπιστέφουσα τὸ βάθρον πλάξ. (Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα, σ. 39), ἥτις νῦν εἶνε τοποθετημένη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βάθρου. Φέρει δὲ αὕτη τὴν ἑξῆς κατὰ τὸν πρῶτον στίχον ἱκανῶς ἐφθαρμένην ἐπιγραφήν:

ὁ δᾶμ[ος ὁ Ἐπι]δαυρίων
Λειβίαν Καίσαρος Σεβαστοῦ
γυναῖκα

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκεῖ πλησίον εὑρέθη καὶ ἀρχαΐζον τὴν τέχνην ἀκέφαλον γυναικεῖον ἄγαλμα μεγάλου φυσικοῦ μεγέθους, ὅπερ κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν αὐτοῦ εἶχον ἐκλάβει ὡς ἄγαλμα Ὑγιείας (Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα, σ. 29). Μή τις δὲ νομίσῃ τυχόν, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο εἶνε τὸ τῆς Λιβίας, διότι ἡ συμφυὴς αὐτῷ πλίνθος εἶνε πολὺ μικροτέρα τῆς κοιλότητος ἣν φέρει ἡ ἀνωτέρω πλάξ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἀγάλματος. Ἐκ τῶν μικρῶν τούτων διαστάσεων τῆς πλίνθου δηλοῦται ὅτι δὲν ἵστατο τοῦτο, οὔτε ἐπὶ τοῦ ἐν τοῖς δυτικοῖς παρασκηνίοις βάθρου, οὔτε παρὰ τὸ κοῖλον, ἐπὶ τῶν βάθρων εἰς ἃ καταλήγουσι τὰ ἀναλήμματα (ἴδε σ. 82).

(2) Τοῦτο τὸ ἄγαλμα περιγράφω ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1881, Παράρτημα σ. 38.

(3) Πρακτικὰ τοῦ 1881, Παράρτημα σ. 27, καὶ τοῦ 1883 σ. 47. Πρβ. καὶ Δαίρφελδ: Das gr. Theater, σ. 127.

τοῦ ἐδάφους τούτου ἀποτελε
εἶδος, ἐξάγεται ὅτι τὸ μέγεθος
λογείου καὶ ἰδίως τὸ ὕψος αὐ-
ἀκριβῶς τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Βι-
V. 6), ὅστις λόγον ποιούμενος περὶ
ρωμαϊκοῦ θεάτρου λέγει, ὅτι ἡ
εἶνε μεγαλειτέρα τῆς τοῦ ρω-
ἐν ᾧ ἐγίνετο ἡ παράστασις)
ρωμαϊκοῦ θεάτρου, διότι ἐν μὲν
ἐνεφανίζοντο ἅπαντες οἱ παν-
τεχνῖται, τῆς ὀρχήστρας προωρι-
στάς, οἵτινες ἐν αὐτῇ εἶχον τὰς
τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἐνεφανίζοντο
οἱ καὶ κωμικοί, τῶν λοιπῶν τε-
τῶν, ἀοιδῶν κτλ., τῶν τεχνιτῶν
κοί, ἐμφανιζομένων ἐν τῇ ὀρχή-
μενος ὁ Βιτρούβιος μεταξὺ τοῦ λο-
ρωμαϊκοῦ θεάτρου, προσθέτει ὅτι ὄχι
διάφερον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ὕψος,
θεάτρου ἔκειτο εἰς ὕψος 10 μέχρι
ὕψος τοῦ ἐπὶ τοῦ προσκηνίου τοῦ προ-
δαπέδου), ἐν ᾧ τὸ λογεῖον τοῦ
μέχρι 5 ποδῶν. Ἐν τούτοις τὸ
τοῦ Βιτρουβίου σπουδαίως καὶ κρα-
Δεῤῥελδ, ὁρμηθεὶς ἐξ ὧν ἐνήργησεν
θέατρῳ ἀπὸ τοῦ 1886 καὶ ἐκ τῶν
μελετῶν αὐτοῦ, ἰσχυρίζεται ὅτι
$3\,^1/_2$ μέτρα ὑψηλοῦ ἐκείνου λο-
ἡ παράστασις, παρεγνώρισεν
ὑψηλὸν ἐκεῖνο δάπεδον, ὅπερ δὲν
προσκηνίου, ἐχρησίμευε κατὰ τὸν
ἐμφανίζονται ἐπ' αὐτοῦ θεοί, ἱπτάμεναι
ἔπρεπε νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐπὶ
δὲν ἐγίνετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους
Ἐνταῦθα παρίστανον οἱ ὑποκρι-

ται, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ δαπέδου, ἐφ' οὗ ἵσταντο καὶ οἱ χορευταί. Εὐγλώττως δὲ καὶ μετὰ δυνάμεως ὑποστηριζομένη ὑπὸ τοῦ Δαῖρφελδ ἡ θεωρία αὕτη (1) ἔχει ἤδη ἱκανοὺς ὀπαδούς, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς πολεμίους ἐμμένοντας εἰς τὴν κατὰ Βιτρούβιον ἑρμηνείαν τῶν πραγμάτων.

Συνέχονται δὲ τὰ οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς μετὰ τοῦ κοίλου διὰ τῶν κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα μεγαλοπρεπῶν πυλῶν τοῦ θεάτρου, ὧν σώζονται νῦν κατὰ χώραν τὰ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου κατώφλια. Τῶν πρὸς ἀνατολὰς πυλῶν σώζεται κατὰ χώραν καὶ μέρος τῶν ἐκ πώρου λίθου παραστάδων· τῶν δὲ πρὸς δυσμὰς εὑρέθησαν ἱκανοὶ λίθοι τῶν ἀποτελούντων τὰς παραστάδας (2)· εὑρέθησαν δὲ καὶ λίθοι ἐκ τοῦ θριγκοῦ ὅ ἐστι τοῦ ὑπερθύρου τῶν πυλῶν τούτων. Ἀπετελεῖτο δὲ ὁ θριγκὸς ἐκ μονολίθου ἐπιστυ-

(1) Ταύτην τὴν θεωρίαν, ἣν ὁ Δαῖρφελδ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχεν ἐξενέγκει, ἀναπτύσσει νῦν συστηματικῶς δι' ὅλου τοῦ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Reiss ἐκδοθέντος ἐν ἔτει 1896 συγγράμματος αὐτοῦ Das griechische Theater. Πρβλ. καὶ Ath. Mittheilungen 1897 σ. 439 κἑξ. Ἀντιρρήσεις κατὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐν τῷ θεάτρῳ τῆς Ἐπιδαύρου ἴδε ἐν Lechat-Defrasse, Epidaure σ. 214 κἑξ.

Δι' εὐστόχου ἑρμηνείας τῆς πρωτοφανοῦς καμπύλης τοῦ κοίλου τοῦ προκειμένου θεάτρου κατέστησεν ἀναμφισβήτητον ὁ Δαῖρφελδ (Das gr. Theater σ. 123 καὶ 173), ὅτι ἐν τῇ κυκλικῇ αὐτοῦ ὀρχήστρᾳ ἐγίνοντο παραστάσεις καὶ δὴ ὅτι τὸ θέατρον τοῦτο ἦτο προωρισμένον ὅπως ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ γίνωνται παραστάσεις, ἐν τῷ ἡμίσει τμήματι αὐτῆς τῷ πρὸς τὴν σκηνήν. Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ἀναγκαίως ὅτι οὐδεμία παράστασις ἐγίνετο ἐπὶ τοῦ λογείου, διότι, ἂν τὸ λογεῖον ἐχρησίμευε μόνον διὰ τὰς ἐμφανίσεις θεῶν κλπ., πρὸς τί ἡ τοσαύτη ἀνάπτυξις τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς; διατί ταῦτα ἦσαν διώροφα; διατί ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρα θύρα δι' ἧς ἀνήρχετό τις ἀμέσως ἐπὶ τῶν ἄνω ὀρόφων καὶ διατί ὑπῆρχον κλίμακες, δι' ὧν ἀπὸ τούτων κατήρχετό τις διὰ τῶν παρόδων εἰς τὴν ὀρχήστραν; Φρονῶ ὅτι ἀληθῶς τὸ προκείμενον θέατρον ἦτο προωρισμένον διὰ παραστάσεις ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ· ἀλλ' αἱ παραστάσεις αὗται ἦσαν κυρίως οἱ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων τελούμενοι μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες· θὰ ἐγίνοντο ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ λογείου παραστάσεις, ἰδίως παραστάσεις κωμῳδιῶν (ἴδε σ. 95). Πρὸς τοιαύτας δὲ καὶ ἄλλας τῶν ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος χρόνων δραματικὰς παραστάσεις, ἐν αἷς ὁ χορὸς ἢ ἦτο λίαν περιωρισμένος ἢ εἶχεν ἐκλείψει ἐντελῶς, δὲν ἦτο ἀκατάλληλον τὸ λογεῖον τοῦ προκειμένου θεάτρου.

(2) Τῶν λίθων τούτων ἐτοποθετήθησάν τινες προχείρως ὑπὸ τοῦ Kawerau, ἐν ἔτει 1884, ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῶν πυλῶν (οὐχὶ πρὸς τὸν σκοπὸν ἀνοικοδομήσεως τῶν παραστάδων, ἀλλ' ἁπλῶς ὅπως ὁ ἐπισκέπτης τοῦ θεάτρου συλλαμβάνῃ ἔννοιάν τινα τῆς διατάξεως τῶν πυλῶν) καὶ οὕτω νῦν κεῖνται ἐκεῖ διατεταγμένοι,

λίου καὶ διαζώματος, ἔχοντος ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφήν, ἣν καὶ τὸ διάζωμα τοῦ θριγκοῦ τῆς ἐσωτερικῆς κορινθιακῆς στοᾶς τῆς θόλου, ἐξ οὗ ἐπιβεβαιοῦται, ὡς εἶπον ἐν σελ. 62, ὅτι ὁ αὐτὸς ἀρχιτέκτων ἐποίησεν ἀμφότερα τὰ οἰκοδομήματα, τήν τε θόλον καὶ τὸ θέατρον. Ἐπὶ τοῦ μονολίθου τούτου ἐπιστυλίου καὶ διαζώματος ἔκειντο γεῖσα μετὰ γεισιπόδων ἐπιστέφοντα αὐτόν.

Ἦσαν δὲ αἱ πύλαι αὗται διπλαῖ. Διὰ παραστάδος δηλ. ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν διῃρεῖτο ἑκατέρα τούτων εἰς δύο πύλας. Καὶ διὰ μὲν τῆς μιᾶς, τῆς κατά τι μεγαλητέρας (πλάτος 2,25), εἰσήρχετό τις εἰς τὰς παρόδους καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν ὀρχήστραν, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας (πλ. 1,81) εἰσήρχετό τις εἰς χῶρον ἀνωφερῆ, ὅστις ἦτο τὸ ὑπόθεμα λιθίνης κλίμακος, δι' ἧς ἀνήρχετό τις εἰς τὰ ἄνω παρασκήνια καὶ τὰ λοιπὰ ἀνώγεια οἰκοδομήματα τῆς σκηνῆς. Ἀπὸ τῶν ἀνωγείων δὲ τούτων οἰκοδομημάτων κατήρχετό τις διὰ τῆς αὐτῆς κλίμακος εἰς τὰς παρόδους καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν ὀρχήστραν, διότι ἄλλη κλίμαξ ἐκ δύο ἢ τριῶν βαθμίδων συγκειμένη, ἀποτελοῦσα κατ' ἀντίθετον φορὰν συνέχειαν τῆς ἀνωτέρω κλίμακος, θὰ ὑπῆρχεν ἐν ἑκατέρᾳ τῶν παρόδων. Πλάξ τις προερχομένη, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν βαθμίδων τούτων σώζεται νῦν κατὰ χώραν ἐν ἑκατέρᾳ τῶν παρόδων (1). Ὑπῆρχεν ἄρα ἄμεσος συγκοινωνία τοῦ λογείου καὶ τῶν ἀνωγείων οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς μετὰ τῆς ὀρχήστρας διὰ τῶν παρόδων. Ἀνελθών τις δηλ. ἔξωθεν εἰς τὰ ἀνώγεια τῆς σκηνῆς οἰκοδομήματα, ἐδύνατο νὰ κατέλθῃ ἐκ τούτων διὰ τῆς παρόδου εἰς τὴν ὀρχήστραν, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ δι' ἧς εἰσῆλθε πύλης καὶ εἰσέλθῃ ἀκολούθως εἰς τὴν πάροδον διὰ τῆς ἑτέρας πύλης. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐδύνατό τις ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ λογεῖον, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ διὰ τῆς μιᾶς πύλης καὶ εἰσέλθῃ διὰ τῆς ἑτέρας.

Ἐκ πρὸς δὲ τοὺς τοίχους τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς σημειωτέον ὅτι οὗτοι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τοὐλάχιστον χρόνους θὰ ἐκοσμοῦντο δι' ἀγαλμάτων, διότι πλὴν τῶν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθέντων ἀγαλμάτων εὑρέθησαν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ καὶ τρία

(1) Ἀμφότεραι αἱ πλάκες αὗται εἶναι δεδηλωμέναι διὰ τῶν γραμμάτων Κ' καὶ Β' ἐν τῷ ἐν Fouilles d'Épidaure πίνακι II σχέδ. 3.

ἄλλα ἀκέφαλα ἀγάλματα ἡμίσεος φυσικοῦ μεγέθους, ἄγαλμα γυναικεῖον (1), καὶ ἄγαλμα Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγιείας (2). Μικρομεγέθη ὄντα τὰ ἀγάλματα ταῦτα ἦσαν ἱδρυμένα ἴσως ἐν κόγχαις, αἵτινες θὰ ὑπῆρχον ἐν τοῖς τοίχοις τῶν οἰκοδομημάτων τῆς σκηνῆς.

Τοιοῦτον εἶνε τὸ θέατρον τῆς Ἐπιδαύρου, οὗτινος τὸ κάλλος καὶ τὴν ἁρμονίαν δύναταί τις καὶ σήμερον ἀληθῶς νὰ διακρίνῃ καὶ ἀποθαυμάσῃ ἐν τοῖς σωζομένοις μεγαλοπρεπέσιν αὐτοῦ ἐρειπίοις. Τοιοῦτον δὲ θέατρον, ἐν ᾧ ὁ Πολύκλειτος ἐδημιούργησεν ἀναμφιβόλως τὸν κάλλιστον τύπον τοῦ ἑλληνικοῦ θεάτρου τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος, θὰ ἐπέδρασε βεβαίως ἐπὶ τῶν καθ' ἕκαστα μορφῶν καὶ ἐπὶ τῆς καθόλου διατάξεως τῶν μετὰ ταῦτα οἰκοδομηθέντων ἐν Ἑλλάδι θεάτρων. Τοῦτο μανθάνομεν καὶ παρὰ τοῦ Παυσανίου, ὅστις περὶ τοῦ ἐν Αἰγίνῃ θεάτρου λέγει (II, 29, 11) ὅτι ἦτο «θέας ἄξιον κατὰ τὸ Ἐπιδαυρίων μάλιστα μέγεθος καὶ ἐργασίαν τὴν λοιπήν».

Ἐτελοῦντο δὲ ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ κατ' ἐξοχὴν οἱ κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἴωνα, ἱδρυθέντες μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες (ἴδε σ. 33). Ἴσως μάλιστα ἡ ἵδρυσις τῶν ἀγώνων τούτων, οἵτινες ἅμα ἱδρυθέντες ἐτελοῦντο πιθανῶς ἐν τῷ σταδίῳ, ἔδωκεν ἀφορμὴν πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ θεάτρου τούτου. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι ἦσαν τῶν καλουμένων θυμελικῶν ἀγώνων, ἐτελοῦντο προφανῶς ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ κυκλικῇ ὀρχήστρᾳ τοῦ θεάτρου. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον θὰ ἐτελοῦντο ἐν αὐτῷ, ἐπὶ τοῦ κατὰ Βιτρούβιον λογείου αὐτοῦ, καὶ δραματικαὶ παραστάσεις ἰδίως κωμῳδίαι, ἐν αἷς, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἐκλείψει πλέον ὁ χορός. Ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀριθ. 239, ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι Διονύσιος ὁ Ῥόδιος εἶχεν ἀναλάβει νὰ διδάξῃ κωμῳδίας ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ· ἐξ ἑτέρας δὲ ἐπιγραφῆς, (Fouil. d'Épid., σ. 65 ἀριθ. 194), μανθάνομεν ὅτι οἱ Ἐπιδαύριοι εἶχον ἀνεγείρει ἐν τῷ ἱερῷ ἀνδριάντα Διομήδει Ἀθηναίῳ ποιητῇ κωμῳδιῶν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Διο-

(1) Πρακτικὰ τοῦ 1881. Παράρτημα, σ. 39 ἀρ. 3.
(2) Πρακτικὰ τοῦ 1882 σ. 76.

μήδης οὗτος ἐγένετο ἄξιος ἡς ἔτυχε παρὰ τῶν Ἐπιδαυρίων τιμῆς, διδάξας ἐπιτυχῶς κωμῳδίας ἐν τῷ προκειμένῳ θεάτρῳ, ἢ ποιήσας κωμῳδίας διδαχθείσας ἐν αὐτῷ.

4.

Τὸ Στάδιον.

(Ἴδε τοπογραφικὸν πίνακα).

Ὥσπερ διὰ τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ θεάτρου ἐγνωρίσαμεν τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἀκριβεῖ αὐτοῦ μορφῇ τὸ ἑλληνικὸν θέατρον, οὕτω καὶ διὰ τοῦ ἀποκαλυφθέντος σταδίου παρέχεται ἡμῖν σπουδαιοτάτη συμβολὴ πρὸς σύλληψιν ἀκριβοῦς ἐννοίας τῆς μορφῆς καὶ διατάξεως τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου. Συμφώνως τοῖς σωζομένοις καὶ γνωστοῖς σταδίοις ἐπιστεύετο ὅτι αἱ μακραὶ τοῦ σταδίου πλευραὶ ἀπέληγον εἰς ἡμικύκλιον κατὰ τὸν χῶρον τὸν μετὰ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ἀπέληγον δηλ. εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλουμένην σφενδόνην. Διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἱνστιτούτου γενομένων ὅμως ἐν τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίῳ ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν εἶχεν ὑποδηλωθῇ καὶ νῦν διὰ τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ σταδίου βεβαιοῦται καὶ ἀναμφισβήτητον καθίσταται ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου δὲν ἦτο οἷον ἐπιστεύομεν, διότι αἱ μακραὶ πλευραὶ αὐτοῦ δὲν ἀπέληγον εἰς ἡμικύκλιον, ἀλλ' εἰς χῶρον ὀρθογώνιον, βεβαιοῦται δηλ. ὅτι τὸ ὅλον σχῆμα τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου ἦτο μακρὸν ὀρθογώνιον. Καὶ ἄλλα δὲ σπουδαῖα μανθάνομεν ἐκ τοῦ σταδίου τούτου καὶ πολλὰ καθέκαστα καὶ πρωτοφανῆ δεικνύει ἡμῖν τοῦτο, δι' ὧν δυνάμεθα ἱκανῶς νὰ ἐννοήσωμεν τὰ τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου καὶ νὰ σχηματίσωμεν πλήρη σχεδὸν ἔννοιαν αὐτοῦ.

Χρονολογεῖται δὲ τὸ στάδιον τοῦτο ἀπὸ τοὺς πρώτους τοὐλάχιστον χρόνους τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος π. Χ., κατ' ἀκολουθίαν εἶνε τὸ ἀρχαιότερον τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ σωζομένων οἰκοδομημάτων, ὡς εἶπον ἐν σελ. 33, διότι ἀπὸ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Ε΄ ἑκα

τονταετηρίδος ἐτελοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ βεβαίως, γυμνικοὶ ἀγῶνες καὶ νικητὰς τῶν ἀγώνων τούτων ἐξύμνει ὁ Πίνδαρος. Τούτῳ δὲ τῷ συμπεράσματι συμφωνοῦσι καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ σταδίου, διότι τὰ ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένα ἐδώλια ἐκ τῶν παλαιῶν τούτων χρόνων φαίνεται ἀληθῶς ὅτι προέρχονται. Ἔπειτα διὰ τοῦ ἐν τῷ χώρῳ, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, ἀποκαλυφθέντος, ὡς θὰ ἴδωμεν, βάθρου ἀγάλματος ποιηθέντος ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους πιστοῦται, ὅτι τὸ στάδιον εἶνε ἀρχαιότερον τοὐλάχιστον τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Ἤρξατο δὲ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σταδίου ἐν ἔτει 1894 (1). Δὲν ἐπερατώθη δ' αὕτη εἰσέτι, ἔχει ὅμως ἐπὶ τοσοῦτον προχωρήσει, ὥστε γνωρίζομεν πλέον αὐτὸ ἐν τῇ ὅλῃ αὐτοῦ μορφῇ καὶ ἐν τοῖς καθέκαστα. Ἐν τῷ ἐν σελ. 104 παρενθέτῳ φωτοτυπικῷ πίνακι εἰκονίζεται τοῦτο ὡς ἔχει ἀποκαλυφθῆ μέχρι σήμερον, μέχρι τοῦ 1898.

Πλευραὶ τοῦ Σταδίου.

Πρὸς κατασκευὴν τοῦ προκειμένου σταδίου ἐπωφελήθησαν οἱ Ἐπιδαύριοι χαράδραν κειμένην παρὰ τὴν Θόλον, κατὰ τὴν μεσημβρινὴν βραχώδη κατωφέρειαν ταπεινοῦ ὀροπεδίου, ἐφ' οὗ κεῖται ἡ Θόλος καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἰσοπέδωσαν δὲ ἐν πρώτοις τὸ διὰ τοὺς ἀγῶνας ἔδαφος· καταλιπόντες δὲ τοῦτο ἀνοικτὸν πρὸς δυσμὰς καὶ ἐπισωρεύσαντες τὰ ἐξαχθέντα χώματα πρὸς ἀνατολὰς κατεσκεύασαν οὕτω κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τὴν μικρὰν πλευρὰν τοῦ σταδίου, τὴν πέραν τοῦ τέρματος. Αἱ μακραὶ πλευραὶ ἦσαν ἤδη τὸ πλεῖστον κατεσκευασμέναι, διότι ἦσαν αἱ τὴν χαράδραν ἀποτελοῦσαι κατωφέρειαι· δὲν ἐξετείνοντο ὅμως αὗται καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τοῦ σταδίου, μέχρι δηλ. τῆς ἀφέσεως, ἀλλ' ἐπεξετάθησαν μικρὸν μέχρι πρὸ τοῦ μέρους ἐκείνου διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως χώματος (2). Διὰ ταῦτα ὁ Παυσανίας τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος στάδιον τάσσει ἐν τοῖς πολλοῖς ἑλλη-

(1) Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1894 σ. 13 καὶ τοῦ 1895 σ. 20.

(2) Σημειωτέον ὅτι δὲν ἐπεσωρεύθη χῶμα μέχρι τῶν ἄκρων τῶν μακρῶν πλευρῶν, μέχρι δηλ. τῆς ἀφέσεως, διότι πρὸς τοῦτο ἦτο ἀνάγκη νὰ κατασκευασθῶσιν ἐκεῖ ἀναλήμματα, ἵνα συγκρατῶσι τὸ ἐπισωρευθησόμενον χῶμα. Ἐπισώ-

νικοῖς σταδίοις τοῖς ἐκ χώματος κατεσκευασμένοις, λέγων περὶ αὐτοῦ τάδε (II, 27): «καὶ στάδιον, οἷα Ἕλλησι τὰ πολλά, γῆς χῶμα», καὶ ἀλλαχοῦ (IX, 23, 1) «καὶ στάδιον (ἐν Θήβαις) κατὰ ταυτὰ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ τῷ Ἐπιδαυρίων, γῆς χῶμα» (1).

Ἐδώλια κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα. Ἐπὶ τῶν τριῶν τούτων πλευρῶν τοῦ σταδίου ἵσταντο ἢ ἐκάθηντο οἱ θεαταί (2).

ρευσις χώματος ἐγένετο μόνον μέχρι τῶν $^3/_4$ περίπου τῶν μακρῶν πλευρῶν. Πέραν τοῦ μέρους τούτου τὸ ἔδαφος ἔμεινεν ὡς καὶ πρότερον εἶχε, ἔμεινε δηλ. ἐπίπεδον σχεδὸν ἑκατέρωθεν τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἐγίνετο ὁ δρόμος. Δὲν ὑπῆρχον ἄρα οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσιν ἐκεῖ ἐδώλια. Τοῦτο δ' εἶνε πρωτοφανὲς καὶ διὰ τοῦτο ἀξιοσημείωτον. Ἂν συνήρχοντο καὶ ἐκεῖ θεαταί, οὗτοι θὰ ἵσταντο· εὐνόητον δὲ ὅτι δὲν θὰ ἵσταντο πολλοὶ στίχοι θεατῶν, διότι οἱ ἔμπροσθεν τοῦ πρώτου στίχου ἱστάμενοι δὲν ἐδύναντο νὰ βλέπωσιν, ἀφοῦ τὸ ἔδαφος δὲν ἐξυψοῦτο ἵνα δύνανται οὗτοι νὰ ἵστανται ἀμφιθεατρικῶς.

(1) Τὰ στάδια ταῦτα τὰ ἐκ χώματος γῆς, κατὰ τὴν τοῦ Παυσανίου ἔκφρασιν, διακρίνονται τῶν λιθίνων σταδίων. Εἶνε δὲ λίθινα στάδια ἐκεῖνα, ἃ δὲν κατεσκευάσθησαν δι' ἐπισωρεύσεως χώματος, ἀλλ' ἔχουσι λίθινα κρηπιδώματα καὶ ἀναλήμματα πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἐδωλίων, οἷον τὸ ἐν Δελφοῖς, ὅπερ πεποιημένον ὂν ἐκ λίθου ἐκ τοῦ Παρνασοῦ μετεκόσμησεν Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς διὰ πεντελησίου μαρμάρου (Παυσ. X, 32, 1), τὸ ἐν Ἀθήναις Παναθηναϊκὸν στάδιον, ὅπερ ὁ αὐτὸς Ἡρώδης ἐκ μαρμάρου ᾠκοδόμησε (Παυσ. I, 19, 7), καὶ τὸ ἐν τῷ Ἰσθμῷ στάδιον (Παυσ. II, 1, 7).

Κατὰ ταῦτα ὀρθῶς ὁ Παυσανίας λέγει περὶ τοῦ προκειμένου ἐν τῷ Ἱερῷ σταδίου, ὅτι τοῦτο ἦτο γῆς χῶμα. Ἔχει τοῦτο ἀληθῶς ἐδώλια, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς, ἀλλ' ἐν σμικρῷ σχετικῶς μέρει, οὐδ' ἔχει κρηπιδώματα ἢ ἀναλήμματα, ἀλλ' εἶνε κατεσκευασμένον δι' ἐπισωρεύσεως χώματος.

(2) Διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου, ἅτε διὰ θεατὰς προωρισμένον, ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι ἐνίοτε θέατρον (πρβ. σ. 75 σημ. 2), κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἕτερον μέρος, πρὸς τὸν ἐπίπεδον χῶρον, ἐν ᾧ ἐγίνοντο οἱ ἀγῶνες, ὃς ἐκάλουν κυριολεκτικῶς στάδιον ἕνεκα τοῦ χώρου, ἐν ᾧ ἐτελεῖτο ὁ δρόμος, ὅστις εἶχε μῆκος ἑνὸς σταδίου. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς εἰδικῆς αὐτῆς σημασίας ἡ λέξις στάδιον ἐπεξετάθη εἰς τὸ ὅλον ἀγωνιστικὸν κατασκεύασμα, καθ' ὃν τρόπον ἡ λέξις θέατρον ἐκ τοῦ κοίλου (ἐκ τοῦ ἑνὸς τῶν τριῶν μερῶν τοῦ θεάτρου) ἐπεξετάθη εἰς τὸ ὅλον θεατρικὸν οἰκοδόμημα.

Ἀλλ' ἡ λέξις θέατρον δὲν σημαίνει πάντοτε τὸ θέατρον ἢ τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου, ἀλλ' ἐνίοτε σημαίνει καὶ πάντα ἄλλον τόπον, ἐν ᾧ συνέρχονται θεαταί, κατ' ἀνολουθίαν καὶ τὸ διὰ τοὺς θεατὰς προωρισμένον μέρος τοῦ σταδίου, ἐδήλωσα ἐν σ. 75 σημ. 2. Τοῦτο δὲ βεβαιοῦται πρὸ πάντων διὰ τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῷ ἐν C. I. A. II, 176 ποίησις τοῦ σταδίου καὶ τοῦ θεάτρου τοῦ Παναθηναϊκοῦ. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος, περὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου· ῥητῶς ἄρα διακρίνεται τὸ στάδιον, τὸ μέρος ἐν ᾧ ἐτε-

Καθ' ὃν δὲ χρόνον κατεσκευάσθη τὸ στάδιον, κατὰ τὴν Ε' τοὐλάχιστον ἑκατονταετηρίδα, ἐλαξεύθησαν διὰ τοὺς θεατὰς ἐδώλια ἐπὶ τοῦ βράχου· ὅπου δὲ ὁ βράχος δὲν ἦτο στερεός, ἢ ὅπου ὑπῆρχε χῶμα, προσετέθησαν μικρὰ λιθάρια μετὰ πηλοῦ καὶ ἀπετέλεσαν οὕτω στερεὸν ἔδαφος συνεχίζον τὰ λαξευτὰ ἐδώλια. Οὕτως ἅπαντα τὰ ἐδώλια τότε ἦσαν τὸ μὲν ὁλόκληρα λελαξευμένα ἐπὶ τοῦ βράχου τὸ δὲ ἐν μέρει λελαξευμένα καὶ διὰ μικρῶν λιθαρίων συμπεπληρωμένα, τὸ δὲ ὁλόκληρα διὰ μικρῶν ὡσαύτως λιθαρίων κατεσκευασμένα (1).

Ἐπὶ τῆς μικρᾶς (τῆς ἀνατολικῆς) πλευρᾶς, ἥτις ἔχει ἅπασα σχηματισθῆ δι' ἐπισωρεύσεως χώματος, τὰ ἐδώλια κατεσκευάσθησαν διὰ μεγάλων σχετικῶς λίθων. Σώζεται δὲ σήμερον τῶν ἐδωλίων τούτων μία σειρά, ἡ κατωτάτη· ἄγνωστον δ' ἂν ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ὑπὲρ τὴν σειρὰν ταύτην ἐδώλια.

Ἐπὶ τῆς ἀρκτικῆς μακρᾶς πλευρᾶς διακρίνονται σήμερον τέσσαρες σειραὶ ἐδωλίων, ἃ εἶνε κατεσκευασμένα ἐκ μικρῶν λιθαρίων.

Ἐπὶ δὲ τῆς μεσημβρινῆς μακρᾶς πλευρᾶς σώζονται πέντε σειραὶ τοιούτων ἐδωλίων, ἅτινα κατὰ τὴν γωνίαν, κατὰ τὸ μέρος δηλ. ἔνθα κάμπτουσιν ὅπως ἀποτελέσωσι τὰ ἐδώλια τῆς μικρᾶς (τῆς ἀνατολικῆς) πλευρᾶς, εἶνε λελαξευμένα ὁλόκληρα ἐπὶ τοῦ βράχου· κάμπτουσι δ' ἐνταῦθα τὰ λαξευτὰ ταῦτα ἐδώλια ὀρθογωνίως, ὅπερ σπουδαιότατον, διότι οὕτω βεβαιοῦται ὅτι ὄχι μόνον ὁ χῶρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες (ὁ ὑπὸ ὑδραγωγείου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, περιβαλλόμενος) εἶνε ὀρθογώνιος, ἀλλὰ καὶ αἱ πλευραὶ ἐν αἷς ἦσαν τὰ ἐδώλια (2). Τὸ ὅλον ἄρα σχῆμα τοῦ σταδίου ἦτο ὀρθογώνιον.

λεῖτο ὁ δρόμος, καὶ τὸ θέατρον, αἱ πλευραὶ τοῦ οἰκοδομήματος ἐφ' ὧν ἐκάθηντο οἱ θεαταί. Καὶ ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ἐλευσῖνος (Athen. Mittheilungen, 1894 σ. 180) ἀπαντᾷ θέατρον τὸ ἐπὶ τοῦ σταδίου. (Ἴδε Reiss-Dörpfeld: Das gr. Theater σ. 281).

(1) Ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν δύναταί τις μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπῃ ὅτι ταῦτα ἦσαν ἀληθῶς ἐδώλια, ὅτι δηλ. ἐκάθηντο ἐπ' αὐτῶν ἀμέσως οἱ θεαταί, διότι δυνατὸν νὰ ἦσαν ἁπλῶς ὑποθέματα ἐδωλίων ἐκ ξύλου.

(2) Διὰ τῶν ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ σταδίῳ γενομένων ἐργασιῶν, δι' ὧν ἀπεκαλύφθη ἡ ἄφεσις καὶ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, εἶχε φανῇ ὅτι ὁ χῶρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, ὁ ὑπὸ ὑδραγωγείου καὶ οὗτος περιβαλλόμενος, εἶχε σχῆμα

Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο εἶνε αὐλακωτόν, ἀνοικτὸν δηλ. κατὰ τὸ ἄνω μέρος, καὶ ἔχει ἐν ἀμφοτέραις ταῖς μακραῖς πλευραῖς, κατὰ ἀνίσους ἀποστάσεις (1), συμφυεῖς λεκάνας πρὸς συναγωγὴν ἐν αὐταῖς τοῦ διὰ τῶν αὐλάκων ῥέοντος ὕδατος, ἔχει δηλ. τὴν ἑξῆς μορφήν:

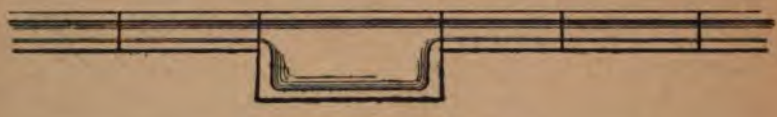

Ὑδραγωγεῖον μετὰ λεκάνης.

Ἐχρησίμευε δὲ τὸ ὑδραγωγεῖον ὅπως, τελουμένων τῶν ἀγώνων, διοχετεύηται δι' αὐτοῦ ὕδωρ ἀπὸ τῶν ὑπερθεν τοῦ Ἱεροῦ εἰς τὸ στάδιον (2) διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἀθλητῶν καὶ τῶν θεατῶν. Ἐπὶ πλέον δὲ ἐχρησίμευεν ὅπως διοχετεύωνται δι' αὐτοῦ ἔξω τοῦ σταδίου τὰ ἐκ τῶν βροχῶν ὕδατα· διὰ τοῦτο ἐκτείνεται αὐτὸ πέραν τοῦ ἄκρου τοῦ σταδίου, πέραν δηλ. τῆς ἀφέσεως τοῦ δρόμου (3). Σημειωτέον δ' ὅτι τοιοῦτον ὑδραγωγεῖον περιβάλλον τὸν διὰ τοὺς ἀγῶνας προωρισμένον χῶρον, ἐντελῶς τὴν αὐτὴν μορφὴν ἔχον καὶ βεβαίως τὸν αὐτὸν διπλοῦν σκοπὸν ἐκπληροῦν, ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας (4).

Τὸ ὅλον δὲ μῆκος τοῦ ὑπὸ τοῦ ὑδραγωγείου περιβαλλομένου χώρου εἶνε 196,44, τὸ πλάτος δ' αὐτοῦ 23,05. Διαιρεῖται δ' οὗτος εἰς τὸν χῶρον, ἐν ᾧ ἐγίνετο ὁ δρόμος, τὸν ἔχοντα μῆκος ἑνὸς σταδίου, τὸν χῶρον δηλ. τὸν ἀπὸ τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ

(1) Ἡ πρώτη κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν λεκάνη ἀπέχει ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου 10,37, ἡ δευτέρα ἀπέχει ἀπὸ τῆς πρώτης 34,67, ἡ τρίτη ἀπὸ τῆς δευτέρας 30,50, ἡ τετάρτη ἀπὸ τῆς τρίτης 30,40, ἡ πέμπτη ἀπὸ τῆς τετάρτης 31,02, ἡ ἕκτη ἀπὸ τῆς πέμπτης 30,14 καὶ ἡ ἄφεσις τοῦ δρόμου ἀπὸ τῆς ἕκτης 15,34.

(2) Ἡ διοχέτευσις ἐγίνετο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν. Ἐνταῦθα σώζεται τὸ ὑδραγωγεῖον δι' οὗ καταῤῥέον τὸ ὕδωρ εἰσήρχετο εἰς λεκάνην, ἐξ ἧς διωχετεύετο εἰς τὸ τοῦ σταδίου ὑδραγωγεῖον.

(3) Σήμερον ἐκτείνεται τὸ ὑδραγωγεῖον πέραν τῆς ἀφέσεως κατὰ 0,85· φαίνεται ὅμως ὅτι εἶνε κατεστραμμένον κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, ὥστε δυνατὸν τὸ πάλαι νὰ ἐξετείνετο πολὺ περισσότερον.

(4) Olympia, τόμ. I. Baudenkmäler, πίν. XLVII.

τέρματος, καὶ εἰς τὸν λοιπὸν χῶρον ἀπὸ τοῦ τέρματος μέχρι τοῦ ὑδραγωγείου τῆς στενῆς πλευρᾶς, ὅστις ἔχει μῆκος 15,14. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ χώρῳ θὰ ἐτελοῦντο ὡσαύτως ἀγῶνες, ἰδίως τὸ ἅλμα, ἡ πάλη καὶ ἡ πυγμή (1), ἀγῶνες δηλ. πρὸς τέλεσιν τῶν ὁποίων ὁ χῶρος οὗτος ἦτο ἐπαρκὴς τὰς διαστάσεις. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν καὶ κατὰ τὴν νοτιοδυτικὴν αὐτοῦ γωνίαν, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον καὶ παρὰ τοὺς κίονας τοὺς δηλοῦντας τὰ δύο ἄκρα τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου, σώζονται κατὰ χώραν κείμενα δύο βάθρα ἀγαλμάτων, ὧν τὸ κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν εἶνε βάθρον περιφερικὸν (ὕψος 1,00, διάμετρος 0,65) καὶ φέρει τὴν ἑξῆς ἐν πανομοιοτύπῳ ἀπεικονισμένην ἐπιγραφήν :

Χαρμαντίδα[ς Ἀγελ?]άδα
ἐπιδαύριος ⁝ Ἀπ[ό]λλωνι
Ἀσκλαπιῶι ⁝ ἀνέθηκεν.
Θρασυμήδης ⁝ ἐποίησεν.

(1) Φρονῶ ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ ἐτελοῦντο ἀγῶνες, διότι τοσούτων διαστάσεων χῶρος (μ. 15,14, πλ. 23,05) ἔπρεπε πάντως νὰ χρησιμοποιῆται εἴς τι· πρὸς τίνα δ' ἄλλον σκοπὸν ἐδύνατο νὰ χρησιμεύῃ, δὲν βλέπω. Ἐδύνατο ἀληθῶς νὰ χρησιμεύῃ πρὸς ἵδρυσιν ἐν αὐτῷ ἀγαλμάτων, ἀνδριάντων τῶν ἐν τοῖς ἀγῶσι νικητῶν· δύο δ' ἀγάλματα ἱδρύθησαν ἐν αὐτῷ. Ἀλλ' ἀκριβῶς διότι ταῦτα δὲν ἱδρύθησαν κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου, ἔνθα ταῦτα θὰ ἦσαν περιφανῆ, ἀλλ' ἱδρύθησαν κατὰ τὰς γωνίας, ἐντελῶς παρὰ τοὺς κιονίσκους τοῦ τέρματος, γίνεται

Ἐπὶ τοῦ βάθρου ἄρα τούτου ἵστατο ἄγαλμα ὅπερ ἀνέθηκε μὲν Χαρμαντίδας Ἐπιδαύριος, ἐποίησε δὲ ὁ καὶ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ποιήσας Θρασυμήδης ὁ Πάριος. Ἐκ τούτου δὲ βεβαιοῦται ὅτι τὸ στάδιον εἶνε ἀρχαιότερον τοὐλάχιστον τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ΄. ἑκατονταετηρίδος, ἀφ' οὗ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἱδρύθη ἐν αὐτῷ τὸ ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους ποιηθὲν ἄγαλμα.

Δρόμος ἢ στάδιον. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου, ὅ ἐστι τοῦ σταδίου, λογιζόμενον ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, ἀπὸ τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κιονίσκων, εἶνε κατὰ μὲν τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν 181,30 κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινὴν 181,08. Ἡ ἄφεσις ἄρα καὶ τὸ τέρμα δὲν εἶνε τοποθετημένα ἐν γεωμετρικῇ ἀκριβείᾳ. Ἵνα ἐννοήσωμεν ποῖον εἶνε τὸ ἀκριβὲς μῆκος τοῦ σταδίου δέον νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ἑξῆς:

Στηλίδια ἐκ πώρου λίθου (ὕψους 0,32, πλάτους 0,31 καὶ πάχους 0,25) ἐμπεπηγμένα ἐν τῷ ἐδάφει κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σταδίου, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον, καὶ κατὰ ἀποστάσεις ἐκ 30 μέτρων καί τι πλέον, διαιροῦσι τὸν δρόμον εἰς ἓξ ἴσα μέρη ἐξ 100 ποδῶν ἕκαστον συγκείμενα, διαιροῦσι δηλ. αὐτὸν εἰς ἓξ πλέθρα, τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου, ὡς γνωστόν, συγκειμένου ἐξ 600 ποδῶν καὶ διαιρουμένου εἰς 6 πλέθρα, ὧν ἕκαστον σύγκειται ἐξ 100 ποδῶν. Σώζονται δὲ κατὰ μὲν τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν ἅπαντα τὰ στηλίδια ταῦτα, κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινὴν τρία μόνον. Καὶ ταῦτα ὅμως τὰ στηλίδια δὲν εἶνε τοποθετημένα μετὰ γεωμετρικῆς ἀκριβείας, διότι τὸ πρῶτον τούτων ἀπέχει ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφέσεως τοῦ δρόμου 30,27, τὸ δεύτερον ἀπέχει ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,21, τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,10, τὸ τέταρτον ἀπὸ τοῦ τρίτου 30,21, τὸ πέμπτον ἀπὸ τοῦ τετάρτου 30,11 καὶ τὸ κέντρον τοῦ τέρματος ἀπὸ τοῦ

πιθανὸν ὅτι ὁ χῶρος οὗτος θὰ ἐχρησίμευεν εἰς ἄλλο τι. Ἴσως δὲ ἐχρησίμευε πρὸς τούτοις ὡς τόπος, ἐν ᾧ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγώνων ἐγίνετο ἡ δοκιμασία τῶν μελλόντων νὰ κατέλθωσιν εἰς αὐτοὺς ἀθλητῶν καὶ ἡ κλήρωσις δι' ἧς ὡρίζετο ἡ σειρὰ καὶ ἡ θέσις ἑκάστου τῶν ἀγωνιστῶν.

πέμπτου 30,40 (1). Ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλιδίων τοῦ μὲν ἀπὸ τῆς ἀφέσεως, τοῦ δὲ ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου εἶνε σχετικῶς μεγαλητέρα, ἢ ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλιδίων ἀπ' ἀλλήλων, διότι ἐν ᾧ αἱ ἀποστάσεις ἐκεῖναι εἶνε 30,27 καὶ 30,40, αὐταὶ ποικίλλουσι μόνον μεταξὺ 30,10 καὶ 30,21. Αἱ ἀποστάσεις ἄρα τῶν στηλιδίων ἀπ' ἀλλήλων δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν εὐλόγως ὡς αἱ μαθηματικῶς ἀκριβέστεραι. Προστιθεμένων τῶν ἀποστάσεων τούτων προκύπτει ἄθροισμα 120,63, ὅπερ εἶνε τὸ μέγεθος 4 πλέθρων, ἤτοι 400 ποδῶν. Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν ἑξῆς:

$$30,21+30,10+30,21+30,11=120,63.$$

Ἀλλ' ἀφοῦ 400 πόδες ἔχουσι μέγεθος 120,63, τὸ ὅλον στάδιον, δηλ. οἱ 600 πόδες, ἔχουσι κατ' ἀναλογίαν μέγεθος 120,63 καὶ 60,315, ἤτοι 180,945.

Ἔχομεν ἄρα τρία διάφορα μεγέθη τοῦ σταδίου τούτου, τὰ ἑξῆς:

α') 181,30

β') 181,08

γ') 180,94

Ὁ μέσος ὅρος μεταξὺ τοῦ μεγαλητέρου (181,30) καὶ τοῦ μικροτέρου (180,94) μεγέθους εἶνε 181,12. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐλάχιστα διαφέρει τοῦ β'. μεγέθους, τοῦτο τὸ μέγεθος, τὸν ἀριθμὸν δηλ. 181,08, τὸν δηλοῦντα τὴν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν ἀπόστασιν τοῦ κέντρου τῆς ἀφέσεως ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου, δέον νὰ δεχθῶμεν ὡς τὸν ἀριθμὸν τὸν δηλοῦντα τὸ μέγεθος τοῦ δρόμου.

Τὸ μῆκος ἄρα τοῦ προκειμένου σταδίου εἶνε **181,08**, ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς πόδα μήκους **0,3018**. Τοιοῦτος δὲ τὸ μέγεθος ποὺς εἶνε μικρότερος τοῦ ὀλυμπιακοῦ ποδὸς (2) καὶ διάφορος, ὡς φαίνεται, τοῦ ἀττικοῦ ποδός (3)· εἶνε ἄρα ἄγνωστος ἡμῖν

(1) Τὰ τρία κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν σωζόμενα στηλίδια ἀπέχουσι τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου 30,47, τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,18 καὶ τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,19.

(2) Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἀφέσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου ἐξηκριβώθη ὅτι τὸ στάδιον τοῦτο ἔχει μῆκος 192,25. Ὁ ὀλυμπιακὸς ἄρα ποὺς ἔχει μέγεθος 0,3204.

(3) Γενικῶς ἐπιστεύετο ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἀττικὸς ποὺς εἶχε μῆκος

σκευὴν λιθίνων ἑδωλίων ἐν τῷ σταδίῳ. Ἕνεκα ἀπορίας χρημάτων ἴσως ἐγένοντο δεκταὶ εἰσφοραὶ καὶ ἕκαστος ἐδύνατο νὰ κατασκευάζῃ ἰδίαις δαπάναις καὶ τοποθετῇ ἑδώλια προσφέρων ταῦτα ὡς ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ ἀναγράφων ἐπ' αὐτῶν τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα.

Ὑπόγειος δίοδος. Καθ' ὃν δὲ χρόνον ἤρξατο ἡ τοποθέτησις τῶν λιθίνων τούτων ἑδωλίων κατεσκευάσθη, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ ἀρκτικῇ πλευρᾷ ἡ νῦν τὸ πλεῖστον καλῶς σωζομένη ὑπόγειος καμαρωτὴ δίοδος (1), ἧς ἡ τομὴ ἔχει οὕτως:

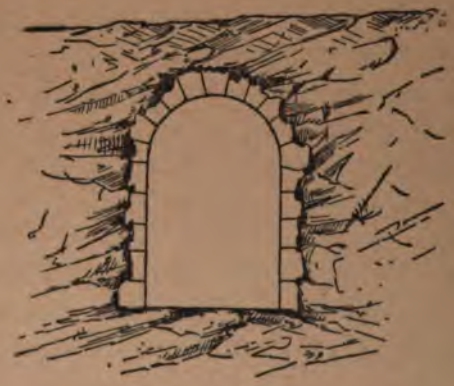

Εἶνε δὲ αὕτη ᾠκοδομημένη ἐκ πώρου λίθου κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα καὶ ἔχει πλάτος μὲν 1,78 ὕψος δὲ 2,80.

Διὰ τῆς διόδου ταύτης ἐδύναντο νὰ κατέρχωνται ἀμέσως εἰς τὸ στάδιον οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ παρὰ τὴν Θόλον καὶ τὰ λοιπὰ ἐπίσημα μνημεῖα διατρίβοντες, χωρὶς νὰ ἀναγκάζωνται νὰ εἰσέρχωνται διὰ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς βαίνοντες πρὸς τοῦτο κατὰ μῆκος ἁπάσης τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι ἡ δίοδος αὕτη ἐχρησίμευεν ὅπως εἰσέρχωνται εἰς τὸ στάδιον αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ ἐπίσημοι ξένοι, οἱ κατὰ τὰς τελουμένας ἑορτὰς ἀντιπρόσωποι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, καὶ ἰδίως οἱ ἐν πομπῇ εἰσερχόμενοι εἰς τὸ στάδιον ἑλλανοδίκαι παρακολουθούμενοι ὑπὸ τῶν μελλόντων νὰ ἀγωνισθῶσιν ἀθλητῶν. Καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας

(1) Πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν λιθίνων ἑδωλίων ὑπῆρχεν ἴσως ἐκεῖ ἁπλῆ κάθοδος, ἀνοικτὴ ἄνω, ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένη.

Τὸ τέρμα (κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν ἄφεσιν), ὡς σώζεται νῦν, βλέπει τις ἐν τῇ παρὰ τὴν σ. 104 φωτοτυπίαν. Ἡ κάτοψις τοῦ πλακοστρώτου καὶ τῶν παρ' αὐτὸ κατασκευασμάτων ἔχει οὕτως:

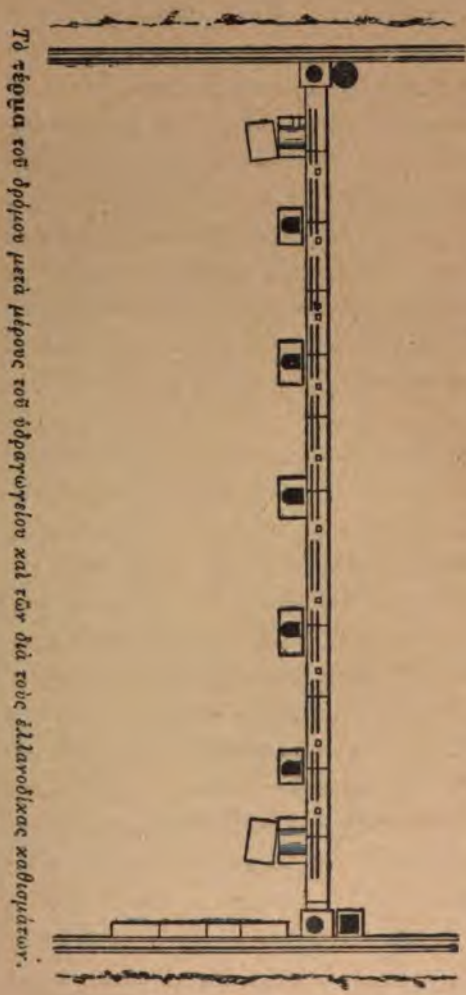

Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τούτου ὑπάρχουσιν, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, κατ' ἴσας ἀποστάσεις δέκα τετράγωνοι ὀπαί, ἔν τισι τῶν ὁποίων σώζεται εἰσέτι καὶ μόλυβδος, δι' οὗ θὰ συνείχετο ἐντεθειμένον ἐκεῖ πρᾶγμά τι (1). Εἰκάζω ὅτι σιδηραῖ ῥάβδοι θὰ ἦσαν ἐν αὐταῖς ἐντεθειμέναι. Διὰ τοιούτων δὲ ῥάβδων θὰ ἐχωρίζετο τό τε τέρμα καὶ ἡ ἄφεσις εἰς ἐννέα διαμερίσματα (μὴ λογιζομένων τῶν τελευταίων διαμερισμάτων ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων). Ἕκαστον δὲ διαμέρισμα ἐχρησίμευε δι' ἕνα δρομέα, ὥστε ἐδύναντο συγχρόνως νὰ ἀγωνίζων-

(1) Σημειωτέον ὅτι μεταξὺ τῶν ἀπὸ βορρᾶ δ' καὶ γ' καὶ γ' καὶ δ' ὀπῶν τούτων ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι ἀγνώστου χρήσεως ὀπαί, οὐχὶ κατ' ἴσας ἀποστάσεις καὶ οὐχὶ τοσοῦτον κανονικὰς ἔχουσαι τὰς πλευράς. Φαίνεται ὅτι αὗται κατεσκευάσθησαν ὑστερώτερον.

ται ἐννέα δρομεῖς. Ἕκαστος τούτων ἀναχωρῶν ἀπὸ διαμερίσματός τινος τῆς ἀφέσεως ἔβαινε κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν εἰς τὸ ἀντιστοιχοῦν διαμέρισμα τοῦ τέρματος, ὅπου ἐκρίνετο ὁ ἀγὼν κατὰ τὸν ἁπλοῦν δρόμον· ἀλλ' ὅταν ὁ δρόμος ἦτο δίαυλος, ἔκαμπτεν ὁ δρομεὺς τὴν σιδηρᾶν ῥάβδον καὶ ἐπανήρχετο εἰς τὸ σημεῖον ἐξ οὗ ἀνεχώρησεν (1)· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐγίνετο καὶ ἐπανελαμβάνετο κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον. Οὕτως ἐννοοῦμεν κάλλιστα, διατί ἥ τε ἄφεσις καὶ τὸ τέρμα ἀποτελοῦσι γραμμὴν ἐκτεινομένην καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ σταδίου καὶ ἔχουσαν ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφὴν καὶ διαίρεσιν. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἄλλως τὸ πρᾶγμα, ἀφ' οὗ καθ' ὃν τρόπον ἐγίνετο ὁ ἀγὼν δὲν ὑπῆρχε διάκρισις μεταξὺ τέρματος καὶ ἀφέσεως, ἑκάτερον δὲ τούτων ἐχρησίμευε καὶ ἐδύνατο νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς ἄφεσις καὶ ὡς τέρμα.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὀπῶν εἶνε κεχαραγμέναι, ἀκριβῶς ὥσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, δύο κατὰ μῆκος γραμμαί. Ἡ μία τούτων, ἡ ἀντιστοιχοῦσα ταῖς ὀπαῖς καὶ τῷ κέντρῳ τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κιονίσκων, δυνατὸν νὰ ἐχρησίμευε πρὸς ἀκριβῆ δήλωσιν τοῦ τέρματος· τί ὅμως ἐδήλου ἡ ἑτέρα γραμμή, οὐδὲ νὰ εἰκάσῃ δύναταί τις. Διὰ τοῦτο ἀβέβαια καὶ ἀκατάληπτα εἶνε τὰ κατὰ τὰς γραμμὰς ταύτας.

Κατεσκευάσθη δὲ ἡ κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα τοῦ δρόμου λιθίνη αὕτη γραμμὴ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀρ. 237, ἐπιγραφῆς τῆς ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων προερχομένης. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην Φίλων Κορίνθιος εἶχεν ἀναλάβει ὡς ἐργολάβος νὰ κατασκευάσῃ ἐν τῷ προκειμένῳ σταδίῳ τὴν ὕσπλακα, ὅ ἐστι τὴν ἄφεσιν τοῦ δρόμου, μὴ κατασκευάσας δ' αὐτὴν κατὰ τοὺς τεταγμένους ὅρους, ὡς φαίνεται, ἢ ἐντὸς τῆς ὡρισμένης προθε-

(1) Ἐπειδὴ ὁ ἀγὼν ἔπρεπε νὰ κριθῇ κατὰ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ὅπου ἐκάθηντο οἱ ἑλλανοδίκαι, φρονῶ ὅτι ὁ δίαυλος, δηλ. ὁ διπλοῦς δρόμος, ἤρχετο οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἀφέσεως ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ σταδίου καὶ οὕτως ἔληγεν ὡσαύτως ἐν τῷ τέρματι. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἄρα τὸ τέρμα ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἄφεσις καὶ ὡς τέρμα. Αὐτὸ τοῦτο ἐγίνετο καὶ κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον, καθ' ὃν κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην ὁ ἁπλοῦς δρόμος ἐπανελαμβάνετο 12, 14, 20 ἢ καὶ 24 φοράς.

Τὸ ὑδραγωγεῖον τοῦτο εἶνε αὐλακωτόν, ἀνοικτὸν δηλ. κατὰ τὸ ἄνω μέρος, καὶ ἔχει ἐν ἀμφοτέραις ταῖς μακραῖς πλευραῖς, κατὰ ἀνίσους ἀποστάσεις (1), συμφυεῖς λεκάνας πρὸς συναγωγὴν ἐν αὐταῖς τοῦ διὰ τῶν αὐλάκων ῥέοντος ὕδατος, ἔχει δηλ. τὴν ἑξῆς μορφήν:

Ὑδραγωγεῖον μετὰ λεκάνης.

Ἐχρησίμευε δὲ τὸ ὑδραγωγεῖον ὅπως, τελουμένων τῶν ἀγώνων, διοχετεύηται δι' αὐτοῦ ὕδωρ ἀπὸ τῶν ὑπερθεν τοῦ Ἱεροῦ εἰς τὸ στάδιον (2) διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἀθλητῶν καὶ τῶν θεατῶν. Ἐπὶ πλέον δὲ ἐχρησίμευεν ὅπως διοχετεύωνται δι' αὐτοῦ ἔξω τοῦ σταδίου τὰ ἐκ τῶν βροχῶν ὕδατα· διὰ τοῦτο ἐκτείνεται αὐτὸ πέραν τοῦ ἄκρου τοῦ σταδίου, πέραν δηλ. τῆς ἀφέσεως τοῦ δρόμου (3). Σημειωτέον δ' ὅτι τοιοῦτον ὑδραγωγεῖον περιβάλλον τὸν διὰ τοὺς ἀγῶνας προωρισμένον χῶρον, ἐντελῶς τὴν αὐτὴν μορφὴν ἔχον καὶ βεβαίως τὸν αὐτὸν διπλοῦν σκοπὸν ἐκπληροῦν, ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας (4).

Τὸ ὅλον δὲ μῆκος τοῦ ὑπὸ τοῦ ὑδραγωγείου περιβαλλομένου χώρου εἶνε 196,44, τὸ πλάτος δ' αὐτοῦ 23,05. Διαιρεῖται δ' οὗτος εἰς τὸν χῶρον, ἐν ᾧ ἐγίνετο ὁ δρόμος, τὸν ἔχοντα μῆκος ἑνὸς σταδίου, τὸν χῶρον δηλ. τὸν ἀπὸ τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ

(1) Ἡ πρώτη κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν λεκάνη ἀπέχει ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου 10,37, ἡ δευτέρα ἀπέχει ἀπὸ τῆς πρώτης 34,67, ἡ τρίτη ἀπὸ τῆς δευτέρας 30,50, ἡ τετάρτη ἀπὸ τῆς τρίτης 30,40, ἡ πέμπτη ἀπὸ τῆς τετάρτης 31,02, ἡ ἕκτη ἀπὸ τῆς πέμπτης 30,14 καὶ ἡ ἄφεσις τοῦ δρόμου ἀπὸ τῆς ἕκτης 15,34.

(2) Ἡ διοχέτευσις ἐγίνετο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν. Ἐνταῦθα σώζεται τὸ ὑδραγωγεῖον δι' οὗ καταῤῥέον τὸ ὕδωρ εἰσήρχετο εἰς λεκάνην, ἐξ ἧς διεωχετεύετο εἰς τὸ τοῦ σταδίου ὑδραγωγεῖον.

(3) Σήμερον ἐκτείνεται τὸ ὑδραγωγεῖον πέραν τῆς ἀφέσεως κατὰ 0,85· φαίνεται ὅμως ὅτι εἶνε κατεστραμμένον κατὰ τὸ μέρος τοῦτο, ὥστε δυνατὸν τὸ πάλαι νὰ ἐξετείνετο πολὺ περισσότερον.

(4) Olympia, τόμ. I. Baudenkmäler, πίν. XLVII.

σιν τοῦ δρόμου, διότι σώζεται ἐκεῖ κατὰ χώραν, κατὰ τὸ ἀρκτικὸν τῆς ἀφέσεως ἄκρον, ἡ αὐλακωτὴ πλάξ.

Μεταξὺ δὲ τῶν παρ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κατασκευασμάτων τούτων σώζονται κατὰ χώραν, ἔμπροσθεν τοῦ τέρματος εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 0,30, πέντε ἰωνικοὶ κίονες ἐκ πώρου λίθου ἀπέχοντες ἀλλήλων κατὰ 3,15 περίπου, ἱδρυμένοι ἕκαστος ἐπὶ ἰδίας βάσεως, ὀρθογωνίου πλακὸς ἀφισταμένης τοῦ τέρματος 0,30 (1). Κυρίως δ' εἰπεῖν οὗτοι δὲν εἶνε κίονες, ἀλλὰ μᾶλλον τετραγωνικαὶ στῆλαι λήγουσαι κατὰ τὸ ἔμπροσθεν μέρος εἰς ἡμικίονας. Σώζονται δ' αὗται εἰς ὕψος 1,30 περίπου καὶ εἶνε ἐλλιπεῖς μόνον τὸ ἀνώτατον μέρος, ὡς φαίνεται, τὸ ἀμέσως ὑπὸ τὸ κιονόκρανον. Οἱ ἡμικίονες, οἱ μὲν ἔχουσι ραβδώσεις καθ' ὅλον τὸν κορμόν, οἱ δὲ μέχρι τοῦ μέσου, οἱ δὲ μόνον κατὰ τὸ ἀνώτατον μέρος. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἄφεσιν ὑπῆρχον ὅμοιαι στῆλαι, διότι εὑρέθη ἐκεῖ τεμάχιον τοιαύτης στήλης μετὰ συμφυοῦς ραβδωτοῦ ἡμικίονος.

Εἶνε προφανὲς ὅτι οἱ κίονες ἢ αἱ στῆλαι αὗται, θὰ ἦσαν ἐμπόδιον εἰς τοὺς δρομεῖς οἵτινες, φθάσαντες ἐπὶ τὸ τέρμα, δὲν ἐδύναντο νὰ κάμπτωσιν εὐχερῶς κατὰ τὸν διαυλον ἢ δόλιχον δρόμον τὰς ἀνυψουμένας ἐν αὐτῷ σιδηρᾶς ράβδους. Διὰ τοῦτο εἰκάζω ὅτι αἱ στῆλαι αὗται ἱδρύθησαν ἐνταῦθα ἐν ὑστερωτέροις ρωμαϊκοῖς χρόνοις, καθ' ἣν ἐποχήν, μεταβολῆς τινος γενομένης ἐν τῷ τρόπῳ τῆς τελέσεως τῶν ἀγώνων τοῦ δρόμου, δὲν ἦτο πλέον ἐν χρήσει ἡ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους κατασκευασθεῖσα λιθόκτιστος ἄφεσις καὶ τέρμα. Τότε θὰ ἱδρύθησαν αἱ προκείμεναι στῆλαι, αἵτινες ἦσαν πλέον αὐτὴ ἡ ἄφεσις καὶ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου. Ἑκάστη δηλ. στήλη ἐν τῇ ἀφέσει ἐχρησίμευεν ὡς ἀρχὴ καὶ ἑκάστη ἐν τῷ τέρματι ὡς τέλος τοῦ δρόμου. Τοιοῦτόν τι δύναται νὰ ἐξαχθῇ, φρονῶ, καὶ ἐξ ὧν παραδίδει ὁ Σχολιαστὴς τῆς Ἠλέκτρας (ἐν στ. 691) τοῦ Σοφοκλέους, ὅτι δηλ. ἐν τῷ σταδίῳ ἦσαν ἱδρυμέναι τρεῖς στῆλαι, ἡ μὲν κατὰ τὴν ἀρχήν, ἡ δὲ κατὰ τὸ μέσον, ἡ δὲ κατὰ τὸ τέλος τοῦ δρόμου, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔφερεν ἐπιγραφὴν ἀρίστευε, ἡ δὲ δευτέρα σπεῦδε, ἡ δὲ τρίτη κάμψον. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς κάμ-

(1) Σημειωτέον ὅτι αἱ πλάκες αὗται, αἱ χρησιμεύουσαι ὡς βάσεις τῶν κιόνων, ἀποτελοῦσι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὁριζόντιον ἐπίπεδον.

Ἐπὶ τοῦ βάθρου ἄρα τούτου ἵστατο ἄγαλμα ὅπερ ἀνέθηκε μὲν Χαρμαντίδας Ἐπιδαύριος, ἐποίησε δὲ ὁ καὶ τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ποιήσας Θρασυμήδης ὁ Πάριος. Ἐκ τούτου δὲ βεβαιοῦται ὅτι τὸ στάδιον εἶνε ἀρχαιότερον τοὐλάχιστον τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ'. ἑκατονταετηρίδος, ἀφ' οὗ κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἱδρύθη ἐν αὐτῷ τὸ ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους ποιηθὲν ἄγαλμα.

Δρόμος ἢ στάδιον. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου, ὅ ἐστι τοῦ σταδίου, λογιζόμενον ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, ἀπὸ τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τῆς ἀφέσεως μέχρι τοῦ κέντρου τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κιονίσκων, εἶνε κατὰ μὲν τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν 181,30 κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινὴν 181,08. Ἡ ἄφεσις ἄρα καὶ τὸ τέρμα δὲν εἶνε τοποθετημένα ἐν γεωμετρικῇ ἀκριβείᾳ. Ἵνα ἐννοήσωμεν ποῖον εἶνε τὸ ἀκριβὲς μῆκος τοῦ σταδίου δέον νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ ἑξῆς:

Στηλίδια ἐκ πώρου λίθου (ὕψους 0,32, πλάτους 0,31 καὶ πάχους 0,25) ἐμπεπηγμένα ἐν τῷ ἐδάφει κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ σταδίου, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον, καὶ κατὰ ἀποστάσεις ἐκ 30 μέτρων καί τι πλέον, διαιροῦσι τὸν δρόμον εἰς ἓξ ἴσα μέρη ἐξ 100 ποδῶν ἕκαστον συγκείμενα, διαιροῦσι δηλ. αὐτὸν εἰς ἓξ πλέθρα, τοῦ ἑλληνικοῦ σταδίου, ὡς γνωστόν, συγκειμένου ἐξ 600 ποδῶν καὶ διαιρουμένου εἰς 6 πλέθρα, ὧν ἕκαστον σύγκειται ἐξ 100 ποδῶν. Σώζονται δὲ κατὰ μὲν τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν ἅπαντα τὰ στηλίδια ταῦτα, κατὰ δὲ τὴν μεσημβρινὴν τρία μόνον. Καὶ ταῦτα ὅμως τὰ στηλίδια δὲν εἶνε τοποθετημένα μετὰ γεωμετρικῆς ἀκριβείας, διότι τὸ πρῶτον τούτων ἀπέχει ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς ἀφέσεως τοῦ δρόμου 30,27, τὸ δεύτερον ἀπέχει ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,21, τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,10, τὸ τέταρτον ἀπὸ τοῦ τρίτου 30,21, τὸ πέμπτον ἀπὸ τοῦ τετάρτου 30,11 καὶ τὸ κέντρον τοῦ τέρματος ἀπὸ τοῦ

πιθανὸν ὅτι ὁ χῶρος οὗτος θὰ ἐχρησίμευεν εἰς ἄλλο τι. Ἴσως δὲ ἐχρησίμευε πρὸς ταῦτοις ὡς τόπος, ἐν ᾧ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγώνων ἐγίνετο ἡ δοκιμασία τῶν μελλόντων νὰ κατέλθωσιν εἰς αὐτοὺς ἀθλητῶν καὶ ἡ κλήρωσις δι' ἧς ὡρίζετο ἡ σειρὰ καὶ ἡ θέσις ἑκάστου τῶν ἀγωνιστῶν.

πέμπτου 30,40 (1). Ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλιδίων τοῦ μὲν ἀπὸ τῆς ἀφέσεως, τοῦ δὲ ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου εἶνε σχετικῶς μεγαλητέρα, ἢ ἡ διαφορὰ τῶν ἀποστάσεων τῶν στηλιδίων ἀπ' ἀλλήλων, διότι ἐν ᾧ αἱ ἀποστάσεις ἐκεῖναι εἶνε 30,27 καὶ 30,40, αὗται ποικίλλουσι μόνον μεταξὺ 30,10 καὶ 30,21. Αἱ ἀποστάσεις ἄρα τῶν στηλιδίων ἀπ' ἀλλήλων δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν εὐλόγως ὡς αἱ μαθηματικῶς ἀκριβέστεραι. Προστιθεμένων τῶν ἀποστάσεων τούτων προκύπτει ἄθροισμα 120,63, ὅπερ εἶνε τὸ μέγεθος 4 πλέθρων, ἤτοι 400 ποδῶν. Τὸ ἄθροισμα τοῦτο προκύπτει ἐκ τῶν ἑξῆς:

$$30,21+30,10+30,21+30,11=120,63.$$

Ἀλλ' ἀφοῦ 400 πόδες ἔχουσι μέγεθος 120,63, τὸ ὅλον στάδιον, δηλ. οἱ 600 πόδες, ἔχουσι κατ' ἀναλογίαν μέγεθος 120,63 καὶ 60,315, ἤτοι 180,945.

Ἔχομεν ἄρα τρία διάφορα μεγέθη τοῦ σταδίου τούτου, τὰ ἑξῆς:

α') 181,30

β') 181,08

γ') 180,94

Ὁ μέσος ὅρος μεταξὺ τοῦ μεγαλητέρου (181,30) καὶ τοῦ μικροτέρου (180,94) μεγέθους εἶνε 181,12. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐλάχιστα διαφέρει τοῦ β'. μεγέθους, τοῦτο τὸ μέγεθος, τὸν ἀριθμόν δηλ. 181,08, τὸν δηλοῦντα τὴν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν ἀπόστασιν τοῦ κέντρου τῆς ἀφέσεως ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου, δέον νὰ δεχθῶμεν ὡς τὸν ἀριθμὸν τὸν δηλοῦντα τὸ μέγεθος τοῦ δρόμου.

Τὸ μῆκος ἄρα τοῦ προκειμένου σταδίου εἶνε **181,08**, ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς πόδα μήκους **0,3018**. Τοιοῦτος δὲ τὸ μέγεθος ποὺς εἶνε μικρότερος τοῦ ὀλυμπιακοῦ ποδὸς (2) καὶ διάφορος, ὡς φαίνεται, τοῦ ἀττικοῦ ποδός (3)· εἶνε ἄρα ἄγνωστος ἡμῖν

(1) Τὰ τρία κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν σωζόμενα στηλίδια ἀπέχουσι τὸ μὲν πρῶτον ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου 30,47, τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ τοῦ πρώτου 30,18 καὶ τὸ τρίτον ἀπὸ τοῦ δευτέρου 30,19.

(2) Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τῆς ἀφέσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου ἐξηκριβώθη ὅτι τὸ στάδιον τοῦτο ἔχει μῆκος 192,25. Ὁ ὀλυμπιακὸς ἄρα ποὺς ἔχει μέγεθος 0,3204.

(3) Γενικῶς ἐπιστεύετο ὡς ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἀττικὸς ποὺς εἶχε μῆκος

πούς, ὥστε δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὸν ἐπιδαύριον ἢ μᾶλλον ἀργολικὸν πόδα (1).

Πρωτοφανὴς δὲ καὶ ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶνε ἡ διὰ τῶν μνημονευθέντων στηλιδίων διαίρεσις τοῦ σταδίου εἰς ἓξ μέρη ἐξ 100 ποδῶν ἕκαστον. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης κατατμήσεως τοῦ δρόμου, δέον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐνίοτε ὁ ἀγὼν τοῦ ἁπλοῦ δρόμου περιωρίζετο ἐν χώρῳ μικροτέρῳ τοῦ ἑνὸς σταδίου. Οὕτως ἐν Ὀλυμπίᾳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἡραίων ἠγωνίζοντο ἐν τῷ σταδίῳ παρθένοι ἀγῶνα δρόμου συνιστάμενον οὐχὶ εἰς ὅλον στάδιον, ἀλλ' εἰς χῶρον ἠλαττωμένον κατὰ τὸ ἕκτον (Παυσ. V, 16, 2) συνιστάμενον δηλ. ἐκ 500 ποδῶν, ἤτοι ἐκ 5 πλέθρων. Ἔπειτα τὰ στάδια, ὡς γνωστόν, δὲν ἐχρησίμευον μόνον πρὸς τέλεσιν ἀγώνων ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄσκησιν τῶν νέων ἐν τῷ δρόμῳ· εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι κατὰ τὰς ἀσκήσεις ταύτας κατετέμνετο κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας ὁ δρόμος ἀναλόγως καὶ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς προόδου καὶ ἀντοχῆς τῶν ἀσκουμένων. Ὑπαρχόντων δὲ τῶν στηλιδίων τούτων, πᾶσα τοιαύτη κατάτμησις τοῦ δρόμου ἦτο εὔκολος, χαρασσομένης ἐν τῷ ἐδάφει γραμμῆς δι' αὐτῶν.

Ἄρχεται δὲ ὁ δρόμος ἀπὸ τοῦ δυσμικοῦ μέρους τοῦ σταδίου.

0,3087 (ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς στάδιον μήκους 185,22), ἦτο δηλ. μικρότερος τοῦ ρωμαϊκοῦ ποδὸς (pes monetalis) κατὰ $^1/_{21}$. Κατὰ τῶν λόγων ὅμως δι' οὓς ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἐθεωρεῖτο ἀναμφισβήτητος (Hultsch: Metrologie σ. 39) ἀντετάχθη ὁ Δαῒρφελδ (Athen. Mittheilungen VII, 1882, σ. 27 κ. ἑ.) ὑποστηρίξας ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Σόλωνος εἰσαχθεὶς ἀττικὸς πούς ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ μετὰ ταῦτα ρωμαϊκὸς πούς, ὁ pes monetalis, εἶχε δηλ. μέγεθος 0,296 (ὅπερ ἀναλογεῖ πρὸς στάδιον μήκους 177,6)· ἀκολούθως ὅμως ὁ αὐτὸς ὑπεστήριξεν (Athen. Mittheilungen, XV, 1890, σ. 167 κ. ἑ.) ὅτι ὁ ἀττικὸς πούς ὁ ἐν καθολικῇ χρήσει καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνος εἶνε ὁ αὐτὸς ὁ καὶ πρὸ τοῦ Σόλωνος ἐν χρήσει ὢν Αἰγιναῖος πούς καὶ ἔχει μέγεθος 0,328 (1 στάδιον = 196,8).

Ἐκ τῶν διαφόρων τούτων ἰσχυρισμῶν καὶ αἰτιολογιῶν δηλοῦται ὅτι δὲν γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος τὸν ἀττικὸν πόδα.

(1) Ὀνομάζω τὸν πόδα τοῦτον ἀργολικὸν ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἀναγραφούσῃ τὰς δαπάνας τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ θόλου ἀναφέρεται νόμισμα αἰγιναῖον, ἀττικόν, κορίνθιον καὶ ἀργολικόν. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ἐν τῇ Νομισματικῇ δὲν διακρίνεται διαφορά τις μεταξὺ ἀργολικοῦ καὶ τοῦ αἰγιναίου νομίσματος. Ὡσαύτως ἀργολικαὶ δραχμαὶ ἀναφέρονται καὶ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 106 ἀρ. 244, ἐπιγραφῇ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων

Πρὸς δυσμὰς δηλ. ὑπάρχει ἡ ἄφεσις, ἀφ' ἧς ὡρμῶντο οἱ δρομεῖς βαίνοντες πρὸς ἀνατολάς, πρὸς τὸ τέρμα (1). Σώζονται δὲ τῆς ἀφέσεως ἐλάχιστα λείψανα· τὸ τέρμα ὅμως σώζεται σχετικῶς ἐν καλλίστῃ καταστάσει καὶ ὁμοιάζει ἐντελῶς τῷ τέρματι τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ ὀλυμπιακῷ σταδίῳ τὸ τέρμα ἔχει ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφὴν καὶ διάθεσιν, ἣν καὶ ἡ ἄφεσις, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι καὶ ἡ ἄφεσις τοῦ προκειμένου σταδίου ἦτο ὁμοία τῷ τέρματι, ὅπερ ἐξ ἄλλου βεβαιοῦται καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν σωζομένων λειψάνων τῆς ἀφέσεως. Γνωρίζοντες ἄρα τὸ τέρμα τοῦ δρόμου γνωρίζομεν καὶ τὴν ἄφεσιν αὐτοῦ.

Δύο ἐκ πώρου λίθου ἀρράβδωτοι κιονίσκοι, ἐλλιπεῖς νῦν τὸ ἀνώτερον μέρος, ἐπὶ τετραγώνου βάσεως ἐντεθειμένοι, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον κείμενοι, δηλοῦσι τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος, Τοιοῦτοι κιονίσκοι, καθ' ἃ εἴπομεν ἤδη, θὰ ἐδήλουν καὶ τὰ ἄκρα τῆς ἀφέσεως· καὶ ἀληθῶς σώζονται καὶ ἐν τῇ ἀφέσει οἱ κιονίσκοι οὗτοι κατὰ χώραν (2).

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων κιονίσκων εἶνε τοποθετημέναι πλάκες ἐκ πώρου ὡσαύτως λίθου ἀποτελοῦσαι γραμμήν, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, ταινίαν πλάτους ἡμίσεος μέτρου, συνδέουσαν τοὺς δύο κιονίσκους. Τοῦτο τὸ λίθινον κατασκεύασμα εἶνε τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ἐντελῶς ὅμοιον, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, τῷ τέρματι καὶ τῇ ἀφέσει τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου. Ἐν τῇ ἀφέσει οὐδὲν λείψανον τοῦ πλακοστρώτου τούτου σώζεται, ἀλλ' ὅτι ἐντελῶς ὅμοιον πλακόστρωτον καὶ ἐκεῖ ὑπῆρχε, ἐδήλωσα ἤδη. Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῷ τέρματι σώζονται καὶ ἄλλα τινὰ κατασκευάσματα, οἷον λίθοι τινὲς καὶ πέντε ἔμπροσθεν τοῦ πλακοστρώτου ἰωνικοὶ κίονες, περὶ ὧν, ἐξ ὑστερωτέρων χρόνων προερχομένων, θέλομεν πραγματευθῆ κατωτέρω, περιορίζοντες ἐνταῦθα τὸν λόγον μόνον περὶ τὸ πλακόστρωτον τέρμα.

(1) Οἱ ἀρχαῖοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ δρόμου ἐκάλουν γενικῶς γραμμήν. Πρὸς τῇ ὀνομασίᾳ δὲ ταύτῃ ὁ Πολυδεύκης ἀναφέρει ὅτι ἡ μὲν ἀρχὴ τοῦ δρόμου ἐκαλεῖτο εἰδικῶς ἄφεσις, ὕσπληγξ, βαλβίς, τὸ δὲ τέλος τέρμα, τέλος, βατὴρ καὶ βαλβίς.

(2) Τοῦ μὲν πρὸς μεσημβρίαν σώζεται μόνον ἡ βάσις, τοῦ δὲ πρὸς βορρᾶν σώζεται ἡ βάσις μετὰ μέρους τοῦ κιονίσκου.

Τὸ τέρμα (κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν ἄφεσιν), ὡς σώζεται νῦν, βλέπει τις ἐν τῇ παρὰ τὴν σ. 104 φωτοτυπίαν. Ἡ κάτοψις τοῦ πλακοστρώτου καὶ τῶν παρ' αὐτὸ κατασκευασμάτων ἔχει οὕτως:

Τὸ τέρμα τοῦ δρόμου μετὰ μέρους τοῦ ὑδραγωγείου καὶ τῶν διὰ τοὺς ἑλλανοδίκας καθισμάτων.

Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τούτου ὑπάρχουσιν, ὥσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, κατ' ἴσας ἀποστάσεις δέκα τετράγωνοι ὀπαί, ἐν τισι τῶν ὁποίων σώζεται εἰσέτι καὶ μόλυβδος, δι' οὗ θὰ συνείχετο ἐντεθειμένον ἐκεῖ πρᾶγμά τι (1). Εἰκάζω ὅτι σιδηραῖ ῥάβδοι θὰ ἦσαν ἐν αὐταῖς ἐντεθειμέναι. Διὰ τοιούτων δὲ ῥάβδων θὰ ἐχωρίζετο τό τε τέρμα καὶ ἡ ἄφεσις εἰς ἐννέα διαμερίσματα (μὴ λογιζομένων τῶν τελευταίων διαμερισμάτων ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἄκρων). Ἕκαστον δὲ διαμέρισμα ἐχρησίμευε δι' ἕνα δρομέα, ὥστε ἐδύναντο συγχρόνως νὰ ἀγωνίζων-

(1) Σημειωτέον ὅτι μεταξὺ τῶν ἀπὸ βορρᾶ δ' καὶ γ' καὶ γ' καὶ δ' ὀπῶν τούτων ὑπάρχουσι καὶ δύο ἄλλαι ἀγνώστου χρήσεως ὀπαί, οὐχὶ κατ' ἴσας ἀποστάσεις καὶ οὐχὶ τοσοῦτον κανονικὰς ἔχουσαι τὰς πλευράς. Φαίνεται ὅτι αὗται κατεσκευάσθησαν ὑστερώτερον.

ται ἐννέα δρομεῖς. Ἕκαστος τούτων ἀναχωρῶν ἀπὸ διαμερίσματός τινος τῆς ἀφέσεως ἔβαινε κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν εἰς τὸ ἀντιστοιχοῦν διαμέρισμα τοῦ τέρματος, ὅπου ἐκρίνετο ὁ ἀγὼν κατὰ τὸν ἁπλοῦν δρόμον· ἀλλ' ὅταν ὁ δρόμος ἦτο δίαυλος, ἔκαμπτεν ὁ δρομεὺς τὴν σιδηρᾶν ράβδον καὶ ἐπανήρχετο εἰς τὸ σημεῖον ἐξ οὗ ἀνεχώρησεν (1)· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐγίνετο καὶ ἐπανελαμβάνετο κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον. Οὕτως ἐννοοῦμεν κάλλιστα, διατί ἥ τε ἄφεσις καὶ τὸ τέρμα ἀποτελοῦσι γραμμὴν ἐκτεινομένην καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ σταδίου καὶ ἔχουσαν ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν μορφὴν καὶ διαίρεσιν. Δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἄλλως τὸ πρᾶγμα, ἀφ' οὗ καθ' ὃν τρόπον ἐγίνετο ὁ ἀγὼν δὲν ὑπῆρχε διάκρισις μεταξὺ τέρματος καὶ ἀφέσεως, ἑκάτερον δὲ τούτων ἐχρησίμευε καὶ ἐδύνατο νὰ ἐκληφθῇ καὶ ὡς ἄφεσις καὶ ὡς τέρμα.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὀπῶν εἶνε κεχαραγμέναι, ἀκριβῶς ὥσπερ καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας, δύο κατὰ μῆκος γραμμαί. Ἡ μία τούτων, ἡ ἀντιστοιχοῦσα ταῖς ὀπαῖς καὶ τῷ κέντρῳ τῶν κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κιονίσκων, δυνατὸν νὰ ἐχρησίμευε πρὸς ἀκριβῆ δήλωσιν τοῦ τέρματος· τί ὅμως ἐδήλου ἡ ἑτέρα γραμμή, οὐδὲ νὰ εἰκάσῃ δύναταί τις. Διὰ τοῦτο ἀβέβαια καὶ ἀκατάληπτα εἶνε τὰ κατὰ τὰς γραμμὰς ταύτας.

Κατεσκευάσθη δὲ ἡ κατ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα τοῦ δρόμου λιθίνη αὕτη γραμμὴ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀρ. 237, ἐπιγραφῆς τῆς ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων προερχομένης. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην Φίλων Κορίνθιος εἶχεν ἀναλάβει ὡς ἐργολάβος νὰ κατασκευάσῃ ἐν τῷ προκειμένῳ σταδίῳ τὴν ὕσπλακα, ὅ ἐστι τὴν ἄφεσιν τοῦ δρόμου, μὴ κατασκευάσας δ' αὐτὴν κατὰ τοὺς τεταγμένους ὅρους, ὡς φαίνεται, ἢ ἐντὸς τῆς ὡρισμένης προθε-

(1) Ἐπειδὴ ὁ ἀγὼν ἔπρεπε νὰ κριθῇ κατὰ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου, ὅπου ἐκάθηντο οἱ Ἑλλανοδίκαι, φρονῶ ὅτι ὁ δίαυλος, δηλ. ὁ διπλοῦς δρόμος, ἤρχετο οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἀφέσεως ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τέρματος τοῦ σταδίου καὶ οὕτως ἔληγεν ὡσαύτως ἐν τῷ τέρματι. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἄρα τὸ τέρμα ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἄφεσις καὶ ὡς τέρμα. Αὐτὸ τοῦτο ἐγίνετο καὶ κατὰ τὸν δόλιχον δρόμον, καθ' ὃν κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην ὁ ἁπλοῦς δρόμος ἐπανελαμβάνετο 12, 14, 20 ἢ καὶ 24 φοράς.

σμίας, κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ ἀγωνοθέτου τοῦ γυμνικοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἑλλανοδικῶν εἰς πρόστιμον 500 ἀλεξανδρινῶν δραχμῶν. Προφανὲς δ' εἶνε ὅτι, ἀφ' οὗ τότε κατεσκευάσθη ἡ ἄφεσις, θὰ κατεσκευάσθη συγχρόνως καὶ τὸ τέρμα.

Ἀλλ' οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, ἀφ' οὗ δηλ. τὰ περιγραφέντα λίθινα κατασκευάσματα προέρχονται ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἐρωτᾶται ἤδη ποία τις ἦτο ἡ μορφὴ τῆς ἀφέσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ σταδίου κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους;

Φρονῶ ὅτι κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τούτους χρόνους, κατὰ τὴν Ε'. δηλ. ἑκατονταετηρίδα, μόνον οἱ δύο κιονίσκοι ὑπῆρχον, οἱ τὰ ἄκρα τῆς ἀφέσεως καὶ τοῦ τέρματος δηλοῦντες. Τούτων δὲ ὑπαρχόντων τότε, προκειμένου νὰ γείνωσιν ἀγῶνες δρόμου, ἐχαράσσετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους γραμμὴ ἑνοῦσα τὰ κέντρα αὐτῶν καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο τό τε τέρμα καὶ ἡ ἄφεσις τοῦ δρόμου. Ὅτι δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα ἐν τοῖς σταδίοις κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους δηλοῦται κυρίως ἐκ τῶν παρὰ Πινδάρῳ (Πυθ. IX, 118): «ποτὶ γραμμᾷ μὲν αὐτὰν στᾶσε (τὴν παρθένον, ἥτις προῦ-» κειτο βραβεῖον τῷ νικητῇ) κοσμήσαις τέλος ἔμμεν ἄκρον», εἰς ἃ ὁ Σχολιαστὴς προσθέτει τάδε: «ἔστησε γὰρ αὐτὴν πρὸς τῇ » ἐσχάτῃ γραμμῇ τοῦ δρόμου. τοῦτο ἄκρον καὶ τέλος διατάξας, » τὴν στάσιν τῆς παρθένου· ἐχάρασσον δὲ γραμμήν τινα, » ἣν ἀρχὴν καὶ τέλος εἶχον οἱ ἀγωνιζόμενοι· ὅθεν καὶ » παροιμία «μὴ κίνει τὴν γραμμήν».

Τὸ περιγραφὲν ἤδη λιθόκτιστον τέρμα τοῦ προκειμένου σταδίου εἶνε καθ' ὅλα ὅμοιον τῷ τέρματι καὶ τῇ ἀφέσει τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ σταδίου, ὡς εἶπον, ἔχει ὅμως καὶ πρόσθετά τινα κατασκευάσματα ἰδιάζοντα αὐτῷ, τὰ ἑξῆς:

Ἀκριβῶς παρὰ τὸ τέρμα, παρ' ἑκάτερον τῶν ἄκρων αὐτοῦ, εἰς ἀπόστασιν 1,30 περίπου ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν κατὰ τὰ ἄκρα κιονίσκων, σώζεται πλὰξ αὐλακωτὴ κατὰ τὸ μέσον καὶ παρ' αὐτὴν ἄλλη πλὰξ ὅλως ἐπίπεδον τὴν ἐπιφάνειαν ἔχουσα. Ὁ αὐλαξ δὲ τῆς πρώτης πλακὸς συνέχεται μετὰ μεγάλης ὀπῆς ἀνωρυγμένης ἐν αὐτῷ τῷ λιθοκτίστῳ τέρματι. Πρὸς τί τὸ παράδοξον τοῦτο κατασκεύασμα ἐχρησίμευεν, ἄγνωστον εἶνε. Σημειωτέον δὲ ὅτι τοιοῦτον κατασκεύασμα ὑπῆρχε καὶ κατὰ τὴν ἄφε-

σιν τοῦ δρόμου, διότι σώζεται ἐκεῖ κατὰ χώραν, κατὰ τὸ ἀρκτικὸν τῆς ἀφέσεως ἄκρον, ἡ αὐλακωτὴ πλάξ.

Μεταξὺ δὲ τῶν παρ' ἀμφότερα τὰ ἄκρα τοῦ τέρματος κατασκευασμάτων τούτων σώζονται κατὰ χώραν, ἔμπροσθεν τοῦ τέρματος εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 0,30, πέντε ἰωνικοὶ κίονες ἐκ πώρου λίθου ἀπέχοντες ἀλλήλων κατὰ 3,15 περίπου, ἱδρυμένοι ἕκαστος ἐπὶ ἰδίας βάσεως, ὀρθογωνίου πλακὸς ἀφισταμένης τοῦ τέρματος 0,30 (1). Κυρίως δ' εἰπεῖν οὗτοι δὲν εἶνε κίονες, ἀλλὰ μᾶλλον τετραγωνικαὶ στῆλαι λήγουσαι κατὰ τὸ ἔμπροσθεν μέρος εἰς ἡμικίονας. Σώζονται δ' αὗται εἰς ὕψος 1,30 περίπου καὶ εἶνε ἐλλιπεῖς μόνον τὸ ἀνώτατον μέρος, ὡς φαίνεται, τὸ ἀμέσως ὑπὸ τὸ κιονόκρανον. Οἱ ἡμικίονες, οἱ μὲν ἔχουσι ραβδώσεις καθ' ὅλον τὸν κορμόν, οἱ δὲ μέχρι τοῦ μέσου, οἱ δὲ μόνον κατὰ τὸ ἀνώτατον μέρος. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἄφεσιν ὑπῆρχον ὅμοιαι στῆλαι, διότι εὑρέθη ἐκεῖ τεμάχιον τοιαύτης στήλης μετὰ συμφυοῦς ραβδωτοῦ ἡμικίονος.

Εἶνε προφανὲς ὅτι οἱ κίονες ἢ αἱ στῆλαι αὗται, θὰ ἦσαν ἐμπόδιον εἰς τοὺς δρομεῖς οἵτινες, φθάσαντες ἐπὶ τὸ τέρμα, δὲν ἐδύναντο νὰ κάμπτωσιν εὐχερῶς κατὰ τὸν δίαυλον ἢ δόλιχον δρόμον τὰς ἀνυψουμένας ἐν αὐτῷ σιδηρᾶς ράβδους. Διὰ τοῦτο εἰκάζω ὅτι αἱ στῆλαι αὗται ἱδρύθησαν ἐνταῦθα ἐν ὑστερωτέροις ρωμαϊκοῖς χρόνοις, καθ' ἣν ἐποχήν, μεταβολῆς τινος γενομένης ἐν τῷ τρόπῳ τῆς τελέσεως τῶν ἀγώνων τοῦ δρόμου, δὲν ἦτο πλέον ἐν χρήσει ἡ κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους κατασκευασθεῖσα λιθόκτιστος ἄφεσις καὶ τέρμα. Τότε θὰ ἱδρύθησαν αἱ προκείμεναι στῆλαι, αἵτινες ἦσαν πλέον αὐτὴ ἡ ἄφεσις καὶ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου. Ἑκάστη δηλ. στήλη ἐν τῇ ἀφέσει ἐχρησίμευεν ὡς ἀρχὴ καὶ ἑκάστη ἐν τῷ τέρματι ὡς τέλος τοῦ δρόμου. Τοιοῦτόν τι δύναται νὰ ἐξαχθῇ, φρονῶ, καὶ ἐξ ὧν παραδίδει ὁ Σχολιαστὴς τῆς Ἠλέκτρας (ἐν στ. 691) τοῦ Σοφοκλέους, ὅτι δηλ. ἐν τῷ σταδίῳ ἦσαν ἱδρυμέναι τρεῖς στῆλαι, ἡ μὲν κατὰ τὴν ἀρχήν, ἡ δὲ κατὰ τὸ μέσον, ἡ δὲ κατὰ τὸ τέλος τοῦ δρόμου, ὧν ἡ μὲν πρώτη ἔφερεν ἐπιγραφὴν ἀρίστευε, ἡ δὲ δευτέρα σπεῦδε, ἡ δὲ τρίτη κάμψον. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς κάμ-

(1) Σημειωτέον ὅτι αἱ πλάκες αὗται, αἱ χρησιμεύουσαι ὡς βάσεις τῶν κιόνων, ἀποτελοῦσι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ πλακοστρώτου τέρματος ὁριζόντιον ἐπίπεδον.

ψον ὑποδηλοῦται ὅτι αὐταὶ αἱ στῆλαι ἦσαν ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ δρόμου.

Ἐν τῷ δρόμῳ ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα τινὰ κτίσματα, τὰ ἑξῆς: Κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευράν, ἐντελῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον, ἀπὸ τῆς γωνίας ἣν τοῦτο σχηματίζει μετὰ τοῦ τέρματος, ἐκτείνονται κατὰ γραμμὴν τέσσαρες λίθοι οἵτινες ἦσαν συνδεδεμένοι διὰ δεσμῶν ἐχόντων τόδε τὸ σχῆμα:

Ἀποτελοῦσι δ' οὗτοι οἱονεὶ ἐδώλιον μήκους 4,60, ὕψους 0,37 καὶ πάχους 0,40. Ἐνταῦθα φρονῶ ὅτι ἐκάθηντο ἐπὶ προσκεφαλαίων (πρβ. σ. 78) οἱ ἑλλανοδῖκαι, διότι οὗτοι καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τῆς Ὀλυμπίας παρὰ τὸ τέρμα ἐκάθηντο (Παυσ. VI, 20,5), οὐδ' ἦτο εὔλογον νὰ κάθηνται ἀλλαχοῦ που τοῦ σταδίου, ἀφ' οὗ ἐν τῷ τέρματι ἐκρίνετο ὁ ἀγών (1).

Δύο δὲ ἄλλοι λίθοι, μικρὸν περιφερικοί, ἀποτελοῦσι μηνοειδές τι κατασκεύασμα (ὕψ. 0,35, πλ. 0,40, μ. 2,50) κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ δρόμου, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ὑδραγωγεῖον τῆς αὐτῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς καὶ ὑπὸ τὸ ἐν τῇ πλευρᾷ ταύτῃ βῆμα (σ. 105). Ἂν καὶ τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς κάθισμα ἢ πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπόν, δὲν γνωρίζομεν.

Τέλος ἔξω τοῦ σταδίου, πέραν δηλ. τῆς ἀφέσεως, εἰς ἀπόστασιν 7 περίπου μέτρων ἀπ' αὐτῆς, οὐχὶ ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ σταδίου ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν πλησιάζον, σώζεται κατὰ χώραν ὑπόθεμα βωμοῦ ἴσως ἢ βάθρου ἐφίππου ἀνδριάντος, πλὰξ δηλ. ἐκ τιτανολίθου μήκους 1,68 καὶ πλάτος 0,80, ἔχουσα ὀπὰς αἵτινες ἐχρησίμευον πρὸς σύνδεσιν αὐτῆς μετὰ τοῦ ὑπερκειμένου λίθου.

Γενικαὶ παρατηρήσεις.

Τοιοῦτον εἶνε τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ στάδιον, ὅπερ ἐν τῇ σημερινῇ

(1) Ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ τῆς Ὀλυμπίας ἐκάθηντο οἱ ἑλλανοδῖκαι εὐλόγως οὐχὶ παρὰ τὸ τέρμα, ὥσπερ ἐν τῷ σταδίῳ, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἄφεσιν (Παυσανίας, VI,7), διότι ἐν τοῖς ἱπποδρόμοις ἡ ἄφεσις ἦτο καὶ τέρμα, ἀπὸ τῆς ἀφέσεως δηλ. ἤρχετο ὁ ἀγὼν καὶ πάντοτε εἰς τὴν ἄφεσιν κατέληγε.

αὐτοῦ καταστάσει ἀποτελεῖται, ὡς εἴδομεν, ἐκ κτισμάτων προερχομένων ἐκ τριῶν διαφόρων χρονικῶν περιόδων. Τὰ περὶ τῶν περιόδων τούτων εἰρημένα ἀνακεφαλαιοῦντες συνοψίζομεν ἐν τοῖς ἑξῆς:

Κατὰ τὴν πρώτην τοῦ σταδίου περίοδον, τὴν ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος τοὐλάχιστον, τὰ ἐδώλια ἦσαν ἐν μέρει μὲν λελαξευμένα ἐπὶ τοῦ βράχου ἐν μέρει δὲ διὰ μικρῶν λιθαρίων μετὰ πηλοῦ συμπεπληρωμένα. Ὁ χῶρος, ἐν ᾧ ἐγίνοντο οἱ ἀγῶνες, περιωρίζετο δι' ὑδραγωγείου, τὰ ἄκρα δὲ τῆς ἀφέσεως καὶ τοῦ τέρματος τοῦ δρόμου ἦσαν δεδηλωμένα διὰ κιονίσκων. Τελουμένων τότε τῶν ἀγώνων, ἐχαράσσετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους γραμμὴ διὰ τῶν δύο κιονίσκων καὶ οὕτως ἐσχηματίζετο ἥ τε ἄφεσις καὶ τὸ τέρμα τοῦ δρόμου.

Κατὰ τὴν δευτέραν χρονικὴν περίοδον, τὴν κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, ἀντὶ τῆς χαρασσομένης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους γραμμῆς ἐτοποθετήθησαν κατὰ γραμμὴν πλάκες ἑνοῦσαι τοὺς κιονίσκους, κατεσκευάσθη δηλ. λίθινον τὸ τέρμα καὶ ἡ ἄφεσις τοῦ δρόμου. Τότε ἤρξατο καὶ ἡ ἀντικατάστασις τῶν παλαιοτέρων ἐδωλίων δι' ἄλλων ἐδωλίων ἐκ λίθου· τὸ ἔργον ὅμως τοῦτο ἔμεινεν ἡμιτελές.

Κατὰ τὴν τρίτην δὲ περίοδον, τὴν κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς φαίνεται, τὸ λιθόκτιστον τέρμα καὶ ἡ ἄφεσις ἦσαν πλέον ἐν ἀχρηστίᾳ. Παρ' ἑκάτερον τῶν κτισμάτων τούτων ἱδρύθησαν τότε πέντε ἰωνικοῦ ρυθμοῦ τετραγωνικαὶ στῆλαι ἀπολήγουσαι κατὰ τὸ πρόσθιον μέρος εἰς ἡμικίονας, αἵτινες θὰ ἦσαν πλέον, ὡς φαίνεται, αὐτὸ τοῦτο τὸ τέρμα καὶ ἡ ἄφεσις τοῦ δρόμου.

Ἐχρησίμευε δὲ τὸ στάδιον τοῦτο διὰ τοὺς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων κυρίως τελουμένους ἐν τῷ Ἱερῷ γυμνικοὺς ἀγῶνας, δι' ἀγῶνας δηλ. συνισταμένους εἰς δρόμον (δίαυλον, δόλιχον, ὁπλίτην δρόμον) ἅλμα, δίσκον, ἀκόντιον, πάλην, πυγμὴν καὶ παγκράτιον. Ἐν τούτῳ τῷ σταδίῳ προφανῶς ἐνίκησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος Κλέανδρος Αἰγινήτης παγκράτιον κατὰ Πίνδαρον (Ἴσθμ. Η΄. στ. 150) καὶ Θεμίστιος

πυγμὴν καὶ παγκράτιον (Νέμ. Ε' στ. 95). Ἐν αὐτῷ ἠγωνίσθησαν, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 77 ἀρ. 238, ἐπιγραφῆς, ὁ σταδιοδρόμος Ταυρίδης Σολεύς, ὁ πένταθλος Φίλιστος Ἀργεῖος καὶ ὁ παγκρατιαστὴς Σίμακος Ἠπειρώτης, οἵτινες μὴ ἀγωνισθέντες ἐντίμως, ἀλλὰ διὰ δόλου προσπαθήσαντες νὰ ὑπερτερήσωσι τοὺς ἑαυτῶν ἀνταγωνιστάς, κατεδικάσθησαν ἕκαστος εἰς πρόστιμον χιλίων στατήρων. Ἐν τῷ αὐτῷ σταδίῳ ἐνίκησε παγκράτιον περὶ τὸ τέλος τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος ὁ Μ. Αὐρ. Ἀσκληπιάδης (C.I.G. Sic. et It. 1102).

Προϊστατο δὲ τῶν γυμνικῶν τούτων ἐν τῷ Ἱερῷ ἀγώνων, διέτασσε τὰ τῆς τελέσεως αὐτῶν καὶ ἐπεσκόπει αὐτούς, ἐδίκαζε περὶ πάσης ἀναφυομένης διαφορᾶς καὶ ἀνεκήρυσσε τοὺς νικητάς, ἐπιτροπὴ ἐξ ἀγνώστου ἀριθμοῦ μελῶν, οἵτινες ἐκαλοῦντο ἑλλανοδῖκαι, καὶ ἐξ ἑνὸς ἀγωνοθέτου, καθ' ἃ δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν σ. 113 μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς. Ὁ ἀγωνοθέτης δέ, ὅστις προϊστατο, ὡς φαίνεται, τῶν ἑλλανοδικῶν, ἐκαλεῖτο ἀγωνοθέτης τοῦ γυμνικοῦ διακρινόμενος οὕτως ἀπὸ ἀγωνοθέτου ἄλλων ἀγώνων, διότι καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ θὰ ἐτελοῦντο μέχρι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ θεάτρου, καὶ οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος τὸ πρῶτον ἱδρυθέντες ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων ἀγῶνες μουσικῆς καὶ ᾠδικῆς (ἴδε σ. 33).

5.

Ἱππόδρομος.

Ἐξ ἐπιγραφῆς εὑρεθείσης ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 78 ἀρ. 240, μανθάνομεν ὅτι ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἀνήγειρεν ἀνδριάντα εἰς Σωκράτη Ἐπιδαύριον, ὅστις ἐνίκησεν ἐν τῷ Ἱερῷ, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ἀγῶνα ἵππιον. Ἀλλ' οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες δὲν ἐτελοῦντο ἐν τοῖς σταδίοις, ἀλλ' ἐν τοῖς ἱπποδρόμοις. Δηλοῦται ἄρα ἐκ τούτου ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ θὰ ὑπῆρχε καὶ ἱππόδρομος. Τοῦτο δὲ ἐβεβαιώθη καὶ δι' ἄλλου ἐπιγραφικοῦ εὑρήματος γενομένου κατὰ

τύχην ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν ἔτει 1896, δι' οὗ ἐγένετο ἡμῖν γνωστὴ καὶ ἡ θέσις ἔνθα ὑπῆρχεν ὁ ἱππόδρομος, ἐν ᾧ καὶ λείψανα αὐτοῦ πιθανῶς σώζονται.

Νοτιοδυτικῶς τοῦ σταδίου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ ἡμισείας σχεδὸν ὥρας, κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος τῆς πεδιάδος τοῦ Ἱεροῦ, ἐν τόπῳ ὁμαλῷ καὶ ὅλως ἐπιπέδῳ, ὑπάρχει ρεῦμα, Βαθὺ καλούμενον σήμερον (1), ἐν ᾧ πηγὴ ἄφθονον δι' ὅλου τοῦ θέρους ἐκρέουσα ὕδωρ. Ἐνταῦθα εὑρέθη οὐχὶ κατὰ χώραν, ἀλλ' ἐρριμμένος ἐκεῖ που παρὰ τὴν πηγήν, λίθος ἡμιεξειργασμένας ἔχων τὰς ἐπιφανείας, ἀποκεκρουσμένος κατὰ τὰς πλαγίας πλευρὰς καὶ πολλαχῶς ἐφθαρμένος (ὕψους 0,55, πλάτ. 0,30, πάχ. 0,24). Ἐπὶ μιᾶς τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, τῆς κάλλιον ἐξειργασμένης, σώζεται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή, ἥτις προέρχεται ἐκ τῶν τελευταίων τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος χρόνων, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων καὶ ἐκ τῆς ὀρθογραφίας φαίνεται:

ΟΡΟΣ ΤΟΙΠ
ΠΟΔΡΟΜ

[ὅρ]ος τῶ ἱπ-
[π]οδρόμ[ο].

Ὁ λίθος ἄρα οὗτος εἶνε ὁρόσημον χρησιμεῦον μετὰ ἄλλων τοιούτων λίθων πρὸς καθορισμὸν τῆς περιοχῆς τοῦ ἱπποδρόμου· δὲν ἦτο οὔτε ἡ ἄφεσις οὔτε ὁ καμπτὴρ τοῦ ἱπποδρόμου, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις ἴσως, διότι ταῦτα θὰ ἦσαν κατασκευάσματα μᾶλλον περίβλεπτα. Λίθοι, οἷος ὁ εὑρεθείς, ἐμπεπηγμένοι ἐν τῷ ἐδάφει κατ' ἀποστάσεις ἀπετέλουν περίβολον τοῦ ἱπποδρόμου, καθ' ὃν τρόπον τοιοῦτοι λίθοι καθώριζον ὡσαύτως τὴν περιοχὴν τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ τεμένους τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 16.

Τὸ εὕρημα τοῦτο ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ἐννοοῦμεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸν ῥύακα καὶ τὴν πηγήν, ἐν τῷ χώρῳ τῷ ἐκτεινομένῳ νοτιοδυτικῶς, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι τῇδε κἀκεῖσε ἀρχαῖοι λίθοι καὶ λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων, θὰ ἔκειτο ὁ ἱππόδρομος. Ἡ τοποθεσία δ'

(1) Ἡ ὅλη τοποθεσία καλεῖται σήμερον Ἰτιές.

ἐκείνη εἶνε πρὸς τοῦτο κατάλληλος, διότι γνωστὸν εἶνε ὅτι οἱ ἱππόδρομοι κατεσκευάζοντο πάντοτε ἐν ἐπιπέδοις τόποις πλησίον ποταμῶν, ρυάκων καὶ πηγῶν, τοῦ ὕδατος ἀναγκαιοτάτου ὄντος κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἀγώνων.

Εὐνόητον δ' ὅτι ὁ ἱππόδρομος οὗτος ἦτο οὐχὶ οἷος ὁ περίφημος ἐν Ὀλυμπίᾳ ἱππόδρομος, ἀλλ' ἁπλούστατον κατασκεύασμα, οἷα ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱπποδρόμων. Χῶρος ἐπίπεδος, πλάτους ἐνὸς καὶ μήκους δύο σταδίων συνήθως, περιβαλλόμενος διὰ ταπεινοῦ τειχίσματος ἢ δι' ὁροσήμων, ἔχων κατασκεύασμά τι (ἄφεσιν) χρησιμεῦον ὡς σημεῖον ἐξ οὗ ἤρχετο ὁ ἀγὼν καὶ κατὰ τὸ ἀπέναντι ἄκρον στήλην τινὰ (καμπτῆρα), ἣν κάμπτοντες οἱ ἵπποι ἐπανήρχοντο εἰς ὃ σημεῖον ἀνεχώρησαν, τοιοῦτος ἦτο ἐν γένει ὁ ἑλληνικὸς ἱππόδρομος. Δὲν ἔχει τι ἄρα τὸ παράδοξον ὅτι ἱππόδρομος τοιοῦτος, οἷος ἦτο ὁ ἐν Δήλῳ, κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον τὴν μεταξὺ τῶν ἀγώνων, κατὰ τὸν χρόνον δηλ. καθ' ὃν ἔμενεν ἀργός, ἐμισθοῦτο ἵνα χρησιμεύῃ ὡς τόπος βοσκῆς (1).

Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς δηλοῦται ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱππόδρομος κατεσκευάσθη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος. Τότε ἄρα ἱδρύθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ ἱππικοὶ ἀγῶνες, μετὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καὶ πιθανῶς πρὸ τῶν μουσικῶν καὶ ᾠδικῶν ἀγώνων.

Ἀμαξιτὴ ἄγουσα εἰς τὸν ἱππόδρομον.

Μεταβαίνων τις ἀπὸ τοῦ σταδίου εἰς τὸν ἱππόδρομον διακρίνει κατὰ τὸ μέσον σχεδὸν τῆς ὁδοῦ ἴχνη ἀρχαίων τάφων, προχωρῶν δ' ἐπὶ πλέον διέρχεται διὰ κατηρειπωμένου ἐκκλησιδίου τοῦ ἁγίου Μάρκου· ἔτι δὲ περαιτέρω, ὀλίγον πρὸ τοῦ ρύακος καὶ τῆς πηγῆς, συναντᾷ δύο παράλληλα ἀρχαῖα τείχη, ἀπέχοντα ἀλλήλων τριάκοντα καὶ ἓν μέτρον, σωζόμενα εἰς ἔκτασιν 100 περίπου μέτρων. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι ἐνταῦθα κεῖται ὁ ἱππόδρομος, ὅτι δηλ. τὰ παράλληλα ταῦτα τείχη δηλοῦσι τὰς μακρὰς τοῦ ἱπποδρόμου πλευράς. Ἀλλ' ἱππόδρομος δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ εἶχε πλάτος μόνον 31 μέτρου. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι τὰ τείχη

(1) Ἴδε τὴν ἐν C.I.A. II, ἀρ. 817 στ. 16, ἐπιγραφήν.

ταῦτα εἶνε ἀναλήμματα ὁδοῦ ἀμαξιτῆς, ἥτις θὰ ἦγε πάντως ἀπὸ τοῦ σταδίου καὶ τῶν λοιπῶν ἐν τῷ ἱερῷ οἰκοδομημάτων εἰς τὸν ἱππόδρομον. Δὲν ἦτο δ' αὕτη ἁπλῆ τις λεωφόρος, ἀλλὰ δι' αὐτῆς κατευθύνοντο εἰς τὸν ἱππόδρομον καὶ οἱ ἱππεῖς καὶ τὰ ἅρματα· διὰ τοῦτο ἦτο ἱκανῶς εὐρεῖα ὁδός.

Τὰ ἀναλήμματα ταῦτα θὰ ἐξετείνοντο, ὡς φαίνεται, μέχρι τοῦ ρύακος, ὅπου θὰ ὑπῆρχε γέφυρα. Ὁ διερχόμενος τὸ πάλαι διὰ τῆς γεφύρας ταύτης εὑρίσκετο ἐν χώρῳ, ἐν ᾧ ἀριστερὰ ὑπῆρχεν ὁ ἱππόδρομος.

6.

Τὸ Ἄβατον (ἐγκοιμητήριον).

(Δ)

Πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, παρὰ τὴν ἀρκτικὴν αὐτοῦ πλευράν, ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς 4,30, ἐκτείνεται κατὰ μῆκος προχωροῦν πρὸς δυσμὰς μέγα στωϊκὸν οἰκοδόμημα (Δ), ἔχον ἐν ὅλῳ ἐξωτερικὸν μῆκος ὑπὲρ τὰ 70 μέτρα καὶ πλάτος (ἐξωτερικὸν) 9,50, ἀνακαλυφθὲν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1883. Σώζονται δ' αὐτοῦ οἱ τοῖχοι καὶ τὰ κρηπιδώματα τῶν κιόνων μέχρι τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους καὶ εὑρέθησαν ἱκανὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν, ὥστε εἶνε δυνατὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ ἐν σχεδίῳ ἀναπαράστασις αὐτοῦ (1).

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο εἶνε ᾠκοδομημένον ἐκ πώρου λίθου καὶ σύγκειται ἐκ δύο κατὰ μῆκος στοῶν κεκλεισμένων κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν διὰ τοίχου καὶ ἀνοικτῶν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν διὰ κιόνων. Ἡ πρώτη τῶν στοῶν τούτων ἡ παραλλήλως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς ἀρκτικῆς τούτου πλευρᾶς ἀρχομένη, ἦτο μονόροφος καὶ ἔχει ἐσωτερικὸν μῆκος

(1) Καββαδίας, Πρακτικὰ τῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1883, σ. 58 πίν. 3 (σχέδια τοῦ Δαίρφελδ). Fouilles d'Épidaure σ. 17 πίν. VII (σχέδια τοῦ Δαίρφελδ).—Lechat-Defrasse: Épidaure σ. 129 κ.ἑ.

36,12, ἡ δευτέρα, ἡ τὴν πρώτην πρὸς δυσμὰς συνεχίζουσα, ἦτο διώροφος καὶ ἔχει μῆκος ἐσωτερικὸν 32,25.

Ἡ μονόροφος στοὰ εἶνε ᾠκοδομημένη κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ ὀροπεδίου, ἐφ' οὗ κεῖται ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ θόλος καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα. Εἶχε δὲ αὕτη κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν 16 κίονας ἰωνικοῦ ρυθμοῦ (1). Διὰ δευτέρας δὲ σειρᾶς ἓξ 7 κιόνων τοποθετημένων ἐν τῷ μέσῳ ὑπεστηρίζετο ἡ στέγη τοῦ οἰκοδομήματος καὶ συγχρόνως διῃρεῖτο τοῦτο κατὰ μῆκος εἰς δύο τμήματα, ἀρκτικὸν καὶ μεσημβρινόν. Ὁ μεταξὺ δὲ τῶν 7 τούτων ἐσωτερικῶν κιόνων χῶρος ἦτο κεκλεισμένος, ὡς φαίνεται, διὰ τοίχου, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν, ἐννοεῖται, θύρα ἢ μᾶλλον θύραι. Θύρα δὲ ὑπῆρχε καὶ ἐν τῷ τοίχῳ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς προκειμένης στοᾶς εἰς τὸν ἄνω ὄροφον τῆς διωρόφου στοᾶς συγκοινωνίαν.

Ἐντὸς τῆς μονορόφου ταύτης στοᾶς, κατὰ τὴν ἀνατολικομεσημβρινὴν αὐτῆς γωνίαν, ὑπάρχει ἀρχαῖον φρέαρ βάθους 17 περίπου μέτρων, οὗτινος τὸ μὲν κάτω μέρος εἶνε λελαξευμένον ἐν τῷ βράχῳ, τὸ δὲ ἄνω μέρος ᾠκοδομημένον ἐκ πωρίνων λίθων κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα. Περιέχει δὲ τὸ φρέαρ τοῦτο, ὅπερ, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἶνε τὸ ἱερὸν φρέαρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἄφθονον δι' ὅλου τοῦ ἔτους ὕδωρ, ὅπερ ἐνίοτε ἀνέρχεται εἰς ὕψος 10 περίπου μέτρων (2). Ἐντὸς δὲ τῆς αὐτῆς στοᾶς καὶ πλησίον τοῦ φρέατος, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτῆς πλευράν, ἦσαν ἱδρυμέναι κατὰ στίχον ἐπιγραφαί, ὧν τινων τὰ βάθρα σώζονται κατὰ χώραν. Ἀκριβῶς δὲ παρὰ τὸν τοῖχον καὶ πλησίον τῶν βάθρων εὗρον τὰς περιφήμους ἐπιγραφὰς τῶν ἰαμάτων, ὥστε ἀναμφιβόλως αὗται ἐνταῦθα ἦσαν ἱδρυμέναι.

Ἡ δὲ διώροφος στοὰ κεῖται οὐχὶ ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου, ἀλλ' ἐν τῷ ἀμέσως μετὰ τοῦτο κάτω ἐπιπέδῳ, ἐξ οὗ ἀνήρχετό τις ἐπὶ

(1) Τοῦ πρώτου πρὸς ἀνατολὰς τῶν κιόνων τούτων σώζεται καὶ ὁ στυλοβάτης, τὸ ἄνω μέρος δηλ. τοῦ κρηπιδώματος ἐφ' οὗ ἐπεκάθητο ὁ κίων οὗτος.

(2) Ἐκκενωθέντος καὶ ἐκκαθαρισθέντος τοῦ φρέατος τούτου κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ εὑρέθησαν ἐν τῇ ἰλύϊ τεμάχια μικρῶν ἀγγείων μελανοῦ γανώματος, σιδηραῖ λαβαὶ ὑδρευτικῶν ξυλίνων, ὡς φαίνεται, ἀγγείων καὶ χαλκοῖ κρίκοι διαμέτρου 0,10 ἕως 0,15.

τοῦ ὀροπεδίου διὰ νῦν σωζομένης λιθίνης κλίμακος (ἴδε τοπογρ. πίν., δ') ἐκ 14 βαθμίδων (1). Ὠκοδομήθη δ' αὕτη διώροφος ἐξ ἀνάγκης· προκειμένου δηλ. ἡ στοὰ αὕτη νὰ ἀποτελέσῃ συνέχειαν τῆς μονορόφου στοᾶς, ἐδέησε νὰ κατασκευασθῇ καὶ κάτω ὄροφος, ὅπως ὑψωθῇ τὸ οἰκοδόμημα μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὀροπεδίου καὶ οὕτω τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀποτελῇ συνέχειαν τοῦ δαπέδου τῆς μονορόφου στοᾶς. Τὸ σπουδαῖον ἄρα μέρος τοῦ οἰκοδομήματος εἶνε ὁ ἄνω, οὐχὶ ὁ κάτω ὄροφος.

Ὁ κάτω ὄροφος δὲν ἦτο ἀνοικτὸς κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευράν, ἀλλ' εἶχεν ἐνταῦθα τοῖχον κοσμούμενον διὰ 13 τετραγωνικῶν ἡμιπαραστάδων δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ ἔχοντα κατὰ τὸ μέσον θύραν. Διῃρεῖτο δὲ εἰς δύο κατὰ μῆκος τμήματα δι' 6 ὀκταγώνων στύλων δωρικοῦ ρυθμοῦ τοποθετημένων κατὰ τὸ μέσον, οἵτινες ὑπεστήριζον τὸ ἔδαφος τοῦ ἄνω ὀρόφου. Μεταξὺ δὲ τῶν στύλων τούτων ὑπῆρχον κατὰ μῆκος λίθινα ἐδώλια, ὧν σώζονται κατὰ χώραν τὰ κατὰ τὸ μέσον, μεταξὺ τοῦ 3ου καὶ 4ου στύλου. Τῶν λοιπῶν ἐδωλίων σώζονται κατὰ χώραν τὰ ὑποθέματα, λίθοι ἐμπεπηγμένοι ἐν τῷ ἐδάφει ἐφ' ὧν ἐστηρίζοντο οἱ ἄκροι πόδες τῶν ἐδωλίων. Σημειωτέον δ' ὅτι τοιαῦτα ὑποθέματα ἐδωλίων σώζονται καὶ παρὰ τοὺς τοίχους τῶν μικρῶν πλευρῶν τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ ὕψος δὲ τοῦ προκειμένου ὀρόφου ἦτο κατὰ τὸ ἥμισυ σχεδὸν μικρότερον τοῦ ἄνω ὀρόφου· δὲν ἐδύνατο νὰ εἶνε μεγαλήτερον, διότι ἔπρεπε νὰ ἐξικνεῖται μόνον μέχρι τοῦ ὁριζοντίου ἐπιπέδου τοῦ ἀποτελοῦντος συνέχειαν τοῦ ἐδάφους τῆς μονορόφου στοᾶς.

Ὁ ἄνω ὄροφος, ὅστις ἦτο, ὡς εἶπον, συνέχεια τῆς μονορόφου στοᾶς, εἶχε κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν 13 κίονας ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἐντελῶς ὁμοίους τοῖς κίοσι τῆς μονορόφου στοᾶς (2). Ἕτεροι δὲ 6 κίονες, στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν 6 ὀκταγώνων στύλων

(1) Ἡ κλίμαξ αὕτη ἐκτείνεται ἔνθεν μὲν μέχρι τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος στωϊκοῦ οἰκοδομήματος, ἔνθεν δὲ μέχρι μεταγενεστέρου τείχους ἐκ λιθαρίων μετ' ἀσβέστου κατεσκευασμένου, ὅπερ περιβάλλει καὶ ὑποστηρίζει τὸ ἀρκτικὸν μέρος τοῦ χώρου, ἐν ᾧ κεῖται ἡ Θόλος.

(2) Ἕκαστος τῶν κιόνων τούτων ὑπεστηρίζετο ὑπὸ τῆς ὑποκειμένης ἡμιπαραστάδος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ κάτω ὀρόφου.

τοῦ κάτω ὀρόφου, ἐχώριζον καὶ τὸν ἄνω τοῦτον ὄροφον εἰς δύο κατὰ μῆκος τμήματα. Ὁ μεταξὺ δὲ τῶν κιόνων τούτων χῶρος θὰ ἦτο κεκλεισμένος, ἀφ' οὗ κεκλεισμένος ἦτο καὶ ὁ τῶν τῆς μονορόφου στοᾶς κιόνων· διὰ τίνος ὅμως μέσου ἦτο οὗτος κεκλεισμένος, δὲν γνωρίζομεν. Μόνον περὶ τῶν 13 κιόνων τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς εἶνε βεβαιωμένον ὅτι μέχρι τοῦ $^1/_4$ σχεδὸν τοῦ ὕψους αὐτῶν ἦσαν οὗτοι κεκλεισμένοι διὰ λιθίνου κιγκλιδώματος. Ἐσχηματίζετο ἄρα ἐνταῦθα οἱονεὶ θωρακεῖόν τι ἀναγκαῖον πάντως ἵνα μή τις διατρέχῃ κίνδυνον καταπτώσεως ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ ἐκείνου μέρους. Ἐξετείνετο δὲ τὸ θωρακεῖον τοῦτο καὶ μέχρι τῶν ὑπὲρ τὴν κλίμακα τριῶν κιόνων τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς μονορόφου στοᾶς· ἂν δ' ἔληγεν ἐνταῦθα, ἢ ἂν ἐξετείνετο καὶ κατὰ τοὺς λοιποὺς κίονας τῆς πλευρᾶς ταύτης, δὲν γνωρίζομεν.

Τὸ προκείμενον στωϊκὸν οἰκοδόμημα ἅμα τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ ἐταύτισα πρὸς τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐγίνοντο αἱ πεφημισμέναι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθενῶν, ἐν ᾧ δηλ. οἱ ἀσθενεῖς κατεκλίνοντο τὴν νύκτα καὶ ἐθεραπεύοντο ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐμφανιζομένου αὐτοῖς καθ' ὕπνους. Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα τῶν ἐγκοιμήσεων ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (II, 27) διὰ τῶν ἑξῆς: «τοῦ ναοῦ (τοῦ Ἀσκληπιοῦ) δέ ἐστι πέραν ἔνθα οἱ ἱκέται τοῦ θεοῦ καθεύδουσι». Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἰαμάτων, ἐν αἷς ἐπανειλημμένως γίνεται μνεία αὐτοῦ, καλεῖται τοῦτο Ἄβατον (1), ἐν ἄλλῃ δὲ ἐπιγραφῇ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 34 ἀρ. 6, καλεῖται ἐγκοιμητήριον. Λόγους δὲ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ταυτότητος τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος πρὸς τὸ Ἄβατον προέτεινα (Πρακτικὰ τοῦ 1883 σ. 60-61) τοὺς ἑξῆς:

α') ὅτι τὸ οἰκοδόμημα κεῖται συμφώνως τῇ τοῦ Παυσανίου μαρτυρίᾳ πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

β') ὅτι ἐν αὐτῷ εὑρέθησαν καὶ ἐν αὐτῷ ἀνέκειντο τὸ πάλαι αἱ τῶν ἰαμάτων ἐπιγραφαί. Οἰκοδόμημα ἐν ᾧ ἦσαν ἱδρυμέναι αἱ

(1) Ἅπαξ ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων (Fouil. d'Épid. σ. 31 στ. 114) καλεῖται ὡσαύτως ἄδυτον (ἴδε σ. 124 σημ. 1).

στῆλαι, ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμέναι αἱ ἐν τῷ Ἀβάτῳ γενόμεναι θεραπεῖαι, θὰ ἦτο βεβαίως αὐτὸ τὸ Ἄβατον.

γ΄) ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει φρέαρ, ὅπερ θὰ εἶνε τὸ ἱερὸν φρέαρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ περιέχον ὕδωρ χρησιμεῦον διὰ τὰς πρὸς τὰς ἐγκοιμήσεις ἱεροτελεστίας. Διὰ συνήθεις ἀνάγκας τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ φρέαρ ἐντὸς οἰκοδομήματος, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν ἔξω χῶρον καὶ ἄλλα φρέατα καὶ πηγαὶ καὶ δεξαμεναὶ ὑπῆρχον.

δ΄) ὅτι τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα ὁμοιάζει ἐντελῶς τῷ ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῶν Ἀθηνῶν στωϊκῷ οἰκοδομήματι, περὶ οὗ μετὰ βεβαιότητος ἐλέχθη ὅτι εἶνε τὸ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐγίνοντο αἱ ἐγκοιμήσεις τῶν ἀσθενῶν (1). Τὸ ἀθηναϊκὸν τοῦτο οἰκοδόμημα, ὅπερ ὡσαύτως περικλείει ἐν ἑαυτῷ πηγήν, ἱερὸν ὕδωρ, θὰ ᾠκοδομήθη, ὡς φαίνεται, καθ' ὑπόδειγμα τοῦ προκειμένου ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματος. Ἀφ' οὗ ἡ ἐν Ἀθήναις λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰσήχθη, ὡς γνωστόν (σ. 12), ἐξ Ἐπιδαύρου, πιθανὸν εἶνε ὅτι κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀβάτου, τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ χρησιμευόντων οἰκοδομημάτων, κατεσκευάσθη καὶ τὸ ἐν Ἀθήναις.

Μετὰ βεβαιότητος ἄρα δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, φρονῶ, ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος στωϊκὸν οἰκοδόμημα εἶνε τὸ Ἄβατον τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Ἱερῷ ἄλλο τι οἰκοδόμημα ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶνε τὸ Ἄβατον. Τούτου δὲ βεβαιωθέντος, τὴν περὶ τοῦ οἰκοδομήματος ἔννοιαν, ἣν ἐσχηματίσαμεν διὰ τῶν σωζομένων καὶ ἀποκαλυφθέντων αὐτοῦ λειψάνων, δυνάμεθα κατά τι νὰ συμπληρώσωμεν τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων, τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure σ.26 στ.90.

Κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ, Αἰσχίνης τις ἀγόμενος ἐκ περιεργείας ἵνα ἴδῃ τίνα τὰ ἐν τῷ Ἀβάτῳ τελούμενα, ἀναβὰς εἰς δένδρον τι, καθ' ὃν χρόνον ἐκοιμῶντο οἱ ἀσθενεῖς, ὑπερέκυπτεν εἰς τὸ Ἄβατον, καταπεσὼν ὅμως ἐκ τοῦ δένδρου ἐτυφλώθη καὶ παρακαλέσας ἀκολούθως τὸν θεὸν ἐθεραπεύθη. Ἐκ τούτων

(1) Στ. Κουμανούδης ἐν Πρακτικοῖς τοῦ 1876 σ. 23. Köhler ἐν Mitth. d. arch. Inst., II, σ. 253 κ.ἑ. P. Girard: l'Asklépieion d'Athènes σ. 9.

ἐξάγεται ἐν πρώτοις ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἐν μέρει κλειστόν, ὅτι δηλ. ὁ ἱστάμενος ἐν τῷ Ἱερῷ πρὸ τῆς μεσημβρινῆς τοῦ οἰκοδομήματος πλευρᾶς, ἐν ᾗ ὑπῆρχον κατὰ μῆκος οἱ ἰωνικοὶ κίονες, δὲν ἐδύνατο νὰ βλέπῃ διὰ τοῦ μεταξὺ τῶν κιόνων τούτων χώρου ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος κατὰ πλάτος· βεβαιοῦται ἄρα, ὃ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶπον, ὅτι ὁ χῶρος ὁ μεταξὺ τῶν κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος κιόνων τῶν διαιρούντων αὐτὸ εἰς δύο κατὰ μῆκος τμήματα, εἰς μεσημβρινὸν καὶ ἀρκτικὸν τμῆμα, ἦτο κλειστός. Ἐν τῷ ἀρκτικῷ ἄρα τῷ πανταχόθεν περικεκλεισμένῳ τμήματι κατεκλίνοντο τὴν νύκτα οἱ ἀσθενεῖς καὶ τὰ ἐν τούτῳ τῷ διαμερίσματι τελούμενα ἠθέλησε νὰ ἴδῃ ὁ Αἰσχίνης. Οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, τὸ δένδρον, εἰς ὃ οὗτος ἀνέβη, θὰ ἔκειτο παρὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοδομήματος, ὁ τοῖχος δὲ ὁ τὴν πλευρὰν ταύτην ἀποτελῶν θὰ εἶχε θυρίδας καὶ διά τινος τούτων ὑπερέκυπτεν ὁ Αἰσχίνης.

Τῶν δύο διαμερισμάτων ἄρα εἰς ἃ διαιρεῖται κατὰ μῆκος τὸ Ἄβατον, τὸ ἀρκτικόν, τὸ πανταχόθεν περικεκλεισμένον, θύρας δ' ἔχον κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν καὶ θυρίδας κατὰ τὴν ἀρκτικήν, ἦτο διαμέρισμα ἐν ᾧ κατεκλίνοντο τὴν νύκα οἱ ἀσθενεῖς, ἐν ᾧ δηλ. ἐτελοῦντο τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν (1). Τὸ ἕτερον διαμέρισμα, τὸ πρὸς μεσημβρίαν, ἡ κατ' ἐξοχὴν στοά, ἐν ᾗ ὑπῆρχε τὸ ἱερὸν φρέαρ, θὰ ἐχρησίμευε διὰ τὰς σχετικὰς ἱεροτελεστίας. Ἐν αὐτῷ πρὸς τούτοις θὰ διέτριβον οἱ ἀσθενεῖς ἐν καιρῷ ἡμέρας.

Σημειωτέον ὅτι πρὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς μονορόφου στοᾶς ἀπεκαλύφθη κατὰ χώραν κειμένη ἐπιμήκης ὀρθογώνιος πλάξ, ὑπόθεμα βάθρου ἢ βωμοῦ. Φρονῶ μᾶλλον ὅτι βωμὸς ἦτο ἐνταῦθα ἱδρυμένος, ἐφ' οὗ προσέφερον θυσίας οἱ ἱκέται τοῦ θεοῦ πρὶν ἢ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ Ἄβατον, ὥσπερ καὶ ἐν Τρίκκῃ τῆς Θεσσαλίας, πρὶν ἢ καταβῇ τις εἰς τὸ ἄδυτον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσ-

(1) Τοῦτο τὸ ἱερώτερον μέρος τοῦ οἰκοδομήματος ἐκαλεῖτο ἴσως ἄδυτον (ἴδε σ.124 σημ.1) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος, ὃ ἐκαλεῖτο Ἄβατον. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ παραλυτικὸς Δίαιτος ἐνεκάθευδε (ἐν τῷ ἀδύτῳ) καὶ τοῦ ἀδύτου ἐξήγαγον αὐτὸν οἱ ὑπηρέται του καὶ κατέθεσαν πρὸ τοῦ ναοῦ.

ἔφερε θυσίας ἐπὶ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος(1) πρὸ τοῦ ἀδύτου τούτου, ὡς φαίνεται, ἱδρυμένου.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος παρατηρητέον ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς καὶ κατὰ τὰς ἀρχιτεκτονικὰς αὐτοῦ μορφὰς δυνατὸν τοῦτο νὰ προέρχηται ἐκ τῆς Δ΄ π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Τοῦτο τοὐλάχιστον δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητός τινος ὡς πρὸς τὴν μονόροφον στοάν, διότι ἡ διώροφος στοὰ δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς προσθήκη γενομένη ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις, ὅτε δὲν ἐπήρκει πλέον ἡ μονόροφος στοὰ διὰ τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνάγκας ἕνεκα τῶν πολλῶν εἰς αὐτὸ προσερχομένων ἀσθενῶν. Ἀλλ' εἶνε βεβαιωμένον ὅτι τὸ Ἱερὸν ἐφημίζετο διὰ τὰς ἐν αὐτῷ θεραπείας τῶν ἀσθενῶν ἀπὸ τῶν πρώτων τοὐλάχιστον χρόνων τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος· ποῦ ἄρα ἐγίνοντο τότε αἱ ἐγκοιμήσεις;

Ἂν ἀληθῶς τὸ ἐν τῷ προκειμένῳ οἰκοδομήματι φρέαρ εἶνε τὸ ἱερὸν φρέαρ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς ἤδη εἶπον, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ θέσει θὰ ἦτο καὶ τὸ παλαιότερον Ἄβατον, ταπεινόν, ἐννοεῖται, καὶ πενιχρὸν κατασκεύασμα. Οἰκοδομηθέντος δὲ τοῦ νέου ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος, ἀνεκαινίσθη εὐθὺς μετὰ ταῦτα καὶ τὸ παλαιὸν Ἄβατον μεγαλήτερον καὶ κατὰ τὸ προσῆκον μεγαλοπρεπέστερον οἰκοδομηθέν. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ αἱ εὑρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων ἐκ τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος προέρχονται,

(1) Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἰσύλλου (ἴδε σ. 10 σημ. 4) ἐν στ. 29-31:

> Οὐδέ κε Θεσσαλίας ἐν Τρίκκῃ πειραθείης
> εἰς ἄδυτον καταβὰς Ἀσκληπιοῦ, εἰ μὴ ἐφ' ἁγνοῦ
> πρῶτον Ἀπόλλωνος βωμοῦ θύσαις Μαλεάτα.

Σημειωτέον δ' ὅτι τοῦτο τὸ ἐν Τρίκκῃ ἄδυτον θὰ ἦτο ὅ,τι τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἄβατον, θὰ ἐχρησίμευε δηλ. πρὸς ἐγκοιμήσεις καὶ θεραπείας ἀσθενῶν, διότι καὶ ἐν Τρίκκῃ ἦσαν ἱδρυμένοι, ὥσπερ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἐν Κῷ, πίνακες τῶν ἰαμάτων (Στράβων VIII, 374). Ἔπειτα καὶ τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἄβατον ἐκαλεῖτο ἄδυτον (σ. 124 σημ. 1).

Κατὰ ταῦτα ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Thraemer (Paoly-Wissowa's Realencyclopedie σ. 1690) μνημονευομένοις Ἀσκληπιείοις, ἐν οἷς ἐγίνοντο ἐγκοιμήσεις, δέον νὰ προστεθῇ καὶ τὸ ἐν Τρίκκῃ Ἀσκληπιεῖον.

δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τότε, οἰκοδομηθέντος τοῦ νέου Ἀβάτου, ἀνέγραψαν καὶ οἱ ἱερεῖς τὰ ἱάματα τοῦ θεοῦ ἐπὶ στηλῶν καὶ ἵδρυσαν τὰς στήλας ταύτας ἐν τῷ νέῳ οἰκοδομήματι.

Οἰκοδόμημα παρὰ τὸ Ἄβατον.

(*Δ*)

Παρὰ τὸ Ἄβατον, πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη τετράγωνον σχεδὸν ἐκ πώρου λίθου οἰκοδόμημα *Δ'*, ὅπερ ἄγνωστον εἶνε ἂν διετέλει ἐν σχέσει τινὶ πρὸς τὸ Ἄβατον. Καταστραφέντος αὐτοῦ ἐν μέρει, κτισθέντων δ' ἐπ' αὐτοῦ καὶ μεταγενεστέρων κτισμάτων, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ οὔτε τὸ σχέδιον αὐτοῦ, οὔτε ὁ προορισμός του.

7.

Παλαιὸν Ἱερόν.—Οἶκος τῶν ἱερέων.

(*Ε*)

Πέραν τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν 9 σχεδὸν μέτρων ἀπὸ ταύτης, παρὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀπεκαλύφθη τετράγωνον ἐκ πώρου λίθου οἰκοδόμημα (μ. 24,30 πλ. 20,70), οὗτινος ποῦ μὲν σώζονται τὰ θεμέλια, ποῦ δὲ σώζεται καὶ μέρος τῶν ὑπὲρ τὸ ἀρχαῖον ἔδαφος τοίχων εἰς ὕψος μέχρι ἑνὸς περίπου μέτρου. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο (*Ε*) πολλὰς ὑπέστη σὺν τῷ χρόνῳ μεταβολάς, διὰ τοῦτο δυσχερὴς εἶνε ἡ ἐξακρίβωσις τῶν κατ' αὐτό.

Παλαιὸν ἱερόν. Ἀνασκαφέντος ἐντελῶς τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοδομήματος ἐν ἔτει 1891 (1), ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν βορειοδυτι-

(1) Τὸ οἰκοδόμημα ἀνεκαλύφθη κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς τῷ 1884 καὶ ἀνεσκάφη ἐντελῶς τῷ 1891 (Ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1891 σ. 29). Δὲν ἦτο δυνατὸν ὅμως τότε νὰ ἐξακριβωθῶσι τὰ κατ' αὐτὸ διότι ἦτο ἐπικεκαλυμμένον ὑπὸ μεταγενεστέρων κτισμάτων. Κατεδαφισθέντων τούτου ἕνεκα τῶν κτισμάτων τούτων, ἀνεφάνη τὸ ἀρχαῖον ὑπὸ τὰ μεταγενέστερα τεῖχη οἰκοδόμημα, οἷον νῦν φαίνεται καὶ εἶνε δεδηλωμένον ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι. Κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἀνασκαφὴν ἐγένοντο ἐν αὐτῷ τὰ ἀνωτέρω μνημονευόμενα εὑρήματα, δι' ὧν κατορθοῦται ἐν μέρει ἡ ἐξακρίβωσις τῶν κατ' αὐτό.

κὴν αὐτοῦ γωνίαν βωμὸς ἐκ τεσσάρων μεγάλων πωρίνων πλακῶν συγκείμενος, ἐν ᾧ προφανῶς ἐθυσιάζοντο θύματα τῷ θεῷ, διότι κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ὑπάρχει αὔλαξ, δι' οὗ θὰ κατέρρεε τὸ αἷμα τῶν θυσιαζομένων ἱερείων. Πρὸς μεσημβρίαν δὲ τοῦ βωμοῦ τούτου, κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος, ἀνεφάνησαν μαρτύρια τῶν τελουμένων τὸ πάλαι θυσιῶν, ἀπεκαλύφθη δηλ. στρῶμα ἐκ μέλανος χώματος, ἐξ ἀνθράκων καὶ ἐξ ὀστῶν ζώων, ἐν ᾧ εὑρέθησαν μικροὶ πήλινοι κυαθίσκοι, τεμάχια πηλίνων σκευῶν καὶ ἀγγείων καὶ αἱ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 37 ἀρ. 8-12, ἀρχαϊκαὶ ἐπιγραφαί(1). Ἐκ τῶν εὑρημάτων τούτων δηλοῦται ὅτι ἐν τούτῳ τῷ οἰκοδομήματι ἠσκεῖτο ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τῆς Ε΄ τοὐλάχιστον ἑκατονταετηρίδος· εἶνε ἄρα τοῦτο τῶν ἀρχαιοτάτων ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων, ἀρχαιότερον τοῦ ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος προερχομένου ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀλλ' αἱ θυσίαι ἐτελοῦντο μόνον κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος, πῶς εἶχεν ὅμως τοῦτο κατὰ τὸ πρὸς ἀνατολὰς μέρος αὐτοῦ, ἂν δηλ. ἦτο ὅλον κυριολεκτικῶς οἰκοδόμημα ἢ ἂν ἦτο περίβολος περικλείων πρὸς τῷ βωμῷ ἄλλο τι ἱερὸν κατασκεύασμα ἢ καὶ αὐτὸν ἴσως τὸν παλαιὸν ναὸν ἢ σηκὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δὲν γνωρίζομεν. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν εἶχε τοῦτο, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸ ὡς παλαιὸν ἱερόν.

Οἶκος τῶν ἱερέων.

Ὅτε δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος ἤρξαντο οἱ Ἐπιδαύριοι ἀνακαινίζοντες τὸ Ἱερὸν καὶ ᾠκοδόμησαν τὸν νέον ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὸν πρὸς μεσημβρίαν αὐτοῦ μέγαν βωμόν, ὁ ἐν τῷ παλαιῷ τούτῳ ἱερῷ βωμὸς δὲν ἦτο πλέον ἐν χρήσει, ὡς φαίνεται, αὐτὸ δὲ τὸ ὅλον ἱερὸν εἶχε πιθανῶς καταρρεύσει ἢ καταστραφῆ (2). Τότε, μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ,

(1) Σημειωτέον ὅτι ἐκτὸς τοῦ οἰκοδομήματος τούτου, ἀκριβῶς παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, εὑρέθησαν καὶ αἱ ἄλλαι ἐν Fouilles d'Épidaure ὑπ' ἀρ. 13 καὶ 14 ἀρχαϊκαὶ ἐπιγραφαί.

(2) Τὴν καταστροφὴν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀρχαιοτέρων οἰκοδομημάτων ἀνάγει ἐν μέρει ὁ Bruno Keil (Athen. Mitth. 1895 σ. 407) εἰς τὰς δηώσεις, ἃς ὑπέστη ἡ Ἐπιδαυρία χώρα κατὰ τὸ δέκατον τρίτον ἔτος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου (Θουκυδ. V, 53-56). Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους θὰ ἔπαθε βεβαίως τὸ

ᾠκοδομήθη ἐκ νέου καὶ μετεποιήθη, ὡς φαίνεται, τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα καὶ ἐκ ταύτης τῆς οἰκοδομῆς προέρχεται ὅ,τι νῦν ἐξ αὐτοῦ σώζεται, ἐξαιρουμένου τοῦ βωμοῦ καὶ τινων ἴσως θεμελίων, ἅτινα δυνατὸν μὲν νὰ ἀνήκωσιν εἰς τὸ παλαιὸν κατασκεύασμα, ἐχρησιμοποιήθησαν ὅμως καὶ ἐν τῷ νέῳ οἰκοδομήματι.

Τὸ μεταποιηθὲν τοῦτο οἰκοδόμημα, ὡς νῦν σώζεται, συνίσταται ἐκ τετραγώνου αὐλῆς ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἐκ χώρου περικεκλεισμένου πέριξ καὶ δωματίων· πρὸ τῆς δυτικῆς δὲ πλευρᾶς, ἔνθα ἦτο ἡ εἰς τὸ οἰκοδόμημα εἴσοδος, ὑπῆρχε στοά, ὡς φαίνεται, ἧς σώζεται νῦν ὁ ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου στυλοβάτης· οἰκοδομηθείσης δὲ τῆς στοᾶς ταύτης, ἀπεκόπη μέρος τοῦ παλαιοῦ βωμοῦ, ὁ ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν αὔλαξ, καὶ ἐτοποθετήθη ἐκεῖ κατώφλιον θύρας ἐκ τιτανολίθου.

Τοιοῦτον ὂν τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα δὲν ἐχρησίμευε πλέον πρὸς θυσίας, οὐδ' ἦτο ἱερόν τι, ναὸς δηλ. ἢ σηκός. Οἰκοδόμημα συγκείμενον ἐκ τετραγώνου αὐλῆς ἐχούσης πέριξ δωμάτια ἐχρησίμευε προφανῶς πρὸς κατοικίαν. Τὸ οἰκοδόμημα ἄρα οἷον ἀνῳκοδομήθη κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα μετεποιήθη εἰς οἰκοδόμημα χρησιμεῦον πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων πιθανῶς καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεοῦ, ἀφ' οὗ, ὡς γνωστόν, οἱ ἱερεῖς καὶ λοιποὶ τοῦ θεοῦ θεράποντες κατῴκουν πολλάκις ἐντὸς τῶν ἱερῶν τεμενῶν· ὅτι δὲ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις σύνηθες ἦτο, δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ Παυσανίου παραδίδοντος περὶ τοῦ ἐν Τιθορέᾳ Ἀσκληπιείου τάδε: «ἐντὸς μὲν δὴ τοῦ περιβόλου τοῖς τε ἱκέταις καὶ ὅσοι τοῦ θεοῦ δοῦλοι, τούτοις μὲν ἐνταῦθά εἰσι καὶ οἰκήσεις» (Παυσ. Χ, 32, 12). Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου τῷ ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἀπεκαλύφθη, ὡς θὰ ἐκθέσωμεν ἐν τέλει τοῦ κεφαλαίου τούτου, οἴκημα ἱερέων καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεοῦ, σκηνὴ καλούμενον.

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν τοῦτο κρατύνει ἴσως ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος εὑρεθεῖσα ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκ ταύτης τῆς κολοβῆς, ἐφθαρμένης καὶ δυσαναγνώστου

Ἱερόν, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν. Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ὅπως δεχθῇ τις, ὅτι οἱ εἰσβαλόντες εἰς Ἐπίδαυρίαν Ἀργεῖοι ἔβλαψαν τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ προέβησαν εἰς καταστροφὴν τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων.

ἐπιγραφῆς ἀνακοινῶ ἐνταῦθα σχετικὰ πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο χωρία, τὰ ἑξῆς:

Ξενοτελει εργωναι του αυλε[ι]ου θυρωματος κα[ι] τ[ω]ν επι τους οικ[ους---
Ξενο[τελει----]επι τους οικους αρρα[β]ωνα δ[ραχ]μας---
Θεαριωνι εργωναι του σιδαρου αλων και αν --- επι τας θυριδας---
Θεοδωρωι εργωναι τας θυρας τας επι ταν [κλ]ιμακα κτλ.
---εργωναι ταν θυριδων φωτων εννεα ελομενωι το φως εκαστον ικατι τετορων οβολου εννεα χαλκεων---

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀναγράφει τὰς δαπάνας οἰκοδομήματος, ὅπερ ἐχρησίμευε πρὸς κατοικίαν, ἀφ' οὗ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸ διαμερίσματα ἐκαλοῦντο οἶκοι. Εἶχε δὲ τοῦτο αὐλὴν καὶ δωμάτια καὶ ἦτο διώροφον, ὡς φαίνεται, διότι εἶχε κλίμακα μετὰ θύρας καὶ πολλὰ θυρώματα καὶ θυρίδας. Τοιοῦτον ὅμως οἰκοδόμημα δύναται κάλλιστα νὰ εἶνε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοδόμημα *Ε*. Διὰ τοῦτο φρονῶ ὅτι τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα εἶνε ἴσως οἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ οἶκοι καλούμενοι, ὥστε μετὰ πιθανότητός τινος δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸ ὡς οἶκον τῶν ἱερέων καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον ὅτι κατὰ τοὺς ἐσχάτους ρωμαϊκοὺς χρόνους καταστραφὲν ἐκ δευτέρου ἢ καταρρεῦσαν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀνῳκοδομήθη ἐκ νέου καὶ καθ' ὁλοκληρίαν μετεβλήθη. Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ, οἱ ὑπὲρ τὸ ὕψος τῶν νῦν σωζομένων δόμων ἐκ πώρου λίθου, ἀνηγέρθησαν διὰ κοινῶν λιθαρίων καὶ ὀπτῶν πλίνθων μετ' ἀσβέστου καὶ νέα τειχίσματα τῆς αὐτῆς κατασκευῆς ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτοῦ προσετέθησαν. Καὶ οὕτω δὲ μεταβληθὲν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐχρησίμευε καὶ τότε πρὸς κατοικίαν. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐξεπλήρου, ὡς φαίνεται, καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, διότι ἐντὸς αὐτοῦ, ἀνασκαπτομένου, εὑρέθησαν κοινά τινα φραγκικὰ νομίσματα (ἴδε σ. 24).

8.

Ναὸς Ἀρτέμιδος.

(Γ)

Νοτιανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 30 περίπου μέτρων, ἀκριβῶς παρὰ τὸ οἰκοδόμημα *Ε*, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1884 ὁ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου (II, 27) ἁπλῶς μνημονευόμενος ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (*Γ*). Σώζεται δὲ τούτου τὸ κρηπίδωμα ἐν καλλιτέρᾳ σχεδὸν καταστάσει ἢ τὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (διότι σώζονται κατὰ χώραν καὶ τινες πλάκες τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ) καὶ εὑρέθησαν ἀρκετὰ λείψανα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν(1).

Ὁ ναὸς οὗτος ἔχει ἐξωτερικὸν μῆκος 13,30 καὶ πλάτος 9,40. Εἶνε δὲ ναὸς δωρικὸς καὶ ἔχει πρωτοφανὲς καὶ παράδοξον σχῆμα. Σύγκειται ἐκ σηκοῦ ἔχοντος πρόναον ἀποτελούμενον ἐκ δωρικῆς ἑξαστύλου στοᾶς. Ἀλλ' οἱ τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῖχοι τοῦ σηκοῦ δὲν προεκτείνονται ἐπαρκῶς πέραν τοῦ σηκοῦ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευράν· ἕνεκα δὲ τούτου μεταξὺ τῶν παραστάδων, εἰς ἃς ἀπολήγουσιν οἱ τοῖχοι, καὶ τῶν γωνιακῶν κιόνων τῆς στοᾶς ἐτοποθετήθη ἀνὰ εἷς κίων, ἵνα οὕτως ἡ στοὰ προσλάβῃ τὸ ἀνάλογον βάθος. Ἄλλο δὲ παράδοξον ἐν τῷ ναῷ τούτῳ εἶνε ὅτι, ἂν καὶ δὲν εἶνε περίπτερος ναός, εἶχεν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ δέκα ἐν ὅλῳ κίονας περιθέοντας τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευράς.

Ὅσπερ ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὕτω καὶ ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ἦτο ᾠκοδομημένος ἐκ πώρου λίθου ἀμμοκονίᾳ ἐπικεχρισμένου, πλὴν τῶν πλακῶν τοῦ δαπέδου, αἵτινες εἶνε ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου, καὶ τῆς ὑδρορρόης ἥτις εἶνε ἐκ μαρμάρου. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ εὑρέθησαν καὶ τινα τεμάχια μαρμαρίνων κεραμίδων, ὥστε φαίνεται ὅτι αἱ κεραμίδες ἦσαν ἐκ μαρμάρου. Ἡ στέγη, ἐννοεῖται, ἦτο ξυλίνη.

Τὸ κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ εἶχε τρεῖς ἀναβαθμούς· ἀνήρχετό τις

(1) Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1884 σ. 61 πίν. 3. Fouilles d'Épidaure σ. 18 πίν. VII.— Defrasse-Lechat: Épidaure σ. 163 κ.ἑ.

ὅμως εἰς αὐτό, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήμασι, δι' ἀνωφεροῦς κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἐπιπέδου ἐκ τιτανολίθου. Αἱ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ λοιποῦ ναοῦ ἀρχιτεκτονικαὶ μορφαὶ δὲν ἔχουσί τι τὸ ἰδιάζον καὶ ἀξιοπαρατήρητον. Αἱ μετόπαι ἦσαν ἁπλαῖ πλάκες ἄνευ γλυπτικῶν παραστάσεων. Ἡ ὑδρορρόη ἔχει τὸ σύνηθες γλυπτικὸν ἀκανθοειδὲς κόσμημα, ἀντὶ ὅμως τῶν πρὸς ἐκροὴν τῶν ὑδάτων λεοντοκεφαλῶν ἔχει κεφαλὰς κυνός, ὅπερ πρωτοφανὲς καὶ ἀξιοσημείωτον εἶνε. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν δὲ πλευράν, ἔνθα ἡ στοά, φαίνεται ὅτι ὁ ναὸς εἶχεν ὡς ἀκρωτήρια τρεῖς ἐκ μαρμάρου Νίκας εὐρεθείσας ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς πλησίον τοῦ μέρους τούτου, ἀξιόλογα ἔργα τῶν καλῶν χρόνων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης (1).

Πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοῦ ναοῦ, ἀκριβῶς παρὰ τὸ ἀνωφερὲς ἐπίπεδον τοῦ κρηπιδώματος, ὑπῆρχεν ὁ βωμός, οὗ σώζεται νῦν τὸ ὑπόθεμα.

Τοὺς χρόνους καθ' οὓς ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὁρίσωμεν. Ἀποβλέποντες ὅμως εἰς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς αὐτοῦ μορφὰς δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι προέρχεται οὗτος ἂν μὴ ἐκ τῆς Δ' τοὐλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος. Οἱ ἐν τοῖς λίθοις ἐντομαὶ πρὸς ὑποδοχὴν τῶν πρὸς σύνδεσιν αὐτῶν σιδηρῶν δεσμῶν ἔχουσι τὸ ἐξῆς κάθετον σχῆμα :

Τοιούτου ὅμως σχήματος ἐντομὰς ἔχουσι καὶ οἰκοδομήματα τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος.

Ὅτι δὲ ὁ ναὸς οὗτος εἶνε ὁ τῆς Ἀρτέμιδος (τῆς Ἀρτέμιδος Ἑκάτης), ὡς ὑπεστήριξα εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1883 σ. 62, ὑποδηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τῇ ὑδρορρόῃ κεφαλῶν κυνός, γνωστοῦ συμβόλου τῆς Ἀρτέμιδος καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς Ἀρτέμιδος Ἑκάτης (2), καὶ βεβαιοῦται ἐκ

(1) Αἱ Νίκαι αὗται ἐκομίσθησαν καὶ κεῖνται ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ. Ἴδε Καββαδίας : Γλυπτὰ τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀρ. 159-161 καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 21 πίν. IX καὶ X. — Lechat - Defrasse : Épidaure σ. 168.

(2) Σημειωτέον ἐνταῦθα τὸ ἐν Ἀντικύρᾳ ὑπὸ τοῦ Πραξιτέλους ποιηθὲν ἄγαλμα

μεγάλου βάθρου φέροντος μεγάλοις γράμμασιν ἐπιγραφὴν « Ἀρτάμιτι », κειμένου κατὰ χώραν παρὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, πρὸς τὸ ἀρκτικὸν αὐτοῦ μέρος, ἐντελῶς παρὰ τὸ κρηπίδωμα. Ἔπειτα ὁ προκείμενος ναὸς εἶνε ὁ σπουδαιότατος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνακαλυφθέντων μετὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἀλλ' ὁ Παυσανίας δύο ναοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναφέρει, τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὸν τῆς Ἀρτέμιδος· οὗτος ἄρα θὰ εἶνε ὁ τῆς Ἀρτέμιδος.

Πλησίον τοῦ ναοῦ τούτου εὑρέθη ἄγαλμα τριμόρφου Ἑκάτης φέρον ἐπιγραφὴν « Ἀρτέμιδι Ἑκάτῃ ἐπηκόῳ Φάβουλλος(1), ἐν ἄλλαις δὲ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθείσαις ἐπιγραφαῖς ἡ Ἄρτεμις καλεῖται ὀρθία καὶ σώτειρα (2). Ταῦτα ἔχων ὑπ' ὄψιν, ἀποβλέπων δὲ καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ μεγάλην ἔξαρσιν τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος, εἰκάζω ὅτι θὰ ἐλατρεύετο αὖτη ἐνταῦθα κατ' ἐξοχὴν ὡς θεὰ ἔχουσα ἰαματικήν τινα δύναμιν, ὡς συνεργοῦσα τῷ Ἀσκληπιῷ πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐλατρεύετο ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ Ἄρτεμις πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ναοῦ αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος τούλάχιστον. Τοῦτο μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῆς ὁριζούσης καὶ κανονιζούσης τὰς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὴν Ἄρτεμιν καὶ τὴν Λητὼ προσφερομένας ἐν τῷ Ἱερῷ θυσίας, περὶ ἧς γενήσεται λόγος ἐν τῷ Β' κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου τούτου.

τῆς Ἀρτέμιδος, ἐν ᾧ εἰκονίζετο αὕτη δᾷδα ἔχουσα τῇ δεξιᾷ καὶ ὑπὲρ τῶν ὤμων φαρέτραν· παρὰ δὲ αὐτὴν κύων ἐν ἀριστερᾷ (Παυσ. X, 37, 1). Ἰδίως ὅμως ὁ κύων εἶνε τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τῆς Ἀρτέμιδος Ἑκάτης.

(1) Fouilles d'Épidaure πίν. IX εἰκ. 27, 27 *.

(2) Fouilles d'Épidaure σ. 114.

9.

Ναὸς Ἀφροδίτης.

(Λ)

Πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 85 μέτρων, μετὰ τὸ μεταγενέστερον οἰκοδόμημα *Κ*, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1892 (1) τὸ κρηπίδωμα μικροῦ ναοῦ ἐκ πώρου λίθου (*Λ*), ὃ ἔχει ἐξωτερικὸν μῆκος 13,65 καὶ πλάτος 7,50. Σώζεται δὲ τοῦτο ἐν κακῇ καταστάσει, οὐδ' εὑρέθη ἀρχιτεκτονικόν τι μέλος τοῦ ναοῦ, ὥστε ἀδύνατος εἶνε ἡ ἐξακρίβωσις τῆς μορφῆς αὐτοῦ.

Τὸ κρηπίδωμα εἶχε τρεῖς ἀναβαθμούς, ὡς φαίνεται, ὁ δὲ ναὸς ἀπετελεῖτο ἐκ σηκοῦ, ὅστις ἔχει ἐσωτερικὸν μῆκος 5,97 καὶ πλάτος 3,28, καὶ ἐκ προνάου. Τὸ ἄγαλμα θὰ ἵστατο εἰς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ, διότι σώζεται σήμερον κατὰ χώραν ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, εἰς ἀπόστασιν 0,70 ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, λίθος μήκους 1,27 καὶ πλάτους 0,66, ὅστις ἦτο προφανῶς τὸ ὑπόθεμα τοῦ βάθρου τοῦ ἀγάλματος. Ὁ ὅλος ναὸς ἄρα εἶχεν, ὡς φαίνεται, τὸ ἕτερον τῶν ἑξῆς σχημάτων:

Σημειωτέον δ' ὅτι παρὰ τὴν βορειανατολικὴν αὐτοῦ γωνίαν, ἐντελῶς παρὰ τὸ κρηπίδωμα, σώζεται λιθόστρωτον μήκους 6,10 καὶ πλάτους 2,37. Ἐπὶ τούτου ἦτο ἴσως ἱδρυμένος ὁ βωμός.

(1) Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1892 σ. 55. Ἀρχ. Δελτίον, 1892, σ. 39.

Ὁ Παυσανίας (II, 27) ἀναφέρει ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος. Ἐν ἀνεκδότῳ δὲ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος ἀπαντῶσι τάδε: τῶν πώρων τῶν εἰς τὸ Ἀφροδίτιον ἀγομένων Ἡρακλείδαι ⊟Γ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ προκείμενος ναὸς εἶνε ὁ μόνος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, μετὰ τὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, ὅστις εἶνε ᾠκοδομημένος ἐκ πώρου, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτος εἶνε τὸ κατὰ τὴν μνησθεῖσαν ἐπιγραφὴν Ἀφροδίτιον. Ἐπειδὴ δὲ ἐξ ἄλλου δὲν εἶνε εὔλογον νὰ δεχθῇ τις ὅτι ἐν τούτῳ τῷ ναῷ, ὅστις ἐκαλεῖτο ἁπλῶς Ἀφροδίτιον, ἐλατρεύετο καὶ ἡ Θέμις (ἀφ' οὗ μάλιστα ἓν μόνον λατρευτικὸν ἄγαλμα ὑπῆρχεν ἐν τῷ σηκῷ), δέον τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Παυσανίου νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ὑπονοοῦν οὐχὶ ἓν κοινόν, ἀλλὰ δύο κεχωρισμένα ἱερά, Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ Θέμιδος ἱερόν. Τὸ ἀνακαλυφθὲν ἄρα Ἀφροδίτιον τοῦτο εἶνε τὸ κατὰ Παυσανίαν ἱερὸν Ἀφροδίτης μόνον· τὸ ἱερὸν Θέμιδος ζητητέον ἀλλαχοῦ.

10.

Ἱερὸν Θέμιδος.

(Υ);

Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 29 περίπου μέτρων, ἀπεκαλύφθη οἰκοδόμημα (Υ) ἐκ τιτανολίθου, ἑλληνικῶν χρόνων κατασκεύασμα, ὡς φαίνεται, ἔχον μῆκος 7,26 καὶ πλάτος 4,87. Σώζονται δ' αὐτοῦ τὰ θεμέλια, ἡ ἐπὶ τούτων εὐθυντηρία καὶ ἐπ' αὐτῆς μία σειρὰ λίθων (ὕψους 0,28 πλάτους 0,50), οἵτινες ἦσαν τὸ πάλαι συνδεδεμένοι διὰ δεσμῶν ἐχόντων τόδε τὸ κάθετον σχῆμα

Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν λίθων τούτων εἶνε ἐντελῶς λεία. Ἀπο-

τελοῦσι δὲ οὗτοι τὴν βάσιν τῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος, οἵτινες, ὡς φαίνεται, θὰ ἦσαν ἐξ ὠμῶν πλίνθων (ἴδε σ. 147 σημ. 2). Διὰ λεπτῶν δὲ πλακῶν ἀποτελουσῶν οἱονεὶ λίθινον κιγκλίδωμα, χωρίζεται τὸ οἰκοδόμημα εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ μὲν πρὸς ἀνατολὰς ἔχει μῆκος 2,97, τὸ δὲ πρὸς δυσμὰς 3,07. Τὸ ἔδαφος ἦτο ἐστρωμένον διὰ κοινοῦ μωσαϊκοῦ ἐκ μεγάλων λιθαρίων κατεσκευασμένου.

Τοιοῦτον ὂν τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα δυνάμεθα εὐλόγως νὰ ἐκλάβωμεν ὡς ἱερόν τι, ὡς σηκὸν ἐν ᾧ ἦτο ἱδρυμένον (ἐν τῷ τμήματι αὐτοῦ τῷ πρὸς δυσμάς), τὸ λατρευόμενον ἄγαλμα, τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος ἀποτελοῦντος οἱονεὶ πρόδομον τοῦ ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Ἱερῷ ἄλλο τι οἰκοδόμημα ἑλληνικῶν χρόνων, ὅπερ νὰ δύναταί τις νὰ ἐκλάβῃ ὡς ναὸν ἢ ἱερόν τι, δυνατὸν τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα νὰ εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευόμενον ἱερὸν τῆς Θέμιδος.

Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν τῆς Θέμιδος σημειωτέον ὅτι κατὰ εὑρεθεῖσαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἐπιγραφὴν τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ πυρφόρος Δικαιοσύνης (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1883 σ. 23 ἀρ. 6).

11.

Ἐπιδότειον.

(Ζ);

Ἐπιγραφὴ εὑρεθεῖσα ἐν τῷ Ἱερῷ, προερχομένη ἐκ τῆς Δ΄ ἢ τοὐλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ΄ ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἀναφέρει γενομένας δαπάνας πρὸς οἰκοδομὴν Ἐπιδοτείου, ἱεροῦ δηλ. ἢ ναοῦ θεῶν οἵτινες ἐκαλοῦντο Ἐπιδόται. Τοιούτου παλαιοῦ οἰκοδομήματος ὁ Παυσανίας οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖται· καταλέγων ὅμως οὗτος τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, ἃ κατεσκεύασεν ὁ Ἀντωνῖνος (σ. 21) ἀναφέρει καὶ ἱερὸν θεῶν οὓς

Ἐπιδώτας(1) ὀνομάζουσι (Παυσ. II, 27). Ἂν τὸ ἱερὸν τοῦτο ἦτο νέον οἰκοδόμημα, ἢ ἂν ἦτο αὐτὸ τὸ κατὰ τὴν προκειμένην ἐπιγραφὴν παλαιὸν Ἐπιδότειον, ὅπερ καταστραφὲν ἢ καταρρεῦσαν σὺν τῷ χρόνῳ ἀνῳκοδόμησεν ὁ Ἀντωνῖνος, δὲν γνωρίζομεν.

Οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευόμενοι θεοὶ Ἐπιδόται θὰ ἦσαν ἀγαθοί τινες δαίμονες ὑποκείμενοι τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ συνεργοῦντες αὐτῷ πρὸς θεραπείαν καὶ σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Πόσοι δὲ καὶ τίνες ὡρισμένως ἦσαν οἱ θεοὶ οὗτοι, δὲν γνωρίζομεν· πάντως ὅμως τούτων ἦτο ὁ Ὕπνος, διότι οὗτος ἐκαλεῖτο Ἐπιδότης καὶ ὡς τοιοῦτος ἐλατρεύετο ἐν τῷ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου ἔλκοντι τὴν καταγωγὴν Ἀσκληπιείῳ ἐν Σικυωνίᾳ, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἄγαλμα αὐτοῦ κατακοιμίζοντος λέοντα καὶ πλησίον ἄγαλμα Ὀνείρου (Παυσ. II, 10, 2). Ἔπειτα καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ ἐλατρεύετο ὁ Ὕπνος, διότι καὶ ἀναθηματικὴ τούτῳ ἐπιγραφὴ εὑρέθη ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς καὶ ἄγαλμα εἰκονίζον ἐκτάδην κείμενον νεανίαν κοιμώμενον, ὃ φρονῶ ὅτι εἶνε ἄγαλμα Ὕπνου(2). Καὶ ὁ Ὄνειρος δὲ πιθανῶς ἀνήκει εἰς τοὺς Ἐπιδότας, διότι δι' ὀνείρων ὁ Ἀσκληπιὸς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνεκοίνου εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ βουλεύματά του καὶ προέβαινεν εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν. Πιθανῶς δὲ εἰς τούτους τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ Ἐπιδότας κατελέγοντο καὶ οἱ ἐν αὐτῷ λατρευόμενοι δαίμονες Μαχάων(3), Τελεσφόρος(4) καὶ Ἀγαθὸς δαίμων(5). Πάντες οὗτοι οἱ ἰαματικὴν δύναμιν κεκτημένοι ὑποδεέστεροι θεοὶ ἐλατρεύοντο ἴσως συλλήβδην ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἐπιδοτείῳ.

Ἐν ἀρχῇ τῆς μνημονευθείσης ἐπιγραφῆς ἀναγινώσκονται: Επισταται τ[ου Επιδο]τειου - - - καὶ ἐν τέλει: λογος δα-

(1) Ἐπιδῶται καὶ Ἐπιδώτης παρὰ Παυσανίᾳ (II, 27. III, 17, 8. VIII, 9, 11), καὶ παρ' Ἡσυχίῳ· Ἐπιδότης παρὰ Πλουτάρχῳ (κατὰ Ἐπίκουρον, 22). Διὰ τῶν ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ὀρθὴ γραφὴ εἶνε ἡ διὰ τοῦ Ο.

(2) Σημειωτέον ὅτι καὶ ὁ Ζεὺς ἐκαλεῖτο Ἐπιδώτης ἐν Μαντινείᾳ διὰ τὸ ἐπιδιδόναι ἀγαθὰ αὐτὸν ἀνθρώποις (Παυσ. VII, 9, 2) καὶ ἐν Λακεδαίμονι (Ἡσύχιος). Καὶ δαίμων τις Ἐπιδώτης καλούμενος ἐλατρεύετο ἐν Σπάρτῃ (Παυσ. III, 17, 8).

(3) Ἀρχ. Ἐφημερίς, σ. 23 ἀρ. 6.

(4) Fouilles d'Épidaure σ. 59 καὶ 60 ἀρ. 143, 160, 165.

(5) Fouilles d'Épidaure σ. 44 ἀρ. 41, 44.

πανας πασας εις το Επιδοτειον ΜΜΧ (ὅ ἐστι 21000 δρ.). Τὰ μεταξὺ δὲ τῆς ἐπιγραφῆς τοσοῦτον ὀλίγα σώζονται καὶ ἀόριστα εἶνε, ὥστε οὐδὲν δυνάμεθα νὰ μάθωμεν περὶ τοῦ σχήματος καὶ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ Ἐπιδοτείου (1).

Οἰκοδομήματα ἑλληνικῶν χρόνων ἔχοντα σχῆμα ναοῦ ἀπεκαλύφθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ πρὸς τῷ ναῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (*Γ*), τὸ μικρὸν οἰκοδόμημα *Υ*, ὅπερ δυνατὸν νὰ εἶνε τὸ ἱερὸν τῆς Θέμιδος, ὁ ναὸς *Λ*, ὅστις πιθανῶς εἶνε ὁ τῆς Ἀφροδίτης, ὡς εἴπομεν ἤδη, καὶ τὸ πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 20 περίπου μέτρων οἰκοδόμημα *Ζ*. Τοῦτο δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἴσως εἶνε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἐπιδότειον.

Τοῦ οἰκοδομήματος τούτου μόνον μέρος, τὸ πρὸς βορρᾶν, ἔχει ἤδη ἀνασκαφῆ. Σώζονται δ' αὐτοῦ τὰ θεμέλια, ἃ εἶνε κατεσκευασμένα ἐκ μικρῶν ἀκανονίστων λίθων συνδεδεμένων διὰ πηλοῦ. Εἶνε δὲ τοῦτο τετραμμένον πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἔχει σχῆμα ναοῦ, ὡς φαίνεται, συγκειμένου ἐκ προδόμου καὶ σηκοῦ.

12.

Ἀνάκειον.

(Ι ἢ Τ);

Ἐκ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 47 ἀρ. 57, ἐπιγραφῆς τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων μανθάνομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ Ἀνάκειον, ἱερὸν δηλ. τῶν Διοσκούρων. Ὅτι δὲ οἱ Διόσκουροι ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς, τῆς ἐν Fouil. d'Épid. σ. 59 ἀρ. 145.

(5) Ἀναγράφονται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ δαπάναι πρὸς ἐγγλυφὴν τῶν ἐν τῷ οἰκοδομήματι, πρὸς ἀγορὰν ξύλων καὶ ἐργασίαν ξυλίνων μερῶν αὐτοῦ, πρὸς ἀγορὰν κεραμίδων καὶ πρὸς χάραξιν γραμμάτων ἐπὶ στηλῶν. Ἡ οἰκονομικὴ δὲ διαχείρισις, ἡ λῆψις δηλ. τῶν διὰ τὴν οἰκοδομὴν χρημάτων καὶ αἱ πληρωμαί, γίνεται καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς θόλου σὺν τῇ διαφορᾷ ὅτι τὰ χρήματα καταβάλλουσιν ὡς ταμίαι οὐχὶ οἱ ἱερεῖς, ἀλλ' οἱ ἱερομνήμονες.

Ἂν τὸ Ἀνάκειον τοῦτο ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις ᾠκοδομήθη ἢ ἂν ἦτο ἀρχαιότερον, δὲν γνωρίζομεν. Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει δὲ ὅτι ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις ᾠκοδομήθη, δυνατὸν τοῦτο νὰ εἶνε τὸ βορειοανατολικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδόμημα *I*, ὅπερ ἔχει σχῆμα ναοῦ ἐν παραστάσι τὴν εἴσοδον ὅμως πρὸς δυσμάς, ἢ τὸ βορειανατολικῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος κρηπίδωμα *T*, ὅπερ δυνατὸν νὰ εἶνε κρηπίδωμα ἱεροῦ τινος. Ἀμφότερα τὰ κτίσματα ταῦτα εἶνε μεταγενεστέρων χρόνων κατασκευάσματα ἐκ παντοίων λίθων μετ' ἀσβέστου καὶ πλίνθων (1).

13.

Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ καὶ λεωφόρος ἐξ Ἐπιδαύρου.

(*N*)

Κατὰ τὸ ἀρκτικὸν μέρος τοῦ Ἱεροῦ, εἰς ἀπόστασιν 100 κατὰ μέσον ὅρον μέτρων ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1893 τμῆμά τι τῆς ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς τὸ Ἱερὸν ἀγούσης ὁδοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἀξιόλογον οἰκοδόμημα (*N*), ὅ εἶνε Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ, εἰς ἃ ἦγεν ἡ ἀμαξιτὸς ἢ λεωφόρος αὕτη (Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 9). Ταῦτα τὰ Προπύλαια εἶνε, ὡς φαίνεται, τὰ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 61 ἀρ. 170, ἐπιγραφῇ μνημονευόμενα καὶ ἐν αὐτοῖς, ἅτινα ἀπετέλουν τὴν ἐπίσημον, οὕτως εἰπεῖν, εἴσοδον εἰς τὸ Ἱερόν, θὰ ἦτο ἀναγεγραμμένον τὸ ἐν σελ. 31 δίστιχον.

Ἐκατέρωθεν τῶν Προπυλαίων καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῶν σώζονται σήμερον δύο παράλληλα τείχη (ἴδε τοπογρ. σχέδιον) ἀπέχοντα ἀλλήλων 17,35, ἃ εἶνε ἀναλήμματα τῆς λεωφόρου. Οὗ-

(1) Σημειωτέον ὅτι ὁρμηθεὶς ἐξ οὐχὶ ὀρθῆς ἀναγνώσεως τῶν ἐν τῷ α' στίχῳ τῆς ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 43 ἀρ. 35 ἐπιγραφῆς ἰσχυρίσθην ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχε καὶ Ὀλύμπιον. Ἀντὶ τῶν καθιερώσεως τοῦδε τοῦ Ὀλυμπίου, ὁ Blinkenberg (Asklepios σ.124,14) ἀνέγνω ὀρθῶς: καθιερώσεως τοῦ Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου. Ὀλύμπιον ἄρα δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ.

τος ἄρα ὁ ἀποκαλυφθεὶς χῶρος εἶνε ἡ 17,35 πλάτος ἔχουσα λεωφόρος. Τὸ ἔδαφος κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος εἶνε κατωφερικὸν καὶ ρύαξ ὑπάρχει ἀμέσως πρὸ τῶν Προπυλαίων, ὥστε ἦτο ἀνάγκη νὰ κατασκευασθῇ γέφυρα· διὰ τοῦτο κατεσκευάσθησαν καὶ τὰ ἀναλήμματα ταῦτα ὅπως ὑποβαστάζωσι τὰ πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ ἐδάφους ἀναγκαῖα χώματα (1). Ταύτῃ δὲ τῇ λεωφόρῳ θὰ ἠνοῦτο, ὡς φαίνεται, πρὸ τῶν Προπυλαίων καὶ ἡ ἄλλη λεωφόρος ἡ ἐξ Ἄργους εἰς τὸ Ἱερὸν ἄγουσα (ἴδε σ. 16), ὥστε διὰ τῶν προκειμένων Προπυλαίων εἰσήρχοντο εἰς τὸ Ἱερὸν οἱ ἐρχόμενοι διὰ τῶν δύο ἁμαξιτῶν, τῆς τε ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ τῆς ἐξ Ἄργους.

Κεῖνται δὲ τὰ Προπύλαια κατὰ τὸ τέρμα τῆς λεωφόρου, δὲν ἔχουσιν ὅμως τὸ πλάτος αὐτῆς, ἀλλ' εἶνε κατά τι στενώτερα, ὥστε ἐδύνατό τις νὰ εἰσέρχηται εἰς τὸ Ἱερὸν διὰ τοῦ ἑκατέρωθεν καταλειπομένου κενοῦ χώρου (2), χωρὶς νὰ εἶνε ἠναγκασμένος νὰ εἰσέρχηται διὰ τῶν Προπυλαίων. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἄρα ἦτο ἁπλῶς μνημεῖον, ὅπερ ἐδήλου τὸ τέρμα τῆς λεωφόρου καὶ τὴν εἰς τὸ Ἱερὸν εἴσοδον, ἐχρησίμευε μὲν ὡς εἴσοδος εἰς τὸ Ἱερὸν δὲν ἀπετέλει ὅμως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπιβαλλομένην εἴσοδον, διότι καὶ ἑκατέρωθεν διὰ τοῦ καταλειπομένου κενοῦ χώρου ἐν τῇ λεωφόρῳ ἐδύνατό τις νὰ εἰσέρχηται εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἔξωθεν τῆς λεωφόρου ἦτο τοῦτο πανταχόθεν προσιτόν, ἀφ' οὗ δὲν περιεβάλλετο διὰ τείχους, ἀλλ' ἁπλῶς δι' ὁροσήμων (3), ὡς εἶπον ἐν σελ. 6.

Σώζεται τῶν Προπυλαίων τὸ ἐκ πώρου λίθου κρηπίδωμα, ὃ ἔχει μῆκος 20 μέτρων, μετὰ ἱκανοῦ μέρους τῶν ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου πλακῶν τοῦ δαπέδου αὐτοῦ, καὶ εὑρέθησαν λείψανα ἀπάν-

(1) Σημειωτέον ὅτι τὸ δυτικὸν ἀνάλημμα τῆς λεωφόρου ἐκτείνεται καὶ ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, πέραν τῶν Προπυλαίων, μέχρι τοῦ ἀρχαίου φρέατος ν καὶ ἔτι περαιτέρω. Κατωφερὲς ὂν τὸ ἔδαφος ἐνταῦθα ἦτο ἀνάγκη ν' ἀνυψωθῇ διὰ χώματος· διὰ τοῦτο, ὡς φαίνεται, προεξετάθη τὸ ἀνάλημμα.

(2) Περίεργον εἶνε ὅτι ὁ πρὸς ἀνατολὰς χῶρος εἶνε μικρότερος τὸ πλάτος ἢ ὁ πρὸς δυσμάς· ἐκεῖνος μὲν ἔχει πλάτος 0,35 κατὰ τὰ προέχοντα ἄκρα τῶν Προπυλαίων καὶ 1,12 κατὰ τὸ μέσον, οὗτος δὲ 1,72 καὶ 2,50.

(3) Ἡ ἀποκάλυψις τῶν Προπυλαίων τούτων καθιστᾷ ἔτι μᾶλλον βέβαιον ὅτι τὸ Ἱερὸν δι' ὁροσήμων περιεβάλλετο, διότι, ἂν περιεβάλλετο διὰ τείχους, τὸ τεῖχος τοῦτο θὰ συνείχετο τοῖς Προπυλαίοις καὶ δὲν θὰ κατελείπετο κενὸς χῶρος μεταξὺ τῶν Προπυλαίων καὶ τῶν ἀναλημμάτων τῆς λεωφόρου.

των σχεδὸν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν, ἅτινα εἶνε ἐκ πώρου λίθου πλὴν τῶν λεοντοκεφαλῶν, αἵτινες εἶνε μαρμάριναι.

Τὸ κρηπίδωμα ἔχει δύο ἀνωφερῆ ἐπίπεδα, τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν, τὸ δὲ πρὸς νότον, δι' ὧν ἀνήρχετό τις ἐπὶ τῶν Προπυλαίων καὶ κατήρχετο ἐξ αὐτῶν. Οἱ κίονες δὲ τοῦ οἰκοδομήματος ἦσαν οἱ μὲν ἰωνικοῦ, οἱ δὲ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ. Τὴν ζωοφόρον τῶν ἰωνικῶν κιόνων κοσμοῦσιν ἐναλλὰξ ἀνάγλυπτα βούκρανα καὶ ρόδακες(1)· ἡ δὲ ζωοφόρος τῶν κορινθιακῶν κιόνων ἔχει τὸ σχῆμα τῆς ζωοφόρου τῆς κορινθιακῆς στοᾶς τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου, καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὸ κιονόκρανον τῶν κορινθιακῶν τούτων κιόνων εἶνε ἐντελῶς ὅμοιον τῷ κιονοκράνῳ τῆς θόλου καὶ αἱ μαρμάριναι λεοντοκεφαλαὶ τοῦ οἰκοδομήματος, ἔργα λαμπρᾶς τέχνης, εἶνε ἀπομιμήματα τῶν ἐκ τῆς θόλου λεοντοκεφαλῶν σὺν μόνῃ τῇ διαφορᾷ ὅτι ὁ ὑπὸ τὰς λεοντοκεφαλὰς ἄβαξ ἦτο, ὡς φαίνεται, χρώματι δεδηλωμένος, ἐν ᾧ ὁ τῶν τῆς θόλου εἶνε ἀναγεγλυμμένος.

Οὕτως ἐχουσῶν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τῶν Προπυλαίων, δῆλον εἶνε ὅτι ὁ οἰκοδομήσας αὐτὰ ἀρχιτέκτων ἀπεμιμήθη ἐν τοῖς καθόλου τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου. Τὰ Προπύλαια ἄρα εἶνε ὑστερώτερα τῆς θόλου, δὲν ἀφίστανται ὅμως πολὺ ταύτης. Ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς τοῦ κρηπιδώματος, ἡ καλλίστη τέχνη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν καὶ τὸ σχῆμα τῶν συνδέσμων τῶν διαφόρων λίθων, ὃ εἶνε ὁριζοντίως τόδε:

(2)

ταῦτα πάντα δηλοῦσιν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα προέρχεται ἐκ τῆς Δ'

(1) Σημειωτέον ὅτι τοιαύτην διακόσμησιν ἔχει καὶ ἡ ζωοφόρος τοῦ ἐν Σαμοθράκῃ Πτολεμαίου (Conze-Hauser-Benndorf: Neue Untersuchungen auf Samothrake, πίν. 34, 40). Ἐν γένει δὲ ἡ διακόσμησις καὶ ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ τῶν ἐν Σαμοθράκῃ οἰκοδομημάτων, τοῦ Πτολεμαίου τούτου, τοῦ καλουμένου παλαιοῦ δωρικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ περιφεροῦς οἰκοδομήματος (Conze-Hauser-Niemann: Untersuchungen auf Samothrake πίν. 29-31, 44, 62), μεγάλην παρέχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τὰ τῶν προκειμένων Προπυλαίων καὶ ἐν μέρει πρὸς τὰ τῆς θόλου.

(2) Τοῦτο τὸ σχῆμα ἔχουσι καὶ οἱ σύνδεσμοι τῶν λίθων τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

ἑκατονταετηρίδος. Φαίνεται ἄρα ὅτι, ἀφ' οὗ ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ θόλος καὶ τὸ θέατρον, ᾠκοδομήθησαν εὐθὺς τότε καὶ τὰ Προπύλαια, μνημεῖον ἀντάξιον τοῦ τότε ἀνακαινιζομένου καὶ ἐγκαλλωπιζομένου Ἱεροῦ.

14.

Γυμνάσιον μετὰ Προπυλαίων (*X*, *χ*). Ναὸς Ὑγιείας (*χ*). Ὠδεῖον (*X'*).

Νοτιοανατολικῶς τοῦ σταδίου καὶ πλησίον αὐτοῦ, πρὸς νότον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἀπεκαλύφθη μέγα οἰκοδόμημα (*X*) ἔχον μῆκος 75,57 (1) καὶ πλάτος 69,53. Ἐν πρώτοις ἀπεκαλύφθησαν τὰ Προπύλαια (*χ*) αὐτοῦ ἐν ἔτει 1884, ἀκολούθως, ἐν ἔτει 1891, ἀπεκαλύφθη αὐτὸ τὸ οἰκοδόμημα (*X*) καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις κτισθὲν Ὠδεῖον (*X'*).

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ δωματίων, αἰθουσῶν, στοῶν ἐν τοῖς πέριξ καὶ ἐκ τετραγώνου αὐλῆς ἐν τῷ κέντρῳ, ἧς ἑκάστην πλευρὰν ἀποτελοῦσι δεκαὲξ κίονες. Τοιαύτην δ' ἔχον διαίρεσιν καὶ διάταξιν δέον νὰ ἐκληφθῇ ὡς Γυμνάσιον (2), διότι καὶ τῷ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀποκαλυφθέντι μικρῷ Γυμνασίῳ ἡ παλαίστρᾳ, ἐντελῶς ὁμοιάζει καὶ τῇ ὑπὸ τοῦ Βιτρουβίου περιγραφῇ τοῦ ἑλληνικοῦ Γυμνασίου συμφωνεῖ.

Τὸ ἑλληνικὸν Γυμνάσιον, ἡ παλαίστρα (3), ἦτο κατὰ Βιτρού-

(1) Παρατηρητέον ὅτι τὸ μῆκος τοῦτο εἶνε ἀκριβῶς 250 πόδες, καθ' ὃ ἐξήγαγον ἐν σελ. 109 μέγεθος 0,3018 τοῦ ἐν τῷ σταδίῳ ποδός, (0,3018 × 250 = 75,58).

(2) Τοῦτο ἐδήλωσα ἀφ' ὅτου ἤρξατο ἀποκαλυπτόμενον τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, ἀπὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1891. Ἴδε Ἀρχ. Δελτίον 1891 σ. 55 κέ.

(3) Ἡ παλαίστρα ἀρχικῶς ἦτο μέρος τοῦ Γυμνασίου, ὡς φαίνεται, ὁ χῶρος ἐν ᾧ ἠσκοῦντο οἱ νέοι ἐν τῇ πάλῃ, τῇ πυγμῇ καὶ τῷ ἅλματι· σὺν τῷ χρόνῳ δὲ παλαίστρα ἐσήμαινε τὸ ὅλον Γυμνάσιον, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Βιτρούβιος τὸ ὅλον Γυμνάσιον παλαίστραν ὀνομάζει. Ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις ὅμως χρόνοις παλαίστρα ἐσήμαινεν ἰδίως μικρὸν γυμναστικὸν οἰκοδόμημα. Τοιαῦται ἦσαν αἱ

[illegible] ὀρθογώνιον ἀποτελούμενον ἐκ τεσ-
[illegible] ἦσαν ἁπλαῖ στοαί, ἡ δὲ τετάρτη,
[illegible] ἦτο διπλῆ στοά (εἶχε δηλ. καὶ δεύ-
[illegible] καὶ ἐν καιρῷ θυέλλης εἰσέρχωνται τὰ
[illegible] οἰκοδομήματος. Καὶ αἱ μὲν τρεῖς
[illegible] δωμάτια καὶ αἰθούσας μετὰ ἑδω-
[illegible] ἐχρησίμευον ὡς τόπος φιλοσοφικῶν καὶ
[illegible] ἀκροαμάτων, ἡ δὲ διπλῆ στοὰ ἦτο τὸ
[illegible] οἰκοδομήματος, ὅπερ ἐχρησίμευε πρὸς σω-
[illegible] Ἐν αὐτῇ ὑπῆρχε τὸ ἐφηβεῖον, τὸ
[illegible] κτλ.

[illegible] σματα τοῦ ἑλληνικοῦ Γυμνασίου (1)
[illegible] οἰκοδόμημα. Αἱ τέσσαρες κατὰ Βι-
[illegible] περιορίζουσαι τὴν ἐν τῷ μέσῳ τε-
[illegible] μέτρων. Ἑκάστη τούτων ἔχει δε-
[illegible] δωρικοὺς κίονας (τοῦ κατὰ
[illegible] ἐν ἀμφοτέραις ταῖς συνεχομέναις
[illegible] πλεῖστοι κατὰ χώραν εἰς ἱκανὸν ὕψος.
[illegible] τὴν ἀνατολικήν, δυτικὴν καὶ μεσημ-
[illegible] ήματος, εἶνε ἁπλαῖ στοαὶ καὶ ἔχουσιν
[illegible] αἰθούσας (2), ἡ δὲ κατὰ τὴν ἀρκτικὴν
[illegible] ἀνοικτή, εἶνε διπλῆ στοά, διότι

[illegible] τῶν χρόνων τοῦ Πλάτωνος, ἐν ᾧ Γυμνάσια,
[illegible] μόνον, τὸ Λύκειον, ἡ Ἀκαδημία καὶ τὸ

[illegible] Βιτρούβιον τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον εἶνε τὸ
[illegible] ἥμισυ ἀπετελεῖτο ἐξ ἄλλου συνεχομένου
[illegible] τῶν καλουμένων ξυστῶν, δρόμων κτλ. Ἀλλὰ
[illegible] κατ' ἀκολουθίαν σπάνια. Τὸ ἐν καθολικῇ χρήσει
[illegible] τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον, ὅπερ ἐν μικρῷ σχε-
[illegible] πρὸς σωματικὴν ἄσκησιν καὶ παιδαγωγίαν τῶν
[illegible] ψυχαγωγίαν τῶν πάσης ἡλικίας πολιτῶν.
[illegible] αἰθουσῶν τούτων δὲν ἐξηκριβώθησαν εἰσέτι, διότι
[illegible] τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τοῦ οἰκοδομήματος. Ἡ
[illegible] μεγάλη αἴθουσα ἔχει δύο θύρας καὶ τρεῖς ἐν τῷ μέσῳ
[illegible] νῦν αἱ βάσεις (αἱ σπεῖραι) κατὰ χώραν. Ἡ ἀντί-
[illegible] ἀνατολικὴν πλευρὰν αἴθουσα εἶνε μεγαλητέρα καὶ εἶχε κατὰ
[illegible] δὲ ἐν αὐτῇ καὶ ἑδώλια.

εἶχε καὶ δευτέραν σειρὰν δωρικῶν κιόνων εἴκοσι τὸν ἀριθμόν, ὧν σώζονται αἱ βάσεις· ἔχει δ' αὐτὴ εἰς τὸ βάθος μεγάλην αἴθουσαν, τρεῖς ἔχουσαν θύρας, καὶ ἑκατέρωθεν δωμάτια. Οὐδεμία ἄρα ἀμφιβολία ὅτι τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα εἶνε Γυμνάσιον καὶ δὴ ὅτι παρέχει ἡμῖν τοῦτο, ὥσπερ καὶ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ, τὸν ἀκριβῆ καὶ καθολικὸν τύπον τοῦ κατὰ Βιτρούβιον ἑλληνικοῦ Γυμνασίου τῶν ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς χρόνων.

Τὴν εἰς τὸ Γυμνάσιον εἴσοδον κατὰ τὴν ἀρκτικὴν πλευρὰν ἀπετέλουν μεγαλοπρεπῆ Προπύλαια (χ) δωρικοῦ ρυθμοῦ, ὧν σώζεται νῦν τὸ κρηπίδωμα καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ἐκ πλακῶν ἐκ λευκοῦ τιτανολίθου δαπέδου (1). Ἔχει δὲ τὸ κρηπίδωμα τρεῖς ἀναβαθμοὺς καὶ κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀρκτικῆς πλευρᾶς ἀνωφερὲς ἐκ τιτανολίθου ἐπίπεδον, δι' οὗ ἀνήρχετό τις εἰς αὐτό.

Τὰ κυρίως Προπύλαια εἶνε κτίσμα ὀρθογώνιον, ὅπερ κατὰ μὲν τὴν μακρὰν ἀρκτικὴν πλευρὰν εἶχεν ἓξ κίονας, ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταῖς μικραῖς πλευραῖς, τῇ πρὸς ἀνατολὰς καὶ τῇ πρὸς δυσμάς, ἀνὰ τέσσαρας κίονας. Ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἄρχεται ἡ κυρίως εἴσοδος εἰς τὸ Γυμνάσιον, ἥτις ἔχει πλάτος 8 καὶ μῆκος 11 μέτρων. Ἀποτελεῖται δὲ ἡ εἴσοδος αὕτη ἐκ τοίχων ἐκ τιτανολίθου κατὰ τὰ πλάγια (πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμάς), ἐκ στοῶν ἐκ δύο κιόνων, τῆς μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δὲ κατὰ τὸ τέλος αὐτῆς, καὶ ἐκ θυρῶν κατὰ τὸ μέσον. Κατὰ τὸ μέσον δηλ. τοῦ μήκους αὐτῆς ὑπῆρχε τετραγωνικὴ παραστὰς παρ' ἑκατέρῳ τῶν τοίχων καὶ ἐν τῷ μεταξὺ χώρῳ δύο ἄλλαι τετραγωνικαὶ παραστάδες πιθανῶς (οὐχὶ κίονες) οὕτως ὥστε ἀπετελοῦντο ἐνταῦθα τρεῖς θύραι, ὧν ἡ ἐν τῷ μέσῳ ἦτο πλατυτέρα τῶν δύο ἄλλων κατὰ τὰ ἄκρα. Ἔμπροσθεν δὲ καὶ ὄπισθεν τῶν πυλῶν τούτων, κατὰ τὴν ἀρχὴν (πρὸς βορρᾶν) καὶ τὸ τέλος (πρὸς μεσημβρίαν) τῆς εἰσόδου, ὑπῆρχε παραστὰς ἐν ἑκατέρῳ τῶν τοίχων καὶ ἐν τῷ μέσῳ δύο κίονες.

Πάντες δὲ οἱ κίονες καὶ ὁ θριγκὸς ἦσαν ἐκ πώρου λίθου ἀμμο-

(1) Ὅτι τὰ Προπύλαια ταῦτα ἦσαν οἰκοδομήματός τινος Προπύλαια, τοῦ Γυμνασίου, ὡς εἶχον δηλώσει ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 9, καὶ ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ 1896 σ. 65, καὶ οὐχὶ Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ, ὡς φρονοῦσιν οἱ Defrasse-Lechat (Épidaure σ. 181 κ.ἑ.), δείκνυται πλέον ἐναργῶς.

Ὠδεῖον.

Περὶ τοὺς αὐτούς, ὡς φαίνεται, μεταγενεστέρους χρόνους ἐκτίσθη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Γυμνασίου μικρὸν θέατρον, Ὠδεῖον (*Χ΄*). Ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Παυσανίας δὲν ἀναφέρει τὸ Ὠδεῖον τοῦτο, δὲν ἕπεται πάντως ὅτι τοῦτο ἐκτίσθη ἐν τοῖς μετ' αὐτὸν χρόνοις, διότι οὗτος καὶ πολλὰ ἄλλα οἰκοδομήματα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, πολὺ σπουδαιότερα, παρέλειψε νὰ ἀναφέρῃ· δυνατὸν ἄρα νὰ ἐκτίσθη τοῦτο καὶ ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Παυσανίου χρόνοις.

Τὸ ὁλοσχερῶς ἀποκεκαλυμμένον ἤδη Ὠδεῖον εἰκονίζεται ἐν ταῖς παρὰ τὴν σελ. 152 φωτοτυπίαις· καταλαμβάνει δὲ τοῦτο τὸ ἀρκτικὸν ἥμισυ τῆς αὐλῆς τοῦ πάλαι Γυμνασίου καί τι πλέον. Τὰ ἀναλήμματα τοῦ κοίλου καὶ ὁ τοῖχος τῆς σκηνῆς, πλὴν τῶν τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, ἐκτίσθησαν ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων τῆς αὐλῆς στυλοβατῶν, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν τούτων σωζόμενοι ἐλλιπεῖς τὸ ἄνω μέρος παλαιοὶ κίονες δὲν μετεκινήθησαν ἀλλ' ἐνετειχίσθησαν, ὡς εἶχον, ἐν τοῖς κατασκευασθεῖσι νέοις τειχίσμασι καὶ οὕτως ἀπετέλεσαν μέρος αὐτῶν. Οὕτω δὲ γενομένης τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ὠδείου, χρησιμοποιηθέντων δηλ. πρὸς τοῦτο καὶ τῶν στυλοβατῶν μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν σωζομένων κιόνων, προέκυψε μεγάλη οἰκονομία ὑλικοῦ καὶ ἐργασίας. Λόγοι οἰκονομίας ἄρα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ Ὠδεῖον παραδόξως ἐν τῷ κατηρειπωμένῳ Γυμνασίῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἐλευθέρῳ χώρῳ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ κοινῶν λίθων (ὧν τινες τεμάχια λίθων ἐκ παλαιῶν οἰκοδομημάτων) μετὰ πλίνθων καὶ τεμαχίων κεραμίδων ἐνίοτε, συνδεδεμένων πάντων δι' ἀσβέστου. Σημειωτέον δ' ὅτι οὗτος ὁ κοινὸς καὶ εὐτελὴς τρόπος τοιχοδομίας ἦτο ἐν καθολικῇ χρήσει ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους (1), οὕτω δ' ἦσαν κατεσκευασμένα καὶ τὰ τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομήματα.

(1) Οὗτοι οἱ διὰ κοινῶν παντοίων λίθων καὶ ἀσβέστου τοῖχοι εἶνε δεδηλωμένοι ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι δι' ἐρυθρᾶς μελάνης. Ἐννοεῖται δ' ὅτι προκειμένου περὶ τοιούτων τὴν κατασκευὴν τοίχων, ἰδίως περὶ ἐκείνων, ἐν οἷς ὑπάρχουσιν ἐντετειχισμένα καὶ τεμάχια κεραμίδων, δὲν δύναταί τις ἄνευ ἄλλου τινὸς λόγου νὰ ἀποφαίνηται ὅτι οὗτοι ἐκ τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων προέρ-

Τὸ κοῖλον καὶ ἡ ὀρχήστρα δὲν ἔχουσι τὸ σύνηθες τῶν ρωμαϊκῶν θεατρικῶν οἰκοδομημάτων ἡμικυκλικὸν σχῆμα, διότι κτισθέντων τῶν τοίχων ἐπὶ τῶν παλαιῶν στυλοβατῶν τῆς αὐλῆς δὲν ὑπῆρχε χῶρος ἱκανὸς κατὰ μῆκος ὅπως τὸ κοῖλον λάβῃ ἡμικυκλικὸν σχῆμα. Αἱ ἄνω δὲ σειραὶ ἑδωλίων εἶνε ἀποκεκομμέναι κατὰ τὰ ἄκρα, ὥστε τὰ ἀναλήμματα ἀποτελοῦσι δύο παραλλήλους γραμμὰς καὶ τὸ κοῖλον προσέλαβε σχῆμα ὀρθογωνίου 20 μέτρων τὸ πλάτος. Τοιοῦτον δὲ σχῆμα ἦτο καταλληλότατον δι' οἰκοδόμημα ἐστεγασμένον· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν Πομπηίᾳ μικρὸν ἐστεγασμένον θέατρον (theatrum tectum) ἀκριβῶς ὅμοιον ἔχει σχῆμα (1) καὶ τὸ ἐν τῇ πλησίον τῆς Νεαπόλεως Villa καὶ τὸ ἐν Κνίδῳ (2).

Τὰ ἑδώλια εἶνε κατεσκευασμένα ἐξ ὀπτῶν πλίνθων μετ' ἀσβέστου· τὴν ἄνω δ' αὐτῶν ἐπιφάνειαν ἐφ' ἧς ἐκάθηντο οἱ θεαταί, καλύπτουσι μεγάλαι ὀπτοὶ πλίνθοι. Σώζονται δὲ σήμερον ἱκανῶς ἐφθαρμέναι ἐννέα σειραὶ ἑδωλίων, τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κοίλου ὄντος κατεστραμμένου. Ἔχει δὲ τὸ κοῖλον μίαν μόνην κατὰ τὸ μέσον κλίμακα τέμνουσαν αὐτὸ εἰς ἀρκτικὸν καὶ μεσημβρινὸν τμῆμα.

Ἡ κατωτάτη σειρὰ ἑδωλίων, ἡ περὶ τὴν ὀρχήστραν, ἔχει ὑποπόδιον ὕψους 0,25 δι' οὗ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας· ὄπισθεν δὲ τῶν ἑδωλίων τούτων καταλείπεται δρομίσκος, δι' οὗ διερχόμενός τις ἀνήρχετο διὰ τῆς κλίμακος εἰς τὰς ὑπερκειμένας σειρὰς ἑδωλίων. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὰ ἑδώλια τὰ ὑπὲρ τὸν δρομίσκον τοῦτον ἔχουσιν ὑποπόδιον ὕψους 0,27· ὁ δρομίσκος ἄρα ἔμενε πάντοτε ἐλεύθερος, ἀφ' οὗ οἱ πόδες τῶν ἐν τῇ ὑπερκειμένῃ σειρᾷ ἑδωλίων καθημένων ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ ὑποποδίου. Ἀνήρχετό τις δὲ εἰς τὸν δρομίσκον τοῦτον διὰ κλίμακος ἐκ τριῶν βαθμίδων ὑπαρχούσης ἐν ἑκατέρᾳ τῶν ἄκρων αὐτοῦ. Οἱ ἐπὶ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν ἑδωλίων μέλλοντες νὰ καθίσωσι

χονται, διότι δυνατὸν ἐπίσης νὰ εἶνε καὶ κατασκευάσματα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων.

(1) Overbeck: Pompei σ. 171. — Wieseler: Denkm. d. Bühnenw. II, 7 σ. 7.

(2) Wieseler: Denkm. d. Bühnenw. I, 7. II, 7 B. II 9 B.

Τοὺς χρόνους δὲ τοῦ οἰκοδομήματος δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὁρίσωμεν. Κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐν αὐτῷ λιθοδομίας εἶνε τοῦτο προφανῶς ἑλληνικῶν χρόνων οἰκοδόμημα. Τὸ σχῆμα τῶν συνδέσμων τῶν ἐν ἑν τοῖς Προπυλαίοις λίθων εἶνε τόδε:

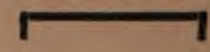

ἀλλ' ἐκ τούτου οὐδὲν σαφὲς χρονολογικὸν συμπέρασμα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν. Μόνον εἰς τὰς μορφὰς τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν Προπυλαίων ἀποβλέποντες δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι τὸ οἰκοδόμημα δυνατὸν νὰ προέρχηται ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Δ΄ ἢ τοὐλάχιστον ἐκ τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος.

Ἐν τοῖς ὕστερον μ. Χ., ὡς φαίνεται, χρόνοις τὸ οἰκοδόμημα, ἐξ ὡμῶν πλίνθων κατεσκευασμένον, ὑπέστη τὴν αὐτὴν τύχην, ἣν καὶ ἡ στοὰ Κότυος, κατέρρευσε δηλ. καὶ τοῦτο καὶ μετεβλήθη εἰς κατηρειπωμένον χῶρον. Ἐν τούτῳ τῷ χώρῳ ἐκτίσθησαν κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους, περὶ τὰ μέσα τῆς Β΄ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, δύο οἰκοδομήματα· ἐπισκευασθέντα δηλ. τὰ Προπύλαια μετεποιήθησαν εἰς ναὸν τῆς Ὑγιείας, ἐν δὲ τῇ αὐλῇ τοῦ οἰκοδομήματος ἐκτίσθη Ὠδεῖον.

Ναὸς Ὑγιείας.

Ὅτε ἀπεκάλυψα τὰ Προπύλαια, ἐν ἔτει 1884, ἦσαν μεταβεβλημένα ταῦτα εἰς ναόν, ὡς βλέπει τις αὐτὰ ἀπεικονισμένα ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τοῦ 1884, πίν.1, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure, πίν. I.

Κατερειπωθέντος τοῦ Γυμνασίου ἐπεσκευάσθησαν, ὡς φαίνεται, τὰ Προπύλαια καὶ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τῆς εἰς τὸ πάλαι Γυμνάσιον εἰσόδου, ἐπὶ τῶν βάσεων τῶν δύο παραστάδων καὶ τῶν δύο κιόνων, κατεσκευάσθη τοῖχος ἐκ κοινῶν λίθων καὶ πλίνθων συνδεδεμένων δι' ἀσβέστου (1)· πρὸ τοῦ τοίχου τού-

μέρος ἐξ ὡμῶν πλίνθων. Ἐξαιρουμένων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῆς Θόλου, τοῦ Ἀβάτου καὶ τῶν ναῶν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἀμφιβάλλω ἀληθῶς ἂν ἄλλο τι τῶν ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων οἰκοδομημάτων ἦτο ὁλόλιθον.

(1) Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν σώζεται νῦν, διότι κατηδαφίσθη ἐν ἔτει 1891 ὅπως

του ἱδρύθη ἄγαλμα, οὗτινος ἐσώζετο τὸ ὑπόθεμα τοῦ βάθρου κατὰ χώραν. Οὕτω δὲ ἡ εἴσοδος, εἰς ἣν ἦγον τὰ κυρίως Προπύλαια, μετεποιήθη εἰς ναὸν ἢ κάλλιον εἰπεῖν σηκόν, ὅστις εἶχε τὸ ἐξῆς, ὡς φαίνεται, σχῆμα:

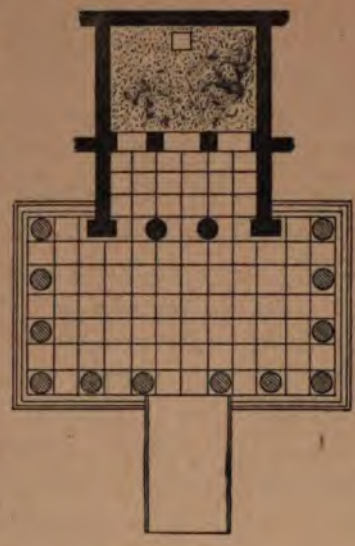

Ἀπέναντι δὲ τοῦ σηκοῦ τούτου, εἰς ἀπόστασιν 4,50 ἀπὸ τοῦ ἀνωφεροῦς ἐπιπέδου τῶν Προπυλαίων, ἵσταται κατὰ χώραν βάθρον (μήκους 1,60, ὕψους 0,64, πάχους 0,49) ἐφ' οὗ γράμμασι τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων εἶνε γεγραμμένη ἡ λέξις: Ὑγιείαι (1). Ἔχων δέ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος ὑπάρχει βάθρον φέρον τὴν ἐπιγραφὴν «Ἀρτάμιτι» (ἴδε σ. 134) δύναται νὰ εἰκάσῃ ὅτι ὁ προκείμενος ναὸς ἦτο ναὸς τῆς Ὑγιείας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀντωνῖνος (ἴδε σ. 169) ᾠκοδόμησεν ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου πρὸς τοῖς ἄλλοις οἰκοδομήμασι ναὸν Ὑγιείας (2), δύναταί τις νὰ συναγάγῃ ὅτι οὗτος εἶνε ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ναός. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθέντα ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα δὲν ἦσαν σπουδαῖά τινα καὶ πολυτελῆ κατασκευάσματα, ὥστε τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ προκείμενος ναὸς εἶνε τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθέντων δὲν ἔχει τι τὸ παράδοξον.

ἐξακριβωθῶσι τὰ τοῦ σχήματος τῶν Προπυλαίων κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος. Κατεδαφισθέντος δ' αὐτοῦ ἀπεκαλύφθησαν αἱ ὑπ' αὐτὸν κρυπτόμεναι βάσεις τῶν δύο κατὰ τὰ ἄκρα παραστάδων καὶ τῶν μεταξὺ δύο κιόνων, καὶ οὕτως ἐξηκριβώθη τὸ σχέδιον τῶν Προπυλαίων ὡς εἰκονίζεται ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι.

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 58 ἀρ. 134.

(2) Παυσ. II, 26: «ἐποίησε δὲ (Ἀντωνῖνος) καὶ Ὑγιείᾳ ναὸν καὶ Ἀσκληπιῷ καὶ Ἀπόλλωνι ἐπίκλησιν Αἰγυπτίοις».

Ὠδεῖον.

Περὶ τοὺς αὐτούς, ὡς φαίνεται, μεταγενεστέρους χρόνους ἐκτίσθη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Γυμνασίου μικρὸν θέατρον, Ὠδεῖον (*X'*). Ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Παυσανίας δὲν ἀναφέρει τὸ Ὠδεῖον τοῦτο, δὲν ἕπεται πάντως ὅτι τοῦτο ἐκτίσθη ἐν τοῖς μετ' αὐτὸν χρόνοις, διότι οὗτος καὶ πολλὰ ἄλλα οἰκοδομήματα τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, πολὺ σπουδαιότερα, παρέλειψε νὰ ἀναφέρῃ· δυνατὸν ἄρα νὰ ἐκτίσθη τοῦτο καὶ ἐν τοῖς πρὸ τοῦ Παυσανίου χρόνοις.

Τὸ ὁλοσχερῶς ἀποκεκαλυμμένον ἤδη Ὠδεῖον εἰκονίζεται ἐν ταῖς παρὰ τὴν σελ. 152 φωτοτυπίαις· καταλαμβάνει δὲ τοῦτο τὸ ἀρκτικὸν ἥμισυ τῆς αὐλῆς τοῦ πάλαι Γυμνασίου καί τι πλέον. Τὰ ἀναλήμματα τοῦ κοίλου καὶ ὁ τοῖχος τῆς σκηνῆς, πλὴν τῶν τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς, ἐκτίσθησαν ἐπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων τῆς αὐλῆς στυλοβατῶν, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν στυλοβατῶν τούτων σωζόμενοι ἐλλιπεῖς τὸ ἄνω μέρος παλαιοὶ κίονες δὲν μετεκινήθησαν ἀλλ' ἐνετειχίσθησαν, ὡς εἶχον, ἐν τοῖς κατασκευασθεῖσι νέοις τειχίσμασι καὶ οὕτως ἀπετέλεσαν μέρος αὐτῶν. Οὕτω δὲ γενομένης τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ὠδείου, χρησιμοποιηθέντων δηλ. πρὸς τοῦτο καὶ τῶν στυλοβατῶν μετὰ τῶν ἐπ' αὐτῶν σωζομένων κιόνων, προέκυψε μεγάλη οἰκονομία ὑλικοῦ καὶ ἐργασίας. Λόγοι οἰκονομίας ἄρα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ οἰκοδομηθῇ τὸ Ὠδεῖον παραδόξως ἐν τῷ κατηρειπωμένῳ Γυμνασίῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἄλλῳ τινὶ ἐλευθέρῳ χώρῳ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ κοινῶν λίθων (ὧν τινες τεμάχια λίθων ἐκ παλαιῶν οἰκοδομημάτων) μετὰ πλίνθων καὶ τεμαχίων κεραμίδων ἐνίοτε, συνδεδεμένων πάντων δι' ἀσβέστου. Σημειωτέον δ' ὅτι οὗτος ὁ κοινὸς καὶ εὐτελὴς τρόπος τοιχοδομίας ἦτο ἐν καθολικῇ χρήσει ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους (1), οὕτω δ' ἦσαν κατεσκευασμένα καὶ τὰ τοῦ Ἀντωνίνου οἰκοδομήματα.

(1) Οὗτοι οἱ διὰ κοινῶν παντοίων λίθων καὶ ἀσβέστου τοῖχοι εἶνε δεδηλωμένοι ἐν τῷ τοπογραφικῷ πίνακι δι' ἐρυθρᾶς μελάνης. Ἐννοεῖται δ' ὅτι προκειμένου περὶ τοιούτων τὴν κατασκευὴν τοίχων, ἰδίως περὶ ἐκείνων, ἐν οἷς ὑπάρχουσιν ἐντετειχισμένα καὶ τεμάχια κεραμίδων, δὲν δύναταί τις ἄνευ ἄλλου τινὸς λόγου νὰ ἀποφαίνηται ὅτι οὗτοι ἐκ τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων προέρ-

Τὸ κοῖλον καὶ ἡ ὀρχήστρα δὲν ἔχουσι τὸ σύνηθες τῶν ρωμαϊκῶν θεατρικῶν οἰκοδομημάτων ἡμικυκλικὸν σχῆμα, διότι κτισθέντων τῶν τοίχων ἐπὶ τῶν παλαιῶν στυλοβατῶν τῆς αὐλῆς δὲν ὑπῆρχε χῶρος ἱκανὸς κατὰ μῆκος ὅπως τὸ κοῖλον λάβῃ ἡμικυκλικὸν σχῆμα. Αἱ ἄνω δὲ σειραὶ ἑδωλίων εἶνε ἀποκεκομμέναι κατὰ τὰ ἄκρα, ὥστε τὰ ἀναλήμματα ἀποτελοῦσι δύο παραλλήλους γραμμὰς καὶ τὸ κοῖλον προσέλαβε σχῆμα ὀρθογωνίου 20 μέτρων τὸ πλάτος. Τοιοῦτον δὲ σχῆμα ἦτο καταλληλότατον δι' οἰκοδόμημα ἐστεγασμένον· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν Πομπηίᾳ μικρὸν ἐστεγασμένον θέατρον (theatrum tectum) ἀκριβῶς ὅμοιον ἔχει σχῆμα (1) καὶ τὸ ἐν τῇ πλησίον τῆς Νεαπόλεως Villa καὶ τὸ ἐν Κνίδῳ (2).

Τὰ ἑδώλια εἶνε κατεσκευασμένα ἐξ ὀπτῶν πλίνθων μετ' ἀσβέστου· τὴν ἄνω δ' αὐτῶν ἐπιφάνειαν ἐφ' ἧς ἐκάθηντο οἱ θεαταί, καλύπτουσι μεγάλαι ὀπτοὶ πλίνθοι. Σώζονται δὲ σήμερον ἱκανῶς ἐφθαρμέναι ἐννέα σειραὶ ἑδωλίων, τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κοίλου ὄντος κατεστραμμένου. Ἔχει δὲ τὸ κοῖλον μίαν μόνην κατὰ τὸ μέσον κλίμακα τέμνουσαν αὐτὸ εἰς ἀρκτικὸν καὶ μεσημβρινὸν τμῆμα.

Ἡ κατωτάτη σειρὰ ἑδωλίων, ἡ περὶ τὴν ὀρχήστραν, ἔχει ὑποπόδιον ὕψους 0,25 δι' οὗ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας· ὄπισθεν δὲ τῶν ἑδωλίων τούτων καταλείπεται δρομίσκος, δι' οὗ διερχόμενός τις ἀνήρχετο διὰ τῆς κλίμακος εἰς τὰς ὑπερκειμένας σειρὰς ἑδωλίων. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὰ ἑδώλια τὰ ὑπὲρ τὸν δρομίσκον τοῦτον ἔχουσιν ὑποπόδιον ὕψους 0,27· ὁ δρομίσκος ἄρα ἔμενε πάντοτε ἐλεύθερος, ἀφ' οὗ οἱ πόδες τῶν ἐν τῇ ὑπερκειμένῃ σειρᾷ ἑδωλίων καθημένων ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ ὑποποδίου. Ἀνήρχετό τις δὲ εἰς τὸν δρομίσκον τοῦτον διὰ κλίμακος ἐκ τριῶν βαθμίδων ὑπαρχούσης ἐν ἑκατέρᾳ τῶν ἄκρων αὐτοῦ. Οἱ ἐπὶ τῶν περὶ τὴν ὀρχήστραν ἑδωλίων μέλλοντες νὰ καθίσωσι

χονται, διότι δυνατὸν ἐπίσης νὰ εἶνε καὶ κατασκευάσματα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων.

(1) Overbeck: Pompei σ. 171. — Wieseler: Denkm. d. Bühnenw. II, 7 σ. 7.

(2) Wieseler: Denkm. d. Bühnenw. I, 7. II, 7 B. II 9 B.

κατελάμβανον τὰς ἑαυτῶν θέσεις ἀμέσως διὰ τῆς ὀρχήστρας διερχόμενοι.

Ἡ διάμετρος τῆς ἐλλειψοειδοῦς τὸ σχῆμα ὀρχήστρας εἶνε 10,80, ἡ δὲ ἐπὶ τῆς διαμέτρου ταύτης κάθετος ἔχει μῆκος 4,04. Τὸ ἔδαφος δὲ τῆς ὀρχήστρας εἶνε ἐστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ γεωμετρικὰ ἔχοντος κοσμήματα.

Τὸ προσκήνιον, ὡς νῦν σώζεται, ἔχει ὕψος 0,65. Ἐν τῷ τοίχῳ δ' αὐτοῦ ὑπάρχουσι τρεῖς κλίμακες, δ' ὧν ἀνήρχετό τις ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας εἰς τὸ λογεῖον καὶ τἀνάπαλιν, καὶ μεταξὺ τούτων δύο ἡμικυκλικαὶ τὸ σχῆμα κόγχαι, ἐν αἷς θὰ ἦσαν, ὡς φαίνεται, ἀγάλματα ὀκλαζόντων Τελαμώνων ἢ Σατύρων, οἷοι ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῷ νῦν σωζομένῳ μεταγενεστέρῳ προσκηνίῳ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου.

Τὸ λογεῖον (pulpitum) ἔχει μῆκος 18,90 καὶ πλάτος 5,50. Ὁ δὲ εἰς τὸ βάθος τοῦ λογείου τοῖχος, ἤτοι ὁ ἔμπροσθεν τοῖχος τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς, ἔχει τρεῖς θύρας, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ οἰκοδομήματος τῆς σκηνῆς εἰσήρχοντο οἱ ὑποκριταὶ εἰς τὸ λογεῖον. Αὐτὸ δὲ τὸ οἰκοδόμημα τῆς σκηνῆς ἦτο διώροφον τοὐλάχιστον καὶ ἔχει μῆκος 29,00 καὶ πλάτος 4,00.

Αἱ πάροδοι ἔχουσι πλάτος 3,00. Κεῖνται δὲ αὗται ὑψηλότερον τῆς ὀρχήστρας· διὰ τοῦτο κατήρχετό τις ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ὀρχήστραν διὰ δύο λιθίνων βαθμίδων. Σημειωτέον δ' ὅτι δὲν ἀπετέλουν αὗται τὴν μόνην εἴσοδον εἰς τὸ Ὠδεῖον. Οἱ μέλλοντες νὰ καθίσωσιν ἐπὶ τῶν κάτω σειρῶν ἑδωλίων εἰσήρχοντο διὰ τῶν παρόδων, ἀλλ' οἱ μέλλοντες νὰ καθίσωσιν εἰς τὰ ἄνω ἑδώλια εἰσήρχοντο διὰ δύο ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ τοῦ οἰκοδομήματος ὑπαρχουσῶν θυρῶν. Ὁ εἰσερχόμενος διὰ τῶν θυρῶν τούτων ἀνήρχετο διὰ κλιμάκων εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ κοίλου.

Τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα εἶνε κυρίως εἰπεῖν μικρὸν θέατρον ἐστεγασμένον. Ὀνομάζω δ' αὐτὸ Ὠδεῖον, διότι ὁμοιάζει τῷ ἐν Ἀθήναις Ὠδείῳ τοῦ Ἡρώδου καὶ τῷ ἐν Πάτραις θεατρικῷ οἰκοδομήματι, ὅπερ ὁ Παυσανίας (VII, 20, 3) καλεῖ ὡσαύτως Ὠδεῖον (1). Ὅτι δὲ ἐστεγασμένον ἦτο δηλοῦται ἐκ τοῦ μεγάλου

(1) Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, ὅπερ ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1889 (ἴδε Ἀρχ. Δελτίον 1889 σ. 62), εἶνε τὸ σχῆμα ἐντελῶς ὅμοιον ρωμαϊκῷ θεάτρῳ.

σχετικῶς πάχους ἁπάντων τῶν τοίχων αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἀντηρίδων δι' ὧν τοῦτο πανταχοῦ ὑποστηρίζεται. Ἀφ' οὗ τὸ οἰκοδόμημα ἐν πάσῃ δυνατῇ οἰκονομίᾳ κατεσκευάσθη, οἱ τοῖχοι αὐτοῦ θὰ ᾠκοδομήθησαν οὕτως ἰσχυροὶ ἐξ ἀνάγκης, ἵνα δηλ. ὑποβαστάζωσι στέγην. Τοῦτο δ' ἄλλως βεβαιοῦται ἐκ τοῦ ὀρθογωνίου αὐτοῦ σχήματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ μνημονευθὲν ἤδη ἐν Πομπηίᾳ theatrum tectum καὶ ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τὸ σχῆμα τῶν θεάτρων τούτων παρήχθη. Ἀποκοπέντων τῶν ἄκρων τῶν ἄνω ἐδωλίων τοῦ κοίλου, τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἐσμικρύνθησαν σπουδαίως κατὰ πλάτος, ὥστε εὐχερὴς λίαν ἐγένετο ἡ ἐπίθεσις στέγης.

Τὸ Ὠδεῖον τοῦτο εἶνε ἄρα τῶν καλουμένων Ὠδείων θεατροειδῶν καὶ ὑπωροφίων θεάτρων (1), τῶν Ὠδείων δηλ. ἐκείνων, ἅτινα διέφερον τῶν συνήθων θεάτρων κατὰ τοῦτο μόνον ὅτι ἦσαν μικρὰ ἐστεγασμένα θέατρα, ἐξεπλήρουν δὲ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὃν καὶ τὰ ὕπαιθρα θέατρα, ἐχρησίμευον δηλ. ἀδιακρίτως πρὸς ᾠδικὰς καὶ πρὸς δραματικὰς παραστάσεις (2).

Ἀλλ' οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, ἐρωτᾷ τις: διατί ἐν χρόνοις τῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν παρακμῆς τοῦ Ἱεροῦ ἐκτίσθη τὸ μικρὸν τοῦτο θέατρον ἀφ' οὗ ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ τὸ θέατρον τοῦ Πολυκλείτου; Ἴσως νὰ θελήσῃ τις νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι ἦτο ἀνάγκη

(1) Θεατροειδὲς ᾠδεῖον ἁπαντᾷ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Παλαιστίνης (C.I.G. 4164). Ὁ Σουΐδας, ἐν λ. Ἡρώδης, τὸ ἐν Ἀθήναις Ὠδεῖον τοῦ Ἡρώδου ὀνομάζει θέατρον ὑπωρόφιον. Τὸ αὐτὸ Ὠδεῖον ὁ Φιλόστρατος (Βίοι Σοφιστῶν II, 1, 8 σ. 239 ἔκδ. Kayser καὶ II, 1, 5, σ. 236) ὀνομάζει ἁπλῶς θέατρον. Τὸ ἕτερον δὲ Ὠδεῖον τοῦ Ἡρώδου ἐν Κορίνθῳ ὁ αὐτὸς Φιλόστρατος (Β. Σοφ. II, 1, 5 σ. 236) ὀνομάζει θέατρον ὑπωρόφιον.

(2) Ὅτι τὰ Ὠδεῖα ταῦτα θὰ ἐχρησίμευον καὶ πρὸς δραματικὰς παραστάσεις, εἶνε προφανὲς ἀφ' οὗ ἦσαν κυρίως θέατρα καὶ ἀφ' οὗ δὲν ἦσαν οἰκοδομήματα προωρισμένα ἀποκλειστικῶς διὰ μουσικοὺς καὶ ᾠδικοὺς ἀγῶνας. Δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο κατ' ἐξοχὴν ἐν τοῖς θεάτροις καὶ δὴ ἐν πόλεσιν ἐν αἷς ὑπῆρχον καὶ Ὠδεῖα, οἷον ἐν Ἀθήναις (Σουΐδας ἐν λ. Ὠδεῖον. Ἴδε καὶ ἐπιγραφὴν ἐν C.I.A. III, 1280 c, σελ. 521) καὶ ἐν Σπάρτῃ (Ἀθήναιος, IV σ. 139 D). Ἐν Δελφοῖς οἱ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο ἐν τῷ θεάτρῳ· ὡσαύτως ἐν τῷ Ἱερῷ οἱ ἀγῶνες οὗτοι θὰ ἐτελοῦντο ἐν τῷ θεάτρῳ (ἴδε σ. 95). Ἐν τῷ θεάτρῳ δὲ τῷ ἐν τῷ Ἰσθμῷ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἀποκλειστικῶς ἐτελοῦντο, οὐδέποτε δὲ δραματικαὶ παραστάσεις (Φιλόστρατος, Νέρων σ. 339).

νὰ κτισθῇ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἐστεγασμένον θέατρον. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη αὕτη ἔπρεπε νὰ γείνῃ μᾶλλον αἰσθητὴ ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις τῆς μεγάλης ἀκμῆς καὶ εὐπορίας τοῦ Ἱεροῦ. Εὐλογωτέρα εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπάντησις, νομίζω, δύναται νὰ εἶνε ἡ ἐν τοῖς ἑξῆς:

Τὰ ἑλληνικὰ θέατρα μετεποιήθησαν ἐν τοῖς ρωμαϊκοῖς χρόνοις ἕνεκα τῆς ἀνάγκης, διότι θέατρα ἔχοντα τοσοῦτον μεγάλην κυκλικὴν ὀρχήστραν καὶ λίαν ὑψηλὸν καὶ στενὸν λογεῖον δὲν ἦσαν κατάλληλα διὰ τὰς κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους γινομένας παραστάσεις. Ἔπρεπεν ἄρα τότε καὶ τὸ ἐν τῷ Ἱερῷ θέατρον τοῦ Πολυκλείτου νὰ μεταποιηθῇ· τοῦτο ὅμως δὲν ἔστερξαν οἱ Ἐπιδαύρειοι. Τὸ θέατρον τοῦ Πολυκλείτου, ὅπερ ἡ ἀρχαιότης ἐξελάμβανεν ὡς τὸ κάλλιστον τῶν ἑλληνικῶν θεάτρων, ἦτο τὸ κλέος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ· διὰ τοῦτο οἱ Ἐπιδαύριοι δὲν ἠθέλησαν νὰ μεταβάλωσιν αὐτό, ἀλλ', ὡς ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη, ἀφῆκαν αὐτὸ ἄθικτον, τοιοῦτον, οἷον ᾠκοδόμησεν ὁ Πολύκλειτος. Ἐπειδὴ ὅμως οὕτως ἔχον τὸ θέατρον τοῦτο δὲν ἐπλήρου τὰς κατὰ τοὺς τότε ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀνάγκας, ᾠκοδομήθη τὸ προκείμενον θεατροειδὲς Ὠδεῖον, ὅπερ μορφὴν καὶ διάταξιν ἔχον ρωμαϊκοῦ θεάτρου ἦτο κατάλληλον διὰ τὰς ἀπαιτήσεις καὶ συνηθείας τῶν τότε χρόνων.

15.

Ἑλληνικὸν Βαλανεῖον?

(Ψ)

Πρὸς νότον τοῦ Γυμνασίου καὶ παραλλήλως τούτῳ, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 16 μέτρων, σώζονται τὰ ἐκ τιτανολίθου θεμέλια ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος (Ψ) ἔχοντος μῆκος 37 καὶ πλάτος 24 $^1/_2$ μέτρων, προερχομένου ἐξ ἑλληνικῶν, ὡς φαίνεται, χρόνων, διότι ἡ κατασκευὴ τῶν θεμελίων αὐτοῦ εἶνε ὁμοία τῇ τῶν τοίχων τοῦ Γυμνασίου.

Τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἐλάχιστον μέρος ἔχει ἤδη ἀποκαλυφθῇ. Πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ σώζεται λίθινον αὐλακωτὸν ὑδρα-

γωγεῖον, δι' οὗ διωχετεύετο ὕδωρ ἐν αὐτῷ. Ἐντὸς δὲ τοῦ οἰκοδομήματος διακρίνονται δωμάτια, ἐν οἷς λουτῆρες, ὡς φαίνεται, καὶ λεκάναι, ὥστε, ἀποκαλυπτομένου ἐντελῶς τοῦ οἰκοδομήματος, δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ὅτι τοῦτο ἦτο Βαλανεῖον. Ἡ ἐνταῦθα, παρὰ τὸ Στάδιον καὶ ἰδίως παρὰ τὸ Γυμνάσιον, ὕπαρξις Βαλανείου εἶνε εὔλογος, διότι γνωστὸν εἶνε ὅτι ἐν τοῖς Γυμνασίοις ἢ παρὰ τὰ Γυμνάσια ὑπῆρχον πάντοτε λουτρὰ ἢ βαλανεῖα.

16.

Στοὰ Κότυος (παλαίστρα).

(Φ)

Πρὸς βορρᾶν τοῦ Γυμνασίου καὶ παραλλήλως τούτῳ, εἰς ἀπόστασιν 17 μέτρων ἀπ' αὐτοῦ, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1892 (1) οἰκοδόμημα (*Φ*) μήκους 34,20 καὶ πλάτους 29,35, οὗτινος σώζονται οἱ τοῖχοι εἰς ὕψος ὀλιγώτερον τοῦ ἑνὸς μέτρου.

Τὸ οἰκοδόμημα ἔχει μικρὸν κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ὀρθογώνιον τὸ σχῆμα Πρόπυλον, οὗ σώζονται οἱ μέχρι τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους θεμέλιοι λίθοι. Οἱ τοῖχοι δ' αὐτοῦ εἶνε κατεσκευασμένοι τὸ μὲν ἐκ μεγάλων, τὸ δὲ ἐκ μικρῶν παντοίων κοινῶν λίθων καὶ τεμαχίων πλίνθων μετ' ἀσβέστου.

Κατὰ τὸ κέντρον τοῦ οἰκοδομήματος ὑπάρχει τετράγωνος αὐλή, ἥτις ἐν τῷ μέσῳ εἶχε τέσσαρας κίονας. Μεταξὺ δὲ τῶν κιόνων καὶ παρὰ τοὺς τοίχους ὑπάρχουσιν ἐδώλια καὶ δὴ θρόνοι, οἷοι οἱ τοῦ θεάτρου τὸ σχῆμα, καὶ ἐν τοῖς πέριξ δωμάτια· κατὰ τὴν ἀρκτικὴν ὅμως πλευρὰν ὑπάρχει στοὰ καθ' ὅλον τὸ μῆκος, ἥτις εἶχε καὶ κατὰ τὸ μέσον τέσσαρας δωρικοὺς ἀρραβδώτους ἐκ πώρου λίθου κίονας, ὧν σώζονται νῦν κατὰ χώραν αἱ βάσεις. Τὸ οἰκοδόμημα ἄρα τοῦτο εἶνε ἐν μικρῷ ὅ,τι καὶ τὸ Γυμνάσιον, ἔχει δηλ. σχῆμα τῆς κατὰ Βιτρούβιον παλαίστρας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀνα-

(1) Καββαδίας: Πρακτικὰ τοῦ 1892 σ. 54. Ἀρχ. Δελτίον 1892 σ. 49.

σκαφῇ αὐτοῦ ἀνευρέθησαν πήλιναι ἐκ τῆς στέγης κεραμίδες φέρουσαι ἐντετυπωμένην ἐπιγραφὴν ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ, δῆλον ὅτι θὰ εἶνε τοῦτο τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου κατασκευασθέντων οἰκοδομημάτων. Προφανῶς δὲν εἶνε τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθὲν λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ, οὔτε τὸ οἰκοδόμημα τὸ προωρισμένον ὅπως γεννῶσιν ἐν αὐτῷ αἱ γυναῖκες καὶ ἀποθνήσκωσιν αἱ ἀσθενεῖς, διότι τοῦτο ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ περιβόλου. Θὰ εἶνε ἄρα ἡ Στοὰ Κότυος, ἣν καταρρεύσασαν, ἅτε ἐξ ὠμῶν πλίνθων κατεσκευασμένην, ἀνῳκοδόμησεν ὁ Ἀντωνῖνος (Παυσ. II, 27).

Ἐκ τοῦ συμπεράσματος τούτου προκύπτει ὅτι ἡ Στοὰ Κότυος θὰ ἦτο παλαίστρα τις ἐπονομασθεῖσα οὕτως ἅτε δαπάναις Κότυός τινος, ὡς φαίνεται, οἰκοδομηθεῖσα (1). Ἦτο δὲ αὕτη, τὸ πρῶτον ἐν τῷ Ἱερῷ κτισθὲν μετὰ τὸ στάδιον γυμναστικὸν οἰκοδόμημα, διότι τὸ Γυμνάσιον ᾠκοδομήθη, ὡς εἶπον ἐν σελ. 146, ὑστερώτερον ταύτης, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεγάλης ἀκμῆς καὶ ἐξάρσεως τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, ὅτε ἡ προκειμένη στοὰ δὲν θὰ ἐπήρκει πλέον εἰς τὰς τότε ἀνάγκας.

---

(1) Γυμναστικόν τι οἰκοδόμημα εὐλόγως ἠδύνατο νὰ καλῆται ἁπλῶς στοά, διότι καὶ οἱ καλούμενοι ξυστοὶ στοαὶ ἦσαν. Ἔπειτα ὁ Παυσανίας (VII, 23, 5) ρητῶς ὀνομάζει στοὰν γυμναστικὸν οἰκοδόμημα: «στοὰ δὲ τῆς πόλεως πλησίον ἐποιήθη Στράτωνι ἀθλητῇ Ὀλυμπίασι ἐπὶ ἡμέρας τῆς αὐτῆς παγκρατίου καὶ πάλης ἀνελομένῳ νίκας· αὕτη μὲν ἐγυμνάζισθαι τούτῳ τῷ ἀνδρὶ ἐποιήθη». Κατὰ ταῦτα δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι καὶ ὁ Κότυς ἦτο περίφημός τις ἀθλητὴς ἴσως, ὅστις ἐγυμνάζετο ἐν τῇ προκειμένῃ ἐν τῷ Ἱερῷ στοᾷ· πιθανώτερον ὅμως φαίνεταί μοι ὅτι ἦτο ὁ διὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς στοᾶς δαπανήσας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν γενικὴν Κότυος (στοὰ Κότυος) πρβ. τὰ παλαίστρα Ταυρέου (Πλάτων, Χαρμίδης II, 153), Τιμαγέτου (Θεόκριτος, Εἰδυλ. II), Σιδυρτίου (Πλούταρχος, β. Ἀλκιβ. 3), Ἱπποκράτους (Πλούταρχος, Βίοι τῶν δέκα ρητόρων, Ἰσοκρ. 14), Στασίου ἐν Δήλῳ (Bull. de corr. hell. 1891 σ. 253) κτλ.

Οὕτως ἐξηγῶ τὰ τῆς Στοᾶς Κότυος, δὲν φρονῶ δὲ ὅτι ταῦτα δύνανται νὰ ἔχωσι σχέσιν πρὸς τὴν γνωστὴν θρᾳκικὴν θεὰν Κότυν τὴν καὶ ἐν Κορίνθῳ βίαιως λατρευομένην.

17.

Λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ (*Κ*) Βιβλιοθήκη (*Κ'*).

Πρὸς βορρᾶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, βορειοανατολικῶς τοῦ Ἀβάτου, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1886 (1) συνεχόμενον τῷ Ἀβάτῳ μέγα καὶ πολυσύνθετον οἰκοδόμημα (*Κ*), τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων κατασκεύασμα, οὗτινος οἱ τοῖχοι εἶνε ἐκτισμένοι διὰ κοινῶν παντοίων λίθων καὶ πλίνθων μετ' ἀσβέστου. Συνίσταται δὲ τοῦτο ἐκ πολλῶν διαφόρου μεγέθους δωματίων καὶ αἰθουσῶν, ἐξ αὐλῆς κατὰ τὸ μέσον περίπου, ἐν ᾗ σώζεται κατὰ χώραν μέγα βάθρον ἀγαλμάτων, ὡς φαίνεται (2), ἐξ ὑδραγωγείων κτιστῶν, δι' ὧν διωχετεύετο ὕδωρ εἰς ἐπιμήκη ὀρθογώνια κτιστὰ κατασκευάσματα οἱονεὶ δεξαμενὰς ἢ μεγάλας λεκάνας, καὶ ἐξ ἄλλων κτισμάτων καθιστώντων δῆλον ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἦτο λουτρόν. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἀνασκαφῇ αὐτοῦ εὑρέθησαν πήλιναι ἐκ τῆς στέγης κεραμίδες φέρουσαι ἐντετυπωμένην ἐπιγραφὴν ΑΝΤΩΝΕΙΝΟΥ (3), εὐλόγως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τοῦτο εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθὲν κατὰ Παυσανίαν λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ.

Βιβλιοθήκη. Τὸ περιγραφὲν οἰκοδόμημα, τὸ Ἀσκληπιοῦ λουτρόν, συνέχεται κατὰ τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ μέρος μετὰ τοῦ Ἀβάτου, πρὸς ἀνατολὰς δὲ συνέχεται καὶ ὅλον τι ἀποτελεῖ μετὰ ἐπιμήκους οἰκοδομήματος (*Κ'*) διαιρουμένου κατὰ μῆκος εἰς τέσσαρα διαμερίσματα. Τὸ πρὸς μεσημβρίαν μέρος τοῦ οἰκοδομή-

(1) Β. Στάης: Πρακτικὰ τοῦ 1886 σ. 79 καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1886 σ. 243.

(2) Σημειωτέον ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ αὐλῇ εὑρέθησαν τέσσαρα φυσικοῦ μεγέθους ἀγάλματα, Ἀσκληπιός, Ὑγίεια, Ἀθηνᾶ Ὑγίεια, Ἀφροδίτη (Δίκη κατὰ τὸν Milchhoefer: Jahrbuch d. Instituts VII, 1892, σ. 203), ἐν τῷ λοιπῷ δὲ οἰκοδομήματι πλεῖστα μαρμάρινα ἀγαλμάτια καὶ ἐπιγραφαὶ ρωμαϊκῶν χρόνων (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1886).

(3) Ἐν τῷ Μουσείῳ τῷ ἐν τῷ Ἱερῷ κεῖνται δώδεκα τεμάχια τοιούτων κεραμίδων εὑρεθεισῶν ἐν τῷ περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος οἰκοδομήματι καὶ ἐν τῷ ἐν σελ. 156 Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 107 ἀρ. 247.

ματος τούτου θὰ ἦτο στοὰ ἀνοικτὴ πρὸς ἀνατολάς. Τοῦτο εἰκάζω ἐκ τοῦ ὅτι σώζονται κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος πολλὰ κατὰ σειρὰν ἐνεπίγραφα βάθρα ἀγαλμάτων καὶ ἀναθημάτων· δὲν θὰ ἦτο ἄρα περικεκλεισμένον τὸ μέρος τοῦτο πανταχόθεν, ἀλλ' ἀνοικτόν, θὰ ἦτο δηλ. στοά τις, διότι ἵδρυσις ἀγαλμάτων ὑπὸ στοὰν εὔλογος καὶ συνήθης εἶνε. Τὸ λοιπὸν δὲ πρὸς βορρᾶν μέρος ἦτο, ὡς φαίνεται, περικεκλεισμένον.

Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα δυνατὸν νὰ εἶνε ἡ Βιβλιοθήκη, ἣν ἀνεθηκέ τις τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάτᾳ καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ κατὰ τὴν ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος *K* εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν ρωμαϊκῶν χρόνων, τὴν ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 57 ἀρ. 131, δημοσιευμένην. Σημειωτέον δ' ὅτι τὴν ὕπαρξιν Βιβλιοθήκης ἐν τῷ Ἱερῷ ὑποδηλοῦσι καὶ τὰ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 33 ἀρ. 5, ἐπιγραφῇ, ἐν ᾗ ὁ Μικρασιάτης Μ. Ἀπελλᾶς, ἐκθέτων τὰ τῆς θεραπείας αὐτοῦ ἐξ ἧς ἔπασχε νόσου, προσθέτει ὅτι κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ διατριβήν του εἶχε πάθει καὶ κεφαλαλγίαν ἕνεκα ὑπερβολικῆς ἀναγνώσεως καὶ μελέτης. Ἡ προκειμένη Βιβλιοθήκη θὰ ἐχρησίμευε τούτῳ ὡς ἀναγνωστήριον, διότι δὲν εἶνε εὔλογον νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι οἱ εἰς τὸ Ἱερὸν ἐρχόμενοι ἀσθενεῖς ἐκόμιζον μεθ' ἑαυτῶν καὶ βιβλία.

18.

Στωϊκὸν οἰκοδόμημα.

(Ξ, Ξ')

Βορειοανατολικῶς τοῦ προηγουμένου οἰκοδομήματος, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης, ἐκτείνεται ἄγνωστον στωϊκὸν οἰκοδόμημα, οὗτινος σώζεται μικρὸν μέρος τῶν μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους θεμελίων αὐτοῦ (1). Κυρίως εἰπεῖν ἐκ δύο οἰκοδομημάτων συνέκειτο τοῦτο διαχωριζομένων δι' ὑδραγωγείου αὐλακωτοῦ, οἷον τὸ ἐν τῷ σταδίῳ (ἴδε σ. 106). Τούτων τὸ πρὸς βορ-

(1) [illegible] ἐν ἔτει 1894 (Πρακτικὰ τοῦ 1894 σ. 13) δὲν ἀπε[illegible] ὁλόκληρον· διὰ τοῦτο ἡ ἐξακρίβωσις τῶν κατ' αὐτὸ εἶνε [illegible]

ρᾶν (Ξ'), οὐ ἐλάχιστα λείψανα σώζονται, εἶνε ἁπλοῦν ἐπίμηκες οἰκοδόμημα οὐδὲν ἐνδιαφέρον παρέχον· εἶχε δὲ καταστραφῆ τοῦτο ἐν παλαιοῖς χρόνοις καὶ οὕτω ἐπὶ τοῦ δυσμικοῦ μέρους αὐτοῦ ἐκτίσθη ἐν μεταγενεστέροις ρωμαϊκοῖς χρόνοις δεξαμενὴ καὶ ἄλλο τι κτίσμα ἐκτεινόμενον πρὸς δυσμάς. Τὸ πρὸς μεσημβρίαν (Ξ) ἦτο στοὰ διπλῆ, ὡς φαίνεται. Τὴν μεσημβρινὴν ταύτης πλευρὰν ἀπετέλουν ἄγνωστοι τὸν ἀριθμὸν κίονες δωρικοῦ ρυθμοῦ· ἐν τῷ μέσῳ δὲ ὑπῆρχε ἄλλη σειρὰ ἐκ δέκα κιόνων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, ὧν σώζονται νῦν αἱ βάσεις (ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν βάσεων τούτων σώζεται νῦν καὶ ἡ σπεῖρα τοῦ κίονος). Πρὸ τῶν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν δωρικῶν κιόνων ἐκτείνεται αὐλακωτὸν ὑδραγωγεῖον καὶ πρὸ τούτου σώζονται βάθρα ἀγαλμάτων κατὰ χώραν.

Κατὰ τὸ σχῆμα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν τὸ οἰκοδόμημα προέρχεται ἴσως ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων οὐχὶ ὅμως ἐκ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς τέχνης.

19.

Ρωμαϊκὸν Βαλανεῖον (Ἄκοαι).

(O)

Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ προηγουμένου στωϊκοῦ οἰκοδομήματος ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς ἐν μέρει ἐκτισμένον ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1886 (1) μεταγενεστέρων χρόνων Βαλανεῖον (*O*), οὗτινος οἱ τοῖχοι εἶνε κατεσκευασμένοι διὰ παντοίων λίθων, πλίνθων καὶ ἀσβέστου. Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο ἐκ μακρᾶς κατὰ τὸ μέσον αἰθούσης ἀπολήγούσης κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτῆς ἄκρον εἰς ἁψῖδα, ἐκ δωματίων περὶ τὴν αἴθουσαν ταύτην καὶ ἐξ ἄλλων κτισμάτων περαιτέρω, ἐν οἷς αἴθουσαι συνεχόμεναι ἡμικυκλικοῖς κτίσμασι καὶ δωματίοις περιέχουσι λουτῆρας. Ἐπὶ τοῦ χώρου δέ, ἐν ᾧ ᾠκοδομήθη τὸ κατασκευά-

(1) Β. Στάης: Πρακτικὰ τοῦ 1886 σ. 79 καὶ 1887 σ. 67. — Περὶ τῆς ἐν ἔτει 1893 συνεχείας τῶν παρὰ τὸ οἰκοδόμημα ἀνασκαφῶν ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1893 σ. 10.

σμα τοῦτο, θὰ ὑπῆρχέ ποτε ἀρχαιότερον οἰκοδόμημα, διότι καὶ βάθρα ἑλληνικῶν χρόνων σώζονται κατὰ χώραν, πρὸ τῆς δυτικῆς αὐτοῦ πλευρᾶς, καὶ κτίσμα τι ἀρχαιότερον, ἐν ᾧ ἡμικυκλικὴ ἐξέδρα, ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ οἰκοδομήματι εἶνε περιειλημμένον.

Τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον μέρος τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος εἶνε ἡ μεγάλη κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ αἴθουσα, ἥτις εἶχε τέσσαρας μονολίθους κίονας ἐκ κυανολεύκου μαρμάρου, ὧν οἱ μὲν δύο ἵσταντο κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος αὐτῆς, μετὰ τὴν εἴσοδον, οἱ δὲ ἕτεροι δύο κατὰ τὸ ἀνατολικόν, πρὸ τῆς ἀψῖδος (1). Οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐπικεκολλημένοι διὰ πλακῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, τὸ ἔδαφος δὲ εἶνε ἐστρωμένον ἐν τοῖς πέριξ μὲν διὰ μωσαϊκοῦ ἐκ χονδρῶν χαλίκων, κατὰ τὸ μέσον δὲ διὰ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν καὶ ἐνιαχοῦ διὰ πλίνθων. Τὸ ἔδαφος δὲ τῶν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ συνεχομένων πρὸς μεσημβρίαν δωματίων εἶνε ἐπεστρωμένον διὰ μωσαϊκοῦ σχηματίζοντος ρομβοειδῆ κοσμήματα.

Ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ οἰκοδομήματος εὑρέθη πηλίνη κεραμὶς φέρουσα ἐντετυπωμένα τὰ γράμματα ΗΛΚΙΑ, ἀντιστρόφως δηλ. ἐντετυπωμένην τὴν λέξιν: Ἀσκληπιοῦ. Ἀλλ' ὅτι τὸ οἰκοδόμημα εἶνε Βαλανεῖον, εἶνε δῆλον ἐκ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ μερῶν καὶ τῆς καθόλου διατάξεως αὐτοῦ. Συνήγοντο δὲ πρὸς τούτοις εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο καὶ εἰς τὰ περὶ αὐτὸ κτίσματα διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ὑδραγωγείων τὰ ἐκ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ὕδατα, ὡς φαίνεται, καὶ ἐξ αὐτῶν διωχετεύοντο εἰς τὰ λοιπὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα· διὰ τοῦτο αἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Μικρασιάτου Μ. Ἀπελλᾶ (Fouilles d'Épidaure σ. 33 ἀρ. 5) μνημονευόμεναι Ἄκοαι (ὅ ἐστιν Aquae) δυνατὸν νὰ εἶνε αὐτὸ τοῦτο τὸ προκείμενον οἰκοδόμημα, ὅπερ ἐνῷ εἶνε Βαλανεῖον ἦτο πρὸς τούτοις καὶ σπουδαῖόν τι ὑδραυλικὸν κατασκεύασμα, ὡς φαίνεται.

Σημείωσις. Παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος οἰκοδομήματος ἀπεκαλύφθη ὀρθογώνιον κατασκεύασμα *Ο'*, ὃ ἦτο βεβαίως κρήνη. Περὶ ταύτης ἴδε σελ. 167.

---

(1) Καὶ τῶν τεσσάρων τούτων κιόνων σώζεται νῦν ὁ στυλοβάτης, ἐφ' οὗ εἶνε καταφανῆ τὰ ἴχνη τῶν βάσεων τῶν κιόνων.

20.

Ναὸς Ἀπόλλωνος καὶ Ἀσκληπιοῦ.

(Π);

Νοτιοανατολικῶς τοῦ Βαλανείου *Ο* ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει 1894 (Πρακτικὰ τοῦ 1894 σ. 13) οἰκοδόμημα (*Π*) ἔχον μῆκος 18 καὶ πλάτος 14 μέτρων, διηρημένον διὰ τοίχου εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν πρὸς δυσμὰς μικρότερον τὸ δὲ πρὸς βορρᾶν μεγαλήτερον, προσλαβὸν διὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης σχῆμα οἱονεὶ ναοῦ, οὗτινος ἡ εἴσοδος εἶνε οὐχὶ πρὸς ἀνατολάς, ἀλλὰ πρὸς δυσμάς.

Κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν ὑπῆρχεν, ὡς φαίνεται, στοὰ ἐκ τεσσάρων κιόνων ἀποτελοῦσα τὸν πρόδομον τοῦ οἰκοδομήματος· διὰ ταύτης δὲ εἰσήρχετό τις διὰ δύο θυρῶν, ὧν σώζονται νῦν τὰ κατώφλια, εἰς τὸν οἱονεὶ σηκόν, ὅστις εἶνε ἀκριβῶς τετράγωνος τὸ σχῆμα.

Ἐστραμμένον ὂν τὸ οἰκοδόμημα πρὸς δυσμάς, ἀβέβαιον εἶνε ἂν ἦτο ναός τις. Ὑποτεθέντος δὲ ὅτι τοῦτο ναός τις εἶνε, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἶνε ἴσως ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθεὶς ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν ἐπικαλουμένων Αἰγυπτίων (ἴδε σ. 21 σημ. 1), ἀποβλέποντες εἰς τὸ ὅτι ὁ ναὸς ἦτο διπλοῦς, ἅτε δύο θύρας ἔχων, καὶ εἰς τὸ ὅτι παρὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευρὰν εὑρέθησαν αἱ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1894 σ. 16 κ.ἑ., ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς Σέραπιν, Ἄμμωνα καὶ Ἶσιδα, διότι ἴσως ὁ Σέραπις καὶ Ἄμμων ἔχουσι σχέσιν τινὰ πρὸς τοὺς παραδόξους καὶ ἀγνώστους ἡμῖν περὶ ὧν ὁ λόγος αἰγυπτίους θεοὺς Ἀσκληπιὸν καὶ Ἀπόλλωνα. Καὶ ναὶ μὲν τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο δὲν εἶνε κατεσκευασμένον ἐκ κοινῶν λιθαρίων μετὰ πλίνθων καὶ ἀσβέστου, ὥσπερ τὸ λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ στοὰ Κότυος, ἀλλὰ δὲν ἔπεται ὅτι πάντα τὰ οἰκοδομήματα τοῦ Ἀντωνίνου, μὴ ἐξαιρουμένων μηδὲ τῶν ναῶν, ἔπρεπε νὰ εἶνε τοσοῦτον εὐτελῆ τὴν κατασκευήν.

21.

Οἰκία.

(P)

Τῇ μεσημβρινῇ πλευρᾷ τοῦ προηγουμένου οἰκοδομήματος συνέχεται εὐτελὲς τὴν κατασκευὴν κτίσμα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ, ἔχον σχῆμα καὶ διαίρεσιν ἰδιωτικῆς οἰκίας, χρησιμεῦον προφανῶς πρὸς κατοικίαν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ.

Τὸ κατασκεύασμα τοῦτο ἔχει τὴν εἴσοδον πρὸς δυσμάς· ἀποτελεῖται δὲ ἐξ αὐλῆς τετραγώνου, ἧς ἑκάστην πλευρὰν περιέβαλλον πέντε μονόλιθοι κίονες εὐτελέστατοι τὰς μορφὰς (οἵτινες οὕτω ἀπετέλουν τετράγωνον στοάν), καὶ ἐκ δωματίων πέριξ. Τὸ ἔδαφος τῆς αὐλῆς εἶνε ἐστρωμένον διὰ διαφόρων πλακῶν καὶ ἐνιαχοῦ διὰ μικρῶν λιθαρίων· ἐν τῷ κέντρῳ δ' αὐτῆς ὑπάρχει φρέαρ.

Ἀπὸ τῆς αὐλῆς ταύτης εἰσέρχεταί τις διὰ θύρας εἰς ἄλλην αὐλὴν πρὸς ἀνατολάς, μικροτέραν καὶ ἄνευ κιόνων, συγκοινωνοῦσαν ὡσαύτως μετὰ δωματίων ἐν τοῖς πέριξ.

Οἱ τοῖχοι εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ λίθων ἀρχαιοτέρων οἰκοδομημάτων καὶ ἐκ κοινῶν λιθαρίων καὶ τεμαχίων πλίνθων καὶ κεραμίδων μετ' ἀσβέστου. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος παραδόξως δὲν εἶνε κανονικὸν καὶ γεωμετρικῶς ἀκριβές.

22.

Καταγώγιον (ξενοδοχεῖον).

(Ω)

Κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ Ἱεροῦ, μεταξὺ τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ Γυμνασίου, ἐν χώρῳ κειμένῳ, ὡς φαίνεται, ἐκτὸς τοῦ καθ' ἑξοχὴν Ἱεροῦ, ἐκτὸς δηλ. τοῦ τεμένους, ἀπεκαλύφθη ἐν ἔτει

1893 τετράγωνον ἀκριβῶς οἰκοδόμημα (Ω), τὸ μέγιστον τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομημάτων. Τούτου ἡ πλευρὰ ἔχει μῆκος 76,30, τὸ ὅλον ἄρα ἐμβαδὸν αὐτοῦ ἔχει ἔκτασιν 5822 μέτρων περίπου.

Τὸ μέγα τοῦτο τετράγωνον, ὃ ἔχει καὶ κατὰ τέσσαρας αὐτοῦ πλευρὰς δωμάτια, διὰ σταυροειδῶς διατεταγμένου ἐντὸς αὐτοῦ κατασκευάσματος ἐκ δωματίων ἑκατέρωθεν ὑποδιαιρεῖται εἰς τέσσαρα ἴσα μικρότερα τετράγωνα. Ἕκαστον τετράγωνον ἀποτελεῖται ἐκ τετραγώνου στοᾶς περιβαλλούσης αὐλὴν καὶ ἐχούσης εἰς τὸ βάθος, καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς, 20 ἐν ὅλῳ διαφόρου μεγέθους δωμάτια, συμπεριλαμβανομένων ἐν τούτοις καὶ δύο διαδρόμων, ὧν ὁ μὲν ἦτο εἴσοδος τοῦ οἰκοδομήματος ἐκ τῶν ἔξωθεν, ὁ δὲ εἴσοδος δι' ἧς ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τετραγώνου μετέβαινέ τις εἰς τὸ ἕτερον. Ἑκάστη δὲ πλευρὰ τῆς τετραγώνου στοᾶς ἀπετελεῖτο ἐκ δέκα πωρίνων κιόνων δωρικοῦ ρυθμοῦ ἱσταμένων ἐπὶ στυλοβάτου ἐκ τιτανολίθου, οὗτινος οἱ λίθοι συνεδέοντο διὰ δεσμῶν τοῦδε τοῦ σχήματος:

Ἔμπροσθεν δὲ τῶν κιόνων περιθέει τὴν αὐλὴν αὐλακωτὸν μετὰ λεκανῶν ὑδραγωγεῖον, οὐχὶ ὅμως ἐκ λίθου κατεσκευασμένον, οἷον εἶνε λ. χ. τὸ τοῦ σταδίου (σ. 106), ἀλλὰ διὰ πλίνθων ἐκτισμένον.

Ἑκάστου δὲ τετραγώνου περικλείοντος 20 δωμάτια, τὸ ὅλον οἰκοδόμημα περιεῖχεν 80 ἢ μᾶλλον εἰπεῖν 160 δωμάτια, διότι δὲν ἦτο μονόροφον ἀλλὰ διώροφον, ὡς δηλοῦται ἐξ εὑρεθέντων ἐν τῇ ἀνασκαφῇ αὐτοῦ λιθίνων παραστάδων θυρίδων κάτω καὶ ἄνω ὀρόφου.

Προφανῶς ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ προκειμένου οἰκοδομήματος διέθεσε τὰ πράγματα οὕτως, ὥστε ἐν σμικρῷ σχετικῶς χώρῳ νὰ κατασκευάσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πλειότερα δωμάτια. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ δωμάτια εἶνε ἅπαντα ὁμοιόμορφα, ὅτι οὐδὲν τούτων συγκοινωνεῖ πρὸς τὸ ἕτερον καὶ ὅτι ἕκαστον ἔχει ἰδιαιτέραν ἀπὸ τῆς αὐλῆς διὰ τῆς στοᾶς εἴσοδον, δῆλον γίνεται ὅτι τὸ οἰκοδόμημα ἐχρησίμευε πρὸς κατοικίαν.

Δυνάμεθα ἄρα μετὰ βεβαιότητος νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ σπου-

[illegible] καὶ πρωτοφανὲς τοῦτο οἰκοδόμημα εἶνε τῶν καλουμένων καταγωγίων, εἶνε δηλ. τὸ Grand hôtel, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ Ἱεροῦ, δημόσιον οἰκοδόμημα ἐν ᾧ κατέλυον οἱ τὸ Ἱερὸν ἐπισκεπτόμενοι καὶ ἐν αὐτῷ διατρίβοντες ξένοι (1). Τοιοῦτον καταγώγιον, [illegible] προφανῶς τῷ προκειμένῳ, κατεσκεύασαν οἱ Σπαρτιᾶται ἐν [illegible] κατεδαφισθείσαις Πλαταιαῖς, καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης [illegible] διὰ τῶν ἑξῆς: «ᾠκοδόμησαν πρὸς τῷ Ἡραίῳ καταγωγίῳ διακοσίων ποδῶν πανταχῇ κύκλῳ οἰκήματα ἔχον κάτωθεν καὶ ἄνωθεν». Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης βεβαιοῦται πρὸς [illegible] ὅτι καὶ τὸ προκείμενον εἶχε δωμάτια κάτω καὶ ἄνω, εἶχε [illegible] τοὐλάχιστον ὀρόφους. Σημειωτέον δ' ὅτι καταγώγια [illegible] καὶ ἐν τῷ Ἰσθμῷ, καθ' ἃ μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῇ ἐν C.I.G. 1104: «τὰς καταλύσεις τοῖς ἀπὸ τῆς [illegible] ὅτι τὰ Ἴσθμια παραγινομένοις ἀθληταῖς κατεσκεύασαν, καὶ ἐν Ἄλτει τῆς Ὀλυμπίας, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν παρὰ τῷ Σχολιαστῇ τοῦ Πινδάρου (Ὀλύμπ. XI, 55): «τὸ γὰρ ἐν [illegible] τοῦ ἱεροῦ καταγωγίοις διείληπτο» (2).

[illegible] τετράγωνον ἔχει ἰδιαιτέραν ἐκ τῶν ἔξωθεν εἴσοδον, [illegible] τὸ οἰκοδόμημα ἔχει ἐν ὅλῳ τέσσαρας εἰσόδους, δύο κατὰ τὴν [illegible] καὶ δύο κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν πλευράν. Ἄντικρυ δὲ [illegible] εἰσόδου ὑπάρχει, κατὰ τὴν ἀπέναντι πλευρὰν, διάδρομος δ' οὐ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τετραγώνου μετέβαινέ τις εἰς τὸ ἕτερον.

(1) [illegible] εὐκόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι τὰ ἐν τῇ ἀγγλικῇ ἐκδόσει [illegible] J. Frazer εἰρημένα ἐν τόμῳ III σ. 236 κ.ἑ. περὶ τοῦ προ[illegible] καὶ τῶν λοιπῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὴν Β' περίοδον τῶν [illegible] εἶνε ἀνακριβῆ καὶ ὅτι τὸ ὡσαύτως δημοσιευμένον [illegible] εἶνε ἐν τοῖς πλείστοις ἐσφαλμένον.

(2) [illegible] τῆς Ὀλυμπίας ἀποκαλυφθὲν Λεωνίδαιον καὶ ἰδίως [illegible] φαίνεται ὅτι ἦσαν τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ἦσαν [illegible]. — Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ καταγώγια διαφέρουσι τῶν παν[illegible] κατὰ τοῦτο κυρίως, ὅτι ἦσαν μεγάλα σχετικῶς δημόσια οἰκοδομή[illegible] κατοικίαν καὶ κλίνην εἰς τοὺς ξένους τοὺς ἐπισκεπτομένους [illegible] ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἱεροὺς τόπους, ἐν ᾧ τὰ πανδοκεῖα ἦσαν ἰδιω[illegible] καὶ ἐν ταῖς ἀγοραῖς, παρὰ τὰς δημοσίας ὁδοὺς ξενοδοχεῖα [illegible] ἑστιατόρια καὶ παντοπωλεῖα, Πολυδεύκης VII, 16: «οἱ μὲν [illegible] καλοῖντ' ἂν πανδοκεῖς καὶ τὸ χωρίον πανδοκεῖον· οἱ δ' εἰς [illegible] καταγόμενοι κατάκται ἂν λέγοιντο». Περὶ τῶν καταγωγείων καὶ [illegible] Becker-Göll: Charikles II σ. 5 κ.ἑ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος εἶνε κατεσκευασμένοι ἐκ μεγάλων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἐνιαχοῦ ἐκ μικρῶν λίθων, ὧν οἱ μὲν ὀρθογώνιοι, οἱ δὲ πολυγωνικοὶ σχεδόν, τῶν μεταξὺ τούτων κενῶν καὶ χασμάτων πεπληρωμένων ὄντων διὰ χώματος. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς τοιχοδομίας δηλοῦται ὅτι τὸ οἰκοδόμημα προέρχεται ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων. Σώζονται δὲ οἱ τοῖχοι ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος μέχρι δύο περίπου μέτρων, ὅπου ἐπικαλύπτονται διὰ στίχου ταπεινῶν ὀρθογωνίων λίθων, οἷοι εἶνε καὶ οἱ ἄνω λίθοι τῶν τοίχων τοῦ Γυμνασίου (ἴδε σχέδιον ἐν σελ. 14). Ἐκ τούτου εἰκάζω ὅτι τὸ ὑπὲρ τοὺς λίθους λοιπὸν μέρος τῶν τοίχων ἦτο ἴσως κατεσκευασμένον ἐξ ὠμῶν πλίνθων (πρβ. τὰ ἐν σελ. 147 σημ 2).

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους μέρος τῶν τοίχων κατέπεσε καὶ ἀνηγέρθη ἐκ νέου διὰ τῶν αὐτῶν σχεδὸν λίθων μετ' ἀσβέστου. Ἄλλην δὲ καταστροφὴν ὑπέστη τὸ οἰκοδόμημα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Ἱεροῦ, ὡς φαίνεται, ὅτε κατέπεσαν καὶ οἱ κίονες, τοὐλάχιστον οἱ τοῦ νοτιανατολικοῦ τετραγώνου. Ἀνῳκοδομήθη δὲ καὶ τότε τὸ οἰκοδόμημα διὰ παντοίων κοινῶν λιθαρίων μετὰ πλίνθων καὶ ἀσβέστου, δὲν ἀνηγέρθησαν ὅμως οἱ κίονες, τὸ δ' ἀρχικὸν σχέδιον ἐνιαχοῦ μετεβλήθη. Ἐν τῷ νοτιοανατολικῷ τετραγώνῳ κατεσκευάσθησαν κτίσματα προχωροῦντα πέραν τοῦ στυλοβάτου καὶ ἐκτεινόμενα μέχρι τοῦ μέσου σχεδὸν τῆς αὐλῆς.

23.

Φρέατα, δεξαμεναὶ καὶ ὑδραγωγεῖα.

(r, M, Σ)

Τὸ Ἱερόν, κείμενον ἐπὶ ταπεινοῦ ὀροπεδίου ἀμέσως ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Κυνορτίου ὄρους, ὑδρεύετο ἐκ πηγῶν καταρρεουσῶν ἐκ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὄρους τούτου· δύο δὲ τοιαῦται πηγαὶ σώζονται καὶ σήμερον διὰ παλαιοῦ ὑδραγωγείου ἐκρέουσαι, ἡ μὲν παρὰ τὴν Ἁγίαν Ἄννην, ἡ δὲ ἐν θέσει καλουμένῃ Ρέλια.

Ἀλλὰ τὸ πηγαῖον τοῦτο ὕδωρ δὲν διωχετεύετο πανταχοῦ τοῦ

Ἱεροῦ, διὰ τοῦτο ἀνωρύχθησαν ἐν τούτῳ καὶ φρέατα. Ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐμνημονεύσαμεν τοῦ ἐν τῷ Ἀβάτῳ ἱεροῦ φρέατος (σ.122) καὶ τοῦ ἐν τῇ αὐλῇ τῆς κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ Ἱεροῦ οἰκίας *P*. Ἄλλο δὲ φρέαρ παλαιῶν ἑλληνικῶν χρόνων ἀπεκαλύφθη πρὸς νότον τῶν Προπυλαίων, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν 17 μέτρων (ἴδε τοπογρ. πίνακα, *ν*). Τούτου τὸ στόμιον ἀποτελοῦσι τέσσαρες λίθοι συνδεδεμένοι διὰ δεσμῶν ἐχόντων τόδε τὸ σχῆμα:

Σὺν τῷ χρόνῳ δέ, ἀναγκαίου ὄντος πολλοῦ ὕδατος ἐν τῷ Ἱερῷ, κατεσκευάσθησαν δύο μεγάλαι δεξαμεναὶ πρὸς ἀποταμίευσιν ὕδατος δι' ἐνδεχομένην λειψυδρίαν, ἡ μὲν πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Ἱεροῦ, ὑπὸ τὴν σημερινὴν πηγὴν τῆς Ἁγίας Ἄννης, ἡ δὲ κατὰ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον αὐτοῦ, πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης (ἴδε τοπογραφικὸν πίνακα, *M*). Εἶνε δὲ αὗται ᾠκοδομημέναι ἐκ πώρου λίθου κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα καὶ ἐπενδεδυμέναι διὰ σκληροῦ κονιάματος, καὶ προέρχονται ἐξ ἑλληνικῶν ἢ τοὐλάχιστον ἐκ τῶν πρώτων ρωμαϊκῶν χρόνων (1).

Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε καθολικὴ ἦτο ἡ χρῆσις λουτρῶν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ὕδωρ διωχετεύετο εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὰ ἐν αὐτῷ οἰκοδομήματα, κατεσκευάσθησαν διὰ λιθαρίων, πλίνθων καὶ ἀσβέστου, καὶ ἄλλαι μικραὶ δεξαμεναί, ἡ πρὸς νότον τοῦ ρωμαϊκοῦ Βαλανείου δεξαμενὴ *Σ* καὶ ἡ κατὰ τὸ δυσμικὸν μέρος τοῦ οἰκοδομήματος Ξ′ (ἴδε σ. 158).

Διωχετεύετο δὲ τὸ ὕδωρ ἐκ τῶν πηγῶν καὶ δεξαμενῶν τούτων δι' ὑδραγωγείων. Τὰ ἑλληνικῶν χρόνων ὑδραγωγεῖα εἶνε λίθινα αὐλακωτά, ἀνοικτὰ δηλ. κατὰ τὸ ἄνω μέρος, καὶ ἀπολήγουσι κατ' ἀποστάσεις εἰς λεκάνας, εἶνε δηλ. ἅπαντα τοιαῦτα, οἷον τὸ ἐν τῷ σταδίῳ ὑδραγωγεῖον (ἴδε σ.106). Διέσχιζον δὲ ταῦτα κατὰ παντοίας διευθύνσεις τὸ Ἱερὸν καὶ οἱ ἐν αὐτῷ διατρίβοντες καὶ περιδιαβάζοντες ἔβλεπον ῥέον τὸ ὕδωρ καὶ ὑδρεύοντο ἐκ τῶν λεκανῶν διὰ τὰς ἑαυτῶν ἀνάγκας. Τὰ ρωμαϊκῶν δὲ χρόνων

(1) Σχέδια τῶν δεξαμενῶν τούτων ἴδε ἐν Expédition de Morée II πίν. 84·

ὑδραγωγεῖα, τινὰ τοὐλάχιστον, ἦσαν κυλινδρικοὶ πήλινοι σωλῆνες τοποθετημένοι ὁλόκληροι ὑπὸ τὴν γῆν.

24.

Κρῆναι.

(Δ'', Ο')

Τὸ εἰς τὰς μικρὰς λεκάνας τῶν ὑδραγωγείων διοχετευόμενον ὕδωρ δὲν ἦτο ἐπαρκὲς πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ· διὰ τοῦτο κατεσκευάσθησαν ἐνωρὶς καὶ κρῆναι ἐν αὐτῷ. Ὁ Παυσανίας (II, 27) ἀναφέρει κρήνην ἐντὸς τοῦ τεμένους (ἐντὸς τοῦ ἄλσους) τῷ τε ὀρόφῳ καὶ κόσμῳ τῷ λοιπῷ θέας ἀξίαν. Ἐν τῇ ἑτέρᾳ δὲ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων μνημονεύεται ὡσαύτως κρήνη ἐν ᾗ, ἐξελθοῦσα ἐκ τοῦ Ἱεροῦ (ἐκ τοῦ τεμένους) ἡ Κλεὼ μετὰ τὸν τοκετὸν αὐτῆς, ἐλούσθη μεθ' οὗ ἐγέννησε παιδὸς (Fouilles d'Épidaure σ. 24 ἀρ. 1 στ. 6). Αὕτη δὲ ἡ κρήνη δυνατὸν νὰ εἶνε αὐτὴ ἣν καὶ ὁ Παυσανίας ἀναφέρει, διότι ἐκ τοῦ ὅτι ἐξῆλθεν ἡ Κλεὼ ἐκ τοῦ τεμένους ἵνα γεννήσῃ, δὲν ἕπεται ὅτι καὶ ἡ κρήνη ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένους, καθ' ἣν περίπτωσιν αὕτη θὰ ἦτο προφανῶς διάφορος τῆς ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευομένης. Δυνατὸν ἡ Κλεὼ νὰ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὸ τέμενος ἵνα λουσθῇ ἐν τῇ ἐντὸς αὐτοῦ κρήνῃ.

Κρήνη *Ο'*.

Παρὰ τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος τοῦ Βαλανείου *Ο* (σ. 159) ὑπάρχει ὀρθογώνιον κατασκεύασμα *Ο'* περικλεῖον δύο βαθείας λεκάνας, εἰς ἃς διωχετεύετο ὕδωρ δι' ὑδραγωγείου αὐλακωτοῦ, καὶ ἔχον ἐν γένει τοιαύτην διάταξιν, ἐξ ἧς δῆλον γίνεται ὅτι τοῦτο ἦτο κρήνη. Ἡ ἑτέρα τῶν λεκανῶν κατεσκευασμένη οὖσα διὰ πωρίνων ἰσοδομικῶν λίθων φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐξ ἑλληνικῶν χρόνων· ἀλλ' ὅτι παλαιὰ ἦτο ἡ ἐνταῦθα κρήνη, δηλοῦται κυρίως ἐκ τοῦ ὅτι ἀνήρχετό τις τὸ πάλαι εἰς τὸ οἰκοδόμημα δι' ἀνωφερῶν ἐκ

Τὸ δὲ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐδύναντο νὰ γεννῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ νὰ ἀποθνήσκωσιν οἱ ἀσθενεῖς, ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένους, ἐκτὸς δηλ. τοῦ περιβόλου, διότι κατὰ τὰ κρατοῦντα ἐν τῷ Ἱερῷ (Παυσ. II, 27) δὲν ἐπετρέπετο οὔτε νὰ ἀποθνήσκῃ τις οὔτε νὰ γεννῶσιν αἱ γυναῖκες ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα δυνατὸν ἴσως νὰ εἶνε τὸ ἕτερον δύο κτισμάτων μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἅτινα κεῖνται προφανῶς ἐκτὸς τοῦ Ἱεροῦ, τὸ μὲν παρὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τὸ δὲ παρὰ τὸ βορειοδυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον, ὧν ἱκανὰ σώζονται λείψανα (1).

Περὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου κτισμάτων τοῦ Ἀντωνίνου ἴδε σ. 178 κ.ἑ.

25.

Κτίσματα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ.

Καθ' ὃν χρόνον ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν ὁ Παυσανίας, ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀντωνῖνον, περὶ τὰ μέσα τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἶχον ἤδη ἐπέλθει ἐν αὐτῷ καταστροφαί, διότι εἶχε καταρρεύσει ἡ στοὰ Κότυος, ἣν ὁ Παυσανίας εἶδεν ἀνῳκοδομημένην ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου, εἶχε δὲ πιθανῶς καταπέσει καὶ τὸ Γυμνάσιον. Ἀλλ' ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφὴ δὲν περιωρίσθη ἐν τούτοις μόνον. Κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦ Ἱεροῦ χρόνους μεγάλη καταστροφή, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἐν αὐτῷ, καταπεσόντων τῶν πλείστων τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων ἕνεκα παλαιότητος ἢ καὶ ἕνεκα σεισμῶν ἴσως. Ἀνηγέρθησαν δὲ ταῦτα ἐκ νέου διὰ παντοίων λίθων μετὰ τεμαχίων πλίνθων καὶ κεραμίδων μετ' ἀσβέστου, πολ-

(1) Σχετικῶς πρὸς ὅσα ἐξέθηκα ἐν σελ. 21 σημ. 1 περὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Gurlitt ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα τοῦ Ἀντωνίνου εἶνε τοσοῦτον πολλὰ καὶ σπουδαῖα ὥστε δὲν πρέπει νὰ δεχθῇ τις ὅτι εἶνε οἰκοδομήματα ἀνδρὸς ἰδιώτου, σημειῶ ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἄλλος ἰδιώτης ἀνήρ, ὁ Π. Λικίνιος Πρίσκος, κατεσκεύασεν ἐν τῷ Ἰσθμῷ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα, ὡς φαίνεται, οἰκοδομήματα (C. I. G. 1104).

24.

Οἰκοδομήματα Ἀντωνίνου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Παυσανίου καὶ πρὶν ἢ οὗτος περὶ τὰ μέσα τῆς Β΄ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ἐπισκεφθῇ τὸ Ἱερόν, ρωμαῖος συγκλητικὸς ἀνὴρ Ἀντωνῖνος (πιθανῶς οὐχὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβής. Ἴδε σ. 21), ὅστις εἶχε θεραπευθῇ ἴσως ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξ ἀσθενείας τινός, εὐγνωμονῶν τῷ θεῷ ἐπὶ τούτῳ καὶ χαριζόμενος τοῖς Ἐπιδαυρίοις ᾠκοδόμησεν ἐν τῷ Ἱερῷ ἰδίαις δαπάναις διάφορα οἰκοδομήματα, ἅτινα εἶδεν ὁ Παυσανίας κατεσκευασμένα καὶ ἀναφέρει διὰ τῶν ἑξῆς (II, 27): «Ὁπόσα δὲ Ἀντωνῖνος ἀνὴρ τῆς συγκλήτου βουλῆς ἐφ' ἡμῶν ἐποίησεν, ἔστι μὲν Ἀσκληπιοῦ λουτρόν, ἔστι δὲ ἱερὸν θεῶν οὓς Ἐπιδώτας ὀνομάζουσιν. ἐποίησε δὲ καὶ Ὑγιείᾳ ναὸν καὶ Ἀσκληπιῷ καὶ Ἀπόλλωνι ἐπίκλησιν Αἰγυπτίοις. καί, ἦν γὰρ στοὰ καλουμένη Κότυος, καταρρυέντος δὲ οἱ τοῦ ὄροφου διέφθαρτο ἤδη πᾶσα ἄτε ὠμῆς τῆς πλίνθου ποιηθεῖσα, ἀνῳκοδόμησε καὶ ταύτην. Ἐπιδαυρίων δὲ οἱ περὶ τὸ ἱερὸν μάλιστα ἐταλαιπώρουν, ὅτι μήτε αἱ γυναῖκες ἐν σκέπῃ σφίσιν ἔτικτον καὶ ἡ τελευτὴ τοῖς κάμνουσιν ὑπαίθριος ἐγίνετο· ὁ δὲ καὶ ταῦτα ἐπανορθούμενος κατεσκευάσατο οἴκησιν· ἐνταῦθα ἤδη καὶ ἀποθανεῖν ἀνθρώπῳ καὶ τεκεῖν γυναικὶ ὅσιον . . . τὰ δὲ ἄλλα ὅσα περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Μαλεάτου, καὶ ἔλυτρον κρήνης ἐς ὃ τὸ ὕδωρ συλλέγεται σφισι τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, Ἀντωνῖνος καὶ ταῦτα Ἐπιδαυρίοις ἐποίησεν».

Τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ἅτινα δὲν ἦσαν μεγαλοπρεπῆ τινα καὶ πολυδάπανα κατασκευάσματα, ὡς φαίνεται, ἀνεγνωρίσαμεν ἤδη ἐν τοῖς ἀποκαλυφθεῖσιν ἐν τῷ Ἱερῷ μνημείοις μετὰ βεβαιότητος σχεδὸν τὴν στοὰν Κότυος (σ.155) καὶ τὸ λουτρὸν Ἀσκληπιοῦ (σ.157) καὶ μετά τινος πιθανότητος τὸν ναὸν τῆς Ὑγιείας (σ.148) καὶ ἴσως τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος (σ.161). Περὶ τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἐπιδώτων Θεῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ τι (πρβ. σ. 137).

Τὸ δὲ οἰκοδόμημα, ἐν ᾧ ἐδύναντο νὰ γεννῶσιν αἱ γυναῖκες καὶ νὰ ἀποθνήσκωσιν οἱ ἀσθενεῖς, ἔκειτο ἐκτὸς τοῦ τεμένους, ἐκτὸς δηλ. τοῦ περιβόλου, διότι κατὰ τὰ κρατοῦντα ἐν τῷ Ἱερῷ (Παυσ. II, 27) δὲν ἐπετρέπετο οὔτε νὰ ἀποθνήσκῃ τις οὔτε νὰ γεννῶσιν αἱ γυναῖκες ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα δυνατὸν ἴσως νὰ εἶνε τὸ ἕτερον δύο κτισμάτων μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἅτινα κεῖνται προφανῶς ἐκτὸς τοῦ Ἱεροῦ, τὸ μὲν παρὰ τὸ νοτιοδυτικὸν τὸ δὲ παρὰ τὸ βορειοδυτικὸν αὐτοῦ ἄκρον, ὡς ἱκανὰ σώζονται λείψανα (1).

Περὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου κτισμάτων τοῦ Ἀντωνίνου ἴδε σ. 178 κ.ἑ.

25.

Κτίσματα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ.

Καθ' ὃν χρόνον ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν ὁ Παυσανίας, ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀντωνῖνον, περὶ τὰ μέσα τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, εἶχον ἤδη ἐπέλθει ἐν αὐτῷ καταστροφαί, διότι εἶχε καταρρεύσει ἡ στοὰ Κότυος, ἣν ὁ Παυσανίας εἶδεν ἀνῳκοδομημένην ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου, εἶχε δὲ πιθανῶς καταπέσει καὶ τὸ Γυμνάσιον. Ἀλλ' ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ καταστροφὴ δὲν περιωρίσθη ἐν τούτοις μόνον. Κατὰ τοὺς τελευταίους τοῦ Ἱεροῦ χρόνους μεγάλη καταστροφή, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἐν αὐτῷ, καταπεσόντων τῶν πλείστων τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων ἕνεκα παλαιότητος ἢ καὶ ἕνεκα σεισμῶν ἴσως. Ἀνηγέρθησαν δὲ ταῦτα ἐκ νέου διὰ παντοίων λίθων μετὰ τεμαχίων πλίνθων καὶ κεραμίδων μετ' ἀσβέστου, πολ-

(1) Σχετικῶς πρὸς ὅσα ἐξέθηκα ἐν σελ. 21 σημ. 1 περὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Gurlitt ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα τοῦ Ἀντωνίνου εἶνε τοσοῦτον πολλὰ καὶ σπουδαῖα ὥστε δὲν πρέπει νὰ δεχθῇ τις ὅτι εἶνε οἰκοδομήματα ἀνδρός ἰδιώτου, σημειῶ ἐνταῦθα ὅτι καὶ ἄλλος ἰδιώτης ἀνήρ, ὁ Π. Αἰκίνιος Πρίσκος, κατεσκεύασεν ἐν τῷ Ἰσθμῷ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα, ὡς φαίνεται, οἰκοδομήματα (C. I. G. 1104).

λαχῶς μεταβληθέντα ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐπαυξηθέντα. Καὶ νέα δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατασκευασθέντα κτίσματα, χρησιμεύοντα πιθανῶς πρὸς κατοικίαν, προσετέθησαν τῇδε κἀκεῖσε ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους περιεβλήθη πρὸς τούτοις τὸ κεντρικὸν τοῦ Ἱεροῦ μέρος διὰ διπλοῦ ἀμυντικοῦ, ὡς φαίνεται, τείχους κατασκευασθέντος διὰ παντοίων λίθων ἐξ ἀρχαίων μνημείων, δι' ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν διαφόρων οἰκοδομημάτων καὶ διὰ πολλῶν ἐνεπιγράφων λίθων. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἄρχεται ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ Ἀβάτου καὶ προχωρεῖ πρὸς νότον, κάμπτει δ' ἀκολούθως καὶ διερχόμενον μεταξὺ τῆς θόλου καὶ τοῦ σταδίου ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ οἰκοδομήματος *Ε*· ἐξηκολούθει δὲ προχωροῦν, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν αὐτὴν πρὸς ἀνατολὰς διεύθυνσιν καὶ κάμπτον πέραν τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας τῆς στοᾶς Κότυος (*Φ*) ἐξικνεῖτο, κατὰ τὰ σωζόμενα νῦν λείψανα αὐτοῦ, μέχρι τοῦ Βαλανείου *Ο* καὶ τοῦ στωϊκοῦ οἰκοδομήματος Ξ. Μή τις δὲ νομίσῃ ὅτι τὸ τεῖχος τοῦτο κατεσκευάσθη μετὰ τὴν κατάπτωσιν τοῦ Ἱεροῦ, ὅτι δηλ. εἶνε ἔργον χριστιανικῶν χρόνων, οἷον εἶνε λ. χ. τὸ ἐν τῇ Ἄλτει τῆς Ὀλυμπίας ἀποκαλυφθὲν βυζαντινὸν τεῖχος, διότι οὐδὲν ἔργον τῆς πλαστικῆς ἦτο ἐντετειχισμένον ἐν αὐτῷ. Τὸ προκείμενον τεῖχος ᾠκοδομήθη ὑπὸ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἐν καιρῷ κινδύνου, ληφθέντων πρὸς τοῦτο τῶν πλησίον κειμένων λίθων ἀρχαίων μνημείων, οὐδενὸς ὅμως ἀγάλματος ἢ ἄλλου τινὸς γλυπτοῦ, ἂν καὶ ὑπῆρχον ἐκεῖ πλησίον γλυπτά, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν· θὰ ᾠκοδομήθη ἄρα τοῦτο ἐν χρόνοις, ἐν οἷς ἠσκεῖτο εἰσέτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πότε δὲ ἡ ποσάκις ἐκινδύνευσε τὸ Ἱερόν, δὲν γνωρίζομεν· ἀλλ' εὐνόητον εἶνε ὅτι, καθ' οὓς χρόνους οἱ Γότθοι ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον εἰσήλασαν εἰς τὴν Πελοπόννησον δηοῦντες τὴν Κόρινθον καὶ αὐτὸ τὸ Ἄργος (395 π. Χ.), μέγαν διέτρεχε κίνδυνον καὶ τὸ Ἱερόν. Εὐλόγως ἄρα δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τότε ἴσως κατεσκευάσθη τὸ προκείμενον τεῖχος.

Οἱ Χριστιανοὶ γενόμενοι ὕστερον κύριοι τοῦ Ἱεροῦ, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς Ε΄ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος (ἴδε σ. 23), κατεσκεύασαν ὡσαύτως κτίσματά τινα ἐν αὐτῷ· ταῦτα ὅμως διέ-

φερον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος τείχους, διότι ἦσαν μὲν καὶ ταῦτα κατεσκευασμένα διὰ παντοίων λίθων ἐξ ἀρχαίων μνημείων, ἀλλ' ἐν αὐτοῖς ἦσαν ἐντετειχισμένα καὶ γλυπτά, τεμάχια ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων.

26.

Νεκροταφεῖον.

Κατὰ τὸ βορειοανατολικὸν ἄκρον τῆς πεδιάδος τοῦ Ἱεροῦ, πέραν τῶν Προπυλαίων, παρὰ τὴν τὸ πάλαι ἀμαξιτὸν τὴν ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς τὸ Ἱερὸν ἄγουσαν, ἐκτείνεται τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἱεροῦ. Ἄρχεται δὲ τοῦτο ἀπὸ ὑψώματος περιφανοῦς ἀμέσως πρὸ τῶν Προπυλαίων κειμένου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῶν 100 σχεδὸν μέτρων, καὶ ἐκτείνεται κατὰ τὰ νῦν τῇδε κἀκεῖσε ὁρατὰ ἴχνη τάφων εἰς ἔκτασιν πλέον τῶν 300 μέτρων.

Τῶν ἐν τῷ νεκροταφείῳ τούτῳ τάφων ἐλάχιστοί τινες ἐξηρευνήθησαν ὑπ' ἐμοῦ κατὰ Αὔγουστον τοῦ 1898, πάντες δέ, πλὴν ἑνός, εὑρέθησαν σεσυληµένοι ἀπὸ παλαιῶν, ὡς φαίνεται, χρόνων. Φαίνεται δὲ ὅτι δὲν θὰ εὑρεθῶσι πολλοὶ ἀσύλητοι τάφοι, διότι δὲν ἦσαν οὗτοι βαθέως ἀνωρυγμένοι ἐν τῇ γῇ, οὐδ' ἐπίχωσις τοῦ ἐδάφους ἐγένετο κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, ἀλλά, τοὐναντίον, κατέρρευσαν χώματα ἐκεῖθεν, ὥστε τὸ σημερινὸν ἔδαφος εἶνε ταπεινότερον τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους. Διὰ τοῦτο αἱ ἐκ τιτανολίθου πλάκες αἱ ἀποτελοῦσαι τὰς παρειὰς τῶν σεσυληµένων τάφων εἶνε σήμερον ἐν μέρει ὁραταί.

Τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ νεκροταφείου εἶνε τὸ ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος πρὸ τῶν Προπυλαίων ὑψώματος. Ἐνταῦθα εἶνε σήμερον ὁρατοὶ τάφοι, ἅπαντες σεσυληµένοι, τῶν μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Τούτων τὸ μὲν ἔδαφος ἀποτελεῖται ἐκ πλίνθων, αἱ δὲ παρειαὶ εἶνε κτισταὶ ἐκ μικρῶν λιθαρίων μετὰ τεμαχίων πλίνθων μετ' ἀσβέστου, εἶνε δηλ. κατεσκευασμέναι κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τοιχοδομίας ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἦσαν οὗτοι ἐν μέρει τοὐλάχιστον ὁρατοί, ὑφοῦντο

δηλ. ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, ὥσπερ σαρκοφάγοι. Ἐρεύνης δὲ γενομένης ὑπὸ τὸν πυθμένα ἑνὸς τῶν τάφων τούτων, ἀπεκαλύφθη ἀμέσως ὑπ' αὐτὸν ἄλλος τάφος ἀρχαιοτέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς φαίνεται, ἀποτελούμενος ἐκ μεγάλων καὶ παχέων ὀπτῶν πλίνθων, καὶ ὑπὸ τοῦτον ἄλλος τάφος ἑλληνικῶν χρόνων, ὅστις ἦτο ἀσύλητος, διότι εὑρέθη ἐν αὐτῷ ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ ἐφθαρμένος μὲν ἀλλ' ἀμετακίνητος. Οὗτος ἦτο ἀνωρυγμένος ἐν τῷ στερεῷ ἐδάφει καὶ ἐπικεκαλυμμένος διὰ μεγάλων πλακῶν ἐκ τιτανολίθου.

Πέραν δὲ τοῦ ὑψώματος τούτου, εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ 160 περίπου μέτρων, ἐξηρευνήθησαν πρὸς τούτοις ἓξ τάφοι, οἵτινες εὑρέθησαν ἅπαντες σεσυλημένοι. Κεῖνται δὲ οὗτοι κατὰ ζεύγη καὶ ἀποτελοῦσιν οἱονεὶ οἰκογενειακὸν μνημεῖον, ὃ περιεκλείετο, ὡς φαίνεται, ὑπὸ ἐπιμήκους ὀρθογωνίου τὸ σχῆμα περιβόλου ἐκ τιτανολίθου, οὗτινος σώζεται νῦν ἡ μία πλευρά. Τὸ μνημεῖον τοῦτο ἔχει τὸ ἐξῆς σχῆμα:

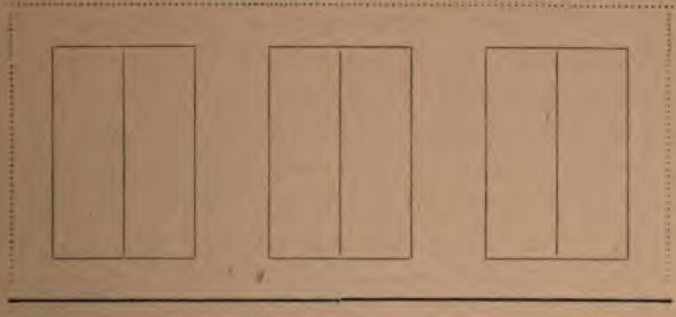

Τὰς παρειὰς τῶν τάφων τούτων ἀποτελοῦσιν ἀκατέργαστοι πλάκες ἐκ τιτανολίθου· τοιαῦται δὲ πλάκες ἀπετέλουν ὡσαύτως καὶ τὰ καλύμματα αὐτῶν.

Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Ἱεροῦ, ἐκτὸς τοῦ περιβόλου, ἐννοεῖται, ἐθάπτοντο τῇδε κἀκεῖσε νεκροί. Παρὰ τὴν τὸ πάλαι ἀμαξιτὸν τὴν ἀπὸ τοῦ σταδίου εἰς τὸν Ἱππόδρομον ἄγουσαν, (ἴδ. σ. 120), εἰς ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ σταδίου 10 λεπτῶν τῆς ὥρας περίπου, φαίνονταί τινες λίθοι, οἵτινες πέπεισμαι ὅτι εἶνε

τάφοι· ἄλλος δὲ τάφος ἐκ μεγάλων πλίνθων ἀπεκαλύφθη παρὰ τὸ θέατρον, ἐν τῇ κατωφερείᾳ τῇ πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ, κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀπὸ Ναυπλίου εἰς τὸ θέατρον ἀγούσης ἁμαξιτοῦ (σ. 17 σημ. 1).

27.

Γενικὴ ἄποψις τοῦ Ἱεροῦ.

(Ἴδε φωτοτυπίαν ἐν σελ. 1).

Ἐξετάσαντες ἤδη τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ οἰκοδομήματα, ἵνα συλλάβωμεν ἔννοιαν τῆς πάλαι λαμπρότητος καὶ μεγαλοπρεπείας αὐτοῦ, δέον νὰ ἀποβλέψωμεν καὶ εἰς τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐν αὐτῷ ἱδρυμένων τῇδε κἀκεῖσε περὶ τοὺς ναοὺς καὶ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιφανῆ οἰκοδομήματα ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων, ἐπιγραφῶν, ἰαματικῶν πινάκων καὶ παντοίων ἄλλων ἀναθημάτων.

Ἀγαλμάτια θεῶν καὶ παντοῖα ἄλλα μικρὰ ἀναθήματα, πολύτιμα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἦσαν προφανῶς κατατεθειμένα ἢ ἱδρυμένα ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν οἰκοδομημάτων. Μεγάλα δὲ ὁπωσοῦν ἀναθήματα ἐκ κοινοῦ λίθου, ἐκ μαρμάρου καὶ ἐκ χαλκοῦ, παντοῖαι ἐνεπίγραφοι στῆλαι, ἀνάγλυφα, ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντες, ἦσαν ἱδρυμένα ἐν ὑπαίθρῳ (1). Ἐν τούτοις διέκρινέ τις πίνακας, ἐν οἷς εἰκονίζοντο αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενόμεναι θεραπεῖαι τῶν ἀσθενῶν, στήλας ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμέναι αἱ θεραπεῖαι αὗται, ἐπιγραφὰς περιεχούσας λογοδοσίαν τῶν ἐπιτετραμμένων τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ χρηματικὴν διαχείρισιν καὶ ἀναγραφὴν τῶν γενομένων δαπανῶν πρὸς κατασκευὴν τῶν διαφόρων οἰκοδομημάτων, ἐπιγραφὰς σχετικὰς πρὸς τὴν λατρείαν καὶ τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ τελουμένας θυσίας, στήλας ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένοι παιᾶνες καὶ ὕμνοι τῷ Ἀσκληπιῷ (2), ψηφίσματα πρὸς τιμὴν πολιτῶν διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων, δι' ὧν

(1) Περὶ πάντων τούτων ἴδε τὰς ἐν Fouilles d'Épidaure ὑπ' ἀρ. 1 ἕως 277 δημοσιευμένας ἐπιγραφάς.

(2) Ἐν ταύτῃ τῇ κατηγορίᾳ ὑπάγονται τὰ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς εὑρεθέντα ποιήματα τοῦ Ἰσύλλου (ἴδε σελ. 10 σημ. 4).

ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἐπιδαυρίων ὠνόμαζεν αὐτοὺς προξένους τῆς Ἐπιδαύρου καὶ θεαροδόκους τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καταλόγους τῶν θεαροδόκων τούτων κτλ.

Μείζονος σπουδαιότητος ὑπὸ καλλιτεχνικὴν ἔποψιν ἦσαν παντοῖα ἀναθήματα, ἱερὰ λίθινα σκεύη, οἷον βωμοί, τρίποδες, περιρραντήρια καὶ τράπεζαι ἢ κλίναι, ἀναθήματα τῶν ἱερέων, πυροφόρων καὶ ἱερομνημόνων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ ἰδίως ἀγάλματα θεῶν καὶ ἀνδριάντες, ἀναθήματα τὸ μὲν ἀσθενῶν θεραπευθέντων ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἢ τῶν συγγενῶν αὐτῶν εὐγνωμονούντων ἐπὶ τούτῳ τῷ Ἀσκληπιῷ, τὸ δὲ εὐλαβῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ. Ἄλλοι δὲ ἀνδριάντες ἱδρυθέντες οἱ πλεῖστοι ὑπὸ τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, τινὲς δὲ ὑπὸ ἄλλων πόλεων καὶ πολλοὶ ὑπὸ ἰδιωτῶν, ἦσαν τιμητικοὶ ἀνδριάντες. Τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο τῶν περιφανῶν ἱερῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, προσφιλὲς ἐνδιαίτημα εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς πιστοὺς καὶ εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸ ξένους. Οἱ μὲν ἄρα ἔσπευδον νὰ προσφέρωσιν ἀναθήματα τῷ θεῷ (1), οἱ δὲ ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἀνεγείρωσιν ἀνδριάντας εἰς τοὺς οἰκείους καὶ εἰς τοὺς εὐεργέτας αὐτῶν. Ἀλλ' ὄχι μόνον ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη, ἀλλὰ καὶ ἡ κολακεία συνετέλεσεν εἰς τὸν δι' ἀνιδρύσεως ἀνδριάντων ἐγκαλλωπισμὸν τοῦ Ἱεροῦ. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἑλατήριον ἔσχον οἱ Ἐπιδαύριοι ἀνεγείραντες ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ εἰς τοὺς ἑκάστοτε ἰσχυροὺς ρωμαίους, εἰς τὴν Λιβίαν, εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀγρίππα Λούκιον Καίσαρα, εἰς τὸν Δροῦσον Κλαύδιον Νέρωνα, εἰς τὸν Τιβέριον, εἰς τὴν Δρούσιλλαν (2), εἰς τὸν Κλαύδιον, εἰς τὴν Μεσσαλῖναν καὶ Ἀγριππῖναν, εἰς τὸν Ἀδριανόν, εἰς τὸν Καρακάλλαν, εἰς τὸν Σεπτίμιον Σεουῆρον καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Ἰουλίαν Δόμναν, καὶ τέλος εἰς τὴν Φρουρίαν Τρανκυλλίαν σύζυγον τοῦ Γορδιανοῦ (239-244 μ.Χ.).

(1) Καὶ ὁ Μούμμιος μετὰ τὴν ἅλωσιν καὶ καταστροφὴν τῆς Κορίνθου ἐπεσκέφθη τὸ Ἱερὸν καὶ δὲν ὤκνησε νὰ ἀναθέσῃ καὶ αὐτὸς τῷ Ἀπόλλωνι Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγιείᾳ ἀνάθημά τι (ἴδε Fouilles d'Épidaure σελ. 39 ἀρ. 20).

(2) Εἰς τοσοῦτον ταπεινοφροσύνης προέβησαν οἱ Ἐπιδαύριοι, ὥστε εἰσήγαγον ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ τὴν λατρείαν τῆς διαβοήτου ταύτης γυναικός, τῆς διατελεσάσης εἰς ἀθεμίτους σχέσεις μετὰ τοῦ ἑαυτῆς ἀδελφοῦ Καλιγούλα, καὶ ἐγκατέστησαν αὐτῇ ἱέρειαν παρθένον ἐπιδαυρίαν.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ ΕΙΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου.

Ἐν τῷ περιγραφέντι Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἐλατρεύετο ὁ Ἀσκληπιὸς μόνος ἀλλὰ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀπόλλων ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Ἀπόλλων Μαλεάτης· ὁ ναὸς ὅμως τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν ἔκειτο ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τούτου περιβόλου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἀμέσως ὑπὲρ αὐτὸ ὑψουμένου, παρὰ τὴν ἀνατολικὴν αὐτοῦ πλευράν, Κυνορτίου ὄρους. Ἐπὶ τούτου τοῦ ὄρους ὑπῆρχεν ἐπὶ Παυσανίου παλαιὸν ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. Ὑπῆρχον τότε ἐκεῖ καὶ δεξαμενὴ καὶ ἄλλα κτίσματα, ταῦτα ὅμως δὲν προήρχοντο ἐκ παλαιῶν χρόνων, ἀλλ' ἦσαν κατασκευάσματα τοῦ Ἀντωνίνου, ὡς ρητῶς λέγει τοῦτο ὁ Παυσανίας (II, 27): «Ὄρη δέ ἐστιν ὑπὲρ » τὸ ἄλσος τό τε Τίτθιον καὶ ἕτερον ὀνομαζόμενον Κυνόρτιον, Μα» λεάτου δὲ Ἀπόλλωνος Ἱερὸν ἐν αὐτῷ. τοῦτο μὲν δὴ τῶν ἀρ» χαίων· τὰ δὲ ἄλλα ὅσα περὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Μαλεάτου, καὶ ἔλυ» τρον κρήνης ἐς ὃ τὸ ὕδωρ συλλέγεται σφισι τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, » Ἀντωνῖνος καὶ ταῦτα Ἐπιδαυρίοις ἐποίησεν ».

Κατὰ τὴν μεσαίαν τῶν κορυφῶν τοῦ ὄρους τούτου, ἐπὶ ὁροπεδίου, ἐν θέσει καλουμένῃ Χαρανὶ (ἴδε σ. 15 σημ, 3), ἦσαν ὁρατὰ λείψανά τινα ἀρχαίων οἰκοδομημάτων· ἐκεῖ σώζεται ἀρχαία δεξαμενή, εἶχε δὲ ἀποκαλυφθῇ καὶ βάθρον φέρον ἐπιγραφὴν Λατοῦς (1). Προφανῶς ἄρα τοῦτο ἦτο τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου, ἡ δὲ δεξαμενὴ ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίνου ποιηθεῖσα.

Ἀνασκαφαί τινες ἐνεργηθεῖσαι ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ, ἐν ἔτει 1896 (ἴδε Πρακτικὰ τοῦ 1896 σ. 31), ἀπεκάλυψαν παρὰ τὴν δεξαμενὴν τὸ ἐν τῇ προσηρτημένῃ ἐνταῦθα φωτοτυπίᾳ οἰκοδόμημα μεταγενεστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ὃ εἶνε κατεσκευασμένον ἐκ παντοίων λίθων μετὰ πλίνθων, κεραμίδων καὶ ἀσβέστου, καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ὀρθογωνίου τὸ σχῆμα αὐλῆς (μ. 9,15 πλ. 7,30), ἧς οἱ τοῖχοι θὰ ἦσαν, φαίνεται, διὰ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν ἐπικεκαλυμμένοι, καὶ ἐκ παρακειμένων τῇ ἀνατολικῇ καὶ

(1) Ἴδε Le Bas-Foucart: II, ἀρ. 144ᵃ. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶνε δημοσιευμένη καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 56 ἀρ. 124.

ΕΚ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ ΜΑΛΕΑΤΟΥ

Ἐν σελ. 179

μεσημβρινῇ αὐτῆς πλευρᾷ δωματίων. Ἐντὸς δὲ τῆς αὐλῆς ταύτης εὑρέθησαν μικρομεγέθη ἀγάλματα Ἀπόλλωνος, Ἀσκληπιοῦ, Ὑγιείας καὶ Ἀρτέμιδος, ὡς φαίνεται. Ἐντὸς δ' αὐτῆς καὶ παρ' αὐτὴν εὑρέθησαν πρὸς τούτοις ἐπιγραφαί, ὧν τινες ἀναθηματικαὶ Ἀπόλλωνι Μαλεάτᾳ, Ἀπόλλωνι χρηστηρίῳ, Ποσειδῶνι Σαλαμεινίῳ, Ἀρτέμιδι Μουνυχίᾳ.

Οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος τούτου σώζονται εἰς ἱκανὸν ὕψος. Ἐπὶ τῶν κατὰ χώραν δὲ σωζομένων παραστάδων τῆς θύρας τῆς αὐλῆς εἶνε κεχαραγμέναι αἱ ἑξῆς ἐπιγραφαί:

Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος:

Θεός, ἀγαθὰ τύχα.
Σκανὰ ἱερέως Ἀρχιμή-
δους τοῦ Ἰλάρου, να-
κόρου Παραμόνης τῆς
Ἀδασκάντου, πυροφό-
ρου Ἰλάρου τοῦ Ἀρχιμή-
δους, ζακόρου Λαμπρο-
τύχης, ναυφυλάκων
Εὐτύχου C (=Εὐτύχου) καὶ Δάφνου.
ἱερεωσάμενοι Ϝ ἔτει
τοῖς θεοῖς εὐχαριστοῦ-
μεν

Ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος:

Θεός, ἀγαθὰ τύχα
χαῖρε. Σκανὰ ἱε-
ρέως Ἰλάρου τοῦ
Ἀρχιμήδους, να-
κόρου Κερδωνί-
δος Διονυσίου,
πυροφόρου Ἰλά
ρου/[Ε]ὐ[τύχου?- -
- - - - - -
ἔτους Π Γ
εὐτυχῶς

Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων δηλοῦται ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν οἰκοδόμημα ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία τῶν ἱερέων καὶ λοιπῶν ὑπηρετῶν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου· ἐκαλεῖτο δὲ τοῦτο σκηνὴ ἐκ παλαιῶν ἀναμνήσεων. Κατὰ τοὺς παλαιοὺς δηλ. χρόνους

σκηναὶ ἐχρησίμευον πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων καὶ τῶν ἀσθενῶν καὶ ἄλλων ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ (1)· εὐλόγως ἄρα καὶ λίθινα πρὸς τοῦτο κατασκευασθέντα ὕστερον οἰκοδομήματα ἐδύναντο νὰ καλῶνται σκηναί. Εὐνόητον ὅμως εἶνε ὅτι δὲν πρέπει νὰ συμπεράνῃ τις ἐκ τούτου ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη ἐν καθολικῇ ἦτο χρήσει ἐν τῷ Ἱερῷ, ὅτι δηλ. πάντα τὰ κτίσματα τὰ πρὸς κατοικίαν τῶν ἱερέων, τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν λοιπῶν ξένων, σκηναὶ ἐκαλοῦντο. Φαίνεται ὅτι οἰκοδομήματα μικρὰ καὶ εὐτελῆ τὴν κατασκευὴν, οἷον τὸ προκείμενον καὶ ἴσως ἡ ἐν σ. 162 οἰκία *P*, ἐκαλοῦντο σκηναὶ καὶ διεκρίνοντο μεγάλων καὶ ὁπωσδήποτε πολυτελῶν τοιούτων οἰκοδομημάτων, ἃ ἐκαλοῦντο καταγώγια (ἴδε σ. 162 Ω).

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐκ τούτου τοῦ ἀποκαλυφθέντος οἰκοδομήματος ἴσως προέρχεται καὶ ἐπιγραφή, ἥτις ἦτο ἐντετειχισμένη ἐν τῷ ἀμέσως ὑπὸ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκκλησιδίῳ τῆς Ἁγίας Ἄννης. Αὕτη ἡ ἐπιγραφή, ἣν ἐκτειχισθεῖσαν νῦν ἐδυνήθην νὰ ἀναγνώσω ὁλόκληρον, ἔχει οὕτως:

Θεός, ἀγαθὰ τύχα.
Σκανὰ ἱερέων Σωφρ---
Διονυσίου, νακόρου Ευκ---
Κύπριδος, πυροφόρου Ε---
[ναοφυλ]άκων -----(2)

Τοσαῦτα εἶχον νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου. Συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τούτου, ἥτις πολλὰ ὑπόσχεται, θέλει γείνει μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

---

(1) Ἐν τῇ περὶ μυστηρίων ἐξ Ἀνδανίας ἐπιγραφῇ, ἐν στ. 11 κ.ἑ. (Foucart-Le Bas II, 320ᵃ) γίνεται μακρὸς λόγος περὶ τοιούτων σκηνῶν τοποθετουμένων ὑπὸ χρηματισάντων ὡς κατοικίαι τῶν ἱερῶν καὶ τοῦ λοιποῦ πλήθους τοῦ συμμετέχοντος τῶν ἐπὶ τῇ τελέσει τῶν μυστηρίων ἑορτῶν.

(2) Ἐκ τῆς κακῶς διατηρουμένης ἐπιγραφῆς, ἐντετειχισμένης ἐν τόπῳ ὑψηλῷ καὶ κεκαλυμμένης ἐν μέρει ὑπὸ ἀσβέστου, ἀδύνατος ἦτο ἡ ἀκριβὴς ἀνάγνωσις· διὰ τοῦτο ὁ Foucart (πρβ. Fouilles d'Épidaure σ. 50 ἀρ. 77) ἀτελῶς ἀνέγνω αὐτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ ΕΝ ΤΩΙ ΙΕΡΩΙ

1

Λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἀναπτυχθεῖσα τὸ πρῶτον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ εἰσήχθη ἐκεῖθεν ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Ἐπίδαυρον, ἐξ ἧς διεδόθη τὸ μὲν ἀμέσως τὸ δὲ ἐμμέσως εἰς ἅπαντα σχεδὸν τὸν λοιπὸν ἀρχαῖον κόσμον (ἴδε σ. 6-13).

Δὲν εἰσήχθη δὲ μόνη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰς Ἐπίδαυρον, ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, δὲν ἐλατρεύετο μόνος ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν Ἐπιδαύρῳ (ἐν τῷ Ἱερῷ), ἀλλ' ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἤδη χρόνων ἐλατρεύετο ἐκεῖ σὺν αὐτῷ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀπόλλων, ὁ καὶ Ἀπόλλων Μαλεάτης καλούμενος(1). Αἱ ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς Ε΄

(1) Κατὰ τὰ ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Ἰσύλλου πρῶτος ὁ Μᾶλος ἵδρυσε βωμὸν τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ, τοιοῦτος δὲ βωμὸς ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἐν Τρίκκῃ Ἀσκληπιείῳ, ἐφ' οὗ ἔπρεπε νὰ προσφέρῃ θυσίας ὁ μέλλων νὰ καταβῇ εἰς τὸ ἐκεῖ ἄδυτον τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 127 σημ. 1). Μαλεάτης ἄρα προέρχεται ἐκ τοῦ Μᾶλος, ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, οἱ ἀρχαῖοι ἐφαντάσθησαν τὸν Μᾶλον τοῦτον θέλοντες νὰ ἀνεύρωσι λόγον ἑρμηνευτικὸν τῆς καταγωγῆς τοῦ Μαλεάτου (Wilamowitz: Isyllos σ. 91 καὶ 99). Οἱ νεώτεροι τὴν λέξιν Μαλεάτης παράγουσιν οἱ μὲν ἐκ τοῦ Μαλέα, ἀκρωτηρίου ἐν τῇ Λακωνικῇ καὶ ἀλλαχοῦ (ἴδε Meister: Griech. Dialekte σ. 65), οἱ δὲ ἐκ τοῦ μῆλον (πρόβατον) ἰσχυριζόμενοι οὕτως ὅτι πρόβατα ἐθυσιάζοντο τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ (πρβ. Sam. Wide: Lakonische Kulte σ. 92), οἱ δὲ ἐκ τοῦ μηλέα (καθ' ὃν τρόπον ὁ Διόνυσος ἐκ τοῦ συκέα ὠνομάσθη συκεάτης, ἴδε Usener: Götternamen, 146). Ἀλλ' ἔστω ἡ καταγωγὴ τῆς λέξεως οἱαδήποτε, ὁ Μαλεάτης φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ πάλαι θεὸς ἢ δαίμων τις ἰαματικὴν κεκτημένος δύναμιν, ὅστις ὑπετάγη ὕστερον τῷ Ἀπόλλωνι γενομένῳ οὕτως Ἀπόλλωνι Μαλεάτῃ (Wilamowitz: Isyllos σ. 100). Δὲν

ἑκατονταετηρίδος π. Χ. χρόνων γινόμεναι ἐν τῷ Ἱερῷ θεραπεῖαι τῶν ἀσθενῶν ἀνεγράφοντο ἐπὶ στηλῶν ὡς θεραπεῖαι γενόμεναι ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὰ εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν προσφερόμενα ἀναθήματα προσεφέροντο συγχρόνως καὶ τῷ Ἀπόλλωνι ἀναγραφομένου ἐν ταῖς ἀναθηματικαῖς ἐπιγραφαῖς καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ δὴ πρὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τέλος δὲ αὐτὸ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκαλεῖτο ἐνίοτε ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Μαλεάτου καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 15). Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ νομίσματα, ἃ ἔκοπτεν ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., ἔφερον ἐπὶ

[illegible] πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐν τῷ ἐν Πειραιεῖ Ἀσκληπιείῳ ἐλατρεύετο ὡς αὐτοτελὴς καὶ ἀνεξάρτητος θεός σὺν ἄλλοις θεοῖς καὶ δὴ σὺν αὐτῷ τῷ Ἀπόλλωνι, ὡς ἐγνώσθη ἐκ τῆς ἑξῆς, ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1885 σ. 88 δημοσιευθείσης ἐπιγραφῆς (πρβ. C.I.A. III, 1651), τῆς ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. προερχομένης:

Θεοί	Εὐθύδημος
Κατὰ τάδε προθύεσθα-	Ἐλευσίνιος
ι· Μαλεάτηι πόπανα τρ-	ἱερεὺς Ἀσκληπιõ
ία· Ἀπόλλωνι πόπανα τ-	τὰς στήλας ἀνέθηκ[ε]
ρία· Ἑρμῆι πόπανα τρί-	τὰς πρὸς τοῖς βωμοῖς,
α· Ἰασοῖ πόπανα τρία· Ἀ-	ἐν αἷς τὰ πόπανα πρῶτος
κεσοῖ πόπανα τρία· Πα-	ἐξηκάσατο, ἃ χρὴ πρ[ο]-
νακείαι πόπανα τρία·	θύεσθ[αι].
κυσὶν πόπανα τρία· κυ	
νηγέταις πόπανα τρί[α].	

[illegible] ὁ Ἀπόλλων Μαλεάτης οὐ μόνον ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου [illegible] Ἀσκληπιείῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν Σπάρτῃ (Παυσ. III, 12, 8)- [illegible] πολεμιστοῦ καὶ χαλκοῦν ὁμοίωμα αἰγός, φέροντα ἑκάτερον [illegible] ἀρχαϊκὴν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφήν: Μαλεάται (Bull. de corr. hellénique 1877 σ. 356. Athen. Mittheilungen 1878 σ. 18. A. de Ridder Catal. des bronzes de la Soc. arch. d'Athènes ἀρ. 857 καὶ 1018) [illegible] παρὰ τὸν Ἅγιον Κοσμᾶν (ἔνθα ἡ ἀρχαία κώμη Σελινοῦς, Παυσ. III, 22, 8).

Σχετικῶς δὲ πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου παρατηρῶ ὅτι ἡ ἀρχαιοτάτη τῶν εὑρεθεισῶν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς μνημονεύεται ὁ θεὸς οὗτος, εἶνε τὰ ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. προερχόμενα ποιήματα τοῦ Ἰσύλλου, ἃ ὁ ποιητὴς ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι Μαλεάται καὶ Ἀσκλαπιῶι. Εὑρέθη καὶ ἄλλη ἀναθηματικὴ τῷ Ἀπόλλωνι ἐπιγραφὴ πολὺ ἀρχαιοτέρα, προερχομένη τοὐλάχιστον ἐκ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἐν ταύτῃ ὁ Ἀπόλλων ὀνομάζεται Πύθιος (F. d'Epid. ἀρ. 9).

μὲν τῆς μιᾶς ὄψεως τὸν Ἀσκληπιόν, ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας κεφαλὴν Ἀπόλλωνος.

Οὕτω δὲ ἔχοντος τοῦ πράγματος, προβάλλεται ἐν πρώτοις τὸ ἐρώτημα, τίς ἡ χρονολογικὴ σχέσις τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὴν τοῦ Ἀπόλλωνος;

Ἀφ' οὗ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ εἰσήχθη εἰς τὸ Ἱερὸν ἐκ Θεσσαλίας, ἐν Θεσσαλίᾳ δὲ ἡ λατρεία αὐτοῦ ἦτο συνηνωμένη τῇ τοῦ Ἀπόλλωνος, διότι κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκεῖ παράδοσιν ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀπόλλωνος (ἴδε σ. 7), εὔλογον εἶνε νὰ δεχθῇ τις ὅτι συγχρόνως εἰσήχθη εἰς τὸ Ἱερὸν ἡ λατρεία καὶ τῶν δύο θεῶν. Ἐν τούτοις οὐχὶ ἄνευ λόγου δύναταί τις ὡσαύτως νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἴσως ἀρχαιοτέρα τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ὅτι τὰ εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν προσφερόμενα ἀναθήματα ἀνετίθεντο συγχρόνως καὶ τῷ Ἀπόλλωνι, δὲν εἶνε παράδοξον, ἀφ' οὗ ὁ Ἀπόλλων συνελατρεύετο τῷ Ἀσκληπιῷ· παράδοξον ὅμως εἶνε ὅτι καὶ αἱ ἀποκλειστικῶς ὑπὸ μόνου τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινόμεναι θεραπεῖαι τῶν ἀσθενῶν ἀπεδίδοντο ὡσαύτως καὶ τῷ Ἀπόλλωνι. Τοῦτο εἶνε ἴσως ἀποτέλεσμα ἀναμνήσεων παλαιοτέρων ἰαμάτων γινομένων ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν παλαιοτέροις δηλ. χρόνοις ἐλατρεύετο ἴσως ὁ Ἀπόλλων ἐν τῷ Ἱερῷ ὡς θεὸς ἰαματικὴν δύναμιν κεκτημένος, ὃ ἐστιν ὡς θεὸς ἰατρός, οἷος καὶ ἐλατρεύετο ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος(1). Εἰσαχθεῖσα δὲ ὑστερώτερον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπερίσχυσε τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Ἀσκληπιὸς ἐγένετο τότε ὁ κατ' ἐξοχὴν θεὸς τοῦ Ἱεροῦ, ὁ μόνος δρῶν ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν, τοῦ Ἀπόλλωνος καταλαβόντος ἐπίτιμον, οὕτως εἰπεῖν, θέσιν ἐν τοῖς τελουμένοις ἰάμασιν.

Ὅτι δὲ ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἴσως ἀρχαιοτέρα τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δύναται νὰ εἰκάσῃ τις καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς:

Ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο τοπικῶς κεχωρισμένη. Ἐν τῷ κατ' ἐξοχὴν Ἱερῷ, ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσεφέροντο μὲν ἀναθήματα τῷ Ἀπόλλωνι, ἀλλ' οὔτε ναὸν οὔτε βωμὸν εἶχεν οὗτος ἐν αὐτῷ. Τὸ ἱερὸν

(1) Ἴδε Preller Robert: Grich. Mythologie, σ. 277 καὶ 870.

ἑκατονταετηρίδος [illegible] τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑψου-
[illegible] καὶ περιφανεῖ θέσει. Ἀλλ' ἂν
τῶν ἀσθενῶν [illegible]
ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλω[illegible] ἐν τῷ Ἱερῷ, θὰ ἐγκαθι-
προσφερόμενα [illegible] Ὁ ἀποχωρισμὸς ὅμως τῶν
λωνι ἀναγρ[illegible] ἣν κατέχει τὸ τοῦ Ἀπόλ-
ὀνόματος τοῦ [illegible] ἴσως τὸ πρῶτον ἐν τῇ χώρᾳ
πιοῦ, τέλος [illegible] τούτου σημειωτέον ὅτι ἐκ
ἱερὸν τοῦ Ἀ[illegible] εὑρημάτων ἐδείχθη, ὅτι ἐν
15). Σημ[illegible] ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος εἰ-
Ἐπιδαυρ[illegible] ὅσον ἐν τῷ τῆς Ἐπιδαύρου.

ὑπετάγη [illegible] ἐδέξουσαν εὔνοιαν, ἣν εἶχεν ὑπὲρ
ἐλατρ[illegible] Κεντεῖον τῶν Δελφῶν, ἣν ἐξε-
τῷ Ἀκ[illegible] μικίαν τῶν Μεσσηνίων καὶ Ἐπι-
δημοσ[illegible] ἀπαγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (σ. 12).
τῆς Δ[illegible] συνετέλεσεν εἰς τὴν φήμην τοῦ
[illegible] πελλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος διάδοσιν

[illegible] λεται, ἀπὸ τίνος χρόνου ἠσκεῖτο
[illegible] Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος;
[illegible] μόνον ἐδείχθη, ὅτι ἀπὸ τῶν τε-
[illegible] τῆς ϛ' ἑκατονταετηρίδος ἐλα-
[illegible] οὗτοι, διότι ἐβεβαιώθη ὅτι ἀπὸ τῶν
[illegible] ἐγίνοντο ἐν αὐτῷ αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀσκλη-
[illegible] καί, κατ' ἀκολουθίαν, αἱ ἐγκοιμή-
[illegible] ἐκείνων προέρχονται ἐν ταῖς ἀνα-
[illegible] τινες, ἀναθηματικαὶ τῷ τε Ἀπόλ-
[illegible] καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ (σ. 32). Ἔπειτα
[illegible] ἑκατονταετηρίδος ἐτελοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ
[illegible] ἀνεβάνομεν παρὰ τοῦ Πινδάρου· ἔκτοτε
[illegible] θὰ ἑορτάζοντο ἐν τῷ Ἱερῷ τὰ Ἀσκλη-

[illegible] ἡ ἀναπαρὰ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (ἴδε σ. 178)
[illegible] τοῦ ζητήματος τούτου.

πιεία, διότι ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἑορτῇ ἐτελοῦντο οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες (σ. 33).

Κατὰ δὲ τὴν Ε΄ ἑκατονταετηρίδα ἐτελειοποιήθη καθ' ὁλοκληρίαν ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία, ἤκμασε καὶ περίφημος ἐγένετο ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα, ἀφ' οὗ καὶ εἰς Ἀθήνας εἰσήχθη τότε ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐν ἔτει 420 π. Χ. (1). Καὶ ἄλλοι δὲ θεοὶ ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὸ τέλος τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος τοὐλάχιστον, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἀρχαϊκῆς ἐπι-

(1) Κατὰ τὴν παρὰ Παυσανίᾳ (II, 26, 7) καὶ Φιλοστράτῳ (Ἀπολλώνιος, IV, 18) παράδοσιν καὶ κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Körte (Athen. Mittheilungen 1893 σ. 245 κ. ἑ. καὶ 1896 σ. 309 κ. ἑ.) συναρμολόγησιν καὶ ἀνάγνωσιν τῆς ἐν C.I.A. II, ἀρ. 1649, ἐπιγραφῆς, ὁ Ἀσκληπιὸς θέλων νὰ μυηθῇ τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια ἦλθεν ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς Ἀθήνας ἐπὶ Ἀστυφίλου ἄρχοντος (420 π. Χ.)· καίπερ δὲ ἀργὰ ἐλθών, διότι εἶχον ἤδη ἀρχίσει αἱ ἑορταί, ἐγένετο δεκτὸς ἐν τοῖς μυστηρίοις. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου οἱ Ἀθηναῖοι ἵδρυσαν τὰ Ἐπιδαύρια, ἑορτὴν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τελουμένην τῇ τρίτῃ ἢ τετάρτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἐπὶ τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις ἑορτῶν, τῇ 18 Βοηδρομιῶνος (A. Mommsen: Heortologie σ. 250), ἡμέρᾳ καθ' ἣν ὁ Ἀσκληπιὸς ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας. Οὕτως εἰσήχθη εἰς Ἀθήνας ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἱδρύθη αὐτῷ τότε τὸ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν κλιτὺν τῆς Ἀκροπόλεως τέμενος (τὸ Ἀσκληπιεῖον καὶ Ἀσκληπιεῖον τὸ ἐν ἄστει καλούμενον).

Ἐλθὼν δ' εἰς Ἀθήνας ὁ Ἀσκληπιὸς ἐπεσκέψατο, κατὰ τὴν ἐν τῷ Μ. Ἐτυμολογικῷ (ἐν λ. Δεξίων) παράδοσιν, τὸν Σοφοκλῆ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, ὅστις ἐτύγχανε τότε ἱερεὺς τοῦ ἰαματικὴν δύναμιν κεκτημένου ἥρωος Ἀμύνου (κατὰ τὴν εὔλογον εἰκασίαν τοῦ Körte, οὐχὶ τοῦ Ἄλκωνος, ὡς ἐπιστεύετο). Ὁ δὲ Σοφοκλῆς ὑποδεξάμενος τὸν Ἀσκληπιὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ οἰκίᾳ ἵδρυσεν αὐτῷ βωμόν, ἐτιμήθη δὲ ἐπὶ τούτῳ μετὰ θάνατον ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες κατεσκεύασαν αὐτῷ ἡρῷον, ἐν ᾧ ἐλάτρευον αὐτόν ὡς ἥρωα, Δεξίονα ἐπονομάσαντες «ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ δεξιώσεως». Ταῦτα ἐξηγῶν ὁ Körte, ὁρμώμενος ἐξ ἐπιγραφικῶν εὑρημάτων γενομένων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου ἀποκαλυφθέντι, ἐν ἔτει 1893, κατὰ τὴν δυτικὴν κλιτὺν τῆς Ἀκροπόλεως ἱερῷ τοῦ Ἀμύνου, εἰκάζει εὐλόγως κατ' ἐμὲ ὅτι τὸν ἐξ Ἐπιδαύρου θεὸν Ἀσκληπιὸν εἰσαχθέντα εἰς Ἀθήνας καὶ ἐγκαθιδρυθέντα τῷ 1420 ἐν τῷ κατὰ τὴν μεσημβρινὴν κλιτὺν τῆς Ἀκροπόλεως ἱδρυθέντι αὐτῷ Ἀσκληπιείῳ, ἐγκαθίδρυσεν ὁ Σοφοκλῆς καὶ ἐν τῷ ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων χρονολογουμένῳ ἱερῷ τοῦ Ἀμύνου, οὗ ἦτο ἱερεύς, ἱδρύσας αὐτῷ βωμόν. Οὕτως ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο μὲν κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ μνημονευθέντι Ἀσκληπιείῳ, συνελατρεύετο δὲ καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀμύνου σὺν τῷ Ἀμύνῳ τούτῳ καὶ τῷ Δεξίονι, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἐπιγραφικῶν εὑρημάτων.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο καὶ ἐν Πειραιεῖ, ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Μουνυχίας Ἀσκληπιείῳ (ἴδε τὴν ἐν σ. 182 ἐπιγραφήν). Κατά τινας δ' ἐπιγραφὰς εὑρεθείσας ἐσχάτως ἐν ἀγρῷ τινι παρὰ τὴν Ἐλευσῖνα, ὑπῆρχε καὶ

[illegible] τοῦ 1888 (1). Σὺν τῷ [illegible] ἡ Ἄρτεμις, σὺν τῷ Ἀσκλη- [illegible] θεαί. Πᾶσι δὲ τοῖς θεοῖς τού- [illegible] ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλ- [illegible] Ἀσκληπιοῦ.

[illegible] ἐπιγραφὰς ὁ Ἀσκληπιὸς [illegible] καὶ ἁπλῶς Σωτὴρ (2), Παιὰν

[illegible] ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ε'

[illegible] παλαιοτάτη ἐπιγραφή, ἡ πρὸς δυσμὰς τοῦ [illegible] μεταγενεστέρῳ οἰκήματι, ἔχει ἐν μεταγραφῇ

Τῶι Ἀσκλαπιῶι θύεν βῶ-
ν ἔρσενα καὶ homονάοις
βῶν ἔρσενα καὶ homονάα-
ις βῶν θέλειαν ἐπὶ τοῦ β-
ομοῦ τοῦ Ἀσκλαπιοῦ θύε-
ν ταῦτα καὶ καλάϊδα ἀνθ-
έντο τῶι Ἀσκλαπιῶι φερ-
νὰν κριθᾶν μέδιμνον Σ
πυρῶν hεμέδιμνον οἴν-
ου hεμίτειαν σκέλος τῶ
πράτου βοὸς παρθέντο τ-
[ῶι] θιῶι τὸ δ' ἄτερον τοὶ ἰ-
[αρο]μνάμονες φε[ρός]θο τ-
[οῦ δε]υτέρο τοῖς ἀοιδοῖ-
[ς δόντο] τὸ δ' ἄτερον το[ῖς]
[φρουροῖς δόντο καὶ τέν]-
[δοσθίδια - - - - - - - -

[illegible] φίλων λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσω τινὰ ἐν τοῖς ἑπο- [illegible] ὑμνων, περὶ ὕμνων καὶ παιάνων καὶ περὶ τοῦ ἱερα- [illegible] ἐπιγραφῶν.

[illegible] 6, 68, 49, 53 κτλ. 54, 150. Σημειωτέον ὅτι ὁ [illegible] σωτὴρ κατ' ἐξοχὴν ὡς θεὸς ἰατρός· ἐκαλεῖτο ὅμως οὕτως [illegible] τῆς λέξεως, ὡς θεὸς ἀείποτε σώζων καὶ τὰ πάντα δω- [illegible] τοῦ Ἰσύλλου (στ. 76) καλεῖται σωτὴρ εὐρυχό- [illegible] ἐν τοῖς μεταγενεστέροις δὲ χρόνοις ἐξελαμβάνετο ὡς θεὸς

Παιήων (1), ἄναξ καὶ μάκαρ (2). Πρὸς τούτοις ἐκαλεῖτο Ἀσκληπιὸς ἰατὴρ καὶ εἰητὴρ, ὄρθιος, ἐπήκοος, εὔκολος, ἀλεξίπονος, συγγνώμων, κλυτόμητις, παῖς καὶ υἱὸς Φοίβου (3). Ἔτι δὲ ἐκαλεῖτο Περγαμηνός (4), Παυταλιώτης (5), Λιγεώτης (6).

Ὁ Ἀπόλλων δὲ ἐκαλεῖτο ἁπλῶς Ἀπόλλων καὶ Ἀπόλλων Μαλεάτας (7), Ἀπόλλων Μαλεάτας σωτήρ, Ἀπόλλων σωτήρ, πύθιος, πύθιος πατρῷος, συγγνώμων, Ἀμυκλαῖος, Ὑπαταῖος, ἑκατηβελέτης, ἄναξ, ἀκειρεκόμης, πατὴρ (8), καὶ Ἀπόλλων Δήλιος (9), νόμιος, χρηστήριος (10).

Σημειωτέον ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν περιωρίζετο μόνον ἐν τῷ Ἱερῷ. Καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων ὑπῆρχε τέμενος τοῦ Ἀσκληπιοῦ περικλεῖον ἄγαλμα τοῦ θεοῦ τούτου καὶ τῆς συζύγου του Ἠπιόνης (Παυσ. II, 29, 1).

τὸ πᾶν ἄγων καὶ νέμων, σωτὴρ τῶν ὅλων καὶ φύλαξ τῶν ἀθανάτων (Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ I σ 64).

(1) Fouilles d'Épidaure 4, 7, 47, 258. Ὁ Παιὰν (ἐπικῶς Παιήων) ἦτο ἀρχαιότατος παρὰ τοῖς Ἕλλησι θεὸς τῆς ἰατρικῆς, ἀρχαιότερος οὐ μόνον τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει εἶνε θεὸς αὐτοτελής, διάφορος τοῦ Ἀπόλλωνος, ᾧ ὑπετάγη βαθμηδόν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις. Ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος δὲ καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀσκληπιὸς ἐκλήθη Παιὰν (ἴδε Usener: Götternamen σ. 153).

(2) Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 7, 27, 52.

(3) Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 7 καὶ 140, 155, 133, 78, 50, 79, 73, 138.

(4) Fouilles d'Épidaure 137. Περὶ τοῦ ἐν Περγάμῳ Ἀσκληπιείου, ὅπερ ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου, ἴδε σ. 13 σημ. 1.

(5) Fouilles d'Épidaure 82. Ἐκ τῆς θρᾳκικῆς πόλεως Παυταλίας. Ἄλλως ἑρμηνεύει τὴν λέξιν ὁ Usener: Götternamen σ. 312 σημ. 31.

(6) Fouilles d'Épidaure 54. Κατὰ τὸν Robert (Preller-Robert: Gr. Mythologie σ. 518 σημ. 4) ἔχοντα ὑπ' ὄψιν τὴν παράδοσιν περὶ αἰγὸς θηλασάσης τὸν Ἀσκληπιόν (ἴδε σ. 10), ἀναγνωστέον οὐχὶ «Λιγεώτης» ἀλλ' αἰγεώτης (ἐκ τοῦ αἴξ-αἰγός).

(7) Fouilles d'Épidaure 6, 7, 51, 93, 130 κτλ.

(8) Fouilles d'Épidaure 70, 92, 9, 48, 50, 98, 163, 67 καὶ 7, 73, 138.

(9) Blinkenberg: Fra Epidauros (Nord. tidskr. f. filol.) σ. 268. Πρβ. Baunack (Philologus, τόμ. 55, 1895, σ. 28 ἀρ. 37).

(10) Ἀπόλλων νόμιος (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1884 σ. 27 ἀρ. 69). Ἀπόλλων χρηστήριος, κατὰ τὴν ἐξῆς ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφήν: (ὁ δεῖνα) Ἀρτεμιδώρου | πυροφορήσας. | Ἀπόλλωνος | χρηστηρίου·

2

Λατρεία ἄλλων θεῶν καὶ δαιμόνων.

Ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ θεαί. Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ καὶ ἄλλοι θεοὶ καὶ δαίμονες προσετίθεντο καὶ οὕτω τὸ Ἱερὸν ἐγένετο ἀληθῶς ἑλληνικὸν Πάνθεον.

Τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευομένων θεῶν τούτων τινὲς μὲν εἶχον ἴδιον ναόν, οἱ πλεῖστοι δὲ εἶχον μόνον βωμόν τινα, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ. Ἐλατρεύοντο δὲ ἐν αὐτῷ οἱ ἑξῆς:

Τὰ **τέκνα, υἱοί, παῖδες** τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1). Τίνα δὲ εἶνε τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τέκνα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, δὲν δυνάμεθα ὡρισμένως νὰ εἴπωμεν, διότι οὐδαμοῦ που ἀναφέρονται ταῦτα ὀνομαστί (2).

---

(1) Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 2 στ. 13, ἀρ. 4, ἀρ. 43. Πρδ. καὶ ἀρ. 138. Ἐνταῦθα μνημονευτέον καὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν, οὓς ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου ἐκλαμβάνει ὡς ἱδρυτὰς τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων τελουμένων γυμνικῶν ἀγώνων (ἴδε σ. 33 σημ. 2) καὶ ὧν ἐπιφάνειαν ἐν Ἐπιδαύρῳ ἀναφέρει ὁ ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων ἀκμάσας Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς (I, 78) «καὶ αὐτοὺς πολλοὶ μὲν ἤδη ἐν Ἐπιδαύρῳ εἶδόν τε καὶ ἔγνωσαν ἐμφανῆ κινουμένους».

(2) Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἀνακοινωθείσῃ ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Asklepios σ. 126 ἀρ. 115) μνημονεύονται, ἄγνωστον ἐν ποίᾳ τινὶ σχέσει πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, Ἰασώ, Ἀκεσὼ καὶ Ὑγεία. Οἰκογενειακὸν δὲ περὶ τὸν Ἀσκληπιὸν κύκλον ἀπετέλουν καθ' ὅλου οἱ ἑξῆς δαίμονες: οἱ δύο ἀπὸ Ὁμήρου γνωστοὶ Ἀσκληπιάδαι Μαχάων καὶ Ποδαλείριος, Τελεσφόρος, Ἰανίσκος, Ἠπιόνη, Ὑγίεια, Πανάκεια, Ἰασώ, Ἀκεσώ, Αἴγλη.

Μέλη τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀναγράφονται ἀλλαχοῦ καὶ παρὰ τῷ Ἡρώνδᾳ καὶ ἐν παιᾶνι εὑρεθέντι ἐν Πτολεμαΐδι. Ἡρώνδας IV, 6.

Χαίροις, ἄναξ Παίηον, ὃς μέδεις Τρίκκης
καὶ Κῶν γλυκεῖαν κἠπίδαυρον ᾤκησας,
σὺν καὶ Κορωνίς, ἣ σ' ἔτικτε, κἀπόλλων
χαίροιεν, ἧς τε χειρὶ δεξιᾷ ψαύεις,
Ὑγίεια, κῶνπερ οἵδε τίμιοι βωμοί,
Πανάκη τε κἠπιώ τε κἰασὼ χαίροι,
χοἱ Λεωμέδοντος οἰκίην τε καὶ τείχη
πέρσαντες, ἱητῆρες ἀγρίων νούσων,
Ποδαλείριός τε καὶ Μαχάων, χαιρόντων,

Συνειργάζοντο δὲ τῷ Ἀσκληπιῷ τὰ ἑαυτοῦ τέκνα εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν, διότι εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ κατέφυγεν, ἵνα θεραπευθῇ ἐξ ἧς ἔπασχε νόσου, ὁ τὸ ἐν Fouil. d'Épid., ἀρ. 4, προσενεγκὼν ἀνάθημα:

- - - - πρὶν γὰρ σὰς ἐς χέρας ἐλθεῖν
σῶν τε τέκνων, κεῖμαι νούσου ὑπὸ στυγερᾶς
ἔνπυος ὢν στῆθος χειρῶν τε ἀκρατής - - -

Κατὰ δὲ τὴν ἑτέραν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων (F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 10) οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ ἑαυτῶν πατρὸς διατρίβοντος ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἐπεχείρησαν νὰ θεραπεύσωσιν ἐν Τροιζῆνι γυναῖκα πάσχουσαν καὶ ἀπέκοψαν αὐτῆς τὴν κεφαλήν, μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ προσαρμόσωσιν αὐτὴν ἀκολούθως ἐν τῇ οἰκείᾳ ἐπὶ τοῦ τραχήλου θέσει μετεκαλέσαντο ἐξ Ἐπιδαύρου τὸν Ἀσκληπιόν, ὅστις ἐλθὼν ἐθεράπευσε τὴν γυναῖκα καὶ κατὰ Ἵππυν τὸν ἱστορικὸν (1) ἐπέπληξεν αὐτοὺς ἀναλαβόντας ἔργον ἀνώτερον

---

10 χῶσοι θεοὶ σὴν ἐστίην κατοικεῦσιν
καὶ θεαί, πάτερ Παίηον· ἵλεῳ δεῦτε,
τοῦ ἀλέκτορος τοῦδ' ὄντιν' οἰκίης τοίχων
κήρυκα θύω, τἀπίδορπα δέξαισθε.

Παιὰν ἐκ Πτολεμαΐδος (Revue archéologique 1889 σ, 70):

Παιᾶνα κλυτόμητιν ἀείσατε κοῦροι Λητοΐδην ἑκατον·
ἴε, ὦ, ἴε Παιάν, ὃς μέγα χάρμα βροτοῖσιν ἐγείνατο μιχθεὶς
ἐν φιλότητι Κορωνίδι τᾷ Φλεγυείᾳ, ἰὴ Παιάν, [Ἀ]σκληπιόν,
δαίμονα κλεινότατον, ἴε Παιάν, τοῦδε καὶ ἐξεγένοντο
5 Μαχάων καὶ Ποδαλείριος, ἠδ' Ἰασώ, Ἀκεσώ τε πολύλλιτος,
ὦ, ἴε Παιάν, Αἴγλη τε εὐῶπις, Πανάκειά τε, Ἠπιόνης παῖδες,
σὺν ἀγακλυτῷ εὐαυγεῖ Ὑγιείᾳ. Ἰὴ Παιάν, Ἀσκληπιέ, δαῖμον
κλεινότατε, ἴε Παιάν, χαῖρέ μοι· ἵλαος δ' ἐπινείσεο [ἀ]μετέρ[α]ν
πόλιν εὐρύχορον· ἴε, ὦ, ἴε Παιάν. Δὸς δ' ἡμᾶς χαίροντας ὁρᾶ[ν]
10 φάος ἀελίου δοκίμους, σὺν ἀγακλυτῷ εὐαυγεῖ Ὑγιείᾳ.
Ἰὴ Παιάν, Ἀσκληπιέ, δαῖμον σεμνότατε, ἴε Παιάν,
Νείλου δὲ ῥοὰς δῴης, μάκαρ, ἀϊδίους· καὶ τᾷδε πόλει
θάλος ἀμβρόσιον, πάσῃ τε ἀγανὸν κλέος Αἰγύπτῳ.
Χαῖρέ μοι, ὦ Παιάν, ἐπ' ἐμαῖς εὐφροσι ταῖσδ' ἀοιδαῖς·
15 Χαῖρ' ὦ Πύθι' Ἄπολλον.

(1) Ἴδε τὸ ὑπὸ τοῦ Αἰλιανοῦ (Περὶ ζώων IX, 33) περισωθὲν ἀπόσπασμα τοῦ ἱστοριογράφου τούτου, τὸ καὶ ἐν Fragm. historic. graec. II, 15, καὶ ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 31.

τῶν δυνάμεών των. Ταῦτα δεικνύουσιν ἐπαρκῶς οἵαν θέσιν κατεῖχον κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ· δὲν ἦσαν θεοὶ αὐτοτελεῖς, ἱκανοὶ νὰ προβαίνωσιν εἰς οἱασδήποτε θεραπείας ἀσθενῶν, ἀλλ' ἦσαν ἁπλῶς βοηθοὶ τοῦ ἑαυτῶν πατρός.

Ὁ **Μαχάων**, ὁ ἐπισημότατος τῶν δύο Ἀσκληπιαδῶν, ὅστις ἐν Πελοποννήσῳ ἐξελαμβάνετο ὡς πατὴρ πολλῶν δαιμόνων ἰατήρων, Νικομάχου, Γοργάσου καὶ Πολεμοκράτους ἐν Μεσσηνίᾳ, Σφύρου ἐν Ἄργει καὶ Ἀλεξάνορος ἐν Τιτάνῃ (1). Ὁ Μαχάων ἐλατρεύετο ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἐν Γερηνίᾳ τῆς Μεσσηνίας (Παυσ. III, 26, 9. Στράβων VIII, 360)· ἐκεῖθεν δέ, ὡς φαίνεται, εἰσήχθη εἰς τὸ Ἱερὸν ἡ λατρεία αὐτοῦ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. τοὐλάχιστον (2).

Ἠπιόνη, ἣ ἐτελοῦντο ὑπὸ τῶν ἀσθενῶν θυσίαι, ἀπὸ κοινοῦ σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ ταῖς ἐλευσινίαις θεαῖς, καὶ προσεφέροντο ἀναθήματα, αὐτῇ τε καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ (3). Ἐξελαμβάνετο δὲ αὕτη ὡς σύζυγος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐλατρεύετο ἔν τε τῷ Ἱερῷ καὶ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐπιδαύρου, ἐν ᾗ ὑπῆρχεν ἄγαλμα αὐτῆς ἐν τεμένει τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἕτερον δ' αὐτῆς ἄγαλμα ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ (Παυσ. II, 29, 1).

---

(1) Οἱ δύο ἐκ Θεσσαλίας Ἀσκληπιάδαι Μαχάων καὶ Ποδαλείριος εἶνε ἤδη γνωστοὶ ἐκ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὁμήρου:

Β. 729 κἑ. Οἳ δ' εἶχον Τρίκκην καὶ Ἰθώμην κλωμακόεσσαν
οἵ τ' ἔχον Οἰχαλίην, πόλιν Εὐρύτου Οἰχαλιῆος,
τῶν αὖθ' ἡγείσθην Ἀσκληπιοῦ δύο παῖδε,
ἰητῆρ' ἀγαθώ, Ποδαλείριος ἠδὲ Μαχάων.

Δ. 192 κἑ. Ἦ καὶ Ταλθύβιον θεῖον κήρυκα προσηύδα·
«Ταλθύβι', ὅττι τάχιστα Μαχάονα δεῦρο κάλεσσον,
φῶτ' Ἀσκληπιοῦ υἱὸν ἀμύμονος ἰητῆρος».

Λ. 517 κἑ. Αὐτίκα δ' ὧν ὀχέων ἐπεβήσετο (ὁ Νέστωρ), παρ δὲ Μαχάων
βαῖν', Ἀσκληπιοῦ υἱὸς ἀμύμονος ἰητῆρος.

Κατὰ δὲ τὴν Ἰλίου πόρθησιν ὁ μὲν Μαχάων ἦτο ὁ πρῶτος χειροῦργος, ὁ δὲ Ποδαλείριος ὁ πρῶτος παθολόγος, οὕτως εἰπεῖν, διότι αὐτὸς διέγνω τὴν μανίαν τοῦ Αἴαντος· πατὴρ ὅμως τούτων δὲν εἶνε ὁ Ἀσκληπιός, ἀλλ' ὁ Ποσειδῶν (ἴδε Wilamowitz: Isyllos σ. 47 κἑ.).

(2) Ἴδε τὴν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1894, σ. 22 ἀρ. 16 ἐπιγραφήν.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 5 καὶ 35. — Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἠπιόνη ἐλατρεύετο πρὸς τούτοις ἐν Κῷ καὶ ἐν Ἀθήναις.

Ὑγίεια, ἡ κατ' ἐξοχὴν μετὰ τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ τὸν Ἀπόλλωνα λατρευομένη ἐν τῷ Ἱερῷ θεὰ ἀπὸ τῆς Β' τουλάχιστον ἑκατονταετηρίδος π. Χ. Ἐκαλεῖτο δὲ αὕτη ἐν τῷ Ἱερῷ Ὑγίεια σώτειρα, ἀλεξίπονος καὶ ἁπλῶς Σώτειρα (1), καὶ ἐλατρεύετο ἀπὸ παλαιῶν χρόνων ἐν Τιτάνῃ τῆς Σικυωνίας (Παυσ. II, 11, 6). Πόθεν δὲ εἰσήχθη ἡ λατρεία αὐτῆς εἰς Ἐπίδαυρον καὶ πότε, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ (2).

Πανάκεια, κατ' ἐπιγραφὴν ρωμαϊκῶν χρόνων (3).

Τελεσφόρος, κατ' ἐπιγραφὰς ρωμαϊκῶν χρόνων. Καλεῖται δὲ οὗτος σωτὴρ καὶ ἐπήκοος, σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ δὲ καὶ τῇ Ὑγιείᾳ ἀλεξίπονος καὶ Παυταλιώτης (4). Ὠνομάζετο δὲ Τελεσφόρος ὁ δαίμων οὗτος ἐν Περγάμῳ, (ἐν Τιτάνῃ Εὐαμερίων), ἐν Ἐπιδαύρῳ δὲ Ἄκεσις (5). Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (II, 11, 7), ᾧ προσεπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἐν Ἀττικῇ εὑρεθεὶς ὕμνος εἰς Τελεσφόρον, ὁ ἐν C. I. A. III, 171 :

Ὑμνέομέν σε, μάκαρ, φαεσίνβροτε, δῶτορ ἐάω[ν].
Παιᾶνος ἵδρυμα, Τελεσφόρε κλεινὲ δ[αῆμο]ν,
καὶ σ' Ἐπιδαύρειοι μὲν ἀλεξιχόροισιν ἀοι[δ]αῖς
γηθόσυνοι μέλπουσιν, ἄναξ, Ἄκεσιν καλέοντες,
οὖ[ν]ε[κ'] ἄκος θν[η]τοῖσι φέρει[ς] στυγερῶν ὀδυνάων.

---

(1) Fouilles d'Épidaure 20, 69, 78, 82, 134, 142. 159, 250.

(2) Ὁ Thraemer ὑποστηρίζει (Rochers Lexicon, I 2776, III 47 καὶ Paoly's Encyclop. 1656 κέ.) ὅτι λίαν ἐνωρὶς εἰσήχθη εἰς Ἐπίδαυρον ἐκ Τιτάνης ἡ λατρεία τῆς Ὑγιείας. Ὁ Körte (Athen. Mitth. 1893 σ.249) τοὐναντίον ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης εἶχεν εἰσαχθῇ εἰς Ἀθήνας (420 π. Χ.) πρὶν ἢ εἰσαχθῇ εἰς Ἐπίδαυρον.

(3) Αὕτη ἡ ἐπιγραφή, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Blinkenberg (Inscriptions d'Épidaure σ. 165 ἀρ. 12) ἔχει οὕτως: «[Ἐπ]ὶ ἱερέος τοῦ [Ἀ]σκληπιοῦ Ἐπιτυνχάνοντος [τ]ο[ῦ] Ἀ[ρί]στωνος [Πόμπ]ων πυροφορήσας τὸ κζ' ἔτος Πανακείᾳ». Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ λ. Πανάκεια ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ ἐν Fouilles d'Épidaure, ἀρ. 211, ἐπιγραφῇ: «Ἁ σύνοδος ἁ τῶν Ἀσκληπιαστᾶν τῶν ἐν Πανακείαι» σημαίνει ὅμως ἐνταῦθα, ὡς φαίνεται, οὐχὶ τὴν θεάν, ἀλλὰ τόπον τινά, ὅστις ἦτο ἡ ἕδρα τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος Ἀσκληπιαστῶν. Οὕτως ἀπαντᾷ: Ἀσκληπιασταὶ οἱ ἐν Αὐλαῖς (Foucart: Assoc. religieuses σ. 233 ἀρ. 56), κ. ἀ.

(4) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 68, 78, 143, 153, 160, 165.

(5) Παράδοξον εἶνε ὅτι εὑρέθησαν ἐπιγραφαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναθηματικαὶ εἰς Τελεσφόρον, οὐδεμία δὲ εἰς Ἄκεσιν.

Ἄρτεμις. Αὕτη ἐλατρεύετο σὺν τῷ Ἀπόλλωνι καὶ τῇ Λητοῖ ἀπὸ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφῆς· θὰ εἶχεν ἄρα ἱερὸν ἢ βωμὸν ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. Κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἐλατρεύετο ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔνθα καὶ ναὸν εἶχεν, ἐν ᾧ ἐλατρεύετο ὡς Ἄρτεμις-Ἑκάτη, ὡς θεὰ οὐχὶ ἄμοιρος ἰαματικῆς δυνάμεως (ἴδε σ. 133). Ἐκαλεῖτο δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ Ἄρτεμις ὀρθωσία καὶ ὀρθία, Σαρωνία, παμφυλαία, ἐνοδία, λυσαία, προθυραία, σώτειρα (1), Σκοπελία (2), Ἐφεσία (Ἀρχ. Ἐφημ. 1894 σ. 20 ἀρ. 12), Ἄρτεμις Ἑκάτη ἐπήκοος (ἴδε σ. 134) καὶ Ἄρτεμις Μουνυχία (3). Ἦτο δὲ ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος ἱκανῶς διαδεδομένη ἐν Ἐπιδαυρίᾳ, διότι καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων ὑπῆρχε ναὸς αὐτῆς καὶ ἕτερος ἐπὶ τοῦ Κορύφου ὄρους (Παυσ. II 28, 2. 29, 1).

Λητώ, κατὰ τὴν ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφὴν καὶ κατὰ τὴν ἐν Fouilles d'Épidaure ἀρ. 124 (4).

Ἀφροδίτη, ἧς καὶ ναὸς ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ (ἴδε σ. 135). Ἐκαλεῖτο δ' αὕτη ἁπλῶς Ἀφροδίτη καὶ Ἀφροδίτη Μιλιχία (5) καὶ εἶχεν ἱερὸν καὶ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων (Παυσ. II, 29, 1) (6).

Θέμις, ἥτις καὶ Δικαιοσύνη ἐκαλεῖτο (ἴδε σ. 136-137).

Ἀθηνᾶ, ἥτις καλεῖται καλλίεργος, ἀρχαγέτις, πολιάς, στοιχεία (7), ὑπάτα (8). Ἐλατρεύετο δ' αὕτη ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ

---

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 38 καὶ 147. 85 καὶ 128. 86. 87 καὶ 126.127. 162. 268 α.

(2) F. d'Épid. ἀρ. 91. Πρβ. Blinkenberg: Inscr. d'Épidaure σ. 156, 91.

(3) Κατ' ἐπιγραφὴν ἀνέκδοτον: Ἀρτέμιδι Μου|νυχία Μ. Αὐρ. | Τρύφων ὁ Διο|φάντου | ὁ τὸ ΙΒ' | ἔτος.

(4) Ἴδε καὶ Blinkenberg: Asklepios σ. 123 ἀρ. 10 καὶ Inscr. d'Épidaure σ. 166 ἀρ. 17.

(5) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 125. Blinkenberg: Inscr. d'Épid. σ. 165. ἀρ. 14.

(6) Σημειωτέον ὅτι οὐχὶ μόνον ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐλατρεύετο ἡ Ἀφροδίτη σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ, οἷον ἐν Κυλλήνῃ (Παυσ. VI, 26, 5) καὶ ἐν Ῥόδῳ (Bull. d. corr. hell. 1880, 139).

(7) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 45, 62, 76.

(8) Blinkenberg: Inscridtions d'Épidaure σ. 164 ἀρ. 5.

ὡς Ἀθηνᾶ Ὑγίεια (1) καὶ ἴσως ὡς Πρόνοια (Blinkenberg: Asklepios σ. 127 ἀρ. 19), ὃ ἐστιν Ἀθηνᾶ Πρόνοια (2).

Ἐλευσίνιαι θεαί, Παντελείη (Δήμητρα) καὶ **Περσεφόνη, Δήμητρα** καρποφόρος (3). Εὔλογος εἶνε ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ λατρεία τῶν Ἐλευσινίων θεῶν, πρὸς ἃς ἐν σχέσει διετέλει ὁ Ἀσκληπιός, ἅτε μυηθεὶς τὰ ἐν Ἐλευσῖνι μυστήρια, ἐξ οὗ καὶ μύστης ἐπωνομάζετο οὗτος (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1894 σ. 171 ἀρ. 13).

Δέσποινα (F. d'Épid. 42), ἡ ἐν Ἀρκαδίᾳ λατρευομένη, ὡς φαίνεται, θυγάτηρ τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Ποσειδῶνος.

Μήτηρ θεῶν, Μεγάλη μήτηρ (F. d'Épid. 64, 157).

Ἥρα (F. d'Épid. 61), ἧς ὑπῆρχε καὶ βωμός, σὺν βωμῷ τοῦ Διός, ἐπὶ τοῦ Ἀραχναίου ὄρους (Παυσ. II, 25, 10).

Ζεύς, ὅστις ἐκαλεῖτο ξένιος, κτήσιος, Κάσσιος, φίλιος, ἀποτρόπαιος (4), τροπαῖος, τέλειος (5), Σαβάζιος (6).

Ποσειδῶν καὶ Ποσειδῶν ἵππιος (7), ἀσφάλειος (8), Σαλαμίνιος (9). Ἐν σχέσει πρὸς ταύτην τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ λατρείαν τοῦ Ποσειδῶνος σημειωτέον ὅτι ἡ μεθ' Ὅμηρον ἐπικὴ ποίησις τὸν Ποσειδῶνα ἐξελάμβανεν ὡς πατέρα τοῦ Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου (ἴδε σ. 190 σημ. 1) καὶ ὅτι ἐν Τήνῳ ἐλατρεύετο οὗτος ὡς Ποσειδῶν ἰατρός (10).

---

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 49. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῆς Ἐπιδαύρου ὑπῆρχε ξόανον Ἀθηνᾶς κισσαίας, θέας ἄξιον κατὰ Παυσανίαν (II, 29, 1).

(2) Περὶ τῆς λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς ὡς Προνοίας ἴδε Preller-Robert: Gr. Mythologie σ. 195.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 5 (75, 156), 71-72, 89. Περὶ τῆς Παντελείας (Δήμητρος) ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1893 σ. 102 (Στ. Δραγούμης).

(4) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 99, 121, 122, 161, 119.

(5) Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1894. σ. 17, ἀρ. 4. σ. 23 ἀρ. 19.

(6) Blinkenberg: Inscriptions d'Épidaure σ. 166 ἀρ. 15. Περὶ τοῦ Διὸς Σαβαζίου ἴδε Preller-Robert: Griech. Mythologie σ. 701 σημ. 2.

(7) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 96, 106, 95.

(8) Blinkenberg: Asklepios σ. 126 ἀρ. 16.

(9) Κατ' ἐπιγραφὴν ἀνέκδοτον, τήνδε: «Ποσειδῶνι | Σαλαμεινίῳ Εὔ|τυχος Διοδώ|ρου πυροφορήσας».

(10) Ἴδε Preller-Robert: Griech. Mythologie σ. 579 σημ. 1.

Ἥφαιστος (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1894 σ. 24 ἀρ. 22).

Ἑρμῆς, οὐτινος στήλη τῆς τετραγώνου ἐργασίας ἦτο ἱδρυμένη ἐν τοῖς Προπυλαίοις τοῦ Ἱεροῦ (1).

Βάκχος σὺν τῇ Παντελείᾳ καὶ τῇ Περσεφόνῃ (2), οὗ ὑπῆρχε καὶ ναὸς ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων (Παυσ. II, 29, 1).

Πὰν (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 56).

Ἄμμων (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1894 σ. 24 ἀρ. 21).

Ἶσις (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1894 σ. 17 ἀρ. 3).

Σάραπις (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1894 σ. 17 ἀρ. 3).

Ἰανὸς σωτὴρ (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 100).

Ἥλιος, ὅστις ἐλατρεύετο σὺν τῷ Διὶ καὶ πᾶσιν ἀειγενέεσσιν, καὶ Ἥλιος παγγόνος (3).

Σελήνη πολυώνυμος (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 65).

Γῆ (Fouil. d'Épid. ἀρ. 261.— Blinkenberg: Asklepios σ. 123 ἀρ. 8).

Ἥβη (Blinkenberg: Inscr. d'Épidaure σ. 166 ἀρ. 16).

Οὐρανέα (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 93).

Τύχη ἄφθιτος (Fouill. d'Épid. 83.—Blinkenberg: Inscript. d'Épid. σ. 156).

Μοῖραι (Blinkenberg: Inscr. d'Épid. σ. 155, 156).

Ὕπνος (4), ὁ ἐκ τῶν θεῶν Ἐπιδότων (ἴδε σ. 138).

Διόσκουροι, οἱ καὶ θεοὶ ἐν τῷ Ἀνακείῳ (5) καλούμενοι.

Κουρῆτες (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 40).

Ἀγαθὸς θεὸς (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 41, 44).

Ἀγάθη (F. d'Épid. ἀρ. 41 α), ἤτοι Ἀγαθὴ Τύχη. Ταύτης καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ θεοῦ, δαιμόνων πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος λατρευομένων, ὑπῆρχε κοινὸν ἱερὸν παρὰ τὸ Μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου ἐν Λεβαδείᾳ (Παυσ. IX, 39, 5).

Ὁμόνοια (Blinkenberg: Asklepios σ. 127 ἀρ. 18).

Ἔλεος (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 135).

---

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ 166.
(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 71, 72.
(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 47, 152.
(4) Blinkenberg: Fra Epidauros σ. 270 καὶ 273.
(5) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 57, 145. Περὶ τοῦ Ἀνακείου ἴδε σ. 139.

Πάντες καὶ πᾶσαι, Πάνθειον (1). Πρβ. καὶ τὰ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 47: καὶ πᾶσιν ἀειγενέεσσιν ὀλβοδόταις καὶ ἐλευθερίοις καὶ λυσιπόνοισιν.

Ἡρακλῆς καὶ Ἡρακλῆς ἀλεξίκακος (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1894 σ. 19 ἀρ. 10, 11). Προφανῶς ἐλατρεύετο ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Ἡρακλῆς ὡς θεὸς ἰατρός, δι' ὃν λόγον ἐλατρεύετο ὡσαύτως σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ ἐν Τροιζῆνι (Bull. d. corr. hellénique 1893 σ. 86). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ τὸ σύμβολον τῆς ἰατρικῆς ἰδιότητος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ ῥάβδος περὶ ἣν ἑλίσσεται ὄφις, ἐγένετο καὶ σύμβολον τοῦ Ἡρακλέους (Rocher's Lexicon σ. 629). Ἐν Ὑήττῳ δὲ τῆς Βοιωτίας ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἡρακλέους, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο ἰάματα τῶν ἀσθενῶν (Παυσ. IX, 24, 3). Τούτοις προσθετέον ὅτι Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ ὀνομάζει τὸν Ἡρακλῆ θεόν, ὅστις «καὶ ἐν πόνοις καὶ ἐν θυμηδίαις καὶ ἐν θεραπείαις σώματος καὶ πανταχοῦ καιρὸν ἔχων ἐστίν», καὶ παιᾶνα ἐποίησε κοινὸν τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἡρακλεῖ ἀρχόμενον οὕτως: «ἰὴ Παιὰν Ἥρακλες Ἀσκληπιέ» (Ἀριστείδης, I, σ. 59, 62, 514).

Ἐπίδαυρος ἥρως (2), ὁ τῶν Ἐπιδαυρίων ἐπώνυμος (Παυσ. II, 26, 2).

Ἥρως κλαϊκοφόρος (3), ὅ ἐστι κλειδοφόρος, κλειδοῦχος. Τοιοῦτος ἥρως ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Μεσσηνίας (τέλεον τῶι Κλαϊκοφόρωι. Athen. Mittheilungen, XVI σ. 353).

Ἡρώϊσσαι (4). Ὁ Παυσανίας ἀναφέρει ἡρωίνην ἐν Ἐπιδαύρῳ Ὑρνηθὼ (Παυσ. II, 28, 3 κἑ.). Αὕτη ἄρα καὶ ἄλλαι ἐγχώριαι ἡρωίναι (5) θὰ ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἱερῷ ἁπλῶς ὡς

---

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 39, 58, 63, 63 α.

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 120.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 245.

(4) Ἡ λ. ἀπαντᾷ κατὰ γεν. πληθ. Ἡρωσσᾶν ἐν βάθρῳ ἀναθήματος. Blinkenberg: Asklepios 105.

(5) Ἐν ταύταις καταλεκτέον ἴσως καὶ τὴν Μέλισσαν, ἧς μνῆμα ἀναφέρει ὁ Παυσανίας πλησίον τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων (Παυσ. II, 28, 8).

Καῖσαρ, ὅστις εἶχεν ἴδιον ἱερέα (F. d'Épid. 189). Ἐλατρεύετο δὲ καὶ ἡ περιβόητος **Δρούσιλλα** (F. d'Épid. 221), ἣν ἀποθανοῦσαν κατέλεξεν ἐν τοῖς θεοῖς ὁ ἀδελφὸς καὶ ἐραστὴς αὐτῆς Καλιγόλας διατάξας νὰ λατρεύηται καθ' ἅπαν τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ὑπὸ τὸ ὄνομα «Πανθέα». Ταύτης ὑπῆρχεν ἱέρεια ἐν τῷ Ἱερῷ, παρθένος ἐξ Ἐπιδαύρου.

3.

Ἱερὰ ζῶα.

Πρὸς τὴν ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν σχέσει διετέλουν ὁ ὄφις, τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ κύων, ἡ χὴν καὶ πρὸς τούτοις ἡ αἶξ καὶ ὁ ἀλέκτωρ· ἐπίσης ἱερὰ τῷ Ἀσκληπιῷ ἦτο ἡ τρυγών.

Ἐν Ἐπιδαυρίᾳ ὑπῆρχον ἱεροὶ τῷ Ἀσκληπιῷ **ὄφεις**, οὓς μόνη ἡ χώρα αὕτη ἔτρεφεν, ὑπόξανθοι τὸ χρῶμα καὶ ἥμεροι τοῖς ἀνθρώποις (Παυσ. II, 28, 1). Τούτους τοὺς ὄφεις ἐννοεῖ ὁ Αἰλιανὸς περιγράφων εἶδος ὄφεως, ὅστις καλεῖται παρεία, διὰ τῶν ἑξῆς: «παρείας . . . πυρρὸς τὴν χρόαν, εὐωπὸς τὸ ὄμμα, »πλατὺς τὸ στόμα, δακεῖν οὐ σφαλερός, ἀλλὰ πρᾶος· ἔνθεν τοι »καὶ τῶν θεῶν φιλανθρωποτάτῳ ἱερὸν ἀνῆκαν αὐτόν, καὶ ἐπε»φήμισαν Ἀσκληπιοῦ θεράποντα εἶναι οἱ πρῶτοι ταῦτα ἀνι»χνεύσαντες» (Αἰλ. Περὶ ζώων VIII, 12).

Τοιοῦτοι ὄφεις διετηροῦντό που τοῦ Ἱεροῦ (1) καὶ ἐξεπέμποντο

---

(1) Ὄφεις διετηροῦντο καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῷ ἐν Τιτάνῃ, ἀλλ' οὗτοι δὲν ἦσαν ἥμεροι (Παυσ. II, 11, 8). Ἄλλο δὲ εἶδος μεγάλων ὄφεων κομισθέντων ἐξ Αἰθιοπίας συνετηρεῖτο ἐν τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀσκληπιείῳ (Αἰλ. Περὶ ζώων XVI, 39). Ἐν παντὶ δ', ὡς φαίνεται, Ἀσκληπιείῳ ὑπῆρχεν εἷς ἢ πλειότεροι ὄφεις (Ἡρώνδας IV, 88. Plinius N. H. XXIX, 72).

Ποῦ δὲ διετηροῦντο οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ὄφεις, δὲν γνωρίζομεν (πρβ. σ. 70 σημ. 1). Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων (F. d'Épid. 1 στ. 112 κ.ἑ.), καθ' ἣν ἀνήρ τις ἔχων ἕλκος ἐν τῷ δακτύλῳ ἐλάθη ὑπὸ ὄφεως ἐξελθόντος ἐκ τοῦ Ἀβάτου, δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἴσως ἐν τῷ Ἀβάτῳ οὗτοι διῃτῶντο.

ἐκεῖθεν εἰς τὰ πανταχοῦ Ἀσκληπιεῖα ὅσα εἵλκον τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ὅσα ἐν γένει ἀνεγνώριζον τοῦτο ὡς τὴν μητρόπολιν τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1). Τοιοῦτον ὄφιν ἐκόμιζον οἱ Ἐπιδαύριοι εἰς τὸ ἐν Κῷ Ἀσκληπιεῖον, ὅστις φυγὼν ἐκ τοῦ πλοίου παρὰ τὴν ἀνατολικὴν Λακωνίαν καὶ ἐξελθὼν εἰς τὴν ξηρὰν ἐγένετο ἀφορμὴ ὅπως οὗτοι κτίσωσιν ἐκεῖ τὴν Ἐπίδαυρον Λιμηρὰν (Παυσ. III, 23, 6). Ἡ ἀποστολὴ δὲ ὄφεων ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου ἦτο ἐνίοτε καὶ μέσον δι' οὗ διεδίδετο ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἱδρύοντο Ἀσκληπιεῖα. Αὐτοὶ οἱ Ρωμαῖοι ἱδρυσαν τὸ ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ Τιβέρεως Ἀσκληπιεῖον κομίσαντες εἰς Ῥώμην ὄφιν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου (ἴδε σ. 13). Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον διεδόθη ἡ λατρεία τοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰς Σικυωνίαν, διότι κατὰ τὴν παράδοσιν (Παυσ. II, 10, 3) τὸν ἐν Σικυῶνι λατρευόμενον Ἀσκληπιὸν γυνὴ Σικυωνία ἐκόμισεν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου ὑπὸ μορφὴν ὄφεως ἐπὶ ἅρματος συρομένου ὑπὸ δύο ἡμιόνων (2).

Τοιαύτης οὔσης τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν ὄφιν, εὐνόητον εἶνε ὅτι οὗτος ὡς σύμβολον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ὁποίου πολλάκις οὗτος ἐνεφανίζετο (3), ὡς ἐκπροσωπῶν τὴν θείαν δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐλάμβανεν ἐνίοτε ἐνεργὸν μέρος ἐν ταῖς γινομέναις ἐν τῷ Ἱερῷ θεραπείαις τῶν ἀσθενῶν. Ἄνδρα ἔχοντα ἕλκος ἐν τῷ δακτύλῳ ἐθεράπευσεν ἐν καιρῷ ἡμέρας ὄφις διὰ τῆς γλώσσης αὐτοῦ (F. d'Épid. ἀρ.1 στ.113). Γυνὴ δὲ στεῖρα εἶδεν ὄνειρον, ὅτι ὄφις ἦλθεν ἐπὶ τῆς κοιλίας της,

---

(1) Ἡ ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου ἀποστολὴ ὄφεων εἶχεν ἀκριβῶς τὸν αὐτὸν σκοπόν, ὃν ἔχει σήμερον ἡ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀποστολὴ τοῦ ἁγίου μύρου εἰς τὰς αὐτοκεφάλους καὶ ἀνεξαρτήτους ἀπ' αὐτοῦ χριαστιανικὰς ἐκκλησίας, αἵτινες ὅμως ἀναγνωρίζουσιν αὐτὸ ὡς τὴν μητρόπολιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

(2) Καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις ἐξ Ἐπιδαύρου λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 185 σημ. 1) εἰσήχθη ἴσως διὰ τῆς ἐκ τοῦ Ἱεροῦ μεταφορᾶς ἢ ἀποστολῆς ὄφεως, καθ' ἣν προτείνει ὁ Körte (Athen. Mittheilungen 1896 σ. 314 κ.ἑ.) συμπλήρωσιν τῆς ἐν C.I.A. II, 1649, ἐπιγραφῆς.

(3) Σημειωτέον ὅτι μορφὴν ὄφεως προσέλαβεν ὁ Ἀσκληπιὸς συγγενόμενος τῇ μητρὶ τοῦ Ἄρατου κατὰ τὴν ἐν Σικυωνίᾳ παράδοσιν, καθ' ἣν τούτου τοῦ λόγου ἕνεκα ὁ Ἄρατος ἐξελαμβάνετο ὡς υἱὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Παυσ. II, 10, 2. IV, 14, 8).

καὶ οὕτω γενομένη ἔγκυος ἐγέννησε πέντε παῖδας. Ἄλλη δὲ στεῖρα γυνὴ εἶδεν ὄνειρον ὅτι προσελθὼν εἰς αὐτὴν ὁ θεὸς ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ μέγαν ὄφιν, ὅστις ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς· οὕτω δὲ γενομένη αὕτη ἔγκυος ἐγέννησε δύο παῖδας (F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 118 καὶ 130).

Ἐπίσης ὁ **κύων** ἦτο ἱερὸν τῷ Ἀσκληπιῷ ζῶον. Κατὰ τὴν ἐν Ἐπιδαύρῳ παράδοσιν (ἴδε σ. 10) τὸν Ἀσκληπιὸν γεννηθέντα ὑπὸ τῆς μητρός του Κορωνίδος καὶ ἐκτεθέντα ἐπὶ τοῦ Τιτθίου ὄρους ἐφύλασσεν ὁ κύων τοῦ ποιμένος Ἀρεσθάνου. Κῦνες, ἱεροὶ καλούμενοι ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἰαμάτων, διητῶντο ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου καί, ὥσπερ οἱ ὄφεις, ἐλάμβανον καὶ οὗτοι ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν. Παῖς τυφλὸς θεραπευόμενος ὑπὸ κυνὸς τῶν κατὰ τὸ Ἱερὸν ἐγένετο ὑγιής· ἱερὸς δὲ κύων ἐθεράπευσε διὰ τῆς γλώσσης του ἕτερον παῖδα ἔχοντα ἀπόστημα ἐν τῷ τραχήλῳ (F. d'Épid. ἀρ. 1 στ. 124, 2 στ. 36). Σημειωτέον δὲ ὅτι κῦνες διητῶντο τὸ πάλαι καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῶν Ἀθηνῶν (1), ἐν [τῷ ἐν Ῥώμῃ (2) καὶ ἐν τῷ ἐν Λεβήνῃ τῆς Κρήτης (3). Καὶ ἐν τῷ ἐν Πειραιεῖ Ἀσκληπιείῳ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἱεροὶ κῦνες (4).

---

(1) Τοῦτο δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς παρὰ Πλουτάρχῳ (Πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, XIII, 11) καὶ παρ' Αἰλιανῷ (Περὶ ζώων, VII, 13) ἀφηγήσεως περὶ ἐκείνου τοῦ ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ κυνός, ὅστις ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰσελθόντα ἐν τῷ ναῷ λωποδύτην καὶ ἀφαιρέσαντα τὰ πολυτιμότατα τῶν ἀναθημάτων κατεδίωκεν ἐπιμόνως καὶ παρεφύλαττε συνεχῶς μέχρις οὗ συνετέλεσεν οὕτως εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων σύλληψιν αὐτοῦ.

(2) Festus. ep. 110: «Canes adhibentur ejus (Aesculapii) templo, quod is uberibus canis sit nutritus». Πρβ. Lactantius: De falsa Religione I, 10: «Ait incertis parentibus natum, expositum et a venatoribus inventum».

(3) Ἴδε Th. Baunack ἐν Philologus 1890 σ. 596.

(4) Τοῦτο δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς ἐν σ. 82 σημ. 1 ἐπιγραφῆς, τῆς καὶ ἐν C. I. A. II³ ἀρ. 1651. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην προσεφέροντο ὡς προθύματα ἑκάστῳ τῶν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τοῦ Πειραιῶς λατρευομένων θεῶν, τῷ Μαλεάτῃ, τῷ Ἀπόλλωνι κτλ., ἀνὰ τρία πόπανα (πλακούντια), ἀνὰ τρία δὲ πόπανα προσεφέροντο πρὸς τούτοις τοῖς κυσὶ καὶ τοῖς κυνηγέταις. Ἀλλ' ἐκ τούτων δὲν εἶνε ἴσως ἀνάγκη νὰ δεχθῇ τις ὅτι καὶ τούτοις, ὡς θεοῖς ἢ δαίμοσι, προσεφέροντο τὰ πόπανα ταῦτα, ὅτι δηλ. καὶ κῦνες καὶ κυνηγέται ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ, ὡς δέχεται ὁ Wilamowitz (Isyllos σ. 100),

Διητῶντο δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ **χῆνες**, αἵτινες ὡσαύτως ἐλάμβανον μέρος ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν. Κατὰ τὰ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 2, στ. 133 κέ., ἐπιγραφῇ χὴν ἔδηξε τοὺς πό-

---

διότι τοιαύτη λατρεία, ἰδίως λατρεία κυνῶν, παράδοξος καὶ δυσεξήγητος εἶνε. Τὸ πρᾶγμα δύναται ἴσως νὰ ἑρμηνευθῇ κατ' ἄλλον τρόπον, ὡς ἑξῆς:

Κατὰ τὰ παρὰ Ἡρώνδᾳ (IV στ. 88 κ. ἑ.), θυσιαζομένου ἀλέκτορος τῷ Ἀσκληπιῷ, προσέφερε πρὸς τούτοις ἡ θύουσα γυνὴ πέλανον (πλακούντιον χρησιμεῦον πρὸς θυσίαν) τῷ δράκοντι πρὸς βρῶσιν, ἐν τῇ τρώγλῃ αὐτοῦ. Καὶ ὡς πρὸς τὴν προκειμένην περίπτωσιν δυνάμεθα ἄρα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι δὲν ἐλατρεύοντο ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τοῦ Πειραιῶς οἱ κύνες, ἀλλὰ διητῶντο ἐν αὐτῷ ὡς ἱεροὶ κύνες· οἱ κυνηγέται δὲ ἦσαν οἱ τῶν κυνῶν ἐπιμελούμενοι καὶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ἱεροῦ διατελοῦντες. Κατὰ ταῦτα, τοῖς μὲν θεοῖς καὶ δαίμοσι προσεφέροντο τὰ πόπανα ἐπὶ τῶν βωμῶν, τοῖς δὲ ἱεροῖς κυσὶ προσεφέροντο πρὸς βρῶσιν· οὕτω προσεφέροντο ταῦτα καὶ τοῖς κυνηγέταις, καθ' ὃν τρόπον μέρη τῶν θυμάτων ἐδίδοντο ἐν γένει τοῖς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ παντὸς ἱεροῦ διατελοῦσιν.

Ἡ σχέσις δὲ τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν κύνα ἦτο καὶ πρὸ τῆς εὑρέσεως τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων γνωστὴ ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐν Ἐπιδαύρῳ παραδόσεως, ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Θρασυμήδους ἀπεικονίσεως τοῦ κυνὸς ὑπὸ τὸν θρόνον τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 43), ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως πρὸς τούτοις κυνὸς ἐπὶ νομισμάτων τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Μαγνησίας, καὶ ἐξ ὧν παραδίδουσιν ὁ Festus καὶ ὁ Lactantius (ἴδε σ. 200 σημ. 2). Ἐκ τούτων ὁρμώμενος ὁ Panofka (Asklepios und die Asklepiaden, 1846) ἐταύτισε τὸν κύνα πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν, ὃν ἐξέλαβεν οὕτως ὡς ζωόμορφον τὸ πάλαι, ὡς Ἀσκληπιὸν-κύνα. Ἄλλοι δὲ ὁρμώμενοι ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν ὄφιν, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸν παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις θεὸν ὄφιν Kneph καὶ τὸν χαλκοῦν ὄφιν, ὃν ὁ Μωϋσῆς ὕψωσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐταύτισαν τὸν Ἀσκληπιὸν πρὸς τὸν ὄφιν, ἐξέλαβον δηλ. αὐτὸν ὡς ἔχοντα τὸ πάλαι μορφὴν ὄφεως.

Εἰς ταύτας τὰς θεωρίας ἐπανέρχονται νῦν ἄλλοι τε τῶν ἀρχαιολογούντων καὶ ὁ S. Reinach (Révue archéologique 1884, II, σ. 129, καὶ 1895 σ. 93. Πρβ. καὶ Clermont Ganneau ἐν Révue critique 1884 σ. 572) καὶ ἰδίως ὁ Sam. Wide (Lakonische Kulte, 1893, σ. 190) ὁρμώμενοι ἐκ τῶν ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 1 στ. 22 κέ., ἐπιγραφῇ τῶν ἰαμάτων: «Ἀνὴρ τοὺς τὰς χηρὸς δακτύλους ἀκρατεῖς ἔχων - - - ἐγκαθεύδων δὲ ὄψιν εἶδε· ἐδόκει ὑπὸ τῶι ναῶι ἀστραγαλίζοντος αὐτοῦ καὶ μέλλοντος βάλλειν τῶι ἀστραγάλωι ἐπιφανέντα τὸν θεὸν ἐφαλέσθαι ἐπὶ τὰν χῆρα» κτλ. Ἕνεκα τῆς χρήσεως τοῦ ῥήματος ἐφαλέσθαι φρονοῦσιν οὗτοι ὅτι βάσιμος εἶνε ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι οἱ τότε ἄνθρωποι τὸν θεὸν (τὸν Ἀσκληπιὸν) ἐφαντάζοντο ἀληθῶς ὑπὸ μορφὴν ὄφεως ἢ κυνός. Κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου διαμαρτύρεται ὁ Thraemer (Pauly: Real Encycl. σ. 1682), δὲν ἀναφέρει ὅμως, πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτοῦ, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ ἰάματι ὁ θεὸς παρίσταται ὁμιλῶν (ἄτοπον δὲ εἶνε νὰ δεχθῇ τις ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐφαντάζοντο ὄφιν ἢ κύνα ὁμιλοῦντα), οὐδὲ προσάλλει μαρτύρια ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἐπι-

δας τινὸς πάσχοντος ποδάγραν καὶ οὕτως, ἐκρεύσαντος αἵματος, ἐθεράπευσεν αὐτόν. Φαίνεται δὲ ἐκ τούτου ὅτι καὶ ἡ χὴν εἶχε σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ· τοιαύτη τις δὲ σχέσις ἐγένετο ἴσως ἀφορμὴ ὥστε ὁ περιβόητος ἐκεῖνος παρὰ τοῖς Παφλαγόσι ἀπατεὼν καὶ γόης Ἀλέξανδρος ὁ Ἀβωνοτειχίτης ἐξ ᾠοῦ χηνὸς ἐξήγαγε τὸν νεογεννηθέντα Ἀσκληπιὸν-ὄφιν (1). Σημειωτέον δὲ ὅτι ᾠὸν χηνὸς παρήγγειλεν ὁ ἐν Περγάμῳ Ἀσκληπιὸς Ἀριστείδῃ τῷ ῥήτορι ὡς θεραπευτικὸν μέσον, ἐν δὲ τῷ ἐν

γραφῶν τῶν ἰαμάτων, δι' ὧν ἀριδήλως γίνεται γνωστὸν ὅτι οἱ τότε ἄνθρωποι οὐχὶ ζωόμορφον, ἀλλ' ἀνθρωπόμορφον ἐφαντάζοντο τὸν Ἀσκληπιόν.

Κατὰ τὰ ἐν στ. 113 κἑ. τῆς αὐτῆς ὑπ' ἀρ. 1 ἐπιγραφῆς, ἄνδρα ἔχοντα ἕλκος ἐν τῷ δακτύλῳ ὄφις ἐξελθὼν ἐκ τοῦ Ἀβάτου ἐθεράπευσε διὰ τῆς γλώσσης αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ ἀσθενής, ὅστις εἶχε καταληρθῆ ὑπὸ ὕπνου, ἐν ᾧ ἐθεράπευεν αὐτὸν ὁ ὄφις, εἶδεν ὄνειρον ὅτι νεανίσκος εὐπρεπὴς τὰν μορφὰν (οὐχὶ ὄφις) ἐπέθηκε φάρμακον ἐπὶ τοῦ πάσχοντος δακτύλου αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὰ ἐν στ. 26 τῆς ὑπ' ἀρ. 2 ἐπιγραφῆς, Σωστράταν Φεραίαν ἐθεράπευσεν ἀνὴρ εὐπρεπὴς τὰν ὄψιν (ὁ Ἀσκληπιός, πρβ. στ. 34). Καὶ ἐν πᾶσι δὲ τοῖς λοιποῖς ἰάμασιν ἐν οἷς ἐμφανίζεται ὁ Ἀσκληπιός, δῆλον εἶνε ὅτι ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου ἐνεφανίζετο οὗτος, διότι καὶ ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ φάρμακα διὰ τῶν δακτύλων αὐτοῦ ἐπιθέτει αὐτοῖς καὶ εἰς ἐγχειρίσεις προβαίνει.

Ἄξιον δὲ παρατηρήσεως εἶνε ὅτι ὁ Ἀσκληπιός, ἐμφανιζόμενος τὸ μὲν ὡς νεανίας, τὸ δὲ ὡς ἀνήρ, ἐνεφανίζετο, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τὰς δύο μορφὰς ὑφ' ἃς εἰκονίζετο ἐν τῇ τέχνῃ, ὡς ἀγένειος δηλ. καὶ ὡς πωγωνοφόρος. Ἀλλ' εἶνε τὰ μνημονευθέντα ἰάματα ὑστερώτερα τῆς ὑπὸ τῆς τέχνης παραστάσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπὸ τὰς δύο ταύτας μορφάς, ἢ ἀρχαιότερα; ὅ ἐστιν, ἡ τέχνη ἐγένετο ἀφορμὴ πρὸς τοιαύτην περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀντίληψιν τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἤ, τοὐναντίον, ὡρμήθη αὕτη ἐν τῇ παραστάσει τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκ τοιαύτης περὶ τοῦ θεοῦ ἀντιλήψεως τῶν πάλαι ἀνθρώπων; Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεταί μοι μᾶλλον πιθανόν, διότι οἱ τεχνῖται κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα δὲν διέπλασσον αὐτοὶ τοὺς τύπους τῶν θεῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς σμίλης των παρίστων τοὺς θεοὺς συμφώνως πρὸς τὴν περὶ αὐτῶν ἀντίληψιν τῶν ἀνθρώπων, παρίστων δηλ. αὐτοὺς ὑπὸ τὰς μορφάς, ἃς εἶχεν ἤδη διαπλάσσει διὰ τῆς φαντασίας του ὁ λαός.

(1) Λουκιανὸς (Ἀλέξανδρος ἢ ψευδομάντις, 13): «λαβὼν αὐτὸ (τὸ ᾠὸν) »ἐς τὰς χεῖρας ἔχειν ἔφασκεν ἤδη τὸν Ἀσκληπιόν, οἱ δὲ ἀτενὲς ἀπέβλεπον ὅ,τι »καὶ γίγνοιτο, πολὺ πρότερον θαυμάσαντες τὸ ᾠὸν ἐν τῷ ὕδατι εὑρημένον. ἔπει »δὲ καὶ κατάξας αὐτὸ ἐς κοίλην τὴν χεῖρα ὑπεδέξατο τὸ τοῦ ἱρπετοῦ ἐκείνου ἔμ»βρυον καὶ οἱ παρόντες εἶδον κινούμενον καὶ περὶ τοῖς δακτύλοις εἱλούμενον ἀνέ»κραγον εὐθὺς καὶ ἠσπάζοντο τὸν θεόν . . . ὁ δὲ δρομαῖος αὖθις ἐπὶ τὴν οἰκίαν »ἔτο φέρων ἅμα καὶ τὸν ἀρτιγέννητον Ἀσκληπιὸν δὶς τεχθέντα, ὅτε ἄλλοι »ἅπαξ τίκτονται ἄνθρωποι, οὐκ ἐκ Κορωνίδος μὰ Δι' οὐδέ γε κορώνης, ἀλλ' ἐκ »χηνὸς γεγεννημένον».

Σμύρνῃ ἱερῷ τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Σεράπιδος, ἐν ᾧ ἱάματα ἐτελοῦντο, διητῶντο ἱεραὶ χῆνες (Ἀριστείδης, I, 409 καὶ 501).

Ὅτι δὲ καὶ ἡ **αἴξ** ἦτο ἱερὰ τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐν Ἐπιδαυρίᾳ παραδόσεως, καθ' ἣν τὸν Ἀσκληπιὸν ἐκτεθειμένον ἐπὶ τοῦ Τιτθίου ὄρους ἐγαλούχει τις τῶν ἐκ τοῦ ποιμνίου τοῦ Ἀρεσθάνου αἰγῶν (ἴδ. σ. 10 σημ. 2 καὶ 3). Διὰ τοῦτον δ' ἴσως τὸν λόγον ἀπηγορεύετο ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ θυσία αἰγῶν (πρβ. σ. 207).

Καὶ ἡ **τρυγὼν** δὲ ἦτο ἱερὰ τῷ Ἀσκληπιῷ ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ μυθολογουμένων περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὃν γεννηθέντα καὶ ἐκτεθέντα ὑπὸ τῆς μητρός του ἔτρεφε τρυγών, ἧς καὶ μνῆμα ὑπῆρχεν ἐν Θελπούσῃ (Παυσ. VIII, 25, 11).

Ὁ δὲ **ἀλέκτωρ**, ὅστις ἰδίως ἐθυσιάζετο τῷ Ἀσκληπιῷ (πρβ. σ. 207), ἐσχετίζετο πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ τούτου. Κατὰ Αἰλιανὸν (Περὶ ζώων, IV, 29), ὁ ἀλέκτωρ ἦτο ἀγαθοποιόν τι εἰς τὰς τικτούσας γυναῖκας, διότι ἐξελαμβάνετο ὡς καθιστῶν ἀνώδυνον τὸν τοκετὸν αὐτῶν. Κατὰ δὲ Πλούταρχον (β. Πύρρου, III, 8), ὁ Πύρρος ἐθεράπευε τοὺς σπληνιῶντας διὰ τῆς θυσίας λευκοῦ ἀλέκτορος. Ὁ ἐν Ρώμῃ δὲ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσε τυφλόν τινα δι' αἵματος λευκοῦ ἀλέκτορος ἀναμεμιγμένου μετὰ μέλιτος. Ἐν γένει δὲ ὁ ἀλέκτωρ ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν σχέσεως αὐτοῦ ἐξελαμβάνετο ὡς ἀλεξίκακόν τι, ὡς τι ἀποτρεπτικὸν τῶν νόσων καὶ σύμβολον τῆς ὑγείας (1). Κατὰ τὰ Ὀνειροκριτικὰ τοῦ Ἀρτεμιδώρου (V, 9), ἄνθρωπός τις ηὐχήθη τῷ Ἀσκληπιῷ νὰ θυσιάσῃ αὐτῷ ἀλέκτορα, ἵνα διέλθῃ δι' ὅλου τοῦ ἔτους ὑγιής. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Αἰλιανὸς (Περὶ ζώων XVII, 46) ἀναφέρει ἱερὸν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ Ἥβης, ἐν ᾧ διητῶντο ἱεροὶ ἀλέκτορες καὶ ἀλεκτορίδες. Τὸν λόγον τούτου φρονῶ δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἡμῖν ἡ σχέσις τῆς λατρείας τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, περὶ ἧς ἐν σ. 195 εἴπομεν τὰ εἰκότα (2).

Τοῖς εἰρημένοις προσθετέον ὅτι ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Ἀσκλη-

(1) Αὐτὸ τοῦτο συμβολίζει καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ὁ ἀλέκτωρ, ὡς δηλοῖ τὸ ἔθιμον καθ' ὃ, τιθεμένου τοῦ θεμελίου λίθου κατασκευαζομένης οἰκίας, σφάζεται ἀλέκτωρ.

(2) Τὴν σχέσιν τοῦ ἀλέκτορος πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξηγεῖ ὁ

πιείῳ ὑπῆρχον ἱεροὶ **στρουθοὶ** (Αἰλ. Π. Ἱστ. V, 17). Οὗτοι δὲ οἱ στρουθοὶ δὲν εἶνε ὄρνιθες, ὡς φρονεῖ ὁ Thraemer (Roscher's Lexicon I, 630), ἀλλὰ μικρὰ πτηνά, οἱ σήμερον σπουργίται καλούμενοι, οἵτινες συνειθίζουσιν ἐνίοτε νὰ κατασκευάζωσι τὴν φωλεάν των ἐπὶ τῆς στέγης ὑψηλῶν οἰκιῶν· ἦσαν ἄρα πτηνὰ ἔχοντα φωλεάν, ὡς φαίνεται, ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ Ἀσκληπιείου.

Τὸν λόγον τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὸν ὄφιν καὶ τὸν κύνα, ἐξ ἧς ὁρμηθέντες τινὲς τῶν ἀρχαιολογούντων ἐπὶ τοσοῦτον προέβησαν, ὡς εἴπομεν ἤδη ἐν σ. 204, ὥστε ὑπεστήριξαν ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ὁ Ἀσκληπιὸς ἐλατρεύετο ὑπο μορφὴν ὄφεως καὶ ὑπὸ μορφὴν κυνός, δὲν παρέχουσιν ἡμῖν αἱ περὶ τούτου παραδόσεις, οἷον ἡ μνημονευθεῖσα ἐν Ἐπιδαυρίᾳ παράδοσις περὶ τοῦ κυνὸς καὶ ἡ παρὰ τῷ Ὑγίνῳ (ἴδε σ. 8 σημ. 2) περὶ τοῦ ὄφεως, διότι αἱ παραδόσεις αὗται παρήχθησαν ἀκριβῶς ἐκ τῆς τάσεως τῶν ἀρχαίων τοῦ νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἀνεξήγητον ἄλλως δι' αὐτοὺς σχέσιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὰ ζῶα ταῦτα.

Ὁ Αἰλιανὸς ἀναφέρει ὅτι οἱ κύνες καὶ οἱ ὄφεις (καὶ οἱ βόες, οὓς καὶ αἶγες) προαισθάνονται ἐπικείμενον λοιμὸν καὶ σεισμὸν καὶ προβλέπουσι τὸ ὑγιεινὸν τῶν ἀέρων καὶ τὴν εὐφορίαν τῶν καρπῶν (Περὶ ζώων VI, 16), ὅτι οἱ ὄφεις διακρίνουσι τοὺς ἐγχωρίους ἀνθρώπους, ὧν φείδονται, ἀπὸ τῶν ξένων, οὓς προσβάλλουσι (XI, 29), ὅτι οἱ κύνες γνωρίζουσι βότανα δι' ὧν θεραπεύουσιν ἑαυτοὺς πάσχοντας (VIII, 8) καὶ δύνανται νὰ διακρίνωσι τοὺς Ἕλληνας, οὓς περισαίνουσιν, ἀπὸ τῶν βαρβάρων, οὓς ὑλακτοῦσιν (XI, 5). Ἐκ τούτων εἶνε δυνατὸν νὰ εἰκάσῃ τις ὅτι ὁ κύων καὶ ὁ ὄφις ὡς ζῶα οἰκουρά, προγνωστικὰ καὶ ἐν μέρει ἰαματικά, ἔσχον ἐκ παλαιτάτων χρόνων θέσιν ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἡ αἴξ ἦτο ζῶον προγνωστικόν, ὡς ἐδη-

Heuzey (Comptes rendus de l'Académie des Inscr. et belles lettres, 1890 σ. 120) διὰ τῆς ἐκ τῆς Περσίας διαδοθείσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ δεισιδαίμονος περὶ αὐτοῦ δοξασίας ὡς τοῦ πτηνοῦ, ὅπερ διὰ τοῦ πρωϊνοῦ αὐτοῦ ᾄσματος ἀπωθεῖ τὰ πονηρὰ πνεύματα.

λώσαμεν ἀνωτέρω. Ἡ τρυγὼν δὲ ἦτο πτηνὸν προφυλασσόμενον ἀπὸ τῶν βασκανιῶν καὶ μαγγανιῶν (Περὶ ζώων, I, 35). Τὰς χῆνας δὲ ὁ αὐτὸς Αἰλιανὸς (XII, 33) ἐκλαμβάνει ὡς χρησίμους πρὸς οἰκιακὴν φύλαξιν, χρησιμωτέρας τῶν κυνῶν, μνημονεύων πρὸς πίστωσιν τούτου τῶν ἐν τῷ Καπιτωλίῳ χηνῶν, αἵτινες, ὅτε οἱ Γαλάται ἐπροσπάθουν ἐν καιρῷ νυκτὸς νὰ εἰσελάσωσιν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ λόφου, ἐξύπνισαν διὰ τῶν κρωγμῶν των τὸν Μάλλιον, ἐν ᾧ οἱ κύνες ὁρμήσαντες εἰς τὰς τροφάς, ἃς ἔρριψαν αὐτοῖς οἱ Γαλάται, ἐσιώπων. Καὶ ὁ ἀλέκτωρ δὲ καὶ ἡ ἀλεκτορίς, κατὰ τὸν Αἰλιανόν (VII, 7), ἔχουσι προγνωστικὴν δύναμιν, διότι προβλέπουσι καὶ προαγγέλλουσι τὰς πνοὰς ἀνέμων, τὸν χειμῶνα καὶ τὴν εὐδίαν.

4.

Ἀναθήματα.

Ἀπὸ παλαιτάτων χρόνων οἱ ἄνθρωποι θέλοντες νὰ καταστήσωσιν ἑαυτοῖς εὐμενεῖς τοὺς θεούς, ἢ νὰ ἀποδώσωσιν αὐτοῖς εὐχαριστήρια, προσέφερον αὐτοῖς ὡς δῶρα παντοῖα πράγματα, ἀναθήματα, ἃ ἐκαλοῦντο ἐν γένει ἀγάλματα, διότι ἐπὶ τῇ προσκτήσει τούτων ἠγάλλοντο οἱ θεοί. Κατὰ τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὁμήρου ἡ Ἑκάτη ὑπέσχετο τῇ Ἀθηνᾷ θυσίαν δώδεκα βοῶν καὶ ἀνέθηκεν αὐτῇ τὸν κάλλιστον καὶ μέγιστον ἑαυτῆς πέπλον (Ζ. 271. 302), ὁ δὲ Ἕκτωρ προκαλῶν τινα τῶν Ἀχαιῶν εἰς μονομαχίαν ὑπέσχετο νὰ ἀφιερώσῃ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὴν πανοπλίαν τοῦ ἀντιπάλου (Η. 82). Κατὰ δὲ τὴν Ὀδύσσειαν ἡ Κλυταιμήστρα προσέφερε τοῖς θεοῖς θυσίας καὶ ἀφιέρωσε πολλὰ ἀγάλματα, ὑφάσματα καὶ χρυσόν (Γ. 274), ὁ Τηλέμαχος ὑπέσχετο τῷ Ὀδυσσεῖ, ὃν εἶχεν ἐκλάβει ὡς θεόν, θυσίας καὶ χρύσεα δῶρα (Π. 185), καὶ οἱ ἑταῖροι τοῦ Ὀδυσσέως ὑπέσχοντο τῷ Ἡλίῳ νὰ κατασκευάσωσιν αὐτῷ ναόν, ἐν ᾧ νὰ καταθέσωσιν ἀγάλματα πολλὰ καὶ ἐσθλὰ (Μ. 346).

Ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἐσώζετο ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου ἀρχαία στήλη, καθ' ἣν ὁ Ἱππόλυτος, ὃν ὁ Ἀσκλη-

πιὸς εἶχεν ἀναστήσει ἐκ νεκρῶν, ἀνέθηκε τῷ θεῷ εἴκοσιν ἵππους (Παυσ. II, 27, 4). Καὶ οἰκοδομήματα δὲ ἀνεγείροντο ἐν τῷ Ἱερῷ ὡς ἀναθήματα τῷ Ἀσκληπιῷ, οἷον Βιβλιοθήκη (ἴδε σ.157) καί τινα πιθανῶς, οἱ ναοὶ τοὐλάχιστον, τῶν δαπάναις τοῦ Ἀντωνίνου κατασκευασθέντων οἰκοδομημάτων (ἴδε σ. 169). Τὰ κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἐν τῷ Ἱερῷ προσφερόμενα ἀναθήματα, ἀπὸ τῶν πρώτων τοὐλάχιστον χρόνων τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π.Χ., ἦσαν σπανίως μὲν χαλκᾶ σκεύη, πήλινα ἀγγεῖα (1) καὶ πήλινα ἀγαλμάτια (2), συνήθως δὲ πίνακες, ἐν οἷς ἀνεγράφοντο τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γινόμενα ἰάματα τῶν ἀσθενῶν (3), μαρμάρινα ἀγαλμάτια καὶ ἀγάλματα θεῶν, ἀνάγλυφα, ἀνδριάντες, ἱερὰ λίθινα σκεύη, οἷον βωμοί, τρίποδες, περιρραντήρια (4), τράπεζαι ἢ κλίναι (5) καὶ ἄλλα. Εὐνόητον δὲ εἶνε ὅτι καὶ πολύτιμα ἀναθήματα ἀνετίθεντο τῷ Ἀσκληπιῷ. Ἀσθενῆ τινα ἀπιστοῦντα εἰς τὰ ἰάματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐθεράπευσε μὲν ὁ θεός, παρήγγειλεν ὅμως αὐτῷ νὰ ἀναθέσῃ ἀργυροῦν χοῖρον ὡς μνημεῖον τῆς ἀνοησίας αὐτοῦ (F. d'Épid. 1 στ. 39), ἄλλος δέ τις ἀσθενὴς ἔπεμψεν εἰς τὸ Ἱερὸν χρήματα ὡς ἀνάθημα (F. d'Épid. 1 στ. 56 καὶ 59). Ἀλλ' ὄχι μόνον ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἀλλ' ἐν γένει τὰ χρήματα, τὰ ἴατρα, ἃ κατέβαλλον οἱ ἀσθενεῖς θεραπευόμενοι,

---

(1) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 8, 9, 10, 11.

(2) Τοιοῦτον ἀνάθημα εἶνε τὸ ὑπὸ Β. Στάη δημοσιευθὲν ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι (1892, πίν. 7) ἀγαλμάτιον.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 1 στ. 8, 25, 30, 35. Οἱ πίνακες οὗτοι δὲν θὰ ἔφερον μόνον ἐπιγραφάς, ἀλλὰ τινὲς τοὐλάχιστον θὰ εἶχον, ὡς φαίνεται, καὶ παραστάσεις τινὰς σχετικὰς πρὸς τὸν θεὸν καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς γενομένας θεραπείας. Τοιοῦτον δ' ἀνάθημα τῶν μεταγενεστέρων χρόνων εἶνε μαρμάρινος πίναξ φέρων ἀναγεγλυμμένα δύο ὦτα ἀνθρώπου καὶ ἐπιγραφήν, καθ' ἣν τὸν πίνακα ἀνέθηκε ρωμαῖος ἀνήρ, ὃν πάσχοντα τὰ ὦτα ἐθεράπευσεν ὁ Ἀσκληπιός (Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1885 σ. 199).

(4) Ὁμοιώματα περιρραντηρίων εἶνε, φρονῶ, τὰ ἐν Athen. Mittheilungen, 1898 σ. 15, εἰκονιζόμενα, οὐχὶ λεκάναι διὰ τὰς πρὸς πλύσιν ἀνάγκας τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ, ὡς φρονεῖ ὁ Blinkenberg. Ἦσαν δὲ τὰ περιρραντήρια ἱδρυμένα, ὡς γνωστόν, ἐν ταῖς εἰσόδοις τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ναῶν καὶ περιεῖχον ἡγιασμένον ὕδωρ, δι' οὗ ἐρραντίζοντο καὶ ἐκαθαίροντο οἱ εἰς τὰ ἱερὰ εἰσερχόμενοι.

(5) Τράπεζαι καὶ κλῖναι δὲν ἦσαν ἄσχετοι πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἴδε Girard: l'Asclépieion d'Athènes, σ. 107.

ἐξελαμβάνοντο ὡς ἀναθήματα προσφερόμενα τῷ θεῷ· διὰ τοῦτο ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἰαμάτων ἁπαντᾷ ἡ φράσις ἀποθύειν τὰ ἴατρα (F. d'Épid. 1 στ. 45).

Προσέφερον δὲ τὰ ἀναθήματα ταῦτα οἱ ἀσθενεῖς, οἱ εὐσεβεῖς ἐπισκέπται τοῦ Ἱεροῦ, καὶ οἱ ἱερεῖς, πυροφόροι, ἱερομνήμονες καὶ λοιποὶ ὑπηρέται τοῦ θεοῦ. Πλεῖστα ἀναθήματα προσεφέροντο κατὰ παραγγελίαν, ἣν ἔδιδεν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ εἰς τοὺς πιστοὺς αὐτὸς οὗτος ὁ θεὸς δι' ἐνυπνίων (1), ἄλλα προσεφέροντο πρὸς ἐκπλήρωσιν εὐχῆς καὶ ὑποσχέσεως γενομένης τῷ θεῷ (2) καὶ ἄλλα πρὸς ἀπόδοσιν χάριτος καὶ ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης τῷ θεῷ ἐπὶ γενομένῃ θεραπείᾳ ἢ ἄλλῃ τινὶ εὐεργεσίᾳ (3).

5

Θυσίαι.

Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν οἱ ἄνθρωποι προσέφερον τοῖς θεοῖς ἀναθήματα, ἐτέλουν αὐτοῖς καὶ θυσίας, διότι κατὰ Πλάτωνα, (Εὐθύφρων 14 c), τὸ θύειν δωρεῖσθαί ἐστι τοῖς θεοῖς.

Τῷ Ἀσκληπιῷ ἐθύοντο ταῦροι καὶ βόες (4), πρόβατα, χοῖροι (Παυσ. II, 11, 7), καὶ ἐνιαχοῦ, οἷον ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῷ ἐν Βαλάγραις τῆς Κυρήνης, αἶγες· ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν Τιθορέᾳ (Παυσ. II, 26, 9. X, 32, 10), ἦτο ἀπηγορευμένη ἡ θυσία αἰγῶν (5). Κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐθύετο τῷ Ἀσκλη-

---

(1) Ταῦτα τὰ ἀναθήματα εἶνε τὰ προσφερόμενα κατ' ὄναρ (Fouilles d'Épidaure ἀρ. 6, 42, 54, 63, 76, 123, 134, 145, 147, 151, 157, 161) καὶ κατα κέλευσιν (F. d'Épid. ἀρ. 186).

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 24 (εὐχάν), 140 (εὐξάμενος).

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 36 (χαριστήριον), 154 (εὐχαριστῶν). Ἐν τῇ κατηγορίᾳ ταύτῃ ὑπάγονται καὶ ἀγαλμάτια Ὑγιείας καὶ Τελεσφόρου (F. d'Épid. 159, 160), ἃ ἀφιερώθησαν τούτοις ὡς ἴατρα, ὡς ἀμοιβὴ δηλ. ἐπὶ γενομένῃ θεραπείᾳ.

(4) C.I. A. II, Add. et corr. 453 b, 453 c. Girard: l'Asclépieion d'Athènes σ. 39.

(5) Κατὰ Σέξτον τὸν Ἐμπειρικὸν (Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις, III 221) ἡ

πιῷ ἀλεκτωρ. Θυσίαν ἀλέκτορος τῷ θεῷ τούτῳ παρήγγειλεν ὁ Σωκράτης ἀποθνήσκων ἐν τῇ φυλακῇ διὰ τῶν τελευταίων αὐτοῦ πρὸς τὸν Κρίτωνα λέξεων «τῷ Ἀσκληπιῷ ὀφείλομεν ἀλεκτρυόνα· ἀλλὰ ἀπόδοτε καὶ μὴ ἀμελήσητε» (1).

Ἐκ τῆς ἐν σ.186, σημ.1, ἐπιγραφῆς μανθάνομεν τὰς ἐν τῷ Ἱερῷ θυσίας, ἃς ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἐτέλει τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων, ὡς φαίνεται. Τῷ Ἀπόλλωνι ἐθύετο βοῦς, ἕτερος βοῦς ἐθύετο τοῖς σὺν τῷ Ἀπόλλωνι λατρευομένοις θεοῖς. Τῷ Ἀσκληπιῷ δὲ ἐθύετο ὡσαύτως βοῦς, ἕτερος βοῦς ἐθύετο τοῖς σὺν αὐτῷ λατρευομένοις θεοῖς καὶ βοῦς θήλεια ταῖς σὺν αὐτῷ λατρευομέναις θεαῖς. Συγχρόνως δὲ ἐθύοντο ἀλεκτορὶς τῇ Λητοῖ καὶ ἑτέρα τῇ Ἀρτέμιδι καὶ ἀλέκτωρ τῷ Ἀσκληπιῷ (2), προσεφέροντο δὲ καὶ τὰ διὰ τὰς θυσίας ταύτας ἀναγκαῖα προθύματα, κριθαί, σῖτος καὶ οἶνος. Τοῦ πρώτου δὲ τῶν θυσιαζομένων τῷ Ἀπόλλωνι καὶ τῷ Ἀσκληπιῷ βοῶν ὁ ἕτερος τῶν μηρῶν ἐδίδετο αὐτοῖς τοῖς θεοῖς, δηλ. ἑκαίετο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ αὐτῶν, τὸν δ' ἕτερον ἐλάμβανον οἱ ἱερομνήμονες. Τῶν βοῶν δέ, οἵτινες τὸ δεύτερον ἐθυσιάζοντο, ὁ ἕτερος τῶν μηρῶν ἐδίδετο εἰς τοὺς ἀοιδοὺς καὶ ὁ ἕτερος εἰς τοὺς φρουρούς, εἰς οὓς ἐδίδοντο πρὸς τούτοις καὶ τὰ ἐντόσθια (3).

θυσία αἰγῶν τῷ Ἀσκληπιῷ ἀπηγορεύετο ἀπολύτως, κατὰ δὲ τὸν Servius (Virg. Georg. II, 380) ἐπετρέπετο ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ καὶ ἦτο οἱονεὶ προσήκουσα θυσία τῷ θεῷ τῆς ὑγείας, διὰ τὸν παράδοξον λόγον ὅτι ἡ αἴξ πάσχει συνεχῶς ἐκ πυρετοῦ.

(1) Πλάτων ἐν Φαίδωνι 118 Α. Ἀλέκτωρ ἐθυσιάζετο τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ κατὰ Ἡρώνδαν (IV,12, 88 κ.ἑ.), καθ' ὃν τὸ ἕτερον τῶν σκελῶν, τὸ σκελύδριον, ἐδίδετο τῷ νεωκόρῳ, ἐν ᾧ συγχρόνως προσεφέρετο τῷ δράκοντι, ἐν τῇ τρώγλῃ αὐτοῦ, πλακούντιόν τι (πέλανος). Ἴδε καὶ Λουκιανὸν (Δὶς Κατηγορούμενος, 5) καὶ πρβ. τὰ ἐν σελ. 203.

(2) Ἡ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιγραφῇ λ. κάλαϊς σημαίνει, ὡς φαίνεται, ὅ τι τὰ κάλλαια, τοὺς πώγωνας τῶν ἀλεκτρυόνων (Ἡσύχιος) καὶ ἴσως τὸν ὅλον ἀλεκτρυόνα. Περὶ τούτου θὰ διαλάβω ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι τοῦ 1899, ἐν ᾗ θὰ πραγματευθῶ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης.

(3) Πῶς κατενέμοντο οἱ μηροὶ τῆς τρίτης βοός, τῆς θυσιαζομένης ταῖς σὺν τῷ Ἀσκληπιῷ λατρευομέναις θεαῖς, δὲν γνωρίζομεν, διότι ἡ ἐπιγραφὴ εἶνε ἐλλιπὴς τὸ κάτω μέρος. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὰ δέρματα τῶν θυμάτων δὲν κατενέμοντο, ὡς φαίνεται, διότι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ οὐδεὶς λόγος περὶ τούτων γίνεται. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὰ δέρματα διετίθεντο ὑπὲρ τοῦ ταμείου τοῦ

Πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ θυόμενα ὑπό τε τῆς πόλεως καὶ ὑπὸ ἰδιωτῶν, εἴτε Ἐπιδαύριος εἴτε ξένος ἦτο ὁ θύων, κατηναλίσκοντο ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, ἀπαγορευομένης τῆς ἐξαγωγῆς κρεάτων ἐκτὸς τοῦ περιβόλου, ὡς ἀναφέρει ὁ Παυσανίας (II, 27, 1), ὅστις προσθέτει ὅτι αὐτὸ τοῦτο ἐγίνετο καὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῷ ἐν Τιτάνῃ. Σημειωτέον δὲ ὅτι τοιοῦτος νόμος ἴσχυε καὶ ἐν ἄλλοις Ἀσκληπιείοις, οἷον ἔν τινι τεμένει Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγιείας κατ᾽ ἐπιγραφὴν ἐξ Ἀθηνῶν (1).

Ἐτελεῖτο δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ θυσία τις καλουμένη ὁλοκαύτησις, θυσία δηλ. καθ᾽ ἣν τὰ θυόμενα ἱερεῖα ἐκαίοντο ὁλόκληρα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Ἡ ἐν F. d'Épidaure, ἀρ. 244, ἐπιγραφὴ ἀναγράφει χρηματικὰς εἰσφορὰς πρὸς τέλεσιν τοιαύτης θυσίας, γενομένας ὑπὸ διαφόρων ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ ἐκ μεμακρυσμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χωρῶν, οἷον ἐξ Ἀμφιπόλεως, ἐκ Θεσσαλίας, ἐξ Ἀμβρακίας κτλ. Συνεισέφερον δ᾽ οὗτοι ὑπὲρ ἑαυτῶν, ὑπὲρ τῶν τέκνων, τῶν γονέων, τῶν ἀδελφῶν καὶ ὑπὲρ τῶν κτημάτων καὶ τῆς περιουσίας αὐτῶν, διάφορα ποσὰ ἀπὸ δραχμῶν δύο μέχρι δεκατριῶν ἀλεξανδρινῶν δραχμῶν καί, ὡς φαίνεται, μέχρι χρυσοῦ στατῆρος.

Εὐνόητον δ᾽ εἶνε ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐτελοῦντο καὶ ἀναίμακτοι θυσίαι, προσεφέροντο δηλ. τῷ θεῷ τὰ πρὸς τοιαύτας θυσίας ἐν κοινῇ χρήσει πλακούντια (πόπανα, πέλανοι), λιβανωτός, καρποί, κτλ. Τοιαῦτα προσέφερον, ἐννοεῖται, οἱ πτωχοὶ τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ Ἱεροῦ, οἱ μὴ εὐπορούντες ὅπως προσφέρωσιν ἱερεῖόν τι, ζῶον ἢ πτηνόν. Ἀλλ᾽ ἰδίως τοιαύτας θυσίας ὤφειλον νὰ τελῶσιν οἱ ἀσθενεῖς, εἴτε πτωχοὶ εἴτε πλούσιοι ἦσαν οὗτοι, πρὶν ἢ εἰσέλθωσι καὶ κατακλιθῶσιν ἐν τῷ Ἀβάτῳ (ἴδε σ. 70 καὶ 126).

Ἱεροῦ. Γνωστὸν δ᾽ ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις τὰ δέρματα τῶν θυμάτων τῶν μεγάλων θυσιῶν ἐπωλοῦντο ὑπὲρ τοῦ ταμείου τῆς πόλεως, τῶν ἐξ αὐτῶν εἰσπραττομένων χρημάτων ἀποτελούντων, κατὰ τὴν ἐν C.I.A.II, 741, ἐπιγραφήν, κεφάλαιον ἐκ τοῦ δερματικοῦ. Πρβ. τὰ ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1897 σ. 188 (Καββαδίας).

(1) Bulletin de corr. hellénique, 1881, σ. 262 ἀρ. 2.

6.

Ὕμνοι καὶ παιᾶνες.

Τὸ κατ' ἐξοχὴν μέσον πρὸς ἐξύμνησιν τῶν θεῶν καὶ ἐξιλέωσιν αὐτῶν ἦτο ἡ ποίησις, διότι αὕτη ἦτο κατὰ Πλάτωνα μανία τις ὑπὸ τῶν Μουσῶν πεμπομένη, ὁ δὲ ποιητὴς ἔκφρων γινόμενος καὶ ἔνθεος ἐδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὸ θεῖον καὶ νὰ ἐξυμνήσῃ τοῦτο κατὰ τὸ προσῆκον. Οὕτως ἔσχον τὴν ἀρχὴν οἱ πρὸς ἐξύμνησιν τῶν θεῶν ὕμνοι καὶ παιᾶνες. Ἀλλ' ὁ παιὰν ἦτο κατ' ἀρχὰς ᾆσμα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ἢ τῆς Ἀρτέμιδος ἐπὶ καταπαύσει λοιμῶν καὶ νόσων (1). Κατὰ τὰ ἐν στ. 472 τοῦ Α τῆς Ἰλιάδος οἱ Ἀχαιοὶ ᾄδοντες παιᾶνα τῷ Ἀπόλλωνι ἐξιλεοῦσιν αὐτὸν πρὸς κατάπαυσιν τοῦ λοιμοῦ, τέρπεται δὲ ὁ Ἀπόλλων ἐπὶ τῷ ᾄσματι τούτῳ :

οἱ δὲ πανημέριοι μολπῇ θεὸν ἱλάσκοντο,
καλὸν ἀείδοντες παιήονα, κοῦροι Ἀχαιῶν
μέλποντες ἑκάεργον· ὁ δὲ φρένα τέρπετ' ἀκούων.

Εὐνόητον ἄρα εἶνε ὅτι ὁ παιὰν ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν ᾆσμα πρὸς ἐξύμνησιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος Ἀσκληπιοῦ, τοῦ πᾶσαν νόσον καταπαύοντος. Οὐδεὶς θεὸς παρεῖχε τοῖς ἀνθρώποις τοσοῦτον ἰσχυρὰς ἀφορμὰς εὐγνωμοσύνης, ὅσον ὁ Ἀσκληπιός, ὁ τῶν θεῶν πραότατος καὶ φιλανθρωπότατος, ὁ θεραπεύων τοὺς πάσχοντας καὶ σώζων ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ παντὸς κινδύνου, προλαμβάνων πᾶσαν αὐτῶν συμφορὰν καὶ παρέχων αὐτοῖς ὑγιείαν καὶ παντοῖα ἀγαθά. Διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι ὕμνους καὶ παιᾶνας κατ' ἐξοχὴν συνέτασσον καὶ πολλάκις ἐπὶ λίθων ἀναγράφοντες ἀνέθετον τῷ Ἀσκληπιῷ πρὸς ἐξιλέωσιν αὐτοῦ καὶ ἰδίως πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς ἑαυτῶν εὐγνωμοσύνης. Ἠρέσκετο δὲ ὁ Ἀσκληπιὸς ἐπὶ τοιούτοις ᾄσμασι, διότι αὐτὸς παρήγγειλε τῷ Σοφοκλεῖ νὰ ποιήσῃ αὐτῷ παιᾶνα (2)· καὶ ἄλλα δὲ ποιήματα καὶ

(1) Πρόκλος παρὰ Φωτίῳ 985. Ἴδε τὴν τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Μιστριώτου Ἑλλην. Γραμματολογίαν, Ι σ. 56 καὶ 277.

(2) Ἴδε Φιλόστρατον νεώτερον (Εἰκόνες, 13).

παιᾶνα ἐποίησεν αὐτῷ ὡσαύτως Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ (I σ.514) κατὰ προτροπὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ.

Παιᾶνα εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν περίφημον ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ ᾀδόμενον, ἐποίησε κατὰ προτροπὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, ὡς εἴπομεν, ὁ Σοφοκλῆς (1), ἕτερον δὲ Ἰσόδημος ὁ Τροιζήνιος (2) καὶ ἄλλον ὁ τῆς Σικελίας Διονύσιος ὁ νεώτερος (3). Τούτοις δὲ προσθετέον καὶ τὸν μνημονευθέντα παιᾶνα, ὃν ἐποίησε τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἡρακλεῖ Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ (I σ. 514).

Καὶ τούτους μὲν ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι, περιῆλθον ὅμως καὶ εἰς ἡμᾶς τοιοῦτοι εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν παιᾶνες, οἷον ὁ παρὰ Ἡρώνδᾳ, ὃν ἴδε ἐν σ.188 σημ. 2, καὶ ἄλλοι ἐπὶ λίθων κεχαραγμένοι, εἷς μὲν εὑρεθεὶς ἐν Ἀθήναις (4), καὶ ἕτερος εὑρεθεὶς

---

(1) Φιλόστρατος (Ἀπολλώνιος III, 17): «οἱ δὲ ᾖδον ᾠδὴν ὁποῖος ὁ παιὰν ὁ τοῦ Σοφοκλέους, ὃν Ἀθήνησι τῷ Ἀσκληπιῷ ᾄδουσιν». Λουκιανὸς (Δημοσθένους ἐγκώμιον, 27): οὐδὲ γὰρ τἀσκληπιῷ μεῖόν τι γίνεται τιμῆς, εἰ, μὴ τῶν προσιόντων αὐτῶν ποιησάντων παιᾶνα, τὰ Ἰσοδήμου τοῦ Τροιζηνίου καὶ Σοφοκλέους ᾄδεται». Πρβ. καὶ Φιλόστρατον νεώτερον (Εἰκόνες, 13).

Σημειωτέον ὅτι ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπιείου εὑρέθη ἡ ἀρχὴ τοῦ ἑξῆς παιᾶνος εἰς τὸν Ἀσκληπιόν (C. I. A. III Add. et Corr: 171g):

Σοφοκλέους

[Ὦ Φλεγύα] κούρα περιώνυμε, μᾶτερ ἀλεξιπό[νου.....]
[Φοῖβο]ς ἀκειρεκόμας...ἐναρίθμι[ον...]
...εσι[ν] εὐεπ[ίη].....

Δυνατὸν δὲ οὗτος νὰ εἶνε αὐτὸς ὁ τοῦ Σοφοκλέους παιάν, ὅν, πασίγνωστον καὶ περίφημον ὄντα, εὐγνωμόνων τις τῷ Ἀσκληπιῷ ἐχάραξεν ἐπὶ λίθου ἐν ρωμαϊκοῖς χρόνοις, ἀπορίᾳ πρωτοτύπου παιᾶνος, καὶ οὕτω προσήνεγκε τῷ θεῷ ἀνάθημα (ἴδε Girard: l'Asclépieion d'Athènes, σ. 122).

(2) Ἴδε τὸ ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ.

(3) Ἀθήναιος VI, 250: ὁ Δημοκλῆς ἔφη, «χαρίσαιο δ' ἄν μοι, Διονύσιε, κελεύσας τινὶ τῶν ἐπισταμένων διδάξαι με τὸν πεποιημένον εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν παιᾶνα· ἀκούω γάρ σε πεπραγματεῦσθαι περὶ τοῦτον».

(4) C. I. A. III, 171:

Ἔγρ[εο], Παιήων Ἀσκληπιέ, κοίρανε λαῶν,
Λητοΐδου σεμνῆς τε Κορωνίδος ἠπιόφρων παῖ.
Ὕπνον ἀπὸ βλεφάρων σκεδάσας εὐχῶν ἐπάκουε
Σῶν μερόπων, οἱ πολλὰ γεγηθότες ἰλάσκονται
Σὸν σθένος, ἠπιόφρων Ἀσκληπιέ, πρῶτον Ὑγείαν.
Ἔγρ[εο] καὶ τεὸν ὕμνον, Ἰήϊε, κ[έ]κλυ[θι]· χαῖρε.

ὡσαύτως ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ, ποιηθεὶς ὑπὸ Μακεδόνος (1), ἕτερος δὲ εὑρεθεὶς ἐν Περγάμῳ (C. I. G. 3538), ἕτερος ἐν Πτολεμαΐδι τῆς Αἰγύπτου (ἴδε αὐτὸν ἐν σ. 189), ἕτερος ἐν Ρώμῃ (2) καὶ ἕτερος ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ποιηθεὶς ὑπὸ ἐπιδαυρίου ποιητοῦ Ἰσύλλου.

Σημειωτέον ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ λίθῳ εἶνε ἀναγεγραμμένος καὶ ὁ ἐν σ. 191 παιὰν εἰς τὸν Τελεσφόρον, καὶ παιὰν εἰς τὴν Ὑγίειαν, ὅστις εἶνε ὁ ὑπὸ τοῦ Σικυωνίου ποιητοῦ Ἀρίφρονος ποιηθείς (Ἀθήναιος XV, 702α).

(1) C. I. A. III Adh. et corr. 171 b.

Μακε[δὼν
ἐποίη[σεν.
Δήλιον εὐφαρέτρα[ν.....]
εὔφρονι θυμῷ εὐφημ[είτε.....ἰὴ Παιὰν]
ἰατῆρ[α] κλάδον ἐν παλά[μαισιν ἔχοντες, ἐλαίας]
ἅ[γλ]αον ἔρνος, κοῦροι Αθη[νῶν, ἰὴ Παιάν]
.υ..αμε....ος ὕμνος ἀεί[δ....]
κλυτόν, ἥ[πι]ον,.....
Ἐπιτάρροθον.....[ἐγεί]νατο νούσω[ν.....ἠδέ]
δόης, Ἀσκληπιὸν εὔφ[ρονα κοῦρον, [ἰὴ Παιάν]
τὸν δ' ἀνὰ Πηλιάδας κορυφὰς ἐδίδαξε [τέ]χνη[ν τε καὶ σο]-
φίαν Κένταυρος ἀλεξίπονο[ν] μερόπεσσιν [ἰὴ Παιάν]
παῖδα Κορωνίδος, ἥπιον ἀν[δ]ράσι, δαίμονα σεμνότα[τον], ἰὴ Παιάν]
τοῦδ' ἐγένοντο κό[ρ]οι Ποδαλείριος ἠδὲ Μαχάων, Ἕλλησ[ιν κοσμήτορε]
λόγχης ἰὴ Παιάν
ἠδ' Ἰασὼ Ἀκεσώ τε καὶ Αἴγλη καὶ Πανάκεια, Ἠπιόνης [θύγατρες σὺν]
ἀριπρέπτῳ Ὑγιείᾳ, ἰὴ Παιάν
χαῖρε, βροτοῖς μέγ' ὄνειαρ, δαῖμον κλεινότατε, [ἰὴ Παιάν]
Ἀσκληπιέ, σὴν δὲ δίδου σοφίαν ὑμνοῦντας ἐς αἰ[εὶ θ]άλλειν
ἐν βιοτῇ σὺν τερπνοτάτῃ Ὑγιείᾳ, ἰὴ Παιά[ν]
σώζοις δ' Ἀθίδα Κεκροπίαν πόλιν αἰὲν ἐπερχόμ[εν]ος ἰὲ Παιὰν
ἥπιος ἔσσο, μάκαρ, στυγερὰς δ' ἀπερύκεο νούσους· ἰὲ ὦ ἰ[ὲ] Παιάν.

(2) C. I. G. 5973c.

Νουσολύτα, κλυτόμητι, φερέσ[βιε, δέσποτα Παιάν,
σὴ δύναμις κακόεργον ἀνακρο[ύει τ' ἐπίνοιαν
ἀνθρώπων, τρομέει τε πάλιν [καὶ Τάρταρος αἰνὸς
Ἄιδης τ' εὐρυθέμιλος, ὅταν ζωά[γρια νούσων
ἀντανύσῃς, βιοδῶτα, φερεσσιπ[όνοισι βροτοῖσιν.
νῦν οὖν πάντα δόμον, γενέτα[ν τε καὶ ἀγλαὰ τέκνα,
σῶζε, μάκαρ Παιάν, ἀκεσώδυν[ε, σῶζε, Πατρώνου.

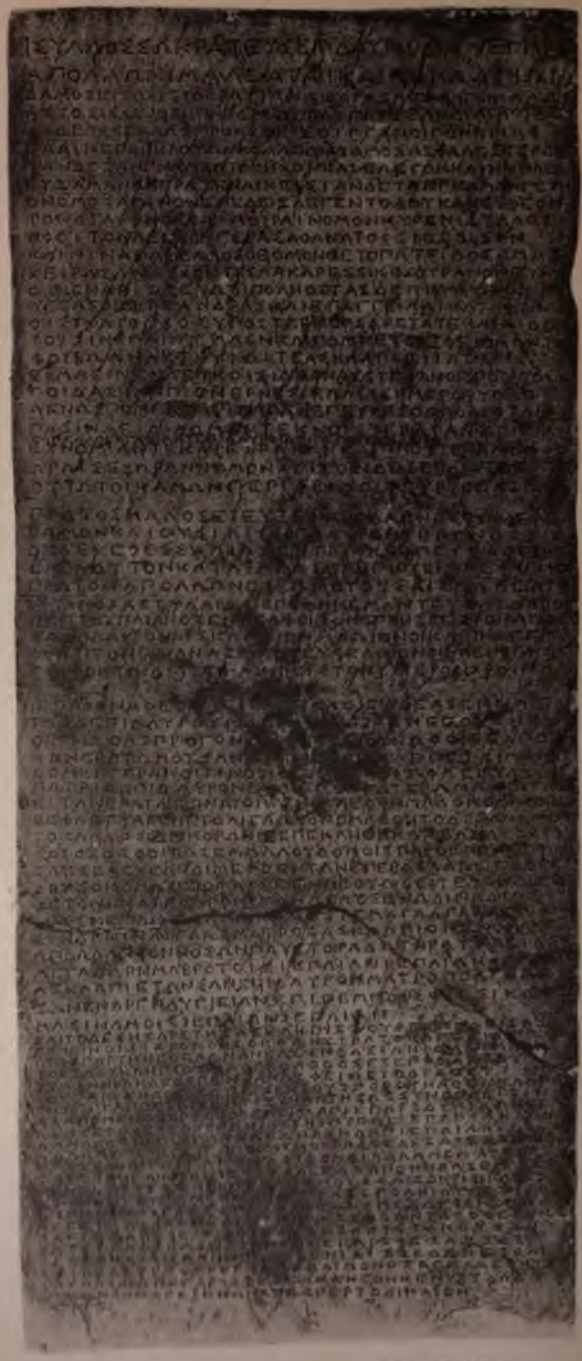

Ἐν σελ. 213

Τὸν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιὸν ἐξύμνησεν ὁ μνημονευθεὶς Ἴσυλλος ἐν ποιήμασιν, ἅτινα χαράξας ἐπὶ λιθίνης στήλης ἀνέθηκεν ἐν τῷ Ἱερῷ. Ταύτην δὲ τὴν στήλην, τὴν εἰκονιζομένην ἐν τῇ προσηρτημένῃ ἐνταῦθα φωτοτυπίᾳ, εὗρον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ 1884. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη, ἥτις ἀποτελεῖ σπουδαιοτάτην συμβολὴν πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν περὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ μυθολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν ζητημάτων καὶ ἐν ᾗ ἐξέχει κυρίως ὁ ἐν στ. 37-56 παιὰν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ἔχει ὡς ἑξῆς: (1)

Ἴσυλλος Σωκράτευς Ἐπιδαύριος ἀνέθηκε
Ἀπόλλωνι Μαλεάται καὶ Ἀσκλαπιῶι.

Δᾶμος εἰς ἀριστοκρατίαν ἄνδρας α[ἰ] πρ[ο]άγοι καλῶς
αὐτὸς ἰσχυρότερος· ὀρθοῦται γὰρ ἐξ ἀνδραγαθίας.
Αἱ δέ τις καλῶς προαχθεὶς θιγγάνοι πονηρίας
πάλιν ἐπαγκρούων, κολάζων δᾶμος ἀσφαλέστερος.
Τάνδε τὰν γνώμαν τόκ' ἦχον καὶ ἔλεγον καὶ νῦν λέγω.
Εὐξάμαν ἀνγράψεν, αἴ κ' εἰς τάνδε τὰν γνώμαν πέτη
ὁ νόμος ἀμίν, ὃν ἐπέδειξα· ἔγεντο δ', οὐκ ἄνευ θε[(ῶ)]ν.

Τόνδ' ἰαρὸν θεῖαι μοῖραι νόμον νῦρεν Ἴσυλλος,
ἄφθιτον ἀέναον γέρας ἀθανάτοισι θεοῖσιν,
καί νιν ἅπας δᾶμος θεθμὸν θέτο πατρίδος ἁμᾶς,
χεῖρας ἀνασχόντες μακάρεσσιν ἐς οὐρανὸν εὐρύ[ν]·
οἵ κεν ἀριστεύωσι πόλιος τᾶσδ' Ἐπιδαύρου,
λέξασθαί τε ἄνδρας καὶ ἐπαγγεῖλαι κατὰ φυλάς,
οἷς πολιοῦχος ὑπὸ στέρνοις ἀρετά τε καὶ αἰδώς,
τοῖσιν ἐπαγγέλλειν καὶ πομπεύειν σφε κομῶντας
Φοίβωι ἄνακτι υἱῶι τε Ἀσκλαπιῶι ἰατῆρι
εἶμασιν ἐν λευκοῖσι, δάφνας στεφάνοις ποτ' Ἀπόλλω,

(1) Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα, 1885 σ. 65 ἀρ. 84 (Καββαδίας) καὶ Fouilles d'Épidaure σ. 34 ἀρ. 6. — Blass (Jahrb. für Philol. und Päd.) 1885 σ. 822 κ. ἑ.— Baunack: Studien σ. 174 ἀρ. 84 καὶ Aus Epidauros σ. 18 ἀρ. 84.— Wilamowitz: Isyllos von Epidauros (Philol. Untersuchungen, 1886).

Δημοσιευομένης ἐνταῦθα φωτοτυπικῆς εἰκόνος τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπιγραφικοῦ μνημείου, νομίζω ὅτι πᾶς τις θὰ πεισθῇ πλέον, ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ προέρχεται ἐκ τῶν πρώτων χρόνων τῆς Γ' καὶ οὐχὶ τῆς Β' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., ὅτι δηλ. ὁ ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενος Φίλιππος εἶνε Φίλιππος ὁ Β' (ὡς ἐγὼ τὸ πρῶτον ὑπεστήριξα εἶτα δὲ καὶ ὁ Wilamowitz), οὐχὶ Φίλιππος ὁ Γ', ὡς φρονεῖ ὁ Blass.

ποὶ δ' Ἀσκλαπιὸν ἔρνεσι ἐλαίας ἡμεροφύλλου,
ἀγνῶς πομπεύειν καὶ ἐπεύχεσθαι πολιάταις
πᾶσιν ἀεὶ διδόμεν τέκνοις τ' ἐρατὰν ὑγίειαν,
τὰν καλοκαγαθίαν τ' Ἐπιδαυροῖ ἀεὶ ῥέπεν ἀνδρῶν
εὐνομίαν τε καὶ εἰράναν καὶ πλοῦτον ἀμεμφῆ,
ὥραις ἐξ ὡρᾶν νόμον ἀεὶ τόνδε σέβοντας.
Οὕτω τοί κ' ἀμῶν περιφείδοιτ' εὐρύοπα Ζεύς.

Πρῶτος Μᾶλος ἔτευξεν Ἀπόλλωνος Μαλεάτα
βωμὸν καὶ θυσίαις ἠγλάϊσεν τέμενος.
Οὐδέ κε Θεσσαλίας ἐν Τρίκκοι πειραθείης
εἰς ἄδυτον καταβὰς Ἀσκληπιοῦ, εἰ μὴ ἐφ' ἁγνοῦ
πρῶτον Ἀπόλλωνος βωμοῦ θύσαις Μαλεάτα.

Ἰσυλλος Ἀστυλαΐδαι ἐπέθηκε μαντεύσασθαί οἱ
περὶ τοῦ παιᾶνος ἐν Δελφοῖς, ὃν ἐπόησε εἰς τὸν Ἀπολ-
λωνα καὶ τὸν Ἀσκλαπιόν, ἢ λώιόν οἱ κα εἴη ἀγγρά-
φοντι τὸν παιᾶνα. Ἐμάντευσε λώιόν οἱ κα εἶμεν ἀγ
γράφοντι καὶ αὐτίκα καὶ εἰς τὸν ὕστερον χρόνον.

Ἰεπαιᾶ|να θεὸν ἀεί|σατε λαοί, | ζαθέας ἐν|ναέτα[ν]
τᾶσδ' | Ἐπιδαύρου. || Ὧδε γὰρ φάτις | ἐνέπουσ' ἥλ|υ-
θ' ἐς ἀκοὰς | προγόνων ἀ|μετέρων, ὦ | Φοῖβε Ἀπόλ-
λων. || Ἐρατὼ Μοῦ|σαν πατὴρ Ζεὺς | λέγεται Μά|λ[ωι]
δόμεν παρά|κοιτιν ὁσίοι|σι γάμοις. || Φλεγύας δ', [ὃς] |
πατρὶδ' Ἐπίδαυ|ρον ἔναιεν, || θυγατέρα Μά|[λ]ου γ[(α)]μ-
εῖ, τὰν|Ἐρατὼ γεί|νατο μάτηρ. | Κλεοφήμα δ'|ὀνομάσθη. || Ἐγ
δὲ Φλεγύα | γένετο, Αἴγλα | δ' ὀνομάσθη, | τόδ' ἐπώνυ|μον,
τὸ κάλλος | δὲ Κορωνὶς || ἐπεκλήθη. | Κατιδὼν δὲ ὁ | χρυ-
σότοξος | Φοῖβος ἐμ Μά|λου δόμοις παρ|θενίαν ὥ|ραν
ἔλυσε. || Λεχέων δ' ἰ|μεροέντων | ἐπέβας, Λα|τῶιε κόρε
χρυ|σοκόμα· || σέβομαί σε. Ἐν | δὲ θυώδει | τεμένει τέ-
κε|τό νιν Αἴγλα. || Γονίμαν δ' ἔ|λυσεν ὠδῖ|να Διὸς
[π]αῖς | μετὰ Μ[ο]ιρᾶν || Λάχεσίς τε | μαῖα ἀγαυά. || Ἐπίκλη-
σιν | δέ νιν Αἴγλας | ματρὸς Ἀσκλαπιὸν ὠνό|μαξε
Ἀπόλλων, || τὸν νόσων παύ|στορα, δωτῆ|ρα ὑγιείας. |
μέγα δῶρη|μα βροτοῖς. || Ἰεπαιάν, | ἰεπαιάν, || χαίρεν,
Ἀσκλα|πιέ, τὰν σὰν| Ἐπίδαυρον | ματρόπολιν αὖ- |
ξων, ἀναρχῆ | δ' ὑγίειαν || ἐπιπέμπων|φρεσὶ καὶ σώ- |
μασιν [ἀ]μοῖς. || Ἰεπαιάν, ἰεπαιάν. ||

Καὶ τόδε σᾶς ἀρετῆς Ἀσκληπιέ, τοὔργον ἔδειξας
ἐν καινοῖς χρόνοις, ὅκα δὴ στρατὸν ἆγε Φίλιππος
εἰς Σπάρταν, ἐθέλων ἀνελεῖν βασιλῆίδα τιμήν.
Τοῖς δ' Ἀσκληπιὸ[ς ἦλ]θε βοαθόος ἐξ Ἐπιδαύρου

τιμῶν Ἡρακλέος γενεάν, ἃς φείδετο ἄρα Ζεύς.
Τουτάκι δ' ἦλθε, δχ' ὁ παῖς ἐκ Βουσπόρου ἦλθεν κάμνω[ν]·
Τῷι τύγα ποστείχοντι συνάντησας σὺν ὅπλοισιν
λαμπόμενος χρυσέοις, Ἀσκλαπιέ. Παῖς δ' ἐσιδών σε
λίσσετο χεῖρ' ὀρέγων, ἱκέτηι μύθωι σε προσαντῶν·
» ἄμμορός εἰμι τεῶν δώρων, Ἀσκληπιὲ Παιάν,
» ἀλλά μ' ἐποίκτειρον ». Τὺ δέ μοι τάδε ἔλεξας ἐναργῆ·
» θάρσει, καιρῷι γάρ σοι ἀφίξομαι, ἀλλὰ μέν' αὐτεῖ,
» τοῖς Λακεδαιμονίοις χαλεπὰς ἀπὸ κῆρας ἐρύξας,
» οὕνεκα τοὺς Φοίβου χρησμοὺς σώιζοντι δικαίως.
» οὓς μαντευσάμενος παρέταξε πόληι Λυκοῦργος ».
Ὣς ὁ μὲν ὤιχετο ἐπὶ Σπάρτην, ἐμὲ δ' ὥ[ρ]σε νόημα
ἀγγεῖλαι Λακεδαιμονίοις ἐλθόντα τὸ θεῖον
πάντα μάλ' ἐξείας. Οἱ δ' αὐδήσαντος ἄκουσαν
σώτειραν φήμαν, Ἀσκλαπιέ, καὶ σφε σάωσας.
Οἱ δὲ ἐκάρυξαν πάντας ξενίαις σε δέκεσθαι
σωτῆρα εὐρυχόρου Λακεδαίμονος ἀγκαλέοντες.
Ταῦτά τοι, ὦ μέγ' ἄριστε θεῶν, ἀνέθηκεν Ἴσυλλος
τιμῶν σὴν ἀρετήν, ὥναξ, ὥσπερ τὸ δίκαιον.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι τοιοῦτοι παιᾶνες δὲν ἐποιοῦντο ἁπλῶς πρὸς δόξαν τοῦ θεοῦ, οὐδ' ἀνετίθεντο μόνον τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐπὶ λίθων ἀναγραφόμενοι, ἀλλὰ καὶ ᾄδοντο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις καὶ δὴ οὐχὶ μόνον κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς καὶ τελετάς, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ πρὸς τιμὴν ἄλλων θεῶν ᾄδοντο ὕμνοι κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτάς.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἱερὰ τῶν λοιπῶν θεῶν, ἐν οἷς ἐσύγχναζον συνήθως οἱ πιστοὶ μόνον ἐν ὡρισμέναις ἡμέραις, καθ' ἃς τελεταὶ καὶ πανηγύρεις ἐτελοῦντο, τὰ Ἀσκληπιεῖα ἦσαν προσιτὰ τοῖς ἀνθρώποις καθ' ἑκάστην καὶ διαρκῶς πλήρη ἱκετῶν τοῦ θεοῦ. Εἰς αὐτὰ κατέφευγον πρὸ πάντων οἱ πάσχοντες καὶ πολλὰς ἡμέρας ἐν αὐτοῖς διέτριβον, μέχρις οὗ θεραπευθῶσιν. Ἀναγκαίως ἄρα ἔπρεπε νὰ τελῶνται ἐν αὐτοῖς καθημεριναὶ τελεταί· θυσίαι προσεφέροντο, εὐχαὶ καὶ ὕμνοι ἀνεπέμποντο τῷ θεῷ καὶ ἄσματα ἐψάλλοντο, παρισταμένων τῶν ἱκετῶν τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς δοξολογίαις ταύταις καὶ ἐν κατανύξει ἐπικαλουμένων τὴν θείαν ἀντίληψιν. Ὅτι δὲ οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καὶ ἐξ ὧν παραδίδουσιν οἱ ἀρχαῖοι περὶ ᾠδῆς παιάνων τῷ Ἀσκληπιῷ. Τὰ παρὰ Λουκιανῷ (Δημοσθένους ἐγκώμιον, 27) «οὐδὲ » γὰρ τἀσκληπιῷ μεῖόν τι γίνεται τιμῆς, εἰ, μὴ τῶν προσιόν-

»των αὐτῶν ποιησάντων παιᾶνα, τὰ Ἰσοδήμου τοῦ Τροιζηνίου »καὶ Σοφοκλέους ᾄδεται», τὰ παρ' Αἰλιανῷ (Ἀποσπ. 98. Ἴδε Σουίδαν ἐν λ. ἀσκωλίαζε) «καὶ ὄρθριον ᾀδομένου τοῦ »παιᾶνος τῷ Ἀσκληπιῷ ἑαυτὸν ἀποφαίνει τῶν χορευτῶν ἕνα», τὰ παρὰ Ἀριστείδῃ τῷ ῥήτορι (I, 452 καὶ 517) «ἐδόκουν ἐν «τῷ ἱερῷ εἶναι τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὄρθριον καὶ χαίρειν ὡς ταχέως »ἀνεῴγνυτο. ἐδόκουν δὲ καὶ τοὺς παῖδας ᾄδειν τὸ ἀρχαῖον »ᾆσμα» καὶ «ἔπειθ' οἱ θεραπευταὶ προειστήκειμεν, ὥσπερ ὅταν »ὁ παιὰν ᾄδηται», ταῦτα πάντα ἀναφέρονται εἰς καθ' ἡμέραν, ὡς φαίνεται, καὶ δὴ ἐν ὥρᾳ ὄρθρου, γινομένην ᾠδὴν ᾀσμάτων ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις (1). Ἑτέραν δὲ τούτου ἀπόδειξιν δύναται νὰ παράσχῃ ἡμῖν ἐπιγραφὴ εὑρεθεῖσα ἐν Πειραιεῖ, ἐν ᾗ ἀπαντῶσι παιανισταὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μουνυχίου (Bull. de corr. hellén. 1896 σ. 649). Οἱ παιανισταὶ οὗτοι ἀνῆκον, ὡς φαίνεται, εἰς τὸ ἱερατικὸν προσωπικὸν τοῦ ἐν Πειραιεῖ Ἀσκληπιείου (2) καὶ ἐξετέλουν συνεχῶς, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἔργον των, ἔψαλλον δηλ. τὰ εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ᾄσματα καθ' ἡμέραν, ἢ τοὐλάχιστον συχνάκις, οὐχὶ μόνον κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς, κατὰ ἀφισταμένας δηλ. χρονικὰς περιόδους, διότι ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει δὲν θὰ ὠνομάζοντο καὶ δὲν θὰ ἦσαν παιανισταὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μουνυχίου τὸ ἐπάγγελμα (3).

---

(1) Πρβλ. καὶ Παυσανίαν (III, 26, 10): «διὸ καὶ τάδε αὐτός οἶδα περὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον τὸ ἐν Περγάμῳ γινόμενα· ἄρχονται μὲν ἀπὸ Τηλέφου τῶν ὕμνων, προσᾴδουσι δὲ οὐδὲν ἐς τὸν Εὐρύπυλον, οὐδὲ ἀρχὴν ἐν τῷ ναῷ θέλουσιν ὀνομάζειν αὐτόν, οἷα ἐπιστάμενοι φονέα ὄντα Μαχάονος κτλ.».

(2) Δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ τις ὅτι οἱ παιανισταὶ οὗτοι τοῦ Ασκληπιοῦ τοῦ Μουνυχίου ἦσαν ἴσως ὅ,τι οἱ ἐν Περγάμῳ ὑμνῳδοὶ θεοῦ Σεβαστοῦ καὶ θεᾶς Ῥώμης (Fraenkel: Inschriften von Pergamon II ἀρ. 374), διότι οὗτοι δὲν εἶχον ἔργον τὸ ᾄδειν ὕμνους, ἀλλ' ἀπετέλουν θίασον, ὅστις ἐφρόντιζε περὶ τῆς καθ' ὅλου λατρείας τοῦ Σεβαστοῦ καὶ τῆς Ῥώμης, κατ' ἀκολουθίαν καὶ περὶ τῆς δι' ὕμνων ἐξυμνήσεως αὐτῶν, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἔλαβον.

(3) Πρὸς ᾠδὴν ὕμνων εἰς τοὺς θεοὺς κατὰ τὰς πομπὰς καὶ πανηγύρεις δὲν ὑπῆρχόν που μόνιμοι ἀοιδοὶ ἢ μουσικοί. Πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν κατηρτίζοντο χοροὶ καὶ προσελαμβάνοντο αὐληταὶ καὶ μουσικοὶ ἐκ τοῦ προχείρου, οὕτως εἰπεῖν, ὡρισμένως δηλ. διὰ τὰς ἑκάστοτε παρουσιαζομένας τοιαύτας περιπτώσεις. Οὕτω λ. χ. ἐν τῇ ἐξ Ἀνθανίας ἐπιγραφῇ, ἐν στ. 73-74, οἱ ἐπὶ τῶν κατ' ἔτος τελουμένων μυστηρίων ἱεροὶ διατάσσονται ὅπως καταγράφωσι κατ' ἐνιαυτὸν τοὺς

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, εὐνόητον εἶνε ὅτι καθημεριναὶ ᾠδαὶ ὕμνων καὶ παιάνων θὰ ἐγίνοντο κατ' ἐξοχὴν ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, τῷ περιφήμῳ ἐπὶ τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν Ἀσκληπιείῳ, ὅπερ νυχθημερὸν ἦτο πάντοτε πλῆρες ἱκετῶν τοῦ θεοῦ. Εἰς κύρωσιν δὲ τοῦ συμπεράσματος ἡμῶν τούτου προστίθεται ἡ ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφή, ἐν ᾗ ἀναφέρονται ἀοιδοὶ ἐν τῷ Ἱερῷ λαμβάνοντες καὶ οὗτοι μερίδιον ἐκ τῶν θυσιαζομένων ζώων, ὥσπερ οἱ ἱερομνήμονες καὶ οἱ φρουροί. Οἱ ἀοιδοὶ οὗτοι θὰ ἦσαν οἱ τοὺς καθημερινοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ὕμνους καὶ παιᾶνας ᾄδοντες.

Διὰ τῶν ἐκτεθέντων περιήλθομεν εἰς σπουδαῖον συμπέρασμα ὡς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐξηγάγομεν δηλ. ὅτι ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἐτελεῖτο καθημερινή τις ἱερουργία συνισταμένη εἰς τὴν ᾠδὴν ὕμνων καὶ παιάνων πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν θεῶν(1). Πρὸς τέλεσιν τῆς ἱερουργίας ταύτης ὑπῆρχον ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἀοιδοὶ καὶ παιανισταί, οἵτινες ἦσαν προφανῶς αὐτὸ τοῦτο ὅ,τι σήμερον οἱ ψάλται ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ναοῖς(2).

λειτουργήσοντας ἔν τε ταῖς θυσίαις καὶ μυστηρίοις αὐλητὰς καὶ κιθαριστάς, ὅσους κα εὑρίσκωντι εὐθέτους ὑπάρχοντας.

(1) Καθημερινὴ ὑμνῳδία ὑπὸ χοροῦ ἐκ τριάκοντα παίδων ἐτελεῖτο καὶ ἐν Στρατονικείᾳ τῆς Καρίας πρὸς τιμὴν τοῦ Πανημερίου Διὸς καὶ τῆς Ἑκάτης, οἵτινες ἔσωσαν τὴν πόλιν ἐκ πολλῶν καὶ μεγάλων καὶ συνεχῶν κινδύνων (C. I. G. 2715ᵃ).

(2) Τὸ συμπέρασμα τοῦτο δύναται νὰ ἀγάγῃ ἡμᾶς εἰς ἄλλο λίαν ἐνδιαφέρον συμπέρασμα. Πλίνιος ὁ νεώτερος (X, 96), ὅστις ἦτο διοικητὴς τῆς Βιθυνίας κατὰ τὸ 103 μ. Χ., διηγεῖται ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου συνηθροίζοντο καὶ ᾖδον τῷ Χριστῷ ὡς θεῷ ᾄσμά τι (ἴδε Γ. Μιστριώτου Ἑλληνικὴν Γραμματολογίαν I, 740). Ἐν τῇ καθημερινῇ ταύτῃ ἐωθινῇ δοξολογίᾳ τῶν Χριστιανῶν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἐπίδρασίν τινα τῆς ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις τελουμένης δοξολογίας τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον καὶ ἄλλοι τρόποι ἐκδηλώσεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὓς δὲν εἶνε τοῦ παρόντος νὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα, φαίνεται ὅτι ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εὔλογον δὲ εἶνε τοιοῦτον συμπέρασμα, διότι εὐνόητον εἶνε ὅτι οἱ Χριστιανοί, θέλοντες νὰ προσηλυτίσωσι τοὺς ἐθνικοὺς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ, ἀπεδέξαντο ἐξωτερικούς τινας τύπους τῆς λατρείας τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ, τῆς λατρείας δηλ. ἐκείνης, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως καὶ βαθμηδὸν ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο ἡ μόνη παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς ἀκμάζουσα λατρεία καὶ ἡ μόνη διαδεδομένη πανταχοῦ τοῦ ἑλληνιστικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ κόσμου.

7.

Ἑορταὶ καὶ ἀγῶνες.

Πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐτελεῖτο ἐν τῷ Ἱερῷ πανήγυρις καλουμένη Ἀσκληπιεῖα καὶ ἄλλη, ὑστερώτερον ἱδρυθεῖσα, καλουμένη Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα.

Ἀσκληπιεῖα.

Τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ Ἀσκληπιεῖα, τὰ ἐπιφανέστατα κατὰ Παυσανίαν (II, 26, 7) τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀκληπιείων, ἱδρύθησαν ὑπὸ τῶν Ἀσκληπιαδῶν Μαχάονος καὶ Ποδαλειρίου καὶ ἐτελοῦντο κατὰ τὸν Σχολιαστὴν τοῦ Πινδάρου (ἴδε σ. 33 σημ. 2) ἀνὰ τετραετίαν, ἐννέα ἡμέρας μετὰ τὰ Ἴσθμια, ἐν καιρῷ θέρους, ὡς φαίνεται, κατὰ τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου μέχρι Ἰουνίου πιθανῶς χρονικὸν διάστημα (1). Ὠνομάζοντο δὲ αὐτὰ ἐν τῷ Ἱερῷ ἁπλῶς Ἀσκλαπιεῖα (F. d'Épid. ἀρ. 238, 240) καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους μεγάλα Ἀσκληπιεῖα (ἀρ. 272) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ ἄλλης ἑορτῆς ἐνιαυσίας, ὡς φαίνεται, περὶ ἧς κατωτέρω.

Ἐτελοῦντο δὲ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος Ἀσκληπιεῖα ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος π. Χ. τοὐλάχιστον, διότι νικητὰς γυμνικῶν ἀγώνων ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐξυμνεῖ ὁ Πίνδαρος, Κλέανδρον τὸν Αἰγινήτην (Ἴσθμ. Η' στ. 150) καὶ Θεμίστιον (Νέμ. Ε' στ. 95) (2). Ὅτι δὲ οἱ ἀγῶνες οὗτοι πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐτελοῦντο καὶ δὴ οὐχὶ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐπιδαύρου, ὡς ἦτο δυνατὸν ἴσως νὰ νομίσῃ τις, ἀλλ' ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐν τῷ

---

(1) Παρὰ τὰ ἐκτεθέντα καὶ ὑποστηριχθέντα ὑπὸ τοῦ Unger (Philologus XXXVII σ. 1) καὶ ὑπὸ τοῦ Nissen (Rhein. Museum 1887 σ. 46) δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἐτελοῦντο τὰ Ἴσθμια καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ Ἀσκληπιεῖα. Πρβ. καὶ Bruno Keil (Athen. Mitteilungen 1895 σ. 77 σημ. 2) καὶ Lechat: Épidaure σ. 233 κ. ἑ.

(2) Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ἐν Νεμ. Γ', στ. 146, ὁ ποιητὴς ἐξυμνῶν τὸν ταραντινὸν Ἀριστοκλείδην προλέγει ὅτι θὰ νικήσῃ οὗτος καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ὁ Μελησίας.

ἄλσει τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ρητῶς παραδίδει ὁ μνημονευθεὶς Σχολιαστὴς τοῦ Πινδάρου. Πρὸ τῆς λήξεως δὲ τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος, θὰ ἐτελοῦντο κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες, διότι κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος κατεσκευάσθη ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ Ἱππόδρομος (ἴδε σ. 118 κ. ἑ.). Σὺν τῇ λήξει δὲ τῆς Ε΄ καὶ τῇ ἐνάρξει τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος ἐγένετο ἀναδιοργάνωσίς τις τῶν Ἀσκληπιείων, ὡς φαίνεται. Καθωρίσθησαν τότε διὰ τῆς ἐν σελ. 186 σημ. 2 ἐπιγραφῆς αἱ δημοτελεῖς θυσίαι, αἱ θυσίαι δηλ. ἃς κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐτέλει ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων, καὶ ἱδρύθησαν καὶ ἀγῶνες ραψῳδίας καὶ μουσικῆς, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ἴωνος τοῦ Πλάτωνος (1), οἵτινες προφανῶς θὰ ἐγίνοντο ἐν τῷ σταδίῳ, ἀφ' οὗ καθ' ὃν χρόνον ὁ Πλάτων συνέγραψε τὸν Ἴωνα κατὰ τὰς ἀρχὰς δηλ. τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος (2), δὲν εἶχεν οἰκοδομηθῇ τὸ θέατρον. Περατωθείσης δὲ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ θεάτρου περὶ τὰ μέσα πιθανῶς τῆς Δ΄ ἑκατονταετηρίδος (ἴδε σ. 72), ἐτελοῦντο ἔκτοτε καὶ δραματικοὶ ἀγῶνες καὶ οὕτω συνεπληρώθησαν αἱ κατὰ τὰ προκείμενα Ἀσκληπιεῖα τελούμεναι ἀγωνιστικαὶ τελεταί, γυμνικοὶ ὕστερον δὲ καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες, ὑστερώτερον μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες καὶ τέλος δραματικοὶ ἀγῶνες (3).

---

(1) Ἴων Ι. ΣΩ. «Τὸν Ἴωνα χαίρειν· πόθεν τὰ νῦν ἡμῖν ἐπιδεδήμηκας; ἢ οἴκο» θεν ἐξ Ἐφέσου; ΙΩΝ. Οὐδαμῶς, ὦ Σώκρατες, ἀλλ' ἐξ Ἐπιδαύρου, ἐκ τῶν » Ἀσκληπιείων. ΣΩ. Μῶν καὶ ραψῳδῶν ἀγῶνα τιθέασι τῷ θεῷ οἱ Ἐπιδαύριοι; » ΙΩΝ. Πάνυ γε, καὶ τῆς ἄλλης γε μουσικῆς. ΣΩ. Τί οὖν; ἠγωνίζου τι ἡμῖν; καὶ » πῶς τι ἠγωνίσω; ΙΩΝ. Τὰ πρῶτα τῶν ἄθλων ἠνεγκάμεθα, ὦ Σώκρατες. ΣΩ. Εὖ » λέγεις· ἄγε δὴ ὅπως καὶ τὰ Παναθήναια νικήσωμεν. ΙΩΝ. Ἀλλ' ἔσται ταῦτα, » ἐὰν θεὸς ἐθέλῃ. ΣΩ. Καὶ μὴν πολλάκις γε ἐζήλωσα ὑμᾶς τοὺς ραψῳδούς, ὦ » Ἴων, τῆς τέχνης».

(2) Κατὰ τὸ 394 π. Χ., κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Bruno Keil (Athen. Mittheilungen, 1895 σ. 77), πρὸ τῶν τῇ 13 Αὐγούστου ἑορταζομένων τότε Παναθηναίων.

Ὁ ραψῳδὸς Ἴων ἔτυχε βραβείου ἐν τούτοις τοῖς ἐν Ἐπιδαύρῳ τελεσθεῖσιν ἀγῶσιν, ἐξ Ἐπιδαύρου δὲ μετέβη εἰς Ἀθήνας ἵνα μετάσχῃ καὶ τῶν κατὰ τὴν προσεχῆ ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων μελλόντων νὰ τελεσθῶσιν ἀγώνων. Προφανὲς εἶνε ἄρα ὅτι τὰ Ἀσκληπιεῖα δὲν ἐτελοῦντο ἐν χρόνῳ πολὺ ἀπέχοντι τοῦ τῶν Παναθηναίων.

(3) Νικητὰς τῶν ἀγώνων τούτων γνωρίζομεν, πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευ-

κρά, οὕτως εἰπεῖν, Ἀσκληπιεῖα (τὰ Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα) κατ' ἔτος. Ὅτι δὲ ταῦτα κατ' ἔτος ἑωρτάζοντο, δύναται νὰ ἐξαχθῇ καὶ ἐκ τοῦ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 235 ψηφίσματος, δι' οὗ στεφανοῦσιν οἱ Ἐπιδαύριοι Ἀριστόβουλον Ξενοδόκου καὶ παραγγέλλουσιν ὅπως γίνηται ἡ ἀναγόρευσις τοῦ στεφάνου καθ' ἑκάστην πανήγυριν τῶν Ἀπολλωνίων καὶ Ἀσκληπιείων. Τοῦτο προφανῶς θὰ ἐγένετο πρὸς μείζονα τιμὴν τοῦ στεφανουμένου, τῆς πανηγύρεως ταύτης καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀναγορεύσεως γινομένης κατ' ἔτος· ἄλλως δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος ὅπως ἡ ἀναγόρευσις γίνηται κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀπολλωνίων καὶ Ἀσκληπιείων καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν μεγάλην καὶ ἐπίσημον ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων.

Τὰ Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα, κατ' ἔτος τελούμενα, ἦσαν πανήγυρις τοπική, οὕτως εἰπεῖν, δὲν εἶχε δηλ. τὴν ἐπισημότητα οὐδὲ τὸν πανελλήνιον χαρακτῆρα, ὃν εἶχον τὰ Ἀσκληπιεῖα. Εὐλόγως ὅμως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐγίνετο καὶ κατὰ τὴν πανήγυριν ταύτην πομπὴ καὶ ἐτελοῦντο θυσίαι, ἀφ' οὗ καὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο κατ' αὐτήν, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 235 καὶ 239 ἐπιγραφῶν.

Καισάρεια.

Ὁ αὐτὸς ἱερεὺς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος Γναῖος Κορνήλιος, ὁ πρῶτος ἀγωνοθετήσας τῶν Ἀπολλωνιείων καὶ Ἀσκληπιείων, ἵδρυσεν ἐν τῷ Ἱερῷ πανήγυριν Καισαρείων, ἐν ᾗ καὶ ἀγῶνες ἐτελοῦντο (F. d'Épid. ἀρ. 189). Ἑωρτάζοντο δέ, ὡς φαίνεται, καὶ τὰ Καισάρεια ταῦτα κατ' ἔτος, ὥσπερ καὶ τὰ Ἀπολλωνιεῖα καὶ τὰ Ἀσκληπιεῖα, διότι ἀμφότεραι αἱ ἑορταὶ αὗται σχετίζονται ἐν ταῖς ἐν F. d'Épid. ἀρ. 189 καὶ 191 ἐπιγραφαῖς. Ὁ ἱδρύσας τὰ Καισάρεια Γναῖος Κορνήλιος ἐγένετο πρῶτος ἀγωνοθέτης τούτων καὶ τῶν Ἀπολλωνιείων καὶ Ἀσκληπιείων, ἄλλος δὲ ἀγωνοθέτης τῆς τελευταίας ταύτης πανηγύρεως, ὁ Πολυκράτης Εὐάνθεος, ἐγένετο ὡσαύτως ἀγωνοθέτης τῶν Καισαρείων.

8.

Ἱερατικὸν προσωπικόν.

Ἐκ τῆς πρώτης τῶν ἐν σ. 179 ἐπιγραφῶν μανθάνομεν ὅτι οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπηρέται τῆς λατρείας ἦσαν κατὰ ἱεραρχικὴν τάξιν ὁ ἱερεύς, ἡ νάκορος, ὁ πυροφόρος, ἡ ζάκορος καὶ οἱ ναοφύλακες· πάντες δὲ οὗτοι ἦσαν ἐνιαύσιοι τὸ ἀξίωμα καὶ ἐκαλοῦντο ἱερεωσάμενοι καί, κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 38 ἐπιγραφήν, ἱεραπολήσαντες. Ἐκ δὲ τῆς ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ κατελέγοντο καὶ οἱ ἱερομνήμονες, οἱ ἀοιδοί, καὶ οἱ φρουροί, οἵτινες εἶνε, ὡς φαίνεται, αὐτοὶ οἱ μνημονευθέντες ναοφύλακες.

Ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦτο ὁ ἀνώτατος θρησκευτικὸς ἄρχων τοῦ Ἱεροῦ. Προϊστατο οὗτος, τοῦ λοιποῦ ἱερατικοῦ προσωπικοῦ, εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ ἐφρόντιζε περὶ τῆς κατὰ τὰ κεκανονισμένα ἀσκήσεως πάσης τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ λατρείας. Οὗτος ἦτο πρὸς τούτοις ὁ θεματοφύλαξ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναθημάτων καὶ δὴ ὁ προϊστάμενος καὶ διαχειριστὴς χρηματικῆς τοῦ Ἱεροῦ περιουσίας, ἦτο δηλ. ταμίας, εἰσέπραττε χρήματα καὶ ἐκ τοῦ ταμείου, ὃ διηύθυνεν, ἐπλήρονε διὰ κατασκευὴν δημοσίων ἔργων καὶ λοιπὰς ἐν τῷ Ἱερῷ δαπάνας (F. d'Épid. σ. 101).

Ἐν ταῖς πολλαῖς ἐν τῷ Ἱερῷ εὑρεθείσαις ἐπιγραφαῖς (ταῖς ἀπὸ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν τελευταίων ρωμαϊκῶν χρόνων), ἐν αἷς γίνεται μνεία τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὗτος καλεῖται ἁπλῶς ἱερεύς· ἐνίοτε δὲ καλεῖται ἱερεὺς Ἀσκληπιοῦ, ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ καὶ ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος (1). Ἕνεκα δὲ τῆς σχέσεως τοῦ Ἀσκληπιοῦ πρὸς τὰ ἐν

(1) F. d'Épid. ἀρ. 35, 36, 48, 49, 54, 55, 63, 75, 76, 234. Τῶν ἐπιγραφῶν τούτων μόνη ἡ ὑπ' 234 προέρχεται ἐκ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς Γ' π. Χ.

Ἡ ἑορτὴ ἤρχετο διὰ πομπῆς ἐκ τῆς πόλεως τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀναχωρούσης πιθανῶς ἐκ τοῦ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τεμένους τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Τὴν πομπὴν ἀπετέλουν κατ' ἐξοχὴν οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν ἐκλελεγμένοι κατὰ φυλάς, μακρὰν φέροντες τὴν κόμην, ἐνδεδυμένοι λευκὰ ἱμάτια καὶ ἐστεφανωμένοι οἱ μὲν στεφάνῳ δάφνης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, οἱ δὲ στεφάνῳ ἐλαίας πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ (1). Μετεῖχον δ' αὐτῆς, ἐννοεῖται, οἱ ἄρχοντες, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πανταχόθεν τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἑλληνικῶν πόλεων, οἱ θεωροί (2), καὶ εἵπετο ὁ πολὺς ὄχλος, ὁδηγουμένων συγχρόνως καὶ τῶν θυμάτων, πέντε βοῶν, οὓς ἔπεμπεν ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων, καὶ ἄλλων βοῶν, οὓς ἔπεμπον οἱ τῶν Ἐπιδαυρίων ἄποικοι (3). Οὕτως ἐκκινοῦσα ἡ πομπή, ἀναπεμπομένων εὐχῶν ὑπὲρ ὑγιείας καὶ εὐδαιμονίας τῶν

θέντων Κλεάνδρου καὶ Θεμιστίου, τὸν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει μνημονευθέντα ραψῳδὸν Ἴωνα, τὸν κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 240 ἐπιγραφὴν Σωκράτη Ἐπιδαύριον, νικήσαντα ἐν τοῖς ἱππικοῖς ἀγῶσι, καὶ τὸν Μ.Αὐρ. Ἀσκληπιάδην νικήσαντα παγκράτιον (C. I. G. Sic. et It., 1102). Ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν ἠγωνίσθησαν πρὸς τούτοις κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων οἱ ἐν τῇ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 238 ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενοι ἀθληταί. Διονύσιος δὲ ὁ Ῥόδιος εἶχεν ἀναλάβει νὰ διδάξῃ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων καὶ Ἀπολλωνίων κωμῳδίας ἐν τῷ θεάτρῳ (F. d'Épid. ἀρ. 239).

Σημειωτέον δὲ ὅτι τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ γυμνικῶν τοὐλάχιστον ἀγώνων προΐστατο εἷς ἀγωνοθέτης καὶ ἐπιτροπὴ ἐξ ἑλλανοδικῶν (F. d'Épid. ἀρ. 337), οἵτινες φαίνεται ὅτι ὠνομάσθησαν οὕτως ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἑλλανοδικῶν.

(1) Ὅτι ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐτελεῖτο οὐχὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, δῆλον εἶνε, ἀφ' οὗ συνελατρεύετο τῷ Ἀσκληπιῷ ὁ Ἀπόλλων καὶ τῶν αὐτῶν τιμῶν μετεῖχε (πρβ. τὰ ἐν σ. 181 κ. ἑ.).

(2) Οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ διετήρουν θρησκευτικὰς σχέσεις μετὰ τῶν μᾶλλον μεμακρυσμένων χωρῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐν F. d'Épid., ἀρ. 243, ἐπιγραφῆς, ἐν ᾗ ἀναγράφονται θεαροδόκοι τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, τῆς Σικελίας, τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἀλλ' εὐνόητον εἶνε ὅτι αἱ σχέσεις αὗται ἦσαν ἀμοιβαῖαι. Τελουμένων ἄρα ἐν τῷ Ἱερῷ τῶν Ἀσκληπιείων, πολλαχόθεν τοῦ ἀρχαίου κόσμου θὰ ἐπέμποντο θεωροί.

(3) Ἐκ τῆς ἐν F. d'Épid., ἀριθ. 233, ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι οἱ Ἀστυπαλαιεῖς, ἄποικοι τῶν Ἐπιδαυρίων, ἔπεμπον βοῦν πρὸς θυσίαν κατὰ τὴν ἐξ Ἐπιδαύρου πομπήν. Περὶ τῆς ἐπιγραφῆς δὲ ταύτης ὄντος τοῦ λόγου σημειωτέον ὅτι κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἐκτύπωσιν αὐτῆς ἐξέπεσεν εἷς ὁλόκληρος στίχος. Οὕτως ἀντὶ τοῦ στ. 5 ἀναγνωστέον δύο στίχους, τούς δε: [λ]ειαν εἶμεν πάντων καὶ ἀσυ|[λ]ίαν καὶ ἐν ἰράναι καὶ ἐν πο|λέμωι κτλ.

πολιτῶν καὶ ὑπὲρ εὐνομίας καὶ εἰρήνης τῆς πόλεως (1), καὶ ᾀδομένων παιάνων (2), ἔφθανε μετὰ δίωρον περίπου πορείαν εἰς τὸ Ἱερόν, ὅπερ ἦτο ἤδη πλῆρες παντοίων ἐπισκεπτῶν καὶ ἱκετῶν τοῦ θεοῦ. Ἐτελοῦντο τότε αἱ θυσίαι ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἑστιάσεις παρείχοντο τοῖς ἐπισήμοις τῶν πολιτῶν καὶ τῶν ξένων ἐκ τῶν κρεάτων τῶν θυμάτων. Τὴν ἐπιοῦσαν ἴσως ἐτελοῦντο οἱ μουσικοὶ καὶ ᾠδικοὶ ἀγῶνες ἐν τῷ θεάτρῳ καὶ δραματικαὶ παραστάσεις. Ἀκολούθως ἐτελοῦντο οἱ ἱππικοὶ καὶ γυμνικοὶ ἀγῶνες, οἵτινες ἔληγον διὰ τῆς ἐν τῷ σταδίῳ γινομένης ἀνακηρύξεως τῶν νικητῶν καὶ διανομῆς τῶν βραβείων. Τούτου δὲ γενομένου, ἐξεκίνει πομπὴ ἐκ τοῦ σταδίου, ἡγουμένων τῶν ἑλλανοδικῶν καὶ ἑπομένων τῶν νικητῶν τῶν ἀγώνων, τῶν ἀρχόντων, τῶν θεωρῶν καὶ τοῦ λοιποῦ πλήθους, ἥτις ἀναπέμπουσα εὐχὰς καὶ ὕμνους εἰς τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ λατρευομένους θεοὺς κατέληγε πιθανῶς εἰς τὴν θόλον (πρβ. σ. 70), ἐν ᾗ παρετίθετο τὸ ἐπίσημον δεῖπνον εἰς τοὺς νικητὰς τῶν ἀγώνων, δι' οὗ ἔληγεν ἡ πανήγυρις.

Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα.

Κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. χρόνους ἱδρύθη ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἄλλη ἑορτὴ καλουμένη Ἀπολλωνιεῖα (καὶ Ἀπολλώνια) καὶ Ἀσκληπιεῖα, ἧς πρῶτος ἀγωνοθέτης ἐγένετο Γναῖος Κορνήλιος Νικάτας ἱερεὺς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος (F. d'Épid. ἀρ. 189). Θὰ ἦτο δὲ ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐνιαυσία καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο ἐπισήμως Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα διακρινομένη ἀπὸ τῶν ἀνὰ τετραετίαν τελουμένων Ἀσκληπιείων, ἅτινα ὡσαύτως πρὸς διάκρισιν ἐκαλοῦντο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ὡς εἴπομεν, μεγάλα Ἀσκληπιεῖα. Ὥσπερ ἐν Ἀθήναις ἐτελοῦντο μεγάλα Παναθήναια ἀνὰ τετραετίαν καὶ μικρὰ κατ' ἔτος, οὕτω καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ ἑωρτάζοντο κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὰ ἀπὸ παλαιῶν χρόνων ἀνὰ τετραετίαν τελούμενα μεγάλα Ἀσκληπιεῖα καὶ τὰ μι-

(1) Ἴδε τὰ ἐν σ. 213 ποιήματα τοῦ Ἰσύλλου, στ. 15 κ. ἑ.

(2) Τοιαύτη χρῆσις θὰ ἐγίνετο καὶ τοῦ παιᾶνος τοῦ Ἰσύλλου. Ἴδ. σ. 214 στ. 37-56.

Ἐλευσῖνι μυστήρια (ἴδε σ. 185 σημ. 1) καὶ τῆς ἐν αὐτῷ τῷ Ἱερῷ λατρείας τῶν Ἐλευσινίων θεῶν (ἴδε σ. 193) τινὲς τῶν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔφερον τὸν τίτλον καὶ ἱερατικοῦ ἀξιώματος τῶν ἐν Ἐλευσῖνι. Οὕτως ὁ ἐν F. d'Épid., ἀρ. 48 καὶ 49, ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ ὀνομάζεται καὶ δαδοῦχος τῶν Ἐλευσεῖνι μυστηρίων, ὁ δὲ ἱερεὺς Διογένης, ὁ πλεῖστα ἀναθήματα τοῖς ἐν τῷ Ἱερῷ θεοῖς προσενεγκών, ὀνομάζεται πρὸς τούτοις Δηοῦς πρόπολος καὶ συγχρόνως ἱεροφάντης (F. d'Épid. ἀρ. 47, 67, 71). Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ μεταγενεστέρους χρόνους φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον ἐν τῷ Ἱερῷ ἐνίοτε καὶ ἱερεῖς οὐχὶ Ἐπιδαύριοι· τοιοῦτοι ἦσαν ὁ ἱεροφάντης καὶ ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος Μνασέας Ἑρμιονεὺς (F. d'Épid. ἀρ. 54), ὁ ἀρχιερεὺς Πλούταρχος (ἀρ. 52 καὶ 53) καὶ ὁ ἐξ Ἀθηνῶν ἱερεὺς τοῦ σωτῆρος Ἀσκληπιοῦ δαδοῦχος τοῖν θεοῖν (ἀρ. 75).

Ἡ δὲ ἐκλογὴ τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐγίνετο κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοὐλάχιστον χρόνους διὰ κλήρου (1). Τὸ ἀξίωμα δ' αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν παλαιῶν μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ, ἦτο ἐνιαύσιον· διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέως ἀνεγράφετο ἐπὶ ἀναθηματικῶν καὶ ἄλλων ἐπιγραφῶν πρὸς δήλωσιν τῆς χρονολογίας (2). Ἐδύνατο δὲ ὁ αὐτὸς νὰ γείνῃ ἱερεὺς δὶς καὶ τρὶς (F. d'Épid. ἀρ. 78-80) καὶ πλέον ἴσως. Ἀρχομένου δὲ ἢ λήγοντος τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς εὐχαριστῶν τοῖς θεοῖς καὶ ἰδίως τῷ Ἀσκληπιῷ προσέφερεν ἀνάθημά τι, συνήθως λίθινον βωμὸν ἢ ἄγαλμά τι.

Ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ πολλῶν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς γίνεται κυρίως μνεία τῶν ἱερέων καὶ τῶν πυροφόρων, εἶνε δυνατὸν

ἑκατονταετηρίδος, αἱ λοιπαὶ προέρχονται ἐκ τῶν μ. Χ. χρόνων καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ.

(1) Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ἐπιγραφῆς δημοσιευθείσης ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Athen. Mittheilungen 1898 σ. 22, σημ. 2) «Ἀρίσταρχος Ἐργίλου ἱερεὺς λαχὼν Ἀσκληπιῷ καὶ Ἀπόλλωνι ἀνέθηκε». Ἐν τῷ ἐν F. d'Épid. ἀρ. 236 τεμαχίῳ ἐπιγραφῆς τῶν μ. Χ. χρόνων ἀπαντᾷ φράσις χειροτονεῖν ἱερέ[α]· ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπρόκειτο, ὡς φαίνεται, περὶ διατάξεως ἀφορώσης ἐκλογὴν ἱερέων οὐχὶ Ἐπιδαυρίων, ἀλλὰ ξένων.

(2) Ἴδε F. d'Épid. σ. 101 καὶ πρβ. σ. 47 ἀρ. 56.

νὰ εἰκάσῃ τις α') ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξελέγετο οὐχὶ ἐξ ἁπάντων τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀλλ' ἐκ γένους τινὸς ἢ ἐξ ὡρισμένων οἰκογενειῶν, β') ὅτι ἵνα ἐκλεγῇ τις ἱερεὺς ἔπρεπεν ἴσως νὰ διατελέσῃ προηγουμένως ἔν τισιν ἢ ἔν τινι τῶν κατωτέρων ἀξιωμάτων, γ') ὅτι ὁ ἱερεὺς ἐλάμβανεν ἴσως ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ κατωτέρου προσωπικοῦ, ἰδίως τοῦ πυροφόρου· αὐτὸς εἶχεν ἴσως τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν, ἢ ἡ ἐκλογὴ ἐγίνετο τῇ προτάσει ἢ ὑποδείξει αὐτοῦ (1).

Κατῴκουν δὲ οἱ ἱερεῖς μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπηρετῶν τῆς λατρείας ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, ἐν ἰδίοις οἰκήμασι (2), καὶ ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Κυνορτίου ὄρους ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου (3). Παρὰ τὴν κρατοῦσαν δὲ ἐν ἄλλοις ἱεροῖς συνήθειαν, δὲν ἐλάμβανον οὗτοι μερίδιον ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ θυμάτων, διότι τῶν θυσιῶν προΐσταντο οὐχὶ οἱ ἱερεῖς, ἀλλ' οἱ ἱερομνήμονες· κατ' ἀκολουθίαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐλάμβανον μέρος ἐκ τῶν κρεάτων. Ἄλλα θὰ ἦσαν ἄρα τὰ εἰσοδήματα τῶν ἱερέων, πιθανῶς δὲ θὰ ἐλάμβανον οὗτοι καὶ χρηματικὴν ἀμοιβὴν ἐκ τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ. Ὁπωσδήποτε τὴν ὑπηρεσίαν των δὲν παρεῖχον οὗτοι δωρεάν, ἀλλὰ θὰ εἶχον ἀρκετὰ εἰσοδήματα· διὰ τοῦτο δὲν εὑρέθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπιγραφαί, οἷαι συνήθως εὑρίσκονται ἐν ἄλλοις ἀρχαιολογικοῖς τόποις τῆς Ἑλλάδος, δι' ὧν εἷς διατελέσαντας ἱερεῖς θεοῦ τινος αἱ προϊστάμεναι πόλεις ἢ κοινότητες χάριτας ὁμολογοῦσι καὶ παντοίας ἀπονέμουσι τιμάς.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ γινόμενα ἱάματα, σημειωτέον ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ οὐδὲν ἄμεσον ἐνεργὸν μέρος ἐν τούτοις ἐλάμβανον· οὔτε ἰατροὶ ἦσαν, ὡς ὑπό τινων ἐπιστεύετο, οὔτε εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἰατρικῶν θεραπευτικῶν μέσων κατέφευγον, διότι τὰ ἱάματα κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἦσαν ἁπλῶς θαύματα. Οἱ ἱερεῖς ἦσαν οἱ γνωρίζοντες τὰς τελετὰς καὶ τὰς μυσταγωγίας,

---

(1) Περὶ τούτων πραγματεύομαι ἐν ἰδίῳ ἄρθρῳ δημοσιευομένῳ ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1899.

(2) Οἷον λ.χ. ἐν τῷ ἐν σ.128 οἰκοδομήματι *E* καὶ ἐν τῇ σ.162 οἰκίᾳ *P* ἴσως.

(3) Ἴδε σ. 178 κ. ἑ. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν ἐν σ. 179 καὶ 180 τριῶν ἐπιγραφῶν ἐξάγεται ὅτι οἱ ἱερεῖς καὶ τὸ λοιπὸν προσωπικὸν δὲν κατῴκουν πάντες ὁμοῦ καὶ πάντοτε ἐν τῷ αὐτῷ οἰκοδομήματι.

εἰς ἃς ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλωνται οἱ εἰς τὸ Ἱερὸν καταφεύγοντες ἀσθενεῖς, ἐφρόντιζον περὶ τῆς ἀκριβοῦς τούτων ἐκτελέσεως καὶ ἔθετον εἰς ἐφαρμογὴν ἑκάστοτε πάντα τὰ δυνατὰ καὶ κατὰ τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις ἀναγκαῖα μέσα, ὅπως ἐξαρθῇ ἡ φαντασία τῶν ἀσθενῶν καὶ ἐπιταθῇ ἡ δεισιδαιμονία καὶ εὐπιστία αὐτῶν, ἵνα γείνωσιν οὕτως εὐδιάθετοι εἰς τὸ μέλλον νὰ τελεσθῇ θαῦμα· τῆς τελέσεως ὅμως τοῦ θαύματος τούτου δὲν μετεῖχον, οὐδ' ἐχρησίμευον ὡς μεσάζον τι μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀσθενῶν, διότι οὗτοι κατακλινόμενοι ἐν τῷ Ἀβάτῳ ἤρχοντο εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δι' ἐνυπνίων. Μόνον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε εἶχε μειωθῇ ἡ πρὸς τὸ θεῖον πίστις τῶν ἀνθρώπων, ἠναγκάζοντο οἱ ἱερεῖς νὰ ποιῶνται χρῆσιν ὑγιεινῶν τινων μέσων καὶ ἐμπειρικῶν ἰατρικῶν παραγγελμάτων, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ἐπέβαλλον εἰς τοὺς ἀσθενεῖς οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλ' ἐξ ὑποβολῆς, ὡσεὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ ὑποδεικνυόμενα. Εἰς ἄμεσον πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς ἦρχοντο σχέσιν μόνον ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐνθαρρύνωσι καὶ διαβεβαιώσωσιν αὐτοὺς ὅτι ἐθεραπεύθησαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ προτρέψωσιν αὐτοὺς νὰ πληρώσωσι τὰ ἰατρα, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἐν F. d'Épid. ἀρ. 5 στ. 20 ἐπιγραφῆς.

Ἀλλ' ἀφοῦ τοσοῦτον σπουδαῖον ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοιαύτη ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ δικαιοδοσία καὶ ἐνέργεια αὐτοῦ, ἀπορεῖ τις ἀληθῶς διατί οὗτος δὲν ἦτο ἰσόβιος, ἀλλ' ἐνιαύσιος, καὶ διατί τοὐλάχιστον δὲν ἐξελέγετο διὰ χειροτονίας, ἀλλὰ διὰ κλήρου. Πῶς ἦτο δυνατὸν ἱερεὺς ἐνιαύσιος, καὶ δὴ κληρωτός, νὰ εἶνε ἐν γνώσει τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ παντοίων τελετῶν καὶ μυσταγωγιῶν καὶ τῶν ἱερῶν παραδόσεων;

Τὴν ἀπορίαν ταύτην δύνανται νὰ λύσωσιν ἡμῖν ἃ ἀνωτέρω ἐξέθηκα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἱερέως, ὅτι δηλ. οὗτος οὐχὶ ἐξ ἁπάντων τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀλλ' ἐξ ὡρισμένου γένους ἢ οἰκογενείας ἐλαμβάνετο καὶ ὅτι, πρὶν ἢ γείνῃ ἱερεύς, ἔπρεπε νὰ ὑπηρετήσῃ ἔν τινι τῶν λοιπῶν ἱερατικῶν ἀξιωμάτων. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ μέλλων ἱερεὺς τὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὰ τῶν τελετῶν καὶ μυσταγωγιῶν ἐγνώριζεν ἐκ τῆς οἰκογενείας του, ἐν ᾗ ταῦτα ἦσαν γνωστὰ ἐκ παραδόσεως· ἐτελειοποιεῖτο δὲ οὗτος ἐν ταῖς γνώσεσιν αὐτοῦ ταύ-

ταις καὶ προσεκτᾶτο τὴν προσήκουσαν πεῖραν ὑπηρετῶν προηγουμένως ἐν τοῖς λοιποῖς ἱερατικοῖς ἀξιώμασιν.

Ἱερεὺς διὰ βίου καὶ ἄλλοι ἱερεῖς.

Ἐκ τῆς ἐν σ. 197 σημ. 2 ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ, κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τοὐλάχιστον χρόνους, καὶ ἱερεὺς ἰσόβιος (διὰ βίου)· ἦτο δὲ οὗτος ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν (1). Ἐπειδὴ δὲ ὅ τε Ἀπόλλων καὶ οἱ Ἀζόσιοι θεοὶ ἀπὸ παλαιτάτων χρόνων ἐλατρεύετο ἐν Ἐπιδαυρίᾳ (ἴδε σ. 196 κ. ἑ.) καὶ ἐπειδὴ τῷ Ἀπόλλωνι τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς Ε΄ ἑκατονταετηρίδος ἐτελοῦντο θυσίαι ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπὶ ἰδίου βωμοῦ, δύναταί τις εὐλόγως νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἀπὸ τῶν παλαιῶν ἤδη χρόνων ὑπῆρχεν ἴσως ἐν τῷ Ἱερῷ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν. Ἀλλ' ὁ ἱερεὺς οὗτος, εἰ καὶ δύο ἱερωσύνας συνήνου ἐν ἑαυτῷ καὶ ἰσόβιος ἦτο, δὲν φαίνεται ἔχων σπουδαιότητά τινα ἐν τῷ Ἱερῷ, ἀφ' οὗ ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἐπιγραφῇ, τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν σ. 197, ἁπαντᾷ τοιοῦτος ἱερεύς.

Ἄλλοι δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἱερεῖς ἦσαν ἱερεὺς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος καὶ ἱέρεια τῆς Δρουσίλλης (F. d'Épid. ἀρ. 189 καὶ 221).

Πυροφόρος.

Ὁ πυροφόρος ἢ πυρφόρος ἦτο ἐν γένει βοηθὸς τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ· εἶνε δὲ πυροφόρος ὁ ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων παῖς ὁ τῷ θεῷ πυρφορῶν (F. d'Épid. σ. 25 στ. 44) καὶ τὸ ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 5 ἐπιγραφῇ (στ. 19) παιδάριον θυμιατήριον ἔχον ἀτμίζον.

Ἦτο δὲ καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ πυροφόρου ἐνιαύσιον καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τοὐλάχιστον χρόνους ἱκανῶς σπουδαῖον. Ὁ πυροφόρος προσέφερε πολλὰ τοῖς θεοῖς ἀναθήματα, ὥσπερ καὶ ὁ ἱερεύς·

---

(1) Οὕτω δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἐν σ. 180 ἐπιγραφήν, ἐν ᾗ ἁπαντᾷ σκανὰ ἱερέων, δύο δηλ. ἱερέων, τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν.

ἐνίοτε δὲ προσέφερεν ἀναθήματα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ἱερέως (F. d'Épid. ἀρ.56, 59) καὶ ἄλλοτε πρὸς τῷ ὀνόματι τοῦ ἱερέως ἀνεγράφετο καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ πρὸς δήλωσιν τῆς χρονολογίας. (ἀρ. 61). Ὁ αὐτὸς δὲ ἐδύνατο νὰ διατελέσῃ πυροφόρος πλέον ἢ ἅπαξ (ἀρ. 85).

Νακόρος καὶ ζάκορος.

Νακόρος καὶ ζάκορος ἐν τῷ Ἱερῷ ἦσαν παραδόξως οὐχὶ ἄνδρες, ἀλλὰ γυναῖκες, ἴσως διότι ἐλατρεύοντο ἐν αὐτῷ οὐ μόνον θεοί, ἀλλὰ καὶ θεαί. Ἦτο δὲ ἡ νακόρος οἱονεὶ ἱέρεια (ἴδε τὴν ἐν σ. 179 ἐπιγραφήν). Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταύτην εἵπετο ὁ πυροφόρος καὶ μετὰ τοῦτον ἡ ζάκορος, φαίνεται ὅτι ἡ ζάκορος ἦτο βοηθὸς τῆς νακόρου, καθ' ὃν τρόπον ὁ πυροφόρος ἦτο βοηθὸς τοῦ ἱερέως. Καὶ τῶν γυναικῶν δὲ τούτων τὸ ἀξίωμα ἦτο ἐνιαύσιον.

Ναοφύλακες ἢ φρουροί.

Τελευταῖοι κατὰ τὸ ἀξίωμα ἦσαν, ἐνιαύσιοι καὶ οὗτοι, οἱ κατὰ τὴν ἐν σ. 179 ἐπιγραφὴν δύο ναυφύλακες (ναοφύλακες), οἵτινες φαίνεται ὅτι εἶνε οἱ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους φρουροὶ καλούμενοι, κατὰ τὴν ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφήν· κατελέγοντο δὲ καὶ οὗτοι ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ καὶ ἐλάμβανον μηρὸν ἐκ τῶν θυσιαζομένων τοῖς θεοῖς βοῶν.

Ἱερομνήμονες.

Ἐν F. d'Épid. σ. 109 ἀρ. 259 εἶχον δηλώσει ὅτι οἱ ἱερομνήμονες ἦσαν, κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 106 ἐπιγραφὴν τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ταμίαι, καὶ πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ δικαιοδοσία αὐτῶν θὰ ἦτο εὐρυτέρα τις. Ὕστερον δὲ δι' ἄλλων ἐπιγραφῶν ἀνεκδότων ἐδείχθη ὅτι οὗτοι ἦσαν ταμίαι καὶ κατὰ τὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα (ἴδε σ. 56), εἰσέπραττον δηλ. καὶ οὗτοι χρήματα, ὥσπερ καὶ οἱ ἱερεῖς, καὶ ἐπλήρονον διὰ διαφόρους ἐν τῷ Ἱερῷ δαπάνας καὶ ἰδίως διὰ κατασκευαζόμενα ἔργα. Τώρα διὰ τῆς ἐν σ. 186 σημ. 1 ἐπιγραφῆς μανθάνομεν ὅτι οὗτοι προΐσταντο καὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ τελουμένων θυσιῶν καὶ ἐλάμβανον μηρὸν ἐκ τῶν θυσιαζομένων βοῶν, κατελέγοντο ἄρα ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ.

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἱερομνήμονες ἦσαν, ὡς φαίνεται, ὅ,τι οἱ ἐν Ἀθήναις (1) καὶ οἱ ἐν Δήλῳ ἱεροποιοί, ὅ ἐστιν οἱ καθιστάμενοι ἐπὶ τὴν φυλακὴν τῶν ἱερῶν χρημάτων καὶ οἱ ἐπὶ τὰ ἱερά (2).

Ἦσαν δὲ οἱ ἱερομνήμονες τέσσαρες τὸν ἀριθμόν (F. d'Épid. 104 καὶ 259), ὥσπερ καὶ οἱ ἐν Δήλῳ. Φαίνεται δὲ ὅτι διῃρημένοι ἀνὰ δύο ἠσχολοῦντο περὶ ἰδίαν τινὰ δικαιοδοσίαν (3), οἱ μὲν περὶ τὴν χρηματικὴν περιουσίαν τοῦ Ἱεροῦ ἴσως, οἱ δὲ περὶ τὰ ἱερά· διὰ τοῦτο ἐν ταῖς ὑπ' ἀρ. 102, 103 καὶ 260 ἐπιγραφαῖς ἀναγράφονται δύο μόνον ἱερομνήμονες (4). Ὥσπερ δὲ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ πυροφόροι, προσέφερον ἀναθήματα καὶ οἱ ἱερομνήμονες κατὰ τὴν ἀρχὴν ἢ κατὰ τὴν λῆξιν τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν.

Ἐν ταῖς ὑπ' ἀρ. 107 καὶ 260 ἐπιγραφαῖς ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν ἱερομνημόνων πρὸς δήλωσιν τῆς χρονολογίας· φαίνεται ἄρα ὅτι καὶ τούτων τὸ ἀξίωμα, ὥσπερ τῶν ἱερέων καὶ τοῦ λοιποῦ προσωπικοῦ, ἦτο ἐνιαύσιον· ἐξελέγοντο δὲ οἱ ἱερομνήμονες ἐκ τῶν αὐτῶν γενῶν ἢ οἰκογενειῶν, ἐξ ὧν καὶ οἱ ἱερεῖς (ἴδε σ. 225), ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῶν ὑπ' ἀρ. 60 καὶ 105 ἐπιγραφῶν, καθ' ἃς ὁ Κλεαιχμίδας Δαμοφάνεος διετέλεσεν ὁτὲ μὲν ἱερεύς, ὁτὲ δὲ ἱερομνήμων (5).

Ἀοιδοί.

Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐν σ. 186 ἐπιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχον καὶ ἀοιδοί, οἵτινες ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἱερατικοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐλάμβανον, ὥσπερ οἱ ἱερομνήμονες καὶ οἱ φρουροί, μηρὸν ἐκ τῶν θυσιαζομένων τῷ Ἀσκληπιῷ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι

---

(1) Bulletin de correspond. hellénique, 1880 σ. 233 κ.ἑ. (P. Foucart).

(2) Bulletin de correspond. hellénique, 1890 σ. 417 κ.ἑ. (Th. Homolle).

(3) Ἀνὰ δύο ἦσαν διῃρημένοι καὶ οἱ ἐν Δήλῳ ἱεροποιοί (ἴδε ἀν. Th. Homolle).

(4) Δύο ἱερομνήμονες ἀναγράφονται καὶ ἐν τῇ ἑξῆς ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῇ: «Ὕπνῳ | ἱαρομνάμονε | [Α]λεξικλῆς | Λυκέας | ἀνέθεν». (Blinkenberg: Fra Epidauros σ. 273).

(5) Παράδοξος εἶνε ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ Ἱεροῦ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Asklepios σελ. 127 ἀρ. 18) «ὁ ἱερεὺς καὶ ἱερομνή|μων τοῦ σωτῆρος | Ἀσκληπιοῦ Μα[λεάτα..] | θεᾶ Ὁμονοίᾳ κατὰ κέλευ|σιν, ἔτους ρλε».

βοῶν. Ἐν σ. 217 ἐξέθηκα ὅτι οἱ ἀοιδοὶ οὗτοι ᾖδον τὰ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ᾀδόμενα ἄσματα ἐν ταῖς καθημεριναῖς ἐν τῷ Ἱερῷ τελεταῖς. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὗτοι ᾖδον καὶ παιᾶνας κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν θυσιῶν· θὰ συνωδεύοντο δὲ ἐν τῷ ἄσματι αὐτῶν ὑπὸ αὐλητῶν, διότι, ὡς γνωστόν, οὐδεμία θυσία ἐτελεῖτο ἄνευ αὐλητῶν.

Μάγειρος.

Ἐν τῷ ἱερατικῷ προσωπικῷ δυνάμεθα νὰ καταλέξωμεν καὶ ἕνα μάγειρον. Τοιοῦτος ἦτο ὁ τὸ ἐν F. d'Épid. σ. 37 ἀρ. 12 κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα π. Χ. προσενεγκὼν ἀνάθημα μάγιρος Καλλίστρατος. Σημειωτέον δὲ ὅτι μάγειρος ὑπῆρχε καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ (1) καὶ ἐν Δελφοῖς (2)· πολλῷ μᾶλλον ἄρα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου, ἀφ' οὗ κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ κρατοῦντα νόμον πάντα τὰ ἐκ τῶν θυμάτων κρέατα κατηναλίσκοντο ἐντὸς τοῦ περιβόλου.

Θεράποντες.

Ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων (F. d'Épid. ἀρ. 1 στ. 114) ἀναφέρονται θεράποντες, οἵτινες πάσχοντά τινα τὸν πόδα ἐξήγαγον ἐκ τοῦ Ἀβάτου. Οὗτοι δὲ ἦσαν προφανῶς ἁπλοῖ ὑπηρέται, οἵτινες παρεῖχον πᾶσαν βοήθειαν εἰς τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀσθενεῖς, ἂν μὴ ἦσαν ἴσως ὑπηρέται αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀσθενοῦς (3).

---

(1) Arch. Zeitung 1878 σ. 178 καὶ 1880 σ. 57.

(2) Bulletin de corr. hellénique 1898 σ. 305, στ. 56 κ. ἑ.

(3) Οἱ ἀσθενεῖς ἤρχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ Ἱερὸν συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν των, ἰδίως οἱ πάσχοντες νόσημα ἐμποδίζον αὐτοὺς νὰ βαδίζωσιν, οἷον Σωστράτα Φεραία (F. d'Épid. ἀρ. 2, στ. 29).

Σημειωτέον ὅτι ὁ Thraemer (Paoly's Encyclop. σ. 1688) φρονεῖ ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος θεράποντες ἦσαν ἔμπειροί τινες τῶν τῆς ἰατρικῆς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἱεροῦ διατελοῦντες, ἰατροὶ δηλ. ἢ Ἀσκληπιάδαι, οἵτινες ὑπέβαλλον τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀσθενεῖς εἰς ἐμπειρικήν τινα ἰατρικὴν θεραπείαν. Τοῦτο δὲ φρονεῖ θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ γινόμενα ἰάματα τῶν ἀσθενῶν δὲν ἦσαν ἁπλῶς θαύματα, ἀλλ' ἀληθεῖς θεραπεῖαι, ἀποτέλεσμα ἀσκήσεως ἐν τῷ Ἱερῷ ἰατρικῆς τινος τέχνης. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων δηλοῦται ὅτι οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος θεράποντες ἦσαν ἁπλῶς ὑπηρέται, κοινῶν δὲ ὑπηρετῶν, οὐχὶ ἰατρῶν, ἐξετέλεσαν οὗτοι ὑπηρεσίαν ἐξαγα-

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνάγκας ὑπῆρχον παντοῖοι ὑπηρέται. Τῶν τοιούτων ἦτο ὁ ἐν F. d'Épid. σελ. 5, στ. 15, μνημονευόμενος βαλανεύς, ὑπηρέτης παρέχων βοήθειαν εἰς τοὺς λουομένους.

Ἀσκληπιασταί.

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου μνημονευτέον καὶ τῶν ἐν F. d'Épid., ἀρ. 211, Ἀσκληπιαστῶν τῶν ἐν Πανακείᾳ, οἵτινες ἔστησαν ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνδριάντα τοῦ Τίτου Στατιλίου Τιμοκράτους. Τὰ κατὰ τοὺς Ἀσκληπιαστὰς τούτους, οἵτινες ἀπετέλουν σύλλογον ἀσχολούμενον περὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶνε ἡμῖν ἄγνωστα (πρβ. σ. 191, σημ. 3). Σημειωτέον δὲ ὅτι Ἀσκληπιασταὶ ἀναφέρονται ὡσαύτως ἐν Ἀθήναις (C. I. A. II 617 [b]), ἐν Ῥόδῳ (Bull. d. corr. hell. IX, 122), ἐν Αὐλαῖς (ἴδε σ. 191, σημ. 3) κ. ἀ.

γόντες τὸν ἀσθενῆ ἐκ τοῦ Ἀβάτου καὶ καθίσαντες αὐτὸν ἐπὶ καθίσματός τινος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ. Δὲν δύνανται δὲ νὰ ταυτισθῶσιν οἱ θεράποντες οὗτοι πρὸς τοὺς ἐν F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 12 υἱούς τοῦ θεοῦ, διότι οἱ υἱοὶ οὗτοι εἶνε τὰ κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 4 ἐπιγραφὴν τέκνα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶνε δηλ. οὐχὶ ἄνθρωποί τινες, ἀλλὰ δαίμονες ἰατροί, βοηθοὶ τοῦ πατρὸς των ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ γινομέναις θεραπείαις.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶνε ὅτι, ὅσον καὶ ἂν θελήσῃ τις νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἠσκεῖτο κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἰατρική τις τέχνη, προσωπικὸν ἐν αὐτῷ ἀσχολούμενον περὶ τὴν τέχνην ταύτην δὲν δύναται νὰ ἀνεύρῃ. Εὐνόητον εἶνε ὅτι τοιοῦτοι ἐδύναντο καὶ ἔπρεπε νὰ εἶνε, ἂν ἀληθῶς ἰατρική τις θεραπευτικὴ τέχνη ἠσκεῖτο, οἱ ἱερεῖς· ἀλλ' οὗτοι ὄχι μόνον ἰατροὶ δὲν ἦσαν, ἀλλ' οὐδὲ μετεῖχον ἀμέσως καθ' οἱονδήποτε τρόπον τῶν γινομένων ἰαμάτων. Τοῦτο εἶνε καταφανές, οὐδεὶς δ' ἀμφισβητεῖ αὐτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

1.

Χρηματικοὶ πόροι τοῦ Ἱεροῦ.

Πᾶσα ἡ ὑπὸ ὀρέων καὶ ὑψωμάτων περιβαλλομένη πεδιάς, ἧς ἐλάχιστον μέρος καταλαμβάνει τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλαι γαῖαι πέραν τῆς πεδιάδος ταύτης ἐκτεινόμεναι, ἦσαν ἰδιοκτησία τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκ τῆς καλλιεργείας δὲ ἢ μᾶλλον ἐκ τῆς ἐκμισθώσεως τῶν γαιῶν τούτων (1) σπουδαῖα προφανῶς χρηματικὰ ποσὰ εἰσήγοντο εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Ἱεροῦ. Ἄλλα δὲ ἔσοδα εἶχε τὸ Ἱερὸν ἐκ τῶν ἑξῆς :

α') ἐκ προσφερομένων τῷ θεῷ πολυτίμων ἰδίως ἀναθημάτων, ἅτινα μετεποιοῦντο, ἐννοεῖται, εἰς χρῆμα.

β') ἐκ τῶν δερμάτων τῶν θυσιαζομένων ζώων, ἅτινα ἐπωλοῦντο, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 208 τημ. 3, εἰς ὄφελος τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ.

γ') ἐξ εἰσιτηρίων τοῦ θεάτρου (ἴδε σ. 79) πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ σταδίου, καὶ ἐξ ἐνοικίων ἃ ἐπλήρονον οἱ ξένοι καταλύοντες ἐν τοῖς πρὸς τοῦτο οἰκήμασιν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἰδίως ἐν τῷ ἐν σ. 162 καταγωγίῳ (2).

---

(1) Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκμισθώσεως τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν ἱερῶν καὶ περὶ τῶν ἐκ τούτων προσόδων ἴδε Bulletin de corr. hellénique 1890 σ. 430 κ. ἑ. (Th. Homolle).

(2) Ὅτι ἐπὶ μισθῷ κατέλυον οἱ ξένοι ἐν τοῖς οἰκήμασι τούτοις εἶνε προφανές. Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Κῶ (Paton and Hicks: Inscriptions of Cos, ἀρ. 35) ἅπαντες πρόσοδος ἀπὸ τοῦ τεμένους καὶ τοῦ κήπου καὶ τῶν ξενώνων.

δ') ἐκ χρημάτων, ἃ ἐνέβαλλον οἱ πιστοὶ ἐν τοῖς θησαυροῖς. Ἐν σ. 46 ἐξέθηκα ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχεν ἓν τοὐλάχιστον λίθινον κατασκεύασμα θησαυρὸς καλούμενον, ἔχον κοιλότητα κεκλεισμένην διὰ σιδηρᾶς θυρίδος ἐχούσης ὀπήν, δι' ἧς ἐνέβαλλον οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ χρήματα, παρέχοντες οὕτω τὸν ὀβολὸν των τῷ θεῷ, καθ' ὃν τρόπον οἱ σήμερον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις εἰσερχόμενοι ρίπτουσι χρήματα ἐν τῷ παρὰ τὴν εἴσοδον ἐκτεθειμένῳ δίσκῳ (1).

ε') ἐκ προστίμων ἐπιβαλλομένων πολλάκις εἰς τοὺς ἐργολάβους τῶν κατασκευαζομένων ἔργων ἐπὶ τῇ μὴ ἀκριβεῖ ἐκπληρώσει τῶν συμπεφωνημένων καὶ εἰς ἄλλους τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ. Οὕτω λ. χ. ἀθληταὶ ἀγωνισθέντες ἐν τῷ σταδίῳ καὶ προσπαθήσαντες διὰ δόλου νὰ ἀναδειχθῶσι νικηταὶ κατεδικάσθησαν ἕκαστος εἰς πληρωμὴν χιλίων στατήρων (F. d'Épid. ἀρ. 238).

ς') ἐκ χρηματικῶν εἰσφορῶν. Ἐν σ. 209 ἐμνημόνευσα χρηματικῆς εἰσφορᾶς γενομένης πρὸς τέλεσιν θυσίας τινὸς ἐν τῷ Ἱερῷ. Καὶ ἐκτὸς δὲ τοῦ Ἱεροῦ ἐγίνοντο ἐνίοτε, ὡς φαίνεται, εἰσφοραί. Οἰκοδομουμένου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐλήφθη διὰ τοὺς χρυσοῦς ἥλους τοὺς διὰ τὴν θύραν αὐτοῦ χρηματικόν τι ποσὸν παρ' Ἀσκλαπιῷ (ἐκ τοῦ ταμείου δηλ. τοῦ Ἀσκληπιοῦ), καὶ πρὸς τούτοις δρ. 1241 $^1/_2$ ἐξ Ἑρμιόνος (2). Τοῦτο τὸ ἐξ Ἑρμιόνος χρηματικὸν ποσὸν προέρχεται ἴσως ἐξ εἰσφορᾶς. Εὔλογον δὲ εἶνε νὰ δεχθῇ τις, ὅτι ἐν χώραις θρησκευτικῶς σχετιζομέναις μετὰ τοῦ Ἱεροῦ ἐδύναντο νὰ ἐνεργῶνται χρηματικοὶ ἔρανοι πρὸς πλή-

(1) Οἱ τὰ ἱερὰ τῶν θεῶν ἐπισκεπτόμενοι ἐνέβαλλον ἐν τοῖς θησαυροῖς χρήματα τοῦτο μὲν κατὰ προαίρεσιν, ἐν οἱαδήποτε περιπτώσει, τοῦτο δὲ μετά τελετάς τινας, ἰδίως μετὰ θυσίαν, κατὰ ἰσχύοντα ἔν τισιν ἱεροῖς νόμον. Οὕτω λ. χ. κατ' ἐπιγραφὴν ἐξ Ἁλικαρνασσοῦ οἱ θύοντες τῇ Ἀρτέμιδι Περγαίᾳ τέλειον ὤφειλον νὰ ἐμβάλλωσιν ἐν τῷ θησαυρῷ δύο ὀβολούς, οἱ δὲ θύοντες γαλαθηνὸν ἕνα ὀβολόν (Dittenberger: Sylloge 371). Καὶ κατὰ τὴν ἐξ Ἀνδανίας ἐπιγραφήν, ἐν ᾗ καὶ περὶ κατασκευῆς θησαυρῶν ὁ λόγος, οἱ θύοντες ἐνέβαλλον χρήματα ἐν τῷ θησαυρῷ (Dittenberger: Sylloge σ. 574 στ. 88. καὶ σ. 575 στ. 90 κ. ἑ.).

(2) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 241 στ. 105-107. Σημειωτέον ὅτι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐλήφθη πρός τούτοις χρηματικόν τι ποσὸν παρ' Εὐβόλο καὶ παρ' Ἀγέμονος. Τίνες δὲ οὗτοι καὶ πόθεν τὰ χρήματα ταῦτα προήρχοντο, δὲν γνωρίζομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

1.

Χρηματικοὶ πόροι τοῦ Ἱεροῦ.

Πᾶσα ἡ ὑπὸ ὀρέων καὶ ὑψωμάτων περιβαλλομένη πεδιάς, ἧς ἐλάχιστον μέρος καταλαμβάνει τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ ἄλλαι γαῖαι πέραν τῆς πεδιάδος ταύτης ἐκτεινόμεναι, ἦσαν ἰδιοκτησία τοῦ Ἱεροῦ. Ἐκ τῆς καλλιεργείας δὲ ἢ μᾶλλον ἐκ τῆς ἐκμισθώσεως τῶν γαιῶν τούτων (1) σπουδαῖα προφανῶς χρηματικὰ ποσὰ εἰσήγοντο εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Ἱεροῦ. Ἄλλα δὲ ἔσοδα εἶχε τὸ Ἱερὸν ἐκ τῶν ἑξῆς :

α΄) ἐκ προσφερομένων τῷ θεῷ πολυτίμων ἰδίως ἀναθημάτων, ἅτινα μετεποιοῦντο, ἐννοεῖται, εἰς χρῆμα.

β΄) ἐκ τῶν δερμάτων τῶν θυσιαζομένων ζώων, ἅτινα ἐπωλοῦντο, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 208 σημ. 3, εἰς ὄφελος τοῦ ταμείου τοῦ Ἱεροῦ.

γ΄) ἐξ εἰσιτηρίων τοῦ θεάτρου (ἴδε σ. 79) πιθανῶς δὲ καὶ τοῦ σταδίου, καὶ ἐξ ἐνοικίων ἃ ἐπλήρονον οἱ ξένοι καταλύοντες ἐν τοῖς πρὸς τοῦτο οἰκήμασιν ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ἰδίως ἐν τῷ ἐν σ. 162 καταγωγίῳ (2).

---

(1) Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκμισθώσεως τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῶν ἱερῶν καὶ περὶ τῶν ἐκ τούτων προσόδων ἴδε Bulletin de corr. hellénique 1890 σ. 430 κ. ἑ. (Th. Homolle).

(2) Ὅτι ἐπὶ μισθῷ κατέλυον οἱ ξένοι ἐν τοῖς οἰκήμασι τούτοις εἶνε προφανές. Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Κῶ (Paton and Hicks: Inscriptions of Cos, ἀρ. 35) ἁπανταχοῦ πρόσοδος ἀπὸ τοῦ τεμένους καὶ τοῦ κήπου καὶ τῶν ξενώνων.

Ἀπελλᾷ (1). Ἵνα δὲ ἐννοήσωμεν μέχρι πόσου ἐνίοτε ποσοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνέρχωνται τὰ ἰατρα ταῦτα, δέον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι Ναυπάκτιόν τινα τυφλὸν ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου ἐθεράπευσεν ἀντὶ 2000 χρυσῶν στατήρων (ἴδε σ. 18 σημ. 1), οἵτινες ἀναλογοῦσι κατὰ τὴν σημερινὴν ἀξίαν τοῦ νομίσματος εἰς 60000 χρυσῶν φράγκων!

Τοιαύτας ἔχον προσόδους τὸ Ἱερὸν εὐνόητον εἶνε ὅτι ἐν μεγάλῃ οἰκονομικῇ εὐεξίᾳ διετέλει. Τούτου δὲ τοῦ πλούτου εὔστοχον ἐποιοῦντο χρῆσιν οἱ Ἐπιδαύριοι. Μεγαλοπρεπεῖς ἀνήγειραν οὗτοι ναοὺς καὶ ἀγάλματα καὶ παντοῖα ἀναθήματα ἵδρυσαν, ἄλλα δὲ οἰκοδομήματα, στάδιον, θέατρον, γυμνάσιον, παλαίστρας, βαλανεῖα, στοὰς καὶ τὴν περίλαμπρον θόλον ᾠκοδόμησαν, δι' ὧν ἐθαμβοῦντο οἱ πιστοὶ καὶ ἐτέρποντο οἱ παντοῖοι τοῦ Ἱεροῦ ἐπισκέπται καὶ ἐν πλήρει εὐμαρείᾳ καὶ ἀνέσει ἐν αὐτῷ διῆγον. Οἱ διευθύνοντες καὶ διαχειριζόμενοι τὰ τοῦ Ἱεροῦ συνετοὶ καὶ πεπειραμένοι ὄντες καὶ ὑπὸ πρακτικοῦ πνεύματος ἀγόμενοι κατώρθωσαν ὅ,τι ἐπεδίωκον ὑπό τε θρησκευτικὴν καὶ ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν, διότι δι' ὧν μετήρχοντο μέσων καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξήρετο καὶ οἱ ξένοι πανταχόθεν τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὸ Ἱερὸν προσειλκύοντο. Διὰ τῶν ξένων δὲ τούτων ἄφθονον εἰσέρρεε τὸ χρῆμα εἰς τὰ ταμεῖα τοῦ Ἱεροῦ.

2.

Ταμεῖα καὶ διαχείρισις.

Ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχον δύο ταμεῖα, ὧν τὸ μὲν διηυθύνετο ὑπὸ τῶν ἱερέων (2) τὸ δὲ ὑπὸ τῶν ἱερομνημόνων (ἴδε σ. 56). Τίνες δὲ ὡρισμένως πρόσοδοι εἰσήρχοντο εἰς ἑκάτερον τῶν ταμείων τούτων, δὲν γνωρίζομεν· μόνον τὰ εἰς ἐργολάβους ἐπιβαλλόμενα πρόστιμα γνωρίζομεν ὅτι εἰσήρχοντο πάντοτε εἰς ἐκεῖνο τῶν δύο ταμείων, ἐξ οὗ κατεβάλλετο ἡ δαπάνη διὰ τὸ ἐκτελούμενον ἔργον. Δυνάμεθα ὁπωσδήποτε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ πρόσοδοι αἱ

---

(1) Ἴδε F. d'Épid. ἀρ. 2 στ. 5-7, στ. 26-35. ἀρ. 5 στ. 20.
(2) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 101.

ἐκ τῆς ἐν τῷ ναῷ λατρείας ἐκπηγάζουσαι, οἷον αἱ ἐκ τῶν ἀναθημάτων καὶ εἴ τις ἄλλη, εἰσήρχετο εἰς τὸ ταμεῖον τῶν ἱερέων· τοῦτο τὸ ταμεῖον ἦτο τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν ταμεῖον, τὸ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ ἄλλου ταμείου ὀνομαζόμενον ἴσως ταμεῖον τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε σ. 233). Αἱ πρόσοδοι δὲ αἱ κατατιθέμεναι ἐν τῷ ταμείῳ τῶν ἱερομνημόνων καὶ ὑπὸ τούτων διαχειριζόμεναι ἐκαλοῦντο ἱερομνημονικοὶ πόροι. Ἐκ τούτων τῶν ἱερομνημονικῶν πόρων ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων ἀνήγειρεν ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ εἰς τὸν Σεπτίμιον Σεουῆρον καὶ τὸν Καρακάλλαν (1). Κατ' ἀναλογίαν δὲ πρὸς ταῦτα, τὰς ἐν τῷ ταμείῳ τῶν ἱερέων κατατιθεμένας προσόδους δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν προσόδους τοῦ θεοῦ, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῶν Ἀθηνῶν εὑρεθεῖσαν ἐπιγραφὴν «Θεόδωρος Ἑστιαιόθεν ἱερεὺς γενόμενος Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγείας ἐκ τῶν τοῦ θεοῦ προσόδων» (C. I. A. III 102 b), ἐξ ἧς πρὸς τούτοις ἐξάγεται ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τῷ Ἀσκληπιείῳ τὰς προσόδους ταύτας διεχειρίζετο ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ (2).

Ἡ διαχείρισις δὲ τῶν ἐν ταμείοις τούτοις χρημάτων διετέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς Βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων. Μέλος τι τῆς Βουλῆς ταύτης ἰδίαν τινὰ δικαιοδοσίαν ἔχον, οἱονεὶ γραμματεὺς καὶ λογιστὴς συνάμα, ὅστις ἐκαλεῖτο κατάλογος Βουλᾶς καὶ ἁπλῶς κατάλογος, παρίστατο ἑκάστοτε κατὰ τὰς γινομένας εἰσπράξεις καὶ πληρωμάς, ὅπως βεβαιόνῃ καὶ ἐξελέγχῃ προφανῶς τὰς δοσοληψίας ταύτας (3). Ἤλλασσε δὲ ὁ κατάλογος κατὰ μῆνα, ἐξ οὗ εὐνόητον γίνεται, ὅτι οὗτος θὰ ἦτο ἀληθῶς ἐκ τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς, οὐχὶ ὑπάλλη-

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 55 ἀρ. 106-107.

(2) Ἂν ταῦτα οὕτως ἔχωσι, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ πρόστιμον εἰς ὃ κατεδικάσθη ὁ ἐργολάβος τῆς ἀφέσεως τοῦ σταδίου, κατὰ τὴν ἐν F. d'Épid. ἀρ. 237 ἐπιγραφήν, ἔμελλε νὰ κατατεθῇ ἐν τῷ ταμείῳ τῶν ἱερέων, ἀφ' οὗ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ εἴρηται ὅτι ὁ ἐργολάβος τὸ πρόστιμον τοῦτο ὀφείλει τῷ θεῷ. Κατ' ἀνάλογίαν δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν ὅτι αἱ δαπάναι διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀφέσεως τοῦ σταδίου κατεβάλλοντο ἐκ τοῦ ταμείου τῶν ἱερέων.

(3) Ταῦτα τὰ περὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς διαχειρίσεως καὶ περὶ τοῦ καταλόγου ἐξήγαγον ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς θόλου καὶ διὰ μακρῶν ἐξέθηκα ἐν Fouilles d'Épidaure σ. 101.

λός τις, διότι διορισμὸς ὑπαλλήλων δι' ἕνα μόνον μῆνα εἶνέ τι ἀπίθανον (1).

Πληρωμαὶ δὲ χρημάτων ἐκ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ταμείων διὰ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευαζόμενα ἔργα ἐγίνοντο ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ ὑπὸ τῶν ἱερομνημόνων οὐχὶ ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς ἔχοντας λαμβάνειν, ἀλλὰ διὰ μέσου ἐπιτροπῆς τινος· καὶ εἰσπράξεις δέ τινες κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐγίνοντο, οὐχὶ δηλ. ἀμέσως ἀλλ' ἐμμέσως.

Κατασκευαζομένου ἔργου τινὸς διωρίζετο ἐπιτροπή, ἧς τὰ μέλη ἐκαλοῦντο, κατ' ἀνεκδότους ἐπιγραφάς, ἐπιστάται τοῦ δεῖνα οἰκοδομήματος ἢ τοῦ δεῖνα ἀναλώματος, οἷον ἐπιστάται τοῦ Ἐπιδοτείου (ἴδε σ. 137), ἐπιστάται τοῦ ἀναλώματος δεῖνα· τὰ μέλη τῆς ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου ἐπιτροπῆς ἐκαλοῦντο θυμελοποιαὶ καὶ θυμελοποιοί(2). Ἑκάστη δὲ τῶν ἐπιτροπῶν τούτων πρὸς τῇ λοιπῇ αὐτῆς δικαιοδοσίᾳ, περὶ ἧς ἴδε σ. 243, ἐπλήρονεν αὐτὴ τοὺς ἐργολάβους δι' ἣν βαθμηδὸν ἐξετέλουν

---

(1) Τὸ ὄνομα ἑκάστου *καταλόγου* παρακολουθεῖται ἑκάστοτε ὑπὸ ἄλλου κυρίου ὀνόματος θηλυκοῦ γένους, ὅπερ ἐπέχει θέσιν τοπικοῦ ἢ δημοτικοῦ ὀνόματος. Τοιαῦτα ὀνόματα, ἃ δηλοῦσιν, ὡς φαίνεται, συνοικίας τινὰς ἢ τμήματα, εἰς ἃς διῃρεῖτο πολιτικῶς ἡ πόλις τῶν Ἐπιδαυρίων, ἀναγράφονται ἐν τῇ περὶ δαπανῶν τῆς θόλου ἐπιγραφῇ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἐν ὅλῳ, τὰ ἑξῆς:

Ἀλαμαῖς	Μεσογαῖς	Πειριάς
Ἀφυλωνιάς	Μελκιδῶν	Πειριὰς ὑσμιναία
Βουνῴα	Μιλτιάς	Πολιτάς
Βρυάντινα	Μυσιάς	Ρωπιταῖς
Δωριμαχίς	Ναυφεῖς (Ναυφαῖς, Ναυφηῖς)	Σελεγεῖς
Δεξελιάς		Στρατῖτις
Ἑριλαῖς	Οἰσεία ἔνερθεν	Τειχιάς
Ἰσαρνιάς	Οἰσεία ὕπερθεν	Ὑσιδριάς
Κωλεῖς	Παγάσινα (Παγασίς)	Φραγιάς
Λασιηῖς		

(2) Ἐν τῷ τμήματι τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τῆς θόλου, τῷ μέχρι τοῦ στ. 118 ἁπαντῶσιν ἐκδοτῆρες, ἐν δὲ τῷ ἀπὸ τοῦ στ. 119 κ. ἑ. θυμελοποιαὶ καὶ θυμελοποιοί. Ὁ B. Keil (Athen. Mittheilungen 1895 σ. 34) ἰσχυροὺς προβάλλει λόγους πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι οἱ ἐκδοτῆρες εἶνε αὐτὸ τοῦτο ὅ,τι οἱ θυμελοποιοί, καὶ συμπεραίνει ὅτι μία ἦτο ἡ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου ἐπιτροπή, ἧς τὰ μέλη κατὰ μὲν τοὺς πρώτους χρόνους τῆς οἰκοδομῆς ἐκαλοῦντο ἐκδοτῆρες, ὕστερον δὲ ὠνομάσθησαν θυμελοποιοί. Τὸ πρᾶγμα ἐν τούτοις εἶνε ἀρκούντως παράδοξον.

οὗτοι ἐργασίαν. Ἀναλόγως τῶν ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν καθ' ἕκαστον μῆνα, τῇ πρώτῃ τοῦ ἑπομένου μηνὸς οἱ θυμελοποιοὶ καὶ ἐπιστάται ἐλάμβανον χρήματα παρὰ τῶν ἱερέων ἢ τῶν ἱερομνημόνων, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ καταλόγου τῆς Βουλῆς, καὶ ἐπλήρονον τοὺς ἐργολάβους καὶ λοιποὺς δικαιούχους· αὐτοὶ δὲ εἰσέπραττον πρὸς τούτοις παρὰ τῶν ἐργολάβων πρόστιμα, εἰς ἃ τυχὸν οὗτοι εἶχον καταδικασθῇ διὰ τὴν μὴ ἐκτέλεσιν τῶν κεκανονισμένων. Λήγοντος δὲ τοῦ μηνός, ἔδιδον λόγον τῆς διαχειρίσεώς των, ἐπίστρεφον εἰς τὸ ταμεῖον ὅ,τι εἶχε τυχὸν περισσεύσει ἐξ ὧν εἶχον λάβει τῇ πρώτῃ τοῦ μηνὸς χρημάτων, καὶ κατέθετον ἐν αὐτῷ ὅ,τι τυχὸν εἶχον εἰσπράξει ἐκ προστίμων.

Περατωθείσης δὲ τῆς κατασκευῆς τοῦ ὅλου ἔργου ἢ τμήματος αὐτοῦ, αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιτροπαὶ ἔδιδον δημοσίᾳ λόγον τῆς διαχειρίσεώς των. Ἀνέγραφον λεπτομερῶς καὶ ἀναλελυμένως ἐπὶ λιθίνων στηλῶν ἃ ἔλαβον καὶ ἃ ἐπλήρωσαν χρήματα, καὶ ἀνίδρυον αὐτὰς ἐν τῷ Ἱερῷ. Στῆλαι δὲ τοιαῦται εὑρέθησαν ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, οἷον ἡ ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τῆς θόλου (τῆς θυμέλης), ἑτέρα ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τοῦ Ἐπιδοτείου καὶ ἄλλαι τινές. Τοιαύτη τις στήλη εἶνε καὶ ἡ ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἰ καὶ δὲν φαίνεται ἐν ταύτῃ τίνες οἱ δίδοντες λόγον τῆς χρηματικῆς διαχειρίσεως.

3.

Κατασκευὴ δημοσίων ἔργων.

Τὰ τῆς κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων ἐν Ἑλλάδι, ὅ ἐστι τὸν τρόπον καὶ τοὺς ὅρους τῆς κατασκευῆς τῶν ἔργων τούτων καὶ τὰς ἀμοιβαίας ὑποχρεώσεις καὶ δικαιώματα τῆς ἐκμισθούσης τὰ ἔργα πολιτείας ἢ κοινότητος καὶ τῶν κατασκευαζόντων αὐτὰ ἐργολάβων, ἐκανόνιζεν ἴδιος ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ ἰσχύων ἀρχιτεκτονικός τις νόμος. Τοιοῦτος νόμος ἰσχύων ἐν Τεγέᾳ, κοινὰ σύγγραφος καλούμενος, ἐπὶ λίθου ἀναγεγραμμένος περιῆλθεν εἰς

ἡμᾶς (1). Ἐν ἄλλαις δὲ χώραις εὑρέθησαν ἱκαναὶ ἐπιγραφαὶ περὶ ὡρισμένων οἰκοδομημάτων, ἀναγράφουσαι τὸ μὲν τοὺς ὅρους τῆς κατασκευῆς τῶν οἰκοδομημάτων τούτων τὸ δὲ τὰς γενομένας δαπάνας καὶ τὸν τρόπον τῆς πληρωμῆς. Ἐκ τούτων δὲ τῶν ἐπιγραφῶν ἐξάγονται μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν πολλάκις αἱ διατάξεις τοῦ ἐν ἑκάστῃ τῶν χωρῶν τούτων ἰσχύοντος ἀρχιτεκτονικοῦ νόμου (2). Τὰς διατάξεις τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἰσχύοντος νόμου μανθάνομεν ἐξ ἐπιγραφῶν εὑρεθεισῶν ἐν τῷ Ἱερῷ, ἰδίως ἐκ τῶν δύο μεγάλων ἐπιγραφῶν, ὧν ἡ μὲν ἀναγράφει τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ δὲ τὰς δαπάνας τῆς θόλου (3). Καὶ

---

(1) Foucart-Le-Bas: Inscriptions du Peloponnèse, ἀρ. 340e Collitz: Dialekt-Inschriften, I, 1222.

(2) Αἱ σπουδαιότεραι τῶν ἐπιγραφῶν τούτων εἶνε αἱ ἑξῆς:

α') ἐκ Δήλου, περὶ ἔργων ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. C. I. G. 2226. Hermes 1882 σ. 1 κ. ἑ. (Fabricius). Πρβ. καὶ τὴν ὑπὸ Th. Homolle δημοσιευθεῖσαν μεγάλην ἐκ Δήλου περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως ἐπιγραφὴν ἐν Bulletin de corr. hellénique, 1890 σ. 389 κ. ἑ., τοὺς στ. 44-82 καὶ τὴν ἑρμηνείαν τούτων ἐν σ. 462 κ. ἑ.

β') ἐξ Ἐρετρίας, περὶ ἀποξηράνσεως λίμνης τινος. Ἀρχ. Ἐφημερίς, 1869 σ. 1 κ. ἑ. (Π. Εὐστρατιάδης).

γ') ἐκ Λεβαδείας, συγγραφὴ περὶ ἐκτελεστέων ἔργων ἐν τῷ ναῷ τοῦ Πανελληνίου Διός. Fabricius: De architectura graeca commentationes epigraphicae, 1881. Dittenberger: Sylloge 353. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μνημονεύεται καὶ ὁ ἰσχύων ἐν Λεβαδείᾳ ἀρχιτεκτονικὸς νόμος, ὅστις καλεῖται ναοποιϊκὸς νόμος.

δ') ἐκ Πειραιῶς, περὶ τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος. Bulletin de corr. hellénique 1882 σ.540 (Foucart). Choisy: Études sur l'architecture grecque, I. Ath. Mittheilungen 1893 σ. 147 (Dörpfeld). Dittenberger: Sylloge 352. Hermes 1882 σ. 551 (Fabricius).

ε') ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ τοῦ Ἐρεχθείου. C. I. C. I. 324.

ς') ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ ἐπισκευῆς τῶν μακρῶν τειχῶν. C.I.A II 167. Choisy: Études sur l'architecture grecque, II. Berliner Wochenschrift, 1884 σ. 1113 (Fabricius).

ζ') ἐξ Ἀθηνῶν, περὶ οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης. Ἀρχ. Ἐφημερὶς 1897 σ. 173 (Π. Καββαδίας).

Σημειωτέον ὅτι τὰ περὶ κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τὰ μέχρι τοῦ 1877 ἐπιγραφικὰ εὑρήματα, ἐξέθηκε συνοπτικῶς ὁ Dareste ἐν τῷ Annuaire de l'assosiation pour l'encouragement des études grecques, 1877 σ. 107-117.

(3) Fouilles d'Épidaure ἀρ. 241, σ. 78-93 (περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ), καὶ ἀρ. 242, σ. 93-105 (περὶ τῆς θόλου, θυμέλης). — Κατὰ ταύτας

αἱ διατάξεις ὅμως αὗται, αἱ ἐν Ἐπιδαύρῳ ἰσχύουσαι, καὶ αἱ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐλάχιστα καὶ ἔν τισι μόνον λεπτομερείαις διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων. Ἴσχυεν ἄρα ἐν Ἑλλάδι κοινόν τι οἱονεὶ διεθνὲς δίκαιον περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων, καὶ τοῦτο, ὡς φαίνεται, διότι τὰ ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ ἔργα κατεσκευάζοντο οὐχὶ ὑπὸ ἐγχωρίων τὸ πλεῖστον τεχνιτῶν καὶ ἐργολάβων, ἀλλ' ὑπὸ ξένων. Οὗτος ὁ λόγος θὰ ἤγαγεν εἰς τὴν κατίσχυσιν τοῦ κοινοῦ τούτου δικαίου παρὰ τὰ κρατοῦντα ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ὅστις ἀκριβῶς διεκρίνετο οὐχὶ διὰ τὴν ταυτότητα, ἀλλὰ διὰ τὴν ποικιλίαν καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ νομικῶν καὶ πολιτειακῶν διατάξεων καὶ αὐτῶν μάλιστα τῶν μυθολογικῶν καὶ θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ δοξασιῶν.

Συγγραφαί.

Προκειμένου νὰ κατασκευασθῇ ἔργον τι ἐξελέγετο ἐπιτροπὴ ἐκ πολιτῶν, ἥτις ἔμελλε νὰ διεξαγάγῃ τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτοῦ, καὶ ὡρίζετο ἀρχιτέκτων, ὅστις συνέτασσεν ἐν πρώτοις τὰς καλουμένας συγγραφὰς ἢ συγγραφήν, ἥτις συνίστατο εἰς ἀκριβῆ καὶ λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ σχεδίου, τῶν διαστάσεων καὶ τῶν καθέκαστα μελῶν καὶ μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος, καὶ εἰς καθορισμὸν τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας· ἐνίοτε ἐν τῇ αὐτῇ συγγραφῇ ὡρίζοντο καὶ αἱ ὑποχρεώσεις τῶν ἐργολάβων, οἱ ὅροι τῆς πληρωμῆς αὐτῶν καὶ ὁ τρόπος τῆς παραλαβῆς τῶν ἐκτελουμένων ἔργων (1). Αἱ συγγραφαὶ ἄρα ἦσαν ὅ,τι σήμερον παρ' ἡμῖν, ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν δημοσίων ἔργων, ὁ προϋπολογισμὸς σὺν τοῖς καλουμένοις ὅροις τῶν ὑποχρεώσεων. Συνώδευε δὲ τὰς συγγραφὰς ὁ ἀρχιτέκτων ἐν ἀνάγκῃ δι' ἁπλῶν τινων σχεδίων καθέκαστα μελῶν ἢ μορφῶν τοῦ οἰκοδομήματος, ἃ ἐκαλοῦντο ὑπογραφαί, καὶ διὰ

κυρίως τὰς ἐπιγραφὰς ἐκθέτω ἐνταῦθα τὰ τῆς κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων, βίους ἐν Ἐπιδαύρῳ, προσθέτων καὶ ἄλλοθεν, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει ἐπιγραφῶν, ὅ,τι ἀναγκαῖον πόρισμα πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ὅλης μελέτης ταύτης.

(1) Ἡ πληρεστάτη τῶν εἰς ἡμᾶς περιελθουσῶν συγγραφῶν εἶνε ἡ ἐκ Πειραιῶς, περὶ τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος (σ. 239 σημ. 2, δ'). Συγγραφαὶ εἶνε καὶ αἱ ἐν Δήλῳ καὶ ἐκ Λεβαδείας (σ. 239 σημ. 2, α', γ') ἐπιγραφαί.

πλαστικῶν ἢ ἀναγλύφων ὑποδειγμάτων ἐκ μαλακῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εὐεξεργάστου ὕλης, ἃ ἐκαλοῦντο παραδείγματα.

Ἔκθεσις τῶν ἔργων εἰς μειοδοσίαν.

Μετὰ τὴν σύνταξιν τῶν συγγραφῶν ἐξετίθετο τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν γινομένην ἐν ὡρισμένῃ ἡμέρᾳ. Προεκηρύσσετο δὲ πολλάκις ἡ μειοδοσία δι' ἀγγέλων καὶ κηρύκων ὄχι μόνον ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ᾗ ἐπρόκειτο νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ ἔργον, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ. Τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ γινόμενα ἔργα ἐκηρύσσοντο καὶ ἐν Ἀθήναις, ἐν Νεμέᾳ, ἐν Ἑρμιονίδι καὶ ἐν Θήβαις, ὡς φαίνεται, κήρυκες δὲ καὶ ἄγγελοι ἐπέμποντο ὡσαύτως εἰς Ἄργος, Κόρινθον καὶ Τεγέαν.

Ἐγνωστοποιεῖτο δὲ ἡ ἡμέρα τῆς μειοδοσίας διὰ προκηρύξεως ἀναγραφομένης ἐπὶ πινακίου, ἐν ᾗ ἐσημειοῦντο τὰ κατὰ τοὺς ἐν ταῖς συγγραφαῖς ὅρους ἐκτελεστέα ἔργα καὶ αἱ προϋπολογισθεῖσαι τιμαί, ὡς φαίνεται, ἐφ' ὧν ἔπρεπε νὰ μειοδοτήσωσιν οἱ ἐργολάβοι. Τοῦτο τὸ πινάκιον ἐκαλεῖτο ἔκθεμα, αἱ δὲ ἐγγράφως γινόμεναι ὑπὸ τῶν ἐργολάβων μειοδοτικαὶ προσφοραὶ ἐκαλοῦντο προσάγγελμα (1). Κατεκυροῦντο δ' ἀκολούθως τὰ ἔργα εἰς τοὺς πλειότερον μειοδοτήσαντας ἐργολάβους καὶ συνετάσσετο μετ' αὐτῶν συμβόλαιον.

Παρατηρητέον δὲ ὅτι σπανίως τὸ ὅλον ἔργον ἐξεχωρεῖτο εἰς ἕνα ἐργολάβον (2). Συνήθως τὰ ἔργα ἐξετελοῦντο διὰ τμηματικῶν μειοδοσιῶν. Ἕκαστον δηλ. ἔργον κατενέμετο εἰς διάφορα μικρὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τμήματα, συνιστάμενα τοῦτο μὲν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν τοῦτο δὲ εἰς τὴν προμήθειαν ὑλικῶν, καὶ οὕτως ἐξετίθετο εἰς μειοδοσίαν. Κατ' ἀκολουθίαν πολλοὶ ἐργολάβοι μετεῖχον τῆς μειοδοσίας, ἀναλαμβάνοντες ἕκαστος ὅ,τι συνέφερεν αὐτῷ νὰ ἐκτελέσῃ.

---

(1) Ἴδε The Flinders Petrie Papyri II σ. 44 ἀρ. 186: «Ἔκθες οὖν ἔκ»θεμα καὶ προκήρυξον, εἴ τ[ιν]ες βούλονται ἔτι ἐλάσσονος [ἐ]ργολαβῆ[σα]ι, δι»δόναι προσάγγελμα Νικοστράτῳ καὶ Κλέωνι ἀρχιτέκτονι».

(2) Ἡ ἀποξήρανσις λίμνης τινὸς ἐν Ἐρετρίᾳ ἐξεχωρήθη εἰς ἕνα ἐργολάβον, Χαιρεφάνην, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἔχῃ οὗτος, ἀντὶ πάσης πληρωμῆς, τὴν ἐπικαρπίαν τῶν ἐκ τῆς ἀποξηράνσεως γαιῶν ἐπὶ δεκαετίαν πληρόνων πρὸς τούτοις καὶ 30 τάλαντα (ἴδε τὴν ἐν σ. 239 σημ. 2 δ' ἐπιγραφήν).

Ἵνα παράσχωμεν τῷ ἀναγνώστῃ ἔννοιαν τῆς διὰ τμηματικῆς μειοδοσίας ἐκτελέσεως ἔργου τινός, σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα τῶν καθ' ἕκαστα ἔργων, εἰς ἃ κατενεμήθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ :

α') λίθοι καὶ ἐργασία τοῦ στερεοβάτου τοῦ ναοῦ.

β') ἐργασία τῆς κρηπῖδος καὶ τοῦ στυλοβάτου.

γ') λατομία τῶν διὰ τὴν περίστασιν λίθων καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν.

δ') ἐργασία τῆς περιστάσεως.

ε') λατομία καὶ μεταφορὰ εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ ἡμίσεος τῶν λίθων διὰ τὸν σηκόν.

ς') λατομία τοῦ ἑτέρου ἡμίσεος.

ζ') μεταφορὰ τοῦ ἡμίσεος τούτου.

η') ἐργασία τοῦ σηκοῦ.

θ') λατομία τῶν διὰ τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ λίθων καὶ μεταφορὰ αὐτῶν εἰς τὸ Ἱερόν.

ι') ἐργασία τοῦ δαπέδου.

ια') προμήθεια ἐλάτης διὰ τὴν ὀροφήν.

ιβ') προμήθεια κυπαρίσσου διὰ τὴν ὀροφήν.

ιγ') ἐργασία τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν θυρωμάτων.

ιδ') προμήθεια κεραμίδων.

ιε') κεράμωσις τοῦ ναοῦ.

ις') κατασκευὴ τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ.

ιζ') τοποθέτησις τῶν ἀκρωτηρίων.

ιη') προμήθεια σιδηρικῶν καὶ ἐξεργασία αὐτῶν.

ιθ') προμήθεια ἐλέφαντος διὰ τὸ θύρωμα τοῦ ναοῦ κτλ.

Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἔργα οὕτω τμηματικῶς ὑπὸ πολλῶν ἐργολάβων ἐκτελούμενα δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐκτίθενται εἰς μειοδοσίαν ἅπαντα διὰ μιᾶς· συνήθως ἐξετίθεντο κατ' ἀρχὰς εἰς μειοδοσίαν ἐκεῖνα τὰ τμήματα τοῦ ὅλου ἔργου, ἅτινα ἔπρεπε τὸ πρῶτον νὰ ἐκτελεσθῶσι· τὰ λοιπὰ ἐξεμισθόνοντο βαθμηδόν, ἐφ' ὅσον προὐχώρει ἡ ἐργασία.

Ἐργασίαι δέ, αἵτινες ἀπῄτουν ὅλως εἰδικοὺς τεχνίτας, καὶ ἄλλα μικρὰ ἔργα ἢ ἀπρόοπτα καὶ προμήθεια ἢ ἀγορὰ ὑλικῶν τινων δὲν ἐγίνοντο διὰ μειοδοσίας, ἀλλὰ δι' ἰδιαιτέρας συμφωνίας μετὰ

τῶν πρὸς τοῦτο καταλλήλων τεχνιτῶν καὶ προμηθευτῶν ἢ ἐργατῶν ἐπὶ ἡμερομισθίῳ ἐργαζομένων.

Περὶ τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων καὶ περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος.

Σὺν τῷ ἐπὶ τοῦ ἔργου ἀρχιτέκτονι ἐξελέγετο, ὡς εἴπομεν, καὶ ἐπιτροπὴ ἐκ πολιτῶν πρὸς διεξαγωγὴν τῶν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου. Ταύτης τὰ μέλη ἐκαλοῦντο ἐν τῷ Ἱερῷ ὁτὲ μὲν ἐπιστάται, ὁτὲ δέ, κατὰ τὸ κατασκευαζόμενον οἰκοδόμημα, θυμελοποιοί, ὡς εἴπομεν ἐν σ. 227, καθ' ὃν τρόπον ἀλλαχοῦ ἐκαλοῦντο ναοποιοί, τειχοποιοὶ κτλ. Ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Δήλῳ ἐκαλοῦντο ὁτὲ μὲν ἐπιστάται, ὁτὲ δὲ ἐπιμεληταί.

Αὕτη ἡ ἐπιτροπὴ ἐξέθετε τὸ ἔργον εἰς μειοδοσίαν, ἐξεμίσθονεν αὐτὸ εἰς τοὺς μειοδοτήσαντας ἐργολάβους (1), ἐπεστάτει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ καὶ παρελάμβανεν αὐτὸ ἅμα περατωθέν. Συνειργάζετο δὲ ἐν πᾶσι τούτοις μετὰ τοῦ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ἀρχιτέκτονος, ἐκείνου μὲν διατρίβοντος κυρίως περὶ τὸ τεχνικὸν μέρος, ταύτης δὲ περὶ τὸ διοικητικὸν καὶ περὶ τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν (2). Αὕτη λαμβάνουσα χρήματα ἐκ τοῦ ταμείου ἐπλήρονε τοὺς ἐργολάβους καὶ αὕτη πρὸς τούτοις εἰσέπραττε παρὰ τῶν ἐργολάβων ἐπιβληθέντα τυχὸν αὐτοῖς πρόστιμα καὶ κατέθετε τὰ οὕτως εἰσπραχθέντα ἐν τῷ ταμείῳ. Εἶχε δὲ καὶ δικαστικὴν καὶ ἀστυνομικὴν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων, διότι αὕτη ἐπέβαλλε τὰ εἰς τοὺς ἐργολάβους πρόστιμα, ἐδικαιοῦτο δὲ καὶ νὰ κηρύξῃ αὐτοὺς ἐκπτώτους τοῦ ἔργου καὶ νὰ

---

(1) Ἐν Ἀθήναις ἡ ἀπόφασις τῆς ἐπιτροπῆς περὶ ἐκμισθώσεως τῶν ἔργων ἔπρεπεν, ὡς φαίνεται, νὰ ὑποβληθῇ διὰ τῆς βουλῆς εἰς τὸν δῆμον, ἵνα τύχῃ τῆς ἐγκρίσεως τούτου. Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημερίδα 1897 σ. 188 κ. ἑ. (Καββαδίας).

(2) Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ συνειργάζετο ἐν μέρει τῷ ἀρχιτέκτονι καὶ κατὰ τὴν ὑπὸ τούτου σύνταξιν τῶν συγγραφῶν, διότι αὕτη ἐκπροσωποῦσα τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας ἔπρεπε νὰ ἔχῃ γνώμην ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κανονισμῷ τῶν ἐκτελεστέων ἔργων, εἰς ὅ,τι ἀπέβλεπε τοὐλάχιστον τὰς ἀπαιτουμένας δαπάνας καὶ τὴν χρηματικὴν διαχείρισιν. Ἐν τῷ ψηφίσματι τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης ὁρίζεται ὅτι αἱ συγγραφαὶ ἔπρεπε νὰ συνταχθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Καλλικράτους καὶ τῆς ἐπιτροπῆς. Ἴδε τὴν ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει Ἀρχ. Ἐφημερίδα.

ἐκτελέσῃ αὐτὸ δι' ἄλλων ἐργολάβων λαμβάνουσα πᾶν ὅτι δήποτε μέτρον ἐνόμιζεν ἀναγκαῖον πρὸς καλὴν διεξαγωγὴν τῶν κατ' αὐτό.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν Τεγέᾳ ὑπῆρχον δύο ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου ἐπιτροπαί, ὧν ἡ μὲν ἦτο ἐπιφορτισμένη τὴν ἔκθεσιν τοῦ ἔργου εἰς μειοδοσίαν καὶ τὴν ἐκμίσθωσιν αὐτοῦ, ἡ δὲ ἐπεστάτει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Οἱ μὲν τὴν πρώτην ἐπιτροπὴν ἀποτελοῦντες ἐκαλοῦντο ἐσδοτῆρες, οἱ δὲ τὴν δευτέραν ἐπιμελόμενοι.

Ἐξελέγετο δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ ἡ ἐπιτροπὴ καὶ ὁ ἀρχιτέκτων ὑπὸ τῆς βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων πιθανῶς, ἀφ' οὗ ἡ διαχείρισις τῶν ἐν τοῖς ταμείοις αὐτοῦ χρημάτων ἐγίνετο, ὡς εἴπομεν ἐν σ. 236, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ βουλῆς. Ἐν Ἀθήναις τόν τε ἀρχιτέκτονα καὶ τὴν ἐπιτροπὴν ἐξέλεγεν ὁ δῆμος (1).

Ὁ ἀρχιτέκτων δὲ ὁ συντάσσων τὰς συγγραφὰς ἐπέβλεπε καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων, ἐξαιρουμένων τῶν περιπτώσεων καθ' ἃς οὗτος ἦτο ἐπίσημός τις ἀρχιτέκτων, ὅτε ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων προσελαμβάνετο κατώτερός τις ἀρχιτέκτων. Ὁ περιφανὴς λ. χ. Πολύκλειτος, ὁ ἀρχιτέκτων τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ θόλου καὶ τοῦ θεάτρου, δὲν θὰ ἀνέλαβε καὶ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ὡς ἐξέθηκα ἐν σ. 57, ὥσπερ ὁ Ἰκτῖνος δὲν ἀνέλαβε καὶ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων τοῦ Παρθενῶνος ἀλλ' ἄλλος ἀρχιτέκτων κατώτερος, ὁ Καλλικράτης. Ἐπίσημοι ἀρχιτέκτονες ὀλίγιστοι ὑπῆρχον ἐν Ἑλλάδι, ἐφ' ᾧ ἱκανῆς ἀπήλαυον οὗτοι τιμῆς καὶ γενναίως ἠμείβοντο ἐπὶ τῇ ἐργασίᾳ των (2). Ἡ ἀνάθεσις ἄρα εἰς τοιούτους ἀρχιτέκτονας

---

(1) Ἴδε τὴν ἐν σ. 239, σημ. 2 ζ' ἐπιγραφὴν περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης.

(2) Πλάτων (Ἀντερασταί, 135 B): «πλείστην δ' ἂν ἔχοι δόξαν, εἰ δοκείη κτῶν τεχνῶν ἔμπειρος εἶναι πασῶν, εἰ δὲ μή, ὡς πλείστων γε καὶ μάλιστα τῶν κἀξιολόγων, μαθὼν αὐτῶν ταῦτα, ἃ προσήκει τοῖς ἐλευθέροις μαθεῖν. Ἆρ' οὖν οὕτω λέγεις, ἔφην ἐγώ, ὥσπερ ἐν τῇ τεκτονικῇ; καὶ γὰρ ἐκεῖ τέκτονα μὲν ἂν ἀπρίκιο πέντε ἢ ἓξ μηνῶν ἄκρον, ἀρχιτέκτονα δὲ οὐδ' ἂν μυρίων δραχμῶν, ὀλίγοι μὴν καὶ ἐν πᾶσι τοῖς Ἕλλησι γίγνοιντο, ἆρα μὴ τοιοῦτον λέγεις; καὶ ὃς ἀκούσας μου ξυνεχώρει καὶ αὐτὸς λέγειν τοιοῦτον».

Πρβ. καὶ Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα, IV, 2, 10: «Ἀλλὰ μὴ ἀρχιτέκτων βούλει γενέσθαι; γνωμονικοῦ γὰρ ἀνδρός καὶ τοῦτο δεῖ».

ἐργασίας, ἣν ἐδύναντο νὰ ἐκτελέσωσι καὶ ἄλλοι κοινοὶ ἀρχιτέκτονες καὶ ἁπλοῖ τέκτονες, ἄσκοπος ἦτο καὶ ὑπὸ οἰκονομικὴν ἔποψιν λίαν ἐπιζήμιος.

Ἡ ἀμοιβὴ δέ, ἣν ἐλάμβανον οἱ ἐπιβλέποντες εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων ἀρχιτέκτονες, ἦτο σχετικῶς λίαν μικρά. Ὁ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀρχιτέκτων Θεόδοτος ἐλάμβανεν ἀμοιβὴν μίαν δραχμὴν καθ' ἑκάστην. Τὴν αὐτὴν δὲ μονόδραχμον ἡμερησίαν ἀμοιβὴν ἐλάμβανεν ὁ ἀρχιτέκτων καὶ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα· ἐν Ἐλευσῖνι καὶ ἐν Δήλῳ ἐλάμβανεν ἐν χρόνοις ὑστερωτέροις δύο δραχμὰς καθ' καθ' ἑκάστην (1). Ἀλλ' οἱ ἀρχιτέκτονες οὗτοι ἦσαν κοινοί τινες ἐργοδηγοὶ πολλάκις ἐπὶ ἔτη ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐπὶ τοιούτῳ μισθῷ ἐργαζόμενοι, ἐπιβλέποντες κυρίως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν εἰς ᾠκοδομημένα ἤδη οἰκοδομήματα. Ἂν τινες τούτων ἦσαν ἀνωτέρας ἀναπτύξεως ἀρχιτέκτονες, οὗτοι θὰ συνέτασσον καὶ τὰς συγγραφάς, ἐφ' ᾧ θὰ ἠμείβοντο ἰδιαιτέρως· ἡ μικρὰ δὲ μετὰ ταῦτα ἀμοιβή, ἣν ἐλάμβανον οὗτοι ἐφ' ὅσον χρόνον διήρκει ἡ ἐκτέλεσις τῶν ἔργων, ἦτο, ὡς φαίνεται, πρόσθετός τις ἀποζημίωσις. Τοιοῦτος ἀρχιτέκτων ἦτο πιθανῶς ὁ μνημονευθεὶς Θεόδοτος, ἀρχιτέκτων δηλ. συντάξας τὰς συγγραφὰς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐπιφορτισμένος διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων (ἴδε σ. 250).

Περὶ τῶν ἐργολάβων καὶ περὶ τῆς ἐκτελέσεως καὶ τῆς παραλαβῆς τῶν ἔργων.

Ἐπειδὴ οὐδεμία σχεδὸν ἑλληνικὴ χώρα ἦτο αὐτάρκης εἰς τὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀναγκαιούντων αὐτῇ ἔργων, εἶχε δηλ. τοὺς ἀπαιτουμένους τεχνίτας καὶ παντοίους ἐργολάβους, προεκηρύσσοντο, ὡς εἶπον, τὰ εἰς μειοδοσίαν ἐκτιθέμενα ἔργα πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὅπως οὕτω κατορθωθῇ νὰ μετάσχωσι τῆς μειοδοσίας πλειότεροι ὅσον τὸ δυνατὸν ἐργολάβοι (2). Πρὸς τὸν σκοπὸν

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 84.

(2) Τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ ἔργα ἐξετέλουν ἐργολάβοι ξένοι τὸ πλεῖστον, ἐξ Ἄργους, ἐκ Κορίνθου, ἐκ Στυμφαλίας, ἐκ Τεγέας, ἐκ Τροιζῆνος, ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκ Πάρου

ἐκτελέσῃ αὐτὸ [illegible] μένοι (ἄγγελοι καὶ κή-
μέτρον ἐνόμιζεν [illegible] τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς. Εἰς
Σημειωτέον [illegible] μεταβῶσιν εἰς τὸν τόπον τῆς
ἐπιτροπαί, ὧν [illegible]. Ἐν Δήλῳ παρείχετο
εἰς μειοδοσίαν [illegible] ἐπληρόνοντο αὐτοῖς
ἐκτέλεσιν αὐτ[illegible] ἔξοδα διατροφῆς (ἡμερή-
ἐκαλοῦντο [illegible] ἔξοδα ἐπληρόνοντο καὶ εἰς
Ἐξελέγετο [illegible]
τῆς βουλῆς τ[illegible] ἐκτέλεσιν ἔργου τινός, συν-
ἐν τοῖς ταμεί[illegible] παράσχῃ καὶ ἐγγυητάς,
ὑπὸ τὴν ἄμεσ[illegible] διὰ πᾶσαν τυχὸν παρου-
βουλῆς. Ἐν Ἀ[illegible] κατ' αὐτῶν. Ἐν Δήλῳ
λεγεν ὁ δῆμο[illegible] δύο ἐγγυητάς, ἐν Ἐπι-
Ὁ ἀρχιτέ[illegible] τρεῖς ἢ τέσσαρας, ἀνα-
τὴν ἐκτέλεσιν [illegible], καὶ τοῦ κατὰ τὸ μᾶλλον
οὗτος ἦτο ἐπ[illegible] ἐγγυητῶν.
ἔργων προσε[illegible] τῶν ἔργων ἐγίνετο ἐντὸς ὡρι-
λ. χ. Πολύκλ[illegible] προθεσμίας. Πρὸ τούτου ὅμως
θεάτρου, δὲ[illegible] τοῦ συμβολαίου καὶ τὴν παρο-
οἰκοδομημάτ[illegible] τινα προκαταβολὴν ἐπὶ τοῦ
δὲν ἀνέλαβε [illegible] ἐκτελέσῃ ὃ ἀνέλαβεν ἔργον (1). Ἐν
Παρθενῶνος [illegible] τοῦ τιμήματος, ἀφαιρου-
Ἐπίσημοι [illegible]) τὸ λοιπὸν ἥμισυ ἐπληρόνετο
ἱκανῆς ἀπή[illegible]
ἐργασίᾳ τω[illegible]

---

(1) Ἴδε τ[illegible] ἁπλῶς προμηθευταὶ ὑλικῶν, διότι καὶ ἡ
Νίκης. [illegible] ἐγίνετο.
(2) Πλάτω[illegible] (ἴδε σημ. 2 ἐν σ.239) ὅτι οἱ κατὰ τοὺς
»τῶν τεχνῶν [illegible] χρήματα ἀρκετὰ ὥστε νὰ δαπανῶσιν αὐ-
»ἀξιολόγων, [illegible] ἐκτελῶσιν ἐργασίας. Ἀλλ' ἐκ τῶν γινομένων
»οὕτω λέγει[illegible] ἀρχαῖοι, συνετοὶ καὶ πρακτικοὶ ἄνθρωποι
»πρίαιο πέν[illegible] τοῖς ἐργολάβοις ἐν τῷ συμφέροντι αὐτῶν τῶν
»μῶν, ὁλ[illegible] ἡμῖν ὄχι μόνον προκαταβολή τις δὲν γίνεται
»τον λέγεις [illegible] ἀσυχρεοῦνται οὗτοι νὰ καταθέτωσι χρηματικὴν
Πρβ. καὶ [illegible] ἐργολάβοι ἀδυνατοῦσι πολλάκις νὰ με-
»βούλει γε[illegible] μεταχόντες καὶ ἀναλαβόντες τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔρ-
[illegible] τάνους νὰ ὠφεληθῶσιν ἐπὶ πλέον, ἐπὶ ζημίᾳ αὐτοῦ τοῦ
[illegible] ὑπερόγκους συνήθως τόκους τῶν ὧν κατέθηκαν χρημά-
[illegible] αὐτοὶ προπληρόνουσι διὰ τὰς ἐκτελουμένας ἐργασίας.

αὐτῷ εἰς δύο δόσεις· καὶ ἡ μὲν πρώτη δόσις ἐπληρόνετο αὐτῷ μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἑνὸς τρίτου τοῦ ἔργου, ἡ δὲ δευτέρα μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἑτέρου τρίτου· μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ τοῦ ὑπολοίπου τρίτου, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν δηλ. τοῦ ὅλου ἔργου καὶ τὴν παραλαβὴν αὐτοῦ, ἐπεστρέφετο αὐτῷ τὸ ἐξ ἀρχῆς κρατηθὲν ἐν τῷ ταμείῳ ἐπιδέκατον. Ἐν Ἐπιδαύρῳ εἰς τοὺς κατασκευάσαντας τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐργολάβους προκατεβάλλετο, ὡς φαίνεται, ὁλόκληρον τὸ τίμημα (1)· εἰς δὲ τοὺς κατασκευάζοντας ἐπὶ τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη τὴν θόλον ἐργολάβους οὐδεμία ἐγίνετο προκαταβολή, διότι δὲν ὑπῆρχον τότε ἄφθονα χρήματα ἐν τῷ Ἱερῷ· οἱ ἐργολάβοι οὗτοι ἐπληρόνοντο κατὰ τὴν ἀρχὴν ἑκάστου μηνὸς δι' ὅσην ἐργασίαν εἶχον ἐκτελέσει κατὰ τὸν λήξαντα μῆνα. Ἄλλων δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευασθέντων ἔργων αἱ εἰς τοὺς ἐργολάβους πληρωμαὶ ἐγίνοντο ἀναλόγως τῆς προόδου τῆς ἐργασίας εἰς τρεῖς δόσεις, ἀφαιρουμένου ἑκάστοτε τοῦ ἐπιδεκάτου, ὅπερ θὰ ἀπεδίδετο αὐτοῖς μετὰ τὸ τέλος τῆς ὅλης ἐργασίας (2).

Ἐγίνοντο δὲ αἱ εἰς τοὺς ἐργολάβους πληρωμαὶ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς, ὡς εἴπομεν, ἧς τὰ μέλη ἦσαν προσωπικῶς ὑπεύθυνα εἰς

---

(1) Ἐν τῇ περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπιγραφῇ αἱ πλεῖσται καὶ σπουδαιόταται τῶν δαπανῶν ἀναγράφονται ὡς ἑξῆς: Σωτάδας Ἀργεῖος ἵλετο τὰν περίστασιν ἐργάσασθαι, 3068 δρ. ἔγγυος δεῖνα κτλ. Τὰ οὕτω ἀναγραφόμενα ἔργα εἶνε τὰ ἐκχωρηθέντα τοῖς ἐργολάβοις διὰ μειοδοσίας, τὰ δὲ σημειούμενα χρήματα καταβάλλονται, ὅ ἐστι προπληρόνονται, τοῖς ἐργολάβοις τοῖς παρέχουσιν ἐγγυητάς. Ἄλλαι δὲ δαπάναι μικρότεραι ἀναγράφονται οὕτω: Δαμοφῶνι καλυνμάτων προσώπων 80 δρ. Αὗται αἱ ἐργασίαι ἐξεχωρήθησαν προφανῶς οὐχὶ διὰ μειοδοσίας ἀλλὰ δι' ἰδιαιτέρας συμφωνίας, αἱ ζητούμεναι δὲ πληρωμαὶ δὲν εἶναι προκαταβολαί, ἀλλὰ πληρωμαὶ γενόμεναι μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐργασίας· διὰ τοῦτο οἱ ποσὰ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀναγεγραμμένα λαμβάνοντες οὐδένα παρέχουσιν ἐγγυητήν.

Οὕτω, καθ' ὃν χρόνον ᾠκοδομεῖτο ὁ ναὸς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὸ Ἱερὸν διετέλει ἐν οἰκονομικῇ εὐπορίᾳ καθιστώσῃ δυνατὴν τὴν εἰς τοὺς ἐργολάβους προπληρωμὴν τῶν ἐκτελεσθησομένων ἔργων. Διὰ τοῦτο, ὡς φαίνεται, κατωρθώθη ὥστε ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ τούτου ἐπερατώθη ἐν τῷ σχετικῶς μικρῷ χρονικῷ διαστήματι 4 $^{1}/_{2}$ ἐτῶν.

(2) Πρβ. τὰ ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 84.

πληρωμὴν χρηματικῆς ἀποζημιώσεως τοῖς ἐργολάβοις διὰ πᾶσαν μὴ ἔγκαιρον πληρωμήν (1).

Ὑπέκειντο δὲ οἱ ἐργολάβοι εἰς χρηματικὰς ποινὰς (ἐπιτίμια) διὰ πᾶσαν παράβασιν τῶν ἐν ἰσχύϊ νομικῶν διατάξεων. Κατὰ τὸν ἐν Τεγέᾳ νόμον ἀπηγορεύετο εἰς πλειοτέρους τῶν δύο ἐργολάβων νὰ ἀναλάβωσιν ἐν συνεταιρισμῷ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργου τινὸς ἐπὶ ποινῇ δρ. 50 καθ' ἑκάστου τῶν συνεταιρισθέντων, ἧς τὸ ἥμισυ ἐδίδετο εἰς τὸν καταγγείλαντα τὴν παράνομον ταύτην πρᾶξιν· ἐπίσης ἀπηγορεύετο τῷ αὐτῷ ἐργολάβῳ νὰ ἀναλάβῃ τὴν σύγχρονον ἐκτέλεσιν πλειοτέρων τοῦ ἑνὸς ἔργων ἐπὶ ποινῇ δρ. 50 κατὰ μῆνα δι' ἕκαστον πλεονάζον ἔργον, μέχρις οὗ ἐγκαταλίπῃ αὐτά. Τοιαῦται δὲ διατάξεις εἶχον προφανῶς σκοπὸν τὸ μὲν ὅπως μὴ συνεννοῶνται μετ' ἀλλήλων οἱ ἐργολάβοι ἐπὶ μειώσει τῶν ἐκ τοῦ διαγωνισμοῦ ὠφελημάτων τῆς πολιτείας, τὸ δὲ ὅπως μὴ ἐπιβαρύνηται ὁ αὐτὸς ἐργολάβος διὰ τῆς συγχρόνου ἐκτελέσεως πολλῶν ἔργων, ὅπερ πάντοτε ἐπιβλαβὲς ἦτο διὰ τὰ ἐκτελούμενα ἔργα.

Ἐπίσης ὑπέκειντο οἱ ἐργολάβοι εἰς χρηματικὰς ποινὰς διὰ πᾶσαν παράβασιν τῶν ἐν ταῖς συγγραφαῖς καὶ τῶν συμπεφωνημένων. Ὤφειλον οὗτοι νὰ ἐκτελέσωσι τὰ ἔργα ἐντὸς τῶν τεταγμένων προθεσμιῶν (2), νὰ μὴ ἐπιφέρωσιν οὐδεμίαν τινὰ βλάβην, ἐν ᾧ τόπῳ εἰργάζοντο, οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ ἐργάται των, νὰ προβαίνωσιν εἰς τὰ καθέκαστα τῆς ἐργασίας ἀείποτε κατὰ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τῆς ἐπιτροπῆς καὶ μετὰ προηγουμέ-

---

(1) Ἐν Δήλῳ αἱ πληρωμαὶ ἐγίνοντο ἀμέσως ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν, οὐχὶ διὰ τῶν ἀποτελούντων τὴν ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως ἐπιτροπὴν ἐπιμελητῶν· διὰ τοῦτο ἐγίνοντο αὗται ἑκάστοτε μετὰ προηγουμένην ἐντολὴν τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ τῶν ἐπιμελητῶν, «ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπιμελητῶν κελευόντων».

(2) Ἐν Λεβαδείᾳ ὁ ἐργολάβος ὤφειλε νὰ ἀρχίσῃ τὰς ἐργασίας διὰ πέντε τοὐλάχιστον ἱκανῶν τεχνιτῶν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν, ἀφ' ἧς ἔλαβε τὴν πρώτην χρηματικὴν προκαταβολήν. Ἐν Ἐρετρίᾳ ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἀποξήρανσιν τοῦ τέλματος ἐργολάβος ὤφειλε νὰ περατώσῃ τὰς ἐργασίας ἐντὸς τεσσάρων ἐτῶν.

Πρβ. καὶ τὰ ἐν ταῖς συγγραφαῖς τῆς Σκευοθήκης τοῦ Φίλωνος, ἐν στ. 94 κ. ἑ. «Ταῦτα ἅπαντα ἐξεργάσονται οἱ μισθωσάμενοι κατὰ τὰς συγγραφὰς καὶ πρὸς τὰ »μέτρα καὶ πρὸς τὸ παράδειγμα, ὃ ἂν φράζῃ ὁ ἀρχιτέκτων, καὶ ἐν τοῖς χρό»νοις ἀποδώσουσιν, οἷς ἂν μισθώσωνται ἕκαστα τῶν ἔργων».

νην τούτων ἐπιθεώρησιν καὶ ἔγκρισιν. Διὰ πᾶσαν δὲ τοιαύτην παράβασιν ἐπεβάλλετο αὐτοῖς χρηματικὴ ποινὴ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐπὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου ἐπιτροπῆς. Ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων ὅμως τούτων τῆς ἐπιτροπῆς ἀπεφαίνετο ὁριστικῶς καὶ ἀνεκκλήτως ἀνώτερόν τι δικαστήριον ἐν τῷ νόμῳ ἢ ἐν ταῖς συγγραφαῖς ὁριζόμενον. Οἱ ἐργολάβοι τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κατασκευαζομένων ἔργων τοιαύτας ἀποφάσεις τῶν ἐπιτροπῶν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκκαλῶσιν ἐνώπιον τῆς βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων, ἥτις ἀπεφαίνετο ἐπ' αὐτῶν ἀνεκκλήτως.

Γενομένων δὲ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀποφάσεων τελεσιδίκων, ὤφειλον οἱ ἐργολάβοι νὰ καταβάλωσι τὸ ποσὸν, εἰς ὃ κατεδικάσθησαν, ἐντὸς ὑπὸ τοῦ νόμου ὡρισμένης προθεσμίας, ἄλλως ὑπεχρεοῦντο εἰς τὴν πληρωμὴν προσθέτου ποσοῦ, (ὑπερημερίας), ὃ ἐν τῷ Ἱερῷ συνίστατο εἰς ἡμιόλιον, εἰς τὸ ἥμισυ δηλ. τοῦ ὀφειλομένου ποσοῦ (1).

Ἐπὶ πλέον δὲ ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀποδιώκῃ πάντα ἐργάτην μὴ ὑπακούοντα αὐτῇ ἢ κακῶς ἐργαζόμενον, καὶ νὰ καταδικάζῃ ἐπὶ τούτῳ αὐτόν τε καὶ τὸν ἐργολάβον εἰς πρόστιμον· ἐργολάβον δὲ ἐκτελέσαντα μέρος τι τοῦ ἔργου κακῶς ὑπεχρέου νὰ κατασκευάσῃ αὐτὸ ἐκ νέου, μὴ ὑπακούοντι δὲ ἐπέβαλλεν αὐτῷ πρόστιμον καὶ δαπάναις αὐτοῦ ἐξετέλει τὸ ἔργον δι' ἄλλου· εἶχε δὲ πρὸς τούτοις δικαίωμα ἐργολάβον μὴ ἐκπληροῦντα ἐν γένει τὰς ὑποχρεώσεις του νὰ κηρύξῃ ἔκπτωτον καὶ νὰ ἐκχωρήσῃ τὸ ἔργον εἰς ἄλλον, τοῦ ἐκπτώτου ἐργολάβου ὑποχρέου ὄντος εἰς πᾶσαν ἀποζημίωσιν. Διὰ πᾶσαν δὲ ἀδικίαν γενομένην τῷ ἐργολάβῳ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ἐδύνατο οὗτος νὰ προσφύγῃ εἰς τὰ ἐν τῷ τόπῳ δικα-

(1) Φίλων Κορίνθιος ἀναλαβὼν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀφέσεως τοῦ δρόμου τοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ σταδίου κατεδικάσθη, ἕνεκα κακοτεχνίας ἴσως ἢ μὴ ἐγκαίρου κατασκευῆς, ὑπὸ τῆς ἐκ τῶν ἑλλανοδικῶν καὶ τοῦ ἀγωνοθέτου ἀποτελουμένης ἐπιτροπῆς εἰς πρόστιμον 500 δραχμῶν. Ἡ ἀπόφασις δ' αὕτη ἐγένετο τελεσίδικος ἐγκριθεῖσα ὑπό τῆς βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων, εἰς ἣν εἶχε προσφύγει ὁ καταδικασθεὶς ἐργολάβος. Ἀφαιρεθέντων δὲ 200 δραχμῶν, ἃς εἶχε νὰ λάβῃ οὗτος ὡς μισθόν, ὤφειλε νὰ πληρώσῃ δρ. 300. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἀπέδωκε ταύτας ἐντὸς τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ὡρισμένης προθεσμίας, κατεδικάσθη νὰ πληρώσῃ ἐν ὅλῳ, ἀλληλεγγύως σὺν τῷ ἐγγυητῇ αὐτοῦ, δρ. 450, τὸ ὀφειλόμενον δηλ. ἐκ 300 δρ. ποσὸν καὶ ἡμιόλιον. Ἴδε Fouilles d'Épidaure σ. 77 ἀρ. 237.

στήρια, οὐχὶ ὅμως εἰς δικαστήρια ἄλλης χώρας. Κατὰ τὸν ἐν Τεγέᾳ νόμον, ἂν ἐργολάβος τις καταδικασθεὶς εἰς πρόστιμον ἐνεκάλει τὴν ὑπόθεσιν εἰς ξένον τι δικαστήριον, ὑπεχρεοῦτο ἀλληλεγγύως σὺν τῷ ἐγγυητῇ αὐτοῦ νὰ πληρώσῃ διπλάσιον τὸ πρόστιμον, εἰς ὃ εἶχε καταδικασθῆ.

Περατωθέντος δὲ τοῦ ἔργου, τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος προέβαινον εἰς τὴν καθέκαστα καὶ εἰς τὴν ἐν ὅλῳ ὁριστικὴν αὐτοῦ παραλαβήν. Κατὰ τὴν ἐκ Δήλου συγγραφὴν ὤφειλον οὗτοι νὰ προβῶσιν εἰς τὴν παραλαβὴν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν, ἀφ' ἧς προσεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐργολάβου. Παρελθούσης δὲ τῆς προθεσμίας ταύτης, τὸ ἔργον ἐθεωρεῖτο ὡς παραληφθὲν καὶ ὁ ἐργολάβος ἐδικαιοῦτο νὰ λάβῃ τὸ ὑπολειπόμενον ποσὸν (ὃ ἐστι τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ ἐκ τῶν κρατήσεων ἐπιδέκατον, κατὰ τὰ ἐν σ. 246) πρὸς ἐντελῆ πληρωμὴν αὐτοῦ.

Νόμος περὶ εὐθύνης τοῦ ἀρχιτέκτονος.

Εὐθύνας καὶ ὑποχρεώσεις πρὸς τὴν κατασκευάζουσαν τὰ ἔργα πολιτείαν δὲν εἶχον μόνον οἱ ἐργολάβοι ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες. Ὁ Βιτρούβιος(1) ἀναφέρει νόμον ἰσχύοντα τὸ πάλαι ἐν Ἐφέσῳ, καθ' ὃν ὁ ἀρχιτέκτων, ὁσ τις εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἐκτέλεσιν δημοσίου ἔργου, ἦτο ὑπεύθυνος ὅπως αἱ δαπάναι μὴ ὑπερβῶσιν ὡρισμένον ποσόν. Συντάξας οὗτος τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔργου παρέδιδεν αὐτὸν εἰς τὴν ἁρμοδίαν ἀρχὴν καὶ παρεῖχεν ὑπέγγυον ἅπασαν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. Περατωθέντος δὲ τοῦ ἔργου, ἂν αἱ δαπάναι δὲν ὑπερέβησαν τὸ προϋπολογισθὲν ποσόν, τιμαὶ ἀπενέμοντο τῷ ἀρχιτέκτονι καὶ ψηφίσματα ἐξεδίδοντο ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐκφράζοντα αὐτῷ τὴν ἑαυτῆς εὐαρέσκειαν. Ἂν δὲ αἱ δαπάναι ὑπερέβαινον τὸ προϋπολογισθὲν ποσὸν μέχρις ἑνὸς τετάρτου τὸ πολύ, ἐπληρόνετο τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου· πᾶσα ὅμως ὑπὲρ τὸ ἓν τέταρτον ὑπέρβασις κατελογίζετο εἰς βάρος τοῦ ἀρχιτέκτονος καὶ ἐπληρόνετο ὑπ' αὐτοῦ.

Τοιοῦτός τις νόμος περὶ εὐθύνης τοῦ ἀρχιτέκτονος θὰ ἴσχυεν, ὡς φαίνεται, καὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ· διότι ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἐποπτείαν

(1) De Architectura, X, praef. 1.

τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀρχιτέκτων Θεόδοτος, εἰ καὶ μίαν μόνον δραχμὴν καθ' ἑκάστην ἐλάμβανεν ὡς ἀμοιβήν, παρέσχεν ἐγγυητὰς καὶ δὴ ἐπτὰ τὸν ἀριθμόν, ἐν ᾧ ἐργολάβοι πολὺ μεγαλήτερα, ἢ αὐτός, λαβόντες ἐν ὅλῳ χρηματικὰ ποσὰ παρέσχον ὀλιγωτέρους ἐγγυητάς. Ἔπειτα εὐλόγως οἱ ἐργολάβοι παρεῖχον ἐγγυητάς, ἀφ' οὗ οὗτοι ἐλάμβανον προκαταβολικῶς τὰ χρήματα, ἐφ' οἷς ἔμελλον νὰ ἐκτελέσωσιν ἔργοις· ὁ Θεόδοτος ὅμως τὸν μισθόν του ἐλάμβανεν οὐχὶ προκαταβολικῶς, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ἑκάστου ἔτους· δὲν ὑπῆρχεν ἄρα λόγος ὅπως οὗτος παράσχῃ ἐγγυητάς. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Θεόδοτος θὰ ἦτο πρὸς τούτοις ὁ ἀρχιτέκτων ὁ συντάξας καὶ τὰς συγγραφὰς καὶ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔργου· ὡς τοιοῦτος ἀνέλαβε καὶ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων, θὰ εἶχε δὲ εὐθύνην τινὰ ἐπὶ τῇ ἀκριβεῖ καὶ ἐντὸς τῶν προϋπολογισθέντων ποσῶν ἐκτελέσει τῶν ἔργων καὶ διὰ τοῦτο ὑπεχρεώθη νὰ παράσχῃ ἐγγυητάς.

Ὁ Βιτρούβιος ἀναφέρων τὸν μνημονευθέντα ἐν Ἐφέσῳ νόμον προσθέτει τὰ ἑξῆς: «Εἴθε οἱ ἀθάνατοι θεοὶ νὰ συνετέλουν ὥστε »καὶ παρὰ τῷ ρωμαϊκῷ λαῷ νὰ ἰσχύσῃ τοιοῦτος νόμος καὶ δὴ »ὄχι μόνον διὰ τὰ δημόσια, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἰδιωτικὰ ἔργα, διότι »τότε δὲν θὰ κακοποιῶσι πλέον ἀτιμωρητεὶ οἱ ἀμαθεῖς, ἀλλὰ τὸ »τοῦ ἀρχιτέκτονος ἐπάγγελμα ἄνευ ἐνδοιασμοῦ θὰ μετέρχωνται »ἐκεῖνοι μόνον, οἵτινες ἐγκρατεῖς τῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ πεπει»ραμένοι εἶνε· ἐξ ἄλλου δὲ οἱ ἰδιοκτῆται δὲν θὰ περιέρχωνται εἰς »τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνεργῶσιν ἀτελευτήτους πληρωμὰς κατασπα»ταλῶντες οὕτω τὴν περιουσίαν των, αὐτοὶ δὲ οἱ ἀρχιτέκτονες »ὑπὸ τοῦ φόβου τῆς ἀπειλούσης αὐτοὺς χρηματικῆς ποινῆς ἀναγ»καζόμενοι ἐπιμελέστερον θὰ ἀσχολῶνται περὶ τὸν ἀκριβῆ καθο»ρισμὸν τῆς δαπάνης τῶν ἐκτελεστέων ἔργων».

Τὴν εὐχὴν ταύτην, ἣν ὁ Βιτρούβιος ἐξέφραζε διὰ τοὺς συγχρόνους του, εὐλόγως δύναταί τις καὶ σήμερον αὐταῖς λέξεσι νὰ ἐπαναλάβῃ δι' ἡμᾶς αὐτούς. Ἂν ἦτο δυνατὸν τοιοῦτός τις νόμος νὰ ἰσχύσῃ καὶ παρ' ἡμῖν, ἐν πλήρει ἀκριβείᾳ καὶ τελειότητι θὰ ἐγίνετο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ μελέτη τῶν ἐκτελεστέων ἔργων καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν δαπανῶν· οὕτω δὲ θὰ ἔλειπον πλέον οἱ συνή-

θεις συμπληρωτικοὶ προϋπολογισμοί, δι' ὧν ὄχι μόνον ἡ ἀρχικῶς προϋπολογισθεῖσα δαπάνη πολλάκις εἰς τὸ διπλάσιον καὶ ἔτι πλέον ἀνέρχεται, ἀλλὰ καὶ πράγματα παρέχονται τῇ πολιτείᾳ καὶ βλάβη προσγίνεται καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐκτελούμενα ἔργα.

Ἔργα πλαστικῆς.

Ἐν ᾧ ἡ κατασκευὴ οἰκοδομημάτων καὶ λοιπῶν δημοσίων ἔργων ἐγίνετο ἀνεξαιρέτως διὰ μειοδοσίας, ἡ κατασκευὴ ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων θὰ ἐγίνετο, ἐννοεῖται, δι' ἰδιαιτέρας συμφωνίας πρὸς τοὺς δυναμένους νὰ κατασκευάσωσιν αὐτὰ καταλλήλους τεχνίτας. Οὕτω θὰ κατεσκεύασαν ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ οἱ γνωστοὶ ἡμῖν διὰ τῶν εὑρεθέντων ἐν τῇ ἀνασκαφῇ βάθρων γενόμενοι τεχνῖται (1) Ἑκτορίδας, Νίκων Ἱεροκλέους, Σπουδίας Ἀθηναῖος, Καλλικράτης Ἀριστέους Ἀργεῖος, Ἀθηνογένης Ἀριστομένους καὶ Λαβρέας Δαμοπείθους Ἀργεῖοι, Τόρων (2) Ἀπελλίωνος Ἀργεῖος, Δίων Δαμοφίλου Ἀργεῖος, Εὔνους Εὐνόμου, Νικομένης καὶ Τιμόστρατος Ἀθηναῖοι, Θεόφιλος, Ξενόφιλος καὶ Στράτων. Τούτοις προσθετέον καὶ Θρασυμήδη τὸν Πάριον τὸν ποιήσαντα τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἀνδριάντα τινὰ ἐν τῷ Ἱερῷ (ἴδε σ. 43).

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δὲ τῆς ἀναγραφούσης τὰς δαπάνας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ δύναται νὰ ἐξαχθῇ (πρβ. σ. 247 σημ. 1) ὅτι δι' ἰδιαιτέρας συμφωνίας ἐξετελέσθησαν καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τούτου καθ' ὑποδείγματα ἃ παρέσχεν ὁ Τιμόθεος (ἴδε σ. 42). Τὰ ὑποδείγματα ὅμως ταῦτα παρέσχεν οὗτος οὐχὶ κατ' ἀκολουθίαν ἰδιαιτέρας συμφωνίας, ἀλλὰ δι' ἐργολαβίας. Ἐργολαβικῶς δὲ ἐξετελέσθησαν καὶ τὰ ἀγάλματα τὰ ἀποτελοῦντα τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ.

---

(1) Ἴδε Fouilles d'Épidaure ἀρ. 17-34 καὶ 250-253.

(2) Οὕτως ἀναγνωστέον τὸ ὄνομα τοῦ τεχνίτου τούτου κατ' ἄλλην ἐπιγραφὴν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ, ἀνέκδοτον. Πρβ. καὶ Ath. Mittheilungen 1895 σ. 213.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΝ

ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ

I

Αἱ θεραπεῖαι κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους. Ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων.

Ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἐθεραπεύοντο ἀσθενεῖς· τρία ὅμως ἦσαν κυρίως τὰ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἐπὶ ταῖς θεραπείαις ταύταις περίφημα Ἀσκληπιεῖα, τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ, ὅπερ ἦτο τὸ ἐπισημότατον πάντων, τὸ ἐν Κῷ καὶ τὸ ἐν Τρίκκῃ τῆς Θεσσαλίας (1). Ἐν τοῖς τρισὶ τούτοις Ἀσκληπιείοις ὑπῆρχον κατὰ Στράβωνα *πίνακες*, ἐν οἷς ἦσαν ἀναγεγραμμέναι αἱ θεραπεῖαι τῶν ἀσθενῶν (2). Τούτων δὲ τῶν πινάκων τοὺς ἐν Κῷ ἐμελέτησεν ὁ Ἱππο-

(1) Σὺν τῷ χρόνῳ περίφημον ἐγένετο πρὸς τούτοις ἐπὶ τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσθενῶν καὶ τὸ ἐν Περγάμῳ Ἀσκληπιεῖον, ἐν ᾧ ἐπὶ μακρὸν χρόνον διέτριψε, θεραπευόμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς Ἀριστείδης, ὅστις ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἔγραψε τοὺς πέντε *Ἱεροὺς λόγους* (Ἀριστείδης, I σ. 445-550, ἔκδ. Dindorf). Εἰς τοῦτο τὸ Ἀσκληπιεῖον κατέφυγε καὶ ὁ Καρακάλλας πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἔκ τινος νόσου (Ἡρωδιανός: Ἱστορίαι, IV, 8, 3). Κατ' ἐκείνους δὲ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τοσοῦτον εἶχεν ἐξαρθῇ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἀσκληπιεῖον, ὥστε εἶχεν ἐπισκιάσει καὶ αὐτὸ τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ

(2) *Στράβων*, VIII, 374: «Καὶ αὕτη (ἡ Ἐπίδαυρος) οὐκ ἄσημος ἡ πόλις » καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ θεραπεύειν νόσους παντοδαπὰς » πεπιστευμένου καὶ τὸ ἱερὸν πλῆρες ἔχοντος ἀεὶ τῶν τε καμνόντων καὶ τῶν ἀνα» κειμένων πινάκων, ἐν οἷς ἀναγεγραμμέναι τυγχάνουσιν αἱ θεραπεῖαι, καθάπερ » ἐν Κῷ τε καὶ Τρίκκῃ».

κράτης (1), ἐπωφελήθη δηλ. αὐτοὺς ἐν ταῖς ἐργασίαις του πρὸς ἐπιστημονικὴν ἐξεργασίαν τῶν τῆς ἰατρικῆς, καθ' ἃ παραδίδει καὶ ὁ Πλίνιος ὅστις προσθέτει ὅτι ὁ Ἱπποκράτης ἐπυρπόλησεν ἀκολούθως τὸ Ἀσκληπιεῖον (2) ἐπὶ τῷ σκοπῷ προφανῶς, ὅπως μὴ ἄλλος τις ἐπωφεληθῇ τοὺς ἐν αὐτῷ πίνακας. Τοὺς δ' ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου πίνακας ἀναφέρει καὶ ὁ Παυσανίας, ὅστις ὀνομάζει αὐτοὺς *στήλας*, ἐν αἷς ἦσαν ἀναγεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν, ἡ ἀσθένεια, ἐξ ἧς ἕκαστος ἔπασχε, καὶ ὁ τρόπος τῆς θεραπείας αὐτῶν (3)· ὑπῆρχον δὲ κατὰ τοὺς παλαιοὺς

---

(1) *Στράβων*, XIV, 657: «Ἡ δὲ τῶν Κῴων πόλις ἐκαλεῖτο τὸ παλαιὸν Ἀ» στυπάλαια ... ἐν δὲ τῷ προαστείῳ τὸ Ἀσκληπιεῖον ἔστι, σφόδρα ἔνδοξον καὶ » πολλῶν ἀναθημάτων μεστόν ... φασὶ δ' Ἱπποκράτην μάλιστα ἐκ τῶν ἐνταῦθα » ἀνακειμένων θεραπειῶν γυμνάσασθαι τὰ περὶ τὰς διαίτας».

(2) Plinius, N. H. XXIX, 4: ... Hippocrates genitus in insula Coo in primis clara ac valida et Aesclapio dicata· is, cum fuisset mos liberatos morbis scribere in templo ejus dei quid auxuliatum esset, ut postea similitudo proficeret, exscripsisse ea traditur, atque, ut Varro apud nos credit, templo cremato instituisse medicinam hanc quae clinice vocatur.

(3) Ἐπὶ λίθων ἀνεγράφοντο καὶ αἱ θεραπεῖαι τῶν ἀσθενῶν αἱ γινόμεναι ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ Ἀσκληπιείῳ (ἴδε σ. 13). Τοιαύτη δὲ ἐπιγραφή, ἐκ τῶν χρόνων Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς προερχομένη, εὑρέθη ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τούτῳ, ἐν ᾗ σώζονται τὰ ἑξῆς (C. I. G. 5980 καὶ I. G. Sic. et Ital. 966):

---Αὐταῖς ταῖς ἡμέραις Γαΐῳ τινὶ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἱε|ρὸν βῆμα καὶ προσκυνῆσαι, εἶ[τ]α ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἀριστερὸν | καὶ θεῖναι τοὺς πέντε δακτύλους ἐπάνω τοῦ βήματος καὶ ἆραι τὴν χεῖ|ρα καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τοὺς ἰδίους ὀφθαλμούς, καὶ ὀρθὸν ἀνέβλεψε τοῦ | δήμου παρεστῶτος καὶ συνχαιρομένου ὅτι ζῶσαι ἀρεταὶ ἐγένοντο ἐπὶ|τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Ἀντωνείνου|.

Λουκίῳ πλευρειτικῷ καὶ ἀφηλπισμένῳ ὑπὸ παντὸς ἀνθρώ.που ἐχρησμάτι|σεν ὁ Θεὸς ἐλθεῖν καὶ ἐκ τοῦ τριβώμου ἆραι τέφραν καὶ μετ' οἴνου ἀνα|φυρᾶσαι καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τὸ πλευρόν, καὶ ἐσώθη καὶ δημοσίᾳ πυχαρίστησε τῷ Θεῷ καὶ ὁ δῆμος συνεχάρη αὐτῷ|.

Αἷμα ἀναφέροντι Ἰουλιανῷ ἀφηλπισμένῳ ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου ἐχρησμά|τισεν ὁ Θεὸς ἐλθεῖν καὶ ἐκ τοῦ τριβώμου ἆραι κόκκους στροβίλου καὶ | φαγεῖν μετὰ μέλιτος ἐπὶ τρεῖς ἡμέ-

χρόνους πολλαὶ τοιαῦται στῆλαι ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐπὶ Παυσανίου ὅμως ἓξ μόνον ἐσώζοντο (1).

Ἡ ἐν ταῖς ἀπὸ τοῦ 1881 ἀρξαμέναις ἐν τῷ Ἱερῷ ἀνασκαφαῖς εὕρεσις τινῶν τῶν στηλῶν τούτων ἦτο ἡ πρώτη καὶ ἡ μεγίστη τῶν εὐχῶν, ἣν τις ἐδύνατο νὰ εὐχηθῇ, διότι πᾶς τις εὐλόγως ἐδύνατο νὰ φρονῇ ὅτι τοιαῦτα εὑρήματα θὰ ἦσαν σπουδαιοτάτη δι' ἡμᾶς συμβολὴ πρὸς γνῶσιν τῆς κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἰατρικῆς καὶ ἐξακρίβωσιν τῆς ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ἀσκουμένης θεραπευτικῆς. Εὐμενὴς δὲ λίαν ἐγένετό μοι ἀληθῶς ἡ τύχη εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν, διότι μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θεάτρου καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς θόλου καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ εὗρον ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1883 δύο τῶν περιφήμων τούτων στηλῶν (2). Αὗται αἱ

ρας, καὶ ἐσώθη καὶ ἐλθὼν δημοσίᾳ | πύχαρίστησεν ἔμπροσθεν τοῦ δήμου.

15 Οὐαλερίῳ Ἄπρῳ στρατιώτῃ τυφλῷ ἐχρημάτισεν ὁ θεὸς ἐλθεῖν καὶ λαβεῖν αἷμα | ἐξ ἀλεκτρυόνος λευκοῦ μετὰ μέλιτος καὶ κολλύριο(ν) συντρῖψαι καὶ ἐπὶ | τρεῖς ἡμέρας ἐπιχρεῖσαι ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ ἀνέβλεψεν καὶ ἐλήλυθεν | καὶ πύχαρίστησεν δημοσίᾳ τῷ θεῷ|.

(1) *Παυσανίας*, II, 27, 3: «Στῆλαι δὲ εἰστήκεσαν ἐντὸς τοῦ περιβόλου, τὸ » μὲν ἀρχαῖον καὶ πλέονες, ἐπ' ἐμοῦ δὲ ἓξ λοιπαί· ταύταις ἐγγεγραμμένα καὶ ἀν- » δρῶν καὶ γυναικῶν ἐστιν ὀνόματα ἀνεσθέντων ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, προσέτι δὲ » καὶ νόσημα ὅτι ἕκαστος ἐνόσησε καὶ ὅπως ἰάθη· γέγραπται δὲ φωνῇ τῇ Δωρίδι». Πρβ. καὶ II, 36, 1: «ἡ δὲ Ἀλίκη τὰ μὲν ἐφ' ἡμῶν ἐστιν ἔρημος, ᾠκεῖτο δὲ » καὶ αὕτη ποτέ, καὶ Ἀλικὸς λόγος ἐν στήλαις ἐστὶ ταῖς Ἐπιδαυρίων, αἳ τοῦ » Ἀσκληπιοῦ τὰ ἰάματα ἐγγεγραμμένα ἔχουσι· ἄλλο δὲ σύγγραμμα οὐδὲν οἶδα » ἀξιόχρεων, ἔνθα ἡ πόλεως Ἀλίκης ἢ ἀνδρῶν ἐστιν Ἀλικῶν μνήμη». (Πρβ. Gurlitt: Ueber Pausanias σ. 438).

(2) Τὰς ἐν ταῖς στήλαις ταύταις ἐπιγραφὰς ἐδημοσίευσα τὸ πρῶτον καὶ ἡρμήνευσα ἐν *Ἀρχ. Ἐφημερίδι* 1833 σ. 197-228, 1885 σ. 1-38, καὶ ἀνεδημοσίευσα ἐν Fouilles d'Epidaure σ. 24 ἀρ. 1 καὶ σ. 28 ἀρ. 2.— Ἄλλας δημοσιεύσεις καὶ πραγματείας περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων σημειωτέον τὰς ἑξῆς: *Baunack*: Studien σ. 120 κ. ἑ. καὶ Aus Epidauros σ. 8 ἀρ. 59 καὶ σ. 15 ἀρ. 80. *Collitz-Prellwitz*: Dialekt-Inschriften III ἀρ. 3339 καὶ 3340. Wilamowitz (Hermes XIX σ. 447 κ. ἑ.). *Zacher* (Hermes XXI σ. 467). *Lahrfeld* (Bursian's Jahresbericht 1887, 3 σ. 457). *H. Diehls* («Antike

1883

δύο στῆλαι, ἐν αἷς εἶνε ἀναγεγραμμένα 44 ἐν ὅλῳ ἰάματα διαφόρων ἀσθενῶν, εἰκονίζονται ἐν τῷ προσηρτημένῳ ἐνταῦθα φωτοτυπικῷ πίνακι.

Τὸ περιεχόμενον τῶν ἰαμάτων τούτων ἐκθέτω ἐνταῦθα, ἐν ἐλευθέρᾳ παραφράσει, χάριν τῶν πολλῶν ἀναγνωστῶν τοῦ ἀνὰ χεῖρας βιβλίου:

Ἐπιγραφὴ Α' (*F. d'Épid.* σ. 24 ἀρ. 1).

Θεός, Τύχα ἀγαθά.

Ἰάματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκλαπιοῦ.

1 (στ. 3-9).

Γυνὴ ὀνομαζομένη Κλεὼ ἔμενεν ἔγκυος ἐπὶ πέντε ἔτη, ἕως ὅτου ἦλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν παρὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἐκοιμήθη ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου. Ἀφοῦ δὲ μετὰ πάσης δυνατῆς ταχύτητος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀβάτου καὶ ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ἐγέννησεν υἱόν, ὅστις εὐθὺς ἅμα γεννηθεὶς ἐλούετο μόνος του ἐν τῇ κρήνῃ καὶ περιεπάτει παρακολουθῶν τὴν μητέρα του (1). Ἡ Κλεὼ δέ, εὐεργετηθεῖσα οὕτως ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀφιέρωσεν ἀνάθημα ἐπὶ τοῦ ὀποίου ἔγραψε τὴν ἐξῆς ἐπιγραφήν. «Οὐχὶ τὸ μέγεθος τοῦ πίνακος ἀλλ' ἡ θεία δύναμις εἶνε ἀξιοθαύμαστος, διότι ἡ Κλεὼ πέντε ἔτη ἔφερε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ της, μέχρις ὅτου ἐκοιμήθη ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου καὶ οὕτως ἐθεράπευσεν αὐτὴν ὁ θεός».

2 (στ. 9-22).

Γυνή τις ἐκ Πελλήνης, Ἰθμονίκη καλουμένη, ἦλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἵνα παρακαλέσῃ τὸν θεὸν πρὸς ἀπόκτησιν τέκνου. Ἐγκοιμηθεῖσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι παρεκάλει τὸν θεὸν νὰ τὴν βοηθήσῃ ὥστε νὰ συλλάβῃ κόρην καὶ ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς τῇ εἶπε ὅτι θὰ γείνῃ ἔγκυος καὶ ὅτι, ἂν ἔχῃ καὶ ἄλλην τινὰ παράκλησιν νὰ ἀποτείνῃ πρὸς αὐτόν, θὰ ἐκπληρώσῃ αὐτῇ καὶ ταύτην, αὐτὴ ὅμως εἶπεν ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ ἄλλο τι.

Heilwunde» ἐν Nord und Süd, τόμ. 44, 1888, σ. 29). *S. Reinach* (Revue archéologique 1884 II σ. 77 καὶ 1885 I σ. 265). *Lechat-Defrasse*: Épidaure σ. 142. *A. C. Merriam* (The American Antiquarian, 1884 σ. 300).

(1) Ἵνα γεννήσῃ ἡ Κλεὼ ἔπρεπε νὰ ἐξέλθῃ ὄχι μόνον ἐκ τοῦ Ἀβάτου ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τοῦ περιβόλου, διότι ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ ἦτο ἀπηγορευμένον νὰ γεννήσῃ τις ἢ νὰ ἀποθάνῃ (ἴδε σ. 16).

Ἔγεινε δὲ αὕτη ἀληθῶς ἔγκυος, ἔφερεν ὅμως τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ ἐπὶ τρία ἔτη, ἕως ὅτου ἦλθε πάλιν εἰς τὸ Ἱερὸν ὅπως παρακαλέσῃ τὸν θεὸν νὰ τὴν βοηθήσῃ ἵνα γεννήσῃ. Ἐγκοιμηθεῖσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὁπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ἠρώτησεν αὐτὴν ὁ θεὸς «μήπως δὲν σοὶ ἔγεινεν ὅ,τι εἶχες ζητήσει καὶ δὲν ἔγεινες ἔγκυος; ἀλλ' ὅτι καὶ νὰ γεννήσῃς ἤθελες, δὲν μοὶ εἶπες τοιοῦτόν τι, καὶ μάλιστα ἐν ᾧ σὲ ἠρώτησα μήπως ἤθελες καὶ ἄλλο τι· ἀλλ' ἀφ' οὗ ὁπωσδήποτε τώρα ἦλθες πάλιν ἐδῶ καὶ μὲ παρακαλεῖς ἵνα γεννήσῃς, θὰ σοὶ γείνῃ καὶ τοῦτο». Μετὰ ταῦτα ἐξῆλθεν αὕτη ταχέως ἐκ τοῦ Ἀβάτου καὶ εὐθὺς ὡς ἔφθασεν ἐκτὸς τοῦ περιβόλου ἐγέννησε κόρην.

3 (στ. 22-33).

Ἀνήρ τις, οὗτινος οἱ δάκτυλοι τῆς χειρός, πλὴν ἑνός, ἦσαν παράλυτοι, προσῆλθεν εἰς τὸν θεὸν πρὸς θεραπείαν του. Παρατηρῶν δὲ τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ πίνακας (τὰ ἀναθήματα τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν) ἐδυσπίστει ὡς πρὸς τὰς γενομένας θεραπείας καὶ ἐχλεύαζε τὰς ἐπὶ τῶν πινάκων ἐπιγραφάς. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὁπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ἔπαιζεν ἀστραγάλους πλησίον τοῦ ναοῦ καί, ἐν ᾧ ἔμελλε νὰ ρίψῃ τὸν ἀστράγαλον, ἐμφανισθεὶς αἴφνης ὁ θεὸς, ὥρμησεν ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ ἐξέτεινε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ· ἀπομακρυνθέντος δὲ τοῦ θεοῦ, ὁ ἀσθενὴς ἔκαμψε τὴν χεῖρα καὶ οὕτω συνέστειλεν, ἀκολούθως δὲ διέστειλεν ἐλευθέρως πάντας τοὺς δακτύλους. Τότε ὁ θεὸς ἠρώτησεν αὐτόν, ἂν θα δυσπιστῇ τοῦ λοιποῦ εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπὶ τῶν πινάκων ἐπιγραφῶν. Ὄχι, ἀπεκρίθη οὗτος· ἀλλ' ὁ θεὸς εἶπεν αὐτῷ: Ἐπειδὴ πρότερον δὲν ἐπίστευες εἰς θεραπείας, αἵτινες δὲν ἦσαν ἀπίστευτα πράγματα, τοῦ λοιποῦ τὸ ὄνομά σου ἔστω «ἄπιστος». Ἀφοῦ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν ὁ ἀσθενὴς ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής.

4 (στ. 33-41).

Γυνή τις ἐξ Ἀθηνῶν ὀνομαζομένη Ἀμβροσία, ἥτις ἦτο τυφλὴ τὸν ἕνα ὀφθαλμόν, προσῆλθεν εἰς τὸν θεὸν πρὸς θεραπείαν αὐτῆς. Περιερχομένη δὲ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ, περιέπαιζέ τινα τῶν ἰαμάτων φρονοῦσα ὅτι ἀπίθανον καὶ ἀδύνατον εἶνε χωλοὶ καὶ τυφλοὶ νὰ θεραπεύωνται μόνον δι' ὀνείρων. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου, εἶδε τὴν ἐξῆς ὁπτασίαν: Ἐνόμισεν ὅτι ἐμφανισθεὶς ὁ θεὸς εἶπεν αὐτῇ ὅτι θὰ τὴν θεραπεύσῃ, ἀλλ' ὅτι πρὸς ἀμοιβὴν αὐτοῦ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἀφιερώσῃ αὕτη εἰς τὸ Ἱερὸν χοῖρον ἀργυροῦν, ὡς μνημεῖον τῆς ἀνοησίας αὐτῆς· ἀφ' οὗ δὲ εἶπε ταῦτα, σχίσας τὸν βολβὸν τοῦ πάσχοντος ὀφθαλμοῦ, ἔχυσεν ἐντὸς αὐτοῦ φάρμακόν τι. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν αὕτη ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής.

5 (στ. 41-48).

Παῖς τις βωβὸς ἦλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἵνα παρακαλέσῃ τὸν θεὸν

πρὸς ἀπόκτησιν τῆς φωνῆς του. Ἀφ' οὗ δὲ ἐξετέλεσε προκαταρκτικάς τινας θυσίας καὶ ἱεροτελεστίας, ὁ ἐν τῷ ναῷ ὑπηρετῶν πυροφόρος ἀποταθεὶς εἰς τὸν πατέρα τοῦ παιδὸς ἠρώτησεν αὐτὸν «ὑπόσχεσαι νὰ πληρώσῃς τὰ ἴατρα ἐντὸς ἐνὸς ἔτους, ἂν θεραπευθῇ ὁ υἱός σου;» «Ὑπόσχομαι», ἀπήντησεν ὁ παῖς αἰφνιδίως. Ὁ πατὴρ δ' αὐτοῦ ἐξεπλάγη ἐπὶ τούτῳ καὶ εἶπεν εἰς τὸν υἱόν του νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν λέξιν, οὗτος δὲ ἐπανέλαβεν αὐτὴν καὶ οὕτως ἔγεινεν ὑγιής.

6 (στ. 48-54).

Πάνδαρος Θεσσαλός, ὅστις εἶχε στίγματα ἐπὶ τοῦ μετώπου, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, εἶδε τὴν ἑξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς περιέβαλε διὰ ταινίας τὸ μέτωπον αὐτοῦ καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ, ἀφ' οὗ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ Ἀβάτου, νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ταινίαν καὶ νὰ ἀφιερώσῃ αὐτὴν εἰς τὸν ναόν. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἠγέρθη οὗτος ἐκ τῆς κλίνης καὶ ἀφῄρεσε τὴν ταινίαν· καὶ τὸ μὲν πρόσωπον αὐτοῦ εἶχεν ἐκκαθαρισθῆ ἀπὸ τῶν στιγμάτων, τὴν δὲ ταινίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦσαν προσκολλημένα τὰ στίγματα, ἀφιέρωσεν οὗτος εἰς τὸν ναόν.

7 (στ. 54-68).

Ἐχέδωρος (Θεσσαλὸς καὶ οὗτος, ὡς φαίνεται) ἔπασχε τὴν αὐτὴν νόσον, ἣν καὶ ὁ Πάνδαρος, εἶχε δηλ. στίγματα ἐπὶ τοῦ μετώπου. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ Ἱερὸν εἶχε λάβει παρὰ τοῦ Πανδάρου χρήματά τινα ἵνα καταθέσῃ αὐτὰ εἰς τὸν ναὸν ἀντ' αὐτοῦ· δὲν ἐξεπλήρωσεν ὅμως τὴν παραγγελίαν ταύτην. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, εἶδε τὸ ἑξῆς ὄνειρον: Ἐνόμισεν ὅτι ἐμφανισθεὶς ὁ θεὸς ἠρώτησεν αὐτόν, μήπως ἔλαβε παρὰ τοῦ Πανδάρου χρήματά τινα, ἵνα ἀφιερώσῃ αὐτὰ εἰς τὸ Ἱερόν, αὐτὸς δὲ εἶπεν ὅτι οὐδὲν τοιοῦτον ἔλαβε παρ' αὐτοῦ, προσέθηκε δὲ ὅτι, ἂν θεραπευθῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ, θὰ ἀφιερώσῃ αὐτῷ γραπτὴν εἰκόνα· μετὰ ταῦτα δὲ ὁ θεὸς περιέβαλε τὸ μέτωπον αὐτοῦ διὰ τῆς ταινίας τοῦ Πανδάρου καὶ παρήγγειλε αὐτῷ, ἀφ' οὗ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ Ἀβάτου, νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ταινίαν, νὰ νιφθῇ ἐν τῇ κρήνῃ καὶ νὰ παρατηρήσῃ τὸ πρόσωπόν του εἰς τὸ ὕδωρ. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξελθὼν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου ἀφῄρεσε τὴν ταινίαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας δὲν ὑπῆρχον πλέον τὰ στίγματα· παρατηρήσας δὲ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ διέκρινεν ὅτι τοῦτο ὄχι μόνον τὰ πρότερον στίγματα εἶχεν, ἀλλ' ὅτι εἰς ταῦτα εἶχον προστεθῆ καὶ τὰ ἐκ τῆς ταινίας τοῦ Πανδάρου στίγματα (1).

---

(1) Δὲν ἐθεράπευσεν ἄρα ὁ θεὸς τὸν Ἐχέδωρον, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐτιμώρησεν αὐτόν, διότι εἶχε σφετερισθῆ τὰ χρήματα, ἅτινα ὁ Πάνδαρος τῷ εἶχε δώσει ἵνα καταθέσῃ εἰς τὸν ναόν.

8 (στ. 68-71).

Παῖς τις ἐξ Ἐπιδαύρου ὀνομαζόμενος Εὐφάνης πάσχων λιθίασιν ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ ἐνόμισεν ὅτι παρουσιασθεὶς ὁ θεὸς τὸν ἠρώτησε: τί θά μοι δώσῃς, ἂν σε θεραπεύσω; «δέκα ἀστραγάλους», ἀπήντησεν αὐτός. Ἐγέλασε δὲ ὁ θεὸς καὶ τῷ εἶπεν ὅτι θὰ τὸν θεραπεύσῃ. Ἀφοῦ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής.

9 (στ. 72-78)

Ἀνήρ τις, ὅστις ἦτο οὕτω τυφλός, ὥστε κατὰ τὸν ἕνα τῶν ὀφθαλμῶν μόνον τὰ βλέφαρα εἶχε, κατέφυγεν εἰς τὸν θεόν. Ἐγέλων δέ τινες τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ διὰ τὴν ἀνοησίαν αὐτοῦ νομίζοντος ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκτήσῃ τὸ φῶς του, ἐνῷ ὁ ἕτερος τῶν ὀφθαλμῶν οὐδὲ ἴχνος βολβοῦ εἶχεν, ἀλλ' ὁ ἐν αὐτῷ χῶρος ἦτο ἐντελῶς κενός. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, εἶδε τὴν ἑξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς παρεσκεύασε φάρμακόν τι, ἔπειτα ἀνοίξας τὰ βλέφαρα ἔχυσεν αὐτὸ ἐντὸς αὐτῶν. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου βλέπων καὶ διὰ τῶν δύο ὀφθαλμῶν του.

10 (στ. 79-89).

Ὑπηρέτης κομίζων διάφορα σκεύη μετέβαινεν εἰς τὸ Ἱερόν, ἀφ' οὗ δὲ ἔφθασεν εἰς ἀπόστασιν δέκα σταδίων, ἔπεσεν. Ἐγερθεὶς δὲ ἤνοιξε τὸν σάκκον του καὶ παρετήρησεν ὅτι εἶχον συντριβῆ τὰ ἐν αὐτῷ σκεύη. Ἐπειδὴ δὲ εἶδεν ὅτι εἶχε συντριβῆ καὶ τὸ ἀγγεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ κύριός του συνείθιζε νὰ πίνῃ, ἐλυπεῖτο καὶ καθίσας προσεπάθει νὰ συναρμολογήσῃ τὰ τεμάχια. Ὁδοιπόρος τις ὅμως διερχόμενος ἐκεῖθεν καὶ ἰδὼν αὐτὸν «διατί, ὦ ἄνθρωπε, εἶπε, προσπαθεῖς ματαίως νὰ συναρμολογήσῃς τὸ ἀγγεῖον τὸ ὁποῖον οὐδὲ ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Ἐπιδαύρου θὰ ἐδύνατο νὰ ἐπιδιορθώσῃ; Ἀκούσας ταῦτα οὗτος ἔθεσε τὰ τεμάχια πάλιν ἐντὸς τοῦ σακκου καὶ μετέβη εἰς τὸ Ἱερόν. Φθάσας δὲ ἐκεῖ ἤνοιξε τὸν σάκκον καὶ ἐξήγαγεν ἐξ αὐτοῦ τὸ ἀγγεῖον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐντελῶς σῶον· διηγήθη δὲ τὰ διατρέξαντα εἰς τὸν κύριόν του, ὅστις ἀκούσας ταῦτα ἀφιέρωσε τῷ θεῷ τὸ ἀγγεῖον.

11 (στ. 90-94).

Ἀνήρ τις, Αἰσχίνης, ἐνῷ ἐκοιμῶντο ἤδη ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου οἱ ἀσθενεῖς, ἀναβὰς εἴς τι δένδρον ἐπροσπάθει νὰ ἴδῃ διά τινος παραθύρου (ἴδ. σ. 126) τί ἐγίνετο ἐντὸς αὐτοῦ. Ἔπεσεν ὅμως ἐκ τοῦ δένδρου εἴς τινα παλούκια καὶ ἐπληγώθη τοὺς ὀφθαλμούς. Ἐν ἐλεεινῇ δὲ καταστάσει διατελῶν καὶ τυφλωθεὶς κατέφυγεν εἰς τὸν θεὸν καὶ ἐγκοιμηθεὶς ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου ἐθεραπεύθη.

12 (στ. 95-97).

Ἀνήρ τις, Εὔιππος, ἔφερεν ἐντὸς τῆς παρειᾶς τοῦ προσώπου του τὸ ἄκρον λόγχης ἐπὶ ἓξ ἔτη. Ἀφ' οὗ δὲ ἐκοιμήθη ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου, ἐξήγαγε τὴν λόγχην ὁ θεὸς καὶ τῷ ἔδωκεν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖράς του. Οὕτω δὲ ἐξῆλθεν ὁ Εὔιππος τὴν πρωΐαν ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιὴς καὶ ἐκράτει τὴν λόγχην εἰς τὰς χεῖράς του.

13 (στ. 98-103).

Ἀνήρ τις ἐκ Τορώνης δολιευθεὶς ὑπὸ τῆς μητρυιᾶς του εἶχε καταπίει βδέλλας τὰς ὁποίας ἔθεσεν αὕτη ἐντὸς ποτοῦ τινος (κυκεῶνος) ἐξ οἴνου καὶ μέλιτος ἀναμεμιγμένου μετ' ἀλεύρου καὶ τυροῦ. Ἐνῷ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου, εἶδε τὴν ἑξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς σχίσας τὸ στῆθος αὐτοῦ διὰ μαχαίρας ἐξήγαγε τὰς βδέλλας τὰς ὁποίας ἔδωκεν αὐτῷ εἰς τὰς χεῖρας καὶ ἀκολούθως ἔρραψε τὸ στῆθος. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιὴς καὶ ἐκράτει τὰς βδέλλας εἰς τὰς χεῖράς του.

14 (στ. 104-106).

Ἀνήρ τις, ὅστις εἶχε λίθον ἐν τῷ αἰδοίῳ, ὠνειρεύθη ὅτι ἐκοιμᾶτο μετὰ ὡραίου παιδός· ἔπαθε δὲ ῥεῦσιν καὶ οὕτως ἐξέβαλε τὸν λίθον καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀβάτου κρατῶν αὐτὸν εἰς τὰς χεῖράς του.

15 (στ. 107-110).

Ἑρμόδικόν τινα ἐκ Λαμψάκου, παράλυτον τὸ σῶμα, ἐγκοιμηθέντα ἐν τῷ Ἀβάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ θεὸς καὶ διέταξεν, ἀφ' οὗ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ Ἀβάτου, νὰ κομίσῃ εἰς τὸ Ἱερὸν λίθον τινὰ ὅσον ἐδύνατο μέγαν. Οὗτος δὲ ἐκόμισε τὸν λίθον, ὅστις κεῖται πρὸ τοῦ Ἀβάτου (1)

16 (στ. 111-112).

Νικάνωρ τις χωλός. Ἐν ᾧ οὗτος ἐκάθητο ἐν τῷ Ἱερῷ, παῖς τις ἥρπασεν αὐτοῦ τὴν ῥάβδον καὶ ἔφευγεν. Ὁ Νικάνωρ ὅμως ἐγερθεὶς κατεδίωκεν αὐτὸν καὶ οὕτως ἔγεινεν ὑγιής.

17 (στ. 113-119).

Ἄνθρωπός τις ἐθεραπεύθη ὑπὸ ὄφεως ἐκ πληγῆς ἣν εἶχε κατὰ τὸν δάκτυλον τοῦ ποδός. Ἐν κακῇ καταστάσει διατελοῦντα τοῦ-

---

(1) Ὁ λίθος δηλ. ἔκειτο πρὸ τοῦ Ἀβάτου καθ' ὃν χρόνον ἐγράφησαν τὰ προκείμενα ἰάματα καὶ οὕτως ἐπεδείκνυον αὐτὸν οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀφηγούμενοι τὸ ἴαμα τοῦτο.

τον ἕνεκα τοῦ φοβεροῦ ἕλκους, τὸ ὁποῖον εἶχεν εἰς τὸν δάκτυλον, μετέφερον οἱ ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπηρέται ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου καὶ ἐκάθισαν αὐτὸν ἐπί τινος καθίσματος. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἀπεκοιμήθη οὗτος, ὅφις δὲ ἐξελθὼν ἐκ τοῦ Ἀβάτου ἐθεράπευσε διὰ τῆς γλώσσης του τὸν πάσχοντα δάκτυλον καὶ μετὰ τοῦτο ἐπέστρεψεν εἰς το Ἄβατον. Ἐξυπνήσας δὲ ὁ ἀσθενὴς καὶ αἰσθανθεὶς ἑαυτὸν ὑγιᾶ εἶπεν, ὅτι εἶδεν ὄνειρον ὅτι ὡραῖος νεανίας εἶχεν ἐπιθέσει ἐπὶ τοῦ δακτύλου του φάρμακόν τι.

18 (στ. 120-122).

Τυφλός τις ἐξ Ἀλίκης, ὀνομαζόμενος Ἀλκέτης, εἶδε τὸ ἑξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι προσελθὼν ὁ θεὸς ἤνοιξε διὰ τῶν δακτύλων αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ εἶδεν οὗτος πρῶτον τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ δένδρα. Ἀφοῦ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής.

19 (στ. 122-125).

Ἡραιεύς τις Μυτιληναῖος οὐδεμίαν εἶχε τρίχα εἰς τὴν κεφαλήν, πολλὰς δὲ εἰς τὸ γένειον. Ἐντρέπετο δὲ διότι ἦτο ὑποκείμενον γέλωτος· διὰ τοῦτο προσῆλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀβάτῳ, ἔνθα ὁ θεὸς ἀλείψας τὴν κεφαλήν του διά τινος φαρμάκου ἔκαμεν οὕτως ὥστε αὕτη ἀπέκτησε τρίχας.

20 (στ. 125-126).

Τυφλός τις παῖς ἐξ Ἑρμιόνος ἐθεραπεύετο τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπό τινος τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κυνῶν καὶ ἀνεχώρησεν ὑγιής

Ἐπιγραφὴ Β' (*F. d'Épid.* σ. 28 ἀρ. 2).

21 (στ. 1-6).

Γυνή τις ἐκ Λακεδαίμονος Ἀράτα ὀνομαζομένη ἔπασχεν ὑδρωπικίαν. Ἐν ᾧ δὲ αὕτη ἔμενεν ἐν Λακεδαίμονι, ἡ μήτηρ αὐτῆς μετέβη εἰς τὸ Ἱερόν, ἵνα παρακαλέσῃ τὸν θεὸν ὑπὲρ τῆς θυγατρός της, καὶ ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀβάτῳ εἶδε τὸ ἑξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὁ θεὸς ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν τῆς θυγατρός της καὶ ἐκρέμασε τὸ σῶμα αὐτῆς οὕτως, ὥστε ὁ λαιμὸς ἦτο πρὸς τὰ κάτω ἐστραμμένος, ἀφ' οὗ δ' ἐξῆλθεν οὕτως ἄφθονον ὑγρόν, ἔλυσε τὸ σῶμα καὶ προσήρμοσε τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ θέσιν της. Ἀφ' οὗ δὲ εἶδεν αὕτη τὸ ὄνειρον τοῦτο, ἀνεχώρησεν εἰς Λακεδαίμονα, ἔνθα εὗρε τὴν θυγατέρα της ὑγιᾶ καὶ ἔμαθεν ὅτι καὶ αὕτη τὸ αὐτὸ ὄνειρον εἶχεν ἰδεῖ.

22 (στ. 7-9).

Ἕρμων τις Θάσιος τυφλὸς ὢν ἐθεραπεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔπεμπεν εἰς τὸ Ἱερὸν τὰ ἰατρα, ἐτύφλωσεν αὐτὸν ἐκ νέου ὁ Ἀσκληπιός. Ἐλθόντα δὲ πάλιν εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ ἐγκοιμηθέντα ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου (καὶ πληρώσαντα, ἐννοεῖται, τὰ ἰατρα) ἐθεράπευσε.

23 (στ. 10-19).

Ἀρισταγόρα τις Τροιζηνία εἶχε ταινίαν ἐν τῇ κοιλίᾳ· ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ ἐν Τροιζῆνι ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, εἶδε τὸ ἑξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ οὗτος ἀπουσίαζεν ἐν Ἐπιδαύρῳ, ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ θέσωσιν αὐτὴν πάλιν εἰς τὴν θέσιν της ἔπεμψάν τινα εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ὅπως σπεύσῃ νὰ ἔλθῃ εἰς Τροιζῆνα. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα καὶ ὁ ἱερεὺς εἶδε τὴν κεφαλὴν πραγματικῶς ἀποκεκομμένην ἀπὸ τοῦ σώματος. Τὴν ἑπομένην δὲ νύκτα ἡ Ἀρισταγόρα εἶδεν ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὁ θεὸς ἐλθὼν ἐξ Ἐπιδαύρου προσήρμοσε τὴν κεφαλὴν ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, ἔπειτα ἔσχισε τὴν κοιλίαν αὐτῆς καὶ ἐξήγαγε τὴν ταινίαν καὶ ἔρραψε πάλιν τὴν κοιλίαν. Οὕτω δὲ ἔγεινεν αὕτη ὑγιής (1).

---

(1) Αὐτὸ τοῦτο τὸ ἴαμα ἀνέφερεν ὡσαύτως Ἵππυς ὁ Ρηγῖνος, ἱστοριογράφος ἀκμάσας κατὰ τοὺς περσικοὺς χρόνους, ὡς ἐξέθηκα τὸ πρῶτον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι 1883 σ. 219· διέσωσε δ' ἡμῖν αὐτὸ ὁ Αἰλιανός, ἐν οἷς παραδίδει περὶ ἕλμινθος (Περὶ Ζώων IX, 33) «. . . τεκμηριῶσαι τοῦτο καὶ Ἵππυς ἱκανός· » ὃ δὲ λέγει ὁ συγγραφεὺς ὁ Ρηγῖνος, τοιοῦτόν ἐστι. «Γυνὴ εἶχεν ἕλμινθα, καὶ » ἰάσασθαι αὐτὴν ἀπεῖπον οἱ τῶν ἰατρῶν δεινοί. οὐκοῦν ἐς Ἐπίδαυρον ἦλθε, καὶ » ἐδεῖτο τοῦ θεοῦ ἐξάντης γενέσθαι τοῦ συνοίκου πάθους. οὐ παρῆν ὁ θεός· οἱ » μέντοι ζάκοροι κατακλίνουσι τὴν ἄνθρωπον ἔνθα ἰᾶσθαι ὁ θεὸς εἰώθει τοὺς δεο- » μένους. καὶ ἡ μὲν ἄνθρωπος ἡσύχαζε προσταχθεῖσα, οἱ γε μὴν ὑποδρῶντες τῷ » θεῷ τὰ ἐς τὴν ἴασιν αὐτῆς ἐποίουν, καὶ τὴν κεφαλὴν μὲν ἀπὸ τῆς δέρης ἀφαι- » ροῦσι, καθίσει δὲ τὴν χεῖρα ὁ ἕτερος, καὶ ἐξαιρεῖ τὴν ἕλμινθα. θηρίου μέγα τι » χρῆμα. συναρμόσαι δὲ καὶ ἀποδοῦναι τὴν κεφαλὴν ἐς τὴν ἀρχαίαν ἁρμονίαν » οὐκ ἐδύναντο οὐκέτι, ὁ τοίνυν θεὸς ἀφικνεῖται, καὶ τοῖς μὲν ἐχαλαίπηνεν ὅτι » ἄρα ἐπέθεντο ἔργῳ δυνατωτέρῳ τῆς ἑαυτῶν σοφίας· αὐτὸς δὲ ἁμάχῳ τινὶ καὶ » θείᾳ δυνάμει ἀπέδωκε τῷ σκήνει τὴν κεφαλήν, καὶ τὴν ξύνῃν ἀνέστησε» (πρβ. Fragm. Historic. graecorum. Ἐκδ. Müller II σ. 15).

Κατὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Wilamowitz (Hermes. XIX, 448) ὅτι ὁ Αἰλιανὸς παρέλαβε τὸ διήγημα τοῦτο οὐχὶ παρὰ Ἵππυος τοῦ ἱστοριογράφου τῶν περσικῶν χρόνων, ἀλλὰ παρ' ἄλλου τινὸς ὑστερωτέρων χρόνων, πρβ. ἰδίως Zacher (Hermes, XXI, 468).

24 (στ. 19-26).

Ἀριστόκριτός τις ἐξ Ἀλίκης σωθεὶς ἐκ ναυαγίου κολυμβῶν ἔφθασεν εἰς τόπον ξηρὸν περιβαλλόμενον κύκλῳ ὑπὸ βράχων καὶ δὲν ἐδύνατο νὰ ἐξέλθῃ. Ἀφ' οὗ δὲ ματαίως ἀνεζήτησεν αὐτὸν ὁ πατήρ του πανταχοῦ, κατέφυγεν εἰς τὸν Ἀσκληπιόν, ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς τὸν ὡδήγησεν εἴς τινα τόπον καὶ ἔδειξεν αὐτῷ ὅτι ἐκεῖ εὑρίσκεται ὁ υἱός του. Ἐξελθὼν δὲ οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου καὶ διασχίσας τὸν βράχον διὰ λατομίας ἀνεῦρε τὸν υἱόν του, ὅστις ἦτο ἐκεῖ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.

25 (στ. 26-35).

Γυνή τις ἐκ Φερῶν Σωστράτη ὀνομαζομένη ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον ἔγγυος ἐπὶ ἔν ἔτος. Διατελοῦσα δὲ ἐν κινδύνῳ ἦλθεν εἰς τὸ Ἱερὸν κομισθεῖσα ἐπὶ φορείου καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀβάτῳ. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔβλεπεν ὄνειρόν τι, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα της. Καθ' ὁδὸν ὅμως, πλησίον χωρίου τινός, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο Κόρνοι, συνήντησεν αὐτὴν ὡραῖός τις ἀνήρ, ὅστις ἐρωτήσας καὶ μαθὼν παρὰ τῶν συνοδευόντων αὐτὴν τὸ ἑαυτῶν ἀτύχημα παρήγγειλεν αὐτοῖς νὰ θέσωσιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὸ φορεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔφερον τὴν Σωστράτην, ἀκολούθως ἔσχισε τὴν κοιλίαν τῆς ἀσθενοῦς καὶ ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῆς μέγα πλῆθος σκωλήκων, τοσοῦτον, ὥστε νὰ πληρωθῶσιν ἐξ αὐτῶν δύο λεκάναι, ἔρραψε δὲ ὕστερον τὴν κοιλίαν καὶ οὕτως ἐθεράπευσε τὴν γυναῖκα· ἐφανέρωσε δ' αὐτῇ ὅτι ἦτο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ τῇ παρήγγειλε νὰ πέμψῃ τὰ ἴατρα εἰς Ἐπίδαυρον.

26 (στ. 35-38).

Παῖδα τινὰ ἐξ Αἰγίνης, ἔχοντα ἀπόστημα ἐν τῷ τραχήλῳ, καταφυγόντα εἰς τὸ Ἱερὸν ἐθεράπευσέ τις τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν κυνῶν διὰ τῆς γλώσσης του.

27
26 (στ. 38-45).

Ἄνθρωπός τις εἶχεν ἕλκος ἐντὸς τῆς κοιλίας του. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς παρήγγειλεν εἰς τοὺς παρακολουθοῦντας αὐτὸν ὑπηρέτας, συλλαβόντες αὐτὸν νὰ τὸν κρατῶσιν ἵνα τῷ σχίσῃ τὴν κοιλίαν, αὐτὸς δὲ ἔφευγε, συλλαβόντες ὅμως αὐτὸν οἱ ὑπηρέται τὸν ἔδεσαν καὶ οὕτως ὁ Ἀσκληπιὸς ἔσχισε τὴν κοιλίαν, ἐξέβαλε τὸ ἕλκος καὶ ἀκολούθως ἔρραψεν αὐτήν, συγχρόνως δὲ ἐλύθησαν τὰ δεσμά, δι' ὧν ἦτο δεμένος ὁ ἀσθενής. Τὴν πρωΐαν ἐξῆλθεν οὗτος ὑγιής, τὸ ἔδαφος δὲ τοῦ Ἀβάτου ἦτο πλῆρες αἵματος.

28 (στ. 45-50).

Κλεινάτης Θηβαῖος ὁ ψειριάρης (ὁ τοὺς φθεῖρας). Οὗτος εἶχε ψείρας εἰς τὸ σῶμα, μέγα πλῆθος. Ἐλθὼν δὲ εἰς τὸ Ἱερόν, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ἐγύμνωσεν αὐτὸν ὁ θεὸς καὶ ἔστησεν ὀρθόν, λαβὼν δὲ σάρωθρον ἐσάρωσε δι' αὐτοῦ τὰς ψείρας ἀπὸ τοῦ σώματος. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής.

29 (στ. 50-55).

Ἀνήρ τις, Ἀγέστρατος, ἔπασχεν ἐκ συνεχοῦς ἀϋπνίας ἕνεκα κεφαλαλγίας. Εὐθὺς δ' ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸ Ἄβατον ἀπεκοιμήθη καὶ εἶδε τὸ ἐξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς θεραπεύσας αὐτὸν ἐκ τῆς κεφαλαλγίας ἔστησεν ὄρθιον καὶ ἐδίδαξεν αὐτὸν παγκράτιον. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής, μετὰ παρέλευσιν δὲ ὀλίγου χρόνου ἀγωνισθεὶς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Νεμέων ἐνίκησε παγκράτιον.

30 (στ. 55-60).

Γοργίας τις Ἡρακλειώτης πληγωθεὶς εἰς τὸν πνεύμονα ὑπὸ βέλους ἔν τινι μάχῃ τοσοῦτον πῦον ἐξῆγεν ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος, ὥστε ἐπλήρωσε δι' αὐτοῦ ἑξήκοντα ἑπτὰ λεκάνας. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμᾶτο ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς ἐξήγαγε τὴν αἰχμὴν τοῦ βέλους ἐκ τοῦ πνεύμονος. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου κρατῶν τὴν αἰχμὴν τοῦ βέλους εἰς τὰς χεῖράς του.

31 (στ. 60-63).

Ἀνδρομάχη τις ἐξ Ἠπείρου ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀποκτήσῃ τέκνα ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ εἶδεν ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ὁ θεὸς ἀνεσήκωσε τὸ φόρεμα αὐτῆς καὶ ἀκολούθως ἔψαυσεν αὐτῆς τὴν κοιλίαν. Οὕτω δὲ ἐγέννησεν αὕτη υἱὸν ἐκ τοῦ συζύγου της Ἀρύββα.

32 (στ. 63-68).

Ἄνθρωπός τις πληγωθεὶς ὑπὸ δόρατος ἔν τινι μάχῃ ἐτυφλώθη καὶ τοὺς δύο ὀφθαλμοὺς καὶ ἔφερε τὴν αἰχμὴν τῆς λόγχης ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἐπὶ ἓν ἔτος. Κοιμηθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἀβάτῳ εἶδε τὴν ἐξῆς ὀπτασίαν: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς ὠθήσας τὴν αἰχμὴν τοῦ βέλους πρὸς τὰ βλέφαρα συνήρμοσεν ἀκολούθως τὰς κό-

Ἐπιγραφὴ Α' Ἐν σελ. 256

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΩΝ ΙΑΜΑΤΩΝ

Ἐπιγραφὴ Β'

Ἐν σελ. 256

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΤΩΝ ΙΑΜΑΤΩΝ

ρας (1) τῶν ὀφθαλμῶν. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, ἐξῆλθεν οὗτος ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής.

Σημείωσις. Τὰ ἑπόμενα ἀπὸ τοῦ 33ου μέχρι τοῦ 38ου ἰάματα δὲν σώζονται ὁλόκληρα ἐπὶ τοῦ λίθου, ἀλλ' εἶνε ἐλλιπῆ τὸ πλεῖστον μέρος.

33 (στ. 69-76).

Ἐκ τῶν ἐν τῷ λίθῳ σωζομένων ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσε φθισικόν τινα ἐξ Ἀλίκης, Θέρσανδρον ὀνομαζόμενον, ἐμφανισθεὶς αὐτῷ καθ' ὕπνους ἐφ' ἁμάξης· μετέσχε δὲ τῆς θεραπείας καί τι τῶν ἱερῶν τῷ Ἀσκληπιῷ ζώων, κύων ἴσως (2).

34 (στ. 76-82).

Ἐν τούτοις τοῖς ἐλάχιστα σωζομένοις ἐν τῷ λίθῳ στίχοις φαίνεται ὅτι ἦτο ἀναγεγραμμένον ἰαμά τι ἔχον σχέσιν πρός τινα πόλιν, ἥτις ἠρώτησεν ἐπὶ τῷ ἀγνώστῳ ἡμῖν παθήματι καὶ τὸ Μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Ἐπακολούθημα τῆς θεραπείας ἦτο ἡ ἐκπλήρωσις ἱεροτελεστιῶν τινων καὶ ἡ ἵδρυσις κατὰ τὸν ἐκ Δελφῶν χρησμόν, ὡς φαίνεται, ἱεροῦ τεμένους τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

35 (στ. 82-86).

Γυνή τις στεῖρα ἐγκοιμηθεῖσα ἐν τῷ Ἀβάτῳ ἀπέκτησεν υἱὸν ἐντὸς ἔτους.

36 (στ. 86-95).

Ἄνθρωπός τις ἐξ Ἐπιδαύρου, χωλός, ἐγκοιμηθεὶς ἐν τῷ Ἀβάτῳ εἶδεν ὄνειρον ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ θεοῦ ἀνέβη διά τινος κλίμακος ὑπὲρ τὸν ἐν τῷ ναῷ θρόνον τοῦ θεοῦ καὶ ὕστερον κατέβη· καὶ ἠγανάκτησε μὲν ὁ θεὸς κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῇ πράξει ταύτῃ, ὡς φαίνεται, ὕστερον ὅμως ἐθεράπευσεν αὐτόν.

37 (στ. 95-101).

Καφισίαν τινὰ περιγελῶντα τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενομένας θεραπείας ἐτιμώρησεν ὁ θεός, ὕστερον ὅμως μετὰ πολλὰς αὐτοῦ παρακλήσεις ἐθεράπευσε.

38 (στ. 102-110).

Παράλυτόν τινα τὸ σῶμα ἐξ Ἄργους, Κλεομένη ὀνομαζόμενον, ἐγκοιμηθέντα ἐν τῷ Ἀβάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ θεός δι' ὀπτασίας, καθ' ἣν πρὸς τοὺς ἄλλους ὁ θεός

---

(1) Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Blinkenberg (Fra Epidauros, 266) προτεινομένην συμπλήρωσιν: «τὰς καλουμ[ένας κόρας οἱ πά]λιν ἐναρμόξαι».

(2) Τὰ ὑπὸ τοῦ E. F. Benson ἐν Classical Review ἐκτιθέμενα περὶ συμπληρώσεων ἐν τῷ ἰάματι τούτῳ δὲν εἶνε βέβαια. Ἐν τῇ λ. τῶν ἰαρῶν (στ. 71) δὲν δυνάμεθα νὰ ὑπονοήσωμεν δράκοντα ἢ ὄφιν, ἀλλὰ μᾶλλον κύνα, διότι οὐδαμοῦ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐπιγραφαῖς ἀπαντᾷ ὄφις ἢ δράκων τῶν ἰαρῶν

περιετύλιξε περὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ μέγαν ὄφιν (1) καὶ οὕτως ὡδήγησεν αὐτὸν εἴς τινα λίμνην . . .

39 (στ. 110-116).

Ἄνθρωπός τις ἐκ Κυρήνης, ὀνομαζόμενος Δίαιτος, ἦτο παράλυτος κατὰ τὰ γόνατα. Ἐγκοιμηθεὶς δὲ ἐν τῷ Ἀβάτῳ εἶδε τὸ ἑξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς διέταξε τοὺς ὑπηρέτας νὰ ἀνεγείρωσιν αὐτὸν καὶ νὰ τὸν μεταφέρωσιν ἐκτὸς τοῦ Ἀβάτου ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ· ἀφ' οὗ δὲ οὗτοι μετέφερον αὐτὸν ἔξω, ζεύξας ὁ θεὸς ἵππους εἰς ἅρμα καὶ ἐπιβὰς αὐτοῦ περιεφέρετο κύκλῳ τοῦ ναοῦ ὥστε οἱ ἵπποι κατεπάτουν τὸν ἀσθενῆ, οὗτος ὅμως εὐθὺς ἠγέρθη ὀρθός. Ἀφ' οὗ δὲ ἔγειναν ἡμέρα, ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιής.

40 (στ. 116-119).

Ἀνδρομέδα τις ἐκ τῆς νήσου Κέω ἐγκοιμηθεῖσα ἐν τῷ Ἀβάτῳ, ὅπως ἀποκτήσῃ τέκνα, ὠνειρεύθη ὅτι ὄφις ἦλθεν ἐπὶ τῆς κοιλίας της. Οὕτω δὲ ἐγέννησεν αὕτη πέντε υἱούς.

41 (στ. 119-122).

Τίμων τις πληγωθεὶς ὑπὸ λόγχης ὑπὸ τὸν ὀφθαλμόν, ἐγκοιμηθεὶς εἶδε τὸ ἑξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῷ ὅτι ὁ θεὸς τρίψας βότανον ἔχυσέ τι εἰς τὸν ὀφθαλμόν του. Οὕτω δὲ ἔγεινεν ὑγιής.

A 41 (στ. 122-129).

Γυνή τις, Ἐρασίππη, ἐκ Καφυιῶν εἶχεν ἐξωγκωμένην (;) τὴν κοιλίαν, ὅλον δὲ τὸ σῶμά της ἔκαιε καὶ δὲν ἐδύνατο νὰ περιπατῇ. Ἐγκοιμηθεῖσα δὲ ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου εἶδεν εἰς τὸν ὕπνον της ὅτι ὁ θεὸς ἔτριβε τὴν κοιλίαν αὐτῆς καὶ ἐφίλησεν αὐτήν, ἀκολούθως ἔδωκεν αὐτῇ φιάλην περιέχουσαν φάρμακόν τι καὶ διέταξεν αὐτὴν νὰ πίῃ τὸ φάρμακον καὶ ἔπειτα νὰ ἐμέσῃ, ἐξήμεσε δὲ αὐτὴ καὶ ἐκ τῶν ἀκαθαρσιῶν ἐπλήρωσε τὸ φόρεμά της (2). Ἀφ' οὗ δὲ ἔγεινεν ἡμέρα, εἶδεν αὕτη ὅτι τὸ φόρεμά της ἦτο πλῆρες ἐκ τῶν ἀκαθαρσιῶν τὰς ὁποίας ἐξήμεσεν, οὕτω δὲ ἔγεινεν ὑγιής.

ἢ τῶν κατὰ τὸ ἱαρόν, ἀλλὰ κύων, καὶ τοῦτο διότι πρόκειται περὶ ὡρισμένων κυνῶν ἐν τῷ Ἱερῷ διαιτωμένων, ἐν ᾧ ὁ ὄφις καθίλου ἦτο ἱερὸς τῷ Ἀπελλαίῳ.

(1) Τὸ ἐν στ. 103 κενὸν συμπληροῖ ὁλόκληρον οὕτως: ὄφιν εἰδ[ε δόκει οἱ τὸν θεὸν δράκοντα μέγαν πε]ριελίξαι κτλ. Πρβ. στ. 130.

(2) Τὸ κενὸν τὸ ἐν στ. 126 τῆς ἐπιγραφῆς νομίζω ὅτι δύναται νὰ συμπληρωθῇ οὕτως: ἔπειτα ἐμεῖν κέλε[σθαι, ἐμεῖν δέ νιν κακῶν] δὲ ἐμπλῆσαι κτλ.

Δ 42 (στ. 129-132).

Νικασιβούλη τις ἐκ Μεσσήνης ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀποκτήσῃ τέκνον ἐκοιμήθη ἐν τῷ Ἀβάτῳ καὶ εἶδε τὸ ἑξῆς ὄνειρον: Ἐφάνη αὐτῇ ὅτι ἐνεφανίσθη αὐτῇ ὁ θεὸς φέρων μέγαν ὄφιν, οὗτος δὲ ὁ ὄφις ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς. Οὕτως ἐγέννησεν αὕτη ἐντὸς ἔτους δύο υἱούς.

Δ 43 (στ. 132-134).

Ἄνθρωπός τις ἔπασχεν ἐκ ποδάγρας. Ἐν ᾧ δὲ περιεπάτει, μία τις τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ χηνῶν ἐδάγκασεν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ οὕτως, ἐκρεύσαντος αἵματος, ἐθεράπευσεν αὐτόν (1).

Αἱ προκείμεναι ἐπιγραφαὶ εἶνε ἐπίσημος οὕτως εἰπεῖν ἀναγραφὴ τῶν ἰαμάτων τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενομένη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., ὡς ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, ἐκ τῆς στοιχηδὸν διατάξεως αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς κανονικῆς ἐν γένει γραφῆς εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαχθῇ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτὴν Δ' ἑκατονταετηρίδα ᾠκοδομήθη καὶ τὸ Ἄβατον (ἴδε σ. 127), τὸ οἰκοδόμημα δηλ. ἐν ᾧ ἦσαν αἱ ἐπιγραφαὶ ἱδρυμέναι. Φαίνεται ἄρα ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἀβάτου ἀνέγραψαν ἐπὶ στηλῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ γενόμενα ἰάματα καὶ ἵδρυσαν τὰς στήλας ταύτας ἐν τῷ ἀνεγερθέντι οἰκοδομήματι θέλοντες οὕτω νὰ ἐξάρωσι τὴν ἐπισημότητα τοῦ Ἱεροῦ καὶ νὰ κρατύνωσι τὴν εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν πίστιν.

Τὰ ἰάματα δὲ δὲν ἐγένοντο, τὰ πλεῖστα τοὐλάχιστον, κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἀνεγράφησαν ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων, ἀλλ' ἐν χρόνοις προγενεστέροις. Τοῦτο βεβαιοῦται

(1) Σημειωτέων ὅτι πλὴν τῶν προκειμένων δύο στηλῶν εὑρέθησαν καὶ δύο τεμάχια ἐκ δύο ἄλλων στηλῶν (ἴδε F. d'Epidaure σ. 32 ἀρ. 3 καὶ 3 α). Ἐκ τοῦ πρώτου τῶν τεμαχίων τούτων ἐξάγεται ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἐθεράπευσε α') Ἀλέξανδρόν τινα ἐκ Κρήτης, ὅστις θεραπευθεὶς προσέφερεν εἰς τὸ Ἱερὸν ἀργυρίου μνᾶν· β') τυφλόν τινα τὸν ἕτερον ὀφθαλμόν, ὅστις θεραπευθεὶς ἐνέβαλεν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν θησαυρὸν χρήματα (πρβ. τὰ ἐν σ. 233).

ἐν πρώτοις διὰ τοῦ ἰάματος τῆς Ἀρισταγόρας, ὅπερ ἐγνώριζεν ἤδη ὁ κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους ἀκμάσας ἱστοριογράφος Ἵππυς (ἴδε σ. 262 σημ. 1). Τὸ ἴαμα ἄρα τοῦτο ἦτο πολὺ παλαιὸν καὶ διετηρεῖτο ὑπὸ τῆς παραδόσεως, ἐξ ἧς παρέλαβον αὐτὸ οἱ ἐπὶ τῶν προκειμένων στηλῶν ἀναγράψαντες αὐτὸ ἱερεῖς. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλα τῶν ἀναγραφομένων ἰαμάτων ἦσαν παλαιοτέρων χρόνων, διεσώζοντο ὑπὸ τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ παραδόσεως (1) καὶ κατὰ ταύτην ἀνεγράφησαν ἐπὶ τῶν στηλῶν τούτων, δείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι ταῦτα εἶνε ἀνώνυμα, ἀναγράφονται δηλ. ἁπλῶς διὰ τῶν *ἀνήρ*, *παῖς*, *γυνή τις* (2). Ἄλλα τινὰ ὅμως ἦσαν σύγχρονα, ὡς φαίνεται, προέρχονται δηλ. ἐκ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἀνεγράφησαν ἐπὶ τῶν στηλῶν. Τοιοῦτον φαίνεται ὂν τὸ ἐν τῇ Β' στήλῃ 28ον ἴαμα (ἴδε σ. 264) *Κλεινάτας Θηβαῖος ὁ τοὺς φθεῖρας*, διότι ἡ χρῆσις τοῦ ἄρθρου δεικνύει ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ γνωστοῦ τοῖς τότε συγχρόνοις ἀνθρώπου.

Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιγραφαὶ ἄρα ἀναγράφουσιν ἰάματα γενόμενα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων τοῦ Ἱεροῦ χρόνων μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ.,

---

(1) Σημειωτέον ὅτι ἡ παράδοσις συνεδέετο ἐνίοτε πρὸς ἀναθήματα ὑπάρχοντα ἐν τῷ Ἱερῷ, καθ' ὃν χρόνον ἐχαράχθησαν αἱ προκείμεναι ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τοῦ λίθου. Οὕτω λ. χ. ὑπῆρχε τότε ἐν τοῖς ἀναθήμασι τοῦ ναοῦ ἀργυροῦς χοῖρος, οἱ δὲ ἐν τῷ Ἱερῷ ἀφηγοῦντο, ἐκ τῆς παραδόσεως γνωρίζοντες, τὰ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀναθήματος τούτου, ὅτι δηλ. τὸν χοῖρον τοῦτον ἀφιέρωσεν ἡ ὑπὸ τοῦ θεοῦ θεραπευθεῖσα Ἀμβροσία ἐξ Ἀθηνῶν (ἴδε ἴαμα 4 ἐν σελ. 257)· ὑπῆρχε τότε ὡσαύτως μέγας λίθος πρὸ τοῦ Ἀβάτου, οἱ δὲ ἄνθρωποι διηγοῦντο ὅτι τὸν λίθον τοῦτον εἶχε κομίσει ποτὲ παράλυτός τις θεραπευθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴδε ἴαμα 15 ἐν σελ. 260), κτλ. Ἄλλα δὲ παλαιὰ ὡσαύτως ἰάματα ἦσαν γνωστὰ ἐν τῷ Ἱερῷ διὰ τῶν ἐν αὐτῷ σωζομένων ἀναθημάτων μετ' ἐπιγραφῶν, ἃ εἶχον ἀφιερώσει οἱ θεραπευθέντες ἀσθενεῖς (ἴδε ἑπομένην σημείωσιν).

(2) Ὁ Zacher (Philologus, XXI σ. 467 κ. ἑ.) διακρίνει ὅτι καὶ τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Α' 9ον ἴαμα τυφλοῦ ἀνδρός (ἴδε σ. 259) ἦτο πολὺ παλαιόν, διότι ἦτο τὸ πάλαι ἀναγεγραμμένον ἐπὶ λίθου ἐν τῷ Ἱερῷ γράμμασιν ἀρχαϊκοῖς καὶ κατὰ ταύτην τὴν παλαιὰν ἐπιγραφὴν ἀνέγραψαν αὐτὸ οἱ ἱερεῖς ἐν τῇ προκειμένῃ στήλῃ.

μέχρι δηλ. τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐχαράχθησαν αὗται ἐπὶ τοῦ λίθου.

Ὅτι δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται εἶνε τῶν ἐξ ἐν τῷ Ἱερῷ σωζομένων ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου καὶ ὑπὸ τούτου μνημονευομένων *στηλῶν* (ἴδε σ. 255 σημ. 1), εἶνε προφανές, διότι ἐν αὐταῖς ἀναγράφονται ἀληθῶς τὰ ὀνόματα τῶν ἀσθενῶν, τὰ νοσήματα, ἐξ ὧν οὗτοι ἔπασχον καὶ ὁ τρόπος τῆς θεραπείας. Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλῃ τις ὅτι αἱ αὗται ἐπιγραφαὶ εἶνε ἐξ ἐκείνων, ἃς ὁ Στράβων (ἴδε σ. 252 σημ. 2) ὀνομάζει *πίνακας* «ἐν οἷς ἀναγεγραμμέναι τυγχάνουσιν αἱ θεραπεῖαι» (1).

---

(1) Ἐν τῷ Ἱερῷ ὑπῆρχον ἀναθήματα μετ' ἐπιγραφῶν ἀφιερωθέντα ὑπὸ τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν, ἃ μνημονεύονται ἐν ταῖς προκειμέναις ἐπιγραφαῖς, πίνακες, ἐπιγράμματα (ἴδε ἰάματα ὑπ' ἀρ. 1, 3, 4 ἐν σ. 256 καὶ 257). Ταῦτα τὰ ἀναθήματα δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἰδιωτικὰ ἀναθήματα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς προκειμένας ἐπιμελείᾳ τῶν διευθυνόντων τὰ τοῦ Ἱεροῦ χαραχθείσας ἐπὶ λίθων ἐπιγραφάς, αἵτινες δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἐπίσημα ἀναθήματα. Ἐπειδὴ δὲ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον δὲν διέφερον τὰ ἐπιγραφικὰ ταῦτα μνημεῖα, διότι τά τε ἰδιωτικὰ καὶ τὰ ἐπίσημα θεραπείας περιεῖχον, δὲν ἔχει τις λόγον ὅπως ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ Στράβων διὰ τῆς λέξεως πίνακες ἐννοεῖ μόνον τὰ ἰδιωτικὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα οὐχὶ δὲ καὶ τὰς προκειμένας ἐπιγραφάς, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ Παυσανίας ὀνομάζει μὲν στήλας τὰς προκειμένας ἐπιγραφάς, οὐχὶ ὅμως ἀποκλειστικῶς ταύτας μόνον, διότι στήλας ὀνομάζει καὶ τὰ ἰδιωτικὰ ἀναθήματα. Ἐν Ἠ. 27, 4 λέγει τάδε: «Χωρὶς δὲ ἀπὸ τῶν ἄλλων» (τῶν στηλῶν) «ἐστὶν ἀρχαία στήλη, ἵππους δὲ Ἱππόλυτον ἀναθῆναι τῷ» θεῷ «φασὶν εἴκοσι» κτλ. Ὅτι δὲ ἡ στήλη αὕτη τοῦ Ἱππολύπου ἦτο ἰδιωτικὸν ἀνάθημα, προφανὲς εἶνε.

Ὁ δεχόμενος ἄρα ὅτι αἱ προκείμεναι ἐπιγραφαὶ εἶναι τῶν ἐξ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευομένων στηλῶν δὲν ἔχει λόγον ὅπως μὴ δεχθῇ ὅτι αὗται εἶνε ὡσαύτως τῶν ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναγραφομένων πινάκων.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Thraemer (Pauly's Real-Encykl. II σ. 1688) μὴ θέλων νὰ δεχθῇ τὸ ἐκ τῶν προκειμένων ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων πόρισμα, ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ δὲν ἠσκεῖτο θεραπευτική τις τέχνη, ἰσχυρίζεται ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται δὲν εἶναι τῶν τοῦ Στράβωνος πινάκων, ὅτι δηλ. ἄλλοι ἦσαν οἱ πίνακες οὗτοι ἐν οἷς ἦσαν ἀναγεγραμμέναι πραγματικαὶ τῇ βοηθείᾳ τῆς ἰατρικῆς γενόμεναι θεραπεῖαι. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀληθῶς ἄλλοι ἦσαν οὗτοι οἱ τοῦ Στράβωνος πίνακες, τὸ περιεχόμενον αὐτῶν θὰ ἦτο τοιοῦτον οἷον καὶ τὸ τῶν εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν, θὰ συνίστατο δηλ. εἰς τὴν ἀναγραφὴν ἰαμάτων γενομένων διὰ θαύματος. Τοῦτο εἶνε

Τὰ ἀναγεγραμμένα ἰάματα εἶνε, κυρίως εἰπεῖν, θαύματα, διότι ἅπαντα γίνονται οὐχὶ διὰ θεραπευτικοῦ τινος μέσου, ἀλλὰ δι' ὀπτασίας, διὰ τῆς καλουμένης *ἐγκοιμήσεως*. Ὁ ἀναγινώσκων αὐτὰ νομίζει ἀληθῶς ὅτι ἀναγινώσκει τὰ ἐν Συναξαρίοις θαύματα τῶν ἁγίων τῆς ἐκκλησίας μας! καὶ πείθεται ὅτι καὶ ἡ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων θρησκεία εἶχε τοὺς θαυματουργοὺς αὐτῆς ἁγίους καὶ τὰ μοναστήριά της, διότι ἅγιος κατὰ τὴν χριστιανικὴν τῆς λέξεως σημασίαν ἦτο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ μοναστήριον τὸ Ἱερόν. Ὁ Ἀριστοφάνης ἄρα, διακωμῳδῶν ἐν τῷ Πλούτῳ αὐτοῦ τὰς δι' *ἐγκοιμήσεων* θεραπείας τῶν ἀσθενῶν ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατ' οὐδὲν παρεμόρφωσε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἐξέθηκε τὰ πράγματα ὡς εἶχον ἀκριβῶς κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους (1).

προφανές, ἀφ' οὗ ἐν αὐταῖς ταῖς προκειμέναις ἐπιγραφαῖς ἀναφέρονται πίνακες, ὧν τὸ περιεχόμενον τοιοῦτον ἦτο.

(1) Ὁ Ἀριστοφάνης ἐν τῷ Πλούτῳ αὐτοῦ, διδαχθέντι τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 388 παρίστησι τὸν Πλοῦτον τυφλὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρέχοντα τὰ ἀγαθά του εἰς τοὺς ἀναξίους καὶ κακοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Χρεμύλος ἀναλαμβάνει νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ ἵνα δύνηται οὗτος τοῦ λοιποῦ νὰ διακρίνῃ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πλουτίζῃ πλέον τοὺς ἀξίους καὶ ἐναρέτους, ὡδήγησε δ' αὐτόν, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ δούλου του Καρίωνος, εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον τὸ ἐν Πειραιεῖ, ὡς φαίνεται, ἔνθα οὗτος ἐγκοιμηθεὶς ἐθεραπεύθη.

Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην πραγματευόμενος ὁ ποιητὴς σατυρικώτατα παρέχει ἡμῖν, ἐν τοῖς στίχοις 620-626 καὶ 653-748, διδακτικωτάτην περιγραφὴν τῆς κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους ἐγκοιμήσεως τῶν ἀσθενῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις, ἣν χάριν τῶν πολλῶν δημοσιεύω ἐνταῦθα ἐν παραφράσει:

ΧΡΕΜΥΛΟΣ

«. . . Ἐμπρὸς λοιπόν, ἂς ὁδηγήσωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν τάχιστα τὸν θεὸν (τὸν Πλοῦτον) καὶ ἐγκοιμίσωμεν αὐτὸν εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον . . . (πρὸς τὸν δοῦλόν του Καρίωνα ἀποτεινόμενος): Καρίων, πρέπει νὰ πάρῃς τὰ στρώματα καὶ αὐτὸν τὸν Πλοῦτον νὰ ὁδηγῇς μετὰ προσοχῆς, φρόντισον δὲ νὰ πάρῃς καὶ ὅ,τι ἐντὸς τῆς οἰκίας εὕρῃς ἕτοιμον».

(Οὕτως ἀπέρχονται ὁ Χρεμύλος καὶ ὁ δοῦλός του Καρίων ὁδηγοῦντες τὸν Πλοῦτον εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον. Μετ' ὀλίγον ἐπανέρχεται πλήρης χαρᾶς ὁ Καρίων καὶ διηγεῖται εἰς τὴν γυναῖκα τοῦ Χρεμύλου τὰ γενόμενα καὶ τὴν θεραπείαν τοῦ Πλούτου ὡς ἑξῆς):

Οἱ προσερχόμενοι εἰς τὸ Ἱερὸν ἀσθενεῖς, ἀφ' οὗ ἐτέλουν τινὰς ἱεροτελεστίας συντελούσας εἰς τὸ νὰ ἐξάρωσι τὴν

ΚΑΡΙΩΝ. «Ἀφ' οὗ ἐφθάσαμεν εἰς τὸ Ἀσκληπιεῖον ὁδηγοῦντες τὸν δυστυχέστατον τότε ἐκεῖνον ἄνθρωπον, τώρα δὲ εὐτυχέστατον, πρῶτον μὲν ὡδηγήσαμεν αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐλούσαμεν αὐτόν.

ΓΥΝΗ. Μὰ τὴν ἀλήθειαν εὐτυχὴς εἶναι γέρων ἄνθρωπος λουόμενος ἐντὸς τῆς ψυχρᾶς θαλάσσης!

ΚΑΡΙΩΝ. Ἀκολούθως μετέβημεν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ τέμενος τοῦ θεοῦ. Ἀφ' οὗ δὲ προσεφέραμεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ γλυκίσματα καὶ τὰ ἄλλα ἀναγκαῖα διὰ τὰς προκαταρκτικὰς θυσίας καὶ ἐθυσιάσαμεν ῥίψαντες ἐπὶ τῆς φλογὸς πλακούντιον, ἐκοιμίσαμεν τὸν Πλοῦτον ὡς ἔπρεπε, ἡμῶν δὲ ἕκαστος παρεσκεύασε διὰ τὸν ἑαυτόν του στρῶμα ἐκ φύλλων.

ΓΥΝΗ. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἀσθενεῖς παρακαλοῦντες τὸν θεόν;

ΚΑΡΙΩΝ. Ὑπῆρχεν εἷς Νεοκλείδης ὅστις εἶναι μὲν τυφλός, ἀλλ' ὅστις κλέπτει πολὺ ἐπιτηδειότερον ἐκείνων ὅσοι βλέπουσι, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐκ διαφόρων ἀσθενειῶν πάσχοντες. Ἀφ' οὗ δὲ ὁ ὑπηρέτης τοῦ θεοῦ ἔσβυσε τοὺς λύχνους καὶ διέταξεν ἡμᾶς νὰ κοιμηθῶμεν προσθέσας ὅτι, ἂν τις ἀκούσῃ θόρυβον, πρέπει νὰ σιωπᾷ, ἅπαντες κατεκλίθημεν ἡσύχως. Ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ κοιμηθῶ διότι μὲ ἐνέβαλλεν εἰς πειρασμὸν ἀγγεῖον πλῆρες κουρκούτης, κείμενον πλησίον γραίας τινός, ἀκριβῶς ὑπὲρ τὴν κεφαλήν της. Διαβολικὴ ἐπιθυμία μὲ κατέλαβε νὰ γλιστρήσω εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅτε παρατηρήσας διακρίνω τὸν ἱερέα ἁρπάζοντα ἀπὸ τῆς ἱερᾶς τραπέζης τὰ γλυκίσματα καὶ τὰ σῦκα· ἔπειτα περιῆλθεν οὗτος ἅπαντας τοὺς βωμοὺς ἐξετάζων ποῦ εἶχεν ὑπολειφθῇ πλακούντιόν τι καὶ καθηγίαζε ταῦτα ἐμβάλλων αὐτὰ ἐντὸς σάκκου. Τὸ εὐσεβὲς τοῦτο παράδειγμα ἀπεφάσισα νὰ μιμηθῶ καὶ ἐγὼ καὶ ἐγερθεὶς ὥρμησα εἰς τὸ ἀγγεῖον μὲ τὴν κουρκούτην.

ΓΥΝΗ. Ἄθλιε, καὶ δὲν ἐφοβήθης τὸν θεόν;

ΚΑΡΙΩΝ. Ναί, μὰ τὴν ἀλήθειαν! Ἐφοβήθην μήπως ὁ θεός, στεφανηφόρος, ὡς ἐμφανίζεται, μὲ προλάβῃ καὶ φθάσῃ εἰς τὸ ἀγγεῖον πρὸ ἐμοῦ, διότι περὶ τούτου ἀρκετὰ μὲ ἐδίδαξεν ὁ ἱερεύς του. Ἡ γραῖα δὲ αἰσθανθεῖσα τὸν ἐξ ἐμοῦ θόρυβον ἐξέτεινε τὴν χεῖρα πρὸς τὸ ἀγγεῖον, ἀλλ' ἐγώ, συρίξας, ὡς νὰ ἤμην ὁ ἱερὸς ὄφις, ἐδάγκασα αὐτήν. Εὐθὺς δὲ ἀπέσυρεν αὐτὴ τὴν χεῖρα καὶ περιεμαζεύθη ὑπὸ τὸ σκέπασμά της, οὐδ' ἐκινεῖτο, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ φόβου ἐξέπεμπε πορδάς, αἱ ὁποῖαι ἐμύριζον χειρότερον ἢ πορδαὶ βρωμονοφίτσας. Ἐγὼ τότε κατεβρόχθησα μέγα μέρος τῆς κουρκούτης καὶ ἔπειτα, χορτασμένος πλέον, ἔπεσα νὰ κοιμηθῶ.

ΓΥΝΗ. Καὶ ὁ θεὸς δὲν ἤρχετο;

ΚΑΡΙΩΝ. Δὲν ἐβράδυνε νὰ ἔλθῃ· συνέβη δὲ τότε εἰς ἐμὲ καὶ γελοῖόν τι πρᾶγμα. Ὅταν δηλ. ὁ θεὸς ἦτο πλησίον μου, ἔκλασα φοβερά, διότι ἡ κοιλία μου ἦτο γεμάτη ἀπὸ ἀέρια.

ΓΥΝΗ. Βεβαίως θὰ σὲ ἐσιχάθη ὁ θεός.

ΚΑΡΙΩΝ. Ὄχι, ἀλλ' ἡ Ἰασώ, ἥτις ἠκολούθει αὐτόν, ἐκοκκίνισεν ὀλίγον καὶ ἡ Πανάκεια ἔστρεψεν εἰς τὰ ὀπίσω τὸ πρόσωπον κρατοῦσα τὴν ῥῖνα, διότι αἱ πορδαί μου δὲν μυρίζουσι σὰν λιβανωτός.

πίστιν αὐτῶν εἰς τὸ θεῖον (ἴδε σ. 70) κατεκλίνοντο ἐν τῷ παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἀβάτῳ. Ἐν ᾧ δὲ ἐκοιμῶντο, ἐνεφανίζετο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἐθεράπευεν αὐτούς, ὥστε τὴν πρωΐαν ἐξήρχοντο οὗτοι ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιεῖς. Ἂν οἱ ἀσθενεῖς ἔβλεπον ὄνειρόν τι, ὅπερ ἐξήγουν μετὰ ταῦτα οἱ ἱερεῖς, ἢ ἂν αὐτὸς ὁ θεὸς ὑπεδείκνυεν αὐτοῖς τὰ πρὸς

ΓΥΝΗ. Καὶ ὁ θεός;

ΚΑΡΙΩΝ. Καθόλου δὲν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τοῦτο.

ΓΥΝΗ. Θέλεις λοιπὸν νὰ εἴπῃς ὅτι ὁ θεὸς εἶνε ἀναίσθητος.

ΚΑΡΙΩΝ. Δὲν λέγω τοῦτο, ἀλλ' ὅτι εἶνε σκατοφάγος.

ΓΥΝΗ. Ἄθλιε!

ΚΑΡΙΩΝ. Τότε εὐθὺς ἐγὼ τρέμων ἐκ φόβου ἐκαλύφθην ὑπὸ τὸ σκέπασμά μου. Ἐκεῖνος δὲ ἐπεθεώρησε τοὺς ἀσθενεῖς ἐξετάζων μετὰ μεγάλης προσοχῆς τὰ νοσήματα. Ἔπειτα παιδίον τι ἔθεσε πλησίον αὐτοῦ λίθινον ἰγδίον, κοχλιάριον καὶ κιθώτιον . . . .

ΓΥΝΗ. Σὺ δέ, ἐλεεινὲ ἄνθρωπε, πῶς ἐδύνασο νὰ βλέπῃς ἀφ' οὗ λέγεις ὅτι ἦσο σκεπασμένος ὑπὸ τὸ σκέπασμά σου;

ΚΑΡΙΩΝ. Διὰ τοῦ ἐπανωφορίου μου, διότι εἶχε τοῦτο, μὰ τὴν ἀλήθειαν, ὄχι ὀλίγας τρύπας. Πρῶτον παρεσκεύασεν ὁ θεὸς κατάπλασμα διὰ τὸν Νεοκλείδην διὰ τριῶν σκόρδων τῆς Τήνου, τὰ ὁποῖα ἐκοπάνισεν ἐντὸς τοῦ ἰγδίου ἀναμιγνύων γάλα ἀγριοχρομμύδας καὶ σχίνου καὶ ὄξος ἐκ τοῦ Σφηττοῦ· ἐπέθηκε δὲ τὸ φάρμακον ἐπὶ τῶν βλεφάρων αὐτοῦ ἀναστρέψας τὰ βλέφαρα διὰ νὰ αἰσθάνηται τὸν πόνον περισσότερον. Ἐκεῖνος δὲ ἐφώναζε καὶ ἐγερθεὶς ἔτρεχε θέλων νὰ φύγῃ· ἀλλ' ὁ θεὸς γελάσας εἶπε: «κάθησαι ἐδῶ μὲ τὸ ἔμπλαστρον, ὡς εἶσαι, χάρις εἰς ἐμὲ δὲν θὰ μεταβαίνῃς πλέον εἰς τὰς συνελεύσεις τοῦ δήμου διὰ νὰ ἐπιορκῇς».

ΓΥΝΗ. Πόσον σοφὸς εἶνε ὁ θεὸς καὶ φίλος τῆς πόλεώς μας!

ΚΑΡΙΩΝ. Μετὰ τοῦτο ἐκάθησε πλησίον τοῦ Πλούτου, τῷ ἔπιασε τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ καθαροῦ λινοῦ μανδυλίου τῷ ἐσφόγγισε τὰ βλέφαρα. Ἡ Πανάκεια δὲ ἐκάλυψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ ὅλον τὸ πρόσωπον δι' ἐρυθροῦ ὑφάσματος. Ἀκολούθως ἐσύριξεν ὁ θεὸς καὶ δύο ὄφεις κολοσσιαίου μεγέθους ἐξέρχονται ἐκ τοῦ ναοῦ.

ΓΥΝΗ. Θεέ μου!

ΚΑΡΙΩΝ. Ἕρποντες οὗτοι ὑπεισῆλθον ὑπὸ τὸ ὕφασμα καί, ὡς μοὶ φαίνεται, ἔγλυφον αὐτοῦ τὰ βλέφαρα. Εἰς διάστημα δὲ ὀλιγώτερον ἢ ἕως ὅτου νὰ πίῃς δέκα κοτύλας οἴνου, κυρά μου, ὁ Πλοῦτος ἠγέρθη βλέπων. Ἐγὼ ἐχειροκρότησα ὑπὸ τῆς εὐχαριστήσεως καὶ ἐξύπνισα τὸν αὐθέντην. Ὁ δὲ θεὸς εὐθὺς ἔγεινεν ἄφαντος καὶ οἱ ὄφεις ἀπῆλθον εἰς τὸν ναόν. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς λοιποὺς ἀσθενεῖς, σὲ ἀφίνω νὰ ἐννοήσῃς τί ἐντύπωσιν ἔκαμεν εἰς αὐτοὺς τὸ πρᾶγμα. Ἠπάζοντο τὸν Πλοῦτον καὶ ὅλην τὴν νύκτα ἔμειναν ἄϋπνοι, ἕως ὅτου νὰ ἐξημέρωσεν. Ἐγὼ δὲ ἐδόξαζον τὸν θεὸν ἐξ ὅλης καρδίας, διότι τὸν μὲν Πλοῦτον τοσοῦτον ταχέως ἐθεράπευσε τὸν δὲ Νεοκλείδην ἔκαμε περισσότερον τυφλόν, ἀφ' ὅτι πρότερον ἦτον.

θεραπείαν μέσα, τὴν χρῆσιν δηλ. φαρμάκων κτλ. θὰ ἐδυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ ἦτο δυνατὸν νὰ ἠσκεῖτο θεραπευτική τις τέχνη. Τὸ συμπέρασμα ὅμως τοῦτο ἀποκλείεται καθ' ὁλοκληρίαν, ἀφ' οὗ οὐδὲν τοιοῦτον ἐγίνετο, ἀλλ' ὁ Ἀσκληπιὸς ἐμφανιζόμενος ἐθεράπευεν αὐτὸς ἀμέσως τοὺς ἀσθενεῖς. Ἐξ ἄλλου δὲν δύναταί τις νὰ πειραθῇ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ προκείμενα ἰάματα ἀλληγορικῶς, νὰ ἰσχυρισθῇ δηλ. ὅτι θεραπευτική τις τέχνη ἠσκεῖτο ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ τὰ ἰάματα πραγματικῶς ἐγίνοντο ἀλλ' οἱ ἱερεῖς ἀπέδιδον αὐτὰ τῷ θεῷ θέλοντες οὕτω καὶ τὴν ἐπιστημότητα τοῦ Ἱεροῦ νὸ ἐπαυξήσωσι καὶ τὴν ἰατρικὴν αὐτῶν τέχνην μυστικὴν νὰ τηρῶσι. Τοιοῦτός τις ἰσχυρισμὸς ἐδύνατο νὰ ἔχῃ πιθανότητά τινα, ἂν ἐπρόκειτο μόνον περὶ ἀνθρωπίνως δυνατῶν ἰαμάτων, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ χωλῶν καὶ τυφλῶν, περὶ γυναικὸς φερούσης τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ πέντε ἔτη καὶ τῶν τοιούτων.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶνε ὅτι ἡ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἀνάπτυξις καὶ ἔξαρσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ μεγάλη τοῦ Ἱεροῦ τούτου ἐπισημότης δὲν ἦσαν ἀποτέλεσμα τῆς ἐν αὐτῷ ἀσκήσεως ἰατρικῆς τινος τέχνης, διότι οὐδεμία θεραπευτικὴ ἠσκεῖτο ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ εὐπιστίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὅτι δὲ τοιαῦτα ἀποτελέσματα ἐδύνατο νὰ ἔχῃ ἡ εἰς τὸ θεῖον πίστις, ὅτι τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου ἐδύνατο τοσοῦτον νὰ ἐξαρθῇ κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἁπλῶς διὰ μέσων στηριζομένων ἐπὶ τῆς δεισιδαιμονίας, ἄνευ ἀσκήσεως ἐν αὐτῷ θεραπευτικῆς τινος τέχνης, δὲν ἔχει τι τὸ παράδοξον δι' ἡμᾶς ἔχοντας ὑπ' ὄψιν αὐτὰ τὰ σήμερον τελούμενα ἐν τοῖς χριστιανικοῖς ναοῖς ἰάματα. Δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰ γινόμενα ἐν τῷ ναῷ τῆς Παναγίας ἐν Lourdes, οὔτε ἐν τῷ ναῷ τῆς Εὐαγγελιστρίας ἐν Τήνῳ· ἀρκεῖ νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς θαύματα γινόμενα ἐν μέσαις Ἀθήναις,

τὰ μετὰ τοσαύτης βεβαιότητος καὶ πειθοῦς ἀναγγελλόμενα καὶ διαδιδόμενα ὥστε καὶ ἀνεπτυγμένους ἀνθρώπους νὰ ἐμβάλλωσιν ἀληθῶς εἰς πειρασμὸν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ταῦτα νὰ γίνωνται ὑπ' αὐτῶν πιστευτά (1). Ἄλλως οὐδὲ δύναταί τις νὰ ἀρνηθῇ ὅτι τινὰ τῶν κατ' ἐπίφασιν θαυμάτων τούτων εἶνε ἀληθῶς πραγματικὰ ἰάματα γινόμενα εἰς

---

(1) Χάριν τῶν ξένων κυρίως, ὅσοι μέλλουσι νὰ ἀναγνώσωσι τὸ βιβλίον μου τοῦτο, ἀναφέρω ἐνταῦθα πρόσφατά τινα τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἰαμάτων γενόμενα ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου τὸ πάλαι ἰάματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ δὴ δι' ἐγκοιμήσεως.

Τῇ 25 Μαρτίου τοῦ ἔτους τούτου (1899) ἰάματα διὰ θαυμάτων ἐγένοντο ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν, περὶ ὧν θόρυβος καὶ πολὺς λόγος ἐγένετο ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἐφημερίσιν. Ἡ ἐφημερὶς « Ἀκρόπολις » ἐν τῷ φύλλῳ αὐτῆς τῆς 26 Μαρτίου, ἐδημοσίευσε τὰ ἑξῆς:

« . . . Ἐκ τοῦ Μητροπολιτικοῦ μεγάρου διηυθύνθην εἰς τὸν ναὸν τῆς Μητροπόλεως. Ἡ εἴδησις περὶ τῶν γενομένων θαυμάτων εἶχε συγκεντρώσει ἄπειρον κόσμον. Ἦτο ἐντελῶς ἀδύνατος ἡ εἴσοδος εἰς τὸν ναόν.

Πέριξ τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος εἶχον συναθροισθῇ ἀπὸ περάτων τῶν Ἀθηνῶν τυφλοί, παράλυτοι, τρελλοί, χωλοί, ἐπιληπτικοὶ καταρτίσαντες κύκλον τοῦ ὁποίου ἡ διάσπασις ἦτο ἀδύνατος ἐντελῶς.

Εἰσήλθομεν διαγκωνιζόμενοι καὶ συνθλιβόμενοι εἰς τὸν ναόν. Ἐζητήσαμεν νὰ ἴδωμεν κανένα ἐκ τῶν ἐπιτρόπων, ἀλλ' οὐδεὶς ἀτυχῶς ἦτο παρών. Μόνον εἷς ἀντιπρόσωπος τῶν ἐπιτρόπων, ὁ κ. Ν. Ξενοφῶντος, κατεγίνετο εἰς τὴν πώλησιν τῶν κηρίων τὰ ὁποῖα ἀνάρπαστα ἐγίνοντο ἀπὸ τὰ εἰσελαύνοντα πλήθη τῶν προσκυνητῶν.

— Εἶνε ἀληθῆ τὰ γενόμενα θαύματα; τὸν ἠρωτήσαμεν.

— Ἀληθέστατα, μᾶς εἶπεν ἐν συγκινήσει. Ἦτο ἡ ὥρα 3 1/2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον καὶ οἱ ἱερεῖς ἔψαλλον τὰ νυκτερινὰ τροπάρια, ὅτε μία κόρη ὀνόματι Εὐαγγελία Γεωργαρᾶ ἐτῶν 17, παράλυτος ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, ἔρριξε κραυγὴν ἐνῷ ἐκοιμᾶτο. Ἡ μήτηρ της ἡ ὁποία εὑρίσκετο τὴν στιγμὴν ἐκείνην πλησίον της τὴν ἠρώτησε τί ἔπαθε. Ἀλλ' ἡ κόρη δὲν ἠμποροῦσε νὰ ὁμιλήσῃ, διότι εἶχε λιποθυμήσει. Ὅταν συνῆλθε τὴν ἐρωτᾷ ἡ μητέρα της τί ἔπαθε. Καὶ ἐκείνη διηγήθη ὅτι στὸν ὕπνο της εἶδε μιὰ μαυροφόρα, ἡ ὁποία τὴν ἐτράβηξε καὶ τὴν ἐσήκωσε. Τότε ἡ μήτηρ της ἀνήγειρε τὰ σκεπάσματα μὲ τὰ ὁποῖα εἶχε περιτυλίξει τὸ παράλυτον πόδι της καὶ τῆς εἶπε νὰ δοκιμάσῃ νὰ περιπατήσῃ. Καὶ ἡ κόρη ἐσηκώθη ἀμέσως καὶ ἐπεριπάτησεν! Ὅταν εἶδε τὸ θαῦμα ὅλος ὁ κόσμος ἐγονυπέτησε καὶ προσηυχήθη εἰς τὸν Θεόν.

Αὐτὸ ποῦ σᾶς λέγω τὸ εἶδα μόνος μου. Τὰ ἄλλα τρία θαύματα μοῦ τὰ εἶπαν οἱ παριστάμενοι χριστιανοί. Οὕτως ὁ ὑπάλληλος τοῦ κ. Λάρδη Γεώργιος Μπο-

κατὰ φαντασίαν ἀσθενεῖς, εἰς νευροπαθεῖς καὶ ὑστερικοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ εἰς ταῦτα τὰ παρ' ἡμῖν οὐχὶ σπανίως συμβαίνοντα ἀποβλέπων εὐκόλως ἐννοεῖ ὅτι ἡ ἀνθρωπότης τὰς αὐτὰς εἶχε πάντοτε ἀδυναμίας καὶ πείθεται ὅτι δὲν ἦτο ἀνάγκη

γιατζόπουλος, βωδὸς ἐπὶ πολὺν καιρὸν ὡμίλησεν. Ἐπίσης ὁ ἐπιληπτικὸς Ἀλέκος Φιλιππίδης ἰατρεύθη ἐντελῶς καὶ εἷς ἄλλος βωδὸς τοῦ ὁποίου μοῦ διαφεύγει τὸ ὄνομα ἔγεινε καλά».

Ὀλίγας δὲ ἡμέρας πρότερον ἄλλο πολύκροτον ἴαμα ἐγένετο ἐν Πειραιεῖ ὑπὸ τῆς ἁγίας Βαρβάρας, τοσούτῳ μᾶλλον περίεργον, καθ' ὅσον ἐγένετο εἰς κόρην ἀνεπτυγμένην ἐκ γνωστῆς εὐπόρου οἰκογενείας ἀνηκούσης εἰς τὴν ἀνωτάτην ἐν Πειραιεῖ κοινωνικὴν τάξιν. Ἡ αὐτὴ ἐφημερὶς «Ἀκρόπολις» ἐν τῷ φύλλῳ αὐτῆς τῆς 12 Μαρτίου ἐδημοσίευσε περὶ τοῦ ἰάματος τούτου τὰ ἑξῆς:

«. . . Ἐζητήσαμεν χθὲς τὴν ἄδειαν νὰ ἴδωμεν τὴν θεραπευθεῖσαν διὰ θαύματος δεσποινίδα Φώφην Βέλλα καὶ ἐλάβομεν αὐτήν. Συγκεκινημένη ἐκ τοῦ γεγονότος ἡ ἀξιότιμος δέσποινα τοῦ Πειραιῶς κ. Βέλλα μᾶς ἐδέχθη φιλοφρόνως.

Ἡ κ. Βέλλα ἐξέθηκεν ἡμῖν τὰς ἐνεργείας της ἐπὶ ὀκτὼ ἤδη μῆνας παρὰ διαφόροις ἰατροῖς τοῦ τε ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ πρὸς θεραπείαν τῆς ἐξαρθρώσεως τῆς χειρός. Πρὸ μηνῶν ὁ κ. Βέλλας μετὰ τῆς θυγατρός του κατέφυγεν εἰς Νεάπολιν πρὸς τοὺς ἐκεῖ διαπρεπεῖς ἰατροὺς κ. κ. Γκαλότσι καὶ Νταντόνα καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην των. Ἀπὸ κοινοῦ ἐγγράφως ἐπιστοποίησαν ὅτι ἀδύνατος καθίσταται ἡ θεραπεία, ἐναπομένει δὲ ἡ ἐγχείρησις ὅταν δεινωθῇ τὸ πάθημα.

Ἀπηλπισμένος ἐπανῆλθον εἰς Πειραιᾶ. Ἡ ἐξάρθρωσις ἐκράτει ἀκίνητον τὴν χεῖρα. Καὶ ἐξηκολούθει αὐτὴ ἡ κατάστασις μέχρι τῆς 14 π. μ. ὁπότε συνετελέσθη τὸ μέγα ἀληθῶς γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐν ταῖς λεπτομερείαις προθυμοποιεῖται ν' ἀφηγηθῇ αὐτὴ ἡ ἰδία δεσποινίς.

Μιᾷ τῶν ἡμερῶν εἶχον μεταβῇ μετὰ τῆς μητρός της εἰς τὸν ἐξοχικὸν ναὸν τῆς ἁγίας Βαρβάρας, ὅπως προσκυνήσουν. Ἐκεῖ ἐμπνευσθεῖσαι παρέλαβον τὴν εἰκόνα τῆς ἁγίας καὶ τὴν ἐχρύσωσαν, θέσασαι ὑπὸ τὴν εἰκόνα τὴν πάσχουσαν χεῖρα ἐπίσης χρυσῆν. Τὴν 12 π. μ. εἶδεν ἡ κόρη καθ' ὕπνους τὴν ἁγίαν Βαρβάραν, λέγουσαν πρὸς αὐτήν: «Νὰ μ' ἀγαπᾷς καὶ νὰ μὲ σέβεσαι. Νὰ μεταβῇς καὶ ἀνάψῃς τὰ κανδύλιά μου». Τὴν ἑπομένην, καίτοι ἡ ἡμέρα ἦτο βροχερά, ἐν τούτοις ἐφ' ἁμάξης ἐξετέλεσαν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἁγίας. Μετὰ δύο δὲ ἡμέρας ἡ δεσποινὶς Βέλλα εἶδεν ἄλλο ἐνύπνιον, τὸ ὁποῖον ἡσύχως καὶ ἐν συγκινήσει ἤρχισεν ἀφηγουμένη.

— Εἶδον, εἶπεν, αἴφνης ὅτι εὑρέθην ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Βαρβάρας. Κόσμος παρίστατο καὶ ἄλλος ἐκεῖ ἀρκετός. Προσῆλθον διὰ νὰ ἀσπασθῶ τὴν εἰκόνα, ἀλλὰ εἶχεν ἐξαφανισθῇ ἐκ τῆς θέσεως αὐτῆς. Ἀντ' αὐτῆς δὲ ἐντὸς τοῦ πλαισίου ὑπῆρχε μεγαλοπρεπὴς θρόνος καὶ ἐπ' αὐτοῦ μία ὡραιοτάτη γυνή, ἡ ἁγία Βαρβάρα. Ἐπλησίασα καὶ τὴν ἐφίλησα εἰς τὸ πρόσωπον. Ὁ κόσμος διε-

ἀσκήσεως θεραπευτικῆς τινος τέχνης ἐν τῷ Ἱερῷ ὅπως ἀναπτυχθῇ καὶ ἐξαρθῇ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ γείνῃ τὸ Ἱερὸν τοσοῦτον περίφημον ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα.

Οὕτω δ' ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ τῆς Ἐπιδαύρου, κατὰ τὰς προκειμένας ἐπιγραφὰς τῶν ἰαμάτων (πρβ. καὶ τὸ ἐν σ. 18 σημ. 1 ἴαμα), καὶ ἐν γένει τὰ ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις γινόμενα ἰάματα δι' ἐγκοιμήσεων δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ πειραθῇ τις νὰ ἐξηγήσῃ οὐδὲ τῇ βοηθείᾳ

μαρτυρήθη διὰ τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐθεώρησεν ὡς ἀσέβειαν. Ἔσπευσα τότε ἐγὼ νὰι ζητήσω γονυπετὴς συγχώρησιν, ἀλλ' ἡ ἁγία παραλαβοῦσά με μὲ ἐτοποθέτησεν ἐπὶ τῶν γονάτων, ζητοῦσα νὰ μὲ ἀποτρέψῃ τῆς ἰδέας ὅτι ἔπραξα ἀσέβειαν.

Μὲ ἠρώτησε διὰ τὴν κατάστασιν τῆς χειρός μου καὶ ἐπὶ τῇ δηλώσει μου ὅτ πάσχει εἰσέτι, μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι θὰ ἰατρευθῶ. Μετὰ ταῦτα μ' ἔφερε πρὸ τῆς εἰκόνος τῆς Ἀναστάσεως, πρὸ τῆς ὁποίας φέρονται οἱ ἁμαρτωλοὶ κάτω νεύοντες. Ἐκεῖ λέγει δυνατὰ-δυνατά: «Βλέπεις τίποτε εἰς τὴν εἰκόνα;». Τῷ ὄντι, ἀπήντησα, ὅτι βλέπω ἕνα τῶν ἁμαρτωλῶν πάσχοντα τὴν χεῖρα. «Ἔ! λοιπόν, μοῦ λέγει τότε ἡ ἁγία Βαρβάρα, ἡ ἀσθένειά σου μετεύθη εἰς τὸν ἄπιστον αὐτόν, σὺ δὲ θὰ γείνῃς καλὰ καὶ νὰ πᾷς νὰ παίξῃς πιάνο, πρόσεχε ὅμως μὴ κοπιάζῃς πολύ».

Ἤρχισα τότε ἐγὼ γεμάτη ἀπὸ χαρὰν νὰ εὐχαριστῶ τὴν ἁγίαν Βαρβάραν, ἀλλ' αὕτη εἰς ἀπάντησιν μοὶ ἔδειξε τὴν Παναγίαν λέγουσα: «Νὰ αὐτὴν καὶ μόνην νὰ εὐχαριστῇς».

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀφυπνίσθην μὲ τὴν χεῖρα θεραπευθεῖσαν.

Ἐξεπλάγην, ὑπέθεσα ὅτι κοιμῶμαι ἀκόμη, δὲν τὸ ἐπίστευα. Ἠγέρθην τῆς κλίνης μου καὶ διηυθύνθην πρὸς τὸ πιάνο, ὅπου . . .

«Ἐξετέλεσε καλλίτερα ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν τὴν «Μποέμ», προσέθηκεν ἡ μήτηρ της διακόπτουσα».

— Καὶ δὲν αἰσθάνεσθε κόπωσίν τινα, δεσποινίς;

— Παντελῶς, Κύριε. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λόγων μου, καίτοι εἶχον μάθημα σήμερον ἐπὶ τοῦ κλειδοκυμβάλου, διὰ νὰ πεισθῆτε θὰ ἐκτελέσω μουσικὸν τεμάχιον.

Τῷ ὄντι δὲ ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν ἡ δεσποινὶς Βέλλα πρὸ τοῦ πιάνου ἐπιχαρίτως καθημένη ἔδιδε δείγματα τῆς ἰάσεως τῆς χειρός της καὶ τῶν μουσικῶν γνώσεων αὐτῆς.

Ἐπείσθημεν. Δὲν ἔμενε τίποτε πλέον νὰ μάθω. Τὸ θαῦμα ἦτο χειροπιαστό. Σχόλια δὲν χρειάζονται. Αὐτὴ ἡ δεσποινὶς Βέλλα εἰς τοὺς ἐρωτῶντας αὐτὴν ἀπαντᾷ:

— Δὲν γνωρίζω καὶ ἐγὼ πῶς συνέβη τὸ πρᾶγμα. Τὸ Σάββατον τὸ ἑσπέρας κατεκλίθην πάσχουσα καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἀφυπνίσθην καλά».

μαγνητισμοῦ ἢ ὑπνωτισμοῦ, ὡς τοῦτο πράττουσιν ἄλλοι τε καὶ ἰδίως ὁ Carl du Prell ἐν βιβλίῳ αὐτοῦ « Die Mystik der alten Griechen » ἐκδοθέντι ἐν Λειψίᾳ τῷ 1888.

Ὡς πρὸς τὰ ἐκ τῶν προκειμένων ἐπιγραφῶν συμπεράσματα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσιν ἀναπτύξεως τῆς ἰατρικῆς ἴδε σ. 283 κ.ἑ.

II

Αἱ θεραπεῖαι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐν τῷ Ἱερῷ.

Ἐν ᾧ κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους οὐδεμία ἰατρικὴ τέχνη ἠσκεῖτο ἐν τῷ Ἱερῷ, τὰ δὲ γινόμενα ἰάματα ἦσαν ἁπλῶς θαύματα, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὅτε ἐμειοῦτο βαθμηδὸν ἡ πρὸς τὸ θεῖον πίστις, οἱ διευθύνοντες τὰ τοῦ Ἱεροῦ ἠναγκάσθησαν, ἵνα τηρῶσιν ἀμείωτον τὴν τοῦ Ἱεροῦ ἐπισημότητα, νὰ τραπῶσιν ἀληθῶς εἰς τὴν ἄσκησιν ἐμπειρικῆς τινος θεραπευτικῆς τέχνης. Καίπερ ὅμως οὕτω μεταβληθέντων τῶν πραγμάτων, τὸ Ἱερὸν δὲν ἐγένετο τότε νοσοκομεῖον τι ἢ *θεραπευτήριον*, κατὰ τὴν σημερινὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἀλλ' ἐτήρησε τὸν θρησκευτικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, διότι τὰ πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν ἐν χρήσει τιθέμενα θεραπευτικὰ μέσα ὑπεδεικνύοντο αὐτοῖς κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἐπίστευον οὗτοι ὅτι ὁ θεὸς ἦτο ὁ ἐπιδεικνύων καὶ ἐπιβάλλων αὐτοῖς ταῦτα. Τοῦτο κατωρθώθη διὰ γενομένης μεταβολῆς εἰς τὰ κατὰ τὴν *ἐγκοίμησιν* τῶν ἀσθενῶν.

Ὥσπερ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων ἐμάθομεν, κατὰ

τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους, τοὺς μέχρι τέλους τοὐλάχιστον τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος π. Χ., οἱ ἀσθενεῖς κατακλινόμενοι τὴν νύκτα ἐθεραπεύοντο ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὥστε τὴν πρωΐαν ἐξήρχοντο ἐκ τοῦ Ἀβάτου ὑγιεῖς. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως μετεβλήθησαν τὰ κατὰ τὴν ἐγκοίμησιν· οὕτως, ὥστε οἱ ἀσθενεῖς, διαρκούσης τῆς ἐγκοιμήσεως, δὲν ἐθεραπεύοντο ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀλλ' ἔβλεπον ὄνειρον, δι' οὗ ὁ θεὸς ὑπεδήλου αὐτοῖς τὴν χρῆσιν φαρμάκων καὶ ἄλλων μέσων πρὸς θεραπείαν των. Ἂν δὲ τὸ ὄνειρον ἦτο ἀσαφές, παρείχετο προσφορωτέρα εὐκαιρία τοῖς ἐν τῷ Ἱερῷ ὅπως οὗτοι ἑρμηνεύοντες αὐτὸ ἐπιτηδείως ὑποβάλλωσι τοὺς ἀσθενεῖς εἰς ἣν ἐνόμιζον ἀναγκαίαν ἐμπειρικὴν ἰατρικὴν θεραπείαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ δῆθεν παραγγελλομένην. Εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι ἐνίοτε κατωρθοῦτο ὥστε ἀντὶ τοῦ ἀσθενοῦς νὰ ὀνειρεύωνται αὐτοὶ οἱ ἱερεῖς, οὐδ' εἶχον λόγον οἱ ἀσθενεῖς νὰ ἀπιστῶσιν εἰς τοιαύτας διαβεβαιώσεις τῶν ὑπηρετῶν τοῦ θεοῦ (1).

Οὕτως εἶχον μεταβληθῆ τὰ πράγματα ἐν τῷ Ἱερῷ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὡρισμένως δ' εἰπεῖν, κατὰ τοὺς μ. Χ. χρόνους (2). Οἱ τότε εἰς τὸ Ἱερὸν καταφεύγοντες

---

(1) Οὕτω καὶ Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ ἐπίστευεν ὅτι ἀντ' αὐτοῦ ὠνειρεύετο ὁ νεωκόρος τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἀριστείδης: Ἱεροὶ λόγοι, Β' σ. 473. Γ' σ. 491. Ἐδ. Dind.).

(2) Ὁ Thraemer (Pauly's Encycl. II σ. 1687) ἰσχυρίζεται ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐγίνοντο ἐν τῷ Ἱερῷ αἱ θεραπεῖαι τῶν ἀσθενῶν, διὰ θεραπευτικῶν δηλ. μέσων ὑποδεικνυομένων ὑπὸ τοῦ θεοῦ δι' ὀνείρων. Ἐπικαλεῖται δὲ πρὸς τοῦτο τὸ ἐν τῇ Anthol. Pal. VI, 330, ἐπίγραμμα Αἰσχίνου τοῦ ῥήτορος:

> Θνητῶν μὲν τέχναις ἀπορούμενος, εἰς δὲ τὸ θεῖον
> ἐλπίδα πᾶσαν ἔχων, προλιπὼν εὔπαιδας Ἀθήνας,
> ἰάθην ἐλθών, Ἀσκληπιέ, πρὸς τὸ σὸν ἄλσος,
> ἕλκος ἔχων κεφαλῆς ἐνιαύσιον, ἐν τρισὶ μησὶν

καθ' ὃ ὁ Αἰσχίνης οὗτος πάσχων ἐξ ἕλκους ἐν τῇ κεφαλῇ ὑπεβλήθη εἰς θεραπείαν

Έν σελ. 279

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΑΠΕΛΛΑ

ἀσθενεῖς ὑπεβάλλοντο εἴς τινα δίαιταν περὶ τὴν τροφὴν καὶ εἰς σωματικάς τινας ἀσκήσεις καὶ ἐποίουν χρῆσιν λουτρῶν καὶ φαρμάκων τινῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ δῆθεν δι' ὀνείρων παραγγελλομένων. Ταῦτα διδάσκει ἡμᾶς ἐπιγραφὴ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς Β' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἡ εἰκονιζομένη ἐν τῷ προσηρτημένῳ ἐνταῦθα φωτοτυπικῷ πίνακι. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀφιέρωσεν ἐν τῷ Ἱερῷ ὁ Μικρασιάτης Μ. Ἰούλιος Ἀπελλᾶς, ὅστις ἀσθενὴς ὢν ἐθεραπεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐκθέτει δὲ οὗτος ἐν αὐτῇ τὰ τῆς ἀσθενείας του καὶ τὰ πρὸς θεραπείαν αὐτοῦ παραγγέλματα τοῦ θεοῦ ὡς ἑξῆς περίπου (1):

Ἐπὶ ἱερέως Ποπλίου Αἰλίου Ἀντιόχου

Ἐγώ, Μ. Ἰούλιος Ἀπελλᾶς ἐκ Μυλάσων τῆς Καρίας, φιλάσθενος ὢν καὶ ἐκ δυσπεψίας πάσχων, ἦλθον εἰς Ἐπίδαυρον προτραπεὶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θεοῦ. Διαρκοῦντος δὲ τοῦ ταξειδίου, ἐν Αἰγίνῃ, μοὶ παρήγγειλεν ὁ θεὸς νὰ μὴ ὀργίζωμαι πολύ. Ἀφ' οὗ δὲ ἔφθασα εἰς τὸ Ἱερόν, μοὶ παρήγγειλε νὰ καλύψω τὴν κεφαλὴν

ἐν τῷ Ἱερῷ ἐπὶ τρεῖς μῆνας. Ὅτι ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ἐθεραπεύθη οὗτος, νομίζω ἀποδεκτόν, διότι ἄλσος τὸ Ἱερὸν τῆς Ἐπιδαύρου κατ' ἐξοχὴν ἐδύνατο νὰ καλῆται· ἀλλ' ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Αἰσχίνης ἐν ἑλληνικοῖς καὶ οὐχὶ ἐν ρωμαϊκοῖς χρόνοις ἤκμαζε, ὅτι ἦτο δηλ. Αἰσχίνης ὁ ἐξ Ἐλευσῖνος, ὁ ῥητορικὰς τέχνας συγγράψας, ἀβέβαιον εἶνε. Ὁ Reitzenstein (Pauly's Encycl. 1 σ 1062) εἰκάζει ὅτι ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπιγράμματι πρόκειται περὶ ῥήτορος Αἰσχίνου, τοῦ συγχρόνου καὶ πολιτικοῦ ἀντιπάλου τοῦ Πομπηίου.

Ἐπὶ πλέον ὁ Thraemer ἐπικαλεῖται τὸν Curculio τοῦ Πλαύτου (στ. 62, 245κ.ἑ. 260κ.ἑ.), οὗτινος τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον προέρχεται ἐκ τῶν μετὰ τὸ 303 π. Χ. χρόνων. Ἀλλὰ κατὰ τὰ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ταύτῃ ὁ μαστροπὸς τὸ ἐπάγγελμα Καππαδόκης πάσχων κατεκλίθη ἐν τῷ Ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῷ ἐν τῇ πόλει τῆς Ἐπιδαύρου, ἔνθα εἶδεν ὄνειρον ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἵστατο μακρὰν καὶ δὲν τὸν ἐπλησίαζε περιφρονῶν αὐτόν, τούτου δὲ τοῦ ὀνείρου ζητεῖ τὴν ἑρμηνείαν. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἔπεται ὅτι τότε δι' ὀνείρων ὑπεδηλοῦντο τὰ πρὸς θεραπείαν μέσα, διότι δὲν ἔχει τις λόγον νὰ δεχθῇ ὅτι, ἂν ὁ Ἀσκληπιὸς ἤθελε νὰ θεραπεύσῃ τὸν Καππαδόκην καὶ ἐπλησίαζεν αὐτόν, δὲν θὰ ἐθεράπευεν αὐτὸν ἀμέσως, κατὰ τὸν τρόπον δηλ. τὸν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν ἰαμάτων καὶ ἐν τῷ Πλούτῳ τοῦ Ἀριστοφάνους (πρβ. καὶ Herrlich: Epidaurus σ. 31 σημ. 3).

(1) Μεταγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς καὶ βιβλιογραφίαν ἴδε ἐν Fouilles d'Épidaure, σ. 33 ἀρ. 5.

πίνῃ γάλα καὶ ἀψίνθιον μετὰ ὄξους, νὰ λαμβάνῃ ὡς φάρμακον ἐμετικὸν βαλάνους δρυὸς μετὰ μέλιτος, νὰ πίνῃ ἔλαιον ὡς δυναμωτικὸν τῶν νεύρων καὶ τῶν ὀστῶν κτλ.

Ὁ αὐτὸς δὲ τρόπος τῆς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν, ἡ δι' ὀνείρων δηλ. ὑποδήλωσις τῶν θεραπευτικῶν μέσων, ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους τούτους χρόνους καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς Ἀσκληπιείοις, οἷον λ. χ. ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ Ἀσκληπιείῳ ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν σελ. 254 σημ. 3 ἐπιγραφῆς ἐκ Ρώμης. Κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ὁ Ἀσκληπιὸς πλευριτικόν τινα ἐθεράπευσε παραγγείλας αὐτῷ νὰ ἐπιθέσῃ ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἔμπλαστρον ἐκ τέφρας μετὰ οἴνου, ἄλλον δέ τινα πάσχοντα αἱμοπτυσίαν ἐθεράπευσε παραγγείλας αὐτῷ νὰ τρώγῃ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας κουκκουνάρια μετὰ μέλιτος, τυφλὸν δέ τινα ἐθεράπευσε παραγγείλας αὐτῷ νὰ ἀλείψῃ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας τοὺς ὀφθαλμοὺς δι' ἀλοιφῆς ἐξ αἵματος λευκοῦ ἀλέκτορος ἀναμεμιγμένου μετὰ μέλιτος (1). Ἐπίσης ἐν τῷ ἐν Λεβήνῃ (2) τῆς Κρήτης Ἀσκληπιείῳ ἐθεραπεύθη ὁ Πόπλιος Γράνιος, ὅστις ἐπὶ διετίαν ἐκ δεινοῦ ἔπασχε βηχὸς οὕτως ὥστε βήχων ἐξέβαλλε σάρκας πλήρεις πύου μετὰ αἵματος. Τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ παραγγελθέντα αὐτῷ θεραπευτικὰ μέσα συνίσταντο εἰς τὸ νὰ λαμβάνῃ ὡς τροφὴν καὶ πόσιν *εὔζωμον* (3), πιπέρι ἐντὸς θερμοῦ ὕδατος, ἄμυ-

---

(1) Πρβ. ὅσα περὶ τῶν θεραπευτικῶν τούτων μέσων ἐκθέτει ὁ γάλλος ἰατρὸς Vercoutre ἐν Revue archéologique, 1885 σ. 285 κ.ἑ. 1886 σ. 22 κ.ἑ. καὶ σ. 106 κ.ἑ.

(2) Philologus 1889 σ. 401 (J. Baunack). Ὥσπερ ὁ Ἀπελλᾶς ἐν τῷ Ἱερῷ, οὕτω καὶ ὁ Γράνιος ἀνέθηκεν ἐν Λεβήνῃ τὴν ἐπιγραφήν, ἐν ᾗ ἀναγράφει τὴν γενομένην αὐτῷ θεραπείαν, κατ' ἐπιταγὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ (πρβ. τὰ ἐν στ. 32 τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀπελλᾶ: ἐκέλευσεν δὲ καὶ ἀναγράψαι ταῦτα), οὐχὶ κατὰ παραγγελίαν ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡς φρονεῖ ὁ Baunack.

(3) Εἶδος τι ἀρωματικοῦ φυτοῦ, ὡς τὸ σινάπι, ὁ σπόρος τοῦ ὁποίου ἐχρησίμευεν ὡς ἄρτυμα τῶν φαγητῶν. Εἶνε ἡ καλουμένη ρόκα (roquette).

λον(1) τέφραν ἐκ τοῦ βωμοῦ ἀναμεμιγμένην μετὰ ἱεροῦ ὕδατος,ὠὸν καὶ ρητίνην, πίσσαν διαλελυμένην, ἴρινον μύρον (2) μετὰ μέλιτος, μῆλον, κυδώνιον, σῦκα . . . .

Γενικὴ δὲ χρῆσις ψυχρῶν καὶ θερμῶν λουτρῶν ἐγίνετο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τούτους χρόνους καὶ ἀπαραίτητοι ἦσαν παντοῖαι γυμναστικαὶ ἀσκήσεις. Καὶ ὁ Ἀπελλᾶς ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ ὁ Ἀριστείδης ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῆς Περγάμου ὑπεβλήθησαν εἰς σωματικὰς ἀσκήσεις. Κατὰ τὸν Γαληνὸν ὁ Ἀσκληπιὸς ὑπέβαλλε τοὺς ἀσθενεῖς εἰς σωματικὰς ἀσκήσεις, θήραν, ἱππασίαν, γυμναστικὴν κτλ. εἰς δὲ τοὺς πάσχοντας διανοητικὰς διαταράξεις ἐπέβαλλε νὰ παρίστανται εἰς τερπνὰ θεάματα καὶ νὰ ἀκροῶνται μουσικῆς καὶ ᾀσμάτων. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον Αὐρήλιον (De rebus suis V, 9) ὁ θεὸς παρήγγελλεν εἰς τοὺς ἀσθενεῖς ἱππασίαν, γυμνοποδίαν καὶ ὑδροθεραπευτικήν.

III

Ἀνακεφαλαίωσις καὶ συμπεράσματα περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὰ Ἀσκληπιεῖα.

Οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἰατρικῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἀσχοληθέντες διέστησαν τὰς γνώμας ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς ἰατρικῆς ταύτης πρὸς τὴν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις λατρείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Γνωστοῦ ὄν-

(1) Ἀλεῦρι οὐχὶ ἀλεσμένον ἐν τῷ μύλῳ (ἄμυλον) ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον παρεσκευασμένον. Εἶνε ὁ καλούμενος τουρκιστὶ νεζεστές.

(2) Τοῦτο κατασκευάζεται ἐξ εἴδους τινὸς φυτοῦ, ἴριδος, ὁμοιάζοντος πρὸς τὸ κρίνον, εὐώδη ἔχοντος ρίζαν.

θεωρηθῇ ὡς ἀπίθανος καὶ ὕποπτος ἕνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀναφερομένης ἐπὶ πλέον μαρτυρίας τοῦ Βάρρωνος, καθ' ἣν ὁ Ἱπποκράτης, ἀφ' οὗ ἀντέγραψε τὸ περιεχόμενον τῶν πινάκων, ἐπυρπόλησε(!) τὸ Ἀσκληπιεῖον, ἵνα μή τις ἄλλος δυνηθῇ νὰ ἀναγνώσῃ καὶ ἐπωφεληθῇ τὰ ἐν τοῖς πίναξι τούτοις ἀναγεγραμμένα ἰάματα.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς *Ἀσκληπιάδας* παρατηρητέον ὅτι οὗτοι ἐθεωροῦντο *ὡς ἀπόγονοι* τοῦ Ἀσκληπιοῦ, διότι ἤσκουν τέχνην ἐκ τοῦ Ἀσκληπιοῦ προερχομένην καὶ ὑπὸ τούτου οἱονεὶ κληρονομικῶς αὐτοῖς μεταδοθεῖσαν, ἀφ' οὗ τὴν τέχνην ταύτην ἐκ παραδόσεως, ἀπὸ τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱόν, ἐμάνθανον· δὲν ἦσαν ὅμως οὗτοι ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὐδὲ δηλοῦται ποθεν ὅτι οὗτοι διῃτῶντο ἢ εἰργάζοντο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις· διὰ τοῦτο ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀσκουμένη ἐμπειρικὴ θεραπευτικὴ τέχνη δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς τέχνη ἀσκουμένη ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις οὐδ' ὡς σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἱεροῖς τούτοις τοῦ Ἀσκληπιοῦ τελούμενα.

Οἱ κατὰ τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος παλαιοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους ἀσθενεῖς ἄλλοι μὲν κατέφευγον εἰς τοὺς ἰατροὺς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Ἀσκληπιάδας καὶ ἐθεραπεύοντο ὑπὸ τούτων διὰ φαρμάκων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων συνιστωμένων ὑπὸ τῆς ἰατρικῆς τῶν τότε χρόνων, ἄλλοι δέ, ὑπὸ πίστεως πρὸς τὴν θείαν δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατειλημμένοι, κατέφευγον ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις, ἔνθα εἰς οὐδεμίαν ἰατρικὴν θεραπείαν ὑπεβάλλοντο, ἀλλ' ἐθεραπεύοντο ἢ ἐπίστευον ἢ ἐπιστεύετο ὅτι ἐθεραπεύοντο διὰ θαύματος, διὰ τῆς ἐμφανίσεως καὶ ἀμέσου ἀντιλήψεως τοῦ θείου.

Τὰ Ἀσκληπιεῖα ἄρα δὲν ἦσαν νοσοκομεῖα, ἀλλ' ἁπλῶς θρησκευτικὰ καθιδρύματα, οἱ δὲ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ἦσαν ἰατροί, ἀλλ' ὑπηρέται τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατ' οὐδὲν διαφέροντες τῶν ἱερέων τῶν λοιπῶν θεῶν.

Συμπέρασμα τῶν εἰρημένων εἶνε ὅτι ἡ ἰατρικὴ ἀνεπτύχθη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀσχέτως πρὸς τὰ ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν τελούμενα, ὅτι δηλ. ἦτο τέχνη ἢ ἐπιστήμη *λαϊκή*, οὕτως εἰπεῖν, οὐχὶ θρησκευτικὴ ἢ ἱερατική. Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει τὸν Ἀσκληπιὸν ὡς ἔξοχον ἰατρὸν καὶ γνωρίζει τοὺς δύο αὐτοῦ υἱούς, Μαχάονα καὶ Ποδαλείριον, ὡς διακεκριμμένους ἐπίσης ἰατρούς (ἴδε σ. 6, σ. 190 σημ. 1)· δὲν ἦτο ἄρα κατὰ τὸν ποιητὴν ἡ ἰατρικὴ θρησκευτικὴ ἢ ἱερατική, ἀλλ' ἁπλῶς λαϊκὴ τέχνη. Τοιαύτη διετέλεσεν ἡ ἰατρικὴ καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς ὅμως χρόνους, ὡς φαίνεται, καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς μ. Χ. χρόνους, μετεβλήθησαν τὰ πράγματα ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις, ὡς μανθάνομεν κυρίως ἐκ τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς τοῦ Ἀπελλᾶ, ἐκ τῶν ὑπὸ Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος παραδιδομένων καὶ ἐκ τῶν ἐκ Ῥώμης καὶ ἐκ Λεβήνης τῆς Κρήτης ἐπιγραφῶν (ἴδε σ. 282).

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, καθ' οὓς εἶχε μειωθῇ ἡ πρὸς τὸ θεῖον πίστις, δὲν ἦτο εὔκολον νὰ φαντάζηταί τις τὸν Ἀσκληπιὸν ἐμφανιζόμενον τὴν νύκτα καὶ ἀσκοῦντα τὴν ἰατρικὴν αὐτοῦ τέχνην, οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ πιστεύῃ τις πλέον ἀδιστάκτως εἰς τοιαύτας θεραπείας. Ἵνα τηρῶσιν ἄρα οἱ ἱερεῖς ἀμείωτον τὴν ἐπὶ ταῖς θεραπείαις τῶν ἀσθενῶν ἐπισημότητα τῶν Ἀσκληπιείων, ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν ἄλλην ὁδὸν ἄγουσαν εὐκολώτερον εἰς πρακτικὰ ἀποτελέσματα, ἠναγκάσθησαν δηλ. νὰ εἰσαγάγωσιν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις τὴν χρῆσιν φαρμάκων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων συνιστωμένων τὸ μὲν ὑπὸ ἐμπειρικῆς τέχνης ἐν χρήσει παρὰ τοῖς πολλοῖς, τὸ δὲ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἰατρικῆς (1). Οὕτως ἠσκεῖτο τότε πλέον ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις

(1) Ὅτι τινὰ τῶν θεραπευτικῶν τούτων μέσων θὰ συνιστῶντο ὑπὸ τῆς τότε

ἱερατική τις θεραπευτικὴ τέχνη, ἥτις συνίστατο εἰς τὴν χρῆσιν ψυχρῶν καὶ θερμῶν λουτρῶν, εἰς παντοίας σωματικὰς καὶ γυμναστικὰς ἀσκήσεις, εἰς δίαιταν περὶ τὴν τροφήν, εἰς φλεβοτομίας καὶ εἰς τὴν χρῆσιν φαρμάκων ἐξωτερικῶν τε (ἐμπλάστρων καὶ ἀλοιφῶν) καὶ ἐσωτερικῶν (φαρμάκων καθαρτικῶν ἰδίως καὶ ἐμετικῶν).

Εἰς τοιαῦτα θεραπευτικὰ μέσα ὑπεβάλλοντο οἱ εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα προσφεύγοντες ἀσθενεῖς. Ἕνεκα τούτου ὅμως δὲν μετεβλήθησαν τότε τὰ Ἀσκληπιεῖα εἰς *θεραπευτήρια*, ὡς θὰ ἐνόμιζέ τις, ἀλλ' ἐτήρησαν τὴν παλαιὰν αὐτῶν ἰδιότητα τῶν θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων, διότι οἱ ἀσθενεῖς κατέφευγον καὶ τότε εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα, ἵνα ὑπὸ τοῦ θεοῦ θεραπευθῶσι, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς ὑπεδείκνυεν αὐτοῖς τὰ πρὸς θεραπείαν των μέσα. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, οἱ ἱερεῖς ὑπέβαλλον τοὺς ἀσθενεῖς εἰς ἣν ὑπὸ τῆς πείρας ὁδηγούμενοι ἐνόμιζον κατάλληλον θεραπείαν, διὰ διαφόρων ὅμως μέσων καὶ τεχνασμάτων, ἰδίως δι' ὀνείρων καὶ τῆς ἑρμηνείας τούτων, κατώρθωνον ὥστε νὰ πιστεύωσιν οἱ ἀσθενεῖς ὅτι αὐτὸς ὁ θεὸς ἦτο ὁ ὑποβάλλων αὐτοὺς εἰς τὴν θεραπείαν ταύτην καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τοῦτον νὰ ἀποδίδωσι τὴν ἑαυτῶν θεραπείαν.

Ὁ εἰς Ἀσκληπιεῖόν τι καταφεύγων ἀσθενὴς ἐλάμβανεν ἐν πρώτοις λουτρὸν πρὸς καθαρισμὸν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἀκολούθως ἐτέλει θυσίας τινάς, μετεῖχε πιθανῶς μυσταγωγιῶν τινων συντελεστικῶν πρὸς ἕξαρσιν τῆς εἰς τὸ θεῖον πίστεως αὐτοῦ, ἀνεστρέφετο πάντως μετὰ τῶν ἱερέων, οἵτινες ἐλάμβανον οὕτως ἀφορμὴν νὰ μανθάνωσι τὰ κατὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ καὶ νὰ κατηχῶσιν αὐτὸν εἰς τὰ περὶ τὴν θείαν δύναμιν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, παρίστατο ἐν τῷ ναῷ κατὰ

ἰατρικῆς δηλοῦται καὶ ἐξ ὅσων ὁ Γαληνὸς λέγει περὶ τῆς ἰαματικῆς ἰδιότητος τῶν σελίνων, τῆς θριδακος καὶ τοῦ κίτρου (ἴδε σ. 280 σημ. 1 καὶ 2).

τὰς εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν δοξολογίας καὶ μετεῖχε τῶν ᾀδομένων ὕμνων καὶ παιάνων (ἴδε. σ. 215) καὶ πρὸς τούτοις ὑπεβάλλετο, ὡς φαίνεται, ἐπί τινα χρόνον εἰς ἀποχὴν τροφῆς, εἰς νηστείας. Οὕτω παρεσκευασμένος, καταπεπονημένος τὸ σῶμα καὶ ἐξηρμένος τὸν νοῦν καὶ τὴν φαντασίαν, νευροπαθὴς καὶ δεισιδαίμων, κατεκλίνετο ἐν τῷ Ἀβάτῳ, ἔνθα κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἐνεφανίζετο ὁ Ἀσκληπιὸς καὶ ἐθεράπευεν αὐτὸν ἀμέσως ἐξ ἧς ἔπασχε νόσου. Κατὰ τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ρωμαϊκοὺς χρόνους μετεβλήθησαν τὰ πράγματα κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἐνεφανίζετο πλέον ὁ Ἀσκληπιὸς ἵνα θεραπεύσῃ τὸν ἀσθενῆ, ἀλλ' οὗτος ἔβλεπεν ὄνειρον, δι' οὗ ὁ θεὸς ὑπεδήλου αὐτῷ κατά τινα τρόπον τὴν χρῆσιν φαρμάκων καὶ ἄλλων θεραπευτικῶν μέσων πρὸς θεραπείαν του. Εὐνόητον δ' εἶνε ὅτι τὸ ὄνειρον, ὃ ἔβλεπεν ὁ ἀσθενής, θὰ ἦτο σχετικὸν πρὸς τὴν ἀσθένειάν του καὶ πρὸς ὅσα εἶδε καὶ ἤκουσεν οὗτος κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ διατριβήν του, δὲν θὰ ἦτο δὲ σαφές, ὥστε εἶχεν ἀνάγκην ἑρμηνείας. Οὕτω παρείχετο ἀφορμὴ εἰς τοὺς ἱερεῖς ἑρμηνεύοντας τὸ ὄνειρον ἐπιτηδείως νὰ ὑποβάλλωσι τὸν ἀσθενῆ εἰς ἣν ἐνόμιζον πρόσφορον θεραπείαν. Εὐνόητον ὡσαύτως εἶνε ὅτι ἐνίοτε ὁ ἀσθενὴς δὲν ἔβλεπεν ὄνειρον· τοῦτο ὅμως ἦτο μᾶλλον εὐνοϊκὸν εἰς τὰ σχέδια τῶν ἱερέων, διότι εὔκολον ἦτο νὰ πεισθῇ ὁ ἀσθενὴς ὅτι ὁ ἱερεύς, ἢ ἄλλος τις τῶν ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ, ὠνειρεύθη ἀντ' αὐτοῦ.

Οὕτως ὁ ἀσθενὴς ὑπεβάλλετο εἰς χρῆσιν λουτρῶν, εἰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις, εἰς δίαιταν καὶ εἰς θεραπείαν διὰ φαρμάκων ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἦτο ὁ ταῦτα διατάσσων. Ἡ πίστις δ' αὕτη καθίστα μᾶλλον τελεσφόρα τὰ θεραπευτικὰ μέσα. Ὑπὲρ τῆς θεραπείας δὲ συνετέλουν πρὸς τούτοις καὶ τὸ ὑγιεινὸν τοῦ κλίματος τῶν τόπων, ἐν οἷς συνήθως ἱδρύοντο τὰ Ἀσκληπιεῖα, καὶ ἐνιαχοῦ ἰαματική τις ἰδιότης τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις τούτοις ρεόντων

ὑδάτων, ἰδιότης δηλ. καθαρτικὴ καὶ διαλυτικὴ τῶν οὔρων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἵαν ἔχουσι συνήθως πολλὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι πηγαίων ὑδάτων (1).

Διὰ τοιούτων μέσων τὰ Ἀσκληπιεῖα οὐ μόνον ἐδυνήθησαν νὰ τηρήσωσι τὴν προτέραν ἐπισημότητα, ἀλλὰ καὶ ἐξήρθησαν τινὰ εἰς ἀκμὴν καὶ λαμπρότητα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς τούτους χρόνους, καθ' οὓς τὰ ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν ἐπιτυγχανόμενα ἀποτελέσματα ἦσαν εὐλόγως πολὺ σπουδαιότερα τῶν κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους (2). Ἐν ᾧ τὰ Ἀσκληπιεῖα κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἦσαν ἁπλῶς θρησκευτικὰ καθιδρύματα, οἷον ἡ Παναγία ἐν Lourdes, κατὰ τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐξηκολούθησαν ὄντα τοιαῦτα, προσέλαβον ὅμως καὶ τὰς ἰδιότητας τῶν σημερινῶν ὑδάτων τοῦ Marienbad λ.χ. καὶ τοῦ παρὰ τὸ Μόναχον θεραπευτηρίου τοῦ Kneipp.

---

(1) Καὶ τὰ ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς Ἐπιδαύρου ὕδατα (τὰ κατὰ τὴν πηγὴν «Ρέλια», τὰ κατὰ τὴν παρὰ τὴν Ἁγίαν Ἄνναν πηγήν, καὶ τὰ ἐν τῷ φρέατι τῷ ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου) δὲν στεροῦνται ἰαματικῆς τινος ἰδιότητος. Κατὰ χημικὴν ἀνάλυσιν τῶν ὑδάτων τούτων γενομένην ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καθηγητοῦ τῆς Χημείας κ. Α. Δαμβέργη «τὰ ὕδατα ταῦτα κατὰ τὰ συστατικὰ αὐτῶν δύνανται νὰ ταχθῶσιν ἐν τοῖς ἐλαφροῖς ἀλκαλικοῖς ὕδασι, κατ' ἀκολουθίαν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ πόσιμα ταῦτα ὕδατα ὡς προσομοιάζοντα τοῖς ὕδασι τοῦ Evian, πινόμενα δὲ ἐν ἀρθονίᾳ νὰ φανῶσιν ἀνύσιμα εἰς τοὺς πάσχοντας ἐξ οὐρικῆς ψαμμιάσεως καὶ λιθιάσεως ὡς καὶ ἐκ παθήσεως τοῦ στομάχου». Συμπεραίνει δὲ ὁ κ. Δαμβέργης ὅτι «μεγίστη εἶνε ἡ πιθανότης ὅτι τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Ἐπιδαύρου ἐπωφελεῖτο διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ συρρέοντας ἀσθενεῖς τῶν ἰαματικῶν ἰδιοτήτων τῶν ὑδάτων τούτων, καὶ ἰδίᾳ τοῦ ὕδατος τοῦ ἐντὸς τοῦ Ἀβάτου φρέατος, ὅπερ διὰ τῆς χημικῆς ἀναλύσεως ἐδείχθη ὅτι εἶνε τὸ περιεκτικώτερον εἰς ἰαματικὰ συστατικά».

(2) Διὰ τοῦτον τὸν λόγον προσήρχοντο τότε εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα διὰ τὴν ἑαυτῶν θεραπείαν ὄχι μόνον κοινοὶ καὶ ἄγνωστοι ἄνθρωποι, ὡς κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ πεπαιδευμένοι, οἷον Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ, καὶ ἐπίσημοι ἄνδρες, οἷον ὁ Καρακάλλας (σ. 253 σημ. 1), ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος (σ. 283), ὁ συγκλητικὸς ἀνὴρ Ἀντωνῖνος ἐν τῷ Ἱερῷ (σ. 21 σημ. 1) καὶ ὁ Ἀπελλᾶς, (σ. 272) ὅστις ὡσαύτως φαίνεται ὅτι ἦτο λόγιός τις ἀνήρ, ἕτερος συγκλητικὸς ἀνὴρ Σουδᾶτος (Ἀριστείδης, σ. 477) ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῆς Περγάμου, κ. ἄ.

Οὕτω δὲ μεταβληθέντων τῶν πραγμάτων, εὐνόητον εἶνε ὅτι διεδόθη ἐπὶ μᾶλλον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐκραταιώθη ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατ' ἀντίθετον λόγον πρὸς τὴν βαθμηδὸν παρακμὴν καὶ κατάπτωσιν τῆς λατρείας τῶν λοιπῶν θεῶν, ἐπιζήσασα ἐν τῷ πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ἀγῶνι πλειότερον πάσης ἄλλης λατρείας.

Κατάπτωσις τῶν Ἀσκληπιείων.

Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος μ.Χ. δὲν εἶχον εἰσέτι ἐκλείψει τὰ Ἀσκληπιεῖα, διότι ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος (*Ησαΐας*, LXV) παραπονεῖται ἐπὶ τῇ πλάνῃ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἐξηκολούθουν τότε νὰ κοιμῶνται ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατακλινόμενοι ἐπὶ τῶν δερμάτων τῶν θυμάτων, ζητοῦντες οὕτω νὰ μανθάνωσι τὸ μέλλον δι' ὀνείρων. Ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα εἶχεν ἐκλείψει ἐντελῶς ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν ἔτει 485 μ. Χ. ἀπεβίωσεν ἐν Ἀθήναις ὁ θεοσεβὴς καὶ ἰδιαίτατα εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ Πρόκλος ὁ νεοπλατωνικός. Βιογραφῶν δὲ τοῦτον ὁ ἐκ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Νεαπόλεως μαθητὴς αὐτοῦ Μάξιμος θεωρεῖ ὡς εὐτύχημα διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὑπῆρχεν εἰσέτι *ἀπόρθητον τὸ τοῦ σωτῆρος ἱερόν*, ἐν ᾧ αὐτὸς ὁ Πρόκλος δεηθεὶς ἐθεράπευσε τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἀσκληπιγένειαν τὴν Ἀρχιάδου ἐξ ἀνιάτου πάσχουσαν νόσου. Ὁ αὐτὸς Μάξιμος διηγεῖται ὄνειρον τοῦ Πρόκλου καθ' ὃ οὗτος πάσχων ἐξ ἀρθρίτιδος κατὰ τὴν νεανικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν εἶδε καθ' ὕπνους ἐλθόντα ἐξ Ἐπιδαύρου τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ θεραπεύσαντα αὐτόν, ἐκθέτων δὲ τὰ τοῦ θανάτου τοῦ Πρόκλου ἀναφέρει ἐπιφάνειαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὅστις ὑπὸ μορφὴν ὄφεως ἀνεφάνη

ἕρπων περὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ ἀνεκούφισεν αὐτόν, ἐξ οὗ ἔπασχε νοσήματος (*Μαρῖνος* 29, 30).

Ληγούσης δὲ τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος, καθ' οὓς χρόνους ὁ Μάξιμος ἔγραφε τὰ τοῦ βίου τοῦ Πρόκλου, θὰ εἶχεν ἐκλείψει καὶ ἐν Ἀθήναις ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔγραφεν οὗτος «καὶ γὰρ ηὐτύχει τούτου (τοῦ Ἀσκληπιείου) ἡ πόλις τότε, καὶ εἶχεν ἔτι ἀπόρθητον τὸ τοῦ σωτῆρος ἱερόν». Ὅτι δὲ ἀλλαχοῦ που ἠσκεῖτο τότε ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, οὐδαμόθεν γνωρίζομεν οὐδ' εἶνε πιθανόν· διὰ τοῦτο τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. δυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν ὡς τὴν χρονικὴν περίοδον καθ' ἣν κατέπαυσε πλέον ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑποκύψασα εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Οἱ τέως εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν πιστεύοντες καὶ αὐτῷ ὑπηρετοῦντες ἀπεδέξαντο τὴν λατρείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τοὺς ἱεροὺς τόπους τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατέλαβον θαυματουργοὶ ἰαματικὴν ἰδίως κεκτημένοι δύναμιν ἅγιοι τῆς νέας θρησκείας. Ἐπὶ πλέον δὲ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἐξωτερικούς τινας τύπους τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ παρέλαβε καὶ ἀπεμιμήθη (ἴδε σ. 217 σημ 2) καὶ αὐτὸν τὸν τρόπον τῆς δι' *ἐγκοιμήσεως* θαυματουργίας καθιέρωσε. Καὶ σήμερον ἔτι παρ' ἡμῖν καταφεύγουσιν ἀσθενεῖς ἐν τοῖς ναοῖς καὶ κατακλινόμενοι ἐν αὐτοῖς θεραπεύονται καθ' ὕπνους ὑπὸ τῶν ἐμφανιζομένων αὐτοῖς ἁγίων.

ΤΕΛΟΣ

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σημ. Οἱ ἀριθμοὶ δηλοῦσι σελίδας.

Προλεγόμενα, σπουδαιότης τῶν ἀνασκαφῶν, ἔξαρσις τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης . . . . . σελ. 3-4

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ διαδόσεως τῆς λατρείας αὐτοῦ . . . . . σελ. 5-13

Ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει, θεότης τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἔξαρσις τῆς λατρείας αὐτοῦ καὶ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν 5-6. Παραγωγὴ τῆς λ. Ἀσκληπιὸς 5 σημ. 1. Ὁ Ἀσκληπιὸς καθ' Ὅμηρον καὶ ὁ Μαχάων καὶ Ποδαλείριος 6. Παράδοσις περὶ τῆς ἐκ Θεσσαλίας καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 7. Ἀποθέωσις τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀνάστασις νεκρῶν ὑπ' αὐτοῦ 8. Λατρεία τοῦ Ἀσκλ. ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἰδίως ἐν Τρίκκῃ 9. Διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλ. ἐκ Θεσσαλίας καὶ ἐγχώριοι ἰαματικὴν δύναμιν κεκτημένοι θεοὶ καὶ δαίμονες 9. Παράδοσις τῶν Ἐπιδαυρίων περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 10. Ἔρις τῶν Μεσσηνίων πρὸς τοὺς Ἐπιδαυρίους περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 11. Ἀρκαδικὴ παράδοσις 12. Εἰσαγωγὴ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλ. εἰς Πελοπόννησον καὶ ἰδίως εἰς Ἐπίδαυρον 12. Διάδοσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς Ἀθήνας 12 (185 σημ. 1), εἰς Ναύπακτον, Σικυῶνα καὶ Ἐπίδαυρον Λιμηρὰν 12, εἰς Βαλάγρας, Πέργαμον, Ἰωνίαν, Τάραντα, Ρώμην καὶ εἰς Κῶ 13.

Περὶ τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνασκαφῶν . . . . . σελ. 14-30

Τοποθεσία τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἐπιδαύρου 14. Παλαιὰ Ἐπίδαυρος, Πίδαυρα, Πιάδα, Λιγουριό, Κορώνη, 14. Λήσσα, Τίτθιον ὄρος καὶ Κυνόρτιον 15. Διατήρησις τῆς ὀνομασίας Ἱερὸν μέχρι σήμερον 15. Ὀνομασία τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ

ἕρπων περὶ τὴν κεφαλὴν τ[illegible]
τόν, ἐξ οὗ ἔπασχε νοσήμα[illegible]

Λεγούσης δὲ τῆς Ε' ἑκ[illegible]
ὁ Μάξιμος ἔγραφε τὰ τοῦ[illegible]
λείψει καὶ ἐν Ἀθήναις [illegible]
ἄλλως δὲν θὰ ἔγραφεν [illegible]
(τοῦ Ἀσκληπιείου) ἢ π[illegible]
τὸ τοῦ σωτῆρος ἱερόν [illegible]
ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκλη[illegible]
πιθανόν· διὰ τοῦτο τ[illegible]
τοντατετηρίδος μ. Χ. [illegible]
νικὴν περίοδον καθ' [illegible]
Ἀσκληπιοῦ ὑποκύψ[illegible]
εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν π[illegible]
δέξαντο τὴν λατρεί[illegible]
τόπους τοῦ Ἀσκλ[illegible]
τικὴν ἰδίως κεκτη[illegible]
Ἐπὶ πλέον δὲ ὁ Ν[illegible]
πους τῆς λατρει[illegible]
μήθη (ἴδε σ. 2[illegible]
ἐγκοιμήσεως θ[illegible]
παρ' ἡμῖν κατα[illegible]
κλινόμενοι ἐν α[illegible]
ἐμφανιζομένων [illegible]

[illegible] Ἀμαξιτοὶ ἄγουσαι
[illegible] 16-17. Θεότης τοῦ
[illegible] στασεῖα τῶν ἀσθενῶν καὶ
[illegible] βαλωσίου 18. Ἀνέγερσις
[illegible] 19. Ἐπίσκεψις τοῦ Ἱεροῦ
[illegible] Σύλησις τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ
[illegible] τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ κατα-
[illegible] ὑπὸ Ἀντωνίνου οὐχὶ
[illegible] 21. Προσθήκη νέων οἰκο-
[illegible] 22. Ὁ Θεμίστιος περὶ τοῦ
[illegible] ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν 23.
[illegible] ἐπὶ φραγκοκρατίας ὡς τόπος

[illegible] παφάντες περὶ αὐτοῦ, Demon-
[illegible] scientifique de Morée 25,
[illegible] τῶν ἀνασκαφῶν 26.

[illegible] πεύματα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐ-

[illegible] ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ

[illegible] ἱερὸν εἴσοδον 30. Τὸ Ἱερὸν κατὰ τοὺς
[illegible] τονους 32. Παλαιὸς βωμὸς καὶ ἀρχαῖκαὶ
[illegible] κατὰ τὴν Ε' ἑκατοντ. 33. Γυμνικοὶ ἀγῶ-

[illegible] σελ. 34-48
[illegible] Ἀνακάλυψις τοῦ ναοῦ καὶ ἐπιγραφῆς ἀνα-
[illegible] αὐτοῦ 35. Ὅτι ὁ ἀποκαλυφθεὶς ναὸς εἶνε
[illegible] τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ ναοῦ 36. Οἰκοδομὴ
[illegible] Ἀρχιτέκτων Θεόδοτος καὶ ἀμοιβὴ αὐτοῦ 37,
[illegible] κηπεῖς, στυλοβάτης, στρῶμα καὶ στορὰ 38.
[illegible] 40. Λεοντοκεφαλαὶ 40. Στέγη τοῦ ναοῦ 41.
[illegible] καὶ ἀγάλματα ἐκ τῶν ἀετωμάτων 41, 42.
[illegible] Λυσίων, Ἑκτορίδας 42.

Περὶ τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος καὶ περὶ τοῦ Θρασυμήδους 43, 107. Τίνι ὕλῃ ὑπῆρχε φρέαρ ὑπὸ τὸ ἄγαλμα 44. Μέγεθος τοῦ ἀγάλματος καὶ περιγραφὴ 44. Ἀπεικονίσματα τοῦ ἀγάλματος 45. Καταστροφὴ αὐτοῦ 46.

Περὶ τοῦ θησαυροῦ 46, 223. Περὶ τοῦ Ἐργαστηρίου 46, 47.

Θεμέλη τοῦ Ἀσκληπιοῦ 47. Βάθρα περὶ τὸν ναόν 47. Ἐξέδραι 47, 48. Πλατεῖαι καὶ λιθόστρωτοι ὁδοὶ 48.

Θόλος (θυμέλη) . . . . . σελ. 48-71

Ἱστορικὰ περὶ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς θόλου καὶ περὶ Πολυκλείτου τοῦ νεωτέρου 49. Ἐπιγραφὴ ἀναγράφουσα τὰς δαπάνας τῆς θυμέλης καὶ χρονολογία αὐτῆς 50. Ἑρμηνεία τῆς λέξεως σελίδες 51. Τρόπος τῆς οἰκοδομῆς καὶ διάρκεια αὐτῆς 52, 53. Περὶ τῆς γνώμης τοῦ Δαῤῥφελδ καὶ τοῦ B. Keil ὡς πρὸς τὸν τρόπον καὶ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς 54, 55, 56. Περὶ Πολυκλείτου τοῦ νεωτέρου, περὶ τοῦ τρόπου καὶ τῶν χρόνων τῆς οἰκοδομῆς τῆς θόλου 57, 58. Περιγραφὴ τῆς θόλου 58-64. Περὶ τῶν ἐν τοῖς τοίχοις γραφῶν τοῦ Παυσίου 84. Ὅτι ὁ Παυσίας διεκόσμησε καὶ τὴν ὀροφὴν τῆς θόλου 65. Προορισμὸς τῆς θόλου 65. Ἑρμηνεία τῆς λ. θυμέλη 66. Ἡ θόλος δὲν ἦτο κρήνη οὔτε Ὠδεῖον 67, 68. Ἡ θόλος ἐχρησίμευεν ὡς τόπος ἑστιάσεων καὶ μυσταγωγιῶν 69-71.

Θέατρον . . . . . σελ. 71-96

Ὁ Παυσανίας περὶ τοῦ θεάτρου 71. Ἱστορικὰ περὶ τοῦ θεάτρου 72, 73. Χωρητικότης τοῦ θεάτρου ἐν σχέσει πρὸς τὸ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ τῆς Μεγαλοπόλεως 73, 74. Περιγραφὴ τοῦ κοίλου 75-82. Ὀρχήστρα 83-85. Σκηνὴ καὶ λογεῖον 85-95. Τὸ θέατρον ἐχρησίμευε κατ' ἐξοχὴν πρὸς τέλεσιν μουσικῶν καὶ ᾠδικῶν ἀγώνων 95. Δραματικαὶ παραστάσεις ἐν αὐτῷ 95, 96.

Στάδιον . . . . . σελ. 97-118

Χρονολογία τοῦ σταδίου 96. Πλευραὶ τοῦ σταδίου 97. Διάκρισις τῶν ἐκ χώματος σταδίων καὶ τῶν ἐκ λίθου 98. Ἐδώλια κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα 98, 99. Ἐδώλια κατὰ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς χρόνους 100, 101. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ τῶν ἐδωλίων 102, 103. Ὑπόγειος δίοδος 104, 105. Ὁ χῶρος ἐν ᾧ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες 105, 106. Ὑδραγωγεῖον, ἀγάλματα 106, 107. Ὁ δρόμος καὶ στηλίδια ἐν αὐτῷ 108. Μῆκος τοῦ σταδίου 109. Ἄφεσις καὶ τέρμα 110-113. Ἡ ἄφεσις καὶ τὸ τέρμα κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους 114, κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους 115, 116. Προορισμὸς τοῦ σταδίου καὶ οἱ ἐν αὐτῷ ἀγωνισθέντες 117, 118.

Ἱππόδρομος . . . . . σελ. 118-121

Ὁρόσημον τοῦ Ἱπποδρόμου 119. Ἁμαξιτὸς ἄγουσα εἰς τὸν Ἱππόδρομον 120, 121.

Ἄβατον (ἐγκοιμητήριον) . . . . . σελ. 121-128
Περιγραφὴ τοῦ οἰκοδομήματος 121-124. Ἀπόδειξις ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ Ἄβατον 124-126. Βωμὸς πρὸ τοῦ Ἀβάτου 126. Χρονολογία τοῦ Ἀβάτου 127.

Παλαιὸν Ἱερόν, Οἶκος τῶν ἱερέων . . . . . σελ. 128-131
Παλαιὸν Ἱερὸν 128, 129. Οἶκος τῶν ἱερέων 129, 130. Ἐπιγραφὴ ἀναφερομένη εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο 131.

Ναὸς Ἀρτέμιδος . . . . . σελ. 132-134
Περιγραφὴ τοῦ οἰκοδομήματος 132. Ἀκρωτήρια (Νίκαι) 133. Χρονολογία τοῦ οἰκοδομήματος 133. Ἀπόδειξις ὅτι τοῦτο εἶνε ὁ τῆς Ἀρτέμιδος ναὸς 133. 134. Εὕρεσις ἀγάλματος Ἀρτέμιδος-Ἑκάτης παρὰ τὸν ναὸν 133-134.

Ναὸς Ἀφροδίτης . . . . . σελ. 135-137
Περιγραφὴ τοῦ οἰκοδομήματος καὶ σχεδιογράφημα 135. Μνεία αὐτοῦ ἐν εὑρεθείσῃ ἐπιγραφῇ 136.

Ἱερὸν Θέμιδος . . . . . σελ. 136

Ἐπιδότειον . . . . . σελ. 137-139
Εὕρεσις ἐπιγραφῆς ἀναφερομένης εἰς τὸ Ἐπιδότειον 137. Τίνες οἱ ἐπιδόται θεοὶ 138. Περιγραφὴ τοῦ οἰκοδομήματος 139.

Ἀνάκειον . . . . . σελ. 139-140

Προπύλαια τοῦ Ἱεροῦ καὶ λεωφόρος ἐξ Ἐπιδαύρου 140-134
Λεωφόρος 140. Περιγραφὴ τῶν Προπυλαίων 141-143.

Γυμνάσιον μετὰ Προπυλαίων, Ναὸς Ὑγιείας, Ὠδεῖον 143-155
Περιγραφὴ τοῦ Γυμνασίου καὶ τῶν Προπυλαίων 143-146. Οἱ τοῖχοι τοῦ Γυμνασίου ἐξ ὠμῶν πλίνθων 147. Χρονολογία τοῦ οἰκοδομήματος 148.
Ναὸς Ὑγιείας, οἰκοδομηθεὶς ὑπὸ Ἀντωνίνου, καὶ σχεδιογράφημα 148-149.
Ὠδεῖον, περιγραφὴ αὐτοῦ 150-154. Διατί καλεῖται Ὠδεῖον καὶ διατί ἐκτίσθη τοῦτο 152-154.

Ἑλληνικὸν Βαλανεῖον . . . . . σελ. 154-155

Στοὰ Κότυος (παλαίστρα) . . . . . σελ. 155-156

Ἀουτρὸν Ἀσκληπιοῦ καὶ Βιβλιοθήκη . . . . σελ. 157-158

Στωϊκὸν οἰκοδόμημα . . . . . σελ. 158-159

Ρωμαϊκὸν Βαλανεῖον (Ἄκοαι) . . . . . σελ. 159-160

Ναὸς Ἀπόλλωνος καὶ Ἀσκληπιοῦ οἰκοδομηθεὶς ὑπὸ Ἀντωνίνου σελ. 161-162

Οἰκία ρωμαϊκῶν χρόνων . . . . . σελ. 162

Καταγώγιον . . . . . σελ. 162-165

Περιγραφὴ τοῦ οἰκοδομήματος 163. Ἀπόδειξις ὅτι εἶνε καταγώγιον 164. Χρονολογία αὐτοῦ καὶ τρόπος κατασκευῆς 165.

Φρέατα, δεξαμεναὶ καὶ ὑδραγωγεῖα . . . . σελ. 165-166

Κρῆναι . . . . . σελ. 167-168

Οἰκοδομήματα Ἀντωνίνου . . . . . σελ. 169-170

Κτίσματα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Ἱεροῦ . σελ. 170-172

Νεκροταφεῖον . . . . . σελ. 172-174

Γενικὴ ἄποψις τοῦ Ἱεροῦ . . . . . σελ. 174-178

Ἀναθήματα καὶ ἀνδριάντες 174, 175. Ἀνάθημα τοῦ Μουμμίου 175. Ἀνδριὰς ἱστοριογράφου Φιλίππου καὶ προοίμιον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ 176. Ἀνδριὰς κωμῳδοποιοῦ Διομήδους Ἀθηνοδώρου 176. Ἀνδριάντες Τίτου Στατιλίου Λαμπρίου 176. Τὸ Ἱερὸν μεταβεβλημένον εἰς ἅλσος 177. Ἀναπαράστασις τοῦ Ἱεροῦ 177.

Ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου . . . . . σελ. 178-180

Ἀνασκαφαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ 178. Ἐπιγραφαὶ εὑρεθεῖσαι ἐν αὐτῷ 179. Ἀποκάλυψις σκηνῆς (οἰκίας) τῶν ἱερέων 180.

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ ΕΝ ΤΩ ΙΕΡΩ

Λατρεία Ἀσκληπιοῦ καὶ Ἀπόλλωνος . . . . σελ. 181-187

Παραγωγὴ τῆς λ. «Μαλεάτης» 181. Λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτου καὶ ἐπιγραφὴ ἐκ Πειραιῶς 182. Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ Ἱερῷ εἰσήχθη πιθανῶς ὑστερώτερον τῆς τοῦ Ἀπόλλωνος 183, 184. Λατρεία Ἀσκλ. καὶ Ἀπόλλ. πρὸ τῆς Ε' ἑκατοντ. 185. Εἰσαγωγὴ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλ. ἐκ τοῦ Ἱεροῦ εἰς Ἀθήνας 185. Λατρεία τοῦ Ἀσκλ. καὶ Ἀπόλλ. σὺν ἄλλοις θεοῖς 186.

Ἐπιγραφὴ περὶ τῶν εἰς τοὺς θεοὺς τούτους θυσιῶν 186. Ἐπώνυμα τοῦ Ἀσκλ. καὶ τοῦ Ἀπόλλ. 186, 187. Λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῇ πόλει τῶν Ἐπιδαυρίων 178.

Λατρεία ἄλλων θεῶν ἐν τῷ Ἱερῷ . . . . . σελ. 188-198

Τέκνα, υἱοί, παῖδες τοῦ Ἀσκληπιοῦ 188. Ποίημα τοῦ Ἡρώνδα περὶ τῶν τέκνων τοῦ Ἀσκληπιοῦ 188. Παιὰν ἐκ Πτολεμαΐδος 189.

Μαχάων 190. Ὁ Ὅμηρος περὶ τῶν Ἀσκληπιαδῶν 190. Οἱ Ἀσκληπιάδαι κατὰ τὴν Ἰλίου πόρθησιν 190.

Ὑγίεια 191. Λατρεία αὐτῆς ἐν Τιτάνῃ 191. Εἰσαγωγὴ τῆς λατρείας ταύτης εἰς τὸ Ἱερὸν καὶ εἰς Ἀθήνας 191.

Πανάκεια 191. Τελεσφόρος 191. Ὕμνος εἰς αὐτὸν εὑρεθεὶς ἐν Ἀττικῇ 191.

Λητὼ 192. Ἀφροδίτη 192. Θέμις 192. Ἀθηνᾶ 192. Ἀθηνᾶ Πρόνοια 193. Ἐλευσίνιαι θεαί, Παντελείη, Περσεφόνη, Δήμητρα 193. Δέσποινα 193. Μήτηρ θεῶν, Μεγάλη μήτηρ 193. Ἥρα 193. Ζεὺς 193. Ποσειδῶν 193. Ποσειδῶν ἰατρός, πατὴρ τῶν Ἀσκληπιαδῶν. 193.

Ἥφαιστος, Ἑρμῆς, Βάκχος, Πάν, Ἄμμων, Ἶσις, Σάραπις, Ἰανός, Ἥλιος, Σελήνη, Γῆ, Ἥβη, Οὐρανία, Τύχη, Μοῖραι, Ὕπνος, Διόσκουροι, Κουρῆτες, Ἀγαθὸς θεός, Ἀγάθη, Ὁμόνοια, Ἔλεος 194.

Πάντες καὶ Πᾶσαι, Πάνθειον, Ἡρακλῆς, Ἐπίδαυρος, Ἥρως κλαϊκοφόρος, Ἡρωΐσσαι, Ὑρνηθώ, Μέλισσα 195.

Δαμία καὶ Αὐξησία 196. Λατρεία αὐτῶν καθ' Ἡρόδοτον 197. Ἐπιγραφαὶ περὶ αὐτῶν, Ἀζόσιοι θεοὶ 197.

Σεβαστὸς Καῖσαρ 197. Δρούσιλλα 198.

Ἱερὰ ζῶα. . . . . σελ. 198-205

Ὄφεις 198. Ἀποστολὴ αὐτῶν εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα 199. Ἐμφάνισις τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὑπὸ μορφὴν ὄφεως 199. Συμμετοχὴ τοῦ ὄφεως εἰς τὰς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν 200. Προσφορὰ τροφῆς εἰς τοὺς δράκοντας 201.

Κύνες καὶ συμμετοχὴ αὐτῶν εἰς τὰς θεραπείας τῶν ἀσθενῶν 200. Συντήρησις

κυνῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις 200. Κύνες καὶ κυνηγέται ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τοῦ Πειραιῶς 200. Περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκλ. ὑπὸ μορφὴν ὄφεως καὶ κυνός 201. Ὅτι ὁ Ἀσκλ. ἐλατρεύετο πάντοτε ὑπὸ μορφὴν ἀνδρός 202. Πόθεν παρήχθη ὁ ἐν τῇ τέχνῃ τύπος τοῦ Ἀσκλ. ὡς ἀγενείου καὶ πωγωνοφόρου ἀνδρός 202. Περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀβωνοτειχίτου 202.

Χῆνες καὶ συμμετοχὴ αὐτῶν ἐν ταῖς θεραπείαις τῶν ἀσθενῶν 201. Αἴξ 203. Τρυγὼν 203. Ἀλέκτωρ 203. Στρουθοὶ ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῶν Ἀθηνῶν 204. Ὁ Αἰλιανὸς περὶ τῶν ἱερῶν τούτων ζώων 204, 205.

Ἀναθήματα . . . . . σελ. 205-207

Ἀναθήματα πρὸς ἐξιλέωσιν τῶν θεῶν 205. Ἀφιέρωσις εἴκοσι ἵππων ὑπὸ Ἱπολύτου 206. Οἰκοδομήματα ὡς ἀναθήματα 206. Ἀγάλματα, ἀνδριάντες, σκεύη 206. Ἴατρα ὡς ἀναθήματα 206. Ἀναθήματα κατ' ὄναρ, κατ' εὐχήν, χαριστήρια 207.

Θυσίαι . . . . . σελ. 207-209

Τίνα τῷ Ἀσκληπιῷ θυόμενα ζῶα 207. Θυσία ἀλέκτορος ὑπὸ τοῦ Σωκράτους 208. Ἐπιγραφὴ περὶ θυσιῶν ἐν τῷ Ἱερῷ 208. Κατανάλωσις τῶν θυμάτων ἐντὸς τοῦ περιβόλου 209. Ὁλοκαύτησις 209. Ἀναίμακτοι θυσίαι 209.

Ὕμνοι καὶ παιᾶνες . . . . . σελ. 210-217

Περὶ τοῦ παιᾶνος 210. Ποίησις παιᾶνος τῷ Ἀσκληπιῷ ὑπὸ Σοφοκλέους, ὑπὸ Ἰσοδήμου τοῦ Τροιζηνίου, ὑπὸ Διονυσίου τοῦ νεωτέρου, ὑπὸ Ἀριστείδου, ὑπὸ Ἡρώνδα 211. Παιὰν εὑρεθεὶς ἐν Ἀθήναις 211. Παιὰν ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν ποιηθεὶς ὑπὸ Μακεδόνος 212. Παιὰν εὑρεθεὶς ἐν Περγάμῳ, ἕτερος ἐν Πτολεμαΐδι τῆς Αἰγύπτου, ἕτερος ἐν Ρώμῃ 214. Παιὰν τοῦ Ἰσύλλου 213-215. Ὅτι ᾄδοντο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις καθ' ἡμέραν ὕμνοι καὶ παιᾶνες 215, 216. Παιανισταὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τοῦ Μουνυχίου 216. Ἀοιδοὶ ἐν τῷ Ἱερῷ 217. Δοξολογίαι τῶν Χριστιανῶν 217.

Ἑορταὶ καὶ ἀγῶνες . . . . . σελ. 219-222

Ἀσκληπιεῖα 218, 219. Πομπὴ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀσκληπιείων 220, 221. Ἀπολλωνιεῖα καὶ Ἀσκληπιεῖα 221, 222. Καισάρεια 222.

Ἱερατικὸν προσωπικὸν . . . . . σελ. 225-231

Ἱερεὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ 223, 224. Κατοικία τῶν ἱερέων 225. Σχέσις τῶν ἱερέων πρὸς τὰ γινόμενα ἱάματα 225, 226. Ἱερεὺς διὰ βίου τοῦ Ἀπόλλωνος

Μαλεάτου καὶ τῶν Ἀζοσίων θεῶν 227. Ἱερεὺς τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος 227. Ἱέρεια τῆς Δρουσίλλης 227.

Πυροφόρος 227. Νάκορος καὶ ζάκορος 228. Ναοφύλακες ἢ φρουροὶ 228. Ἱερομνήμονες 228, 229. Ἀοιδοὶ 229. Μάγειρος 230. Θεράποντες 230. Ἀσκληπιασταὶ 231. Ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ Ἱερῷ προσωπικὸν ἀσχολούμενον περὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν 230 σημ. 3.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

Χρηματικοὶ πόροι τοῦ Ἱεροῦ. . . . . σελ. 222-235

Πόροι ἐξ ἀναθημάτων, ἐκ τοῦ δερματικοῦ, ἐξ εἰσιτηρίων τοῦ θεάτρου 232. Συναγωγὴ χρημάτων διὰ τῶν θησαυρῶν 233. Πρόστιμα καὶ χρηματικαὶ εἰσφοραὶ 233. Εἰσπράξεις ἐκ τῶν θεραπευομένων ἀσθενῶν 234. Θεραπεία τυφλοῦ ἀντὶ 60000 χρ. φρ., 235.

Ταμεῖα καὶ διαχείρισις . . . . . σελ. 235-238

Ταμεῖον ἱερέων καὶ ταμεῖον ἱερομνημόνων 235. Ἱερομνημονικοὶ πόροι 236. Ἔλεγχος τῆς διαχειρίσεως ὑπὸ τῆς Βουλῆς τῶν Ἐπιδαυρίων 236. Κατάλογοι τῆς Βουλῆς 236. Δημοτικὰ τῶν Καταλόγων 239. Ἐπιτροπαὶ διαχειριστικαὶ 237. Λογοδοσία τῶν ἐπιτροπῶν 238.

Κατασκευὴ δημοσίων ἔργων . . . . . σελ. 238-252

Νόμος ἐν Ἑλλάδι περὶ κατασκευῆς τῶν δημοσίων ἔργων 238, 239. Εὑρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ἐν τῷ Ἱερῷ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι περὶ κατασκευῆς δημοσίων ἔργων 239, 240.

Περὶ συγγραφῶν 240. Ἔκθεσις τῶν ἔργων εἰς μειοδοσίαν 241. Τμηματικὴ μειοδοσία τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ 242. Περὶ ἐπιτροπῶν καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἔργων 243, 244. Περὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος 244. Περὶ ἀμοιβῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος 245. Περὶ τῶν ἐργολάβων 245. Περὶ ἐγγυητῶν τῶν ἐργολάβων 246. Περὶ προκαταβολῶν καὶ πληρωμῶν τῶν ἐργολάβων 246, 247. Περὶ προστίμων 248. Περὶ τῶν σχέσεων τῶν ἐργολάβων πρὸς τὰς ἐπιτροπὰς 249. Παραλαβὴ τῶν ἔργων 250.

Νόμος περὶ εὐθύνης τοῦ ἀρχιτέκτονος 250, 251.

Κατασκευὴ ἔργων τῆς πλαστικῆς . . . . . σελ. 252

Τεχνῖται ποιήσαντες ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντας ἐν τῷ Ἱερῷ 252. Ὅτι οὗτοι εἰργάζοντο κατ' ἀκολουθίαν ἰδιαιτέρας συμφωνίας 252. Ἐργασίαι κατ' ἐργολαβίαν 252.

ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΩΝ ΑΣΘΕΝΩΝ

Αἱ θεραπεῖαι κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους. σελ. 252-277

Πίνακες τῶν ἰαμάτων ἐν τῷ Ἱερῷ, ἐν Κῷ καὶ ἐν Τρίκκῃ 253. Ὅτι τοὺς ἐν Κῷ πίνακας τούτους ἐπωφελήθη ὁ Ἱπποκράτης 254. Ὁ Παυσανίας περὶ τῶν ἐν τῷ Ἱερῷ πινάκων ἢ στηλῶν 254. Ἐπιγραφαὶ ἰαμάτων ἐκ τοῦ ἐν Ρώμῃ Ἀσκληπιείου 254. Εὕρεσις τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων ἐν τῷ Ἱερῷ 255.

Μετάφρασις τῶν ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων 256-267. Συμπεράσματα ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων 267-277. Ὅτι τὰ ἰάματα ταῦτα ἦσαν θαύματα 270. Θεραπεία δι' ἐγκοιμήσεως κατὰ τὸν Πλοῦτον τοῦ Ἀριστοφάνους (μετάφρασις) 270-272. Ὅτι οὐδεμία θεραπευτικὴ τέχνη ἠσκεῖτο ἐν τῷ Ἱερῷ 273. Θεραπεῖαι γινόμεναι καὶ σήμερον διὰ θαυμάτων ἐν τοῖς Χριστιανικοῖς ναοῖς 274-276. Μαγνητισμὸς καὶ ὑπνωτισμὸς 276.

Αἱ θεραπεῖαι κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους . σελ. 277-283

Ἄσκησις ἐν τῷ Ἱερῷ ἐμπειρικῆς ἰατρικῆς τέχνης 277. Δήλωσις ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν πρὸς θεραπείαν μέσων δι' ὀνείρων 278. Ἑρμηνεία τῶν ὀνείρων ὑπὸ τῶν ἱερέων 278. Θεραπεία Αἰσχίνου ῥήτορος 278. Αἱ θεραπεῖαι κατὰ τὸν Curculio τοῦ Πλαύτου 279.

Εὕρεσις ἐν τῷ Ἱερῷ τῆς περὶ τῆς θεραπείας τοῦ Ἀπελλᾶ ἐπιγραφῆς 279. Μετάφρασις τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης 279-281. Θεραπεία Ἀριστείδου τοῦ ῥήτορος ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῆς Περγάμου 281-282. Θεραπεῖαι ἐν τῷ Ἀσκληπιείῳ τῆς Ρώμης 282. Θεραπεία Ποπλίου Γρανίου ἐν Λεβήνῃ τῆς Κρήτης 282.

Λουτρὰ ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις καὶ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις 283. Ὁ Γαληνὸς περὶ τούτων καὶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος 283.

Περὶ τῆς ἰατρικῆς ἐν σχέσει πρὸς τὰ Ἀσκληπιεῖα σελ. 283-292

Γνῶμαι περὶ τῆς σχέσεως τῆς ἰατρικῆς πρὸς τὰ Ἀσκληπιεῖα 283, 284. Συμβολὴ τῶν ἐκ τοῦ Ἱεροῦ ἐπιγραφῶν τῶν ἰαμάτων πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος 285-287. Οὐδεμία ἰατρικὴ τέχνη ἠσκεῖτο ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους 285. Ἱπποκράτης καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ 285, 286. Ἀσκληπιάδαι 286. Τὰ Ἀσκληπιεῖα ἦσαν θρησκευτικὰ καθιδρύματα, οὐχὶ νοσοκομεῖα, καὶ οἱ ἱερεῖς οὐχὶ ἰατροὶ 286. Ὅτι ἡ ἰατρικὴ ἦτο οὐχὶ θρησκευτικὴ ἀλλὰ λαϊκὴ τέχνη 287.

Ἄσκησις ἰατρικῆς τέχνης ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους 287. Φάρμακα καὶ ἄλλα θεραπευτικὰ μέσα 287, 288.

Ἰαματικαὶ ἰδιότητες τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις ὑδάτων 289. Χημικὴ ἀνά-

λυσις τῶν ὑδάτων τοῦ Ἱεροῦ 290. Ἐπίσημοι ἀσθενεῖς θεραπευθέντες ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις 290.

Κατάπτωσις τῶν Ἀσκληπιείων 290. Ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος περὶ τῶν ναῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ 290. Πρόκλος ὁ νεοπλατωνικὸς θεραπεύων τὴν Ἀσκληπιγένειαν 291. Θεραπεία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ 291. Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπιεῖον 291. Ἐπιφάνεια τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Πρόκλου 291. Κατάπαυσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ 292. Χριστιανισμὸς 292.

Ἀναλυτικὸς Πίναξ τῶν περιεχομένων . . . . . σελ. 293-302
Πίνακες . . . . . σελ. 303
Σχεδιογραφήματα . . . . . σελ. 303

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ἐν σελ. 1 Ἀναπαράστασις τοῦ Ἱεροῦ (πρβ. σ.177).
» » 71 Θέατρον.
» » 104 Στάδιον (πίναξ διπλοῦς).
» » 105 Ὠδεῖον (πίναξ διπλοῦς).
» » 179 Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Μαλεάτου.
» » 213 Ἐπιγραφὴ ποιημάτων τοῦ Ἰσύλλου.
» » 256 Ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων (πίν. διπλοῦς).
» » 279 Ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀπελλᾶ.
» » 304 **Τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ Ἱεροῦ.**

ΣΧΕΔΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Σελ. 101 Ἐδώλια τοῦ Σταδίου.
» 104 Ὑπόγειος δίοδος ἐν τῷ Σταδίῳ.
» 106 Ὑδραγωγεῖον ἐν τῷ Σταδίῳ.
» 107 Βάθρον μετ' ἐπιγραφῆς τοῦ Θρασυμήδους.
» 112 Τὸ τέρμα τοῦ δρόμου τοῦ Σταδίου.
» 135 Ναὸς Ἀφροδίτης.
» 147 Τοῖχος τοῦ Γυμνασίου.
» 149 Προπύλαια αὐτοῦ μεταβληθέντα εἰς ναόν.

λυσις τῶν ὑδάτων τοῦ Ἱεροῦ 290. Ἐπίσημοι ἀσθενεῖς θεραπευθέντες ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις 290.

Κατάπτωσις τῶν Ἀσκληπιείων 290. Ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος περὶ τῶν ναῶν τοῦ Ἀσκληπιοῦ 290. Πρόκλος ὁ νεοπλατωνικὸς θεραπεύων τὴν Ἀσκληπιγένειαν 291. Θεραπεία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιοῦ 291. Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἀσκληπιεῖον 291. Ἐπιφάνεια τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Πρόκλου 291. Κατάπαυσις τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ 292. Χριστιανισμὸς 292.

Ἀναλυτικὸς Πίναξ τῶν περιεχομένων . . . . . σελ. 293-302
Πίνακες . . . . . σελ. 303
Σχεδιογραφήματα . . . . . σελ. 303

ΠΙΝΑΚΕΣ

Ἐν σελ. 1 Ἀναπαράστασις τοῦ Ἱεροῦ (πρβ. σ.177).
» » 71 Θέατρον.
» » 104 Στάδιον (πίναξ διπλοῦς).
» » 105 Ὠδεῖον (πίναξ διπλοῦς).
» » 179 Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Μαλεάτου.
» » 213 Ἐπιγραφὴ ποιημάτων τοῦ Ἰσύλλου.
» » 256 Ἐπιγραφαὶ τῶν ἰαμάτων (πίν. διπλοῦς).
» » 279 Ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀπελλᾶ.
» » 304 **Τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ Ἱεροῦ.**

ΣΧΕΔΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Σελ. 101 Ἑδώλια τοῦ Σταδίου.
» 104 Ὑπόγειος δίοδος ἐν τῷ Σταδίῳ.
» 106 Ὑδραγωγεῖον ἐν τῷ Σταδίῳ.
» 107 Βάθρον μετ' ἐπιγραφῆς τοῦ Θρασυμήδους.
» 112 Τὸ τέρμα τοῦ δρόμου τοῦ Σταδίου.
» 135 Ναὸς Ἀφροδίτης.
» 147 Τοῖχος τοῦ Γυμνασίου.
» 149 Προπύλαια αὐτοῦ μεταβληθέντα εἰς ναόν.

LANE MEDICAL LIBRARY

To avoid fine, this book should be returned on or before the date last stamped below.

FEB 12 '26
JUL 6 26
SEP 16 '27
MAY 24 2002
JUN 07 2002
JUL - 7 2003
JUN 24 2003
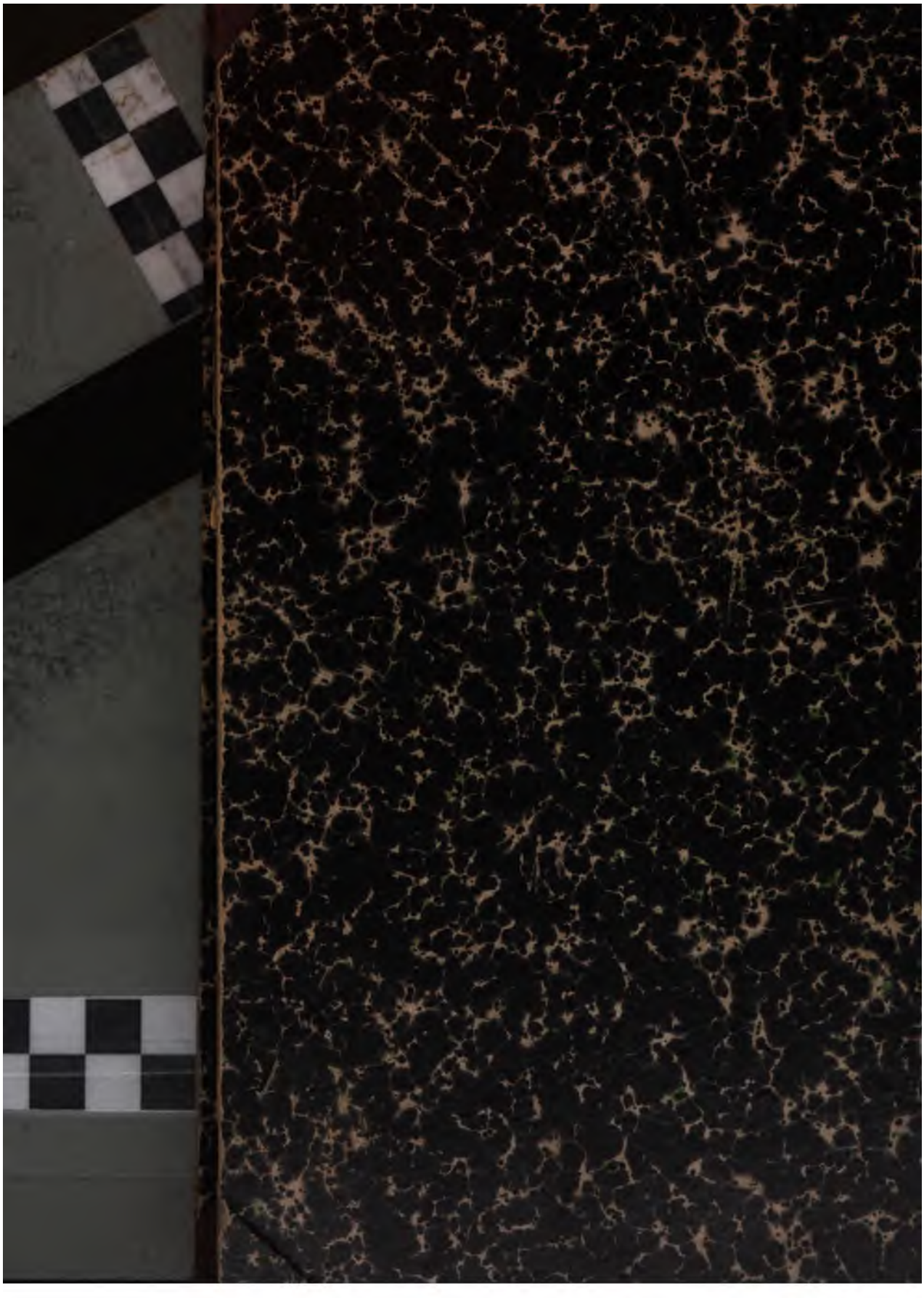
L
135
K11
1900
LANE
HIST